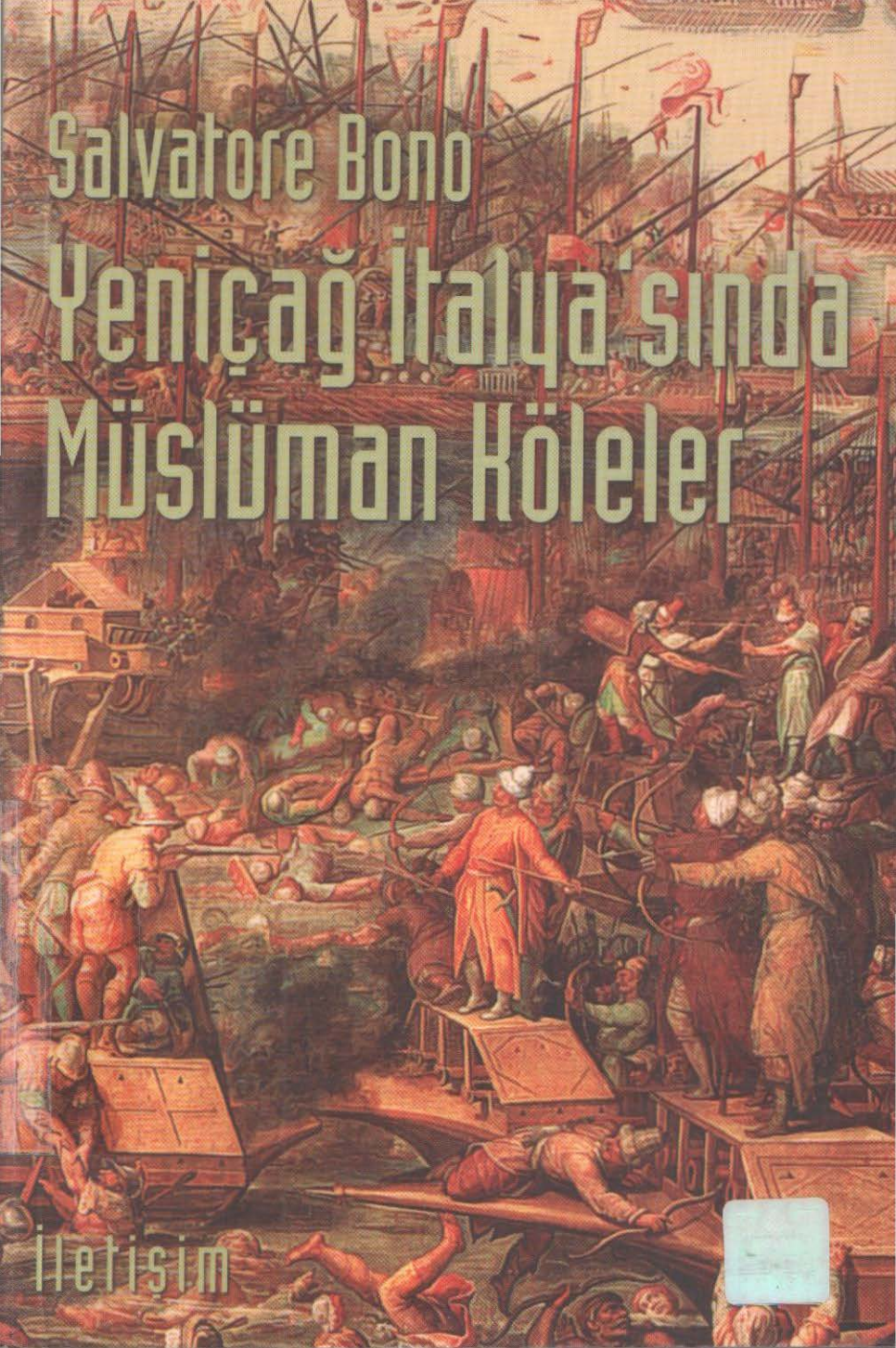
Salvatore Bono

Yeniçağ İtalya'sında Müslüman Köleler

İletişim

SALVATORE BONO 1932'de Trablusgarp'da doğdu. Perugia Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi'nde Tarih ve Afrika-Asya Ülkeleri Kurumları Ordinaryüs Profesörü; SIHMED (Akdeniz Tarihçileri Uluslararası Cemiyeti) Başkanı; aynı zamanda gazeteci ve yazar. Yayımlanmış eserleri şunlardır: *I corsari barbareschi* (Berberistan Korsanları), Torino 1964; *Le frontiere in Africa 1880-1972* (Afrika'da Sınırlar 1880-1972), Milano 1972; *Storiografia e fonti occidentali sulla Libia 1510-1911* (Libya Hakkında Batı Tarihçiliği ve Kaynakları 1510-1911), Roma 1982; *Morire per questi deserti; Lettere di combattenti italiani dal fronte libico* (Bu Çöller İçin Ölmek; Libya Cephesindeki İtalyan Askerlerinin Mektupları), Catanzaro 1992; *Corsari nel Mediterraneo Cristiani e musulmani fra guerra, schiavitù e commercio* (Akdeniz'de Korsanlar; Ticaret, Kölelik ve Savaş Arasında Hıristiyanlar ve Müslümanlar), Milano 1993.

Schiavi Musulmani Nell'italia Moderna
© 2002 Salvatore Bono

İletişim Yayınları 927 • Tarih Dizisi 25

© 2003 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2003, İstanbul (1000 adet)

KAPAK Utku Lomlu
KAPAK RESMİ Giorgio Vasari'nin *İnebahtı Savaşı* adlı tablosundan detay
KAPAK FİLMİ 4 Nokta Grafik
UYGULAMA Suat Aysu
DÜZELTİ Serap Yeğen
MONTAJ Hasan Deniz
BASKI ve CİLT Sena Ofset

İletişim Yayınları
Klodfarer Cad. İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Fax: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

SALVATORE BONO

Yeniçağ İtalya'sında Müslüman Köleler

Schiavi Musulmani Nell'italia Moderna

ÇEVİREN ***Betül Parlak***

i l e t i ş i m

İçindekiler

SUNUŞ 9
ÖNSÖZ 11
ÖNBİLGİLER, KAPALI YAZIMLAR VE KISALTMALAR 17

BİRİNCİ BÖLÜM
Akdeniz'de Korsanlar ve Köleler 21
Dillendirilmemiş bir tarih 21
Savaş ile barış arasında 35
Sicilya'dan Milano'ya 43
"Türkler" ve diğerleri 60

İKİNCİ BÖLÜM
Denizde ve Karada Ele Geçirilenler 73
Trablusgarb'dan Tunus'a (1510 -1574) 73
Büyük tarihin dışında (1575-1644) 80
Kandiya'dan Mora'ya (1645-1699) 91
18. yüzyıldan barbarların sonuna kadar 101
Özel korsanlar (Piratlar) 108
İtalya sahillerinde 114

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İç ve Dış Ticaret 131
Pazarlar ve tüccarlar 131
Papanın kadırgaları için kürekçiler 152
İtalya'dan Güneş Krallığı'nın donanmasına 159
Bir patrondan ötekine 167
Armağan ve miras olarak 186

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Kadırgalarda ve Hanlarda 197
Kürekçi sıralarında 197
16. yüzyıldan 17. yüzyıla 210
18. yüzyıl ve sonrası 226
Yemek ve giysi 237
Hastalıklar ve ölümler 248

BEŞİNCİ BÖLÜM
İtalya ve İslâm Toprakları Arasında 263
Akdeniz'in bir kıyısından ötekisine 263
Protestolar ve beyanlar 273
Diplomatik belgeler ve misillemeler 285

ALTINCI BÖLÜM
İslâm'a Bağlılık ve İsa'ya Dönüşler 295
Camiler ve mezarlıklar 295
Hıristiyanlık propagandaları ve din değiştirenler 307
Vaftizler ve vaftiz babaları 340
Seçkinlerin din değiştirmesi 358

YEDİNCİ BÖLÜM
Kentlerde ve Evlerde 367
Her sınıftan efendiler 367
Evdeki dost ve düşman 376
Ev ve kadırga arasında 387
Kadın Köleler 396
Kentin sokaklarında 407

Kamu işleri için kol gücü 422
Suçlar ve cezalar 432

SEKİZİNCİ BÖLÜM
Özgürlüğe Dönüş 453
Özgürlük vaadi ya da bağışlanması 453
Kefaret bedeli için 463
Kürek mahkûmları ve reisler için 474
Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasındaki değiş tokuşlar 494
Barış anlaşmaları, grup değişimleri ve armağanlar 509
Venedik ve Türkler 531

DOKUZUNCU BÖLÜM
Kaçışlar ve İsyanlar 543
Bir İslâm toprağına doğru 543
Ev ve kent firarileri 558
Özgürlük için Roma'ya 566
Kaçan kürek mahkûmları 575

ONUNCU BÖLÜM
Vatana Dönüş ya da İtalya'ya Entegrasyon 591

ARŞİVLER 605
ELYAZMALARI VE BASILI KAYNAKLAR 615
KAYNAKÇA 623

Sunuş

Osmanlı Devleti'nin oluşturduğu kültürler sentezinde, Akdenizliliğin önemli bir rolü vardır. Bu öğe sadece Türk unsuru için değil, bu denizin çevresinde yaşayan bir düzineden fazla, hatta bir o kadar da, harici oldukları halde o bölgenin işlerine karışmış toplumlar için de önemlidir. 'Kültürler çatışması' değil 'uygarlıklar etkileşimi' bu sayede gerçekleşmiştir. İlk kez Akdeniz sahillerde ilk kez 11. yüzyılda görünen Türkler, 15. yüzyıldan itibaren de tam söz sahibi olarak bu cemaatlerle iç içe yaşamaya başladılar. İtiraf etmek gerekir ki, bazılarının tarihteki varlığı da Osmanlı'nın ürünü olmuştur. Dolayısıyla, Akdeniz'in modern çağlar tarihi Osmanlı'sız anlaşılamayacağı gibi, Osmanlı'nınki de onlarsız netlik kazanamaz.

Kabul edelim ki, bu alanda, kendi kaynaklarımıza dayanan sınırlı araştırmalar dışında fazla bilimsel çalışmamız yok. Buna bir de, bazı çevrelerimize egemen olan oryantalistlere güvensizlik anlayışı eklenince, bilgi eksiğimizi ortadan kaldıramıyoruz. Ordinaryüs Profesör Salvatore Bono'nun bu eseri, Batı dünyasında da çok sınırlı işlenmiş bir konuyu ayrıntılı ve herkesin kolayca ulaşamayacağı belgelere (Vatikan'ın gizli arşivleri gibi) dayalı olarak işlediği için çok büyük bir boşluğu dolduracak değerdedir.

Şimdiye kadar hep, Hıristiyanların Müslümanlarca köle ola-

rak alınıp satıldığı tezi ön plana çıkarılmıştı. Bono ise Hıristiyan dünyasında ve bu alemin -15.-18. yüzyıllarda- en önde gelen temsilcisi olan İtalya'da, Müslümanların nasıl köle olarak kullanıldığını, bütün ayrıntılarıyla gözler önüne seriyor. Ne sayıca ne de davranışlar itibariyle arada bir fark bulunmadığını çok ayrıntılı bir şekilde ortaya koyuyor. Aynı zamanda bizim araştırmacılara, konunun Türk tarafını incelemek gerektiğini anımsatmış oluyor. Kitabı o derece ayrıntılı ki, sadece aynı konu başlıklarının yanıtlarını alt alta dizmekle konunun bize ait yanı ortaya çıkabilir.

Eser en az üç yüz yıl öncesine ait belgelere dayandığı cihetle kullanılan terimlerin, yer ve meslek, makam isimlerinin o çağa özgü olduğu unutulmamalıdır. Türkçe çeviri sadece bize hitap ettiği ve olabildiğince geniş bir kesim tarafından anlaşılır olabilmesi için çeviri sürecine barbar sözcüğü için müdahale ettik. Avrupa dillerinde, Kuzey Afrika'daki Berberileri "Barbar" sözcüğüyle tanımlamak çok yaygındır. Ancak bu sözcüğün "vahşi, gelişmemiş" anlamında kullanıldığı da bir gerçek. Oysa bahis konusu alan, geniş anlamda, Magreb'de yaşayan insanlardır. Dolayısıyla "Magrebliler" deyimini tercih ettik. Bu deyim, daha kapsamlı kullanıldığı yerlerde "Berberi" olarak yer almıştır. Ayrıca "Berberi Devleti" gibi bir kavram var ki, bu kavram Osmanlı öncesi dönem için geçerli olabilir; oysa incelenen dönemde, "Garp Ocakları" dediğimiz, Cezayir, Tunus ve Trablusgarp'daki Osmanlı kuruluşlarıdır sözkonusu olan. 15.-18. yüzyıllarda İtalya'da nasıl algılanırsa algılansın, bunların Osmanlı Devleti'ne özgü birer kuruluş oldukları tarihçe sabittir. Türk okuyucusunun kafasının karışmaması için sınırlı bir şekilde bu noktada da düzeltmeler yaptık.

Akdeniz'de köle ticareti tabii ki Osmanlı'dan önceki çağlardan beri vardı. Bizimkiler belli bir mirası devraldılar, belki bunda yeni düzenlemeler de yaptılar. Eseri araştırmacılarımızı bu iki alanda da çalışmaya teşvik edici bir rol oynayacağı inancıyla okurlarımıza sunuyoruz.

Orhan Kologlu

Önsöz

Aranızda satın alınmış birçok köle var.
Eşeklerinize, köpeklerinize, katırlarınıza yaptırdığınız
Ne kadar adi ve aşağılık iş varsa
Onlara da aynısını layık görürsünüz;
Sırf adamları paranızla satın aldınız diye.
Şimdi size, sahiverin bunları desem;
Mirasçılarınızla evlendirsenize;
Niye bunlar yük altında böyle ter dökûp duruyor;
Onların yatakları da sizinki kadar yumuşak olsun;
Onların midesine de sizin yediğiniz yemek girsin, desem;
Cevap olarak, "Köleler bizim", demez misiniz?*

(W. Shakespeare, *Venedik Taciri*,
IV. perde, 1. sahne, 90-99. dizeler)

Bu kitabın, diğer her kitap gibi bir öyküsü var; bizim durumumuzda oldukça uzun bir öykü bu. Ellilerin ilk yıllarında, henüz Roma Sapienza Üniversitesi'nde felsefe öğrencisiyken yüzyıllarca Akdeniz insanlarını bir kıyıdan ötekine sürükleyen pek çok öyküyle -talihsizlik ve talih, sefalet ve başarı öyküleri- ilgilenmeye başlamıştım. Aslında ait olduğum ailenin öyküsü de 19. ve 20. yüzyıllar arasında o Akdeniz dünyasında yaşanmıştı, ben de büyük denizin Magreb kıyısında dünyaya geldim. Gizli Vatikan Arşivi'nin bilinmeyen köşelerinde coşkulu bir heyecanla belgeleri karıştırarak tarihçilik mesleğine başladım, köle yapılmış ve İslâm topraklarına sürüklenmiş Hıristiyanların, onları kurtarmaya giden dindarların, "Türkleşen" Avrupalıların öykülerini keşfettim ama aynı zamanda çeşitli kaynaklarda dağınık bir biçimde Yeniçağ boyunca İtalya'da Müslüman kölelerin varlığına tanıklık eden belgeler ve izlere de rastladım.

(*) W. Shakespeare, *Venedik Taciri*, çev.: Bülent Bozkurt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992.

O zamana kadar bu konuyla ilgili kim bir şeyler yazdıysa, bu 'garip' duruma çok uzak gerçekliklerin kalıntısı olarak bakmıştı; ya ilgisizlikten ya da ufuk eksikliğinden hiç kimse Akdeniz perspektifinin bu durumunu açık seçik bir biçimde ortaya koymamıştı. Önemli ölçüde korsan savaşlarından etkilenen bu olgu aslında her iki kıyı arasındaki yüzyıllık ilişkiler bağlamına yerleşiyordu; bu savaşların en etkin sonucu, Osmanlı İmparatorluğu ile Magreb ülkelerinde Hıristiyanların köleliği ve Avrupa, Akdeniz ya da Akdeniz çevresinde olmayan ülkelerde ise Müslümanların köleliği olmuştu.

Demek ki biz Avrupalılar ve Hıristiyanlar da, Rönesans ve Hümanizme özgü insan onuru kavramını dünyaya yaydığımız, Protestan ve Katolik reformlarında İncil'in evrensel kardeşlik mesajını onayladığımız ve bu mesajı başka kıtalara götürmeye hazırlandığımız, Fransız Devrimi'nin insan haklarını tüm dünyaya ilan edenler arasında ilk sıralarda yer aldığımız yıllarda, aslında köleliği kabul etmeye ve uygulamaya devam etmişiz, hatta (sadece Amerika'nın uzak tarlalarında değil) kentlerimizde ve evlerimizde bile.

17. yüzyılın ortalarından itibaren giderek daha marjinal bir hale gelerek de olsa 16. yüzyıldan 19. yüzyılın ilk yıllarına kadar İtalya'da Müslüman kölelerin bulunuşu, "öteki"nin yani Hıristiyan gemilerine ve topraklarına saldırmak, kadınları ve erkekleri köle yapmak, onları barbar kentlerinde satmakla suçlanan özellikle Magreblilerin "barbarlıklarına" kıyasla bizim başkalarınınkini küçümseyen ve tartışılmaz bir biçimde üstün sayılan "uygarlığımıza" dayanarak yarattığımız imajla çelişen bir unsur olarak ortaya çıkmakta ve -başka pek çok şey gibi- düzeltilmesi gerekmektedir.

Ortak merak ya da tarihsel bir boşluğu doldurma fırsatı dışında bu konu için bir ilgi nedeni daha vardır, 16. ve 17. yüzyıllar arasında İtalya'da Müslüman kölelerin varlığı günümüzde "Avrupa Birliği Dışındakiler" denilen grupla bazen şaşırtıcı, bazen eğlenceli denebilecek bazı benzerlikler sunar. Örneğin sayılarının fazlalığı, kölelerin nüfusu en azından güney bölgelerinde ve adalarda nüfusun tamamı üzerinde

önemli bir yüzdeye erişiyor ve belki de aşıyordu. Köleler "inançsız" ve "barbar" sayıldıklarından hor görüldüler, dış görünüşlerinden korkuldu, çeşitli suçların faili olmakla itham edildiler ya da şüpheli konumuna düştüler ama bazen çok değerli sayıldıkları bile oldu ama her şeye rağmen her zaman ev hizmetleri gereksinimlerini halletmek, lüks gösterisi yapmak, egzotik keyif, günahkâr ve masum zevkler ve kaprisleri hoşnut etmek için talep edildiler.

Onların izleri sadece yazılı belgelerde kalmadı. İhtişamlı davetlerde zarif uşaklar görünümündeki köle betileri pek çok *Nozze di Cana**'da ve diğer mitolojik ve dini konularda görünür. Sarkık bıyıkları ya da tıraşlanmış kafalarının tepesindeki uzun at kuyruklarıyla ürkütücü Müslüman yüzleri, mobilya ve dekorasyon unsurları olarak kullanıldıkları soylu saraylarının ve kent kapılarının taşıyıcı ve destekleyici kolonlarından bize bakıyorlar. 19. yüzyıl rölyef ve resimlerinde Arap ve zenciler görünüyorlar, Müslüman köleler artık bulunmadıkları o dönemlerde imgeleriyle kamu binalarının salonlarını süslemeyi sürdürüyorlardı, bu durum tarih yazımından çok sanatsal ürünlerde kendini ifade eden gizli bir kolektif hafızanın işaretidir. 16. yüzyıldan 18. yüzyıla müzik, tiyatro ve edebiyat üretimdeki "Türk" varlığının sayısız yansımalarının üzerine ayrıca bir şeyler söylemeye hiç gerek yok.

O halde tarihsel bilgi günümüz gerçeğini daha az kuşku ve kaygıyla değerlendirmemize yardım edebilir: Avrupa birliği dışındakiler zaten bizim aramızdaydı, evlerimizde dolaşıp durmuşlardı, daha birkaç yüzyıl öncesinden bizlere karışmış ve bizlerle kaynaşmışlardı. Bizim denizimizin o ya da bu kıyısındaki kölelik de geçmişin ortak mirasının bir parçasıdır ve bugün bu mirasa dayanarak "Akdeniz ortaklığı" oluşturulmak istendiği söylenmektedir; bu miras tüm yönleriyle, utanç ve vicdan azabı duymaksızın tanınıp yeniden oluşturulmalıdır, ayrıca bu duyguları taşımaya hiç gerek yoktur; çünkü uygarlık ve

(*) *Cana Düğünü*, Cana Filistin'in merkezinde antik bir kenttir. Yuhanna İncili'ne göre İsa orada, bir düğün töreninde, suyu şaraba çevirerek bir mucize gerçekleştirmiştir.

barbarlık biçimlerine katkıda bulunan ışıklar ve gölgeler, bunları yargılamak istersek, her iki tarafta da olmuştur.

Şimdi okurlara, özellikle meslektaşlarımın değerlendirilmesine sunulan bu çalışmayı bu duygular ve inançlarla sürdürdüm. Meslektaşlarım, aralıklarla ve hatta düzensiz bir biçimde de olsa, otuz yıldan fazla sürmüş bir araştırmanın her şeyden önce sınırlılığının benim kadar ve hatta benden daha fazla farkına varacaklardır, bugün bu çalışma yıllarca süren araştırmalarla yüzlerce farklı yönde yeniden yapılabilir.[1] Ama bu konuda da başka konular da olduğu gibi *Ars longa, vita brevis.*[*] Kuşkusuz, artık erişilmeyecek ve sıklıkla sadece sondajlar için kullanılmış olanlardan başlayarak sadece kaynakların seçimi ve konunun bütünüyle ele alınışı değil, farklı yönlerin ve konuların ele alınışındaki kısaltmalar ve aralarda elenmiş şeyler tartışılabilir; bölük pörçük ve tekil olayların örneklenmesine belki de haddinden fazla ayrıcalık tanındı: bu, kuşkusuz geçici modalara karşı hiç de hoşgörülü olmayan bir üstadın sözleriyle "tarihin kanı ve canı olarak detaya"[2] karşı güçlü bir biçimde hissedilen merakın giderilmesi için en dolaysız yol oldu -bazıları en kolayı olduğunu söyleyebilir.

Bu -sorunsal olmaktan çok betimleyici- incelemenin tüm sınırlılıklarıyla ve varlığından şüphe edilemeyecek bazı eksiklikleriyle daha iyi düzenlenmiş, zaman ve uzam açısından sınırlanmış, yöntemsel yaklaşım açısından daha iyi şekillendirilmiş yeni araştırmaların yapılabilmesi için yararlı bir temel olmasını diliyorum. Bu kitap, tüm tarih kitapları gibi yeni sorular ve yanıtlarla, er ya da geç yeniden yazılacaktır; beni sadece ve sadece anılmamış olmak üzer.

Kitabın paragraflar ve bölümlere ayrılması okurun içindekilerden de takip edebileceği içeriği yeterli derecede kavrayabilmesini sağlar. Yapıyı -kuşkusuz buna seçenekler sunulabilirdi- haklı kılmaktan çok son derece farklılaşmış, üç yüz yılı aşkın

---

1 Kitabın konusu hakkında daha önce yayımlanmış katkılarım *Kaynakça*'da ilgili başka yazılarla birlikte listelenmiştir.

(*) *Sanat uzun, hayat kısa.*

2 A. Omodeo, *Momenti della vita di guerra*, Bari 1934, 8.

bir süre içinde, bugünkü İtalyan devletinin tüm sınırları dahilinde incelenmiş bir gerçekliğe, her şeye rağmen belli bir düzen vermenin zorluğunu belirtmek istiyorum. Dağınık kanıtlar arasındaki genel sorunlar, olaylar, kaynaklar ya da daha düzenli diziler ve istatistik veriler, birbirleriyle iç içe geçip, birbirlerini tamamlıyorlar; ancak göndermelerden bilinçli olarak kaçındım, aksi takdirde oldukça sık olacaklardı.

Bu çalışmada şimdiye kadar çok az bilinen şeyler öne çıkarıldı, örneğin kadırgaların küreklerindeki kamu köleleri ya da ev kölelerine göre başka biçimde görevlendirilmiş olanlar; kölelerin yakalanma biçimlerine göre Hıristiyan köleliği ve Müslüman köleliği arasındaki ilişki, şimdiye kadar oldukça iyi bilinen Akdeniz'deki korsan savaşının sonucu ve önemli bir yönü olan köle elde edilmesi, ev kölelerinin azat belgeleri, Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasındaki değiş tokuşlar ve hatta kölelerin çevrelerindeki topluma entegrasyonları bağlamında dinsel yaşamları.

Bu kitabı tamamlarken belki geriye kalan tek şey bu çalışmanın bana yüklediği en önemli görevi, teşekkür görevimi yerine getirmek; bunu yaparken aniden yıllar öncesine, bu işteki çıraklığımın başlangıcına gitmek geldi içimden. Araştırma tutkusunu kendisinden aldığım ve 1964 yılında yayımladığım *Corsari barbareschi*[3] isimli çalışmamı kendisine ithaf ettiğim babamın anısına bugün Roma Sapienza Üniversitesi, Felsefe ve Edebiyat Fakültesi'nin iki hocasını ortak ediyorum: kendisinden tarihçilik mesleğini öğrendiğim Federico Chabod ile tarihçi ve her şeyden önce insan olarak var oluşumuzun ve söylemlerimizin sorunsal oluşunu asla unutmaksızın kendisinden mesleğimizin inceliklerini öğrendiğim Ugo Spirito. Ama Marc Bloch'un dediği gibi[4] her tarihçi için karşı konulmaz olan insan kokusunun cazibesine kapılmış felsefi düşüncesinde onun peşinden daha da ileri gitmek istemedim.

---

3 *Berberistan Korsanları*

4 M. Bloch, *Apologia della storia*, Torino 1969, 41: "İyi tarihçi masaldaki insan yiyen deve benzer: İnsan etinin kokusunu aldığı yerde avının olduğunu bilir".

Aslında bana, çalışmamı kolaylaştıran ve benden yardımlarını esirgemeyen pek çok kişiye yürekten teşekkür etmekten başka bir şey kalmıyor. Yıllar boyunca kaynakça ve arşiv malzemeleri elde etme sırasında yanımda olan gençlerin sayısı oldukça fazla, en aktif ve çalışkan olanlarından bazılarını minnetle anıyorum: Stia Banerjee, Cinzia Favi, Lorenzo Marcello, Caterina Pagan, Daniela Torelli. Bu işbirliklerinin bazıları ve benim pek çok İtalyan ve yabancı arşivlerde sürdürdüğüm kişisel araştırmalar Ulusal Araştırmalar Konseyi ile Üniversite ve Bilimsel Araştırma Bakanlığı'nın tarafımca yönetilen araştırma programlarına sağladığı katkılarla kolaylaştı; bana güvenen arkadaşlarıma teşekkür ediyorum, özellikle ve öncelikle Luigi De Rosa'ya.

Bana bilgi ve belgelerin kopyalarını sağlayan arşivcilere, kütüphanecilere, üniversitedeki arkadaşlara ve meslektaşlara -isimlerini sayamayacağım kadar kalabalık bir grup- minnettarım. Metindeki notlarda ya da *Kaynaklar ve Kaynakça* hakkındaki ekte pek çok özel katkıyı gerekli bir biçimde belirtiyorum; burada kendilerine gerçekten çok şey borçlu olduğum en azından birkaç ismi anmak istiyorum: Ferdinando Buonocore, Raffaele della Vecchia, Maria Bonarai Lai. Bu kitabı kendi kitapları dizisi içine almayı kabul ettiği için Perugia Üniversitesi Tarih Bilimleri Bölümüne ve kendi üniversitemdeki ve başka kürsülerdeki aralarında Giuseppe Bonaffini, Alberto Grohmann, Pier Cesare Ioly Zorattini, Calogero Piazza, Luigi Tittarelli'nin de bulunduğu arkadaşlarıma ve meslektaşlarıma çalışmamın özel noktaları ya da genel görünümü hakkında sabırlı ve nazik danışmanlıkları için şükranlarımı sunuyorum. Son olarak aslında en fazla borçlu olduğum kişiyi anıyorum: Attilio Bartoli Langeli değerli filolojik danışmanım ve aynı zamanda sabırlı ve uzman elektronik alet yazmanı.

Salvatore Bono
Roma, San Silvestro 1995

Ön bilgiler, kapalı yazımlar ve kısaltmalar

Dipnotların yazımında gerek arşiv belgeleri, gerekse diğer kaynaklar için kullanım sıklıkları nedeniyle kapalı yazımlar ve kısaltmalar kullanılarak bir basitleştirme ve kısaltma ölçütü uygulandı (bkz. liste).

Arşiv belgeleri için (bkz. *Arşivler*) dipnotlardaki kısaltılmış işaretler onların hangi arşivlere ait olduğunu anlayabilmek için gerekli bir düzen içinde verildi. Terimler ve bildik kısaltmalar* sadece yanlış anlaşılmalardan kaçınmak gerektiğinde kullanıldılar. Dipnotlarda belli verilerin olmayışı, onların gerçekten de olmadığı anlamına geliyor; bu yüzden n.n., s.l., s.d. vb. yazım biçimleri atlandı. İtalyanca olmayan kaynaklardan yapılan alıntılar genelde çevrildi.

Arşiv belgelerini bir yana bırakırsak *Kaynaklar* 1840 öncesi elyazmaları ya da basılı eserler olarak listelendi; yazar adının, başlığın ya da kapalı yazımın ardından tarih belirtildi, bu kriter bazı istisnalar dışında sadece 1840 öncesi kaynaklara uygulandı.

Kullanılan ve dipnotlarda verilen tüm kaynaklar üç bölümde toplandı: *Arşivler, Elyazmaları ve basılı kaynaklar, Kaynakça*. Kaynakça 1840 sonrası basılan metinleri kapsamaktadır, dipnotlarda yazar adı ve basım tarihi ile verilmişlerdir. Pek çok olayda kaynak ya da kaynağa ait herhangi bir bilgi dipnotta bir kapalı yazımla belirtilmiştir, bu kapalı yazımlar alfabetik sırayla *Kaynaklar* ya da *Kaynakça* bölümünde bulunabilir.

Arapça ve Türkçe isimlerin İtalyancalaştırılmış biçimi kullanılmıştır ya da bazen basımla ilgili sınırlamalar nedeniyle basitleştirilmiş biçimde yazılmışlar-

(*) Bunlar İtalyanca verilen arşiv kayıtlarına ait bazı kısaltmalardır, burada çevrilmesi uygun bulunmayan bu kısaltmalar şöyledir: fondo, serie, sottoserie, busta, filza, registro, pp., cc., ff. Yazarın da belirttiği gibi bu kısaltmalar metinde çok fazla kullanılmamıştır. Adı geçen arşivlerde araştırma yapmak isteyen Türk araştırmacılar aynı kısaltmaları kullanarak ilgili belgelere varabilirler.

dır. Kölelerin ve diğerlerinin isimleri yararlanılan kaynaktakinden başka bir kimlik bilgisi yoksa kaynaktaki gibi aktarıldı (uzmanlar kolayca orijinal ismi tahmin edebilirler).**

ACT	**Tunus'taki Fransız Konsolosluğu'nun Belgeleri (bkz. *Kaynaklar*)**	
AEP	**Dışişleri Bakanlığı Arşivleri, Paris**	
ANP	**Ulusal Arşivler, Paris**	
	AE	Dışişleri
AOM	**Malta Tarikatının Arşivleri, Ulusal Kütüphane, La Valetta**	
AS	**Devlet Arşivi, ardından alt olduğu kentin baş harfleri geliyor.**	
ASCa	**Devlet Arşivi, Cagliari**	
	AAR-BC	Eski Kraliyet Arşivi. Kraliyet Vekilliği
	AAR-C	Eski Kraliyet Arşivi. Fermanlar ve Buyruklar
	Segretario di Stato	Devlet ve Savaş Bakanlığı
	Pregoni	Sardinya Kraliyet Mahkemesi. IV.Tasnif. Seçmeler
ASGe	**Devlet Arşivi, Cenova**	
	Contente	Kadırgaların Hâkimliği.
	Gride	Duyurular ve ilânlar
ASLi	**Devlet Arşivi, Livorno**	
ASNa	**Devlet Arşivi, Napoli**	
	Processi antichi	Kraliyet Üst Mahkemesi. Eski davalar
	Esteri	Dışişlerinin Bakanlığı
	Espedienti	Savaş ve Deniz Kuvvetleri Bakanlığı
	Redenzione Cattivi	Tutsakların Kurtuluşu Kutsal Evi
ASPa	**Devlet Arşivi, Palermo**	
ASRm	**Devlet Arşivi; Roma**	
	Carte politiche	Siyasi ve gizli belgeler
	Consolati	Camerale II. Konsolosluklar
	Epistolario	Camerale II. Mektuplar, Civitavecchia
	Galere	Asker ve Kadırga Müfettişliği
	Sanita	Camerlengato. Genel Sağlık İşleri
	Tribunale	Civitavecchia Mahkeme
ASV	**Vatikan Gizli Arşivi**	
	Gonfalone	Gonfalone Baş Tarikatı
ASVe,	**Devlet Arşivi, Venedik**	
	Bailo	Costantinopoli'deki Venedik Büyükelçiliği

(*) Bu çalışmada köle isimlerinin büyük bir bölümü Arapça kökenli olduğundan ve bazıları dilimizde de kullanıldığından orijinal ismin anlaşıldığı durumlarda Türkçeleştirilmiş haliyle verilmesi uygun bulunmuştur. Bazı isimlerin orijinal halleri tahmin edilemediğinden özgün metindeki haliyle bırakılmışlardır. Doğrudan orijinal kaynaklardan yapılan alıntılarda ise isimler yazıldıkları biçimleriyle değiştirilmeksizin kullanılmışlardır.

	Costantinopoli	Senato.Costantinopoli müzakere kararları. Kayıtlar
	Milizia da mar	Deniz Kuvvetleri Kurulu
	Relazioni	Kurul. Büyük elçilerin, rektörlerin ve diğer resmi görevlilerin raporları
BaVat	Vatikan Papalık Kütüphanesi	
BNP	Ulusal Kütüphane, Paris	
BNR	Ulusal Kütüphane, Roma	
BRPa	Bölgesel Kütüphane, Palermo	
Nantes	Nantes Bölüm Arşivleri	
	CF	Tunus'taki Fransız Konsolosluğu'nun Arşivleri
PF	Propaganda Fide Dinsel Kurulunun Tarihi Arşivi, Roma	
	Acta	Kutsal Kurulun Kararları
	Barbaria	Kongrelere iletilen yazılar. Berberistan
	Lettere	Mektuplar
	Socg	Genel kurullara iletilen yazıların orijinalleri
SLSt.patria	Liguria Ülke Tarihi Kurumu, Cenova (bkz. *Kaynaklar*)	

Diğer İtalyan Devlet Arşivleri de AS kapalı yazımıyla belirtilmiştir, bu yazımın ardından kentlerin baş harfleri yer almaktadır (Örneğin ASCs, ASRc). Sadece birkaç kez anılan başka bazı arşivler ise dipnotlarda açık bir biçimde yazılmıştır.

Bando ſopra al tener de li Schiaui, & Schiaue in Roma

HAuendo la Santità di. N.S. Signor Paulo per la diuina prouidenza Papa terzo, per ſua benignità & clemẽtia per publico vtile & bene de tutte & ſingule perſone habitante & eſiſtẽte in quest'alma Città di Roma conceſſo che ſi poſſano tenere Schiaui, & Schiaue che ſi comperaranno per lo aduenire, come per vn Motu proprio diretto alli Magnifici Signori Conſeruatori & Popolo Romano per ſua Santità fatto appare.

Per tãto per parte & cõmiſsione de' prefati Signor Cõſeruatori ſe notifica & fa ſi intendere à tutte & ſingule perſone in ditta Città habitãte & eſiſtente, qualmente quelli che haueranno cõprato, o compraranno Schiaui, & Schiaue dopo la data del ditto Motu proprio dato ſotto il dì ottauo di Nouẽbre del xl viii. proſsimo paſſato, & ſia lecito tenere ditti Schiaui, & Schiaue lenza eſſere impediti da perſona alcuna, non obſtante qualunche conceſsione ſolsi fatta, o da farſi, alle quale espreſsamente per il ditto Motu proprio ſe derogano, & per il preſente ban dimento ſe intendano derogate & annullate. Dat in Palatio prætatorum Dñorum Conſeruatorum. Die xii. Ianuarij. M. D. XLIX.

Lucas Marinus
C. Conſeruat. ſcriptor. De mandato.

Io Pietro Sancto ho fatto lo ſopraſcritt Bando per Roma alli xiiii. di Genaro.

Papa III. Paolo'nun "Roma'da kadın ve erkek köle bulundurmaya" izin veren fermanı, 12 Ocak 1549, (Vatikan Gizli Arşivi, çeşitli belgeler, IV-V dolap, 54).

BİRİNCİ BÖLÜM

Akdeniz'de Korsanlar ve Köleler

Dillendirilmemiş bir tarih

"Pek çok kişi Magreb'deki Hıristiyan kölelerin çektiklerini anlattı ama aramızda Müslüman kölelerle ilgili bilgi ve karşılaştırma için başvurabilecek kimse bulamıyorum". Yüz yıldan fazla bir süre önce Dominiken* rahip Alberto Guglielmotti eşsiz eseri *Storia della Marina pontificia**'da böyle demişti. Tamamen haklı olmakla kalmadı üstelik yakındığı suskunluk günümüze kadar geldi; ancak 1981'de Jacques Heers "İtalya'da bu 'modern' köleliğin sürüp gitmesi kesinlikle daha dikkatli bir araştırmaya değer" diye yazdı.[1] Bu nedenle İtalya'da Müslüman kölelerin mevcudiyetinin zamanla geçirdiği değişimi, Ortaçağ'ın oldukça ötesine Viyana Kongresi (1815) dönemine kadar çeşitli yönleriyle göstermeyi hedefledik.

Gerçekten de, kölelik pek çok ve birbirinden oldukça farklı insan topluluklarında en azından tarihsel gelişimlerinin belli dönemlerinde var olmuştur. Etnik antropolojik bilimler ve ta-

(*) San Domenico tarafından kurulan tarikata bağlı din adamı.

(**) *Papalık Deniz Kuvvetleri Tarihi*

1 Guglielmotti 1884, 94; Heers 1981, 122. Valenski 1967, 1268 "Hıristiyanların ellerindeki Barbarların tarihiyle ilgili daha yapacak çok şey var" diye yazmıştı.

rih yazımı, bize köleliğin bazen günümüze kadar bile farklı toplumsal önemlilikle ve bir durumdan diğerine oldukça farklı sürelere yayılarak da olsa, uygulandığı geniş bir dizi çevre, yer ve toplum gösterir.

Kölelikten söz edildiğinde, herkesin aklına hemen antik dünyanın Yunan ve Roma toplumlarındaki köleler ve bir de o dönemden zaman ve mekân açısından çok uzaktaki 16. yüzyılın ilk yıllarında Afrika kıyılarından Amerika'ya doğru gerçekleşen siyah köle ticareti gelir. Amerika kıtasında siyah köleler ekonomik gelişimin temel unsuru olmuşlar ve onların katkısının kalıtları artık bizim Birleşik Devletler toplumu yerine Latin demeyi tercih ettiğimiz Amerika'nın bazı Iberya-Afrika toplumlarında kalıcı izler bırakmıştır.[2]

Hıristiyan Avrupa'da siyahların köleliğinin ve ticaretinin yasallığı üzerine ateşli bir tartışma uzun yıllar devam etti; 18. yüzyılın son on yıllarından özellikle Fransız Devrimi'nden sonra köleliğin yürürlükten kaldırılmasını öngören tezler üstünlük kazanmış, yaygınlaşmış ve geniş bir biçimde propagandaları yapılmıştır. 19. yüzyıl boyunca Avrupa hükümetleri artık evrensel olarak mahkûm edilen köle ticaretinin tamamen kaldırılması ve yasaklanmasıyla ilgili kararlar almışlardır. Daha sonra Amerikan iç savaşında kuzeyin zaferi ve 1889'da Brezilya'da köleliğin kaldırılması Amerika kıtasında bu asırlık kurumun sonunu getirdi.

Siyah kölelik boyutları, yasallığı üstüne tartışmalar, Afrika ve Amerika'nın ekonomik ve toplumsal gerçekliğine getirdiği sonuçlar açısından tarihçilerin öylesine büyük bir oranda ilgisini çekmiştir ki, onlara antik dünyanın dağılmasından sonra Hıristiyan Avrupa tarafından uygulanan neredeyse tek gerçek kölelik biçimi olarak görüldü. Roma-barbar dünyasında yaşanmış olan toprağa bağlı köleliğin biçimleri ise oldukça farklıydı.

Ama biz Akdeniz dünyasına ve büyük iç denizin merkezindeki konumu nedeniyle onun kaderini her zaman paylaşmış olan İtalya'ya dönelim. Kuzeyde Hıristiyan Avrupa, güneyde

2 Geniş tarih yazımı için kaynakçalara ve özellikle Miller 1993'e gönderiyoruz.

Arap-Islâm ülkeleri kıyılarında kölelik antik dünyanın bitiminden sonra uzun süre yaşamıştır, sadece boyutları ve kısmen biçimi değişmiştir. Gerek İncil'in mesajı, gerekse Arapların peygamberinin söyledikleri daha önce hiç dile getirilmemiş bir biçimde tüm insan oğullarının en azından inançlı olanlarının eşitliği ve kardeşliği üzerine olmasına rağmen politik, toplumsal ve ekonomik bağlam temel ideallerin tam anlamıyla uygulamaya konulmasına izin vermemiştir. Hem Hıristiyan, hem Müslüman toplumlarında kelimenin tam anlamıyla kölelik, tüm biçimleriyle yani alım satım ve mülkiyet nesnesine dönüşen insan oğullarının mevcudiyetiyle ısrarla sürüp gitmiştir.

Bu çalışmada, söz konusu kurumun şu ya da bu inançtan ülkelerde, hangi biçimlerde ortaya çıktığını göstermek niyetinde değiliz; Öncelikle, Balkanlar'dan, Yakındoğu'dan, Orta Asya'nın uzak bölgelerinden gelen bir "malın" Doğu Akdeniz'den ithal edilmesiyle beslenen, büyük bir bölümü kadınlardan oluşan bir ev köleliği yaşanmıştı. Çoğunlukla Tatar, Moğol, Rus, Çerkez, Bulgar kadın ve erkek köleler.

Buna rağmen ortak tarihsel kültürümüzde "genel olarak, 'Ortaçağ' denilen dönem içinde Hıristiyan toplumlarında gerçek kölelerin varlığı bile inkâr edilir". Bu durumu Heers ortaya koyup kabul edilebilir argümanlarla açıklayabildiyse, Yeniçağ'da Akdeniz dünyasındaki köleliğin aynı biçimde ve hatta daha da fazla görmezden gelinmesi bizi şaşırtmayacaktır.[3] Daha da ilginç olanı, karşı kıyıda -16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Islâm topraklarında Hıristiyanların bulunması"- artık oldukça iyi bilinen tarihsel bir gerçekken, Hıristiyan dünyasında Müslüman köleler bilinmez.

Başlangıçta alıntılanan tümcede peder Guglielmotti'nin çok doğru bir biçimde gözler önüne serdiği gibi "Pek çok kişi Berberistan'da Hıristiyan kölelerin çektiklerini aktarmıştır". İnançsızların elindeki Hıristiyanların mutsuz kaderi üzüntü yaratmıştır ve limanlarından Hıristiyan kölelerle dolu bir halde geri

3 Ortaçağ Avrupa'sı için: Verlinden 1955-1977; Heers 1981, 7.

dönmek için korsan gemilerinin yola çıktığı Cezayir'den Trablusgarb'a tüm Magreb ülkelerine karşı şiddetli bir öfke duyulmuştur. Köleliğe düşmüş Hıristiyanlar için üzüntü duyarak Avrupa hükümetlerini Müslüman korsanların eylemlerini sonlandırmaya teşvik edenler, aynı dönemlerde aralarında İtalya'nın da bulunduğu pek çok Avrupa ülkesindeki yüzlerce hatta binlerce Müslüman kölenin mevcudiyeti konusunda suskun kalmayı yeğliyorlardı. Papalık deniz kuvvetlerinin adını andığımız tarihçisinin dediği gibi "Herkes belli şeylerin bilindiğini varsayar ve susar; sonra bunlar uzun vadede karanlık ve bilinmez hale gelirler". Bu sessizlik başka araştırmacıları da etkilemiştir. 1888'de Corrado Avolio "köleliğin uzun süren varlığının Sicilyalılarca tamamen unutulduğunu" ortaya çıkardı.[4]

Nedensiz bir suskunluk değildir bu. Rönesans insan onurunu merkeze yerleştirirken, Reform ve karşı Reform Hıristiyan prensipleriyle bunu onaylarken, Avrupa'nın kölelere sahip olmaya devam ettiğini gözler önüne sermek kuşkusuz çok tatsız bir durumdur. Ama Avrupalılar kendilerinin de, bir asır öncesine kadar kölelere sahip olduklarını, onları alıp sattıklarını hatırlatıp herkese duyururlarsa, kölelik de dahil her türlü barbarlık ve cahillikle suçlanan diğer kültür ve uygarlıkların ve Arap İslâm dünyasının aleyhine geliştirdikleri sömürgeci yayılmalarını zor durumda ve çelişkide kalmaksızın nasıl sürdürebilirlerdi?

Bu yüzden Yeniçağ Avrupa'sında Müslüman köleliği köklü bir tarihsel sansür nesnesi olmuştur, üstelik barbar devletler denilen İslâm ülkelerinde, özellikle Magreb'deki benzer ve eş zamanlı Hıristiyan köleliğinden söz ederken bile. İyi bir gözlem yapıldığında, sömürgeciliğin en üst noktada uygulandığı dönemden ötesine, sanatsal ürünlerde olduğu gibi tarih yazımında da, Arap-İslâm dünyası ve Avrupa arasında, Akdeniz sayesinde, kesintisiz üç yüz yıl süren karşılıklı ilişkiler ağına: korsan savaşına, köleliğe, İslâm'ı seçen Hıristiyanlara kayıtsız kalmanın yeğlendiği fark edilecektir.

4 Guglielmotti 1884, 94; Avolio 1888, 18. Tamassia 1910, 352-353, tarihçilerin köleliğin sürmüş olduğunu saptarken duydukları acı ve şaşkınlığı gözler önüne serdi.

Akdeniz tarihini derinlemesine araştırmak, Avrupa'nın büyük denizde korsan savaşını ortadan kaldıramamasının nedeninin bunu gerçekten istememiş olmasından kaynaklandığını çünkü kendisinin de bu suçun ortaklarından olduğunu: Hıristiyan korsanlar ve Hıristiyanların elinde de köleler bulunduğunu ortaya çıkarabilirdi. Ferdinand Braudel'in büyük eseri, *La Méditerranée et le monde méditerranéen** (1949)'a kadar bu konular sınırlı bakış açılarıyla çok spesifik konular üzerinde çalışan ve bu yüzden kamuoyunda yankı uyandırmayan çalışmalar ortaya koyan yerel tarih araştırmacılarına ya da "oryantalist" bilginlere bırakıldı.

Kölelik konusu en can sıkıcı olanıydı. Çok büyük bir belgelemeyle kanıtlanan ve pek çok çalışmanın konusu olan Ortaçağ dönemi köleliği tabii ki inkâr edilemiyordu. Bununla birlikte, araştırmacılar bu kurumun 16. yüzyıl ve ötesine uzandığını kabul etme aşamasında, sınırlayıcı ve ketum olmaya çalışmışlardı. Ortaçağ'da köle ticaretinde ilk sırada yer alan, Yeniçağ'da tamamen özel bir konumu olan Venedik'ten söz etmeye kalkarsak, Vincenzo Lazari 1862'de 16. yüzyılın ikinci yarısından sonraki döneme ait nadir belgelere rastlamanın her şeye rağmen mümkün olduğunu bildirirken, köleliğin nasıl ve ne zaman bittiğinin "çözümü çok güç bir sorun" olduğunu ifade etmişti. Kısa bir süre sonra, Salvatore Bongi "nadir birkaç istisna dışında, 17. yüzyıl ortalarında, İtalyan evlerinde her cinsten köle kullanma alışkanlığının son bulduğunu" çoktan kabul etmiş gibi görünmekteydi ve daha sonra bazıları "İtalya'da 14. yüzyılda ev içi köleliğin yeniden ortaya çıktığını, 15. yüzyılda devam ettiğini ve sonra azalarak 16. yüzyıl son bulduğunu" doğruluğundan şüphe etmeden var saymışlardır.[5] İtalya'da köleliğin, Ortaçağ'ı aşıp Yeniçağ'a vardığı inkâr edilemese de,

(*) *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası.*

5 Lazari 1862, 496-497; Bongi, 245 öte yandan çok da yerinde bir biçimde kadırgalarda kölelerin uzun süre görevlendirilmiş olmasına dikkat çeker; Luzio Renier, 1891, 137. Prunai 1936, 252, "Toscana için 16. yüzyılın ikinci yarısı doğulu ev köleliğinin sonunu işaret eder" saptamasında bulunur. Amat 1894, 18, Sardinya'da köleliği ilk kez belgeleyen kişidir en azından şu saptamada bulunur "Venedik ve Cenova'da köle ticareti 17. yüzyılda durmuştu".

bu konuda suskun kalınmasa da, en azından, bu kurumun, en kısa zamanda sonlandığı gösterilmeye çalışılmıştır.

O dönemde epeyce yaygınlaşmış ateşli bir kilise karşıtı anlayış, 1879'da arşivci Antonino Bertolotti'yi, Hıristiyanlığın merkezi ve papalık yönetimindeki devletin başkenti Roma'da, 17. yüzyıl boyunca köleliğin sürüp gittiğini göstermeye itmişti. Bilimsel bir katkının ciddiyeti içinde de olsa, yazar skandalı ortaya çıkarmak istiyordu:

> Başka devletlerde kölelik söz konusu olduğunda şaşılacak bir şey olmasa da, herkesi renk, sınıf ve din ayrımı yapmaksızın kardeş sayanı temsil edenlerce yönetilen bir yerde, köleliğin bu kadar uzun bir zaman sürmüş olması neredeyse imkânsız gibi görünmektedir.[6]

Özenli arşivci, yıllar sonra, aynı konuya yenilenmiş polemikçi bir anlayışla dönmüş ve bugün hiç kimsenin itiraz etmediği bir şeyi gösterme konusunda ısrar etmişti: dünyasal gücün kullanımı Roma kilisesinde Hıristiyanlık ilkeleriyle çelişen gereksinimler yaratıyordu.

İtalya'da köleliğin sürmesi ya da son bulmasıyla ilgili saptamalar, aslında belli bir çift anlamlılık nedeniyle birbirlerinden farklılaşmışlardı: bazı yazarlar açık bir biçimde, Ortaçağ'ın tipik kurumu olan "ev" köleliğinden söz ediyorlardı, Bertolotti'nin de aralarında bulunduğu bir başka grup ise "kamu ve özel" köleliği bir arada ele alıyordu.

Bu ayrım çok önemlidir. 16. yüzyıl başlarından 18. yüzyıl ortalarına kadar, giderek daha da tekelci bir hale gelen, deniz kuvvetlerinin kürekçi gereksinimi için işgücü sağlamayı öncelikli hedef sayan bir kamu köleliği oluştu. Öte yandan, en azından 17. yüzyıl boyunca, bazı bölgelerde ve yerleşimlerde, özellikle güney İtalya'da ve adalarda, özel aile ortamında kölelerin mevcudiyeti devam etti. Bununla birlikte, kamu kölelerinin özel hizmetlerde iş buldukları da oluyordu böylece iş güçleri, çeşitli biçim ve koşullarda ev ve kent yaşamına girdi.

6 Bertolotti 1879, 193; ID. 1887.

Olgunun genel boyutlarının 16. yüzyıl ve 17. yüzyılın ilk yarısından itibaren, anlamlı bir biçimde sonunda tamamen yok olmaya gidecek kadar azaldığını eklemek gerekir. Sayısal veriler sağlamak oldukça güç -ilerde bunu deneyeceğiz- ama sayıları, 16. yüzyılda on binlerce belki de yüz binden de fazlayken, 17. yüzyıl ikinci yarısına gelindiğinde ve sonraki yüzyılda sadece birkaç bine inmiştir.

Bununla birlikte olguya ilgi sadece boyutlarından değil ama sürüp gitmiş olmasından ve sadece pratik olarak kabul edilip uygulanmasından değil ama aynı zamanda bazı yerlerde teorik düzlemde tamamıyla meşrulaştırılmış olmasından kaynaklanır.

İşte bunu gösteren anlamlı bir kanıt. 1812 Mayıs'ında Palermo'da bir mahkeme hukuki açıdan şöyle bir görüş bildirir:

> Kamu hukukçularının yetkesi, Dinimizin kutsallığı, Kilise öğretisi, kanunlarımızın yaptırımları ve Krallığımızda sürekli uygulanan durumlar çerçevesinde, Siz Saygıdeğer Majesteleri'ne, kölenin vaftiz edildikten sonra da, burada söz konusu olan durumdaki gibi efendisi ona özgürlüğünü vermek istemediği sürece, aynı konumda kalması gerektiği kararına vardığımızı beyan ederiz.

Özel bir kişinin köle sahibi olabilmesinin meşruluğuyla ilgili hiçbir kuşku yok, köle Hıristiyanlığı seçmiş olsa bile! Olay kısaca şöyle özetlenebilir: 1808'de Palermo'da, Petrulla prensi Kuzey Afrikalı bir köle satın alır; -belki onu kısa bir süre önce yakalamış olan denizciler ya da onu "ikinci elden" temin etmiş aracılar olan- satıcılar noter huzurunda "öngörülmeyen herhangi bir durumda söz konusu kölenin hükümet ya da yargıçlar tarafında özgür olduğu ya da bırakıldığı bildirilirse" aldıkları parayı (70 onze*) geri vermeyi taahhüt ederler. Temkinli patron Fransız devriminden sonra dünyada işlerin ne yönde ilerlediğini bildiğinden her olasılığa karşı kendini garantiye almak istemiştir. Gerçekten de, bu arada Hıristiyan

(*) 1- Antik Roma'da ağırlık ve para birimi. 2- Ortaçağ'dan 18. yüzyıla kadar kullanılan, değeri kullanıldığı yere (Sicilya, Napoli, Malta, İspanya) ve basıldığı döneme göre değişen para birimi.

olan köle prensin sarayından kaçıp kendi isteğiyle "Deniz Avcıları"* birliğine katılır.

Bunun üzerine soylu Palermolu Kral Ferdinand'tan kölenin ya da onun için ödenen paranın geri verilmesini ister. Hükümdar yargıçlara başvurur. Bilirkişi, prensin hiçbir hak iddia edemeyeceğini bildirir: Köle vaftiz edildiğinden "yargıç kararına gerek olmaksızın zaten kanun hükmüyle" özgürlüğünü kazanmıştır. Ama Yüksek Yargıçlar Kurulu, bir yıldan fazla süren değerlendirmeden sonra bir önceki sayfada aynen alıntılanan kararını bildirir. Bu arada mahkeme yüce gönüllüğünden, köle vaftiz sayesinde "İsa'nın ve efendisinin kardeşi" olduğundan, ona "tatlılık ve insanlıkla" davranılması gerektiğini ve kölenin "herhangi bir şekilde kötü davranışlara maruz kalması ve incitilmesi" durumunda büyük ceza mahkemesine başvurabileceğini de kararına eklemiştir.[7]

17. yüzyıla kadar ve hatta tüm yüzyıl boyunca, en azından güney İtalya ve adalarda ev kölelerinin mevcudiyeti, yüzyılımızın ilk yıllarında pek çok tarih çalışmasının katkılarıyla doğrulandı, bu katkılar arasında Sicilya ile ilgili olanlar göze çarpıyor; ama, büyük bir bölümü rastlantısal olarak bulunan alım satımla ilgili noter sözleşmeleri, din değiştirmiş Müslümanların yerel kiliselerdeki vaftiz kayıtları gibi belgelerin esinlediği, neredeyse her zaman, tekil ve rastlantısal olaylarla ilgili yazılar söz konusuydu. Bu durumu daha geniş bir bağlama yerleştirmeye ve bu bağlamda açıklamaya çalışmadıklarından, verileri ve bilgileri salt yerel tarihe yönelik bir merak olarak yansıtmakla kalmaktadırlar. Onlardan sonraki yazarlar da, olguyu 15. ve 16. yüzyılların ötesine geçen Ortaçağ köleliğinin tarihe aykırı kalıntısı olarak değerlendirmeye yönelmişlerdir. Hiç kimse bağlamın tümüyle yeniliğinin, yani 16. yüzyıldan bu yana, yeni genel Akdeniz çerçevesinin açık bir biçimde farkına varamamıştır.[8]

(*) Cacciatori di mare: Bir tür askeri birlik.

7 Cosentino 1890, 9-11.

8 Diğerlerinin yanı sıra: Arenaprimo 1903, Sacca 1905, Ceci 1906, Franchina 1907, Massa 1907, Argentina 1908, Foscarini 1908, Gaudioso 1926. Tüm İtal-

Bize Yeniçağ'da Liguria'da ev köleliğiyle ilgili çok yararlı bilgiler sağlayan ama bu bilgileri Ortaçağ'da kölelik üzerine geniş ve derinleştirilmiş bir araştırmaya basit eklemeler olarak sunan Luigi Tria'nın durumu gözler önündedir; aşağıdaki sözleri açık bir biçimde ilgisinin ve bakış açısının kendisinden önceki yazarlar gibi olduğunu göstermektedir:

> Aslında, önceki yüzyılın belgeleri üzerinde araştırma yapmış olanlar için, 16. yüzyılın alım satım olayları çok ilginç şeyler sunmazlar; üstelik bizim için, bu kurumu tüm 16. yüzyıl boyunca hâlâ yürürlükteymiş gibi gösteren ve gözlemin 17. yüzyıl belgeleri için de geçerli sayılmasını sağlayan niteliklerinin daha büyük bir ilgi uyandırdığı söylenebilir.

Aynı Tria -1947'de- kürekli gemilerdeki kamu kölelerini bize, sanki hiçbir zaman gerçekten var olmamış, bilinmeyen bir şey gibi gösterir: "18. yüzyılda papaların kadırgalarında hâlâ Türk köleler olduğu anlatılır."[9]

Üstelik, deniz tarihi araştırmacıları tarafından hemen hemen hiçbir katkı sağlanmamıştır, oysa İtalya'da Yeniçağ köleliğin belirleyici özelliği, kölelerin kürekçi olarak çalıştırılmaları olduğundan böyle bir katkı onlardan beklenebilirdi. Gerçekten de, daha önce andığımız peder Guglielmotti'nin papalık deniz kuvvetleri tarihindeki, anlamlı ve merak yaratan göndermelerini bir yana bırakırsak, İtalyan devletlerinin deniz kuvvetlerinin genel tarihlerinde (üstelik bu çalışmalar, garip bir biçimde oldukça azdır) forsalar takımından neredeyse hiç söz edilmez. İtalyan kadırgalarındaki kürekçi Müslümanların acı dolu ve alçaltıcı gerçekliği hakkında, denizcilik ve silahlanmanın toplumsal ve teknik yönlerine de ilgisiz kalan Pietro Silva'nın *Mediterraneo** adlı çalışması gibi daha geniş

---

ya'ya yayılmasıyla Livi 1928. Rodocanachi 1906 ev köleliğinin 16. yüzyılda bittiğini ileri sürmeyi sürdürür.

9 Tria 1947, 98 ve 10, Bertolotti 1879 ve 1878'e tamamen sıra dışı göndermelerle. 18. yüzyılda papalık kadırgalarındaki Müslümanlar hatırlatılmıştır Marchi 1972.

(*) *Akdeniz.*

ufuklu eserler de tamamen susarlar. Tam aksine, bazı yabancı yazarlarda en azından birkaç küçük iz bulunur: katı disiplinli bir tarihçi olmasa da, üretken bir yazar ve denemeci olan Emil Ludwig'in *Mediterraneo* başlıklı çalışmasında, kürek mahkûmlarının zorlu koşulları birkaç sayfada anılır, yazar bu sayfalardan birinde şu saptamada bulunur: "Ama Akdeniz denizciliğinin belirleyici unsuru olan kürek mahkûmlarının köleliği [...] Akdeniz'de 500 ve 1800 yılları arasındaki tüm dönem boyunca sürmüştür."[10]

Buna rağmen, (incelediğimiz kadarıyla) kölelik hakkındaki genel tarihler, ya tamamen susuyorlar ya da gerekirse sadece Müslümanlardaki Hıristiyan köleliğinden söz ederken Yeniçağ'da Akdeniz havzası ülkelerindeki kölelikle ilgili yüzeysel bilgiler sunuyorlar. Alışıldık şema, muhtemelen kurum üzerine etnik-antropolojik yorumların ardından klasik dünyadaki ve antik doğudaki kölelikten bahsettikten sonra Ortaçağ köleliğine, oradan siyah köle ticaretine ve sonra Amerika kıtasındaki köleliğe geçer, en sonunda Afrika kıtasında, Arap-Türk dünyasında ve başka yerlerde kölelik kurumunun değişik biçimlerine gelir.[11]

Zamanın geçmesi ve araştırmaların gelişimi genel sentezlere yenilik getirmemişler ya da sadece daha önce gözden kaçmış birkaç şey eklemişlerdir. Meşhur dizi *Que sais-je?** kapsamında yayımlanan kölelik hakkındaki küçük bir kitapta sadece şu sözleri buluruz:

---

10 Silva 1937; Ludwig 1950, 535. Kürekteki Müslüman kölelerle ilgili bir gönderme Pfaff-Giesberg 1931 ve 1955'te ve Belot 1961, 69'da yazar ayrıca Avrupa hamamlarının "Türk ve Kuzey Afrikalı" tutsaklarını anımsatır. Aymard 1973 ve 1974a ilk özel katkılar arasındadır.

11 Örneğin Tourmagne 1880, 208, yazara göre İtalya'da kölelik sadece 15. yüzyıla kadar sürmüştü ve sadece 242-243. sayfalar Barbarların elindeki Hıristiyan kölelere ayrılmıştı. Guerra 1889'da ve antik kölelikten ve Ortaçağ "köleliğinden" sonra, ticaret ve siyah köleliğini inceleyen, oradan Müslüman doğuya ve özellikle Zanzibar, Türkiye ve Fas'a geçen Ingram 1895'te hiçbir şey yok. Gerçekten de etnik-antropolojik karakterli çok önemli bir eser olan Letourneau 1897'de de bizim konumuz hakkında bir şey yok.

(*) *Ne biliyorum?*

> Kuşkusuz, kölelik neredeyse kesintisiz bir biçimde uygulandı ve barbarların kadırgalarını silahlandırmak için köleleri askere aldıklarını gördük. Inançsızların donanmalarıyla savaşmak için, Hıristiyanların donanmaları ittifak yaptıklarında, bu kez onlar, Avusturya, İspanya, Venedik ve Malta kadırgalarını silahlandırmak için Akdeniz'in korku içindeki talihsiz adalarını yağmalamaya karar vereceklerdi[12].

Yeniçağ köleliğinin günümüze kadar ne kadar bilinmez kaldığını göstermek için, önce "İncil'e göre kölelik ve Musevilerin köleliğinden" başlayıp sonra Yunan, Roma ve Barbar köleliğini konu alan Saulla Dello Strologo'nun *Storia della Schiavitù** adlı çalışmasına bakalım. *Ortaçağ'da Köle Ticareti* başlığını taşıyan bölümde yer alan birkaç sayfada, daha sonra sözünü edeceğimiz V. Pio'nun 1566'da verdiği karar ve daha önce sözünü ettiğimiz 1812'de Palermo'da yaşanan Kuzey Afrikalı köle olayı da anılır. Daha sonra "Arapların köle pazarı" (bu noktada Berberilerin elindeki Hıristiyanlara birkaç gönderme yapılır) üzerine öngörülebilen geleneksel konu açıklamasına geçilir ve sonra, daha da doğuya, Doğu Asya'ya, Rusya'ya, Colomb öncesi Amerika'ya, Amerika'daki siyahların durumu ve ticaretine geçilir. Sıradan bilgiler içeren bir eserin söz konusu olduğu, bilgilerinde hiçbir geçerlilik olmadığı söylenerek kaynak olmasına itiraz edilebilir ama Yeniçağ'da İtalya'da kölelik üstüne başka hiçbir şey bulunmaz hatta konunun Ortaçağ'dan siyah köle ticaretine geçerek, kurumun başlangıcından en son dönemlerine, köleliğin ortadan kalkışına kadar etkili bir biçimde ele alınıp ana hatlarıyla ortaya konulduğu Marion Malowist'in *La schiavitù nel Medioevo e nell'età moderna*** başlıklı akıcı sentezi gibi en iyi düzeydeki eserlerde bile, modern Ak-

---

12 Lengellé 1955, 69 tek kabul ettiği şudur: "Inançsızların donanmalarıyla savaşmak için, Hıristiyanların donanmaları ittifak yaptıkları zaman, bu kez onlar, Avusturya, İspanya, Venedik ve Malta kadırgalarını silahlandırmak için Akdeniz'in korku içindeki talihsiz adalarını yağmalamaya karar vereceklerdir".

(*) *Köleliğin tarihi.*

(**) *Ortaçağ'da ve modern çağda kölelik.*

deniz ortamında, Müslüman ve Hıristiyan köleliğine ait küçücük bir değinme bile bulunmaz.[13]

Aynı sessizliğe, nitelikleri gereği belli bir olguya tüm yönleriyle bütüncül bir bakış sunması gereken eserlerde de rastlanması bizi şaşırtır. 1936'da gözden geçirilerek yeniden yazılan "İtalyan Ansiklopedisi"nin uzun maddesindeki, Akdeniz hakkındaki paragraf olgunun 15. yüzyılın ötesine geçmesi ve sürüp gitmesi konusunda hiçbir şey söylemez, Yeniçağ hakkındaki bilgiler sadece siyah-Amerikan köleliği ve ticaretiyle ilgilidir. Son olarak "ev içi köleliğinin tek tük biçimde doğu ülkelerinde" ve "köleliğinin salgın bir hastalık olarak kabul edilebileceği Afrika kıtasının orta ve güney bölgelerinde" sürdüğünden ve Orta Asya, Tibet, Arabistan ve Habeşistan'da olgunun yasal olarak sürüp gitmesinden söz edilir, "Katolik Ansiklopedisi"nin en yeni maddelerinde de daha fazlası bulunmaz. Yaygın tarihsel bilgi buysa, kölelik üzerine uzmanlık bilgisi içermeyen daha genel eserlerin 16. yüzyılda Akdeniz'de köleliğin sonu hakkında tamamen kısıtlı bilgileri içermeleri çok doğaldır.[14]

Tarih yazımının neredeyse mutlak sessizliğinde ve kolektif hafızanın bu konuyu tamamen unutuşunda, İtalyan toplumunda ve diğer Avrupa ülkelerindeki Müslüman köleler hakkındaki birkaç küçük istisna kayda ve dikkate değerdir. 1857'de Cezayir'de yayımlanan "Revue africaine"* dergisinin ilk fasikülünde bir yazar *De l'esclavage musulman en France*** üzerine tarihsel sorunu ortaya koymuş ve hatta -daha sonra Guglielmotti'nin İtalya için yapacağı gibi- "Berberistan'da Hıristiyan kölelerin durumundan çok söz edilmiştir ama Fransa'daki Müslüman kölelerle çok az ilgilenilmiştir" saptamasını yapmıştır, bu saptamaya her iki grubun da birbirlerinden çok farklı olmadığını, belki de Magreb'de köle olmanın Fransa'da köle olmaktan daha az kötü olduğunu eklemiştir, biz buna

13 Dello Strologo 1973; bir başka örnek Everett 1979. Aşağı yukarı benzer bir indeks Malowist 1987 ve Phillips 1984'te de bulunur.

14 Schiavitù 1936 ve Schiavitù 1953; Huppert 1990, 166.

(*) *Afrika dergisi.*

(**) *Fransa'da Müslüman köleliği.*

Müslümanların büyük bir bölümünün kürek mahkûmuna dönüştüğü "İtalya'yı" ekleyebiliriz. Aynı yıl başrahip Godard, *Corsaires, esclaves et martyrs de Barberie** başlıklı diyaloglarında, aslında kendi döneminde önceleri yavaş yavaş sezinlenebilecek ve gittikçe şüpheye mahal vermeyecek biçimde apaçık görülebilecek olan bir gerçeği, yani Hıristiyanların yakaladıkları Müslümanları köle yaptıkları ve onları özel şahıslar arasında ticaret metaına dönüştürdükleri gerçeğini inkâr etmeye çalışmıştır.[15]

Yenilikçi tarih araştırmaları ve çalışmaları son yıllarda başladı; ve bu çalışmalara Trasselli, Aymard, Motta gibi toplumsal-ekonomik tarih araştırmacıları ve araştırmaları Akdeniz hakkındaki yeni geniş tarih yazımı akımında yer alan, Türk-Berber dünyası ve Avrupa ülkeleri arasındaki ilişkilerin çeşitli yönleriyle ilgilenen Tenenti, Salvadorini, Bono gibi araştırmacılar da katkıda bulundu, kuşkusuz Fernand Braudel, hepsinin üstadı oldu ve öyle kalacak.[16]

Yeniçağ İtalya'sında kölelik hakkındaki tarihsel araştırmaların geç ve zorlu gelişimini inceledikten sonra diğer Avrupa ülkelerinde, özellikle kürekli donanmalara sahip olanlarda, Müslüman kölelerin mevcudiyeti üzerine araştırmaların nasıl bir çizgi izlemiş olabileceğini sormak ilginç sonuçlar ortaya koyabilir. 16. yüzyılda sayıca diğerlerinden fazla bir Afrikalı-siyah köle topluluğunun yanı sıra, yaygın ve uzun sürmüş bir Müslüman köleliğinin de bulunduğu İspanya için de, bu konuyla ilgili tarih yazımı çalışmalarının gelişimi İtalya'daki gibi oldukça yeni tarihlidir: Madrid, Sevilla, Kordoba, Jaen, Almeria, Kastilya, Estremadura, Kanarya adaları ve benzeri gibi bazı büyük ve küçük kentler ve bölgeler hakkında oldukça iyi temellendirilmiş makaleler bulunmaktadır. Portekiz'de olduğu gibi İspanya'da da, doğrudan Gine kıyılarından gelen

---

(*) *Berberistan'ın korsanları, köleleri ve şehitleri.*

15 Berbbrugger 1856-57, 38; Godard 1857, 21. Carrierès 1954, hâlâ olgunun "halk tarafından ve hatta uzmanlar tarafından bile çok az bilindiğinden" yakınabiliyordu.

16 Adı geçen her yazarın çalışmaları için kaynakçaya bakınız.

Afrikalı-siyah köle bileşeni çok önemli olmuştur ve bazen Akdenizli Berberi-Türk köle bileşenine göre sayıca çok daha üstün olmuştur.[17]

Avrupa ülkeleri arasında, kendi nüfusuna oranla en yüksek oranda Müslüman köleyi yazılı kayıtlarına geçirmiş ülke, uzun bir süre şövalyelerin yönetiminde kalan Malta adasıdır: Malta'da köleliğin İtalyan devletleriyle sürekli bağlantısı ve çok yakın benzerlikleri olmuştur. Fransa'ya gelince, orada Müslüman kölelerin mevcudiyeti, neredeyse tamamen, kadırga donanmasındaki "Türk" kürekçilerle, özellikle 17. yüzyılın son çeyreğinde XIV. Lui tarafından güçlendirilen filolardakilerle sınırlıdır Bu Müslüman bileşen, tüm forsalar takımının yaşam koşullarının ve oluşumunun etkin bir unsuru olarak incelenmiştir; dinsel itirazlarına ceza olarak Protestanların kadırgalara gönderilmesi de, kürek mahkûmlarına ve kadırga hayatına yönelik yeni bir ilgi nedeninin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Germen dünyasında bile, 16. ve 18. yüzyıllar arasında, Balkanlar'da uzun süre Avrupalılara ve Osmanlılara karşı koydukları çarpışma ve savaşlarda yakalanmış köleler -kadınlar, erkekler, gençler- bulunmuştur, bunlardan ev içi hizmetlerde yararlanılmıştır. Almanya ve Avusturya'nın değişik bölgelerinde, özellikle yaşadıkları topluma uyum sağlama ve Hıristiyanlığı seçme gibi bazı durumlar ve olaylar yaşandığını biliyoruz.[18]

İtalya'daki köleliğin bilinmeye başlamasında, son yirmi yıldan beri bir dönemeç noktası yaşanmaktadır ama bu, daha önce de söylendiği gibi sadece özel tarihsel araştırmalar düzeyindedir. Halkın büyük bir bölümü, çok yaygın ve anlamlı da olsa

---

17 Bazılarını analım: Dominguez Ortiz 1952, Cortes Alonso 1964, Kamen 1970, Larquié 1970, Graullera Sanz 1978, Aranda Doncel 1981, Stella 1992. Tüm İberya yarımadası için Bernard Vincent'in bir sentezi bekleniyor. Ayrıca Bkz. Verlinden 1955.

18 Malta için: Wettinger 1970. Fransa için başka araştırmacıların yanı sıra: Bamford 1987. Verlinden'de bir sentez. Avusturya için, örneğin Mansfeld 1941 ve Teply 1973, Almanya için Meissner 1938 ve Spies 1964 ve 1968. Goerlich 1971, 178-183, en azından *Zwei kleine Türkinnen* (*İki küçük Türk kızı*) başlıklı bölümde Alman dünyasında Yeniçağ köleliği hakkında güzel bir paragraf sunar.

böylesi bir gerçekliğin anısını kaybetmiş olan kolektif bilinç, tarihçilerce saptanan bu yeniliği özümseyemedi. Günümüzde bile, Ortaçağ'a göndermeyle bile olsa, kölelerden söz edildiği duyulduğunda şaşkınlık yenilenir. 3 Mart 1972'de, Torino'nun *La Stampa*'sı* "şaşırtıcı" bir haber vermiş, üstelik bu haberi Palermo'daki sorumlusunun ağzından aktarmıştı: 13. yüzyılın sonunda Sicilya'da köleler vardı! Birkaç gün sonra saygın Torino gazetesinin müdürüne gönderilen bazı mektuplar ortaya çıkan şaşkınlığın nedensizliğini gözler önüne seriyorlardı, çünkü belgelerle ispatlandığı gibi kölelik, Piemonte'de bile 15. yüzyıl sonuna kadar yaşanmıştı. Hiç kimse Sardinya kraliyet deniz kuvvetlerinin 18. yüzyıl ortalarına kadar hatta daha da uzun bir süre, Müslüman köleler kullandığını anımsamıyordu! Birkaç yıl önce, *Repubblica*'da, *Avrupa Birliği Dışındakiler mi? 1300'lerde Floransa onlarla doluydu*** başlıklı bir yazı çıktı; kuşkusuz yazarın niyeti okurlarını şaşırtmaktı ve büyük bir ihtimalle de bunu başardı![19]

Savaş ile barış arasında

16.-17. yüzyıllar arasında, İtalya'da ve Avrupa'da kölelerin ve bunun yansıması olarak Akdeniz İslâm dünyasında Hıristiyanların mevcudiyetinin, kendine özgü bazı karakteristik özellikleri olmuştu; olgu, sadece başka dönem ve bölgelerdekinden farklı olmakla kalmamış, önceki çağlarda, aynı yerde yani Akdeniz havzasında aldığı biçimlere göre de farklılıklar göstermiştir. Değişim, özellikle 13. ve 14. yüzyıllarda artış gösteren sonraki yüzyılda aşamalı olarak azalan Ortaçağ köleliği açısından da önemlidir.

Yenilik pek çok etkenden kaynaklanmıştır. İlk olarak, Doğu

(*) *La Stampa:* Bir İtalyan gazetesi.

(**) *Repubblica*: Bir İtalyan gazetesi. Yazının özgün başlığı: *Extracomunitari? Firenze nel Trecento ne era piena.*

19 *La Stampa*'daki 7 Mart tarihli mektupların altında A.Nada Patrone, Arnaldo Satta ve Gigorgio Beltrutti imzaları bulunuyor; 2 Ağustos 1991 tarihli *La Repubblica*'daki makale G.M. Pace imzalıdır.

Akdeniz'den beslenen, başta Venedikliler ve Cenevizlilerce yönlendirilen, İtalyan devletlerinin pazarına gelen köle akışının zamanla azalması ve giderek tamamen kesintiye uğramasının yarattığı engeller söz konusuydu. Bir başka yeni unsur ise, oldukça zor bir iş olan kürekçilik mesleğini seçen özgür erkeklerin bulunmasının giderek daha da zorlaşmasıydı, bu nedenle -tipik kürekli Akdeniz gemileri olan- kadırgalardaki kürekçi gereksinimi, cezai nedenlerle uzun yıllar ya da ömür boyu kürek mahkûmu olmuş erkeklerden karşılanıyordu. Sınırlı sayıdaki kürek mahkûmunu ve çok az sayıdaki (iyi niyetliler diye anılan) gönüllüyü tamamlamak için Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında yeniden alevlenen savaşlarda ele geçen esirlerin küreklerde kullanılması düşünülmüştü.

Dönemin faydacı anlayışına göre tutsak alınan "imansız",* köle olarak kabul edilip kullanılırdı. Büyük ganimet sağlayan savaş harekâtları ya da çarpışmalar ve korsan baskınları sırasında yakalanan köleler Doğu Akdeniz'den ithal edilenlerin yerini almıştı; Türk ve Berberi erkeklerin yanı sıra, deniz yolculukları ya da İslâm ülkelerine yönelik yağma ve talan sırasında ya da başka koşullarda ele geçirilen kadınlar, gençler, hatta çocuklar Ortaçağ köleliğinin etnik karakterli bileşenlerinin yerine geçmişlerdi.

Köle olarak yakalanan Müslümanların belli bir bölümü ev kölesi talebini karşılamaya devam etmiştir; doğal olarak bu iş için çocuklar, gençler ve kadınlar kullanılıyordu. Tüm kölelerin oluşturduğu grupta, ev ve kent yaşamında kullanılan ve özel pazarlarda alıcı bulan kölelerin oranı zamanla giderek azaldı. Kadırgalarda ya da kürekli deniz kuvvetlerinin diğer birimlerinde kürekçi olarak görevlendiren kamu kölelerinin mevcudiyeti çok daha uzun sürdü. İtalya'daki kölelerin sadece ele geçiriliş biçimleri, kökenleri ve karakteristik özelliklerine değinmek yetmez, bu kölelerin İtalya'daki mevcudiyeti Akdeniz'de Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasında yaşanan uzun

(*) Dönemin anlayışına göre Hıristiyan inancından olmayanlar dinsiz ve imansız sayılmışlardır.

çatışma olaylarından kaynaklanmıştır. Bu nedenle kölelerin yaşamının tüm yönleri -Avrupa ülkelerinde ticari meta oluşları, değişik kullanım ve görevlendirilme biçimleri, onlara nasıl davranıldığı, özgürlüklerini tekrar elde etme olanakları- Akdeniz tarihinin geniş sahnesine yerleşir ve yaşamlarının tüm bu yönlerine göze çarpan genel hatlarıyla değinmek bize uygun görünmektedir.[20]

Hükümdarları Isabella ve Ferdinand'ın evlilikleri sayesinde, Kastilya ve Aragon krallıklarının birleşmesiyle modern bir devlet olarak ortaya çıkan İspanya, 1500'lerin başlarından itibaren Magreb'de bir yayılma politikası izledi. Bu birleşmedeki niyet, 1492'de Granada Emirliği'nin düşmesi ve Hıristiyan yeniden fetih hareketinin tamamlanmasını izleyen dönemde, İberya yarımadasından sürülen Müslümanların gelişiyle güçlenen İslâm Magrebinin rahatsız edici eylemleri ve geri alma girişimlerine karşılık İspanyol güvenliğini garantiye almaktı. 1500'lerin ilk on yılı boyunca İspanyollar Mers el Kebir limanını, Oran ve zengin Bugia'yı, en sonunda da yıldızı parlamakta olan Trablusgarb'ı (1510) ele geçirdiler.

Büyük iç denizin öte yanında, Osmanlı Türkleri, İstanbul'un fethiyle (1453) korku veren yükselişlerini gözler önüne serdikten sonra Venedik ve Cenova'nın mevzilerinden geri çekilmesini sağlayarak egemenliklerini doğu havzasında genişletmeye başladılar ve etkilerini batıya doğru kaydırdılar. Bir süre sonra Türk İmparatorluğu, batı havzasında ilerleyen ve Magreb kıyılarında kendi üslerini kurmuş olan bazı Doğu Akdenizli korsanları cesaretlendirdi ve destekledi. Önceleri İspanyollara boğun eğen ve onların egemenliğine giren Cezayir, daha sonra Türk korsan lider Oruç'u yardıma çağırdı ve o da kendini kentin hâkimi ilân etti; onun yerini daha sonra Barbaros denilen kardeşi Hayrettin aldı ve hemen kurnazca kendini yardım ve koruma aldığı Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimi altına soktu. Korsanların eylemleri sayesinde Osmanlı İm-

20 Bu paragraf senteze varmayı hedeflediğinden sadece bazı eserler anılmıştır, bu eserlerin kaynakça bilgileri şöyledir: Braudel 1953, Bono 1964 ve 1993, Eickhoff 1991.

paratorluğu etkisini Fas kıyılarına kadar genişletti, bir yandan da doğu Akdeniz'de, Memluklu savaşçılar tarafından yönetilen Mısır'ı (1517) fethetti, 1522'de Rodos adasını San Giovanni şövalyelerinden (şövalyeler 1530'dan itibaren hâlâ taşıdıkları isimlerini aldıkları Malta'ya yerleştiler) aldı.

İki İspanyol krallığının vârisi olan Habsburglu Karl'ın, kutsal Roma İmparatorluğu'nun topraklarını ve tacını da kendi elinde tutmaya başladığı 1519'dan itibaren Osmanlı gücü karşısında İspanyol gücünü bulmuştur. O tarihten sonra çatışma tüm Akdeniz'e yayıldı: bir yanda Habsburg İmparatorluğu ve İtalyan müttefikleri, öte yanda Cezayir'den başlayarak korsan komutanlarca yönetilen beylerbeylikleri ve Dayılarıyla Osmanlı İmparatorluğu vardı. Çağa özgü bir "dünya savaşı" olan uzun ve çetin karşılaşma, yüzyılın son çeyreğine kadar sürdü ve her iki tarafa da, tutsak-köleler temin etmeleri açısından sürekli ve kârlı fırsatlar sundu.

1535'te İmparator V. Karl Tunus'u, Cezayir paşası Barbaros'un yönetiminden alan ve büyük bir zaferle sonuçlanan seferi şahsen kendisi yönetmişti ama talihin korsanlardan yana olduğu Cezayir'i (Ekim 1541) yenilgiye uğratma girişiminde imajı sarsıldı ve büyük maddi kayıplarla yenilgiye uğradı. On yıl kadar sonra bir başka Müslüman başarısı ortaya çıktı: 1551'in Ağustos'unda Korsan Turgut'un birlikleriyle desteklenen güçlü bir Osmanlı filosu Trablusgarb'ı yirmi yıldan fazla bir süredir bu Magreb kale kentinin savunmasından sorumlu olan Malta şövalyelerinden aldı.

Türk-Berber tehdidi, belki de 1560'ta, Tunus'un güney kıyısı yakınlarındaki Cerba adasındaki İspanyol garnizonu trajik bir biçimde yok edildiğinde ve Magrebli korsanlar artık tüm batı Akdeniz'in sahibiymiş gibi göründüklerinde doruk noktasına ulaştı.

Türk-Berber gücünün Akdeniz'e inişi ve bunun sonucunda Hıristiyan müttefiklerinde -İtalyan beylerinin desteğiyle İspanya, Malta şövalyeleri, Papalık Devleti, Cenova, Toscana Büyük Dukalığı- ortaya çıkan askeri olmaktan çok psikolojik aşağılık duygusu, Malta surları altında durdurulmuştu. 1565'in ilkba-

harında saldırıya uğrayan ve kuşatılan şövalyelerin adası eylüle kadar dayandı, Müslüman kuvvetler hem Maltalılara destek kuvvetleri geldiğinden, hem de sonbahar fırtınaları yaklaşmakta olduğundan geri geçilmek zorunda kaldılar. Büyük Malta kuşatmasından sonra geçici bir rahatlama oldu, bu arada İspanya İberya topraklarında kalan Müslümanların başkaldırılarını göğüslemekle uğraşırken Cezayir paşası bu gevşeme anını fırsat bilerek Tunus'u kendi egemenliğine aldı.

Türkler Kıbrıs'ı Venediklilerden alarak (1570) yeniden tehdit unsuru olarak göründüklerinde, Hıristiyan Batı, Kutsal ittifakla bir araya geldi: Avusturyalı don Giovanni'nin komutasında birleşen İspanyol, Venedik, Papalık Devleti ve küçük müttefiklerin filoları, Mora'nın batı kıyısındaki Arta körfezi sularında Türk-Berber filosu ile karşılaştı. Büyük çarpışma İnebahtı (7 Ekim 1571) adıyla bilinen Hıristiyan zaferiyle sonuçlandı, Müslüman birlikler neredeyse tamamen dağılıp gitmişlerdi ama Osmanlı İmparatorluğu çok kısa bir sürede kendi donanmasını yeniden tehditkâr olabilecek ölçüde iyi bir biçimde yapılandırmayı başardı. Yine de, Hıristiyan deniz zaferinin uzun süren sonucu "Hıristiyanlığın gerçek aşağılık kompleksinin sonu olduğu kadar aynı oranda gerçek olan Türk üstünlüğünün de sonu" olmasıydı.[21]

İspanyollar, elde ettikleri başarıyla cesaretlenip, yine Avusturyalı don Giovanni komutasında 1573 Ekim'inde Tunus'u ele geçirdiler. Çoktan kendilerini toparlamış olan Müslümanlar hemen karşılık verip 1574 yazında Tunus'u ve Goletta'nın kıyı kalesini "bağımsızlığına kavuşturdular". İspanyol-Habsburg ve Osmanlı İmparatorlukları arasındaki güç mukayesesi, o dönemden itibaren giderek yatışmış ve dengeli bir sonla noktalanmıştır. Gerek İspanya, gerek Türkiye için dikkatlerini Akdeniz bölgesinden uzaklaştırmalarına neden olan yeni kaygı nedenleri ortaya çıkmıştır: 1581'de üç yıllık bir ateşkes anlaşması imzaladılar ve bu anlaşma en sonunda kesin bir barışa dönüşecek biçimde pek çok kez yinelendi.

---

21 Braudel 1953, 1283.

İki blok arasındaki çatışmanın yok olması, Hıristiyan ve Müslüman korsanlık eylemlerinin gelişmesini sağladı ve o zamandan itibaren korsanlar, büyük denizin günlük yaşamında denizle işi olanlar ve yolcular için sürekli bir talihsizlik ve değişmez bir korku kaynağı oldular. İşte bu konuda Fernand Braudel'in söyledikleri:

> 1574'ten sonra, Akdeniz'de savaşa ara verilmesi, kesinlikle büyük devletler arasındaki savaşın sona ermesine ve deniz tarihinde ilk sırayı piratlığın:* yani aşağılık bir savaşın almasına neden olmuştur. Bu savaş, zaten 1550'den 1574'e kadar, resmi savaşın durduğu anlarda yaptıklarıyla böbürlenerek, kendini ön plana çıkararak esasen önemli bir yer işgal etmişti. 1574-80'den sonra her zamankinden daha çok belirginleşti ve o dönemden sonra Akdeniz tarihine egemen oldu.[22]

Korsan savaşı (gerçek ve tam anlamıyla piratlık kategorisine, sadece kendine has özellikleri olan bazı olaylar girdiğinden, bu noktadan sonra böyle adlandırmamız gerekiyor), kürekçi sıralarını doldurmak ve ev köleleri taleplerini karşılamak için, bir taraftan diğerine -erkeklerin yanı sıra kadın ve çocukları da kapsayan- sürekli bir insan akışı anlamına geliyordu.

Korsan savaşının Müslüman tarafında ekonomileri için hiç de küçümsenmeyecek kaynaklar sağlayan Berberi devletler ayrıcalıklı olmuştur. Diğer Müslüman korsanlar Fas'ın Atlantik kıyısı üzerindeki Sale'de üstlenmişlerdi, 17. yüzyılda özellikle Atlantik rotasında etkinlik göstermişlerdi ama bazen Akdeniz içlerine de iniyorlardı.

Yaklaşık 1580'e kadar kısmen Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasında bir din savaşı gibi görünen korsan savaşı büyük tarihe girmiş bulundu ve "kahramanlık çağını" bu dönemde yaşadı. O dönemden 17. yüzyılın ortalarına kadar salt ekonomik çıkarlar ve düşüncelerin öne çıktığı ticari denilen bir dönem yaşandı. Sözü edilen seferlerin bitimine varan 1815-

(*) Korsan yasal izinlerle ve bir üst yönetime bağlı olarak deniz seferlerini sürdüren kişilere denir, pirat ise bireysel çıkar için çalışan deniz haydutlarına.

22 ID., 940.

1830 arasındaki son dönemin Berberi tarafında en göze çarpan yanı, özel korsanlara oranla devletin giderek daha dışarıda kalmış olmasıydı.[23]

Hıristiyan tarafında özellikle Doğu Akdeniz'de etkinlik gösteren iki şövalye tarikatı korsan savaşının baş aktörleri oldular: Malta Şövalyeleri; Kudüs San Giovanni Şövalyelerinin Ortaçağ'a özgü unvanına sonra Rodos unvanını katan Malta adıyla ün yapanlar ve ayrıca 1562'de kurulan, Pisa ve Livorno'da da üsleri olan yani etkinlikleri doğrudan İtalya'yı içeren San Stefano şövalyeleri. Korsan şövalyelere yarımadada ve İtalyan adalarında çok sayıda üsleri olan özel piratlar da eklenmişti. İster tek başlarına, ister birlikte hareket etmiş olsunlar, İnebahtı'dan sonra Avrupa deniz birliklerinin önceden seçilmiş hedeflere yönelik harekâtları ve seferleri de, stratejik bir perspektifle gerçekleştirilen savaş olayları olmaktan çok basit misilleme eylemleri ve caydırıcı saldırılar ya da gerçek ve tam anlamıyla korsan girişimleri oldular.

Avrupa devletlerinin, Müslüman korsan eyleminin asıl sorumluları olan Ocaklılarla ilişkileri, 17. yüzyıl ortalarına kadar uzun süren bir yumuşama dönemi yaşayan Osmanlı İmparatorluğu'yla ilişkilerinden daha hareketli olmuştur. Büyük savaş döneminde bile Türklerle müttefik olan ve tarafsız kalan Fransa, her zaman Ocaklılarla iyi ilişkilerini muhafaza etmeye çalıştı ama yine de açık düşmanlık ve kriz dönemleri ve ayrıca krize yol açan olaylar eksik olmadı. 17. yüzyılın başlarından itibaren, Hollanda ve Büyük Britanya da, güç kullanacakları tehdidiyle, Magreblileri, kendi gemilerine ayrıcalık tanımaya zorlamaya çalıştılar; bununla birlikte, ateşkes anlaşmaları için koşullar sık sık çok ağır ve hatta aşağılayıcı oldu.

Akdeniz'de Osmanlı İmparatorluğu ve bir Avrupa devleti arasında açık bir savaş 17. yüzyıl ortalarında yeniden alevlendi: 1644'ün Eylül sonlarında Maltalı bir birlik tarafından düzenlenen olağanüstü bir korsan vurgunu, *Valide Sultan* adlı

23 De Grammont 1884.

büyük bir kadırgayı zarara uğrattı, bu olay Osmanlı tepkisine yol açtı ve böylece Kandiya denilen savaş başladı. Malta filosunun destek aldığı Hanya'nın işgaliyle Osmanlıların başlangıçtaki başarısından sonra düşmanlıklar yüzyılın bir çeyreği boyunca (1645-1669), bazen uzun çözümsüzlük dönemleri de içererek sürdü. 1656'da Hıristiyan müttefikler Osmanlı donanmasını Çanakkale yakınlarında bir koya girmeye zorladılar ve büyük kayıplar verdirdiler. Yine de savaş Venediklilerin Kandiya'dan çekilmesiyle son buldu.

Türk başarısı, 1684 ve 1687 yılları arasında, Francesco Morosini tarafından sonuca ulaştırılan Mora'nın Venediklilerce fethiyle kısa sürede dengelendi; Mora adıyla anılan uzun savaşta (1684-1699, Karlofça barışı) Venedik, Malta ve San Stefano şövalyelerini yeniden yanında bulmuştu ve Doğu Akdeniz'de güçlü bir varlık gösterir gibi oldu ama yirmi yıl kadar sonra üstün görünümü yok olup gitti.

Korfu denilen yeni Türk-Venedik savaşıyla Türkler, Yunan yarımadasının kontrolünü tamamen yeniden ele geçirdiler. O zamandan itibaren, Avusturya kendi yararına, Balkanlar'ın Türklerin elinden aşamalı olarak geri alınmasının başında yer aldı ama sonuçlar bir o tarafın bir bu tarafın lehine oldu. Müslüman bir ülkeye karşı son Venedik zaferi Amiral Angelo Emo'nun (1784-1792) yönettiği Tunus'a karşı yapılan seferde elde edildi. 18. yüzyıldan itibaren giderek daha fazla Avrupa devleti, riskli güç gösterilerine girişmek yerine Magreblilerle nakdi ya da ayni (savaşta da kullanılan araç gereç ve teçhizat) ödemeler karşılığında barış anlaşmaları yapmayı yeğlediler.

Aslında Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu Akdeniz dışında da, uzun ve çatışmalı bir tiyatro sahnesine ve sınır bölgesine sahiptiler: Orta-Avrupa'nın güney sınırlarına kadar Balkan bölgesi. -Avrupa tarafında ilk sırada Habsburg İmparatorluğu'nun olduğu bu cephede de- savaş olayları sonucu her iki taraftan da savaşçılar ve sivil halktan kişiler de tutsak-köle durumuna düştüler. Balkan cephelerinde yakalanan -çoğunluğu Anadolu Türkleri ya da İslâmlaştırılmış Slavlar olan- köleler Germen dünyasına götürüldü ve büyük bir bölümü orada yi-

tip gitti; yine de Dalmaçya kıyısı ya da Habsburg İmparatorluğu'nun toprakları üzerinden geçerek belli bir ölçüde Balkanlar'dan İtalyan yarımadasına aktılar.

18. yüzyıl boyunca Ocaklarla ayni ya da nakdi tazminat karşılığı barış anlaşmaları imzalamak giderek daha fazla tercih edildi. Olası ortak bir Avrupa eylemiyle Ocaklı akınlarını köklü bir biçimde ortadan kaldırmaya yönelik projeler ve fikirler, Viyana Kongresi sonrasına kadar gerçekleşme fırsatı bulamamışlardı. Avrupa baskıları ve Berberi devletlerin düşüşe geçmesiyle korsan etkinliği 1815-1830 tarihleri arasında azalırken, sömürgeci Fransa'nın Cezayir Dayılığını işgaliyle sona erdi. Avrupa korsan seferleri 17. yüzyılın ilk on yıllarından itibaren zaten sınırlanmıştı; özel armatörlerin küçük girişimleri, çeşitli deniz seferleri ve çarpışmaları istisnalar olarak göze çarpıyordu; ev köleliğinin ortadan kalkması da kadın ve erkek köle bulmak amacıyla yapılan İslâm ülkelerinin çeşitli yerlerine yönelik saldırı ve akınların durmasına yol açtı. Daha sonra, 18. yüzyıl ortalarından itibaren kürekli gemilerin kullanımdan kalkması kürekçi gereksinimini de ortadan kaldırdı.

Sicilya'dan Milano'ya

16. yüzyıl başlarından itibaren Akdeniz tarihinin yeni bağlamında, hem özel köleliğin hem de kamu köleliğinin karakteristik özellikleri değişmiştir. Her şeyden önce kölelerin geliş biçimi farklıdır. O dönemde Doğu Akdeniz'deki egemenliğini yaygınlaştırıp sağlamlaştırmış olan Osmanlıların etkisi Avrupa -özellikle Venedik ve Cenova- ticaret etkinliğinin ve varlığının gerilemesine neden olmuş ve hatta Küçük Asya ve Karadeniz kıyılarından İtalya'ya yönelen köle ticaretini tamamen yok edecek boyuta getirmişti. Artık diğer malların yanında ticari bir meta olarak getirilemeyen köleler Hıristiyan ve Müslüman dünyaları arasındaki düşmanlık ortamında yakalanmaya başladılar.

Kölelerin kökenleri de birbirlerinden farklıdır: artık doğunun pazarlarından satın alınan Tatarlar, Çerkezler, Ruslar, Bul-

garlar ve diğer Slavlar değil, Osmanlı İmparatorluğu ve Garp Ocaklarının uyruğundaki insanlar söz konusudur. Bu kez (Ortaçağ'daki gibi kadınlar ve gençler değil) gücünün doruğundaki erkekler çoğunluktadır, çünkü savaş olaylarında ve diğer vesilelerle daha çok onlar yakalanmıştır. Yetişkin erkeklerin büyük bir bölümü kadırgalarda ve şu ya da bu biçimde belli bir kürekli sistemle çalışan diğer teknelerde hizmet vermek üzere ayrılıyorlardı. Yakalanan erkeklerin sadece bir bölümüne karşılık kadınların ve gençlerin tümü Ortaçağ'da tipik kurumu olmasına rağmen 16. yüzyılda hızla azalıp 17. yüzyıl sonunda neredeyse tamamen ortadan kalkan ev köleliği hizmetleri için ayrılıyorlardı.

Köle sayısının giderek azalmasında, köle sahiplerinin "bilinçlerinde büyük bir duyarlılığın" ve kölelerine karşı "bir iyi niyet, büyük bir acıma, tüm insanların özgür doğduğu konusundaki 'doğalcı görüşün' yaygınlaşmasıyla daha derin bir bilincin" olgunlaşmasının katkısı olmuştur. Bazılarına göre, Roma döneminin hukuksal çerçevesi sürüp gitse de, köleler önceki dönemlere oranla "kuşkusuz çok daha iyi bir ahlaki muamelenin keyfini sürüyorlardı".[24]

Kölelerin geldikleri bölgeler ve geliş biçimlerindeki değişim kuşkusuz aşamalı bir biçimde oldu, mevcut kölelerin tamamının (ev ya da kamu) koşulları, cinsiyetleri ve etnik kökenleri açısından sundukları görünümün değişimi daha da yavaş gelişti. Gerçekten de, 16. yüzyılın ilk yıllarından itibaren çarpışmalarda ve akınlarda yakalanmış yeni gelenlerle, 15. yüzyılın son on yıllarında İtalya'ya köle olarak getirilmiş kadınlar ve erkekler, doğal yollardan yaşamlarını yitirene kadar birlikte varolmaya devam etmişlerdir.[25] Değişimin aşamalılığının farkında olsak da, Ortaçağ köleliğine indirgenmesi mümkün olayları ve Yeniçağ'da olgunun koşullarını ve izlerini gösteren durumları birbirinden ayrı tutmayı çok yararlı bulmadığımız gibi, kesin bir çizgi de koyamadık; tamamen

24 Tria 1947, 47; Gaudioso 1926, 55.

25 Gioffrè 1971 büyük bir özenle Cenova örneğini inceler.

pragmatik bir kararla sınır çizgisini 1500 tarihine kaydırdık, bu tarihten sonraki somut veri ve örneklerden yararlandık. Şimdi, ayrıntılı bilgi ve çözümlemelere başvurarak olgunun farklı yönlerinin betimlenmesiyle, İtalya'da bulunan kölelerin tümünü kapsayan, mümkün olduğunca bütüncül bir çerçeve çizilmeye çalışılacaktır.[26]

İtalya'nın bölgeleri arasında bir tek Sicilya, önceki yüzyılın mirası olarak 16. yüzyılın ilk on yıllarına ve hatta ortalarına kadar bir "siyahi" dönem yaşadı; doğrudan Afrika'dan ya da İberya yarımadası kanalıyla gelen siyahların adadaki oranı azımsanmayacak ölçüdeydi. Tarım ve hayvancılık işlerinde görevlendirilen bu köleler o topraklara dağılmışlar, hatta en iç bölgelere kadar gitmişlerdi. Amerikan kolonilerine doğru transatlantik ticaretin başlaması ve kölelere oranla özgür iş gücünün giderek daha uygun ve kolay koşullarla sağlanması, Sicilya'ya yönelik siyah köle ticaretinin 16. yüzyılın ilk yıllarından itibaren hızla azalmasına neden oldu. Öte yandan, bu durumla eşzamanlı değişen Akdeniz tablosu, başka yerlerden kölelerin Sicilya'ya akmaya başlamasını sağlamıştı: 1510'da Trablusgarb'ın İspanyollarca fethinden sonra Palermo'ya birkaç bin Magrebli köle gelmişti. 1551'e kadar Hıristiyanların elinde kalan Trablusgarb'dan Sicilya'ya, adada o dönemlerde hâlâ talep edilen siyah-Afrikalı köleler büyük bir ihtimalle bol miktarda getirilmişti.

1500'lerde adada bulunan köleler -1888'de Corrado Avolio tarafından- 50 binlik bir birim ölçü alınarak değerlendirildi, bir milyon iki yüz bini aşan nüfusun yüzde 4'ünü aşan bir rakam söz konusuydu. Daha sonra 1565'te Palermo'da, özel şahısların elindeki 645 erkek kölenin temel veri alınmasıyla, tüm ada için çok daha az bir oran önerildi; yüzde 1,25-1,50, tam olarak 12.500 kişi. Günümüzde Maurice Aymard tarafından karşılaştırılan ve tartışılan bu iki hesap, büyük bir şehirde başka sorgulamalar yapılmaksızın doğrulanmış bir verinin

26 Daha net göndermeler ile kaynaklar ve kaynakça bilgileri için sonraki sayfalarda aktarılan, isimler listesinden kolayca bulunabilecek pek çok olaya gönderilir.

tüm adaya mal edilerek değerlendirilmesi başlı başına bir risk olduğundan, araştırmacıyı 1-1,5 yüzdesini "tamamen istatistiksel bir varsayım" olarak değerlendirmeye yöneltti. Dikkatli Fransız araştırmacı, kölelerin varlığının "16. yüzyıl ortalarında bir yerden diğerine birden ona kadar değiştiğini, hatta zaman içinde daha da farklı bir değişim gösterdiğini" çok yerinde bir saptamayla ortaya koydu.[27]

Gerçekten de, mevcutların tespiti için yapılan vergi toplama amaçlı nüfus sayımları 1548-1569 arasında, bir yerden ötekine çok farklı yüzdeler ortaya çıktığını gözler önüne seriyor ve bütününe bakıldığında, önceki veriye göre hissedilir bir azalma ortaya çıkıyor. İşte 1548 yılına ait bazı rakamlar:

	kölelerin sayısı	nüfusa oranları
Augusta	96	3,3
Buscemi	60	2,1
Gangi	79	1,9
Palazzolo	37	0,8
Linguaglossa	19	0,7
Giarratana	7	0,3

Bu bölgelerin ortalaması yüzde 1,5 olduğundan yukarıda sözü edilen "varsayımı" doğrular.

1569'da sadece Francofonte aşağı yukarı iki puanlık bir yüzdeyi korumuştur: 3099 kişiden 59'u köle, yaklaşık yarısı kesinlikle siyah. Elimizdeki diğer veriler, bir birimlik değerin altındaki yüzdeleri gösteriyorlar: Rametta ve Raffadali 0,6, Mirto 0,5. "Sicilya'nın kırlık bölgelerinde kölelerin azalması 16. yüzyıl ortalarından itibaren başladı ve 1570 öyle bir noktaya geldi ki, artık kölelik kıyıda köşede kalan bir gerçekliğe indirgenmişti"[28] saptamasını yapan Aymard, kent yaşamında

27 Avolio 1888, 16-17, Franchina 1907; Aymard 1974a, 7; Marrone 1972, 51-53 de ihtiyatlıdır.

28 Aymard 1974a, 5-8; Marrone 1972, 47-49 ve Di Pasquale 1970, 48-51, ufak farklılıklar içeren veriler sunuyorlar; Gaudioso 1926, 24.

ev köleliğinin azalarak da olsa daha uzun bir süre devam ettiğini söylemeyi ihmal etmez.

Gerçekten de Trapani'de 1569 yılına ait mevcut tespitlerinde 28 bin özgür yurttaşa karşılık 5 bin kadar köle bulunduğu yani yüzde 15 oranında oldukları ortaya çıkmıştır. Castelvetrano'dan çok uzakta olmayan iç bölgelerdeki Partanna'da 1535-1555 arasındaki yirmi yıl boyunca, büyük bir ihtimalle zamanla teker teker yakalanmış kırk kadar köle vaftiz edilmiştir. Alcamo'da 1562'de zengin bir toprak sahibi, evinde dokuz, çiftliğinde yedi köleden yararlanıyordu. Bir başka araştırmacının sözlerini, en azından 16. yüzyılın ilk yarısı için yineleyelim: "Sicilya'da en zengin şehirden en yoksul köye, sakinlerinin sayısına oranla kayda değer miktarda köle barındırmayan yerleşim olmadığını söyleyebiliriz".[29]

Yüzyılın sonuna doğru durum değişmeye başlar. Gerçekten de, "toplumsal anlamda tam bir şehir. Pek çok değişik işte çalışkan ve girişken tüm sınıflar temsil ediliyor" diye tanımlanan adanın batı limanı Trapani'nin Giovanni Marrone'den alınan 1593-94 arasındaki mevcut tespitleri anlamlı. Yaklaşık 16.500 birimlik bir nüfusta, 323 kölenin bulunduğu görünüyor, yaklaşık yüzde 2, bunlardan 120'si erkek ve 199'u kadın, erkeklerin sadece 73'ü çalışabilecek yaşta: 13 yaşından 50 yaşına kadar olanlar. Tarım işleri için artık yeterince özgür iş gücü bulunabiliyordu ve daha avantajlıydı; özel hizmete yönelik kölelik neredeyse tamamen şehir ve eve yönelik hale gelmişti (bu nedenle kadınlar erkeklere oranla daha fazlaydı). Bununla birlikte başka kaynaklara göre, 16. yüzyılın sonlarında zaten gözle görülür bir azalma olmuştur: 1589'da erkek köleler 90, 1593'te otuz kadar, 1603'te çift katı, ertesi yıl on fazlası ama 1618'de sadece 15 ve 1633'te 9 kişi. 17. yüzyılın son çeyreğinde, Trapani'den Palermo'ya sürekli olarak yerel soyluların gereksinimlerini karşılamak için köle ihracı söz konusuydu. 17. yüzyılın başından beri olmasa da, ortalarından itibaren ev köleliği gözle

29 Monroy 1929, 43; Marrone 1972, 53; Aymard 1974a, 18; Gaudioso 1926, 24.

görülür bir biçimde azalarak sürmüştür, 1682'de artık nüfusu 25 bini bulan Trapani'de köleler yirmi ya da otuzdan fazla olmamalıydılar.[30]

17. yüzyılın ikinci yarısında köleler iyice azaldı, hatta bazı bölgelerde tamamen yok oldu: 1682'ye doğru "adanın küçük belediyelerinin çoğunluğunda neredeyse tamamen ortadan kayboldular", daha kesin bir biçimde ifade edersek: "1636 civarında Francofonte'de köle yoktur. 16. yüzyıl sonunda 61 kölesi olan Sciacca'da 1682'de hiçbiri kalmamıştır. Aynı yıl, Marsala'da da hiç köle bulunmaz oysa 1651'e kadar hâlâ 7 kişinin bulunduğu kesindir. Mussomeli'de 17. yüzyıl ortalarında köleler ortadan kaybolurlar".

18. yüzyılın başlarında genel ekonomik krizin de etkisiyle oldukça azalan kölelik, yine de yüzyılın sonuna kadar tam anlamıyla ortadan kalkmaz. 1714'te Trapani'de yapılan nüfus sayımında -eşyaların arasında değil de canlıların arasında sayılan- daha önce Hıristiyan olmuş bir kadın köle ve 5 eski köle (4 kadın, bir erkek) kaydedilmiştir. Daha da sonra artık "stok tespitlerinde belgelenmesi imkânsız" olan kölelik başka belgelerle kanıtlanmıştır: 1742'de Alcamolu soylu Pietro Tornamira başpiskopostan kendi kölesi Amurat'ı evinde vaftiz ettirebilmeyi istiyordu; Palma di Montechiaro'dan çok uzakta olmayan iç bölgelerdeki bir yerleşim olan Naro'da, 1748 yılında kont Marco Antonio Rosso iki kadın köleye sahipti; Palermo'da yüzyılın ilk yarısında hâlâ köleler üzerinden alınan vergiler vardı. Dönemin bazı yazarları kölelikten hâlâ varolan bir gerçeklik gibi söz ederler, hukukçu Giuseppe Antonio Patinella da noterler için hazırladığı pratik bir el kitabı olan *Tyrocinium*'da (1741) aynı şeyi yapmıştır. Sicilya köleliği hakkında birkaç anı karmaşık bir biçimde de olsa günümüze kadar korunmuş görünmektedir: Başka konuların yanı sıra, Sicilya'da kölelik konusunda da araştırmaları bulunan ekonomi tarihçisi Carmelo Trasselli bana bir kez Orlan-

30 Marrone 1972, 56-143 ve 159; Cancila 1972, 26-27; Benigno 1982, 27 ve 113.

do burnundaki şeker tarlalarında çalıştırılan siyah köleler hakkında bir gelenekten söz etmişti.[31]

Diğer İtalyan devletlerinde olduğu gibi Sicilya kral naipliğinde de, 16. yüzyıl başlarından itibaren kamu köleliği oluşmaya başladı, bunlar, sayıları giderek artan ya da en azından 17. yüzyıla kadar sabit kalan donanmaların hizmetinde kürekçilerdi, bu kölelik biçimi ev köleliğine oranla daha uzun bir süre devam etti. Kürekçilerin sayısı donanmanın gereksinimlerine ve bu adamların yakalandıkları savaş olaylarının sonuçlarına göre değişiyordu. Kamu kölelerinin tamamı ve sayısal verileri hakkında ev kölelerinden daha fazla bilgiye sahibiz, onların liman kentlerinde bulunuşlarıyla ilgili bilgileri, *Kadırgalarda ve hamamlarda* başlıklı 4. bölümde ele alacağız. Sicilya kral naipliğinin ve diğer donanmaların kadırgalarındaki Müslümanların sayısı yüzlerceydi, belki de zaman içinde, bir ya da birkaç yıllık aralıklarla da olsa, gözle görülür değişikliklerle sayıları bazen bini bulmuş ve hatta aşmıştır. Daha sonraları sayıları azaltılarak da olsa, donanmaların hizmetindeki Müslüman kölelerin varlığı 18. yüzyılın ortalarına kadar sürdü, özel mülkiyetin elindeki belli bir sayıda Müslüman köle ise, yüzyılın sonuna kadar hatta daha da fazla onların hizmetinde kaldı. Kamu mülkiyetindeki son Magrebliler -kesin mi bilinmez?- 1818'de takas edilmişlerdi, 1812'de bir ev kölesiyle ilgili Palermo'daki bir hukuk davasından da daha önce söz etmiştik.

Sicilya için olduğu gibi diğer İtalyan devletleri için de Yeniçağ'da ev kölelerinin sayısıyla ilgili, tartışmalı ve sorunsal da olsa, bütüncül hesaplara sahip değiliz. Gennaro Maria Monti yarımadanın güneyi için şöyle yakınıyordu: "İspanyol kral naipliği ve Napoli'deki Avusturya kral naipliklerindeki ev kölelerinin sayısı hakkında kendi kendimizden birkaç bütüncül bilgi istesek kesin veriler içeren hiçbir yanıt veremeyiz",[32] yarım yüzyıldan fazla bir süre geçmiş olmasına rağmen daha

31 Marrone 1972, 160, 186-188; 192-193; Carmelo Trasselli'nin mektubu 24 Şubat 1966.

32 Monti 1931-1932, 144.

fazlası söylenemiyor. Onun "Güney Noter Arşivleri'nin sistematik bir derlemesinin" yapılması dileği gerçekleşmedi, kuşkusuz bu hiç de kolay bir iş değil. Biz hâlâ bazı kaynaklardaki ifadeler ve bazı katkıların sunduğu dağınık bilgilerle yetinmek zorundayız.

Bir 17. yüzyıl biyografi yazarı, peder Carlo Caraffa yüzyılın ilk onyıllarında Müslümanların din değiştirmesi için verdiği yılmak bilmez uğraşını anımsatırken, o zamanlar Napoli'de "kentlilerin en pis işlerinde köle olarak çalışmak üzere ayrılmış sayıları yirmi bini bulan, (her zaman olduğu gibi) büyük bir Muhammedi grubu bulunduğunu" kaydeder; geçen yüzyılın bir araştırmacısı da aynı rakamı tekrarlamıştır, Monti bu rakamı "çok abartılı" ve güvenilmez bulur, ama titiz kronist Innocenzo Fuidoro 1661 Haziran'ında "Napoli'de bu zamana kadar on binden fazla köle bulunduğunu" yazmaktadır ve ekimde "Napoli'de on bin ila on iki bin kadın ve erkek bulunduğunu ve her durumdan, sınıftan ve koşuldan insanın bu köleleri satın aldığını" eklemiştir.[33]

17. yüzyıl başlarında Napoli'de yaklaşık 270 bin insan yaşıyordu, o halde Müslüman kölelerin sayısı yüzde 7'yi bulmuş olmalıydı, Livorno'yu göz önüne almazsak, en yüksek oranın rastlandığı İtalyan kenti! Ve nüfusun tamamının kayda değer bir biçimde azaldığı 1656'daki veba salgınından sonra Müslümanların oranı bu düzeye inmiş olmalıydı.[34] Napoli'de ayrıca doğal olarak, kuşkusuz devlet mülkiyetindeki köleler de vardı, büyük bir bölümü kadırgalarda görevliydi; Müslüman kürek mahkûmlarının sayısı kadırgaların sayısına göre değişiyordu. Napoli'nin durumu krallığın başka hiçbir yerinde benzerine rastlanmayan bir görünüm sunuyordu, ama diğer yerlerde de kesinlikle kayda değer bir köle varlığı söz konusuydu, özellikle Akdeniz ile ilişkilere daha açık yerlerde ve büyük merkezlerde.

18. yüzyılın ikinci yarısında, kraliyet sarayının inşaatında

33 Gisolfo 1667, 130; Fuidoro 1660-1665, 85, 23 Haziran, ve 95; 6 Ekim 1661.

34 Capasso 1883, 46 ve 59. Napoli nüfusu hakkında Petraccone 1974, 12-15.

çalışmak üzere Caserta'ya getirilen birkaç yüz köleyle yine Campania'da bir Müslüman köle yoğunlaşması olduğu doğrulanmıştır, 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar belgelerde bazı "kölelerden" söz edilir. Krallığın diğer bölgeleri için olduğu kadar neredeyse tamamı alım satım nesnesi olan yüzlerce kişiyle ilgili, 1539-1719 arasındaki döneme ait başta noter arşivleri belgelerinin ortaya çıktığı Bari olmak üzere Puglia'nın pek çok yöresi için kanıtlara sahibiz. Lecce için de yaygın bir köle varlığı kanıtlanmıştır: 1560'dan başlayarak köle vaftizleriyle ilgili belgeler ortaya çıkmıştır; çoğunluğu siyah kadın ve erkek kölelerden oluşan bir düzinelik bir grup 1580'de; yine büyük bir bölümü "siyah", ama aralarında genellikle köle ebeveynlerden ya da annelerden doğan genç ve yetişkin Türk ve Kuzey Afrikalı kölelerinden de bulunduğu 120 kişi 1581 ve 1610 arasında vaftiz edilmiştir. "Kısa süreli araştırmaların" ürünleri de olsa -1649-1667 tarihleri arasına ait- yirmi kadar diğer vaftiz olayı da ortaya çıkmıştır. Bazı alım satım belgeleri Lecceli noter Pandolfi'nin 1571 ve 1577 arasındaki kayıtlarından elde edilmiştir.[35]

Kiliselere ait vaftiz kayıtları ve alım satım belgelerini içeren noter kayıtları, bize kölelerle ilgili bilgi veren en yaygın belge türleridir. Barletta, Bitonto, Fasano, Mola, Rutigliano, Monopoli yörelerindeki gerçekleşen birkaç düzine olayla ilgili bilgileri bu belgeler sayesinde elde ettik. Otranto'daki Francavilla'da, 1600 ve 1719 arasına ait yirmi kadar vaftiz ve ayrıca birkaç evlenme ve ölüm belgesi ortaya çıktı. Yine Lecce'nin taşrasında bulunan Gallipoli için 1688-1698 arasındaki on yıllık döneme ait altı alım atım sözleşmesi ve özellikle 1648'den yani Corone'nin alınmasında yakalanan kölelerin geldiği dönemden sonrasına ait çeşitli vaftiz olayları belgelenmiştir.

Taranto ile ilgili günümüzü kadar gelen bilgiler çok az: Malta kadırgalarından bir kaptan 1648'de 25 yaşındaki siyah kadın bir köleyi 55 dukaya satmıştı, birkaç yıl sonra 1655'te bir başka

35 Massa 1907, 265; Foscarini 1908; Panareo 1933, 246.

efendiye sığınan erkek bir kölenin kaçışı ise hukuksal bir uyuşmazlık yaratmıştı, bir başka kadın köle 1708'de Puglia limanından krallığın başkentine orada satılmak üzere gönderilmişti.[36]

Calabria'da kölelik üzerine ise çok daha azını biliyoruz: Oldukça yoksul bir şehir olmasına rağmen Reggio'da, 16. ve 17. yüzyıla ait noter kayıtlarındaki alım satım sözleşmeleri, azat belgeleri ve vasiyetnamelerde bazı siyah kölelere rastlanıyor, köle alım satımları Catanzaro ve Cosenza'da da belgelenmiş. Ama daha küçük yerlerde de bölük pörçük ve dağınık da olsa, kölelerin varlığına ait izler bulunabiliyor: Palmi'de birkaç olay, hatta biri 1780 tarihli, Seminara'da aynı şekilde 16. ve 17. yüzyıllar arasında gerçekleşmiş birkaç olay. Abruzzo ile ilgili bildiğimiz tek şey şu: Chieti kıyılarına yakın Lanciano kentinin panayırlarında köleler de satışa sunuluyordu, bazıları, daha uzak başka yerlere götürülmek için satın alınıyorlardı ama aralarında muhtemelen en azından Abruzzo bölgesinde kullanılmak üzere satın alınanlar da vardı.[37]

Güneyden ve yarımadanın merkezinden başka bir yere, büyük bir ada olan Sardinya'ya geçelim. Bu ada için günümüze kadar kölelik olgusu, sahip olduğu boyutlara kesinlikle uygun olmayan ölçülerle belgelendi. Cagliari'ye kölelerin geldiğini, yerel pazarda evlerde kullanılmak üzere satıldıklarını, adaya yanaşan ve orada karaya çıkan korsanların pek çok kez yakalandıklarını ve ayrıca Sardinya deniz kuvvetlerinin hizmetinde Müslüman kürek mahkûmlarının bulunduğunu biliyoruz. Francesco Corridore'nin *Storia della marina sarda** başlıklı çalışması içerdiği pek çok göndermeyle bu durumu kanıtlar. "1600'lerde çok sık yapılan açık artırmayla satışları ve yine Hazinenin elindeki köle kitlelerini", 1812'de bile yaklaşık yüz kadar köle bulunduğunu hatırlatanlar da var.[38]

---

36 Vista 1905, Massa 1907; Argentina 1908; Monti 1931-32, 138-139.

37 Motta 1976, 47; Arillotta 1981, 213-216; Liberti 1968; Marciani 1962; Valente 1973, 196: Lepanto ganimetinden Amantea'ya götürülen "belli sayıda" Türk.

(*) *Sardinya Deniz Kuvvetleri Tarihi.*

38 Corridore 1900; Loy Donà 1935, 8.

Orta İtalya'da Roma ve papalık donanmasının üssü olan Civitavecchia kölelerin bulunduğu büyük merkezlerdi. Papalığın başkentinde Müslümanlar soyluların, elçilerin, yüksek rütbeli din adamlarının ve toplumda yüksek mevkii olanların yanında hizmet ediyorlardı, bazı köleler din değişimine hazırlanmak üzere buraya getiriliyorlardı ama sadece Civitavecchia yakınlarından ya da papalık devletinin yörelerinden değil, İtalya'nın çeşitli bölgelerinden kendi girişimleriyle, özgürlüklerini elde etmek ya da daha iyi yaşam koşulları sağlamak umuduyla gelenler de vardı. Özel şahısların mülkiyetindeki köleler dışında bazen -ki bazı durumlarda bundan kuşkumuz yok- Müslüman kürek mahkûmları Roma'ya kamu yararına çeşitli görevler ve işler için kol gücü olarak getirilmişlerdi. Tamamına baktığımızda yüzlerce kişi söz konusuydu, sayıları belki de beş yüze varmıştı, kim bilir belki de daha fazlaydı?

Papalık donanmasının forsalar takımında görevli Müslüman kürek mahkûmları Civitavecchia limanında ikamet ediyorlardı, birkaç yüz kişiydiler (250-350), yani nüfusun yüzde 5-10 kadarını oluşturuyorlardı; 1789'da aynı yerde elli kadar köle bulunuyordu, oranları artık yüzde 1'den azdı.[39] Papalık donanmasının benzer gereksinimleri ve liman işleri için tesadüfi biçimde de olsa, Anzio ve Nettuno gibi diğer kıyı yörelerinde de küçük Müslüman gruplar bulunuyordu; büyük bir ihtimalle papalık devletinin Adriyatik kıyısındaki yörelerinde de, onlarla ilgili bilgiler henüz net bir biçimde ortaya çıkarılmasa da Müslüman köleler vardı, kölelerin geçiş ve ticaretiyle ilgili bilgiler özellikle Ancona limanıyla ilgili olanlar belli ölçülerde de olsa bilinmektedir.

Müslüman kölelerle ilgili en yüksek oranı kayıtlarına geçiren İtalyan kenti, Santo Stefano şövalyelerinin yönetimine bırakılan Medici'lerin donanmasının merkezi Livorno olmuştur; Labronico limanı, tüm İtalya'nın Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasındaki korsan savaşına bağlı ticari alışverişinin ve ilişkilerinin en sık yaşandığı kesişme noktası rolünü kısa sü-

39 Civitavecchia'nın nüfusu üzerine Calisse 1936, 542.

rede hızla üstlenmişti. Vittorio Salvadorini bu konudaki bazı anlamlı verileri topladı ve tartıştı: bir kaynağa göre 1616'da Livorno'da 3000 köle vardı, toplam nüfusun (11 bin kişi) yüzde 37'sine denk düşüyordu, çok inanılabilir bir düzey değil ya da tamamen istisnai bir durum. Nüfusa göre 1000 kölelin varlığı baz alınarak makul bir değerlendirme üzerinden hesaplanmış aşağıdaki oranlar daha normal bir durumu yansıtır ve karşılar: 1601'de yaklaşık yüzde 20, 1622'de yüzde 10, 1642-43'te yüzde 8. 17. yüzyılın ilk yıllarından itibaren kesinlikle aşamalı bir azalma söz konusu olduğunu gösteren bir oranlama. 1689'da 886 köle sayılmış, bunlardan 845'i kürek mahkûmu, 41'i "çeşitli evlerde" çalışıyor, yaklaşık 20 binlik bir nüfus üzerinden yapılan bu sayıma göre aşağı yukarı yüzde 5'lik bir oran söz konusu ama o çağda "hazineye ait denilen" devlet mülkiyetindeki köleler artık büyük bir çoğunlukta. Bu tarihin üzerinden 20 yıl bile geçmeden 1706'da 'Türk" kürek mahkûmlarının sayısı 529'a inmiş, bunlardan 13'ü Hıristiyan olmuş ama yine de (1720'de 25.847 kişi olan) nüfusun yaklaşık yüzde 2'sini oluşturuyorlarmış. 1774'te kadırga filosu artık ortadan kalktığında sayıları 84'e inmiş.[40]

Kuşkusuz ev köleleri Pisa'da (bazıları tersanede çalışıyordu) da, Floransa'da da, Lucca'da da yaşamışlardı, 1592'de noterlerin sözleşme formüllerinin kölelerle ilgili sözleşme (bağış, özgürlük, çocukların meşruluğu) örneklerinin bulunduğu Siena'da da yine aynı biçimde Portoferraio ve Piombino' da da bulunmuşlardı. Kamu köleleri ise başta Medici sarayı olmak üzere çeşitli kurum ve kuruluşlarda hizmet etmek üzere ayrılmışlardı. Yani artık, 19. yüzyılda Filippo Zamboni'nin yaptığı 17. yüzyılın ilk yıllarında Floransa'da "köle ticareti akıllarda bile kalmamıştı" biçimdeki saptama hiçbir şekilde kabul edilebilir değil.[41] Daha önce incelediğimiz İtalya'nın diğer bölgeleri için geçerli tahminleri, Toscana bölgesi için de tekrarlayabili-

40 Salvadorini 1978, 18-19; Pera 1888, 140; Piazza 1983, 93.

41 Prunai 1936, 138, 155, 245, 252; 438: Piombino beyi V. Jacopo d'Appiano'nun bir hizmetçisine armağan ettiği bir kölenin 1527 Şubat'ında kaçışı; Zamboni 1902, 295.

riz ama yine de yeni araştırmalar başka durumlar ve olaylarla ilgili bilgiler elde edilmesini sağlayabilirler.

Yeniçağ'da da Liguria ve Cenova'da -daha önce Ortaçağ araştırmacıları (Tria, Gioffrè) tarafından ortaya çıkarılmış olan- köle mevcudiyetine ancak kısa bir süre önce özel bir dikkat yöneltildi. 15. yüzyıl sonlarında Cenova'da kölelerin sayısı daha önceki yıllara ve yüzyıllara göre (1470'te 928'di) hissedilir bir biçimde azalmıştı. 16. yüzyılın başlarından itibaren İtalya'nın büyük bir bölümünde olduğu gibi orada da, sayıları artmaya başladı, belki kamu ve özel mülkiyete ait kölelerin oluşturduğu grup 1500-2000 birime kadar ulaşmıştı, sonraki yüzyılın ortalarından itibaren özellikle ev köleleriyle açısından ters yönde bir eğilim kaydediliyor. 18. yüzyılda köle olarak bulunan Müslümanların sayısı birkaç yüzdü ve neredeyse tamamı kürek mahkûmuydu; 1788'e gelindiğinde artık kadırgalarda kürek mahkûmu kalmamıştı. Başka işlerle görevli son Müslümanlar aristokrat cumhuriyetin son bulmasıyla 1797'de özgürlüklerine kavuşmuşlardı. Yüzde olarak Müslümanların oranının 16. yüzyılın son dönemlerinde, nüfusun yüzde 3'ünü temsil eder duruma gelmiş ve sonraki yüzyılda bir ya da ikiye inmiş ve zamanla daha da azalmış olduğu tahmin edilebilir. İtalya'nın diğer devletleri için olduğu gibi cumhuriyetin toprakları için de rakamlar vermek imkânsız; Müslüman kölelerin varlığı üzerine dağınık bilgilere sahibiz: Örneğin Noli'de, "Nicolao Bonomo'nun mülkiyetinde bulunan" bir köle, Magreblilerin elindeki bir gençle değiştirilmek üzere satın alınmıştı.[42]

Cenova'dan söz eder etmez insanın aklına aniden sadece adı bile doğuyla ticaret ve ilişkileri çağrıştıran Venedik geliyor. Gerçekten de, Venedik Cumhuriyeti Yeniçağ'da uzun süre İslâm dünyasıyla özellikle Türk imparatorluğu ile çok sıkı ilişkiler kurdu ve bu ilişkileri korudu; üstelik çok sayıda Osmanlı elçisini kabul etti ve Türk tüccarlardan oluşan kalabalık bir kafileyi misafir etti (1621'den itibaren, şehirde, tam olarak Ri-

42 Tria 1947, Gioffrè 1971, Bono 1990; Giacchero 1970, 183 ve 103.

alto'da, İl Fondaco dei Turchi* açılmıştı). Bununla birlikte, Venedik Yeniçağ'da köle konusunda kesinlikle hiçbir ayrıcalığa sahip olmamış, aksine bazı araştırmacılara göre köle bulundurma konusunda pek çok tereddüt ve kesin sınırlamalar ortaya çıkmıştı. Yaşadığı dönemlerde 1862'de Vincenzo Lazari, Venedik'te çağın ortasında kölelikten söz ettikten sonra konunun şu biçimde sonuca bağlanabileceğini düşünüyordu: "16. yüzyıl ortalarından sonra birkaç nadir parşömenden başka bir şeye rastlamıyoruz, bunlar da genellikle Venedik'te değil denizden uzak bölgelerinde noter tasdiki yapılmış belgeler. Bundan köleliğin kendiliğinden yok olduğu sonucunu çıkarıyorum". Kısa bir süre sonra, Pompeo Molmenti, *Storia di Venezia nella vita privata*** başlıklı çalışmasında, yine ev köleliğine gönderme yaparak köle ticaretinin "16. yüzyılın sonuna kadar durmamış olduğunu" ve kölelerle ilgili noter belgelerinin "azalarak da olsa, 16. yüzyıl sonuna kadar gittiği" söyleyerek Lazari'den daha fazlasını kabul ediyordu.[43]

Ev köleliğine o dönemde artık çok marjinal bir karakter yüklenmişti: bu marjinal karakter son günlerde "bazı soylu ailelerde birkaç Türk kölenin ara sıra bulunduğundan" söz eden Paolo Preto tarafından da çok yerinde bir biçimde doğrulandı. Preto çok titiz bir araştırmayla "bir dizi politik koşulun başkentte sürekli bir köle topluluğu oluşmasını" engellediğini ortaya çıkardı.[44] 16. yüzyılın başlarından itibaren İtalya'ya kölelerin artık ithal bir mal olarak değil ama düşmanlık ortamında savaş esiri olarak gelmesiyle Venedik artık kendine köle sağla-

(*) Fondaco: Ortaçağ'da tüccarlar için inşa edilen ticaret ve konaklama merkezi. Venedik'teki Fondaco dei Turchi saray niteliğinde şık bir mimari yapıdır.

(**) *Özel Yaşamda Venedik Tarihi.*

43 Lazari 1862, 496-497; Zamboni 1902, 294: "15. ve 16. yüzyıllarda Cenova ve Venedik [...] hâlâ köle ithal eden neredeyse tek devletlerdi"; Molmenti 1905, 280; Cibrario 1868, I, 176, köle ticareti "Venedik ve Cenova'da 17. yüzyıldan önce durmamıştır" saptamasını yapar ve dipnotta bazı münferit bilgiler sunar.

44 Preto 1975, 125; Tenenti 1955, 54'e göre 16. yüzyılda İtalya'da "olgunun niceliksel oranları azalır" ve kölelik "belirgin bir biçimde tek tük ev köleliği olarak yer alır".

ma olanağından yoksun kalır, çünkü Türk'le sürdürdüğü tarafsızlık, uzlaşma ve işbirliği politikası köle sahibi olmasını engellemektedir. Bu durum ev köleliği için olduğu kadar hatta daha da fazla kamu köleliği yani kadırgaların küreklerindeki "Türkler" için de geçerlidir. Özellikle bu konu hakkındaki araştırmalar derinleştirilmeli ve diğer araştırmalara eklemlenmelidir, aslında sorun şimdiye kadar özel bir biçimde ele alınıp araştırılmadı. Yine de, Venedik deniz kuvvetleri hakkında yazılan eserlerde Türk kölelerin varlığını kanıtlayan birkaç bölük pörçük gönderme yer alır. Son yıllarda Maurice Aymard Venedik'teki *La leva marittima** hakkındaki bir çalışmasında Müslüman köleler sorununu çok iyi bir biçimde belirledi: "anlaşıldığı kadarıyla, köle kullanımı özellikle savaş zamanlarında çok miktardadır ve 17. yüzyılda bir öncekinden daha da fazladır".[45]

Uygun bir söylem çok yönlü olmak zorunda, zamana ve koşullara göre farklılaşmalı. Daha ilerde kölelerin yakalanması, Müslümanların küreklerde kullanımı, olası özgürlük biçimleri gibi konuları tek tek ele alıp üzerlerine çok daha fazla şey söyleyeceğiz. Bu noktada özünü söylemekle yetinelim: Venedik hükümeti Türk İmparatorluğu ile sürtüşme ve uyuşmazlık nedenlerinden kaçınmak niyetiyle -açık düşmanlık dönemleri ve tesadüfi olaylar hariç- mal ve insan yakalamayı reddetmişti ve yaptığı anlaşmalarda karşılıklı olarak esirlerin geri verilmesini kabul etmişti. Bu yükümlülüğe, korsanların suçüstü yakalamaları dışında genel olarak uyulmuştu; Türk otoritelerinin onları anlaşmalara göre açık bir biçimde cezalandıracağı şüphesinin yaşandığı durumlarda Venedik hükümeti, itiraz ve düşmanlıklardan kaçınmaya ve hiçbir iz bırakmamaya çalışarak köleleri derhal ortadan kaldırmayı tercih etmişti. Türk'e karşı dostluk ve anlayışın üstün geldiği sıralarda Venedik yetkilileri kural olarak ellerine düşen korsan olmayan "Türkleri" iade etmişler, üstelik başka bandıralı gemilerin yakalaması söz konusu olduğunda diğer hükümetler ve yetkililerle görüşerek

(*) *Deniz askerlerinin alımı.*

45 Aymard 1991, 460 (460-463: *Köleler, her zaman*).

Türklerin serbest kalmalarını sıklıkla kolaylaştırmışlardı.

Venedik'teki kölelerden söz edenler tam olarak kenti kastetmişlerdir ama bir devletin başkenti olan deniz metropolü Venedik iç bölgelerde de çok geniş topraklara sahipti, Adriyatik ve Doğu Akdeniz'de deniz aşırı egemenliğinden kalan toprakları da vardı. Aslında, denizaşırı topraklarının halkı tarafından az sayıda da olsa Türklerin yakalanması daha kolaydı. Örneğin 1519 civarında "Scardona ve Trau halkı bazı sınır komşusu ülkelerden Türkler köle yapmışlardı". Venedik kara topraklarının doğu kesimi Osmanlı İmparatorluğu topraklarına çok yakındı, oradaki sınır çatışmalarında ve savaşlarda yakalanan mahkûmlar yani köleler Venedik'e geliyorlardı. Büyük bir bölümü kentten sadece geçiyordu; 1584'te Este Kardinali Tivoli'deki villasında çalışmak üzere elli köleyi Friuli'den getirtmemiş miydi? Ama sonra onlardan memnun kalmayıp Napoli sarayına satmıştı. İşte Udine'de ve Palmanova kalesi yakınlarında "Türklerin" varlığının kanıtları: Kimisi evlenmiş, kimisi Hıristiyan olmuştur.[46]

Kuzey İtalya'nın diğer şehirlerinde de, saraylarda ve soylu evlerinde Müslüman köleler vardı. Bu durumu Torino, Milano, Bergamo, Brescia ve Verona[47] için kesinlikle biliyoruz, diğer kentler için bu duruma dayanarak aynı şeyi varsayabiliriz. Hükümdar sarayları ve soylu evlerinin tamamında olmasa bile pek çoğunda, orta-kuzey İtalya'da da yüksek memurların, refah içindeki burjuvaların, yüksek düzeyli din adamlarının ve diğer bazı kişilerin evlerinde, en azından limanlarda ya da Müslüman Akdeniz dünyasıyla ilişki ve ticaret ağının içine daha etkin bir biçimde giren büyük kentlerde kölelerin bulunmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Bu konuyla ilgili araştırmalar veya tesadüfen keşfedilen belgeler bizi doğrulayabilir.

İtalya'da oldukça belirgin bir biçimde kölelerin bulunduğu 16. ve 17. yüzyıllardaki köle sayısıyla ilgili tamamen yaklaşık

---

46 Pedani 1994, 144; Livi 1928, 63 (1584). Palmanova konusuna ileride tekrar döneceğiz.

47 Torino için: Claretta 1894; Milano için: Verga 1905; Bergamo için: De Pellegrini 1921. Pedani 1994, 164-165: 17. yüzyılda Verona ve Brescia kaleleri "Türk savaş esirleri" görmüşlerdi.

ve varsayımsal bir oran bulmaya çalışalım. Temkinli davranmak için sadece, kölelerin daha fazla sayıda ve başka yerlere oranla daha yaygın olduğu Napoli krallığını ve adaları alalım. Tam olarak dört beş milyonluk bir nüfusta köle yüzdesi 0,5 ile 1 arası olarak önerilebilir gibi görünüyor, en azından 16. ve 17. yüzyıllar boyunca (16. yüzyıl başlarında sadece Napoli kenti için 10-20 bin köleden söz edildiğini hatırlayalım) ortalama olarak 20-25 binden 40-45 bine varan bir rakam. Eğer Civitavecchia, Livorno ve Cenova'daki köle sayısı da eklenir ve elde edilen sayıyla Papalık Devleti'nin (Roma ve Lazio kıyılarının küçük limanları), Toscana'nın (Pisa ve Floransa) ve Liguria Cumhuriyeti'nin diğer bölgelerindeki kölelerin oranı varsayımsal olarak dahil edilmekle tüm İtalya için en yüksek oran olarak 40-50 bin kabul edilebilir.

Büyük oranda tahmini olan bu değerlere Yeniçağ boyunca yakalanarak ya da satın alınarak köle olmak üzere İtalya'ya getirilmiş kişilerin sayısını da ekleyebiliriz. Köle topluluğu kendi kendini üretemediğinden normal ölümlerin neden olduğu kayıplar yeni kölelerin gelişiyle gideriliyor olmalıydı. 25 yaşındaki köleleri orta yaş için ölçü alalım ve yıllık yüzde 5 ölüm oranı kabul edelim, bu yaklaşım kölelerin çocukluk ve gençlik dönemi ölümlerini aştıkları düşünülürse kabul edilebilir, ama en azından bir bölümü -kesinlikle küreklerdeki kamu kölelerieçok zorlu koşullarda yaşıyorlardı ve kuşkusuz şiddet sonucu öldürülme riski de taşıyorlardı. 40-50 bin kişilik toplama yıllık olarak 2000-2.500 birim eklenerek bir yüz yıl boyunca 200-250 bin kişi katılıyor olmalıydı. Köle sayısının en kayda değer düzeyde olduğu iki yüzyıl için (16. ve 17. yüzyıllar) bu miktarın çift katı söz konusuydu. Daha emin kanıtlarla, köle sayısı hızla azalmış olsa bile 18. yüzyılda göz önüne alınırsa 400-500 bin kölelik bir toplam önerilebilir. Tabii ki verdiğimiz rakamlar çok tartışılabilir ama özel uzmanlık alanı bu konu olan araştırmacılarda müdahale isteği uyandırmayı umarak onların gözlemlerini bekliyoruz.[48]

48 İtalyan nüfusuyla ilgili oranlar için: Beloch 1994, 626-667; Bellettini 1973, 487-517; *tarihsel nüfusbilim* 1982, metnin çeşitli yerlerinde.

"Türkler" ve diğerleri

Yeniçağ'da gerek İtalya'da, gerek diğer Avrupa ülkelerinde Müslümanları tanımlamak için en yaygın biçimde kullanılan terim "Türkler"di. Yani "Türk" Hıristiyan'ın karşıtıydı. İnsanların geldikleri coğrafi bölge ya da politik aidiyetleri açısından hiçbir etnik anlam taşımıyordu. Üstelik, genellikle Avrupa ve Hıristiyan bağlamında "Bir Türk" dendiğinde "bir köle" anlamına geliyordu. Yani "Türk" sözcüğünün kullanımı bizi aldatmamalı; etnik ve coğrafi köken çok değişik olabilir. İtalya'da zamanla giderek artan oranlarda Magrebliler çoğunluktaydı. Öte yandan tüm kölelerin Türk-Berber dünyasından geldiği de söylenemez. Belli bir sayısı -tamamına bakıldığında küçük bir oran olmakla birlikte, belli çağlarda ve belli bölgelerde kayda değer bir biçimde- siyah Afrika'dan ya da Akdeniz havzasında Osmanlı egemenliğine girmiş olsalar bile Müslüman olmayan, hatta bu egemenliğe tamamen yabancı bölgelerden gelmişlerdi. Özellikle geleneksel dinlerini uygulayan siyah Afrikalılar, ayrıca Museviler, Katolik olmayan Hıristiyanlar ve hatta başka inançlardan olanlar söz konusuydu.

Müslümanlar, uzun süre büyük çoğunluğu oluşturduklarından bu kitabın başlığında onların adını kullandık. "Doğulu köleler" de diyebilirdik, daha anlaşılır bir başlık olurdu ama her şeyi anlatmaya yetmezdi aksine böylesi bir başlık, yüzyıllar süren kölelik olgusunun bağlamı ve sahnesi olmuş Akdeniz çerçevesinde Avrupa ile ilişkisi açısından İslâm dünyasını çağrıştırmayabilirdi. O halde, daha kesin bir biçimde "Türkler" ve genel olarak "köleler" kimlerdi?

Türk adı altında, gerek Anadolu'dan gelen gerçek Türkler ya da imparatorluk topraklarında yerleşmiş olanlar, gerekse imparatorluğun genişlemesi sonucu Osmanlı uyruğuna girmiş ve şu ya da bu şekilde köklü bir biçimde İslâmlaşmış olanlar; büyük oranda Balkan bölgesinden gelenler, yani Slavlar, daha çok Boşnaklar ya da Macarlar gibi değişik kültür ve etnik kökenlerden kişiler anlatılıyordu. Bu kişilerin Akdeniz köleliğinde yer almaları kolaydı, çünkü önce Magreb devletlerinin ya-

şamında yani korsan etkinliğinde yer almışlardı ya da Balkan sınırlarında yakalanıp oralardan da İtalya gibi Akdeniz ülkelerine yöneltilmişlerdi.

Upuzun kürek mahkûmu listeleri gibi bazı belgelerde "Türk" denilen başkaları da yer alıyor, gerçekten hangi kültürel ve etnik kökenden olduklarını kesinlemek ya da tahmin etmek zor, sadece doğum yerleri ya da doğdukları bölge yazılmış: Bu belgelerde Kahire ya da İskenderiye'yi, Karadeniz ve Anadolu'yu, Navarino ve Dulcigno ya da kısmen neresi olduğunu yaklaşık olarak tahmin edebildiğimiz bazı bölgeleri buluyoruz. Adı geçen yerlerin pek çoğunun Arap bölgeleri olduğu düşünülebilir, ama yine de pek çok boşluk kalıyor ve yeni araştırmalar yapılması gerek. Belgelerde neresi olduğu anlaşılmayan yer isimlerinin sayısı da azımsanacak gibi değil; bunlar büyük bir olasılıkla Balkanlar, Anadolu ve Yakındoğu'ya ait yöreler.

17. yüzyılın başlangıcından itibaren İtalya'da bulunan kölelerin büyük bir bölümü Magreb kökenlidir. Geldikleri yerler, eğer belirtilmişse, doğuda olanlardan çok daha kolay anlaşılabiliyor, aslında büyük bir bölümü "başkentler" (Cezayir, Tunus, Trablusgarb) ya da Akdeniz ortamında en çok bilinen, böylece isimleri daha rahat okunabilen büyük şehirler söz konusu. Bischeri ve Bornu, Tremisan (Tlemcen için) ve Gariam (Kayruan için), Susa ve Cercelli (yani Cezayir'in Cherchell) ve benzer isimleri buluyoruz.

Magreblilere gelince, özellikle onlarla ilgili olarak Avrupa kaynaklarının kabul ettiği ve oldukça karmaşık bir biçimde açıkladığı başka farklılıklar da var. Her şeyden önce Müslümanları tanımlamak için ("Türk" teriminin olduğu gibi) "Kuzey Afrikalı"* teriminin de geniş bir kullanımı var, yani özellikle İberya ortamında ve dışında da Yeniçağ'ın başlarına kadar

(*) Bono, bu bağlamda İtalyanca moro sözcüğünü kullanmaktadır. Sözcüğün Fransızcası More. Bu sözcük çok yaygın olarak Türk egemenliğinden önceki Müslümanlar için kullanılmaktadır. Ülkemiz tarih çalışmalarında Mor olarak da, Kuzey Afrikalı olarak da kullanılmaktadır. Okuma sürecini güçleştirmemek için Kuzey Afrikalı kullanımı yeğlenmiştir.

Hıristiyan karşıtı olarak "Kuzey Afrikalılar" terimi kullanılıyor ve Müslümanları ifade ediyordu. "Kuzey Afrikalı" nitelemesiyle Hıristiyan *yeniden fetih hareketi* sırasında yakalanan ya da daha sonra özellikle III. Filip'in sürgün kararnamelerinin ardından İberya yarımadasından uzaklaştırılan İspanya Müslümanları tanımlanırdı.[49] Ayrıca Endülüslü pek çok Kuzey Afrikalı Magreb'e özellikle Tunus'a sığınmışlardı ve Ocakların kıyılarından, korsanlık ve kölelik olaylarına sürüklenmişlerdi.

Kölelerle ilgili batılı belgelerde, özellikle İtalyanlara ait olanlarda, "Kuzey Afrikalı" en geniş anlamıyla "Müslüman" demek ama "Türk" anlamına gelmiyor, yani Arap-Berberi, Magrebli anlamlarını taşıyor. Magreb bağlamını daha yakından bilen yazarlarda ise bazen Kuzey Afrika'daki kentlerin sakinleri "Kuzey Afrikalılar", ovalarda ve dağlarda yaşayan kır halkı ise "Araplar" olarak tanımlanarak bir ayrım yapılır. Bu sorunla ilgilenen kişiler, özenle ve açıklıkla, bu terimlerin anlamlarının genişliğini ve kullanımlarındaki çeşitli eklemlenmeleri gözler önüne sermeden edememişlerdir.[50]

"Türkler"den sonra ya da onların çoğul kategorisinde, 16. yüzyılın sonlarına kadar aşağı yukarı köle nüfusunun yarısını oluşturdukları Sicilya'dan söz ederken ele aldığımız zenci Afrikalılar yer alır. "De montibus Barcarum"un yani -kaynakların yazdığına göre- (Cirenaica yerine Barka) "Barka dağlarının" zencileri, Bornu ve Kanem bölgelerinden çölü geçen kervanlarla gelenlerle birlikte Akdeniz'in güney kıyısına varıyorlardı; ya da bazıları Sicilya'ya varıyorlardı veya 15. yüzyılın son on yıllarında oraya varmışlardı, ya da Afrika'nın Batı kıyılarından özellikle Gine'den doğrudan götürüldükleri İberya yarımadasından 15. yüzyılın son yıllarında Sicilya'ya gelmiş olanlar vardı. 1522'de Cadice'den Cenova'ya hâlâ siyah köleler ithal ediliyordu. Sicilya'da, İberya yarımadasında olduğu gibi zenci köleler sayıca fazlaydı. Daha sonraları siyah kölelerin İtalya'ya, Afrika'dan ya da İberya yarımadasından ithal edilerek değil de,

49 Marrone 1972, 37 ve 210, 212; Gioffrè 1971, 31-33.

50 Turbet-Delof 1973; La Veronne 1973.

Bir berberi gemisinin San Stefano şövalyeleri tarafından ele geçirilmesi. (F. Fontana, *I pregj della Toscana nell'imprese più segnalate d'Cavalieri di Santo Stefano*, Floransa 1701, tav. XXX).

doğunun pazarlarına köle olarak götürüldükleri sırada Osmanlı ya da Ocakların gemilerinden ele geçirilerek geldikleri de olmuştu. Örneğin, 1678 Eylül'ünde Toscana kadırgaları, içinde yüz kadar "Türk" ve ayrıca "çok fazla Afrikalı köle" olan iki savaş kadırgasını ele geçirmişlerdi.[51]

Afrikalılar arasında da çeşitli ayrımlar yapılıyordu: "Zenciler" dışında bir de "Etiyopyalılardan" söz ediliyordu; Örneğin Reggio di Calabria'da birileri 1535'te, bir başkası da 1539'da, bir "Etiyopyalı köle" satın almıştı. "Etiyopyalılar" ile Afrika'nın uç bölgelerinin yerel sakinleri dışında, Gine ve Orta Afrika'nın Bantu yerlilerinden -ince yapıları, uzun boyları ve zarif hatlarıyla- ayırt edilen Sudan bölgelerinin Afrikalıları kastediliyormuş gibi görünüyor. Daha önce Türklerin elinde bulunan "İki yüz Etiyopyalı köle" 1648 Ağustos'unda gerçekleşen Preveze'nin fethinde Hıristiyan müttefiklerin elde ettikleri ganimetin bir parçası olmuşlardı.[52]

"Afrikalılar" ve "Etiyopyalılar" ve onların yanı sıra "Türkler" askeri deniz kuvvetleri alanında çalışan Venedikli kuramcı Cristoforo Canale tarafından "Schiavoni askerler"* ve Balkanların diğer bölgelerinden gelenlerle karşılaştırılarak övülmüşlerdir:

> Batı kadırgalarında bulunan çok sayıdaki zincire vurulmuş Türk, Afrikalı, Etiyopyalı ve pek çok değişik milletten diğerleri, küçücük vücutları, zayıf ve solgun yüzleriyle benim yakışıklı ve boylu boslu schiavoni askerlerimle mukayese bile edilemezler ama çoğu kez, onları yenilgiye uğratır ve arkalarında bırakırlar.

Kaptan Pantera'ya göre en iyileri "Kuzey Afrikalılar"dır; özellikle de küreğin eziyetine ve yorgunluğuna alışmış olanları

---

51 Gioffrè 1962, 137; "Gazette de France" 1678, 835, Floransa, 9 Eylül.

52 ASRc, Noter belgeleri 423, noter F. Perrone 26 Şubat 1535 ve noter G. Cafaro, 28 Ağustos 1539, kaynakça bilgisi Mirella Mafrici'ye ait. Preveze Hakkında: Guglielmotti 1883, 387.

(*) 1. Adriyatik'in doğu kıyılarından gelen Slav 2. Venedik Cumhuriyeti'nin sadece Slavlardan oluşmuş özel bir askeri birliği.

ama bunlar kötü karakterli ve tehlikelidirler oysa "Türkler" küreğe uygun değillerdir ama "yumuşak başlı ve uysal"dırlar.

Daha uzaktan gelen köleler arasında 1618'de Pisa'da bir Yahudinin yanında bulunan Capoverdeli bir genç kız ve 1740'da Messina'da general Lobkowitz'e hediye edilen ve generalin, kendisini parlak bir geleceğin beklediği Viyana'ya giderken yanında götürdüğü Gallaslı bir zenci -Galla Etiyopyalılarından olduğunu düşünüyoruz- erkek buluyoruz.

1606'da Floransa'da ev kölesi olan vaftiz edilmiş o "Hintli" ve 1672 Mart'ında Bari'de vaftiz edilen o "Elia adlı Kuzey Afrikalı ya da Etiyopyalı Türk" aslında nereden gelmişlerdi?[53]

Yine Akdeniz ortamında farklı bir etnik grup daha kölelik kurbanı olmuştu: Grekler. Sultanın tebaası olduklarından epeyce fazla sayıda Grek onun hizmetindeydi, donanmada denizci olarak da görev yapıyorlardı, Ortodoks kalmalarına rağmen yarı Türk olarak kabul edildiklerinden yakaladıklarında "imansız" muamelesi görüyorlardı, aradaki farkı açıkça görmek istemeyenlerce başka şekillerde de Türk sayılabiliyorlardı. Bazen çeşitli yerlerde, bazı şüphe ve tereddütler ortaya çıksa da, küreklere yerleştirmek için insan gereksinimi her türlü kuşkunun aşılmasını sağlıyordu. Grekler çift kat tehlikeye maruz kalıyorlardı: "Türk" olarak görüldüklerinden Hıristiyanlarca, Katolik olmasalar da "Hıristiyan" olarak görüldüklerinden Müslümanlarca köle yapılabiliyorlardı, bir kez köle olduktan sonra da Hıristiyanlara satıldıkları bile oluyordu. Genç Kazanova'nın efendisiyle birlikte Ancona'da gördüğü ve tutkuyla hayran kaldığı tüccar bir Türk'ün genç kölesi Grek kökenli ve Hıristiyan bir kız değil miydi? Caravaggio, La Valetta'daki San Giovanni Kilisesi'nde hâlâ hayran kalınan *Aziz Giovanni'nin Boynunun Vurulması* resmi karşılığı Malta'nın büyük üstadının verdiği iki Grek kadın köleyle Roma'ya dönmemiş miydi?[54]

---

53 Canale 1540, 155; Pantera 1614, 131; Zanelli 1885, 113-114; Zamboni 1902, 295; Massa 1907, 268.

54 Braudel 1953, 109-111; Rudt 1989, 10-11.

Korsan kaptan Francesco Franceschi büyük yelkenli savaş gemisi *San Giovanni evangelista* ile 1641'de Selânik'te bir Türk gemisini yağmalamıştı, bu gemiden alınan 16 Grek Livorno'ya götürülmüştü, kentte özgür dolaşabildikleri on beş günden sonra onlarla ilgili karar değişti ve hamama köle olarak gönderildiler. 1670'e gelindiğinde ise, "Venedik Cumhuriyeti'nin kadırgalarınca ele geçirilen bazı Grek Hıristiyan kölelerin" özgürlüklerine kavuşmaları gerektiği ileri sürülmüş, Toscana Büyük Dükü Türklerle birlikte isyana katıldıkları kanıtlanmıyorsa buna izin verilmiş ve büyük bir ihtimalle de özgürlüklerini elde etmişlerdi. Korsan gemilerinde ya da ticaret gemilerinde savaşırken suçüstü yakalanan Grekler şüphesiz köle oluyorlardı. Örneğin Napoli kadırgaları 1673'te Puglia limanlarını rahatsız eden bir korsan gemisini yakalayıp "Napoli'ye götürmüşler ve orada aralarında gemiyi yöneten Türkler ve Greklerin bulunduğu yirmi altı kişiyi küreklere yerleştirmişlerdi". Peder Dan'ın bize İspanyol soylusu Pedro de Carvajal ile kesişen öyküsünü aktardığı Napoli'de köle olan Kalafat Hasan dönme bir Grek değil miydi?[55]

Grek halkı topraklarına yapılan baskınlar sonucu da yakalanıyordu: Örneğin, 1570 Eylül'ünde, Gian Andrea Doria kadırgalarıyla takımadaların oralarda, "insan avlamak ve forsalar takımını kendisi gibi Hıristiyan da olsalar yoksul Greklerle güçlendirmek" için dolanıyordu. İtalya'da şu ya da bu şekilde yakalanmış Grek köleler bulunuyordu ve onların varlığı şikâyet dilekçelerine, af başvurularına ve tartışmalara neden oluyordu. 1692 Kasım'ında Paolo Segneri, Büyük Dük III. Cosimo'ya Grek bir piskoposun Livorno hamamında tutulan bir memleketlisi için yazdığı dilekçeyi teslim etmişti, bu dilekçede onun özgürlüğe kavuşması isteniyordu ya da hiç değilse "Hıristiyan olduğundan, artık Türkler arasında değil, Hıristiyanlar arasında kalmak istediği" bildiriliyordu.[56]

---

55 Salvadorini 1978, 24; ASFi, MP 2130, 1670; Parrino 1675, 412; Dan 1637, 452-455.

56 Guglielmotti 1862, 93; Pera 1888, 193. Salvadorini 1978, 24: Livornolu korsan Franceschi tarafından Doğu Akdeniz'de yakalanmış Yunanlılar.

Greklerle aynı ölçüde talihsizliğe uğrayan bir başka millet de, kölelik ve korsan çatışmalarına sürüklenen Yahudiler olmuştur. Osmanlı uyruğunda olduklarında ya da herhangi bir biçimde Osmanlı gemilerinde yakalandıklarında, savunmalarında hiçbir şey geçerli olmuyordu: "Türk" gibi muamele görüyorlardı. İtalya'nın bölgelerinde ve kentlerindeki Yahudiler hakkında dağınık ve bölük pörçük bilgilere sahip olmamıza rağmen, Malta'daki Yahudi topluluğu hakkında bir şeyler biliyoruz.[57]

Trablusgarb 1510'da İspanyollarca fethedildiğinde kentten götürülen binlerce köle arasında (bu Magreb kentinin sakinleri arasında hatırlanamayacak kadar uzun bir süredir bulunan) Yahudiler hiç de az değildi. Aralarından yirmi kadarı ötekilerden daha talihsiz çıkmıştı: kendilerini Napoli'ye taşıyan geminin 1511 Nisan'ında batmasıyla yok olup gitmişlerdi.

Doğu Akdeniz'e yapılan bir korsan seferi sırasında Yahudilerin yakalanmasıyla ilgili bir olay 1603'te Malta Şövalyesi Opizzo Guidotti tarafından şöyle aktarılır:

> İki yelkenli kadırga fark ettik; peşlerine takıldık ve iki saat içinde onlara yetiştik, bunlar Costantinopoli'ye giden iki Venedik kadırgasıydı, içinde pek çok Türk ve Yahudi bulunuyordu [...]. Sayın Marki iki gemiyi ele geçirdi, onları yedeğine alıp Cerigo'ya götürdü ve gemilerdeki malları kendi kadırgalarına taşıttı, sahipsiz gemilerdeki Türk ve Yahudileri köle yaptı.

Romanya Napoli'sinin 4 Eylül 1686'daki fethinde ele geçirilen köleler arasında yedi Yahudi bulunuyordu. 17. yüzyılın ikinci yarısında, 1651'de Sicilya kentinin korsanlarınca yakalanan soylu Filistinli Yahudi R.Shlomo Aliman Aşkenazi uzun bir süre Messina'da köle olarak kalmıştır.[58]

Yahudiler, bazen kendi haklarını kabul ettirmeyi ve tehlikeden ya da kısa süreli bile olsa bir kölelik deneyiminden kur-

---

57 Soave 1878.

58 Trasselli 1972, 83-84; Livi 1928, 344; Benayhu 1966, 68-69. Ganimet Kayıtları 1693, 178: 1667'de Stefanolularca ele geçirilen 60 köle arasında iki de Yahudi bulunur.

tulmayı başarıyorlardı. Alghero sularında yakalanan iki Yahudi 1599'da bu şekilde özgürlüklerine kavuşabilmişlerdi. Yahudilerin savunmasına çoğu kez Osmanlı otoriteleri ya da genellikle Müslüman kişiler müdahale ediyordu. Örneğin 1567'de Venedik dogesine bir Venedik gemisindeyken Macar savaşçılar* tarafından yakalanan ve Segna'da tutsak olan bir Yahudi için yardım ricasında bulunulmuştu.[59]

Yani köleler arasında her ülkeden Türk bulunuyordu, Ortodoks Grekler ve Yahudiler de bunların arasındaydı üstelik bununla da kalmıyordu. Aralarında İslâm ya da başka inançlarla dinini değiştirmemiş, İsa'nın inancında doğmuş Katolikler bile vardı. En az görülen ve bilinenleri olarak kalsalar da en fazla sayıda olanları belki de Polonyalılardı.

17. yüzyılın ilk on yıllarında Tatarlar tarafından yakalanmışlardı ve bazıları İtalya'ya kadar varmıştı:

> O zamanlar Tatarlar, Polonya'da sık sık hiç de küçük sayılmayacak yağmalar yapıyorlardı ve sonra Türkiye yoluyla köle yaptıkları kişileri İtalya'ya ve hatta Napoli'ye kadar bile götürüyorlar, bu arada onların satışını da yapıyorlardı.

Bu ticareti çökertmek için İspanya Hükümdarı, Polonya kralının başvurusu üzerine, 9 Aralık 1628'de Alba Dükü olan genel valinin koyduğu kuralla Polonyalıların "gerek krallığın sınırları içinde gerekse dışında yazılı izin olmaksızın" her türlü alım satımını yasakladı ve "o zamana kadar satın alınmış olan Polonyalıların tümüyle ilgili bilgi verilmesi" yani ev köleliğinde bulunanlarla ilgili bilgi toplanması emrini verdi. Bu ticaretten "Tatarlar Avrupa'ya nasıl geldi" başlıklı bir 17. yüzyıl raporunda söz edilir:

> Bu millet savaş zamanında olduğu gibi barış zamanında da en

(*) 16. yüzyılda Macaristan'ın Türklerin egemenliğine geçmesinden sonra Türklerle özellikle korsan eylemleriyle savaşmaya devam eden Macar ve Balkan savaşçılar. Günümüzdeki anlamı Sırp-Hırvat.

59 Amat 1894, 35; ASVe Türk yazıları ve mektuplar 2, 22271, 4 Aralık 1567. Fransız kadırgalarındaki Yunanlı, Rus ve Yahudi köleler hakkında Boyer 1969.

tehlikeli millettir, çünkü barış zamanında komşularının kendisiyle yaptıkları konfederasyonlar ne olursa olsun, baskın yapmaktan kaçınmaz, bu baskınlar sayesinde pek çok köle ve hayvan getirir; Rusya, Podolia ve tüm Polonya kınayarak bu davranışın şahididir, tüm bu ülkelerin topraklarından köle olarak getirilen insanlar özgürlüklerini kaybetmekle kalmazlar, dinlerini de kaybederler.[60]

Ortaçağ'da olduğu gibi bu insan ticaretinde başka Avrupalılar da suç ortağıydı: Türkiye'den bir Venedik gemisiyle yüzlerce kölenin -büyük bir bölümü Polonyalı ve Grek- Puglia'ya gelişi 1680 yazında *Gazette de France*'da haber olmuştu, habere göre kölelerin pek çoğu o zamanlar Milano'ya gönderilmek üzere toplanan gruplara alındı. Greklerin, Polonyalıların, Rusların İtalya'da da köle olarak yakalanması, tutulması ve alınıp satılmasında çok şaşılacak bir şey yok. Moskovalı ve Ukraynalı köleler, Osmanlı kadırgalarından Venedik kadırgalarına ganimet olarak, bazen de özgür "kürekçiler" olarak geçebiliyorlardı. Yeniçağ'ın ilk zamanlarında, 16. yüzyılın sonuna doğru, her ulustan, hatta bazen kendi ulusundan bile Türklerin elinden alınmış ve hemen serbest bırakılmak yerine köle olarak tutulmuş Hıristiyan bulunduranlara az rastlanmıyordu. İnebahtı günlerinde Papa V. Pio bu zorbalıkları yapanları aforoz etmeye bile kalkmıştır.[61]

Ama "Türk" köleler arasında Hıristiyan kökenli başkaları da vardı, bazıları geçmişlerini hatırlıyordu, kimileri ise farkında bile değildi. Birinciler Hıristiyanlıktan "dönme"lerdi yani genellikle yakalandıktan ve köle olarak kaldıktan sonra İslâm'a geçmiş Hıristiyanlardı. Hâlâ binlerce ve binlerce aydınlatılacak ve gösterilecek durum kalsa da, onların "sıra dışı" öyküleri sadece birkaç yıldır gerçeğe uygun bir biçimde aydınlatıldı.[62] Hıristiyanların eline düşen pek çok dönme hemen pişman ol-

60 Grimaldi 1772, 470; Livi 1928, 339.

61 *Gazette de France* 1680, 513-514, Napoli, 26 Ağustos; Aymard 1991, 462; Bertolotti 1887, 6 ve 42-43, 26 Ekim 1571 fermanı.

62 Bennasar 1991.

duklarını ve Katolik kilisesiyle "yeniden uzlaşma" arzusunda olduklarını beyan ediyorlardı. Bazılarının geçmişleri keşfediliyor, yargılanıyor ve uzlaşmayı elde edebilmek için cezaya çarptırılıyorlardı. Kimileri de yeni inancında ısrarla direndiklerinden ağır cezalara maruz kalıyorlar hatta ölüm cezasına bile çarptırılabiliyorlardı. Ama bazıları, kim bilir kaç tanesi gerçek kimliklerini saklamayı başarabiliyorlardı. Müslüman kölelerin tarihini gün yüzüne çıkaran bu kitabın sayfalarındaki belgelerimizde isimleri Abdullah, İbrahim, Ramazan olarak geçenlerin kim bilir kaçı idi, doğum, kan ve gerçek kültür açısından Giuseppe, Pietro, Antonio idi.

Hıristiyan kökenli olup da bununla ilgili hiçbir bilgiye sahip olmayan diğer Türkler ise, çocukken ya da henüz çocukluk çağını aşmışken devşirme sistemiyle, yani vergi olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan topraklarında yaşayan ailelerinden koparılmış olanlardı. Yeni çevrede yetişmiş ve nerede doğduklarını, yaşamlarının ilk yıllarında nereden alındıklarını tamamen unutmuşlardı, her şekilde "Türkleşiyorlardı", askeri kariyer için yeniçeri olarak görevlendiriliyorlar, kariyerlerindeki gelişim ve kader onlardan bazılarını korsan savaşı tehlikesine itiyor ve böylece kölelik talihsizliğini de yaşayabiliyorlardı.

Ama daha kötüsü de oluyordu. Balkan yarımadasından, özellikle Slovenya'dan Slavlar hiç de azımsanamayacak bir miktarda köle olarak satılıyorlardı, satıcılar çoğu kez sahte ve onları tatmin edici kanıtlar göstererek alanları onların Türk olduklarına inandırıyorlardı. Özellikle 17. yüzyılın ikinci yarısında gelişen bu ticaretin sorumluları, Dalmaçya kıyısındaki Slavlardı.

Bizim ve çağdaşlarının gözlerine Müslüman olarak görünmüş doğuştan ya da aldığı eğitimle Hıristiyanlar; bazıları daha sonra Hıristiyanlığı seçmiş olması muhtemel Hıristiyan kökenli "Türkler"; Malta için belgelendiği gibi büyük bir ihtimalle İtalya'da da, "Türk" olarak görünmeye çalışan Yahudi köleler.[63] Özetle, bir dünyadan, bir medeniyetten, bir dinden

63 Jačov 1989; SOAVE 1878, 102.

diğerine geçmiş insanlar, bilinçli ya da bilinçsiz, kendi istekleriyle ya da zorla; iki dünya arasındaki, Hıristiyan ve Müslüman dünyaları arasındaki sınırı aşıyorlardı ya da daha uygun bir ifadeyle tek bir dünyanın yani Akdeniz dünyasının iki kıyısı arasında yaşıyor ve deviniyorlardı.

İKİNCİ BÖLÜM

Denizde ve Karada Ele Geçirilenler

Trablusgarb'dan Tunus'a (1510 -1574)

Bin beş yüzlerin başlarından 1574'e kadar bir yanda İspanya ve müttefikleri, öte yanda Osmanlı İmparatorluğu ve Garp Ocakları Akdeniz'de egemenlik sağlamışlardı. -Her iki tarafın, tüm (insan ve araç) kaynaklarıyla sürdükleri- savaş, bir o tarafın, bir öteki tarafın zaferiyle sonuçlanarak sürdü. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Osmanlıların Trablusgarb'ı fethinden (1551) sonra Malta'nın Türkler tarafından başarısızlıkla sonuçlanan kuşatmasına (1565) kadar Müslümanlar yenilmez bir biçimde üstün gelmiş gibi görünüyorlardı; İnebahtı'daki Hıristiyan zaferi, Hıristiyan dünyasının kendine güvenini yeniden kazandırmıştı, ardından Tunus'un Müslümanlarca yeniden fethi (1574) rakiplerin pozisyonlarında bir denge oluşturdu ve kalıcı bir ateşkesin kabulünü sağladı.

Savaş sırasındaki her çatışma, her çarpışma, fethedilen her kale ya da kent, galip gelen taraf için, insanların ganimet olarak alınması anlamına geliyordu, savaş esiri sayılan bu insanlara köle muamelesi yapılıyordu. Sicilya'dan yola çıkan Kont Pedro Navarro komutasındaki bir askeri birliğin, Temmuz 1510'da Trablusgarb'ı fethetmesi, Müslümanların İtalya'ya kalabalık gruplar halinde akmaya başlamaları açısından özel bir

anlam taşımaktadır. İsimsiz bir İspanyol tanığın bu konuda yazdıkları "on binden fazlasının, büyük küçük, kadın erkek demeksizin köle yapıldığını" belgeler.[1] Büyük bir çoğunluğu Sicilya'ya götürülmüştür; Palermo'daki Venedik Konsolosu, eylülün ilk günlerinde hükümetine, 1400 kölenin adada karaya çıktığını, pek çok kölenin karaya çıkmayı beklediğini; sayının fazlalığının fiyatı çok düşürdüğünü, kamuya açık artırmalarda bir köleyi 3-5 duka altınına satın almanın mümkün olduğunu bildiriyordu.[2]

-İmparator V. Şare tarafından 1535 Haziran'ında başarıyla gerçekleştirilen- Tunus'un fethinin de çok sayıda köle sağladığını var saymak mantıklı görünmektedir. Bu varsayım öylesine akla uygun ve gerçek görünmektedir ki, Robertson sayılarını bile vermiştir: On bin (ayrıca otuz bin kadar kurban). Kentteki katliam ve yağmadan hiç kimse ve hiçbir şey kurtulamamıştır; işte Paolo Giovio'nun metnini yeniden ele alan bir 19. yüzyıl tarihçisinin betimlemesi:

> Her şey çalınıp çırpılmış, yakılıp yıkılmıştı [...]. Ambarlar doymak bilmeksizin boşaltılmış, tersanelerin, silah depolarının altı üstüne getirilmiş, evler didik didik aranmış, pek çok süslemenin altınları ve değerli taşları sökülmüştü, acımasız bir öfkeyle yaptıkları işkence ve hakaretler kıyım ve tecavüze kadar vardırılmıştı, kadınlara ve çocuklara şiddet uygulanmış, camiler, ahırlara ve genelevlere dönüştürülmüş, muskalara ve Kuran'ın ayetlerine tükürülmüştü [...] en sonunda, biner biner demeye dilimiz varmadığından, her yaştan, cinsiyetten ve toplumsal konumdan ölüler yüzer yüzer sayılmıştı.[3]

V. Şare'ın tâbiri haline gelen Tunus hükümdarı Hasan ile yaptığı anlaşma uyarınca köle yapılmamışlardı; ama yine de,

---

1 Relación1510, 502.

2 Rossi 1968, 115; Trasselli 1973, 613, yaklaşık 800 Trablusgarblının Palermo'da satılması hakkında.

3 Robertson 1782, 104; Muoni 1876, 53; Avolio 1888,13. Rousseau'ya göre Mohammedia'nın fethinde (Eylül 1550) 9 bin köle alınıp götürülmüş 1864, 24.

yasal yasaklama, ölmemiş ve kaçamamış olanlardan belli bir bölümünün İmparatorun 20 Ağustos tarihinde muzaffer bir biçimde karaya çıktığı İspanyol Sicilya'sı yakınındaki Trapani'ye köle olarak sürüklenmelerini engelleyememişti.[4]

Küreklerde kullanmak için insan yakalama gerekliliği, bazen çok önemli girişimlere karar verilmesi ve yapılmasına katkıda bulunmuştur. 1538 Ağustos'unda Papalık birliği, kürekçi sıkıntısına çare bulma umuduyla, Aquileia Patriği kumandan Marco Grimani'nin yazdığı gibi, Preveze'ye karşı yapılması planlanan taarruza katılmaya hazırlanmaktaydı:

> Bu işe kalkışmamın temel nedeni, üçleyebilmek için her yolu denemekti.

Üçlemek, yani en iyi sonucu almak için, her küreğe üç adam koymaktı. Preveze saldırısına teşebbüs bile edilememişti, Kumandan Grimani kürekçi sıkıntısı nedeniyle, dört kadırgayı diğer otuz kadırganın forsalar takımını etkin bir biçimde tamamlamak için boşaltmak zorunda kalmıştı.

16. yüzyıl Akdeniz tarihinde iz bırakmış olan deniz ve kara savaşlarında, insan ve eşya elde edimi, her iki tarafın birbirine karşı geliştirdikleri stratejik planların getirdiği ikincil bir sonuç olmuştur. Bu yüzden de, kaynaklar her zaman yakalanan insan sayısı hakkında bilgi sağlamamaktadır. Örneğin Eylül 1532'deki Corone'nin fethinde insanların götürülüp götürülmediği ya da iade anlaşmalarına göre sonradan iade edilip edilmedikleri açık değildir. Benzer biçimde, Afrika denilen Tunus kenti antik Afrodisium'un 1550 tarihinde ele geçirilişi bağlamında da köleler hakkındaki bilgi belli belirsizdir. Tarihçimiz "on bin mahkûmla sınırlanmışlardı" demektedir, bu bilgi rakamın yuvarlaklığı ve Trablusgarb ve Tunus ile ilgili bilgilerle örtüşmemesi nedeniyle şüpheli görünmektedir.[5]

Müslümanların yakalanması, Türklere ve Berberilere karşı yapılan savaşların birincil amacı olmadığında bile ortaya çıkan

4 Sorgia 1963, 74.

5 Guglielmotti 1876a, 37 ve 241; ID. 1876, 321-322.

bir sonuç olmuştu. Ama korsan savaşı Akdeniz yaşamının egemen gerçekliğine dönüşmeden önce de, korsan ve korsan karşıtı etkinlik orada yaygın bir biçimde yapılmış ve her iki tarafa da, küçümsenemeyecek miktarda insan sağlamıştır. Tutsak-kölelerin akışını, net bir biçimde gözler önüne sermek için bazı anları ve öyküleri anımsatalım.

1515 Temmuz'unda Amiral Luis de Requesens kumandasındaki Sicilya donanmasının dokuz kadırgası, bir kalyonu ve bir gemisi "Trapani ve Marsala denizlerine tedirginlik yaratan" korsan Süleyman'ın birliğiyle çarpışmışlar ve onların tek direkli altı küçük kadırgasını yakalamışlar, yakalanamayan küçük kadırgalardan bazıları kaçmış, bazıları da batırılmış, çarpışmanın sonucu:

> Bu harekâtta dört yüz Kuzey Afrikalı ve beş yüz Türk tutsak edilmişti, aralarında bir top atışıyla vurulan Süleyman'ın da bulunduğu ölüler sayılmamıştı bile.[6]

1526 Haziran'ından itibaren Andrea Doria kumandasına bırakılan papalık birliği, bu tarihten kısa bir süre sonra Maremma kıyısından Lazio sahillerine doğru inen Barbaros'un donanmasıyla karşılaştı. Korsanın savaş kadırgası hızla kaçmıştı ama "aralarında çift direkli yelkenlilerin, tek direkli küçük kadırgaların ve kürekli kadırgaların bulunduğu on beş gemi sürü halinde, bir anda zafer kazananların ellerine düştüler"; yakalananlar hakkında bildiğimiz tek şey "çok sayıda Türk'ün esir düştüğü". Yine aynı papalık birliği tarafından 1537 Temmuz'unda "yaklaşık sekiz yüz Türk" Korfu'da yakalanmış. 1543 sonbaharında papalık kaptanı Bartolomeo Peretti'nin "ganimet ve tutsak dolu üç kadırgayla" döndüğü takımadalardaki başarısı bize yine belirsiz ifadelerle bildirilir.[7]

Papalık birliği kumandanı Carlo Sforza'nın 1549 yaz ve sonbaharında Doğu Akdeniz'deki harekâtlarına hiçbir sayısal veri olmaksızın değinilmiştir ama tarihçi Guglielmotti şunu da ek-

6 Blasi ve Gambacorta 1791, 415-416.

7 Guglielmotti 1876, 277 ve 437-438: ID. 1876a, 119, 121.

lemiştir: "Romalılar kendilerine kölelerin hizmet etmesi alışkanlığını yeniden kazanmışlardı. Pek çoğu Roma'ya götürülmüştü, kim isterse alabiliyordu". Guglielmotti, bu Müslüman akışının, Papa III. Paolo'nun "önceki her türlü yasağa rağmen onları satın alabilmek, elde bulundurabilmek ve satabilmek için tam yetki" izni vermesine fırsat verdiğini düşünür ama bu konuyla ilgili papalık fermanı 1548 tarihli; yani bu olaydan bir yıl öncesine ait, o halde, o dönemde Roma'da zaten oldukça fazla sayıda köle bulunmaktaydı.[8]

Cerba yenilgisinden sonra (1560), İtalya'ya yönelik Türk Ocaklarının tehdidi doruk noktasına ulaştı. Tehlikeye karşı koymak için 1562 Mart'ında San Stefano Şövalyeleri tarikatı kuruldu. Tarikatın kuruluşundan birkaç yıl sonra San Stefano kadırgaları, Türk ve Berberilere karşı gerek saldırı, gerek savunma olarak korsan eylemlerine başladılar. 1568 Ekim'inde Bonifacio boğazında Karaçalının beş kadırgasıyla çarpışmalarında ilk başarılarını kazanmış gibi görünmektedirler. Beş kadırganın ikisi 220 adamla yakalanmıştır; ertesi yıl Toskanalılar, Montekristo ve Giglio adaları arasında, iki "Türk" kadırgasını ele geçirdiklerinde 230 Müslüman daha köleliğe düşmüştür.[9]

Büyük tarihe, Akdeniz olayları arasında büyük önem taşıyan bir hadiseye: İnebahtı savaşına dönelim. Bu noktada bizi ilgilendiren, çarpışmalarda çok sayıda denizci ve asker -belki 30 bin- yitip gitmiş olsa da, ganimet olarak çok fazla köle elde edilmiş olmasıdır. Belgeler, kölelerin toplam sayısı hakkında farklı rakamlar veriyorlar: Bir yazar, resmi bir biçimde ganimet olarak dağıtılan 7.200 köle hesapladı, bu arada "bir o kadarının da saklı tutulduğunun" söylendiğini vurgulamayı ihmal etmedi. Büyük miktardaki yakalamaların olduğu çarpışmalarda ve özellikle insan ve gemi karmaşasının yaşandığı İnebahtı'da, bu karışıklığı fırsat bilen pek çok kişi resmi kayıtlardan köle kaçırmayı ve bu kölelerini kendi kişisel yararı için alıkoymayı başarmıştı. 7.200 Müslüman, kutsal ittifakın bağlaşıkları arasında

8 *A.g.e.*, 174-176.

9 *Registro Delle Prede* 1688, 260.

şöyle paylaşıldı: 3.600 İspanyollara, 2.400 Venediklilere, 1.200 Papa'ya. Ama başka kaynaklar farklı rakamlar veriyorlar: Örneğin Venediklilere 1.223 ve Papalığa 558 Müslüman; Hans Christoph Chrieger'in 1589'da "şanlı zafere" adadığı güzel bir gravürün alt yazısında ise daha da farklı rakamlar beliriyor: 1.713 İspanya'ya, 1.162 Venediklilere, 881 Papalığa.[10]

İnebahtı tutsakları arasında üst tabakadan kırk kadar kişi -Osmanlı İmparatorluğu'nun paşa ve beyleri, yüksek memurları, kadırgaların kaptanları ve onların yakınları- vardı, bu insanlar, rütbeleri ve unvanları sayesinde diğerlerinden oldukça farklı bir muamele görmüşlerdi, ne köle olarak kabul edilmiş, ne de adlandırılmışlardı. Belgeler, onlardan "Türkler" diye büyük T ile yazarak söz eder. "Tutsak" ve "köle" arasındaki sınır, o dönemlerde çok net olmadığından onlardan da bu bağlamda söz etmek bize doğru bir karar gibi görünmektedir.

Hıristiyan müttefikler onları nasıl paylaştırmaları gerektiği konusunda bir mutabakata varamayınca, bu önemli esirleri, Papa'nın "Sub custodia et in depositum"* emanet etmeye karar vermişlerdi; bu nedenle soylu bir İspanyol onları Roma'ya götürdü ve Papa V. Pio'ya teslim etti. Kırk önemli Müslümanın ismini, yaşını, üstlendiği görevi ve bazı fiziksel özelliklerini biliyoruz. Bunlardan ilk üçü, büyük bir ihtimalle en yetkilileri: "Eğriboz valisi olduğu söylenen, orta boylu, seyrek kestane rengi sakallı, biraz şaşı, yüzünde belirleyici başka iz olmayan, 40 yaşındaki" Muhammed Bey; Türk donanmasının yüksek rütbeli amirali Ali Paşa'nın oğlu olan kızılımsı açık renk tenli, güzel yüzlü on dörtlük Mahmut Bahi; "oldukça uzun boylu, koyu renk tenli, uzun yüzlü, sık siyah sakallı" atmış üç yaşındaki Siribli Ali Süleyman Caurali. En yaşlıları ak sakallı Galatalı Hacı Muhammed, en gençleri ise yaklaşık 12 yaşlarındaki aynı şehirden Mustafa imiş.

Türkler Roma'da, Borgo'daki Aquila denilen sarayda yani Vatikan'da "çok insani bir biçimde ama sıkı kontrol altında" mi-

10 Rossi 1926, 49; Guglielmotti 1876a, 254-255; Aymard 1974, 83; Chrieger 1589.

(*) "Gözetim ve muhafazasına".

safir edilmişlerdi. Aralık ayında V.Pio, Osmanlılara bazı değerli adamlarını yeniden gemilere yerleştirme fırsatını vermemek için İnebahtı savaşının tutsaklarını kefaret karşılığı değiştirmeyi ya da serbest bırakmayı kesin bir biçimde yasaklayan bir ferman yayınladı, bu yasakla amaç 40 önemli kişiyi elde tutmaktı ama Aralık 1571'de yayınlanan ferman, *De notificandis et non relaxandis captivis** adını taşıdığından diğerlerini de, yani kelimenin tam anlamıyla tüm köleleri kapsıyordu.[11] İnebahtı tutsaklarının serbest kalma öyküsünü daha sonra anlatacağız.

İnebahtı galibi Avusturyalı don Giovanni'nin kumandasındaki İspanyollar, 1573 sonbaharında Tunus'un fethi için harekete geçtiler. Kentin yağmalanmasına izin verildi, ilk önce Goletta'da bulunan üç bin asker, sonra da orada hâlâ alıp götürülebilecek bir şeyler bulan "savaş alanındaki herkes" tarafından kent yağmalandı. Hiç kimsenin öldürülmemesi ve köle yapılmaması emredilmişti ama Don Giovanni'nin günah çıkardığı, iyi yürekli Fransisken* rahip Miguel Servia pek çok kişinin yasağa uymadığına tanıklık eder[12] ama yine de bir kısmı İtalya'da karaya çıkarılan ve orada kalan Müslümanların sayısı hakkında hiçbir fikrimiz yok. Ertesi yıl Goletta ve Tunus'u yeniden fetheden Müslümanlar, pek çok seçkin silah adamını yakaladılar ve onlara saygıyla davrandılar, bu tutuklular daha sonra İnebahtı tutsaklarıyla değiştirildi.

İspanyollar ve müttefikleri Tunus'taki konumlarını boş yere savunurken, San Stefano şövalyeleri Doğu Akdeniz'de başarıyla ilerliyorlardı. 1574 tarihli *San Stefano Mezhebinin 4 kadırgasıyla aldığı köleler hakkında bir kayıt*, Doğu Akdeniz'e yapılan iki yolculuk ve Sirte körfezinde yakalanıp Messina'ya götürülen bir karamürselin alınmasıyla ele geçirilen üç yüz kişinin listesini veriyor; yakalananların sadece isim ve memleketlerini içeren bu listede, değişik bölge ve yerlerden, pek çoğu Anado-

(*) İşaret edilmemeleri ve bırakılmamaları gereken esirler hakkında.

11 Rossi 1898.

(**) San Francesco d'Assisi tarafından kurulan İsa'nın yoksulluğuna inanan tarikata bağlı din adamı.

12 Servia, 1574, 414.

lu'dan, Karadeniz'den, İzmir'den, Alanya'dan 238 "Türk"e (aralarında üç reis ve 5 kadın da var) rastlanıyor; ayrıca 32 Kuzey Afrikalı (neredeyse hepsi Magrebli), yedi siyah, beş Yahudi (biri kadın) ve aynı sayıda Rus (dördü kadın) yer alıyor, kayıtta dört kölenin Hıristiyan olduğu anlaşıldığından Messina'da serbest bırakıldıkları notu var.[13]

Büyük önemdeki savaş olayları ve San Stefano Şövalyelerinin başı çektiği devlet donanmalarının korsan etkinlikleri dışında, İtalyan kıyılarında oturan balıkçıların, denizcilerin Müslümanlarla ve gemileriyle başarıyla çarpıştıkları ve bu çarpışmalar sonucunda adam yakaladıkları yani köle kazandıkları pek çok küçük olayın gerçekleştiğini de göz önüne almak gerekir. Örnek olarak iki olay anımsatalım: Ogliastra sularında bir Sardinya gemisi 1514'te içinde beş Berberi bulunan bir kayığa saldırır, üçü öldürülür, ikisini yakalanır; ertesi yıl Algherolu bazı tekneler kendi sularında tesadüfen bulunan bir Türk kadırgasını ele geçirirler, kuşkusuz bu kadırgadan çok sayıda köle elde etmişlerdi.

Bazı Türkler ve Berberiler ise gemilerinde bulunan Hıristiyan kölelerin isyanı sonucu özgürlüklerini yitirmişlerdi, çok sık rastlanmasa da köle elde etmek için bir başka fırsat. Bazen, kısa bir süre önce yakalanan kölelerin ayaklandıkları da oluyordu, teknedeki sekiz kişi su bulmak için karaya çıktığında teknede kalan üç Türk köleyi etkisiz hale getiren şu Sardinyalılar gibi; olay 1551 San Pietro adasında gerçekleşir. Bu kez köleliğe düşme sırası on bir Müslümana gelmiştir.[14]

Büyük tarihin dışında (1575-1644)

İnebahtı'dan ve hatta 1574'ten sonra Müslümanlar Tunus ve Goletta'yı kesin bir biçimde geri aldıklarında, büyük Müslüman-Hıristiyan savaşı durulmuş ve dengelenmiştir; iç denizin tarihinde korsan savaşı baş aktör haline gelmiştir. Sadece Müs-

13 Livi 1928, 333; ASFi, *MP* 2077, 521r - 525v.

14 Martini 1861, 215 ve 222.

lüman ülkelerin ya da Magreblilerin donanmaların eylemleri değil, aynı zamanda, hâlâ çok az bilinen Hıristiyan korsanlarınkiler, Malta ve San Stefano Şövalyelerinin ve diğer İtalyan deniz kuvvetlerinin girişimlerinin ve seferlerinin büyük bir bölümü de bu özelliğe sahiptir. Hıristiyan deniz kuvvetleri, kendi ülkelerinin kıyılarını Müslüman tehditlerinden korumakla kalmıyor, düşmanlarının mürettebat ve gemilerini yakalamaya, hatta Batı Akdeniz'deki ve daha da doğudaki Müslüman egemenliğindeki kıyılara saldırmaya çalışıyorlardı. Eylemleri kendi lehlerine sonuçlandığında ganimetlerinin büyük bir bölümü kölelerden oluşuyordu ve bu kölelerin pek çoğu kendilerini çeşitli devletlerin donanmalarında buluyorlardı.[15]

İtalya'da Hıristiyan korsan savaşının baş aktörleri, 16. yüzyılın altmışlı yıllarından itibaren Büyük Dukalığın kıyılarını ve Tiren deniz seferlerini, özellikle Livorno limanının ticari çıkarlarını Müslüman tehdidinden korumakta etkin ve başarılı olan San Stefano şövalyeleri olmuştu. Ama bununla yetinmemişlerdi: San Stefano kadırgaları, mürettebatını köle yapmak için her Müslüman gemisine saldırmaya başlamışlardı; gerçekten de Livorno pazarını beslemek ve Toscana donanmasının etkinliğini garantiye almak için sürekli köle ikmali gerekliydi.

San Stefano şövalyelerinin "kutsal askeri deniz birliği", 15 Mart 1562'de, Toscana Büyük Dükü olan Medici Hanedanından I. Cosimo'nun isteği üzerine kurulmuştu, Papa IV. Pio tarafından onaylanan yönetmeliklerine göre tarikatın en yetkili kişisi, büyük üstadı I. Cosimo de' Medici idi. Tarikatın merkezi seçilen Pisa'da şimdi Devlet Lisesi olarak kullanılan Carovana sarayı ve manastır kilisesi yükselmişti, bu binaların her ikisi de Vasari'nin eseridir.

Tarikatın eylemleri kuruluşundan birkaç yıl sonra başladı ve yüzyılın sonuna doğru önemli sınavlar verdi ama en verimli dönemi 17. yüzyıl oldu. Lorena Hanedanı'nın başa geçmesiyle 1737 yılında tarikat yeniden düzenlendi ve denizle ilgili yükümlülükleri neredeyse tamamen ortadan kalktı; Osmanlı İm-

15 Akdeniz'de korsan savaşı üstüne Bono 1993.

paratorluğu ve Ocaklarla barış (1747-1749) yapılmasından sonra kadırgaların birlikleri dağıtıldı, sadece birkaç büyük yelkenli kadırga silahlandırıldı.

San Stefano şövalyelerinin deniz görevlerinin ilk yüz yirmi yıllık sonuçları, aslı son savaş sırasındaki bir yangında yiten ama şans eseri, çok tutkulu da olsa yine de övgüye değer bir tarikat araştırmacısınca özenle kopyalanan bir *Ganimet Kaydında* listelenmiştir. Kayıt 1568'den 1683'e kadar "San Stefano mezhebi kadırgalarınca ele geçirilen imansız köleleri ve gemileri" mükemmel bir biçimde listelemektedir. Ama yine de, veriler yararlı olmalarına rağmen bütüncül olmaktan çok uzak. Özellikle yıldan yıla yakalanan kölelerin sayısını öğrenebilmek için başka değerli kaynaklar da kalmıştır, bugüne kadar bunlardan da yararlanılmış olmasına rağmen, bu kaynaklar da sınırlamalar, boşluklar ve tutarsızlıklar sunmaktadır, bu yüzden onlardan da eksiksiz ve kesin veriler elde etmek hiç de kolay değil. Tarikatın deniz seferleriyle ilgili dikkatli ve bütüncül bir yeniden düzenlenme yapılması gerekiyor.[16]

16. yüzyılın son çeyreğinde San Stefano Şövalyeleri, çeşitli yıllarda epeyce köle (1577'de 216, 1578'de 181, 1579'da 320, 1580'de 28, 1581'de 145) yakalamışlar ve Müslüman ülkelerin kıyılarına doğru ilerlemeye başlamışlardı. 1575 Mayıs'ında Malta'nın büyük üstadına Doğu Akdeniz'de "İskenderiye'nin ya da Trablusşam'ın ambarlarına yönelik kazanç ve şan sağlayabilecek" ortak bir harekât önerilmişti; hiç değilse "gelecek yaz gerekli olacak pek çok köleyi elde etmek için birkaç küçük yerleşme" yağmalanabilirdi. Magreb'e yapılan ilk baskınlardan biri, 1582 Haziran'ında "Cholle toprağına" yani Cezayir'in doğu kıyısındaki Al-Khol'un memleketine yönelikti. Tarikatın deniz kuvvetlerinin resmi tarihi olayı şöyle aktarır:

> Uzun süre korsanlara sığınak olarak hizmet etmiş olan Berberistan'daki Cholle toprağı; suçunun cezasını birkaç saatte ödedi, şaşkınlığa uğradı, avlandı ve aniden tepelerine binen

16 *Registro Delle Prede* 1688; *Memorie* 1625; *Imprese* 1667; *Note Di Prese* 1693.

Bizimkilerce neredeyse tamamen yakılıp yıkıldı; oradan ganimet olarak zincire vurulmuş 150 Türk getirdiler.[17]

Büyük bir özen ve memnuniyetle kaydedilen başarı, baskın yapılan yerin uzun süre "korsan sığınağı" olduğu belirtilerek haklı kılınmaya çalışılır ama bu bilgi gerçekleri yansıtmamaktadır. Aslında bu bölgenin çok iyi korunmadığından ve -gerçekten de o zamanlar çok sık yapıldığı gibi- küreklere uygun adam yakalamak niyetiyle seçilmiş olduğu mantıklı görünüyor.

*I pregi della Toscana** (Floransa 1701) başlıklı gösterişli ciltte, San Stefano Şövalyelerinin harekâtları kaydedilmiş ve bazı detaylarla aktarılmıştır ama bazı olaylar söz konusu olduğunda ya tamamen susulur ya da kısaca geçiştirilir.[18] Günümüzde bile, San Stefano deniz kuvvetlerinin tarihçisi bu konuda ısrar etmez ve bazen açık bir biçimde temel amacı hatırı sayılır bir maddi kazançla Hıristiyan pazarına sürülmek üzere her iki cinsten ve her yaştan insan sağlamak ve kürekler için adam bulmak olan Müslüman ülkelerin yerleşimlerine yönelik saldırı olaylarını bilmezden gelir. Modası geçmiş bir görüşe bağlı olan tarihçiler, geçmişte olduğu gibi günümüzde de, Malta ve San Stefano şövalyelerinin deniz eylemlerini, Hıristiyanlığı imansız barbar tehlikesinden kahramanca ve soylu bir biçimde koruma amaçlıymış gibi sunmayı yeğliyorlar! Nesnel bir bakışla, her iki tarafın da yani gerek Müslümanların, gerek şövalyelerin, her şeyden önce seferlerini sürdürebilmek için kaçınılmaz gereç olan insan gücü ve özellikle Magrebliler için maddi kaynak olan insan avına yönelik acımasız ve yoğun bir korsan savaşına girişliği görülecektir.

1587 yılının Aralık ayında Korsika sularında gerçekleşen parlak bir Cenova harekâtı *Cenova'dan gelen bir duyuruda savaşılan, pek çok Türk ve Özgür Köleyle ele geçirilen yedi Kadır-*

17 *Imprese* 1667, 2r-3r; Livi 1928, 333-334; Fontana 1701, 58.

(*) *Toscana'nın Değerleri.*

18 1582'yi izleyen yıllardaki olaylara değinilmez, oysa bu olaylar *Imprese* 1667'de belirtilmişlerdir: 1583'te 535 köle, 1585'te 214, 1586'da 200, 1587'de 40 ve yıldan yıla böyle devam eder.

ga hararetle anlatılmıştır; serbest bırakılan Hıristiyanlar elli kadardı ama Müslümanların büyük bir bölümü, onları saklandıkları delikten çıkarmanın çok zor olduğu, Tiren adasına sığındıklarından yakalanan Müslümanların sayısı yirmiden fazla değildi.[19]

Sonraki on yıl boyunca San Stefanolular neredeyse her yıl yeni yakalamalar yaptılar, bunlara diğer İtalyan deniz kuvvetlerinin yakaladıkları da eklenmiştir: papalık kadırgaları 1590 Temmuz'unda Tiren denizinin yukarı kısmında "içindekilerle birlikte" üç Berber kadırgası yakaladı, büyük bir ihtimalle birkaç yüz adam ele geçirildi, bir bölümü belki de Roma gemilerinin muzaffer bir biçimde girdiği Cenova'da satılmıştır. Üç yıl sonra Sicilya boğazında iki brigantin,* Giglio adasında üç Cezayir kadırgası ve Salerno körfezinde iki Tunus firkateyni yakaladılar, kaynaklar köle sayısını her zaman kesin bir biçimde vermiyor, büyük bir ihtimalle en azından 150-200 adam olmalı.

Bazı Hıristiyan saldırıları, sayıca üstünlük ve ani baskın avantajıyla gerçekleştirilmiş olsalar da, Müslümanların karşı koyma ve direnme kapasiteleri nedeniyle, kötü sonuçlanmışlardı. Örneğin, 1599 Mayıs'ında Ege Denizi'ndeki Sakız Adası'na yönelik San Stefano şövalyelerinin harekâtı şövalyelere yüz kadar ölüye mal oldu ve sadece 39 adam yakalanmasını sağladı.[20]

Toscana korsan şövalyeleri için en verimli harekâtlar, 17. yüzyıl başlarında gerçekleşir. Ege Denizi'nde 1602 Haziran'ında, İskenderiye donanmasının kaptan ve baş kadırgaları ve diğer küçük gemilerinin yakalanması iyi bir vurgun olmuştu; bu vurgundan büyük bir bölümü "makul bir fidye karşılığı" geri verilebilecek 423 kadar köle ve ayrıca geminin pirinç, sebze, biber ve tabaklanmış deriden oluşan zengin yükü elde

19 *Avviso* 1587.

(*) İki direkli küçük yelkenli.

20 Guglielmotti 1882, 83-84, 105; 147-148: "çok sayıda tutsakla" 1600 yılındaki yakalamalar. Stefano şövalyeleri hakkında *Imprese* 1667, 4r-5r (1586-1598) ve ASFi, *MP* 2081, 21 ve 152; Guarnieri 1960,129-130.

edildi. Ertesi yıl Bonifacio boğazında bir Tunus kadırgası ele geçirildi, aynı yıl 118 olay daha yaşandı, daha ertesi yıl ise 282 olay gerçekleşti.[21]

Toscana şövalyelerinin en çok yankı uyandıran harekâtlarından biri Preveze oldu, 1605 ilkbaharında San Stefano tarihinin en önemli isimlerinden olan amiral Jacopo Inghirami kumandasındaki beş kadırga, Arta körfezinin girişinin karşısına yerleştirildi. Kale hem sağlam inşa edildiğinden hem de içinde çok sayıda insan bulunduğundan çok iyi savunuldu; Toscanalılar ilk önce üç yüz evlik bir köyü ele geçirdiler; sonra kaleye önden saldırdılar. "Hem kazandıkları zafer, hem de elde ettikleri ganimetle doruklara çıkmış olan" şövalyeler, Preveze'den "üç yüz köle", elliden fazla top ve başka ganimetlerle döndüler. Aynı yıl San Stefanolular başka başarılar da elde ettiler; bunların arasında, eylülde birkaç brigantin ve karamürselin ele geçirilmesi de var. Öyle görünüyor ki 1605 yılında toplam olarak 700'den fazla köleye sahip oldular ama o yıl "hepsi bir seferde olmak üzere yaklaşık 2 bin Türk kölenin" Livorno'ya götürüldüğünü ileri sürenler de var.[22]

17. yüzyılın ilk çeyreği, San Stefano ve Malta şövalyelerinin başı çektiği Hıristiyan seferlerinin en yoğun olduğu dönem olmuştur. Bazen iki ya da daha fazla devletin kadırgalarının bir sefer ya da bir harekâtı gerçekleştirmek için birleştikleri de oluyordu, bu gibi durumlarda ganimet kural olarak kadırga sayısına oranla bölüşülüyordu.

İşte 1606 Eylül'ünde "Hıristiyan ordusunun" birlikleri, Santa Croce Markisinin kumandasında birleştiğinde olanlar:

> Calabria'daki Cavo delle Collonne yakınlarındayken üç Biserta kadırgası geçti ve Sayın Marki altı Kaptan kadırgayı on-

21 *Imprese* 1667, 5v-6r; ASFi, *MP* 2133, 6 Haziran 1602; Guarnieri 1960, 132. 1603'te Magreb kıyısında 12 Müslüman daha yakalanmış; 1604'te ("Türklerle sefere giden" bir at gemisinden) 337 İngiliz ele geçirilmiş ve forsa olarak küreğe konulmuş.

22 Fontana 1701, 117-118; toplam *Imprese* 1667, 6r-v: Preveze'de 243 köle; *Registro Delle Prede* 1688, 261; Guarnieri 1960, 137 ve 141-143; Vivoli 1844, 433.

ları yakalamak için gönderdi, bu kadırgalar arasında San Stefano mezhebininki de vardı, kadırgaları 70 mil kadar izledikten sonra bizim Kaptan kadırga onlardan birini yani Biserta'nın Baş kadırgasını ele geçirdi, bu kadırga 27 sıralıydı [...] 103 Türk köle ele geçirildi, bunlar, orduya katılım oranında paylaştırıldı.[23]

Yani köleler, kabul edilen kurala göre her birliğin katkısı oranında paylaştırılmışlardı, bu arada reis ve yelkenli büyük kadırga, bu zaferin baş kahramanı olan Stefanoluların kaptan kadırgasına kalmıştı.

Magreb kentlerinin maruz kaldığı baskınlar arasında, Stefano şövalyelerince "harika bir forsalar takımı, askerler ve şövalyelerle" donatılmış dokuz kadırgalık bir donanma ve altı kalyonla 1607'de Bona'ya yapılan baskın "diğerlerinden çok daha büyük olmuştur". Şövalye Silvio Piccolomini tarafından yönetilen saldırı "çok kuvvetli bir direnişle" karşılaştı ama direnişin hiçbir faydası olmadı; kent 18 Eylül'de yağmalanmaya başlandı; "büyük bir bölümü yoksul ve hiçbir şeyden korkmadan kendilerini ölüme atacak kadar onurlu" yaklaşık 2 bin kadar köle yani tüm nüfusun yaklaşık üçte biri alınıp götürüldü; bir başka rapor "aralarında kadın ve erkeklerin, büyük ve küçüklerin bulunduğu kölelerin toplam sayısının 1500'i bulduğunu" söyler.[24] Bu "şanlı" zafer Pisa'da bulunan şövalyelerin kilisesinde bir duvar resminde kalıcılaştırılmak istenmiştir ve bir şövalye, Vincenzo Piazza yazınsal yetenekten yoksun olmasına rağmen *Bona espugnata** başlıklı bir şiirini olaya ithaf etmiştir (Parma 1694).

Bona başarısının haberlerini yaymak için o dönemde İtalya'da ve diğer devletlerde, basılı küçük raporlar yayımlanmıştır, aynı şey başka benzer olaylar içinde yapılmıştır. Muzaffer bir edayla olayların anlatıldığı bu metinlerde yakalanan köle-

23 *Registro Delle Prede* 1688, 262-263; Pera 1899, 137.

24 Guarnieri 1960, 143-147; 313-322: *Bona'nın ele geçirilmesinin raporu*; *Imprese* 1667, 8r-15v.

(*) *Fethedilen Bona.*

ler hakkında çok az şey söylenir, toplamla ilgili bazı rakamlar verilir (bunlar farklı kaynaklara bakıldığında neredeyse hiç bir zaman birbirini tutmayan rakamlardır), başka da bir şey bulunmaz. Muzaffer Hıristiyan kadırgalarına Müslümanlar bindirildiği sırada bazı listelerin hazırlandığı kesindir ama bunlardan günümüze kadar saklanıp korunanı çok enderdir, örneğin, elimizde kalan 1607 yılında hazırlandığı tahmin edilen bir listede, reis Kara Hasan'ın teknesinde Biserta yakınlarında ele geçirilen ve en azından bazıları Sicilya ve Sardinya'da satılan 18 Müslüman isimleriyle kaydedilmiştir. Bunlardan sadece üç tanesi yetişkindir: daha önce reisin "kölesi" olan çarpışma sırasında yaralanan otuzluk bir siyah, 45 yaşlarında yine yaralı bir erkek ve yaklaşık 24 yaşında İtalya'ya doğru yolculuk ederken Giovanni adıyla vaftiz edilen bir erkek çocuk doğuran bir kadın. Listedeki diğer 15 köle çocuk ve gençlerden -dokuz erkek ve altı kız- oluşmaktadır. Altısı sekiz ve on altı yaşları arasında, dokuzu beş yaşın altında. İşte bazılarının isimleri ve dış görünümleri:

- Gairamlı [Kairouan] Ambarch oğlu Teba yaklaşık dört yaşında, koyu buğday tenli, kestane rengi saçlı, ince burunlu, kara gözlü, sünnetsiz, papaz Montanaccio'ya seksen duka ve 12 reali*'ye satıldı, bu miktara vergi ve diğer harcamalar da dahil
- Gairamlı Abdicasim oğlu Ali yaklaşık 16 yaşında, kesilmiş (sünnet olmuş), koyu buğday tenli, sol kaşının üstünde bir ben var, siyah saçlı, Genel Vali aldı
- Gairamlı Ali Benealif'in kızı Mengaida sekiz yaşında, sol kaşının üstünde küçük bir çizik var, elleri ve tırnakları kınalı, 100 dukaya Doktor Rosiglione'ye satıldı.

Ele geçirilen yaklaşık 800 köleyle 1610 yılı, Bona'nın alınmasından sonraki en verimli yıl oldu. Bu insanlar, Magreb ve Tiren denizi sularında gerçekleşen değişik çarpışmalarda ele

(*) 13. yüzyılda Barletta'da I. Carlo d'Angiò tarafından bastırılan altın para; ayrıca eski İspanyol gümüş parası.

geçirilmişlerdi ama -"aralarında kadınların, çocukların ve erkeklerin bulunduğu" kölelerin büyük bir bölümü, 479 kişi- doğu Cezayir kıyısında bulunan "Bischeri topraklarında" (bazılarının yaptığı gibi daha içerde bulunan Biskra kentiyle karıştırmayalım) yakalanmıştı.[25] Toscanalılar için bir sonraki yıl da aynı ölçüde verimli olmuştur, amiral Jacopo Inghirami kumandasındaki bir birlik, Ege Denizi'ne düzenledikleri bir seferde, pek çoğu hatta belki de büyük bir bölümü "Türk" değil de Grek olan 213 erkek ele geçirmiştir, dayandığımız kaynağın sözcüklerinden bu sonuca varıyoruz; birlikte okuyalım:

> Ayın 10'unda bir Grek kayığında bir köle ele geçirildi
> Ayın 13'ünde geceleyin Jura adası yakınlarında Costantinopoli'ye giden bir Grek şaykasında* 13 köle ele geçirildi.
> Ayın 17'sinde Samandracchi ve Limino arasında yüklü bir Valonia şaykasında 13 köle ele geçirildi.

Liste böyle devam ediyor; Eğriboz adasındaki Disto isimli küçük köye yapılan kara saldırısında ele geçirilen "aralarında erkekler, kadınlar, erkek ve kız çocukların" bulunduğu 48 kişilik grubun dışında on beş kişi daha ele geçirilmişti.

Amacı çok net ve açık bir biçimde köle temini olan, ortak bir korsan harekâtı 1611 Eylül'ünde Tunus ve Libya arasındaki küçük Sirte körfezindeki Kerkenna adalarına karşı gerçekleştirildi, bu harekâta Napoli, Cenova, Sicilya ve Malta kadırgaları katıldı, harekâtta toplam 34 kadırga yer aldı. "Boyun eğmez bir gurur ve büyük bir ölkenin yönlendirdiği" kahraman Müslüman savunması Hıristiyan savaşçılarının sayıca üstünlüğü nedeniyle çökertilmiş ve sonunda Hıristiyan müttefiklerin gemilerine 400 ile 500 arası, belki de daha fazla Kuzey Afrikalı birbirlerine zincirlenmiş halde bindirilmişler.[26]

---

25 ASFi, *MP* 2077, 1240r-1241v; Livi 1928, 335; *Registro Delle Prede* 1688, 263-264; *Imprese* 1667, 16r.

(*) Altı düz ve enli, özellikle Özi, Dinyeper ve Tuna nehirleriyle Karadeniz'de Osmanlılar ve Kazaklar tarafından kullanılmış bir çeşit harp gemisi.

26 *Registro Delle Prede* 1688, 263-264; Pera 1899, 140; Dal Pozzo 1703, 564-565; Fernández Dura 1885, 28 ve 262-266; La Lumia 1870, 347. Berberistan ve

Her yıl yeni bir ganimet özellikle de insandan ganimet sağlamıştır. 1613'te Stefanolular 300'den fazla köle yakaladılar, 243'ü mayısta Agliman'da bulunan çok iyi korunmuş Caramania kalesinde ele geçirildi; yine Doğu Akdeniz'de, eylülde Sicilya kadırgaları 356 adam yakaladılar, ayrıca "çok zengin ve o güne kadar hiç ele geçmemiş miktarda" ganimet ele geçirdiler. 1615'te Sicilya, Malta ve Toscana birlikleri, Tiren ve takımadalar arasında ava çıktılar ve birkaç yüz köle yakaladılar (sadece Stefanolular 240 kişiydi ve onların payına 55 köle düştü). 1616 ve 1617 yıllarında Toscanalılar başka iyi vurgunlar yaptılar, bunlardan *Registro delle prede*'de* şöyle söz ediliyor:

> 29 Nisan gecesi Castel Rosso'nun yukarısında Eğriboz Kalafatçıları İstanbullu Morath Reis'in yeni paşayı Cezayir'e götüren kaptan ve baş kadırgalarını ele geçirdiler, her iki kadırga da XXV sıralıydı, bu kadırgalardan alınan 216 köle sağ salim Livorno'ya götürüldü [...]. Capraia, Korsika ve Elba arasında iki Tunus at gemisi ele geçirildi, gemilerden biri bin, diğeri sekiz yüz cesetle doluydu [...] ve adı geçen at gemisinin müretteb atıyla çok ustaca çarpışıldı ve üç saatten fazla bir süre sonra gemilere çıkıldı, iki saat daha uğraşıldıktan sonra yenildiler, yüz elli sekiz köle ele geçirildi.

1621'de Napoli, Sicilya'nın İspanyol kadırgaları ve San Stefano mezhebininkilerle birlikte -o zamanlar mezhep deniyordu- yine takımadalara yöneldiler; "pek çok yelkenli büyük kadırga" ele geçirildi ama köle avı pek de verimli olmadı (Toscanalıların payına 7 köle düştüğüne göre toplam 30 kadar köle ele geçirildiği hesaplayabiliriz).[27]

Yirmili yıllardan itibaren İtalyan deniz kuvvetlerinin Magreb kıyılarındaki eylemleri daha seyrek hale geldi, daha sonra Do-

---

Doğu Akdeniz'e 1612-1613 yıllarında yapılan diğer Sicilya ve Napoli akınları 500'den fazla kölenin yakalanmasıyla sonuçlanmış: Fernández Duro 1885, 29-42 ve 267-299, La Lumia 1870, 350-357.

(*) *Ganimet Kayıtları.*

27 *Registro Delle Prede* 1688, 267-271; *Imprese* 1667, 17r-18v; *Kısa Bilgi* 1613, Guglielmotti 1882, 245: 1615'te bir brigantin.

ğu Akdeniz'de de Hıristiyan kadırgaları yerlerini özel korsanlara bıraktılar. 1623 sonbaharında Tunus'un doğu kıyısında, on Cenova kadırgası altı korsan gemisini ateşe verip dört tanesini yakaladı, bu gemiler "zengin ganimet ve kölelerle, çok az kayıpla" Messina'ya götürüldüler. Ertesi yıl, Napoli kral naipliğinin dört kadırgası Zembalo adasında karaya oturan Malta kadırgalarının yardımına giderken 100 köleyle birkaç Ocak gemisi yakaladılar, dönüş yolunda da, Calabria yakınlarında üç kadırgada seksen İspanya "Kuzey Afrikalısı" ele geçirdiler.[28]

17. yüzyılın ikinci çeyreğinde, devletlere ait deniz kuvvetlerinin korsan eylemi, Stefano şövalyelerininkiler de dahil olmak üzere iyice azaldı. *Venedik kadırgalarının harekâtları* başlıklı özette, bazıları önemli de olsa daha az sayıda yakalama kaydedilmiştir: 1626'da Sfax yakınlarında yüz kadar köleyle büyük bir yelkenli kadırganın, 1628'de "5 büyük şaykanın ve İskenderiye kervanının bir karamürselinin" ve Celidonio burnunda bir büyük kadırganın (238 köle), Tavolara ve Molara adaları arasında iki Biserta kadırgasının (306 köle) ve 1634 Ekiminde Trablusgarblı Reis Ahmed'in kalyonunun (147 köle) hakkından gelmişlerdi.

Ama iyi sonuçlar elde eden başka deniz kuvvetleri de var. 1624 Mayıs'ında on dört Sicilya kadırgası ve bir o kadar da Malta kadırgası, yedi Tunus ve Cezayir kadırgasını batırdılar, altı tanesini de ele geçirdiler ve ayrıca beş büyük Tunus kadırgasını da yakaladılar; ele geçirilen köle sayısının bilmiyoruz ama savaş alanındaki ve yakalanan kadırga sayıları gerçeğe uygunsa, en azından kesinlikle beş yüz kadar olmalı. 1628 sonbaharında papalık birliği Korsika sularında bir brigantin yakaladı, bir yıl sonra 16 "Türk" ile bir polacca* ve 37 kişiyle bir tartana,** 1633 de Sicilya sularında 28 "yakışıklı" köleyle bir

28 "Mercure français" IX, 1264, 707, bana G.Turbet-Delof tarafından bildirildi; ACT'da bir işaret var 1621-1630, 91-92, 2 Ekim 1623; Fernández Duro 1885, 411-414.

(*) 14. yüzyıldan itibaren Akdeniz'de kullanılan pincoya benzer gemi, sadece ticari amaçla kullanılmış.

(**) Küçük yük ya da balıkçı gemisi.

tartana ve sonraki yıl 35 Berberiyle bir başka tartana yakalandı. -Deprem geçiren ve bir Türk donanmasının tehdidini yaşayan Napoli krallığı için şansız bir yıl olan- 1638'de Napoli kadırgaları Salerno körfezinde içinde 119 adam bulunan bir Berber kadırgasını ele geçirdiler.[29]

Kandiya'dan Mora'ya (1645-1699)

17. yüzyılın ikinci yarısında, başta Venedik olmak üzere Batı Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki 'geleneksel' savaş olayları yeniden alevlendi. Hıristiyan müttefiklerin başarıları bazen köle kazanımını da içeriyordu ama İtalya'ya gelen Müslümanların sayısına bakınca, bunun yüzyılın otuzlu-kırklı yıllarındakinden fazla olmadığı görülür.

Köleler, sadece deniz çarpışmaları ya da kara baskınlarıyla ele geçirilmiyordu. Bazen 1645'te, Kandiya savaşının başlarında olduğu gibi, istisnai olaylar da gerçekleşiyordu, Hanya'da duran büyük bir yelkenli Türk kadırgasının küreklerindeki Hıristiyanlar gemiyi ele geçirmeyi başarmışlardı. Farklı milletlerden yirmi dört Hıristiyan köle, o gün çok fazla yiyip içen Türk mürettebatın uyumasından yararlanarak kaptanı ve altı ya da yedi subayı öldürüp gemiyi Hanya'dan Cenova'ya getirmişlerdi. Liguria Cumhuriyeti hükümetine büyük yelkenli kadırgayı, 36 top ve köle yapılan 25 Türk ile teslim ettiler ve karşılığında her biri 50 scudi* değerinde birer altın zincir aldı.[30]

Fuidoro'nun *Günlüğü*, Müslüman yakalanmasıyla sonuçlanan bir başka isyandan söz ediyor, ama başka yerde olayla ilgili hiçbir bilgiye rastlanmadığından bu bilgiye çok güvenemiyoruz. 1660 Ağustos'unda bir Türk kadırgasında lostromo olan bir dönme, kadırgasını ve başka iki kadırgayı isyan ettir-

---

29 *Registro Delle Prede* 1688, 272-273; *Imprese* 1667, 19v-20v; Fernández Duro 1885, 416-419; Guglielmotti 1882, 387, 405-406, 427-429; Grimaldi 1772, 32.

(*) Bir yüzünde ait olduğu prensliğin ya da devletin kalkanının resmi bulunan değişik değerlerdeki altın ya da gümüş para.

30 *Gazette de France* 1645, 1131 ve 1177, Cenova'dan 13 ve 28 Kasım.

miş ve Venediklilerin eline düşürmüş: doğruysa olağanüstü bir sonuç elde edilmiş: serbest bırakılan 800 Hıristiyan ve köle olarak kalan 900 Müslüman![31]

1665 Eylül'ünde değerli ipekli dokumalarla dolu olarak İzmir'den Napoli'ye giden, içinde 75 Müslüman bulunan büyük bir polaccadaki sekiz Hıristiyan köle kurnaz bir plan yapmışlar; gemi Ischia yakınlarındayken küçük bir delikten su aldığını fark ederek, "deliği planlarının daha kolay bir biçimde gerçekleştirmek için" büyütmüşler, tehlike büyüyünce Türklere "kendilerini kimseye göstermemek için aşağıya saklanmalarını" önermişler, onlar da bu arada mürettebat Hıristiyanlardan oluşuyormuş havası vererek Ischia yakınlarından yardım çağıracaklarmış. Gemideki Türkler çok safmış, tuzağa düşmüşler ve köle yapılmışlar ama öç almaya hazır olduklarından Napoli yetkililerine adalıların gemideki ipeğin ve paranın büyük bir bölümünü çaldıklarını söylemişler.[32]

Denizdeki çarpışmalarda Stefano şövalyeleri her zaman aktifti ve onların harekâtları göreceli olarak diğerlerininkinden daha iyi belgelenmiştir. İşte ele geçirilen Müslümanlarla ilgili bazı veriler: 1647'de 43, 1649'da 104 (60 tanesi "Magreb'deki Sfax'ın yukarılarında yelkenli bir kadırgada yakalanmış). Bu son yıl temmuzda, papalık kaptanı Mario Bolognetti "bir pirat brigantini" ele geçirmiş ve onu Civitavecchia'ya götürmüştü, tabii ki kölelerle ama kaç kişi olduklarını bilmiyoruz. Toscana şövalyeleri daha sonra etkinliklerini yavaşlatmış görünüyorlar; sonraki birkaç yıl için kaynaklar hiçbir yakalama göstermiyorlar.

1650'de verilen "talimatlar" -Korsika, Sardinya, Sicilya- "adalarına her zamanki rutin seferlerin" yazın ilkyarısında yapılmasını ve böylece tam zamanında yani temmuz ortalarında Livorno'ya dönülmesini ve Messina fuarı için çeşitli şeyler taşınmasını buyuruyorlar; ama iki kadırga 21 Temmuz'da Salerno körfezinde Ali Reisin filikasında bulunan 19 Müslümanı

31 Fuidoro 1660-1665, 49, tarih kesin değil.

32 *A.g.e.*, 293-294, 30 Eylül.

yakalama fırsatını ticari yolculuk sırasında bile kaçırmamıştı.[33] 1645'ten itibaren Venedik, Osmanlı İmparatorluğu ile yeniden savaşmaya başladı, bu durum, cumhuriyetin adamlarına köle avlama fırsatı da veriyordu. 1651 yazında takımadaların sularında Alvise Mocenigo kumandasındaki "Cumhuriyetin silahlı kuvvetlerinin elde ettiği şanlı zaferde", 26 büyük yelkenli kadırga ve bir büyük kadırga ve "çok büyük sayıda tutsak" ele geçirildi -bizi ilgilendiren kısmı da bu- ama sayıyla ilgili daha belirgin bir ifadeye rastlamadık. 1654'te Doğu Akdeniz'e yapılan seferlerde ele geçirilen köleler için kullanılan "çok önemli miktarda" ifadesi de, aynı ölçüde genel bir ifadedir. 1656-1657 yılları arasındaki operasyonlar, Dardanelli'nin döküldüğü yerde, Türk birliği durdurulup zor durumda bırakıldığında yine insan ganimeti sağlamıştır; 1656 Haziran'ında yakalanan kadırgalardan Maltalıların payına 364 tutsak, Venediklilerinkine isc şüphesiz çok daha fazlası (en azından 500 kişi olduğunu düşünüyoruz) düşmüştü; 1657 Temmuz'unda yakalanan Türk kadırgasındaki (250 Müslüman öldürülürken) "200 yaralının köle yapıldığını" daha büyük bir kesinlikle biliyoruz. Paylaşım anlaşması -kadırgalar, toplar, araç gereç ve silahlar gibi- kölelerin de üçe bölünmesini ön görüyordu: İki pay Venediklilere, bir pay yardımcılarına (Romalılar ve Maltalılar).[34]

İtalyan deniz kuvvetleri arasında sadece papalık bir *Tarih*'e sahip, bu sayede Müslüman kölelerin hepsinin olmasa bile büyük bir bölümünün yakalanmalarıyla ilgili izler bulmak mümkün. Daha az aktif ve şanslı olmamalarına rağmen, diğer deniz kuvvetleri için eksik ve bölük pörçük bilgilerle yetinmemiz gerekir. Kandiya savaşının sonuna kadar (1669) Stefano şövalyelerinin belgeleri, sadece birkaç yıl Magreb ya da Tiren sula-

33 *Imprese* 1667, 21v-22r; ayrıca: 1651'de 25 köle, 1652'de 14, 1656'da 23; ASFi, *MP* 2128: *Minute di istruzioni (Talimat Müsveddeleri)* (1620-1669); Guglielmotti 1882a, 107, 10 Temmuz 1649.

34 *Relatione* 1651; ASVe, *Relazioni* 75: general kaptan Leonardo (Lunardo) Foscolo'nun raporu, 27 Ocak 1654, 7; Rossi 1927, 73-74; Guglielmotti 1883; 198 ve 211, Cugnoni 1897.

rında yakalananları kaydetmişler, elli ya da daha fazla kişilik kayıtlar bulunuyor: 1662'de 150, 64'te 116, 67'de 60 kişi.[35]

Diğer deniz kuvvetleri hakkında, önemli ya da önemsiz bazı vurgunları biliyoruz ama yine ele geçirilen köle sayısından haberdar değiliz. 1656'da Cenova'nın hizmetindeki Tursi Dukalığı birliği, büyük bir Türk yelkenlisini yakalamıştı, içinde en azından yüz kadar Müslüman olduğunu cumhuriyetin Dukalığa 12 tanesini armağan etmesinden ve forsalar takımına ödül olarak bin pezzi*den fazla para dağıtmasından anlıyoruz. Napoli ve Sicilya kadırgaları 1660 Ağustos'unda Lazio kıyısı boyunca kuzeye doğru yol alırlarken içlerinde toplam 50 Müslüman bulunan iki brigantin yakalamışlar; ertesi yıl papalık kadırgaları iki San Stefano kadırgasıyla birlikte 127 köle yakalamış, Guglielmotti'nin yakalananlarla ilgili yorumu şöyle: "bizim ve Floransa'nın kadırgalarının forsalar takımında yetiştirmeye uygun genç ve güçlü adamlar";[36] ertesi yıl Calabria'da, üç büyük Trablusgarb yelkenli kadırgasının 119 korsanı, büyük bir Hollanda yelkenli kadırgasıyla girdikleri çarpışma sonucu köle olarak yakalanıp Napoli'ye götürülmüşler. Olay şöyle gelişmiş:

> Büyük bir Flaman yelkenli kadırgası, Smirne'den ticari malla dolu olarak gelirken tehlikeyi engelleyemeyeceğinden sağlayabildiği tüm kuvvetlere ve ast olarak görev yapanların tümüne ihtiyaç duydu ve bunları kullandı, kurnazlıkla, karaya yakın olmak için Reggio'ya doğru kıyıları takip ederek yol aldı, sonunda adı geçen şehrin yakınlarında neredeyse tamamen ıssız bir sahile doğru yaklaşmışlar, sahile çok kısa bir mesafe kaldığında, Flamanlar kendi gemilerini düşman gemisiymiş gibi ha-

35 *Imprese* 1667, 22r-v ve *Note Di Prese* 1693, 48r-v: 1658'de Toscana kıyısında deniz kazası geçirmiş 60 Müslüman yakalanmış.

(*) Bir para birimi.

36 *Gazette de France*, 1656, 608, Cenova'dan 30 Mayıs; Fuidoro 1660-1665, 51, 28 Ağustos; Guglielmotti 1883, 275, elimizde kölelerin isimlerini içeren bir liste var; *Gazette de France*, 1661, 1127, Napoli'den 15 Eylül. "Gazette de France", 1656, 501'de; Napoli'den 19 Nisan: Sicilya tekneleri bir brigantin yakalıyorlar.

vaya uçurmaya hazırlanıyorlardı. Diğer gemiye bordodan yanaştıkları sırada gemilerinden inip kendi büyük teknelerine geçtiler, gemilerine korsanlar yanaştığı anda kuyruk tam planladıkları zamanda yandı, ötekini de ateşe verdiler ve iki büyük yelkenli kadırga da suyun dibini boyladı, bu gemilerden kurtulanlar hemen yüzmeye başladılar ve kendi büyük teknelerindekiler oradan çok yakın bir mesafede olan karaya çıkar çıkmaz köle yapıldılar. Flamanlar, aynı günün sabahında korsanları silahsız görünce yangından kurtulanların pek çoğunu, bıçak ya da diğer demirli silahlarla öldürdüler, kayıplarının öcünü almak istiyorlardı, tam zamanında Calabrialılar ve o yerin yöneticisi sahile indi ve bu kıyım durduruldu, Flamanlara o insanların artık kralın kölesi oldukları bildirildi.[37]

On yıllardır benzeri yaşanmamış bir vurgun 1663 Temmuz'unda Napolililerce gerçekleştirildi: Katalan kıyıları açıklarında büyük bir ihtimalle hepsi Berberi 450 köleye, bir sonraki mayısta aynı sularda yakalanan 12 dönme ve 72 Cezayirli eklenmişti. Elde edilen bilgilere göre, "Floransa'nın" kadırgaları da o yıl Napoli'de kayda değer bir başarı elde etmişlerdi: "Önce Korsika'da bir tartana ve Ventotene adasında bir Türk savaş kadırgası ele geçirdiler, toplam yüz yetmiş köleden fazla".

Ama bu yakalamalarla ilgili resmi *Harekâtlar* listesinde hiçbir iz yok, arada sırada tamamen asılsız haberler de toplanıyordu ya da en azından isimler, yerler ve geldikleri ulusa ait bilgiler birbirine karışıyordu.

1665 yılında, Papalık ve Toscana Büyük Dukalığının kadırgalarınca "içinde birbirinden yakışıklı 36 Türk ve bir de 10 ya da 12 yaşlarında oldukça iyi gelişmiş bir erkek çocuk bulunan" bir savaş kadırgasında ele geçirilen Müslümanların sayısı fazla değildi ama yakalananlar çok üstün niteliklere sahiplerdi.[38]

---

37 Fuidoro 1660-1665, 137-138, 19 Ağustos 1662.

38 *Gazette de France* 1663, 813, Napoli'den 21 Temmuz ve 1664, 573, 10 Mayıs; alıntı Fuidoro 1660-1665, 222'den, 14 ve 22 Mayıs 1664 arası; *Imprese* 1667, 22r-v, 1664 yılında gerçekleşen toplam 116 kölelik ve 1665'te Toscanalılarca gerçekleştirilen 14 kölelik iki yakalamadan söz eder; ASFi, *MP* 2130: *Relatione del viaggio fatto dalle galere* (Kadırgalarca yapılan yolculuk raporu), 1665.

Örnek olarak farklı koşullarda ve yerlerde gerçekleştirilen bazı yakalamalara değindik; esasen bütüncül ayrıntılı bir inceleme, konuyu çok derin bir biçimde ele almayı ya da eksiksiz ve salt verilere dayanan bir liste vermeyi gerektirebilir. Bununla birlikte, çok büyük bir ihtimalle tüm yakalamalarla ilgili bilgimiz yok. Aslında, yakalanan Müslümanların sayısı korsalar takımına gereken köle sayısını karşılayacak düzeyde değildi. Bu nedenle belli sayıda kölenin, özel korsanlar ya da tüccarlardan satın alındığı doğrudur, bu tüccarlar ve özel korsanlar, genelde Balkanlar'da gerçekleşen savaşlarda yakalanan kölelerin İtalya'ya akmasını sağlıyorlardı.

Anlamlı olduğu kadar kuşkulu bazı rakamlar ve olaylara göz atmak için yine o yıllara dönelim. 1671'de Stefano şövalyelerince 33, Cenovalılarca 18 ve Napolilerce 16 köle yakalanmıştı. Ertesi yıl -daha önce söylediğimiz gibi- korsanlara yönelik hiçbir kaygı taşımayan Venediklileri yeniden iş başında buluyoruz: Gerçekten de, martta, içinde aralarında büyük oranda dönmelerin bulunduğu 400 adam olan ve bir fırtına nedeniyle Paxo kanalına sığınmak zorunda kalan bir Berber gemisini ele geçirmişlerdi. 1673 başında 120 korsanlı bir karavela* Hıristiyanların eline düşmüştü ama kesin olarak kimin eline düştüğünü bilmiyoruz, o yıl Stefano şövalyeleri 112 köleye sahip oldular.[39]

Sonraki yıllarda birkaç kayda değer başarı daha elde edildi: Stefano şövalyeleri 1675'te Piombino yakınlarında Biserta'nın kaptan kadırgasını 117 adamla yakaladılar ve 1683'te Maltalı bir dönmenin ihanetine uğrayan iki gemideki 139 köleyi ele geçirdiler. 1681'de ele geçirilen 61 adam sayıca az bir av olma-

(*) Üçgen yelkenli mavna, yük yelkenlisi.

39 Stefano şövalyeleri için: *Note Di Prese* 1693, 48v-49r, ANP'ce de doğrulanmış, AE, B 1, 695, Livourne, 1668-1675, 4 Eylül 1671 ve *Gazette de France*, 1671, 924, Cenova'dan 7 Eylül. Cenovalar için: *Gazette de France*, 1671 ve 1238-1239, Cenova'dan 9 Aralık 1671; a.g.k. 16722, 330, Venedik'ten 11 Mart; a.g.k. 1673, 359, Venedik'ten 4 Nisan; haber Messina'dan gelmiş. Fuidoro 1666-1671, 210-211, 14 Haziran 1671; bir savaş kadırgasının ve 1672'de bir brigantinin yakalanması hakkında: Fuidoro 1672-1675, 61, 20 Ağustos.

larına rağmen nitelikleri açısından çok değerliydi, Floransalı capucin* rahip Filippo'nun şu sözleri de bu durumu gösteriyor: Makaracılık için değil ama beceri ve yeteneklerine göre hemen yerleştirildikleri kürekleri kullanmak için oldukça uygun nitelikle 61 kişi köle yapıldı".[40]

1677 Haziran'ında Toscana ve Roma kadırgaları tarafından, içinde 80 "Türk" bulunan bir brigantinin yakalanması *Gazette de France*'da belirtiliyor; bu olayla ilgili Guglielmotti'nin papalık deniz kuvvetlerinin detaylı tarihinde hiçbir bilgi bulunmasa da, haber gerçek ama rakam "şişirilmiş": Yakalanan Müslümanlar 28 kişiymiş (16'sı Toscanalıların ve 12'si Romalıların payına düşmüş)! Bu da, ele geçirilen kölelerle ilgili bilgilerde hep rastlanan belirsizliği kanıtlayan bir başka olay -böyle bir kanıta gerek varsa tabii-.[41]

Başarısızlıkla sonuçlanan Viyana kuşatmasının ardından (1683), Osmanlı İmparatorluğu'na karşı düşmanlıklar yeniden alevlendi; 1684'ten itibaren Venedik de işin içine karıştı ve savaş Akdeniz'de de bir sahne kazandı. Mora savaşı olarak Akdeniz tarihine geçen yeni "büyük savaş"ta, Venedikliler ve müttefikleri, kasabalar, kaleler, kentler fethettiler, dolayısıyla pek çok köle elde ettiler. 1685 Ağustos'unda Corone'nin alınması büyük bir çoğunluğu kadın ve çocuklardan oluşan 1336'dan fazla kölenin ele geçirilmesini sağladı: Bin kadarı İtalyanlara (Venediklilere, Toscanalılara ve Papalığa), diğerleri Maltalılara verildi. Stefanolu şövalye Domenico Gattesc-

(*) Matteo da Bascio tarafından kurulan özerk Minorit Fransiskenleri tarikatından olan rahip.

40 *Registro Delle Prede* 1688, 273 ve Guarnieri 1960, 231-2322 ve 385-387; *Gazette de France*, 1675, 602, Floransa'dan 28 Temmuz; Filippo da Firenze 1706, 173 ve 183-194 (140 köle). *Note Di Prese* 1693, 49r-v (106 köle); ASFi, *MP* 2119, 5 Eylül 1683; Guarnieri 1960, 231-232 ve 385-387; *PERA* 1888, 152: 16 kişiden 53 kişiye kadar 1677, 1678, 1680, 1681, 1682 ve 1684 yıllarında gerçekleşmiş başka yakalamalar.

41 *Gazette de France* 1677, 538, Roma'dan 19 Haziran; *Note Di Prese* 1693, 49r; ASRm, *Galere* 404, *Giustificationi* 1674-1678, 10, çeşitli tarihler; yine de 11 kölelik bir liste var, büyük bir bölümü Tunuslu, Romalıların payına düşmüş. 1679'da Cenovalılar 22 köle ele geçirmişler (*Gazette de France* 1679, 457, Cenova'dan 30 Ağustos.

hi, 1685 seferi hakkında yazdığı uzun raporunda bize anlamlı bir olay anlatır:

> Çok sayıda insan köle yapıldı, büyük bir bölümü kadınlar ve çocuklardı; gemilere götürülmekte olan bu kadınlardan birinin doğumu yaklaşmıştı, büyük çatışmanın heyecanıyla tam tekneye binmek üzereyken doğurdu, doğurur doğurmaz ellerini kullandı ve (dediğine göre) Hıristiyanların kölesi olmasın diye çocuğunu denize fırlattı.[42]

Ertesi yıl yaz ve sonbahar arasında Hıristiyan müttefikler Navarin, Modone ve başka bazı yerleşimleri işgal ettiler; savaşçıların ve bölge halkının iade anlaşmaları çerçevesinde hayatları kurtulduğundan paylaşılan köleler çok sayıda değildi. İlk birlikler ağustos sonunda Livorno'ya varmışlar:

> Doğu Akdeniz'deki Venedik Birliği'nden dönen patron Bartolommeo Sales di Frontignano dün bu limana geldi, yanında altı siyah kadın köle vardı, bunlar Yüce Venedik Cumhuriyeti kadırgalarının müfettiş vekili Lorenzo Gonieri tarafından gönderilmişler, kadınlarla birlikte iki de Kuzey Afrikalı erkek vardı [...] bunlar Eski Navarin'in ele geçirilmesi sonucu Yüce Venedik Cumhuriyeti'nin payının bir kısmı.
>
> Bu sabah [...] teslim alınanlar sadece altı siyah kadın değil, onlarla birlikte bu kadınlardan birinin yolculuk sırasında, geçen ayın 12'sinde dünyaya getirdiği bir bebecik de teslim alındı, çok güzel bir bebek.

Yeni doğan küçük siyah bebecik hakkında hayal ürünü bir söylenti de ortaya çıkmış:

> "Doğduğunda beyazmış ama siyah kadınlar onu yaglamışlar ve o da siyah olmuş."[43]

---

42 Rossi 1928, 78; Guglielmotti 1883, 393-405, köleler hakkında hiçbir şey yok; Bonifacio 1938, 136-137.

43 Guglielmotti 1883, 411-428 bu kaynağa göre Navarin'de 138 "Kuzey Afrikalı yardımcı birlikler arasında paylaşılarak küreklere konulmuş"; ASFi, *MP* 2100; a.g.k. 2086, 29 Ağustos, Livi 1928'de bundan söz etmiş, 337-338.

Doğu Akdeniz'de savaş hiçbir şeye fırsat vermeksizin yüzyılın sonuna kadar sürerken İtalyan deniz kuvvetleri Tiren sularında korsanlara karşı gerçekleştirdikleri saldırı ve savunma olaylarında bazı başarılar elde ediyorlardı. 1687 Temmuz'unda Stefano şövalyeleri, Montecristo adası yakınlarında karşılaştıkları bir Cezayir gemisinde aralarında "15 yaralı bulunan ve bazıları aldıkları yaralar yüzünden ölen" 70 adam yakalamışlar ve ayrıca içinde 28 adam bulunan bir brigantin, on bir adam bulunan küçük bir yelkenli kadırga ve içinde "oldukça fazla sayıda Türk" bulunan bir tartana ele geçirmişler. Aynı yaz Korsika kıyılarında, Cenova kadırgaları bir Cezayir korsan yelkenli kadırgasını haklamışlar: gemideki adamlar köle mi yapıldılar yoksa kaçmayı mı başardılar bilinmiyor.[44]

Stefano şövalyeleri 1688 Haziran'ında Calabria yakınlarındaki Spartivento burnunda "aralarında toplar ve mancınıkların bulunduğu 34 parça silah ve içinde 80'den fazla Türk bulunan seyir halindeki silah donanımlı büyük bir Trablusgarb gemisi" ile aniden karşılaşmışlar. Türklerden yetmiş kadarını yakalamışlar, Temmuz'un ilk günlerinde Zante yakınlarında büyük bir korsan yelkenlisi ele geçirilmiş ve "içinde 94 canlı ve yaklaşık 16 ölü Türk bulunuyormuş, bunlar çatışma sırasında ölmüşler". O yıldan itibaren Stefano kadırgaları, bu seferlerde "çok çaba harcandığı ama çok az şey elde edildiği" için Büyük Dükün kararıyla artık bir daha Doğu Akdeniz'e gitmedi.[45]

Yüzyıl sonlanmadan kısa bir süre önce papalık kadırgaları bir kez daha şanlı bir yıl yaşadı; 1695 yılını: Haziran başlarında açık denize çıkar çıkmaz bir korsan yelkenli kadırgası olan *Cezayir Yıldızı*'nı fark ettiler, kanlı bir çarpışmadan sonra (Hıristiyanlardan 15 kişi öldü ve yaklaşık 100 kadarı yaralandı); Müslümanlardan hayatta kalan 120 kişi köle yapıldı. Bir ay sonra Spartivento burnunda, Trablusgarb gemisi *Şahini* teslim

44 Filippo da Firenze 1706, 219-221, ama veriler *Note Di Prese* 1693, 50'de farklı (130 köle). 1678-1687 dönemi hakkında: Piazza 1978. Bonifacio 1938, 160-165: 204 köle; *Gazette de France* 1687, Cenova'dan 29 Temmuz.

45 Filippo da Firenze 1706, 224-225 ve 234; Bonifacio 1938, 296.

olmaya zorladılar: 65 köle ele geçirildi, 1698 Ağustos'unda 80 kişi daha yakalandı.[46]

16. ve 17. yüzyıllar arasında yakalanan kölelerin tamamıyla ilgili bir çerçeve çizilmesini sağlayabilecek yaklaşık değerlendirmelere dayanan bazı rakamlar vermek istiyoruz. Bu oldukça güç ama imkânsız değil.

Bir tek San Stefano şövalyeleriyle ilgili belli ölçüde türdeş ve kesintisiz bazı özetlere sahibiz, daha önce toplam rakamları belirlemiş olanlar var: 1568-1688 arasındaki dönem için 10.115 köle yani Toscana deniz kuvvetlerinin etkinliğinin somut bir biçimde başladığı tarihten kesin bir biçimde sonlandığı tarihe kadar ama Vittorio Salvadorini bu veriye katılmakla birlikte, iyi temellendirilmiş çeşitli görüşleriyle toplamın "söylenen rakamı büyük ölçüde aşmış olabileceğini" de söylemiştir.[47] Federico Cresti'nin üzerinde çalıştığı *Kadırgaların Harekâtları* listesi, bize 1563'ten 1667'ye kadar 15.620 kişinin yakalandığını söyleyerek Salvadorini'yi doğrular. Bu rakamın da eksik ve indirgenmiş olduğu düşünülebilir ve sürekli bir artış olduğu varsayılarak sayının 20 bine ulaştığını söyleyebiliriz.

Ama asıl güçlük, öteki devletlerin deniz kuvvetleri söz konusu olduğunda ortaya çıkmaktadır. Oldukça yaklaşık bir ifadeyle, diğer İtalyan devletlerinin (Cenova, Papalık, Napoli, Sicilya, Sardinya) donanmalarının kimi daha az, kimi daha çok da olsa, 16. ve 17. yüzyıllar boyunca sürdürdükleri etkinlik sonucu ele geçirilen köle sayısının Stefano şövalyeleri için hesaplanan miktara denk olduğunu var sayabiliriz. O halde geniş bir varsayımla, Yeniçağ'ın ilk iki yüz yılında İtalya'ya, sayıları 90 binden 120 bine kadar ulaşan sürekli ve bol miktarda bir köle akışı söz konusudur.

Bu deniz kuvvetleri, en azından 18. yüzyılın ortalarına kadar etkinliklerini sürdürmüşlerdir, özellikle de papalık deniz kuvvetleri. Kaç kişinin yakalandığı konusunda rakam ver-

46 Guglielmotti 1883, 490-492 ve 522; Frangipani 1761, 168; 1695 hakkında ASRm'de çeşitli belgeler var, *Kadırgalar* 377, 1691-1698; 410, *Belgeler* 1694-1699.

47 Salvadorini 1978, 15-18.

mek zor (tahminen 20-30 binden 40-50 bine kadar olduğunu söyleyebiliriz). Yine de toplamdan söz etmek için bazı öğeler eksik: Kaç Müslüman özel korsanlarca yakalanmıştı? Özel korsanlarca ya da kamu otoritelerince karada kaç kişi yakalanmış ve bu nedenle donanmaların ganimet listelerinde yer almamıştı?

Hesapları kesinlikten uzaklaştıran bir başka öğe: Belgeler, tarihi olayların kayıtları, şu ya da bu deniz kuvvetlerine ait tarihler deniz seferlerinden ya da tekil eylemlerden söz ederlerken başka donanmaların birliklerinin bulunup bulunmadığından her zaman söz etmezler, bu nedenle yakalanan kölelerle ilgili veriler oluşturulurken verilen sayı toplamı mı yansıtıyor yoksa o deniz kuvvetine düşen pay mı bu kesin bir biçimde bilinmemektedir.

Hangi yanıtı verecek olursak olalım, sağlam temellerden yoksun olacaktır. Yapabileceğimiz en fazla şey bilgilerin şu haldeki durumunu kabul etmek ve daha iyi eklemlenmiş hesaplarla uğraşmaktan vazgeçmek olmalıdır. Ayrıca denizde ya da karada yakalanan kölelerin yanı sıra, İtalya'ya değişik köle pazarlarından ithal edilen kölelerin de geldiğini hatırlatmak gerekir. Bununla birlikte, başka yollardan kölelik olgusuna sürüklenen insanların toplamı üzerine temkinli bir oran zaten daha önce önermiştik.

18. yüzyıldan barbarların sonuna kadar

Daha önce söylendiği gibi 17. yüzyıl sonlarına doğru ve 18. yüzyıl boyunca Stefano şövalyelerinin deniz etkinliği hızla azalmıştı, sonunda yüzyılın yarısında Toscana kadırgaları tamamen silahsızlandırıldı. Roma deniz kuvvetleri ise Tiren denizini Müslüman tehdidinden korumak için birincil konumda bir rol üstlendi, Napoli deniz kuvvetleri de, gücünün doruğunda olduğu dönemlerdeki gibi Müslüman tehlikesine karşı başarı ve cesaretini kanıtlayan etkinliklerde bulundu. Yine de belki bizim değerlendirmelerimiz, başta Roma deniz kuvvetleri olmak üzere, bazı deniz kuvvetleri için bilgilerin daha kolay

bulunabilmesi, diğerleri için ise bu bilgilerin eksikliği ve yokluğuna bağlı olarak şekillenmiş olabilir.

Tam olarak yüzyılın başında, bir devlet birliğinin kadırgaları Magreb kıyılarında korsan etkinliğine yöneldi; 1704 Haziran'ında Roma kadırgaları Bon burnuna kadar ilerlediler ve şu sonucu elde ettiler:

> Bedevi cesareti ayaklar altına alındı, sahilde yirmi topu ve tüm teçhizatıyla bir şayka ele geçirildi, aynı şekilde müretteba kaçtığından terk edilmiş bir brigantin ele geçirildi, bir fusta ile yapılan çarpışma sonucu, hepsi de boylu boslu yakışıklı adamlar olan otuz Tunuslu yakalandı.

Daha önce pek çok kez anılan peder Guglielmotti'nin *Tarihi* ve Roma Devlet Arşivi'nin pek çok belgesi sayesinde, Roma deniz kuvvetlerinin 1715-1725 yılları arasındaki on yıllık dönemde gerçekleştirdikleri harekâtlar hakkında oldukça iyi bir biçimde bilgilendik. Apaçık yanlı olan "bizimkilerin" bakış açısından en değerli olayları bildirelim. İşte Guglielmotti'nin sözleriyle 1719 ganimetleri:

> Gianutri'de, otuz iki tutsakla bir Tunus savaş kadırgası yakaladılar. Ve sonra Anzio burnunda köle yapılan elli Kuzey Afrikalıyla bir brigantin [...]. Temmuzun üçünde Portercole körfezinden piratları kovdular ve yirmi sekiz tutsakla bir savaş kadırgasını ele geçirdiler.

Sonraki yıllarda da yakalamaların bilançosu tatmin edici: 1722'de altmış, ertesi yıl yetmiş kadar, 1724'te 140, 1725'te yüz kadar, 1732'de 78, 1738'de 68.[48] 1732 yılında gerçekleşen olay hakkında halkı bilgilendirmek için bugün çok nadir de olsa, o zamanlar arada sırada yapılan bir uygulama olarak basılı bir metin yayımlanmıştı; işte metnin başlığı:

> Monte Circeo yakınlarında, iki papalık kadırgasınca bir Ceza-

48 Guglielmotti 1884, 22-23, 69-70, 79-85, 88-92, 113-115. Sözü edilen bu olaylar ve anılmamış başka benzer olaylar için bkz. ASRm, bunlar Lodolini Tupputi 1989'da belirtilmiş.

yir gemisinin ele geçirilmesi, bu geminin seferi boyunca tüm olup bitenleri itiraf eden ve sonunda her zaman zafer kazanan papalık kuvvetlerine köle olan kılavuzunun da ifadesiyle, kahramanca çarpışmanın gerçek ve ayrıntılı raporu. Anzio 6 Ekim 1732 (Roma, 1732).[49]

Diğer deniz kuvvetleriyle de ilgili bazı yakalama olaylarını biliyoruz: 1716 Haziran'ında Stefano şövalyeleri Doğu Akdeniz'e doğru Venediklilere yardım götürmek için yol alırlarken aralarında dönmelerin de bulunduğu 70 adamlı, güzel bir Cezayir yelkenli kadırgasını Lazio kıyılarında yakaladılar; aynı günlerde ve aynı kıyıda iki Cenova kadırgası papalık baş kadırgasıyla işbirliği yaparak büyük bir Cezayir polaccasına saldırdılar ve ele geçirdiler: Civitavecchia mahkemesinin kararına göre Cenovalılara 160 köle düştü; yine Cenovalılar ertesi yıl Sardinya sularında küçük bir ganimet daha elde ettiler. Adriyatik Cumhuriyeti'nin Türklere karşı yeniden savaşa geçtiği o yıllarda Venedikliler de etkin oldu: 1717 yılının başlarında bir Perasto gemisi, içinde 120 adam olan bir Dulcigno tartanasını ele geçirdi, ayrıca içinde 70 kadar Müslüman bulunan bir Dalmaçya pincosu* yakalandı, Müslümanlar Korfu adasına götürüldüler. Daha sonra 1719 Temmuz'unda Stefano şövalyeleri güzel bir av daha gerçekleştirdiler: Sardinya sularında 120 adam yakaladılar, 1725'te de Napolililer iyi bir av gerçekleştirdiler: 126 "Türk" ve üç savaş kadırgası ele geçirdiler.[50]

Yüzyılın ortalarına doğru Akdeniz'deki korsan savaşında bir şeyler değişmişti: Lorena hanedanına geçen Toscana Magreblilerle barış yapmıştı; yani artık Stefano şövalyelerinden korkmaları gerekmiyordu ve üstelik Tiren Denizi'nin diğer sahille-

---

49 ASRm, *Carte politiche* 12, 517, 41-42; ayrıca 1736 için başka bir *Relazione* (*a.g.k.* 13, 547, 280-281).

(*) 18. ve 19. yüzyıllarda Akdeniz'de kullanılan üç direkli, yelkenli yük gemisi.

50 Filippo da Firenze 1706, 463-465; Guarnieri 1960, 274 ve 449-451; Guglielmotti 1884, 51-52; "Diario ordinario", Roma, 1717, 23 Ocak ve 6 Şubat; 1719, 15 Temmuz. Bir başka Toscana avı: Lodolini Tuppiti 1989, 255. Napolililerinki için: Schipa 1923, 24.

rinde bulunan Napolililer, Romalılar ve Cenovalılar için tehditlerini ağırlaştırarak Toscana kıyılarında siper bulabilmişlerdi. Napolililer, 1751 Haziran'ında Giglio adasında, içinde belli sayıda insan bulunan bir berberi gemisini ele geçirdiler ve ertesi yıl nisanda Zante sularında, kanlı bir çarpışmadan sonra Cezayir gemisi *Büyük Aslan*'dan 123 adam aldılar. Müslümanların isimlerini, yaşlarını ve geldikleri kentleri biliyoruz. Üçte biri 20 yaşından küçük, diğer üçte biri ise 21 ve 30 yaş arasında. Yarısı otuz yaşından biraz küçük.

Elli kadarı Cezayirli, diğerleri farklı yerlerden gelmişler, büyük bir bölümü Doğu Akdeniz'den: Sakız, İzmir, Salonicco. Aynı yıl kasımda Roma kadırgaları bir Cezayir şabeki* yakalamışlar.[51]

18. yüzyıl ortalarında Napolililer daha aktif ve şanslıymış gibi görünüyorlar: 1753 Nisan'ında Rizzuto burnunda bir Trablusgarb pincosunu 58 adam yakalarlar ama 24'ü yaralıdır. 30 Temmuz'da bir Trablusgarb savaş kadırgasından Otranto burnunda elde edilen insan ganimeti çok daha önemlidir: 19'u yaralı 88 adam. Soy kayıtlarında -bildik yakalananlar listesi- her Müslümanın adının yanında, memleketi, baba adı ve yaşı (bu bilgi yaralılar için yok) belirtiliyor. Sağlıklıların yaş ortalaması yaklaşık 27 (58 kişi 15 ve 35 yaş arası, 9 kişi 37 ve 55 yaş arası, ikisi on bir yaşında). 93 kişinin büyük bir çoğunluğu (69'u) Trablusgarb ya da diğer Libya bölgelerinden (Bingazi, Misurata, Zuara, Fezzan), diğer beş kişi Magrebli ve 19 kişi Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli yerlerinden. 1753'te yakalanan Müslümanlardan biri (ulaşılabildiğimiz soy kütüklerinde yok) için "115 yaşında bir Kuzey Afrikalı olduğu, mucizevi bir biçimde iki kez tüm dişlerini değiştirdiği ve saçlarının renginin beyazdan kırmızıya dönüştüğü" söyleniyormuş.[52]

(*) Hafifçe pruvaya doğru eğilmiş üç direkli geniş gövdeli yük gemisi.

51 Guglielmotti 1884, 150-151 ve 153; Maresca 1894, 16-17; ASNa, *Espedienti* 90, 198r-203r.

52 Maresca, 1894, 18-19; çeşitli belgeler, aralarında "soy kütüğü" de var, ayrıca bkz. ASNa, *Espedienti* 293, 1-21.

Müslüman korsanlar, belki de geçmişte olduğundan çok daha iyi korunmakta olan İtalyan kıyılarını tehdit ederken gösterdikleri cüretin bedelini genellikle özgürlükleriyle ödüyorlardı. 1755 Ekim'inde Montecristo ve Giglio adaları arasında bir Cezayir pincosu Roma kadırgalarınca alt edilip boyun eğmeye zorlandı: Büyük bir bölümü Doğu Akdenizli olan 107 köle, bu olayın hemen ardından Cezayir'de tutsak olan Hıristiyanlarla değiştirildi. Ertesi yıl yine Lazio kıyılarında yakalanan kölelerin sayısı (160) daha da fazlaydı.[53]

Daha sonraları yüzyılın ikinci yarısında, Napoli gemileri Kaptan Beppe diye bilinen kaptan Giuseppe Martinez kumandasında oldukça iyi avlar gerçekleştirdiler: 9 Temmuz 1763'te Spartivento Burnu yakınlarında iki şabek ve ilk yolculuğunu yapan bir Trablusgarb savaş kadırgasını on beş kadarı yaralı 66 adamla ele geçirdiler, reisleri on beş adamla birlikte çarpışmada ölmüştü. Köle yapılan adamların "soy kayıtları" arşiv belgeleri arasında saklanıyor: ortalama yaş 28 (1753'te yakalanan mürettebatın 27 olan ortalamasından biraz daha fazla). Müslümanların dörtte biri daha 20'sinde bile değil (12 ve 13 yaşlarında iki çocuk, ötekiler 15 yaşında); çoğunluğu (46 kişisi) 20 ve 40 yaş arasında; sadece dördü daha yaşlı. Dörtte üçü Trablusgarblı, dörtte biri Dulcignolu (ikisi Kandiyalı). İşte birkaç isim:

> Dulcigno doğumlu Assan, çatışmada ölen reis Bely'nin oğlu, annesinin adını bilmiyor; boylu boslu, alnının sol tarafında bir yara izi var, sağ kolunda on tane damga izi var, yirmi beş yaşında. Yaralı.
>
> Trablusgarblı Sala, Solimano ve Iadiscia'nın oğlu, iri yapılı, başının sol tarafında büyük bir yara izi var ve iki yara izi daha var, 40 yaşında.
>
> Trablusgarb doğumlu Mahmud, Mahmet ve Salima'nın oğlu iri yarı, sağ elinde ve başında yara izi var; 24 yaşında.

O yıllarda Napoli Krallığı artık kadırgaların küreklerinde ça-

53 Guglielmotti 1884, 170-176 VE 181-183.

lıştırılacak kölelere ihtiyaç duymuyordu; kölelerden, Caserta'daki kraliyet sarayının inşaatında çalıştırılmak üzere yararlanıyordu; yeni gelen köleler arasında en güçlü ve yetenekli olanlar hemen mimar Vanvitelli'nin emrine veriliyorlardı.[54]

Kadırga birliklerinin silahsızlandırıldığı Toscana'da köleler artık işe yaramadıklarından çok az köle yetiyordu ve arada sırada birkaç Müslüman yakalandığında onun nasıl kullanılacağı sorun oluyordu. 1766 ilkbaharında "Cezayir'e ait olduğu sanılan" bir korsan şabekinde yakalanan 12 Müslüman bir yıl önce köle yapılan 6 kişiye eklendiğinde de böyle bir sorun ortaya çıkmıştı. Livorno kenti yöneticisi, "onları forsalar takımının çalıştığı işlerde" görevlendirmeyi önermişti ama Livorno kentinde değil, çünkü "bu şehirde bulunan diğer özgür Türklerce sürekli görüleceklerinden bazı tatsızlıkların ortaya çıkmasından endişe edilebileceğinden" karantina biter bitmez, onların Portoferraio'ya gönderilmesi düşünüldü.[55]

80'li yıllardan itibaren Müslüman korsanların etkinlikleri yoğunlaştı ve bunun sonucunda Magreblilerin Hıristiyanların eline düşme riski de arttı. Napolililer için özellikle 1779 verimli bir yıl oldu; dönemin kronistlerinden birinin anlattıklarına bakalım:

> 16 Haziran'da limana bizim S.Ferdinando ve s.Concezione isimli şabek tarafından yakalanan bir Türk pincosu getirildi, içinde reis ile birlikte 163 köle vardı. [...] Rıhumda Napolililerce büyük bir sevinç gösterisi yapıldı. Reis Capua şatosuna götürüldü ve köleler açık artırmayla satıldı. Bu avı, üç Napoli şabekinin kumandanı don Diego del Caral'ın gerçekleştirdiği başka avlar izledi; içinde 75 kişi bulunan bir gemi, bunların arasında reis, forsalar takımı ve askerler vardı, neredeyse tamamı Dulcignoluydu ve 21 Temmuz'da tersaneye iki korsan gemisi daha getirildi, biri Fas gemisiydi, mısır yüklüydü, bu

54 ASNa, *Espedienti*, 132, 61r-70r, 119r, 217r-220r (çeşitli belgeler); 64r-66v "soy kütükleri". Bkz. *Manodopera per lavori pubblici* (*kamu işleri için kol gücü*).

55 ASLi, *Governo civile e militare* 2, 231r, 266r, 363v; *a.g.k.* 963, 29v, 32r, 39r-40r, Piazza 1983, 93'te de belirtilmiş.

gemide kendi dinlerinde iki sözde ermiş vardı, öteki de yine Caral tarafından yakalanan bir savaş kadırgasıydı.

Ama Faslılar, peygamber ailesinden olan hükümdarları İspanya ile barış anlaşması yaptığından serbest bırakıldılar; aslında yakalanmalarının sebebi göndere Cezayir bayrağı çekmiş olmalarıydı. Dahası reisleri büyük bir saygıyla karşılanmıştı, "Kralın emriyle Tuillerie'yi görmeye götürüldü, faytonla kentte dolaştırıldı, tiyatrolara ve en güzel, en hoş yerlere götürüldü".[56]

Ertesi yıl (1780) Cenovalıların güzel bir başarısı kaydedilir, güzel ama ...geçici. Bir Cezayir şabeği yakaladılar ve bundan 58 adam elde ettiler, yarısı yaralı, aralarında reis Cadusci de bulunuyordu; bu olay nedeniyle halk büyük bir mutluluk içindeydi; kentin sokaklarında "Pila kapılarından, Lazzaretto'dan yola çıkan" "Kraliyet Sarayının" girişine kadar varan büyük bir kortej oluştu, bu noktada Cenova Cumhuriyeti Dükü ve yetkililerin önünden sırayla geçtiler, sonra Banchi yolunu izleyerek tersaneye doğru gittiler. Ama kısa bir süre sonra, Fransız hükümetinin müdahalesiyle, bu Cezayirli köle grubundakiler özgürlüklerini yeniden elde ettiler.[57]

Diğer İtalyan deniz kuvvetleri tarafından yakalanan başka Müslüman gemileri hakkında da bilgi sahibiyiz ama köle sayısı hakkında bilgimiz yok: 1781 Eylül'ünde Roma baş kadırgasınca yakalanan Berberi gemisindeki köle sayısı hakkında hiçbir şey bilmiyoruz; aynı şekilde, adalarının sularında Berberi korsanlara karşı savaşan Sardinya kadırgalarının çeşitli zaferleri hakkında bilgi sahibiyiz ama köle sayısı hakkında bilgimiz yok.[58]

Bazı olaylarda yakalananlar arasında belli sayıda yaralı bulunduğunu gördük; bu yaralılarla daha fazla sayıda köle sahibi olmak isteyenler ilgileniyor, onları alıp tedavi ettiriyor ve iyileştiriyorlardı. Ama eğer çok ağır yararlılarsa ve kurtulmaları

56 Florio 1759, 55-56 ve Ceci 1906.

57 Giacchero 1970, 175-180.

58 Guglielmotti 1884, 226-227; 1788'de papalık kadırgaları bir Cezayir savaş kadırgasını batırmışlar ve 27 kazazedeyi yakalamışlar (*a.g.k.* 237); Martini 1861, 242-243 (1787-1794).

için hiç umut yoksa bu yararsız yükten bir an önce kurtulmak için onları özgür bırakanlar da oluyordu. Bu tür davranışlara örnek olacak bir ceza ve "Cezayirli kölelere başka yerlerde olduğu gibi davranılması konusunda" söz verilmesini isteyen Cezayir beyinin ısrarlı protestosu sonucunda, Cenovalı bir subay 1782 Eylül'ünde bazı ağır yaralıları ölüme göndermekle suçlanmıştı.[59]

Yüzyılın sonundan önce köle sağlayan son deniz çarpışmalarından bazılarını hatırlatalım: 1790 Temmuz'unda iki Sicilya kadırgası adanın güneyinde içinde 75 adam bulunan bir Berberi kadırgasını yakaladılar; 1795 Ekim'inde iki Papalık corvettası* bir Berberi şabekini denizin dibine gönderdi, 52 kazazedeyi denizden toplamışlardı ve bir başka şabeki içindeki 36 gençle teslim olmaya zorladılar.[60]

Özel korsanlar (Piratlar)

Müslümanların yakalanmasında ve onların köle yapılmasında özel korsanların katkısının ne olduğunu hesaplamak oldukça zordur. Sefer zanaatkârları olarak adlandırılan özel korsanların etkinliği, adı üstünde özel olduklarından gerçekten de çok az bilinmektedir; kazanımlarıyla ilgili özenli kayıtlarını tutmamışlardı, aslında buna gereksinimleri de olmamıştı ve bir biçimde belgeleri oldukça kolay bir biçimde yitip gitmiştir. Tekneleri, sefere çıkmak için "izinleri", elde ettikleri ganimetler, şüphesiz kamu yetkilileri ve idari birimlerce kaydediliyordu, bu verileri daha iyi araştırmak mümkün olacaktır ama korsanlar vergiden kaçmak için büyük bir ihtimalle gerçekleştirdikleri avları saklamaya ya da en azından daha az ölçüde bildirmeye çalışıyorlardı. Günlükler, vakıanameler, dönemin gazeteleri gibi genel karakterli bilgi kaynaklarında daha ziyade devletle-

59 Boudard 1960, 143.

(*) 18. ve 19. yüzyıllarda kullanılan yelkenli savaş gemisi, firkateynden daha küçük.

60 ASRm, *Consolati* 2, Palermo 29 Temmuz 1790; Guglielmotti 1884, 266-278.

rin deniz kuvvetlerinin gerçekleştirdiği çok daha önemli çarpışmalar ve yakalamalarla ilgili izlerin çok daha kolay bulunması doğaldır, bunun aksine, daha sürekli biçimde etkinlik göstermiş olsalar da, özel korsanlarca elde edilen sonuçlara kolayca rastlanmaz, rastlandığında da bu bilgiler oldukça bölük pörçük haldedir.

Hıristiyan dünyasında Malta çok uzun bir süre şüphesiz, en önemli korsan üssü olmuştu. Ayrıntılı ve katı kuralları olan bir yönetmelik uyarınca, tarikat diğer Akdeniz limanlarından yani İtalya'dan, özellikle Cenova, Livorno ve Sicilya'dan da gelen özel korsanlara "izin belgelerini" veriyordu. İtalya'dan sık sık sermaye de geliyordu, üstelik hiç de küçümsenemeyecek miktarlarda, bu paralarla adanın bayrağını taşıyan korsanların girişimleri finanse ediliyordu. Malta şantiyelerinde İtalyan korsanlar için gemiler de inşa ediliyordu; örneğin 1680'de Livornolu Paolo Cardi tarafından sipariş edilen "Sicilya bandıralı" büyük bir yelkenli kadırga üzerine çalışılıyordu.[61]

Yetkililer özel kişilerin korsan etkinliklerinin düzenli bir biçimde sürdürülmesi için çeşitli yönetmelikler ve kanunlar çıkarıyorlardı. Madrid, 19 Mayıs 1615 tarihiyle, Cagliari'de, "para andar en la costa de la mar dellos en busca de cosarios piratas"* gemi hazırlamayı düşünenlere yönelik Kral adına bir kararname resmen ilan edildi. Özellikle kölelerin "a quien mas le diere por ellos"** yani en fazla teklif edene satılması izni konusunda kolaylıklar tanındı ve çeşitli kurallar kondu. Reisler ve gemi kaptanlarına gelince, onların yetkililere teslim edilmeleri gerekiyordu, onları yakalayan korsan, bu teslim karşılığında 100 duka ödül alıyordu. Hükümdar kendi payına düşen beşte birlik hisseden vazgeçiyor ve ayrıca ganimet olarak ele geçirilen malların ve kölelerin satışından elde edilen geliri her türlü vergi yükümlüğünden muaf tutuyordu. 1532'de yine V. Carlo tarafından Cagliarililere ta-

61 Bono 1993, 100.

(*) "Pirat korsan avı için denize açılmak üzere".

(**) "Onlar için kim daha fazla verirse".

nınan benzer bir muafiyet bu durumu doğruluyor. Oysa, 1637'de Sardinyalı yetkililer, sefer kaptanı Stefano Pietro'ya "imansızlara" ve Fransızlara karşı sefere gitme izni verirken yakalanan her düşman için 20 scudi vaat etmişlerdi. 18. yüzyıl ortalarında sefer kaptanı Giovanni Porcile'ye yakalanan ve idarece kendi hizmetine kabul edilen her Müslüman için 25 scudi vaat edilmişti.[62]

Yine 18. yüzyılda, Sicilya'da genel vali Fernandez Portocarrero, adanın sularında sürekli sefer yapmakta olan Berberilerin verdiği zararı göz önüne alarak şöyle bir çağrıda bulunur:

> Adı geçen korsanlara karşı silahlanıp sefere çıkmak isteyen herkese, sadece izin belgesi verilmekle kalmayacak, seferler her türlü vergiden muaf tutulacak ve Kraliyet Meclisi'yle Büyük Amiralin payına düşenden de muaf olunacak.

Özel kişiler için sefere çıkma konusunda en güçlü teşvik kuşkusuz yakalanan Müslümanlardan istedikleri biçimde yararlanabilecekleri konusundaki idari teminattı; bir atasözü bu haklarını etkili bir biçimde anlatır: "Bir Türk yakala gerisine karışma" yani başka sözcüklerle Müslüman ve genel olarak ganimet, her ganimet onu yakalayana aitti.[63]

San Stefano şövalyelerinin limanı Livorno da İtalya'daki özel korsan etkinliğinin en büyük üslerinden biri olmuştur. Korsanlar arasında, Giovan Francesco Cardi, Francesco Franceschi, Arrigo Cantelmo, Franceso Barbieri gibi 17. yüzyılda, hem Magreb'de, hem de Doğu Akdeniz'de etkinlik göstermiş isimler göze çarpıyor. Örneğin 1682'de Tiren limanına, odun ve başka mallarla dolu bir Trablusgarb gemisinden alınan "en iyilerinden yirmi köleyle" dolu bir tekne yanaşmıştı.[64]

Livorno'dan sonra İtalya'nın küçük ve büyük adaları, başka yerlerdekinden çok daha fazla sayıda korsanı misafir etmiş gi-

---

62 Corridore 1900, 127-131, 147; Bussi 1941, 619. V. Carlo'nun izni: Pinna 1903, 74, 2 Nisan 1536.

63 Duyuru 1726; Benigno 1982, 113.

64 *Gazette de France* 1682, 305-306, Cenova'dan 18 Mayıs.

bi görünmekteler: Cagliari'de, Trapani'de, kesinlikle Messina'da da; daha küçük yerleşmeler arasında Alghero'da da bu tür etkinlik gerçekleşmiştir. O zamanların ifadesiyle bazı "patronların" isimlerini de biliyoruz: Battista Arente, Virgilio Maltrachea, Francesco de Amato, Andrea de Lorca, bu kaptanlar 16. yüzyılın sonu ve yeni yüzyılın ilk yılları arasında Magreb'de yakaladıkları köleleri Cagliari'ye getirmişlerdi. 1592 ilkbaharında iki Fransız, Magreb kıyısında içinde altı adam ve iki kadının bulunan bir Tunus teknesini yakalamışlar, bunları Cagliari'ye götürmüşler (Tunus'ta bulunan Fransızlara misilleme olsun diye tutuklamışlar).

Pietro Martini, *Storia delle invasioni degli arabi e delle piraterie dei barbareschi in Sardegna** başlıklı eserinde, Sardinyalıların Berberilere karşı, Magreb kıyılarına kadar uzanan sefer etkinliklerinden de söz eder ama ya yakalanan adamların sayısını kesin bir biçimde belirtecek durumda değildir ya da bu konuyla ilgilenmemiştir. 1742 tarihi altında şöyle yazar:

> Bazı Cagliarililer, kendilerinin silahlandırdığı bir savaş kadırgasıyla Berberistan kıyılarına sefere çıkma cesareti gösterdiler ve bu seferden birçok Kuzey Afrikalı ve iki kayıklık bir ganimetle zafer kazanarak döndüler.[65]

Küçük bir Cagliari yük gemisinin korsan yolculuğunun öyküsü daha net bir biçimde anlaşılmakta:

> Magreb kıyılarına varır varmaz şansı yaver gitti ve üzüm yüklü küçük bir yük gemisini ele geçirdi, bu gemide on adam vardı, içlerinden biri çarpışmada öldü ve bir diğeri kaçmanın yolunu buldu, ganimeti karantina bölgesine götürürken yakalanan adamlardan biri daha öldü, bu ganimetten geriye yedi adam kaldı.[66]

(*) *Berberlerin Sardinya'daki pirat etkinlikleri ve Arapların işgalleri tarihi.*

65 Amat 1894, 33; ACT 1582-1600, 37 ve 115-117, 8 Nisan 1592; Martini 1861, 234.

66 ASCa, *Segretario di Stato*, serie 1.a 279, 200v-201r, 7 Eylül 1732.

Korsan gemileri, saymaya en büyüklerinden başlarsak, Palermo ve Messina gibi çeşitli Sicilya limanlarında konaklıyorlardı ama Magreb'e yakınlığı nedeniyle Trapani de öncelikli korsan limanı olmuştur. Örneğin 1503'te iki Trapani fustası, Sardinya yetkililerinden Magreb sularında yakaladıkları yedi Kuzey Afrikalıyı açık artırmaya koyma izni elde etmişti. 1658 Kasımında bir Trapani brigantini, aralarında kadın ve çocukların da bulunduğu bir düzine Tunusluyla bir kayık yakalamıştı. 1675 ve 1678 yılları arasında Trapani'de genellikle brigantin ve tartana avına çıkan yirmi kadar korsan kaptan hakkında bazı bilgilere sahibiz. 17. yüzyılın sonlarından itibaren Lipari adasının sakinleri olan yeni korsanlar, Tiren denizinde ilerlemeye başladılar.[67]

Hayal ettiklerini elde etmek ya da şanslarını denemek için Güney İtalya sahillerindeki çeşitli yerleşim bölgelerinden denize açılan korsan gemileri de çoktu. Aralarından Torre del Greco, Gaeta, Napoli körfezinin adalarını anımsatalım. *Gazette de France* Napoli'den 8 Temmuz 1650 tarihinde, zorlu bir çarpışmadan sonra iki Procida brigantininin "içinde 150 Türk bulunan iyi silahlanmış bir Türk kayığını" ele geçirdiğini bildirir. İçinde yedi adam bulunan bir Gaeta tartanası 22 Nisan 1661'de içinde 24 Müslüman bulunan bir brigantini yenilgiye uğratır.[68]

Profesyonel korsanların yakalamalarına, mütevazı zanaatkâr boyutta da olsa, ticaret, nakliye, balık avı ya da başka bir nedenle denizde bulunan gemilerin mürettebat ya da denizcilerinin tesadüfi bir biçimde gerçekleştirdiği yakalamalar da ekleniyordu. 1787 yazında Campania sularında faaliyet gösteren mercan avcıları tarafından yakalanan bir grup "Türk" ile ilgili Johann Wolfgang Goethe'ye yazılmış bir mektup bize

67 Amat 1894, 27; ACT 1651-1660, XVII ve 217-218, 5 Nisan 1659; olay 1658 yılına ait; Cancila 1972, 28; Benigno 1982, 26. 1793'teki bir satış için Cosentino 1890, 8-9. Liparili korsanlar hakkında Algranati 1960; onların Müslümanları satışı hakkında: Rudt 1987, 537 (1699).

68 *Gazette de France* 1650, 997, Napoli'den 8 Temmuz; Fuidoro 1660-1665, 79, 22 Nisan; 1672 ve 1712 yılları arasındaki Hıristiyan korsan etkinlikleri hakkında diğer bilgiler Turbet-Delof 1973, 44.

canlı bir anlatım sunar. Müslüman tutsakların kabataslak çizilmiş bir resminin de eklendiği mektupta Türklerle ilgili şu bilgiler bulunmaktadır:

> Bu Hıristiyan gemisini gördüler ve onu yakalamak için harekete geçtiler ama aldandılar, çünkü Hıristiyanlar sayıca fazlaydı: böylece yenilgiye uğradılar ve tutsak olarak Napoli'ye götürüldüler. Hıristiyan gemisinde otuz denizci vardı, Türk gemisinde yirmi dört; altı Türk çatışma sırasında hayatını kaybetti, biri yaralandı. Hıristiyanlardan hiç kayıp olmadı: Meryem Ana onları korudu.
>
> Geminin sahibi muhteşem bir ganimet elde etti; gemide para ve çok miktarda ticari mal vardı; ipek dokumalar, kahve ve ayrıca genç bir Kuzey Afrikalı kadına ait pek çok mücevher.
>
> İlginç olan binlerce kişilik bir kalabalığın filika ve sandallara atlayıp tutsakları ve özellikle Kuzey Afrikalı kadını yakından görmek için gelmesiydi. Aralarından bazıları onu satın almak istedi, üstelik de çok ciddi miktarda paralar teklif ettiler; ama kaptan onu bırakmak niyetinde değildi.[69]

Müslüman köleler, zorunluluk sonucu ya da İtalya'da "mallarını" boşaltma fırsatı bulduklarından oralarda bulunan yabancı denizciler ya da korsanlarca gerçekleştirilen yakalamalar sonucunda da İtalyan limanlarına gelebiliyorlardı. Hollandalı korsanlardan bir örnek daha görelim: 1677 sonbaharında üç yelkenli büyük kadırga, yakaladıkları iki Tunus gemisinin mürettebatını -kaç adam olduğunu bilmiyoruz- Trapani ve Napoli'de karaya çıkarmışlardı. Bu durumun tam aksine, ya düzenli olarak ya da fırsatını buldukça ganimetlerini Malta meydanına götüren İtalyan korsanlara da rastlıyoruz, bu durumun nedeni belki de sefer iznini oradan elde etmiş olmalarıdır. 21 Temmuz 1787'de Siracusa'dan çok uzak olmayan Ognina kulesi yakınlarına bir korsan gemisi ganimetiyle birlikte varmıştı ama hemen Malta'ya doğru denize açıldı, bu "Napolili kaptan Giuseppe Cardone kumandasındaki bir filoydu, 45 Liparili denizcisi vardı ve yanların-

69 Goethe 1787, 15-16. Şövalye Hamilton, Kuzey Afrikalı kadının kefaret bedelini ödemek isteyen miss Harte ile birlikte gemiye çıkmış.

da aralarında bir de kadının bulunduğu 15 Türk ile Magreb denizlerinde ele geçirdikleri bir kayık bulunuyordu".[70]

Şimdiye kadar Hıristiyan korsanlardan söz ettik ve Berberileri de korsan olarak nitelendirdik; aslında her iki taraf da kendi hükümetlerinin verdiği izin belgeleriyle yasal bir biçimde çalışıyordu. Ama tüm korsanlar eylemlerini gerçekleştirdikleri sırada alınan iznin şartlarına uymazlarsa belli bir anlamda piratlara (haydut korsanlara) dönüşebiliyorlardı; bir de hiçbir izin belgesi olmaksızın av peşinde koşan, gerçek ve tam anlamıyla piratlar da vardı.

Bunlar da -şüphesiz onların arasında da yer alanlar olmuştu- İtalyan kentlerine köle getiriyorlardı; yaptıkları iş ve sonuçları hakkında çok az şey biliyoruz, hatta onların eylemleri yasa dışı olduğundan ve gizli saklı kalması gerektiğinden her şey yolunda gittiğinde olup bitenlerle ilgili hiçbir şey bilmiyoruz. Tutuklandıklarında ve sert kanun hükümlerine tâbi tutulduklarında kötü sonlanan öykülerini çok daha kolay öğrenebiliyoruz. Böyle bir olay, Sulmonalı soylu bir aileden gelen ve San Stefano şövalyelerinin arasına kabul edilen Giuseppe de Canibus'un başına gelmişti. 1581'de Doğu Akdeniz'de savaşmak için bir firkateyn silahlandırdı ama izin belgesi olmadan denize açıldı. Dönüşte Calabria kıyılarında Kral naipliği yetkililerince durdurulduğunda "aralarında dört reis ve önemli bir hocanın da bulunduğu, geri kalanı denizciler ve koyun çobanlarından" oluşan yakaladığı otuz kadar Müslüman gemisinde olduğundan tüm adamlarıyla birlikte hapsi boyladı.[71]

İtalya sahillerinde

Müslümanların büyük bir bölümü deniz üzerinde ya da kara sınırlarındaki savaş olayları ve özellikle korsan çarpışmaları sı-

70 *Gazette de France*, 1677, 967, Roma'dan 26 Kasım. 1674'te Napoli'de ele geçirdiği iki büyük yelkenlinin yükünü (ya adamlarını?) satmış gibi görünüyor: Fuidoro 1672-1675, 152, 19 Mart 1674; AGNELLO 1963, 23 ve 59.

71 Marciani 1971; ASNa, *Processi antichi* 169, 11, 3-44, yayımlanmamış bir dosya.

rasında yakalanmışlardı. Ama küçük bir sayıda da olsa, İtalyan kıyılarında karaya çıkarken Hıristiyanların eline düşenler de oluyordu. Bunu korsanlar pek sık yapıyorlardı, karaya çıkış amaçları ya bir saldırıya girişmek ya da sadece tatlı su tedarik etmek gibi her hangi bir gereksinimlerini gidermek olabildiği gibi, bazen de umutsuz bir takipten kurtulmak için de karaya çıkabiliyorlardı; böyle zamanlarda ya bir ormana veya sık bir bitki topluluğunun arasına sığınıyorlar ya da dolambaçlı yollara ve mağaralara saklanıyorlardı. Bu kaçışlar sırasında bazen izlerini kaybettirebiliyorlar ve böylece kölelikten kurtulabiliyorlardı. Bazıları da bir deniz kazası ya da seyir sırasında ortaya çıkan bir aksilik nedeniyle karaya çıkıyordu.

Karada yakalanan Müslümanlar, her kim tarafından yakalanırsa yakalansınlar onu köle haline getiren yetkililere teslim edilmek zorundaydılar. Kıyı bölgelerinde yaşayanlar bu işten hiçbir kişisel kazançları olmadığından işin doğrusu kendilerini riske atarak karaya çıkan Müslümanları yakalamakla uğraşmıyorlardı. Bu nedenle kıyı bölgesi halkını "Türk" avlamaya ve onlarla cesurca mücadele etmeye teşvik etmek için (tabii ki buna gerek olduğunda) yakalanan Müslümanı teslim eden kişiye uygun bir karşılık bağışlamak gelenek haline gelmişti; sıklıkla köleleri yakalayanlara, onları kendi yasal mülkiyetlerinde tutma izni verildiği bile oluyordu.

Böyle bir şey 28 Mayıs 1526 tarihli bir imparatorluk buyruğu uyarınca Sicilya genel valisi Monteleone kontu tarafından da yapıldı. Genel vali, Noto kenti sakinlerine yakaladıkları Müslümanları, krallığın deniz kuvvetleri komutanlığına gönderen ya da krallık mahkemesi yararına satışa sunan yetkililere teslim etmek yerine kendileri için tutabileceklerini söyleyerek izin vermiştir, duyuru şöyle diyor:

> Şu an için size söylüyoruz ve emrediyoruz, izin ve yetki veriyoruz, genç Türk ve Kuzey Afrikalı denizcilerin geldiğini ve su almak ya da başka bir nedenle karaya çıktıklarını görür görmez, siz bu kentin sakinleri, yanınızda kalanlar ve sizinle birlikte olanlar serbestçe adı geçen Kuzey Afrikalı ve Türkleri

yakalamak için peşlerinden gidebilirsiniz ve onlarla çatışmaya girebilirsiniz: o Kuzey Afrikalılardan ve Türklerden bazılarını yakaladığınızda ya da mallarını ele geçirdiğinizde bunlar kim yakaladıysa onun olacak ve istediği biçimde kullanabilecek hiçbir şekilde herhangi bir talep için rahatsız edilmeyecek ve bir şey ödemek zorunda kalmayacak.[72]

Daha 1523'te Palermo kenti imparatordan "omni uno pigliando infedeli siano exempti di omni raxuni"* buyruğuyla deniz kuvvetleri komutanlığının payına düşen her türlü hakkı ya da vergiyi elde etmişti.[73]

18. yüzyılda Sardinya'da genel vali, 11 Şubat 1764 tarihli kararnamede korsan karşıtı savaşla ilgili çeşitli düzenlemeler yapmıştır ve Müslüman yakalayacak ada sakinlerin lehine bir uygulamayı bildirilmiştir:

> Kraliyetin tebaası, bu ulusun kendine özgü aşırı gayreti ve erdemleriyle daha istekli biçimde davransınlar diye, biz kendi adımıza şeref sözü veriyoruz: adı geçen Müslümanlardan bazılarını tutuklamayı başaranlara, her canlı köle için on sekiz scudi ödül verilecek; öldürülenlere gelince, bunların kafalarını ilgili adalet yetkililerine, hazine ya da sağlık yetkililerine sunanlara, kesinlikle her bir kafa için altı scudi verilecek, bu para adamla çatışmaya girenler ya da onlara yardım edenler arasında paylaşılacak.[74]

Karada tutuklanan Müslümanların kime düşeceğini belirleme konusunda sık sık çeşitli anlaşmazlıklar doğuyordu, özellikle bu Müslümanlar denizde başlayan bir takipten kaçmak için kıyılarda karaya çıktıklarında. Örneğin 1612 Temmuz'unda kaptan Centurioni'nin papalık birliği, Calabria kıyısında bir korsan gemisini sıkıştırdı, gemi "Bova kulesi altın-

---

72 Agnello 1964, 70; Avolio 1888, 13. Bu kullanım hakkı 1550 Kasım'ında onaylanmış.

(*) "İmansızları yakalayan herkes mükellefiyetten muaf olsun".

73 *Regni Siciliae Capitula* 1526, 253.

74 Amat 1894, 22. Alıntı *Editti, Pregoni* 1775, II, 359-361'den alındı.

da karaya çarpmak" zorunda kaldı; geminin yükünü ve yirmi bir adamını ele geçirdiler; karaya sığınan on bir adam yerel yetkililerce tutsak edilip köle yapıldılar ama kaptan Centurioni onların iadesini istedi. O toprakların derebeyi olan kraliyet başpiskoposuna başvurmak zorunda kaldı, başvurusunda şu ifadeleri kullanır:

> Sizin Yüce Efendimize hizmet etmeyi ne kadar sevdiğinizi bildiğimden ve yüce gönüllülüğünüze güvendiğimden bu biçimde size başvurmayı istedim, sizden o yöneticiye ya da ilgili her kimse ona, her adam için adamların kime ait olduğuna karar verildikten sonra geri alınacak on duka ödendikten sonra adı geçen on bir Türk'ün bana geri verilmesini buyurmanızı rica ediyorum.

Roma'ya dönüşünde general kaptanlık görevine getirilen Centurioni, başpiskoposa çeşitli kanıtlar sunarak yaptığı diğer başvurulara ve sıkıştırmalara rağmen istediğini elde etmiş gibi görünmüyor.[75]

Bir deniz kazası ve onun ardından yakalanan Müslümanlarla ilgili bir başka tartışma 1716'da Sicilya ve Fransız yetkilileri arasında çıktı. Olay şöyle: Cezayir ve Tunus'tan 165 "Kuzey Afrikalı" ve "Türk" yolcu alan *Saint Pierre* yelkenli kadırgası Siracusa yakınlarında sahilde bir deniz kazası geçirir ve kazazede erkekler ve kadınlar Siracusa'ya götürülür. Kralın vekili Müslümanlar ve onların eşyaları üzerinde hak iddia eder, gerekçesi batan geminin bayrağı olmayışıdır; Fransız konsolosu sert bir biçimde buna karşı çıkar. Aralık ayında bu konu hâlâ tartışılmaktadır.[76]

İtalya'ya yapılan Türk-Berberi baskınlarının tarihine bütüncül bir biçimde baktığımızda, karada yakalanan korsanlarla ilgili pek çok örnek buluruz. Kuzey Afrikalılarla dolu bir fusta 1511'de Trapani yakınlarındaki San Vito lo Capo'ya bir baskın

75 Guglielmotti 1882, 229-233; ID. 1883, 284.

76 ANP, *Marine* B 1, 10, 477r-479r, 22 Eylül; 492r-v, 27 Eylül; 521r-v, 30 Ekim; 553v-554v, 5 Aralık.

yapar ve birkaç kişi ele geçirir ama "sonra yenilme sırası onlara geldi, bir kısmı öldürüldü ve bir kısmı köle yapıldı".[77]

16. yüzyılın ortalarına doğru Türk kadırgaları her yıl gelip Güney İtalya ve adaların kıyılarında rahatsızlık veriyorlardı. Pietro Martini Sardinya için 1552 tarihine göndermeyle şöyle yazar:

> Türkler Sarrabus, Iglesias ve Pula limanlarında pek çok kez karaya çıktılar, neredeyse her zaman hiçbir şey elde etmeden döndüler; hatta pek çoğu Sardinyalıların eline düştü ve Cagliari'de satıldı.

Kimi kez küçük olaylar, kişisel çarpışmalar da söz konusudur: 1561'de bir Müslüman Teulada sahillerinde yakalanır, birkaç yıl sonra (1564) bir başka Kuzey Afrikalı Fezli Ali Flumentorgiu ormanlarında yakalanır, bir başka köle daha, Francesco Valente diye birinin eline düşer, bu adam kendi çobanının yardımıyla, kuzey batı sahilindeki Conte limanında bir kadırgadan karaya çıkan beş korsana cesurca göğüs germiştir.[78]

Her bölge ve kıyı kenti Sardinya için anımsattığımız türden olaylarla büyük bir olasılıkla övünüyordu. İşte örneğin bir yerel tarihçi Puglia'daki Gallipoli sakinlerinin bazı kahramanlıklarını anımsatıyor:

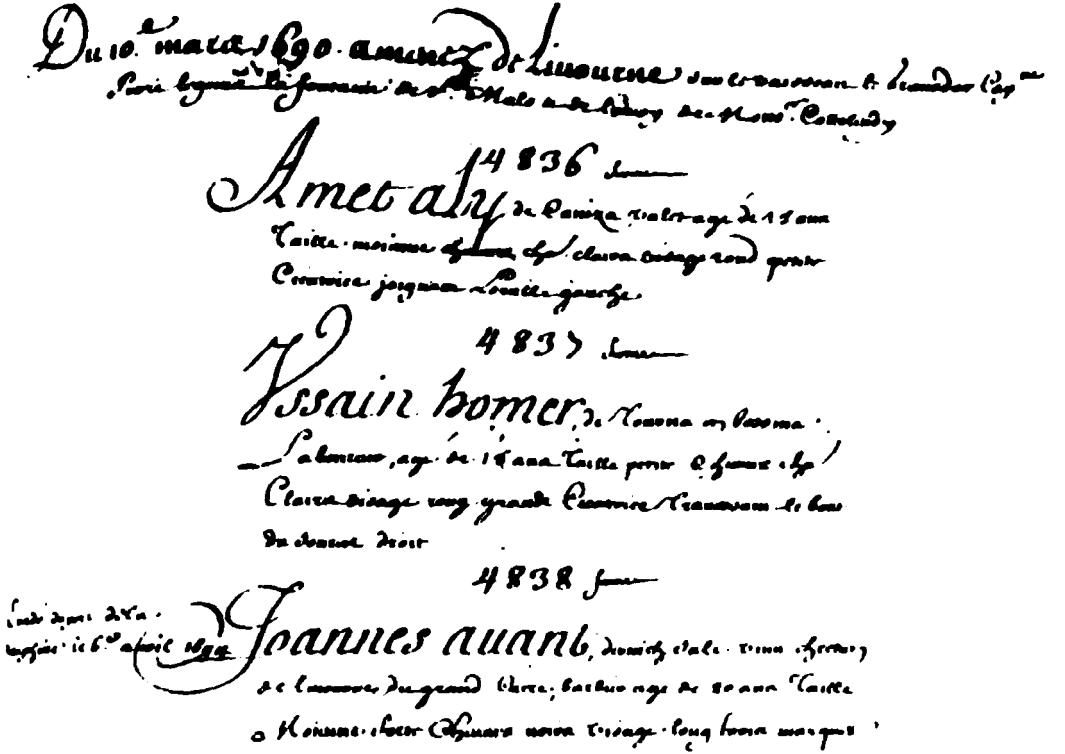
> 1551'de kıyıdaki sığlık yerde her zamanki haydutluklarını gerçekleştirmek için gelen bazı Türkler belirmiş. Gallipolililer, onları fark etmişler ve denize doğru sürmüşler, aralarından iki kişiyi köle olarak yakalamışlar, yakalanan kölelerin kent hizmetine ayrılmasını söyleyen kral naipliği mektuplarına rağmen Yörenin Yöneticisi bu kişileri kendisi için istiyormuş.[79]

Bazen Müslümanlar çok iyi düzenlenmiş tuzaklara düşüyorlardı. 1566 ilkbaharında, Stilo burnu yakınlarında, Calabria kıyısında yakalanan bazı adamlar, onlarla daha önceden ilişki

77 Trasselli 1972, 87.

78 Martini 1861, 222, 216-217 (1520 ve 1526'daki olaylar).

79 Liaci 1962, 187.

Fransız kadırgaları için Livorno'da satın alınan kölelerin Tolone'ye varış kaydı, 10 mart 1690 (Toulon Limanı Arşivleri, ms., 10-106 bis).

içinde olan bir gençle anlaşan baron Gaspare Toraldo di Badolato'nun kurnaz bir planına göre kandırılarak tuzağa düşürülmüşler. İşte Calabrialı bir günümüz tarihçisinin sözcükleriyle bu olayın öyküsü:

> Reis ona uydurulan öyküye inanmış ve öylesine memnun kalmış ki haberi getireni armağanlara boğmuş ve ona ertesi gece savaş kadırgasının vurgun yapmak için belirtilen yerde bulunacağını garanti etmiş.
>
> Aceleyle bir araya gelen yaklaşık kırk adam, bildirilen saatte kararlaştırılan yere gelmişler, bunlar garip tipli köylüler ve gülünç bir biçimde silahlanmış zanaatkârlarmış, kiminin elinde bir tüfek, kiminde kılıç, kiminde ise silah olarak sadece bir mızrak varmış; ve hepsi birlikte ihtilal yapmak için toplanan adamlar gibi sessiz ve tedbirli bir biçimde kıyıya doğru yollanmışlar.
>
> Savaş kadırgası sahile yanaştığında, pek çok adam karaya çıkmış. Bunlar karada birbirlerinden ayrıldıklarında genç Toraldo saldırıyı başlatmış. Kavga hem karada, hem de savaş kadırgasında sürmüş ve Calabrialılar için çok tatmin edici bir biçimde sonuçlanmış. Birkaç yaralıya karşılık yirmi üç Türk ölmüş, otuzdan fazlası tutsak edilmiş, aralarında reis Zerbinassan da varmış.[80]

Aynı yıl, Abruzzo kıyısındaki Lanciano'da, Giandomenico adlı biri, 13 kadar Türk yakaladığından "Türkavcısı" lakabını kazanmış; güçlü Türk donanması Adriyatik'e girmiş ve temmuz sonunda altı-yedi bin adam Francavilla yakınlarında karaya çıkmış, kenti yağmalamış ve yakmışlar, Ortona a Mare, San Vito, Vasto ve diğer kıyı yerleşimlerinde de benzer şeyler yaşanmış. Lanciano'da ise direnişle karşılaşan ve püskürtülen pek çok Türk civardaki kırlık alana dağılmış ve bunlardan bazıları, bizim Türkavcısı'nın 13 kişisi de dahil, yakalanmışlar. 1573'te hırsızlık yapmak için indikleri Tevere ağzında on altı Berberi yakalanmış. Nitekim o yıl Müslüman korsanlar "sü-

80 Valente 1973, 173-176.

rüler halinde Malta, Sicilya ve Calabria kıyılarına akın ettiler, öyle ki tüm o deniz alanı bir anda sıkı bir biçimde bloke edildiği söylenebilir. Yağmalar, karaya çıkmalar, kölelik, adam öldürmeler, yangınlar". Yirmi yıl sonra Palo sahillerinde Napoli kadırgaları "karaya vurmuş" bir brigantindeki 27 Türk'ü köle yapmışlar.[81]

İtalya'nın korsan etkinliği tehlikesine daha açık çeşitli bölgelerinde büyük bir ihtimalle benzer koşullarda gerçekleşen Müslüman yakalamaları meydana gelmiş olabilir. Örneğin Palermo'dan bir günlük bize komik öğeler içeren bir olay aktarır: On dört kadırgayla gelen Tunuslular başkente yakın Solanto'ya 15 Temmuz 1536'da bir akın düzenlerler; bir kaptan bazı askerlerle onlardan birini yakalamak üzere koşar ve:

> O kırlık alanda yolunu kaybetmiş Türklere rastlayınca çok az zararla bunları yakalayabileceğini düşündü, çünkü bu Türklerin hepsi bazı şarap mahzenlerini yağmaladıklarından çok fazla şarap içmişlerdi ve sarhoştular, trompet çalınca, Türkler kadırgalara kaçtılar ve sadece üç dönme yakalandı.[82]

Önemsiz olaylarla ilgili haberler aktardığı için küçümsenen 17. yüzyılda yaşamış Romalı bir günlük yazarı, Ostia çamlığında ava giden Giovan Battista Mattesi ve adamlarınca 1616'ın ocak ayında gerçekleştirilen Müslüman avından bahseder:

> Türklerin bir kolunu buldu ve 14 tanesini yakalayıp Roma'ya kendi evine götürdü ve ertesi gün başka adamlar da yakaladı; bu adamların yelkenli kadırgası rüzgarla sürüklendiğinden karaya oturmuştu; ve bu adamlar da oradan ayrılamadıklarından ormanlarda kalakalmışlardı; sonra Nona Kulesine götürüldüler ve Hıristiyanlıktan döndükleri ortaya çıkınca hapse atıldılar.

Pulo'da deniz kazası geçirmiş bir korsan gemisinin adamları, 1604 Mayıs'ında Cagliari'de açık artırmayla satılmışlar;

---

81 Marciani 1962, 275; Guglielmotti 1882, 9; *Avvisi* 1593.

82 *Notizie* 1636.

1638 Eylül'ünde Ogliastra sahillerinde, 26 Müslüman artık baskınlara alışmış olan ve her zaman tepki göstermeye hazır Sardinyalıların eline düşmüş.[83]

Bazı hikâyeler daha hareketli: Aşağı Adriyatik'e giren bir Türk savaş kadırgası orada baskınlar yapar; tarih 1664 Haziran'ı. Lessina gölü yakınlarındaki Serracapriola marinasında yağ dolu bir yük gemisi ele geçirir ve onu yedeğine alıp çeker (bu arada 12 Müslüman yük gemisine çıkar). Ama "yazın sürekli kendi kadırgalarını Adriyatik'e devriye görevi yapmak için gönderen cumhuriyete" ait bir Venedik kadırgası ansızın ortaya çıkar. Savaş kadırgasındaki Türkler Venediklilerin, aceleye getirilen yargılamalarından korkarak römorkörü serbest bırakırlar, dönemin gazetelerinden birinin anlattığına göre karada kurtulmaya çalışırlar:

> Türkler gemiyi çeken halatı keserek kendi kadırgalarıyla Pescara nehrinin limanlarına kaçmaya çalışılar, gemide kalan on iki adamın kafalarının kesilip, paramparça bir halde denize atılacaklarından hiçbir kuşkuları olmadığı için karaya çıktıları yerde ormanlık alana dağıldılar, bazıları da dağlara doğru gitti ve sonra yakalanmaya başladılar, bu ayın üçünde içlerinden üç tanesi daha ele geçirildi, bu arada yakalananların sayısı yaklaşık altmış oldu.

Birkaç yıl sonra Gallipolililer cesaret ve etkinliklerini yeniden kanıtlamaya kalktılar: 24 Mayıs 1669'da "24 tomar gümüş para ve ayrıca hatırı sayılır miktarda Macar parasına sahip, ganimet dolu ve zengin" 44 Türk'ü köle yaptılar.[84]

Her kıyının her yüzyılda, kaynaklarca ayrıntılarıyla aktarılan ya da birkaç sözcükle geçiştirilen kendine ait öyküleri var. 18. yüzyılda Lazio kıyılarına bakalım. Temmuz 1702'de Foceverde kulesinde altmış Müslüman yakalanır, ama yağma yapmak için mi yoksa başka bir nedenle mi karaya çıktıkları belli değil. Eylül 1719'da iki Türk savaş kadırgası Toscana kadırgalarınca ga-

83 Gigli 1608, 37; Corridore 1900, 47, 66, 127, 147.

84 Fuidoro 1660-1665, 224, Haziran 1664; Parrino 1675, 241; Liaci 1962, 188.

fil avlanıp Pianosa'ya sığınırlar. Korsanlar adada izlerini kaybettirirler, bazıları yakalanır, kimisi saklanır, kim bilir belki de daha sonra bir kurtuluş yolu bulmuşlardır.[85]

Papalık deniz kuvvetlerinin belgelerinde karada yakalama haberleri zaman zaman birbiri ardına kaydedilmiş. Temmuz 1757'de *La Bellavoga* isimli Tunus savaş kadırgasının mürettebatı ve askerleri, kötü bir kaderle Napoli kadırgalarının - aslında papalık kadırgaları söz konusuydu - eline düşmekten korkarak gemiyi terk etmişler ve Gaeta yakınlarındaki ormanlara sığınmaya kalkmışlar ve burada gemidekilerin yaklaşık 150 kişisi yakalanmış.[86]

Italyan kıyılarında karaya oturan ya da deniz kazası geçiren Müslümanların yakalanması daha da sık karşılaşılan bir durumdu.

1517'de Favignana adasında 53 Müslüman deniz kazası geçirir, bunlardan biri olayı fark eden kişiye ödül olarak verilir, beşi kim yakaladıysa onun olur, diğerleri ise satılır; ertesi yıl Mascali'de deniz kazası geçiren bir geminin tüm adamları -Kuzey Afrikalılar, Türkler, Siyahlar- Sicilya kadırgalarında kürek çekmeye gönderilirler.[87]

1524'te Sardinya'da Cagliari yakınlarındaki "Saline'de deniz kazası geçiren bir fusta"dan sekiz köle yakalanır, 1538'de Flumentorgiu sahilinden 23, 1562'de Tavolara adasında üç kişi ele geçirilir, Kraliyet Hazinesi bu son üç köleyi yasal vergi olan 25 scudiyi almaksızın onlara saldırarak galip gelen (on kişi ölmüş) Gallura sakinlerine bırakmıştır.[88]

Daha önce de sözünü ettiğimiz cesur Gallipolililer, 1544'te Lipari'ye saldırıdan dönerlerken Sant'Andrea'ya bakan ada

---

85 Guglielmotti 1884, 18; ASRm *Epistolario* 22, 20 Eylül. Karadaki başka yakalamalar hakkında: *a.g.k.* 38, 12 Haziran 1726; *a.g.k.* 39, 27 Ocak 1727; ASRm, *Galere* 377, 1700-1716, 8r, 8 Ocak 1703, Paola Kalesinde.

86 ASRm, *Galere* 449, *Giustificazioni* 1757, 15 ve 20 (31 Ağustos ve 10 Eylül)

87 Trasselli 1972, 87.

88 Amat 1894, 28; Oristano'da satılmışlar; Iglesias'da, Carbonara'da ve Ogliastra kıyılarında başka yakalamalar; Martini 1861, 218-219 (1534 yılında Portopino'da bir başka deniz kazası daha ama Müslümanlar yeniden denize açılmayı başarmışlar).

üzerinde deniz kazası geçirmiş iki yüz kadar Türk ile kahramanca çarpışırlar, pek çoğunu öldürürler ve köle yaptıklarından "eli yüzü düzgün ve boyu bosu yerinde" altı kişiyi, harap olmuş gemi gövdelerinin tüm metal hurdalarını ve demir çapalarını kentin yararına kullanılmak üzere bırakan Napoli genel valisi Don Pietro da Silva'ya armağan olarak gönderirler. 1564 Ekim'inin ilk günlerinde kötü sonbahar havası Adriyatik'te etkisini gösterir, bir korsan fustası "Ancona tepesinin orada karaya vurur" sadece on Müslüman kurtulur ve köle yapılırlar.[89]

Bazen bir Müslüman gemisini harap eden kötü havanın şiddeti ya da kaptan hatası değil, bilakis Hıristiyan kadırgalarınca kasten yapılan herhangi bir eylem oluyordu.

1574 Eylül'ünde böyle bir olay meydana gelir, olayın baş kahramanı aşağıdaki olayları gerçekleştiren papalık kumandanı Marcantonio Zanni'dir:

> Bir Türk savaş kadırgasını karaya kadar kovaladıktan sonra Napoli kıyılarında yakaladı, içindeki bazı Hıristiyan canları özgürlüklerine kavuşturdu, gemiyi terk edip karada kaçmaya koyulan Türkleri gürültüye koşan atlılar yakaladı

Bu olay nedeniyle bir anlaşmazlık ortaya çıkar. Savaş kadırgasını ele geçiren kaptan Zanni kölelerin kendi payına düştüğünü iddia eder -Papa da ona tamamıyla hak vermektedir- kaptan en azından benzer olaylarda verilen payı istemektedir. Bu payla ilgili "hiçbir itiraz olmadığı" söylenebilir yani kesinlikle kimsenin hiçbir itirazı yoktur; söz konusu pay, papalık kadırgası bu ganimeti elde ettiği sırada, Napoli krallığının dört kadırgasıyla birlikte muhafız alayı göreviyle deniz seferi yaptığından, kaptanın kendisince seçilecek bir Müslüman ve tüm diğer "Türklerin" beşte birinden oluşmaktadır. Önceden seçilen köle doğal olarak en değerlisi olacağından, yakalanan savaş kadırgasının komutanı "ünlü korsan" Amurath Reis tartışma konusudur. Sorun hakkında aralık ayına kadar tartışılır

89 Liaci 1962, 187-188; ASVe, *Provveditori da terra e da mar* 1264, 12 ve 22 Ekim.

ama Türkler, Napoli'de bulunan, uzun süredir paraları ödenmeyen ve bu nedenle isyan tehditlerinde bulunan Alman askerlerince yakalandığından, kaptan için tartışmasız bir hak gibi görünse de, istediğini elde etmesinin olanaksız olduğu en sonunda ortaya çıkar. Kaptanın "bu meseleyi kapatmak" dışında yapabileceği başka bir şey kalmaz.[90]

Versilia sahilinde meydana gelen bir deniz kazası sayesinde 1574 Temmuz'unda Lucca Cumhuriyeti de "hepsi de çok güzel insanlar" olan bir grup köle elde edebilmiştir; bir tek marinası bile olmadığına göre, başka türlü nasıl köle sahibi olabilirdi ki? Dönemin tarihçilerinden biri olayı şöyle anlatır:

> Denizin şansı [...]. Viareggio sahiline iradeleri dışında bir Türk fustasını fırlattı. Bu fusta Viareggio kulesinden görülür görülmez, kuleden haber ulaştırılan Komiser, hemen Viagerrio'da yarım mil içinde bulunan tüm adamları toparladı ve bizimkiler adı geçen Türklerin ansızın yanı başlarında beliriverdiler, Türklerden altısı zaten karaya çıkmıştı, bizimkiler tüfekle ateş etmeye başladılar, içlerinden ikisi hemen öldü. Bunun üzerine adı geçen Türkler dizlerinin üzerine çökerek hayatlarının bağışlanmasını istediler ve diğerleri de emniyette olduklarını düşünerek karaya çıktılar, sayıları 22'yi buldu.[91]

Yine Versilia sahilinde bir yüzyıl sonra 1677 Haziran'ında, deniz kazası geçiren 16 Müslüman "vergi hesabı için tutsak edildiler". 10 tanesi Livorno'da bulunan Fransız konsolosu Cotolendi tarafından açık artırmadan satın alındı. Bir korsan fustası 1584 sonbaharında Rimini ve Cesenati arasında deniz kazası geçirmişti ve o yerin sakinlerince 37 Türk yakalandı; ağustos sonunda Ravenna yakınlarında iki fusta kuma saplanmıştı ama kentin sakinlerini, bu gemileri "daha önce yapmış olmalarına rağmen bu kez kumdan çıkarmadılar".[92]

---

90 *Nunziature di Napoli (Napoli Papalık Elçiliği)* 1570-1577, 300-301.

91 Lenci 1987, 108.

92 Bongi 1866, 245; 1658 Eylül'ünde, "Cecina ağzında" 60 kişinin yakalanması: *Note di Prese* 1693, 61; Tenenti 1961, 36.

17. yüzyıl boyunca deniz kazaları sonucunda yakalanan Müslümanların sayısı hiç de az değildi.

1620 yılında Sardinya'nın güney kıyılarındaki San Pietro adası sularında, 46 "Kuzey Afrikalı" Giacomo Mereu diye biri tarafından esir alınır ve bu adam ödül olarak toplam 500 scudi alır. Ertesi yıl Bosa sahillerinde 42 Müslüman yakalanır, on iki kişi ise, talihsizlikleri sonucu deniz kazası geçirdikleri Gallura'da ele geçirilirler, 1629'da Alghero sularında on sekiz Kuzey Afrikalının başına da aynı talihsiz olay gelmiştir.[93]

Bu tür talihsiz olayların sayısı zamanla artmıştır: Sardinya için tutulan bir "presas de moros hechas en tierra"* listesi, pek çok yakalama gösterir: 1675'te yedi, 1677'de Sant'Antioco'da: "Quatro cabessas de moros y de otro moro herio y otro sano** ve Teulada'da bir diğeri, 1684'te Losa sahilinde yirmi "Kuzey Afrikalı", 96'da bir tane daha, 1712'de iki, ertesi yıl Sarabus'ta 15, 1716 Mart'ında neredeyse hepsi Napoli kadırgalarına teslim edilen 57 kişi. Ama bir başka kaynağa göre 1681'de kaçış yolu arayan otuz kadar korsan yakalanır ve aralarında Sardinyalı bir dönme de vardır.

Belli bir yerde başlamış tatsız bir olayın, başka bir yerde daha iyi bir biçimde sonuçlanması da oldukça sık rastlanan bir durumdur: Cezayirli korsanlar 1714 yılının Eylül sonunda bir Sardinya brigantinini adanın sularında yakalarlar ama kötü hava onları Pescaia'daki Castiglione'ye sürükler: Sardinyalılar özgürlüklerine kavuşurlar, yedi Müslüman köle olarak kalır.[94]

Bazen Hıristiyan gemilerinin müdahalesiyle gerçekleşen benzer Müslüman yakalamalarından, yüzyılın ve sonraki yüzyılın vakayinamelerinin çeşitli yerlerinde söz edilmiştir. Bir 19. yüzyıl tarihçisi olan peder Guglielmotti'nin sözleriyle bir olay daha analım, Guglielmotti, 1662 Haziran'ında papalık deniz kuvvetlerinin Leuca burnunda, iki Müslüman savaş kadır-

---

93 Amat 1894, 38-39; Sassari'de dört kazazede 1638 yılında köle yapılmış.

(*) "Karada ele geçirilen Kuzey Afrikalılar".

(**) "Dört ölü Kuzey Afrikalı ve bir yaralı, bir de sapasağlam".

94 ASCa, *Segretaria di Stato*, serie 2.a 12122; Filippo da Firenze 1706, 171-172 ve 450.

gasına karşı muhafızlık ettiği Malta birliğiyle ortak yürüttüğü bir harekâtı anar:

> Bizim kaptan gemisine doğru pruvadan gelen büyük gemiyi fark etmiş ve saldırmış ve onu rotasını karaya çevirmeye zorlamış, orada gemi karaya oturmuş, insanlar kırlık alanlara kaçmış ama yapılan her şey boşunaymış: Gemi kısa sürede kurtarılmış ve adamlar peşlerinden sahile atılan askerlerden kurtulmuşlar. Malta'nın kaptan gemisi aynı biçimde ikinciye saldırmış, onu karaya yönlendirmiş ama hiç insan elde edememiş çünkü orada bulunan Tricase prensi kaçakları kandırıp kendi şatosundan sığınma istemeye yöneltmiş ve sonra şatosunda onları kendi çıkarları için kullanarak düşmanca davranmış.[95]

1687'de orta İtalya kıyılarında iki deniz kazası meydana gelir: Ağustos sonunda bir Dalmaçya korsan fustası Ancona'da kuma saplanır, 70 kazazede yakalanır; "kimisi Türk, kimisi temel mezhepten sapmış yarı Türk" diye tanımlanmış; yıl sonuna doğru aynı sayıda Müslüman (aslında bu aynı olay olabilir, biz de kaynaklarca karıştırıldığı şüphesi uyandı) Lazio kıyısındaki San Lorenzo kulesi yakınlarında yerel askerlerce yakalanır.[96]

Deniz kazaları ve yakalamalar, 18. yüzyıl boyunca da oldukça fazla yaşanmıştır. Açlıktan ölmektense köle olmayı yeğlediklerini söyleyebilmiş olan yedi Müslüman, Cenovalı bir kayık sahibince Tavolara adasından alınmışlar ve 1723'te papalık donanmasına satılmışlar, bu arada iki savaş kadırgasının öteki kazazedeleri bin bir eziyet çekerek ölmüşler. Aynı yılın ağustosunda Bugialı iki Cezayirli Torvajanica'da kendiliklerinden yetkililere teslim olmuşlar: bunlar aslında Biserta'dan üç hafta önce yola çıkıp, orta ve aşağı Tiren denizinde av peşinde olan üç korsan savaş kadırgasından birine binmişler ve bu kadırgalar şiddetli bir kasırgayla alt üst olmuşlar. 8 Ocak 1740'ta, fırtı-

95 Guglielmotto 1883, 284. Aynı olaydan hiçbir şüpheye mahal bırakmasızın söz eden bir başkası Fuidoro 1660-1665, 159, 20 Aralık 1662. Başka deniz kazaları: ASRm, *Galere* 393, 1645-1647, 25 Aralık 1646; *a.g.k.* 1646-1651, 9, 18 Kasım 1646.

96 ASRm, *Carte politiche* 7, 359; Guglielmotti 1883, 445.

na Fiumicino sahiline seksen kadar Berberi attığında da zahmetsizce oldukça iyi bir ganimet elde edilmiş. Tabii ki bu bedavadan gelen ganimetler, veba mikrobu taşıyabileceklerinden korkulduğundan, riskten kaçınmak için büyük bir dikkatle zorunlu olarak karantinaya alınıyorlardı.[97]

1748 Mayıs'ında bir Berberi savaş kadırgası Maccarese'de deniz kazası geçirmiş ve mürettebatın "tamamı, bataklık bölgesindeki silahlı mandıracıların ve çobanların elinde düşmüş". Bayrak ve silahları, o toprakların beyi prens Rospigliosi'ye bırakılmış ama bunlar yine de "kilisede ve derebeylik şatosunda muhafaza edilmişler".[98]

İşte 1777 Mayıs'ında meydana gelen bir başka deniz kazası, Roma'dan çok uzakta olmayan, günümüzde Torvajanica'nın bulunduğu yörede gerçekleşen bu kaza da Guglielmotti tarafından anılır:

> Eğer oralarda şiddetli lodos olmasaydı, o büyük Cezayir savaş kadırgası Vajanico'ya gelmeyecekti, bu kadırgalar Calabria'da yağ yüklü üç Cenova yük gemisi ele geçirmişlerdi. Ama denizin dalgaları ve rüzgâr karaya çakılmalarına neden olmuştu, yüz kadar Türk Camposelva ormanlarına saklanmıştı. Bunlar kurumak için büyük bir ateş yakmışlar, doğal olarak ateşin parlaklığı yakın kulelerdeki gözcüler tarafından görülmüş, yaktıkları ateşle kendi kendilerini ele vermişler: bekçiler on iki mayıs gecesi, yani onları fark ettikleri gece seksen bir kişi yakalayıp Vajanica'ya götürdüler, birkaç gün sonra kadırgalar büyük, güçlü ve sapasağlam kalmış olan yük gemisini kurtardılar ve kalanları Cenovalılara verdiler.[99]

---

97 ASRm, *Epistolario* 32, 29 Mart; *a.g.k.* 31, 26 Ağustos; ASRm, *Galere* 378, 1735-1743, 110 ve 123, 1 Nisan ve 12 Ekim 1740; *a.g.k.* 379, 1740-1743, 3, 24 kasım 1740; *a.g.k.* 665, 1740, 4 ve 6 Nisan; Guglielmotti 1884, 121. 1744 yılında Corneto sahilinde "alt edilen" ve yakalanan Müslümanlar ile ilgili bir bilgi: ASRm, *Galere* 379, 1743-1744, 61 ve 75, 1 Haziran ve 28 Eylül.

98 Guglielmotti 1884, 149.

99 Guglielmotti 1884, 202-203. 24 Mayıs tarihli Nettuno'dan gelen bir mektup Tunuslulardan söz ediyor (ASNa, *Esteri* 3145); genellikle gemilerdeki adamlar farklı bölgelerdendi. Yakalananlardan bazılarına göndermeler için Rudt 1989, 535 ve 538.

Yüzyılın sonuna doğru Müslümanların korsan eylemlerinde bir canlanma görüldü; bu nedenle, kumlara saplanıp kalmak ya da kötü hava nedeniyle kayalıklara sürüklenme riski giderek daha sık rastlanır durumlar haline geldi.

Bu tür pek çok olay biliyoruz: Sicilya'da (1783'te Siracusa yakınlarında 70 Kuzey Afrikalı), Sardinya'da (1789 Ağustos'unda Longosardo'da yakalanan 26 adam), Lazio'da (1790 Kasım'ında Civitavecchia'da 121 kadar ölüye karşılık 19 adam), Pantelleria'da (19 kişi ele geçirilmiş, 1798 Mart'ında Napoli'ye götürülmüşler) gerçekleşen pek çok olay vardır. 19. yüzyılın ilk on yıllarında bile Müslümanlar yoğun bir biçimde İtalya denizlerinde sefere çıkıyorlardı. Deniz kazaları ve yakalama öyküleri de bu durumun göstergesi: Torre Astura'da papalık adamlarınca 5 kişi yakalanır ve 1802 de Montalto'da 19 kişi, 1805'te Tropea sahilinde 27 kişi ele geçirilir.[100]

18. yüzyıl ortalarından itibaren İtalyan ve İslâm devletlerince, ticari ilişkilerin geliştirilmesi konusunda ilgi arttıkça, ticaret ve denizcilik anlaşmaları geliştirildikçe, kazazedelere karşı daha yumuşak bir ruh hali ortaya çıkar, saygı görüp serbest bırakılırlar; örneğin, 1745'te Napoli krallığı kıyılarında deniz kazası geçiren bazı Trablusgarblılara ve 1768 Ekim'inde Salento kıyısında, Venneri kulesi ve Rinalda arasında kuma saplanan bir Türk gemisinin adamlarına da aynı biçimde davranılır.[101]

100 Üç olay hakkında: ASRm, *Esteri* 1, Cagliari 14 Agustos 1789; Guglielmotti 1884, 240 ve 237 (olay 1788); ASNa, *Espedienti* 223, 8-10. 1802 için: ASRm, *Epistolario* 263, 19 Mart; *a.g.k.*, *Sanità* 25, 18 Mayıs ve 25 Aralık ve temmuz-eylül dönemine ait diğer belgeler. 1805 için: Morelli 1920, 70-71.

101 1745 için: ASNa, *Esteri* 4413, 9; 1768 için Panareo 1933, 242.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İç ve Dış Ticaret

Pazarlar ve tüccarlar

Köle teminindeki temel kaynaklar savaş olayları ve korsan harekâtlarıydı. Sefer etkinliği kesin ve değişmez bazı kurallarla düzenleniyordu, bu kurallar arasında hak sahibi olanlar arasında ganimetin nasıl paylaştırılacağı ve kamu idaresine düşen payın hesaplanması da yer alıyordu. Genellikle ganimetin tümü nakit paraya dönüştürülüyordu: Elde edilen ganimetin durumuna göre her şey, gemi, ticari mal ve insanlar açık artırmayla satılıyorlardı.

Ganimetlerin paylaşım biçimleri ve sonuçları hakkında, özellikle -uzun zaman İtalyan ortamında en etkin korsanlar olan- San Stefano şövalyelerince yakalanan kölelerin paylaşımı hakkında gerekli belgelerin ve derinlemesine yapılmış araştırmaların azlığı nedeniyle çok az şey biliyoruz. Ama ganimet olarak insanlar söz konusu olduğunda bunların bir bölümü kamu idaresine kalır ve daha sonra göreceğimiz gibi genellikle donanmanın gereksinimleri için ayrılırlardı; bir kısmı ise pazara sürülür yani özel kişilerin eline düşerler ve genelde ev duvarları içinde iş görürlerdi.

Magreb korsan kentlerinde olduğu gibi İtalya'da da ilk seçimi kamu idaresinin yapmasını sağlayan kurallar yürürlüktey-

di, böylece idare kendi gereksinimlerine daha iyi karşılık verecek kölelerin sağlanmasını garantiye alıyordu, kadırgalarda kürekçi olarak ya da diğer kamu işlerinde kol gücü olarak hizmet verecek kölelerin niteliklerini denetleyebiliyordu. Kadınların, çocukların ve -yakalandıklarında- yaşlıların neredeyse hepsi özel alıcıların çıkar ve gereksinimleri için pazara sürülüyorlardı; kölelerin satış bedeli, farklı öğeler ve koşullara göre değişiyordu, her şeyden önce, kuşkusuz kölelerin çeşitli özellikleri (yaş, cinsiyet, görünüm, sağlık durumu vb.) işin içine giriyordu.

Devlet deniz kuvvetlerinin ya da özel korsanların donanmalarının bulunduğu limanlar, bu konumları nedeniyle korsan savaşlarında yakalanan Müslümanların dağıtım merkezleriydi. Yine bu pazarlarda sektörde uzman tüccarlar iş görüyorlar ve talepleri karşılıyorlardı, arada sırada da Müslüman ülkelerle sınır komşusu olan bölgelerde savaş ya da yağma saldırıları sırasında yaşanan çarpışmalarda yakalanan köle grupları ya da herhangi bir biçimde satın alınan köleler de geliyordu. Karmaşık bir ticaret ağının en etkin ve en tanınmış meydanları: Livorno, Cenova, Napoli, Palermo, Civitavecchia, Cagliari, Messina, Trapani, Bari gibi kentlerde bulunuyordu ama Abruzzo bölgesindeki Lanciano gibi diğer küçük yerleşimler de az değildi.

> Özellikle Cagliari'de gerek kraliyet hazinesi yararına, gerekse armatörler ve diğer kentliler için sık sık Türk köle pazarı kuruluyordu: bunlar deniz ya da kara çarpışmaları ya da deniz kazaları sonucu gelen kölelerdi.

Bu sözlerin yazarı Pietro Martini, 19. yüzyıl ortalarında yaşamış bir tarihçi, İtalya'nın bölgelerinden birine zarar veren korsan etkinliğinin çeşitli olayları ve yönlerini yeniden kurgulayanlar arasında ilk sıralarda yer alıyor. Ele aldığı bölge Sardinya ve bu bölgeyi Müslüman tehdidinin daha sürekli ve baskıcı bir biçimde yöneldiği bir yer olarak değerlendiriyor. Bazı korsan gemileri adaya yaklaşırlarken deniz kazası geçiriyorlar ve Müslümanlar yakalanıyordu; Flumentorgiu sahiline

sığınan yirmi üç kişi 1538'de toplam 800 dukaya açık artırmayla satılmıştı.[1]

Cagliari'ye Sardinyalı korsanların ele geçirdikleri kişiler sürekli geldiği gibi, diğer ulusların ve özellikle Kraliyet Hazinesi vekilinden gerçekleştirdikleri vurgunların ganimetlerini açık artırmayla satma izni almış olan Mayorkalıların yakaladıkları da geliyordu. Satış için ada yönetiminin saymanlığının başı olan "yüce üstadın" izni de gerekliydi. Satıştan elde edilen gelirden açık artırmanın çığırtkanı ve noter kendi paylarına düşen ücreti alıyorlardı, yüzde 5'lik bir oran vergiye gidiyordu. Genel valinin ve vekilin satışa sunulan her gruptan bir erkek ya da kadın köleyi kendileri için almaya hakları vardı; "bunun görevi kötüye kullanmak değil de, joja denilen sıradan bir alışkanlık olduğunu söyleyelim".

Örneğin Trapanili korsanlar 1503'te yedi Kuzey Afrikalıyı (ama biri karaya çıkar çıkmaz ölmüş) satışa sunmuşlar: en yüksek fiyat (35 altın duka) on iki yaşında bir erkek çocuğa, en düşük fiyat otuz yaşında, ateşler içinde yanan bir adama (8 duka) verilmişti, bu adamın satın alınması gelişigüzel bir olay değildi çünkü eczacı Michele Gueran tarafından alınmıştı; otuz yaşındaki bir başka adam 33 dukaya satılmıştı; bu tekneden toplam yirmi kişi ele geçirilmişti. 1520'de satılan kölelerin fiyatı ise aşağı yukarı 17 duka ile 40 duka arasında değişiyordu.[2]

Yüzyılın ortalarına doğru köle akışında bir çoğalma olmasına rağmen fiyatlar artmıştı, 1559'da bir Mayorka firkateynince satılan Tunuslular için 45 ila 56 duka arasında değişen fiyatlar verilmişti. 1567'de Cezayir'deki Bugia'da ele geçirilen köleler satışa sunulmuştu, aralarında iki yaşında bir bebek bile vardı. 1574'te 60 yaşındaki Cezayirli Musa, Sorris kontuna 52 dukaya satılırken yine Cezayirli on beş yaşındaki Yusuf, alıcısı Napolili Domenico Positano'ya 107 dukaya mal olmuştu. Yüksek bir ölüm riski taşıyan bebekler ve yaşlılara oranla gençlerin ve yeniyetmelerin daha fazla etmesi mantıklı görünüyor.

---

1 Martini 1861, 194 ve 219.

2 Amat 1894, 18-19 ve 27-29; başka satışlardan da söz ediyor.

Napolililerce yakalanan altı Müslüman 1591'de Sardinya bölge merkezinde alıcı bulmuşlar: en pahalısı reis olmuştu (156 Sardinya lirası) ama en düşük fiyat da 75'ti. Yüzyılın sonuna ve 17. yüzyılın başlarına doğru fiyatlarda gerçekten de fark edilir bir artış görünüyor: 1596'da satılan 43 köle için ödenen ortalama neredeyse 275 liraydı. Çok istisnai olan oldukça yüksek bir ödeme (992), en yüksek fiyatın iki katından bile daha fazlası bir kız ve bir erkek bebeği olan "Kuzey Afrikalı" bir kadın köleye ödenmişti, kuşkusuz bir âşığın ödeyebileceği bir rakam.[3]

Kölelere biçilen değer farkları, zaman içinde fiyatların değişimi, bir pazardan diğerine değişen bedeller çok ilginç araştırma konularıdır ama bu aşamada iyi temellendirilmiş değerlendirmeler sunmak çok zor. Kullanılabilir veriler sınırlı sayıda satışı kapsıyor (kuşkusuz başka satışlar da olmuştur, belki de bilinenlerden çok daha fazlası); bu nedenle yıllık köle satışları ve onlara biçilen fiyatların ortalamalarına bile çok büyük anlamlar yükleyemiyoruz. Kuşkusuz Sardinya'nın başka yörelerinde de köle satışları gerçekleşiyordu, örneğin 1524'te Oristano bu bölgelerden biriydi.[4]

Kaptan Guglielmo Prevost tarafından bazı Magreb bölgelerinden alınıp getirilen ve 1603'te Cagliari'de satılan kölelerin listesinde on iki ve sekiz yaşlarında iki erkek köle, 17 yaşında Ali diye biri, on sekizlik Fatma, dört aylık bir bebeği olan 18 yaşında bir başka kadın köle var, bunların hepsi genel vali tarafından satın alınmış. Otuz kadar isim arasında, diğerlerinin fiyatları 38 liradan 250 liraya kadar değişirken sadece 11 buçuk lira ödenen "11 aylık bir erkek kölecik" bile yer alıyor. Daha geç bir dönemde, 18. yüzyılın ortalarına doğru yine Cagliari'de gerçekleşen köle satışlarından birini daha analım: 1746'da bir savaş kadırgasında yakalanan 25 Müslümanın her biri 25 scudi'ye bırakılmış.[5]

---

3 *A.g.e.*, 29-32.

4 Diğer satışlar: Corridore 1900, 127; Oristano hakkında Amat 1894, 28-29.

5 *A.g.e.*, 36-37; ASCa, *Segreteria di Stato*, dizi 2.a 1212, 1746.

Sardinya'da yürürlükte olan köle ticareti ile ilgili kanunlar arasında, yakalanan reislerin krallık sınırları içinde satışının yasaklanması vardı, bu yasak "personas astutas y practichs"* getireceği riskleri engellemek içindi, kurallara uymak için Sarrabus sahillerinde yakalanmış böyle biri, 1628 Eylül'ünde Malta kadırgalarına satılmıştı.[6]

Sicilya'daki köle pazarları arasında Messina ve Trapani ilk sıralarda yer alıyorlardı, aslında Trapani köle ticaretinde 15. yüzyılda daha sonraki dönemlerdekinden çok daha fazla aktif gibi görünüyor; o zamanlar Trapani'de "pazar şimdiki Giudecca sokağının sonunda bulunan Saraceni meydanında kurulurdu". Yine de ticari akış "16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyıl başı arasında hâlâ etkin bir biçimde yapılıyordu"; 1619'da açık artırmayla satışlar şimdiki Vittorio Emanuele caddesinde, "in logia huius civitatis"** gerçekleşiyordu. Gümrük kayıtlarından anlaşıldığına göre, ticaret azalarak da olsa, en azından tüm 17. yüzyıl boyunca sürmüştür. 1674-1675 yılları ve yüzyılın sonu arasında 116 köle Trapani'den yola çıkmış ve büyük bir bölümü Palermo'ya yöneltilmiştir; bu her yıl birkaç birim anlamına geliyor ama 1682-1683 yıllarında on altı ve 1677-1678 ve 1680-1681 yıllarında on iki birime ulaşılmıştır.[7]

En inanılmaz maceraların kalabalık sahnesi Akdeniz'de her liman yeri geldiğinde Müslümanların satışı için bir meydana dönüşebiliyordu. İşte bir öykü: Çoğunluğu İberyalı sekiz dönme Portekizli Francisco Riberio önderliğinde 1623'te Tunus'tan ayrılmak ve yeniden Hıristiyanlık dinine girmek için bir plan yapmışlar; sefere gidecekmiş gibi bir brigantin hazırlamışlar ve Marsala'ya doğru yönelmişler. Ama buraya vardıklarında mürettebattan sekiz Kuzey Afrikalıyla birlikte karaya çıkmışlar ve onları kandırarak alt etmişler...sonra onları adı geçen Sicilya kentinde satmışlar. Benzer bir plan yıllar önce

(*) "Akıllı ve becerikli insanların".

6 Amat 1894, 22 ve Corridore 1900, 142.

(**) "Bu kentin locasında".

7 Cancila 1972, 25-29; Benigno 1982, 27 ve 113. 1527 yılında Maltalıların Messina'da yaptığı bir satış hakkında: Vatin 1992, 383.

1617'de yine dönmeler tarafından tasarlanmış, bunlar kendileriyle birlikte, Hıristiyan topraklarında köle pazarına düşme tehlikesinden habersiz elli kadar Müslüman götürmeyi planlıyorlarmış ama girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmış.[8]

İtalyan kentleri arasında en büyük boyutlu pazara sahip kent Livorno'ydu. Stefano şövalyeleri seferlerinde elde ettikleri ganimetlerini orada karaya çıkarıyorlardı ama Müslümanların bir bölümünün yakalamalarının hemen ardından başka meydanlarda da satıldığı oluyordu. Arada sırada miktar farklılıkları içerse de sürekli olarak Livorno'ya getirilen şövalyelerin ganimetleri dışında; farklı satıcıların, İtalyan ve yabancı korsanların malları da sıklıkla geliyorlardı. Örneğin 1658'de maceracı Thomas Piquet, Cezayir kıyısında bir Fransız ticaret üssü olan La Calle yağmasından elde ettiği seksen kadar köleyi Livorno'da satışa sunmuştu.[9]

Lucca Cumhuriyeti Müslüman yakalamak üzere sefere kadırga göndermiyordu ama arada sırada Versilia kıyılarında bazı Müslümanlar deniz kazası geçiriyorlar ve yakalanıp satışa sunuluyorlardı. Viareggio kulesinde 1574 Temmuz'unda başlarında bir reis ile yakalanan 22 Berberi'nin başına da aynı şey gelmişti; "çok güzel insanlar, Santa Maria Maddalena gününde kemer altında açık artırmayla satıldılar ve toplam 21 kişiydiler, bu satıştan 1540 scudi elde edildi"; reis daha sonra satılmıştı. Bir yüzyıl sonra 1677'de, aynı sahilde deniz kazası geçiren on altı "Türk"ün sonu da diğerlerininkinden farklı olmamıştı.[10]

Kuşkusuz Cenova da etkin bir köle pazarıydı: Büyük armatörlerin, Doria prenslerinin ve başka kişilerin birliklerinin ganimetleri buraya geliyordu; çok daha alt tabakadan özel korsanlar da ganimetlerini bu kente getiriyorlardı, ayrıca diğer ülkelerin kaçakçıları ve korsanları da değişik kökenlerden "insan mallarını" Cenova'ya getiriyorlardı. Bu konu hakkında

8 Bennasar 1991, 435.

9 *Gazette de France*, 1658, 1086-1087, Marsilya'dan, 29 Ekim.

10 Lenci 1987, 108; 1677 için Bkz. *Dall'Italia alla flotta del Re Sole* (*İtalya'dan Güneş Kralı'nın donanmasına*)

bazı bilgilere sahibiz ama bunlar bölük pörçük ve belli bir sürekliliği olmayan bilgiler, örneğin elimizde 1514 ve 1629 yılları arasında neredeyse hiç kesintisiz olarak her yıl gerçekleşmiş satışların listeleri var. Büyük bir bölümü özel bir şahıstan bir diğerine satılan ikinci el kadın köleler; çok sık olmasa da bazen, açıklamalar Cenova pazarına doğrudan yakalandıkları bölgelerden getirilen ganimetlere değinebiliyorlar: 1638'in Aralık ayında Maltalı bir kaptan tarafından Venedik Cumhuriyeti'ne verilen 18 adamın ve 1645'te iki İtalyan kaptanca "kadırga görevine" teslim edilen "az sayıda kölenin" olaylarındaki gibi.[11]

Kölelerin çokça geldiği ve kaldığı bir başka başkent de Napoli'ydi. San Giacomo bankasının bazı poliçelerinde iki tüccarın ismi öne çıkıyor: Şövalye Roberto Dati ve Floransalı Francesco Desii, bunlar 1602 ve 1604 yılları arasında etkin bir biçimde iş görmüşler. Birincisi birkaç ayda yüz kadar köle getirmiş, diğeri en az dört satış gerçekleştirmiş.[12] Noter kayıtlarında, banka belgelerinde ve benzeri belgelerde yapılacak sabırlı ve sistemli bir araştırma kesinlikle meyve verecektir.

Palermo'da, 18. yüzyıl sonlarına gelindiğinde bile kentte pazara ayrılan bir yer hâlâ belleklerdeki yerini koruyordu: Villabianca markisi, bilgi dolu yazılarından birinde "öyle ki sık sık, beyaz ve Kuzey Afrikalı pek çok köle kendilerini ansızın S.Maria delle Vergini manastırının topraklarında olduğu sanılan meydanda buluveriyorlardı" diye yazıyor. Ve şöyle devam ediyor: "ayrıca kentin kapılarından birine Köleler adı verilmişti, Asyalı ya da Afrikalı tüccarlarca kentlilere satılan o talihsizler bu kapıdan kente giriyorlardı". Bu son bilgiye yani kölelerin Asyalı ve Afrikalı tüccarlarca satıldığı bilgisine -Markinin sözlerinden bunların köleleri Palermo meydanına bizzat kendilerinin getirdiği gibi bir sonuç çıkmasına rağmen- ele aldığımız dönemde tamamıyla istisnai bazı durumlar dışında, ne Sicilya

11 SL. St.patria, 331, 7; 3 Aralık 1638 (fiyat için iki rakam belirtiliyor: 2340 ve 7177, büyük bir ihtimalle Cenova lirası) ve 1645 tarihi çok açık değil, fiyatla ilgili hiçbir bilgi yok.

12 Ceci 1906, 79.

kenti için, ne de İtalya'nın diğer kentleri için başka hiçbir kaynakta rastlanmaz. Bilgili Marki bize "aşırı derecede denebilecek lüksün" bu malın çok fazla gelmesinden kaynaklandığını ve ithalini kısıtlamak niyetiyle Palermo'da da "köle vergisine bir de şehir vergisi" getirildiğini ve bunun yürürlükte olduğunu anımsatır ama hangi dönemde olduğunu konusunda net bir bilgi sunmaz.

18. yüzyılın ilk onyıllarında yürürlükteki Palermo yasaları, bugün olduğu gibi o günlerde de uzman olmayanlarca çok zor anlaşılan bürokratik diliyle şöyle diyordu:

> Kente gelenler vergiden muaf yabancı kişilerse, yabancı topraklardan köle getirmeleri durumunda, bunu engellemek için sadece 8,6 tari* ödemek zorundadır. Eğer krallığın dışından vergiden muaf yabancı kişiler gelirse oncia başına 6.2 grani* ödemek zorundadır. Söz konusu vergiden muaf kişiler, krallığın topraklarından gelirlerse, piyasaya sundukları kişilere denk bir ücret olan oncia başına 18,4 grani ödemek zorundadır.[13]

Vergi açısından köleler de, diğerleri gibi bir maldı, bu nedenle onlar için bir gümrük tarifesi uygulamak normaldi ve bu uygulama pek çok başka şehirde de yürürlükteydi. Vergi 1689'da zavallı bir kölenin hayatına mal olur: sahibi onu Floransa'ya götürmek niyetindedir ama gümrük sınırının yakınlarına ulaştıklarında, büyük bir ihtimalle durumu o sıralarda ağırlaşan adamın sağlık koşulları göz önüne alınarak onun için boşu boşuna vergi ödemek istemez ve çabucak... onu Arno'ya atar.[14]

Devlet deniz kuvvetleri ya da özel korsanların harekâtları sırasında yakalanan ve kürekçiler grubuna uygun olmayan ya da

---

(*) Sicilya'da ve daha sonra tüm Napoli Krallığı'nda yaygın bir biçimde kullanılmış olan antik altın Arap parası.

(**) Sicilya ve Napoli'de kullanılan antik bir para birimi.

13 Villabianca 1794, 297-298; Raffiota 1962, 107; 1613'te Palermo'da 356 kölenin satışı; Zullino 1973, 92.

14 Imbert 1906, 190.

grubun ihtiyaçlarına karşılık vermeyen köleler (kadınlar, yeniyetmeler ve yaşlılar) korsan gemilerinin yola çıktıkları limana geri dönüşlerinde genellikle orada satılmak üzere getirilmiyorlardı. Gerçekten de, kadırgaların ve diğer teknelerin komutanlarına gemiyi hemen boşaltmak daha uygun geliyordu; bunun nedeni olası korsan operasyonları için uygun bölgelere hemen dönebilmek ya da gerektiğinde konakladıkları limana daha hızlı bir biçimde girebilmek veya başka etkenler olabiliyordu.

Batılı pek çok gemi için Messina, yakaladıkları adamları kolayca satabilecekleri ilk pazardı. Bazı deniz kuvvetlerinin yetkilileri, gemilerin kumandalarına bu anlamda açıklamalı yönergeler veriyorlardı; 1601 Kasım'ında Toscana kadırgaları kumandanlarına şöyle bir buyruk verilmişti:

> Yakaladığınız köleler arasında bulunan ve kürekler için uygun olmayan kadın, yeni yetme gençler ve çocuklar dönüş yolunda Sicilya'da satılmalılar.[15]

Örneğin 1574 Haziran'ında Doğu Akdeniz'e düzenlenen seferde, dört Toscana kadırgasınca yakalanan üç yüz kölenin 116'sı Messina'da "kraliyet sarayına" ve 46'sı "perakende olarak farklı kişilere" satılmıştı. Yine bu Sicilya kentinde, dört köle "Hıristiyan olduklarından" serbest bırakılmış, başka dört köle de "Donanma Kumandanlığına" teslim edilmişti. Korsanların gerçekleştirdiği satışlar arasında 23 Ocak 1572'de yapılan bir satışı biliyoruz: Condojanni kontu don Vincenzo Marullo, metal kaplamalı geminin kaptanı Nicolo Pulachi'ye on Türk satmıştı, bunlar pek de "yumuşak başlı" değillerdi.[16]

1605 ilkbaharında Preveze saldırısından dönüşte, Toscana kadırgaları Messina'da konaklamışlar ve burada Arta körfezi kalesinde yakaladıkları, büyük bir ihtimalle iki yüzden fazla kişinin yaklaşık yarısını satmışlar ve bu satıştan toplam 4720 onze elde etmişler. Baron Paolo Bonfiglio bebekli bir yirmiliği 60 onzeye satın alma fırsatını kaçırmamış, aynı fiyata bir baş-

15 ASFi, MP, 1601 (işaret kaybolmuş).

16 Livi 1928, 333; ASFi, MP 2077, 521; Arenaprimo 1903.

kası memedeki bebeğiyle bir on beşlik satın alırken, üç yaşındaki oğluyla yirmi iki yaşındaki bir kadının fiyatı 50 onze olmuştu. Antonio Cresapo adlı biri sadece 14 onzeye ilerlemiş yaşına rağmen iyi durumda olan -öyle olduğunu farz etmek gerek- bir seksenlik satın almıştı. Aslında kral naipliği yönetimi, Sicilya meydanlarında satışa sunulan ganimetlerin beşte birini talep ediyordu; ama Toscanalılar "İmparatorluk ve kraliyet imtiyazlarında onaylanmış olan Messina'daki ticaret serbestliğini engellediği gerekçesiyle, bu isteğe itiraz edip yüksek yargıçlara başvuru" yapmışlar ve haklı bulunmuşlardı.[17]

Kentin coğrafi konumu nedeniyle Messina pazarı sürekli olarak oldukça iyi fiyatlarla satışa sunulan yeni "mallar" alıyordu; yakın diğer bölgelerden de, özellikle Calabria'dan da alıcılar bu pazara geliyorlardı. Küçük Grotteria'dan soylu bir kadın 1688'de kasabasındaki küçük kilisenin papazını "bir kadın köle satın alması için" Messina'ya göndermişti; (büyük bir ihtimalle aynı adlı Fas kentinden olan) Salè adındaki bu kadın köle daha yolda vaftiz edilmişti ve artık Anna Maria Aragona olmuştu.[18]

Fransız seyyah Jean Houel, 1776 yazındaki Messina ziyareti sırasında, bir grup kölenin alışılmadık görüntüsünden çok etkilenmiştir. *Voyage pittoresque** adlı eserinde bu görüntüden söz eder: Tunus'tan Mora'ya götürülen -kadın ve erkek- zencilerin içinde bulundukları yelkenli Berberi kadırgası bir fırtına nedeniyle Augusta'ya sığınmıştır ve oradan da tamirat için Messina'ya gelmiştir. Fransız bize özellikle kadınları betimler, yirmi kadar kadın söz konusudur, aralarından beşi çok gençtir ve üç tanesi çok şirin görünmektedir ama "giysileri cazibelerini göstermeleri için uygun değildi. Çekicilikleri ortaya çıkmıyordu". Bu kadınlar o kadar çok takı takmışlar ki, 18. yüzyıl seyyahı "insanlık için küçük düşürücü bu görüntüye" üzülmesine rağmen takılarını en ince ayrıntısına kadar betimle-

17 Conti 1902, 218-220; Sacca 1905, 152; Rodocanachi 1906, 407.

18 Riggio 1949, 50.

(*) *Pitoresk Yolculuk.*

mekten kendini alamaz: Küpe gibi büyük gümüş yüzükler, uzun inci kolyeler, parmaklarında bir sürü yüzük, neredeyse beş ya da altı, bileklerinde bir bilezik.

Kuşkusuz Messina en fazla köle akışının yaşandığı limandı ama Malta kadırgalarının "yiyecek ikmali yapmak ve birkaç köle satmak için geldikleri" Toronto gibi gemilerin Messina kadar düzenli bir biçimde de olmasa da, arada sırada uğrayıp köle bıraktıkları başka pek çok liman vardı.[19]

Şimdiye kadar İtalyan donanmaları ya da özel gemilerce yakalanan ve yarımadanın ve adaların limanlarında karaya çıkan kölelerin İtalya'daki dağılımını değerlendirdik. Ama daha az bilinen ve az alışılmış yollarla gelenler de var. 1569-1570 isyanı sırasında köleleştirilmiş pek çok Kuzey Afrikalı, İspanya'dan "küçük teknelerle İtalya'ya gönderiliyorlardı". Habsburg İmparatorluğu aracılığıyla ya da doğrudan Balkan bölgelerinden getirilenler de vardır. Bunların ithali çok uzun zaman sürmüştür ve çok daha önemlidir, ama bu durum günümüzde bile neredeyse tamamen bilinmeyen bir olgudur. Hatta bu Müslümanlardan bazıları "savaşın neden olduğu açlık yüzünden" ailelerince satılmışlar; 1686'da Bari pazarına sunulan dokuz ve on yaşlarındaki iki kız bu duruma örnek teşkil eder.[20]

Dalmaçya'dan ve Dalmaçya aracılığıyla Balkanlar'ın iç bölgelerinden Müslüman köleler, birincil öneme sahip olmasa bile önemi yadsınamayacak bir başka pazara geliyorlardı: Lanciano pazarına; Lanciano deniz kıyısındaki bir Abruzzo kentidir ve panayırlarıyla ünlüdür. 3 Mayıs 1544'te Paolo Barone adlı biri, bir kadın köle ve bir erkek kölenin yarısını -gerçekten de böyle- bir Pesarolu ile ortak olarak satın almıştı, niyetlerinin bunları daha sonra satıp ticaret yapmak olduğu çok açık. Aynı gün, Baron şu şartlarla anlaşan iki Napolili ve bir Cenovalıya tanıklık eder: İkisi sermaye koyacak (154 duka); diğeri Doğu Akdeniz'e gidecek ve Lanciano'ya, ya da Napoli'ye (sermaye on kadar adam için yeterli) getirmek üzere köle satın alacak.

19 Houel 1776, 22; Speziale 1930, 102-103.

20 Braudel 1953, 1230; Takáts 1926, 297; Teply 1973, 51-52; Massa 1907, 268.

Bu girişimin sonucu hakkında bir şey bilmiyoruz ama belgeler "bu alanda uzmanlaşmış kişiler arasında sürekli bir ticaret olduğunu" göstermekte.[21]

1551'in Aralık ayında Osmanlılara karşı yapılan imparatorluk savaşında, "haçlılardan" alınan beş genç Türk kızını Cenova'da satan Nicolò Marganich büyük bir ihtimalle bu alanda uzmanlaşmış bir tüccardı.[22]

Abruzzo'ya da köleler geliyordu, bu köleler Napoli'ye, Krallığın diğer kentlerine ve ayrıca öteki İtalyan devletlerine ihraç ediliyordu; bununla birlikte "ne gece, ne gündüz, ne karadan, ne denizden, krallığın en ücra köşelerinden ne doğrudan, ne de dolaylı olarak Krallığın dışına" ihraç -değerli metaller, silahlar ve atlar gibi- mallar söz konusu olduğunda, 1564 tarihli kral naipliğinin bir duyurusuyla açık bir biçimde yasaklanmıştı. Bir yüzyıl sonra Lanciano'da hâlâ köle satılıyordu: 1661 Mayıs'ında sekiz Bosnalı, Napolili Francesco Cariglia tarafından toplam 412 dukaya bırakılmıştı.[23]

Dalmaçya kıyısından İtalya'ya ticaret belli bir düzenliliğe sahipti ve hatırı sayılır bir kâr getirmekteydi. Örneğin 1588 Haziran'ında Venedik'te "Segna taraflarına gitmek ve Avusturya Arşidükü Saygıdeğer Karl'ın toprakları civarındaki yerlerden köle satın almak için" yola çıkması öngörülen bir "birlik" kurulmuştu, bu birlik fikri rahip Giovanni Ambrogio Benedetti'ye aitti, Giovanni Andrea Dernice bu iş için ona 400 duka (yaklaşık 3000 Venedik lirası) sağlamıştı.

> Türk kökenli köle satın alınması için mutabakata varılan söz konusu anlaşmada verilen para kendisine ait aynı miktarda para ile birlikte kullanılacak, satın alınan köleler ortak harcamalarla Cenova'ya götürülecek ve orada verilen en yüksek fiyata satılacak.

21 Marciani 1962, 272-273.

22 Haçlılar terimi Lisciandrelli 1960, 195'teki belge özetinde yer alır; belge 12 Aralık 1551 tarihli.

23 ASNa, *Processi antichi* 83, 12, 18r. Benzer bir yasaklama tüm Krallık için daha önce 1504 yılında ilân edilmişti: Paone 1982, 232-233; Monti 1931-32, 142; Marciani 1962, 273.

Bu ticari girişimle ilgili bilançoya da sahibiz: 13 erkek köle ve bir kadın köle (biri 14, biri 25, beşi adam başı 35, yedisi de adam başı 40 dukaya) 2964 liraya karşılık gelen toplam 494 dukaya satın alınmışlar, bu rakama Benedetti'nin yolculuk harcamaları, zincir masrafları, izin belgeleri, bahşişler, kölelerin Trieste'ye, oradan da Venedik'e kadar nakil masrafları da eklenmiş ama bununla da kalmamış. Köleler, Venedik'ten Ferrara yoluyla Sestri Levante'ye varmışlar ve oradan yeniden deniz yoluna çıkmışlar, yolculuk ve yiyecek harcamaları, ayrıca her köle için 50 dukalık bir hesap üzerinden ödenen yüzde beşlik vergi ile Cenova'ya kadar gelmişler. Kölelere ödenen para dışında 1.965 lira harcanmış, toplam harcama 4.929'u bulmuş, satıştan 7127 (Pietro Antonio Giesia'ya satılan iki erkek çocuk ve Alessandro Cigala'ya satılan diğer on iki kişiden ortalama 510 lira) lira sağlanmış. Yani toplam kazanç 2.198 lira (yaklaşık 314 duka) olmuş, bu rakam elde edilen gelirin yüzde 30'una eşit.[24]

Bazı tüccarlar Dalmaçya kıyılarından İtalyan kıyılarına uzanan köle ticaretinde uzmanlaşmış görünüyorlar. Bu tüccarlardan biri de Triesteli Antonio diye biri, bu adamın 7 Mart 1592'de "aralarında 50 erkek ve erkek çocuk ile 15 de kadının bulunduğu 65 Türk" ile Bologna'dan geçişi kaydedilmiş; Venedikli bilgi kaynağımız bu olayı şöyle aktarıyor:

> Köleleri Sayın Büyük Düke satmak için pazarlık eder, Büyük Dük adam başı aşağı yukarı 40 scudi vermek ister, o ise adam başı 50 scudi istemektedir. Sanırım bu adam, Macar savaşçılar adına bu köleleri satarak hayatını kazanıyordu, benzer işler için daha önceleri de Toscana'da bulunmuştu.[25]

Kandiya savaşı dönemi, belki de Dalmaçya kıyılarının karşısındaki İtalyan yarımadasının sahillerine "ticarette" çok daha belirgin bir artış olmasını sağlamıştı. Bu ticareti de tüccarlar sürdürüyorlardı ama bazen hiç kuşkulanılmayacak kişiler, hat-

24 Molmenti 1905, II 458 ve 499-500.

25 Ademollo 1879.

ta din adamları bile benzer işler yapıyorlardı. 1659'da Spalato papazı ve Cattaro piskoposu Giovanni Antonio Sborovazio tarafından suçlanan misyoner Ivan Bozanovic bunlardan biriydi. Bu kölelerin büyük bir bölümü -büyük bir olasılıkla Türkler ya da Müslümanlığa geçirilmiş Hıristiyanlar- Brindisi gibi Puglia limanlarında karaya çıkıyorlar ve bu limanlardan Napoli'ye aktarılıyorlardı. 1661'de Napoli'ye "o krallığa Perasto'nun bazı yerlerinden getirilen" yaklaşık 120 köle varmıştı, "Türk olduklarını ve Türk ülkesinde doğduklarını" gösterir belgeleri de vardı; Dalmaçya kentindeki "üst düzey Venedik yetkilisi" bunu garanti ediyordu ama o belgelerin çok güvenilebilir olmadığını da biliyoruz.

Yine yüzyılın sonlarına doğru, Puglia'ya, Adriyatik'in karşı kıyısından köleler geliyordu. İlgilenen alıcılar her şeyden önce ithal için genel valilikten izin elde etmek zorundaydılar ve sonra uzman bir tüccara güvenmeleri gerekiyordu; savaş yılları olaıı 1688 ve 1690 arasında, yani Balkanlar'da yakalamaların yapıldığı dönemde etkin olan birinin adını biliyoruz: Patron Gioacchino Cafiero "Fiume"de yani Segna'da köleleri satın alıyor ve onları San Cataldo limanında karaya çıkarıyordu ve Müslümanlar oradan Lecce ve Puglia'nın diğer yörelerine dağıtılıyorlardı.[26]

Diğer tüm Avrupa devletlerinin deniz kuvvetleri gibi İtalyan deniz kuvvetleri de, insan gücüne yani kadırgaların ağır küreklerini hareket ettirmek için kol gücüne ihtiyaç duyuyordu. Birkaç savaş girişiminin ya da korsan seferinin şanslı bitmesiyle, idareciler sadece kısa süreler için tamamen yeterli miktarda ya da fazla sayıda köleye sahip olabiliyorlardı. Genel olarak eksiklikten şikâyetçiydiler ve bir salgın hastalık forsalar takımını kırıp geçirdiğinde ya da deniz kazası veya düşman yüzünden zarar görmüş adamların yerine yenilerini koymaları gerektiğinde veya yeni kadırgalar donatmak zorunda olduklarında bu gereksinim acil hale geliyordu.

26 Jačov 1989, 257-258; ID. 1990 (neredeyse tamamen bir öncekinin yeniden basımı); B.C. 1885; Paone 1982, 237-240.

Adama ihtiyacı olanlar, o anda elinde fazla sayıda adam bulunduranlardan istiyordu. Genel olarak gereksinim Malta tarikatından, bazen de San Stefano şövalyelerinden sağlanabiliyordu, ama ellerindeki sayı seferin şanslı geçip geçmemesine göre kolayca değişiyordu.

1547 Şubat'ında daha henüz Stefano tarikatını kurmamış olan Toscana Büyük Dükü Cosimo de'Medici, ortalama 40 scudi vererek Sicilya genel valisinden 50 köle satın alabilmişti. Kontratta 22 ve 40 yaşları arasındaki "imansız Türkler ve Kuzey Afrikalılar" oldukları, "apti ad remigandum, sani, integri et incolumes"* oldukları garanti ediliyordu.Toscana hükümdarı yüz kadar köle daha istiyordu ve Aralıkta Malta'nın büyük üstadına bu isteğini bildirdi, ama üstadın yanıtını oldukça geç bir tarihte, ertesi yılın ekim ayında geldi (mektubu eylül sonunda aldığını ve mektubun yazıldığı tarihte her şeyin mümkün olduğunu söylüyordu). Yanıt tabii ki çok kibar bir dille verilmişti ama olumsuzdu: Şövalyeler korsan Turgut'un başarılı bir saldırısı nedeniyle Marsilya'dan dönen bir kadırgalarını kaybetmişlerdi ve adada artık "işlere yetecek kadar köle" bile yoktu.

Bu zorluklar karşısında Medici hanedanının hükümdarı 9 Nisan 1549'da sancaktar Francisco Ruiz de Tapia (ya da Tappia)'yı;

> Fiume'ye ve Romalıların Saygıdeğer Krallığının egemenliğindeki diğer yerlere giderek oralardan Saygıdeğer Hükümdar adına gereken miktarda köle satın almak ve onları deniz yoluyla Pesaro ya da Saygıdeğer Urbino Dükünün egemenliğindeki Sinigallia'ya götürüp ve oradan da Floransa'ya getirmekle

görevlendirerek Dalmaçya pazarına yönelmeye karar verdi.

Anlaşmanın koşulları çok net bir biçimde tanımlanmıştı: köleler 18 ile 35 yaş arasında "ya da en fazla 40 yaşında" olmalıydılar, "sakat ya da tedavisi mümkün olmayacak kadar hasta olanlar değil sağlıklı" olanlar satın alınmalıydı, gerek

---

(*) "Kürek için uygun, sağlıklı, sağlam ve zarar görmemiş"

Türk gerek Morlacchialılar yani Slavlar ya da diğer İslâmlaşmış Balkan ülkelerinden gelenlerin her biri için ödenecek fiyat en fazla 35 scudi olmalıydı.

Daha sonra, 1590'da Büyük Dük I. Ferdinand da, kendi kadırgalarına köle almak üzere Adriyatik pazarına yönelmişti, ona gereksinim duyduğu köleleri, Fiume yakınlarındaki Segna'da üstlenen, denizde eylemler ve içerde yağmalar yapan Macar savaşçılar sağlamıştı. Operasyonla, daha önce andığımız Giovanni Ambrogio Benedetti ve Anconalı Meo Neri ilgilenmişti; -Segna'dan Floransa'ya Ferrara yoluyla götürülen- 18 ve 36 yaşları arasındaki "Türk uyruklu Morlacchialı" bu kölelerin her biri için 40 scudi ödenmiş olmalıydı.[27]

Venedik de, politik düzen açısından kendisine problem yaratmadığı sürece yani Osmanlı İmparatorluğu'yla açık düşmanlık dönemlerinde "Türk" kürekçiler satın almıştı. 1571'de İnebahtı savaşının hemen öncesinde, kadırgalar için her biri için 15-10 dukalık fiyatla köle alımına izin verilmişti. Mora savaşı zamanında 1685'te, gemilerin kaptanı özel korsanlardan da Müslüman kürekçiler satın almak için ayrılan 2000 zecchinilik* bir kaynaktan yararlanıyordu.[28]

Türklerin 1574 yazında Tunus ve Goletta'yı yeniden fethinden sonra, Sicilya genel valisi adaya zarar verecek bir Türk-Berber tehdidiyle karşılaşmaktan korktuğundan Sicilya kadırgalar birliğini güçlendirmek istemişti. Bunun için kürekçiye gereksinimi vardı ve gerekli köleleri Toscanalılardan satın almıştı. Bu olaydan hükümdara şöyle söz eder:

> Ve o sıralarda Floransa kadırgaları şansları yaver gittiğinden Türk donanmasına eşlik eden bazı yelkenli kadırgaları yakalamışlardı, ben onlardan yüz on altı köle satın aldım, adam başı seksen üç scudi ödedim, gerek para karşılığı gerek değiş tokuş yoluyla seçtiğim tüm köleleri elde edebilme fırsatını kaçırmamak için elimdeki tüm olanakları zorlayarak bu ihtiyacı gider-

27 Livi 1928, 329-334.

(*) 16. yüzyıldan itibaren kullanılan Venedik altın dukası/saf altın para.

28 Nani Mocenigo 1935, 64-65.

meye çalıştım, eğer karşıma iyi fırsatlarla başka köleler çıkarsa, onları da satın almaya çalışacağım, gönüllü kürekçilerin harcamalarını hafifletmeyi istiyorum, bu harcamalar gerçekten çok fazla ve onlar hizmete köleler kadar uygun değiller.[29]

Napoli deniz kuvvetleri 1665 Nisan'ında, yine büyük bir kürekçi gereksinimi duymuştu, yeni bir kadırganın küreklerini doldurmaları ve yakın zamanlarda kaybettikleri adamların yerine yenilerini koymaları gerekiyordu. Bu konuda oldukça iyi bir biçimde bilgilenen *Gazette de France*'ın haberine göre genel vali, Malta ve Livorno'dan satın almaları hızlandırmıştı. Genel vali, krallığın brigantin ve tartana gibi daha küçük gemilerine, yakalamayı ve teslim etmeyi başardıkları her Müslüman için 50 scudi vaat ederken şövalyelerin adasından Reggio di Calabria'ya gelen elli kadar köleyi teslim almaları için oraya bir grup gönderdi.[30]

Aşağı yukarı 17. yüzyıl ortalarında, Toscana Büyük Dükü, mali gereksinimler nedeniyle üç kadırgayı tüm teçhizat ve köleleriyle satmaya karar verdi. Venediklilerle ve sonra Fransızlarla çeşitli görüşmeler yapmıştı ve sonunda 1647 Mart'ında Fransa hesabına hareket eden Monaco prensiyle anlaşmaya varıldı; yaklaşık dokuz yüz köle teslim edilmişti ama bu durum, yaşlarına, sağlıklarına, giyim kuşamlarına bakıldığında olağanüstü bir şey değildi. Daha sonra Stefano donanması yeniden güçlendirilmek istendiğinde de kürekçilere gereksinim duyuldu ve satın alınmaları gerekti. 1677'nin Aralık ayında kadırgaların levazımcısı Lorenzo Gonieri, İngiliz korsanlarca yakalanıp Livorno'ya getirilen köleler arasından -tabii ki en iyileri olan- belli sayıda Müslüman seçmenin uygun olup olmadığını kendi kendine soruyordu.[31]

---

29 Terranova 1574, 20, 7 Ağustos.

30 *Gazette de France* 1665, 453 VE 953, Napoli'den 4 Nisan ve 29 Ağustos; Fuidoro 1660-1665, 297, 24 Ekim.

31 Coppi 1978, 372-374; Salvadorini 1978, 21; "uygun fiyatla" (800 scudi) ilgili bilgi eğer bir tek kişi söz konusuysa yanlış yazılmış olmalı (büyük bir ihtimalle 80 yazılacakken 800 yazılmış).

On yıl kadar sonra Balkanlar'da Türklere karşı savaşların yeniden başlaması, batılı ordulara büyük sayıda köle sağlandı ve Toscana Büyük Dükü'ne, daha ilerde daha ayrıntılı bir biçimde göreceğimiz gibi bu kölelerden yaklaşık 150'sini armağan etti. Daha da sonra 18. yüzyıl ilk yarısında, Sardinya deniz kuvvetleri, genel valiliğin Eylül 1732 tarihli resmi bir belgesinin gösterdiği gibi kadırgaları için Müslüman satın aldı[32] ve Stefanoluların donanması, kesin çöküşüne yakın bir tarihte, en azından teker teker birkaç satın alma yapmıştı, 1727 Temmuz'unda şövalye Francesco Saverio Azzoni, Büyük Dukalık hesabına Malta'daki korsanlardan;

> Fas kentinden Ali'nin oğlu Hag Ahmed isimli, aşağı yukarı yirmi iki yaşında, kıçının sağ tarafında bir yara izi olan, güçlü yapıda

birini ve başka iki kişiyi, yirmi sekiz yaşındaki bir başka Faslıyı ve 25 yaşında bir Cezayirliyi satın almıştı, bunlar "cerrah" Giuseppe İmberti'nin uzman gözüyle teyit ettiği gibi "iyi, hiçbir kusuru olmayan, küreğe uygun" kölelerdi, fiyatları ilki için 120 scudi, diğer ikisinin her biri için 112 scudiydi.

O günlerde şövalye Azzoni, Dukalık için başka satın almalar da gerçekleştirdi, bunu Livorno sevkıyatı için düzenlenmiş bir irsaliye poliçesinden anlıyoruz, bu poliçede başka kölelerin de adlarını bulunuyor. Belge -bu her türlü mal için beyan edilen belgeler gibi matbu bir belge, bilgiler en özel detaylarına kadar elle doldurulmuş- şövalye Azzoni'nin malı nasıl ve hangi yolla gönderdiğini kanıtlıyor:

> *Madonna delle Grazie* isimli *Malta tartanasının* kaptanı *Maltalı kaptan Carlo Carovana*'ya Livorno'ya yapacağı yolculuk sırasında köleleri de oraya götürmesi ve orada Saygıdeğer Levazım Şefi Signor Giovanni Pitti'ye ve bu iş için orada görevli olan kişiyi teslim etmesi için aşağıda isimleri ve sayıları bildirilen malları, listede yan tarafta işaretlendiği gibi iyi durumda olarak teslim ediyorum, adı geçen patron Carlo Carovana sağ

32 Amat 1894, 22, 7 Eylül.

salim Livorno'ya vardığında onları teslim etmeyi taahhüt ediyor, kendisine navlun ücreti ödenecek, *ona yirmi Malta lirası ödendi* ve doğruluğunu kanıtlamak bu belge diğer benzer belgelerle birlikte adı geçen *patron Carlo Caravana* tarafından imzalanacak ve onun yerine bir başkası yetkili olamayacağından herhangi bir karışıklıkta her şey geçersiz olacak. Yüce Efendimiz onları korusun.

Ardından dört Türk'ün (üç kişiden ikisini daha önce anmıştık ve iki on sekizlik, bir Trablusgarblı ve bir Tunuslu) isimleri, ilgili bilgiler ve onlara ait şeyler geliyor:

Ayrıca iki zincir, çoraplar, adı geçen dört kölenin kaçmasını engellemek için dört demir halka.

Ayrıca dört palto, sekiz gömlek, kölelerin beslenmeleri için gerekli yüzdeler dışında kölelerin kendi kullanımları için sekiz paralık kor kömürü.[33]

Kölelerin satış pazarından alıcılara taşınması ya da gereksinim ve farklı nedenlerle bir yerden diğerine taşınması fiyatına göre önemsiz sayılamayacak (yüzde 1-2'den yüzde 5'e ve hatta daha fazlasına varan) bir maddi külfet getiriyordu; üstelik her yolcu için normal risklerin dışında bir de kaçma riskleri söz konusuydu (ama sigortalanmalarıyla ilgili hiçbir olay kaydına ulaşamadık).

1564 biterken ve sonraki yıl başlarken Napoli'den Barletta'ya elli kadar kölenin taşınması sırasında gümrükle ilgili karışıklıklar ortaya çıkmıştı; bu konuda geniş bir dosya ve bir köle listesi bize kadar ulaştı, bu kölelerden bazılarının Napoli'de, daha önce özgürlüklerine kavuşmuş olan akrabaları bulunuyordu.[34]

Papalık kadırgalarının işletme hesaplarında köle nakli ile ilgili harcamaların notlarına sık rastlanır: 1648 Temmuz'unda

33 Livorno, Bibl. Labronica, fondo G.Vivoli, 10; noter Joseph Callùs huzurunda 14 ve 18 Temmuz'da düzenlenen alım satım belgeleri (Calogero Piazza'nın notu).

34 ASNa, *Processi antichi* 83, 12, 2r-17v, 26r-97v, 113r.

"Livorno'dan Civitavecchia'ya götürülen üç Türk kölenin navlun ve yiyecek" giderleri için bir gemi patronuna 4.67 scudi, 1685'te aynı güzergâhta "on kölenin navlunu için" 17 scudi verilmiş. -Büyük bir ihtimalle satın alınmış oldukları- Livorno'dan Civitavecchia'ya götürülen aynı sayıda köle için 1690 Haziran'ında yirmi bir scudi ödenmiş ama 1693'ün Ocak ayında aynı limandan bir başkasına götürülecek 30 "Türk" için 50 scudi ve küsurat istenmiş. Kölelerin, papalık devletinin kendi toprakları içindeki bir yerden diğerine nakli de söz konusuydu: 1688 Mayıs'ında Roma'dan Civitavecchia'ya götürülecek 81 adam için "yiyecek ve onlara gereken diğer şeyler de" dahil 72.15 scudi harcanmış ama bir ay sonra 8 Müslümanı almak için Spoleto'ya gidip onları Roma'ya Castel Sant'Angelo'ya getirmek için 40 scudiden fazla istenmiş.[35]

Bir devlet donanmasının sorumluları kürekçiye ihtiyaç duyduklarında, daha önce gördüğümüz gibi sık sık dışarıya başvuruyorlardı, ama alternatif olarak ya da ek olarak özel şahıslardan da köle satın almaya çalışabiliyorlardı. Eğer gereken köle sayısı fazlaysa ve gereksinim acilse istek resmi bir biçim alabiliyor ve bir ilân aracılığıyla herkese duyuruluyordu.

1564 Nisan'ında Sardinya genel valisi Alvaro de Madrigal köle sahiplerinin ellerindeki erkek köleleri bildirmelerini istemişti, böylece yetkililer belli sayıda köleyi aralarından seçerek satın alabileceklerdi, gerçekten de 126 kişi içinden 18'i satın alınmıştı. Aynı biçimde 1632'de Napoli genel valisi Monterey tüm köle sahiplerine kölelerinin sergilemelerini emretti, böylece yetkililer kadırgalara en uygun olanları seçebileceklerdi, onlara -bunu tahmin etmek kolay- tabii ki pazarda geçerli olan fiyatı ödemedi; ama yine de, "bu emir göz önüne alınarak kölelerin neredeyse hepsi getirilmişti ve kentin rahatsızlığı büyüktü".[36]

---

35 ASRm, *Galere* 376, 1682-1685, 14 Temmuz 1684; *a.g.k.* 1686-1688, 13 Mayıs ve 5 Haziran 1688; *a.g.k.*, 1689-1691, 16 Haziran 1690; *a.g.k.* 377, 1691-1698, 19 Ocak 1693.

36 Plaisant 1990; Ademollo 1879; 26 Temmuz 1616 tarihli bir başka ferman.

On yıl kadar sonra 23 Mayıs 1642'de Sicilya'da genel vali Giovanni Alfonso Henriquez de Caprera ada sakinlerine şunu bildiriyordu:

> Saray, son olarak gerçekleşen kadırga kayıplarının ve diğer kazaların neden olduğu kürekçi sayısındaki eksikliği göz önüne alarak [...] küreklere uygun olabilecek tüm köleleri satın alarak sorunu çözmeyi düşünmektedir.

Vali herkesin "Hıristiyan olmayan, on sekiz yaşlarındaki kölelerini beyan etmesi gerektiğini [...] gerçek değerlerinin derhal ödeneceğini" bildirirken; karşı çıkanları da "onları [kölelerini] kaybetmek ve yasa dışı davranışlara uygulanan diğer cezalara" çarptırılmakla tehdit etmişti. Benzer bir buyruk Sardinya genel valisi tarafından da yayınlanmıştı, 15 Eylül 1707'de 500 scudi kadar bir para cezası tehdidiyle "Kuzey Afrikalı" köle sahipleri, onları "gün içinde kraliyet hizmeti için kraliyet sarayına" getirmek zorundaydılar.[37]

Özel şahıslardan, özellikle iyi köleler söz konusu olduğunda teker teker ya da gruplar halinde köle satın almak için çeşitli fırsatlar değerlendiriliyordu. 1572'de, İnebahtı'nın birkaç ay sonrası olmasına rağmen Napoli kadırgalarının general kaptanı Santa Croce Markisi "krallığa hizmet için krallığın bazı bölgelerinden köle satın almak ve onları bu muhteşem ve sadık Napoli kentine getirmekle" yükümlü kıldığı bir görevliyi göndermişti. Genel vali Kardinal de Granvelle, 26 Şubat'ta tüm derebeylerinin ve yerel idarecileri "bildirilen şeylerin yapılabilmesi için uygun ve gerekli her türlü yardımı yapmaya ve iyi niyeti göstermeye" davet ederek onları bu konuyla ilgili bilgilendiriyordu.[38]

Stefano deniz kuvvetleri "köleleri vergiden muaf tutmak istemeyerek" satmak isteyebilecek şövalyelere bir öncelik hakkı tanıyordu; ama öte yandan şövalyeler Müslümanları "vaftiz

37 *Ordine Del Vicerè (Genel Valinin Buyruğu)* 1642; ASCa, Pregoni, 75/18, 195. Kraliyet kadırgaları için bir satın alma fermanı 7 Eylül 1732 tarihli: Amat 1894, 22.

38 Nardi 1967, 2-3.

edilmemiş ve gerçek Hıristiyanlara dönüşmemişlerse" serbest bırakamıyordu.[39]

Papanın kadırgaları için kürekçiler

Papanın kadırgalarında da, diğer kadırgalarda olduğu gibi sık sık adam yokluğundan şikâyet ediliyorlar ve sorumlular bu konuya çare bulmaya çalışıyorlardı. Ama papalık devletinde gönüllü kürekçi bulmak hiç de kolay değildi: "zincirli kürekler de bulunmanın nasıl bir şey olduğunu hiç kimse bilmek istemiyordu";[40] bu nedenle dışarıya başvurmak gerekiyordu. 1588 Mart'ında V. Sisto, Macar savaşçılardan "Morlacchialı denilen Türk tebaasındaki insanlardan" iki bin kişi satın almaya niyetlenmişti, Macar savaşçılar büyük miktarlarda köle sağlayabiliyorlardı, bu köleleri Yukarı Adriyatik'teki üslerinden yola çıkarak iç bölgelere doğru yaptıkları yağmalar ve denizdeki pirat ya da sefer eylemleri sırasında yakalıyorlardı. Papa, Malta şövalyelerinden de 130 Müslüman satın almak istiyordu.[41]

Papalık yönetimi tarafından Müslüman kürek mahkûmlarının satın alınmalarındaki bazı detayları, özellikle Roma devleti arşivinde saklanmış belgeler sayesinde izleyebiliyoruz.

Pek çok satın alma teker teker yapılıyordu; bunları donanma kumandanları bulundukları yerlerde gerçekleştiriyorlardı: acil gereksinimler karşılanıyordu ya da iyi fırsatlar kaçırılmıyorlardı. 1615'te Messina'da 100 scudiden biraz daha fazla bir fiyata, bir Tunuslu satın alınmıştı; ertesi yıl Napoli'de imparatorluğun başkentinden gelen bir Türk, Hasan Yunus 123.80 scudiye satın alınmıştı, 1617'de aynı kentten bir başka Türk daha satın alınmıştı. Yine 1617'de Fizan'dan bir zenci için 94 buçuk scudi ödendi ve başka iki köle Tunuslu Ahmed ve Costantinopolili Bayram Duman 71.40 scudiye, Malta tarikatının temsilcisince Napoli krallığında bırakıldı.[42]

---

39 Statuti Dell'Ordine 1746, 314.

40 Guglielmotti 1876, 303.

41 Tenenti 1961, 14; Guglielmotti 1882, 35-36.

42 ASRm, *Galere* 387, 1614-1615, 50, 9 Ekim; *a.g.k.* 1616-1617, 26, 18 Aralık

Başka deniz kuvvetlerinde de yapıldığı gibi papalık donanmasında da, idare sık sık subaylar ve kumandanlardan köle satın alırdı. Bu köleler, genellikle önceki yıllarda düşman gemilerinin yakalanması sonucu ödül olarak kumandanların payına düşenlerdi, geleneğe göre zafer kazanan geminin kaptanına bir Müslüman verilmesine belgelerde "huzur" ya da "onur payı" denmektedir. Bununla birlikte bu bağışta bulunanlar daha sonra anlaşmayı bozmak isterlerse, kaptanların papalık idarecilerine onları satma zorunlulukları varmış gibi görünmüyor, oysa Stefano şövalyeleri, tarikatın yönetmeliklerince açık bir biçimde köleleri teslim etmek zorunda bırakılmışlardı, yani sadece tarikata teslim edebilirlerdi, özel şahıslara değil.[43]

Örneğin 1629 Şubat'ında 15 Müslüman, ortalama 100 scudilik bir fiyatla idareye teslim edilmişti. Donanma subayları Giovanni Battista Nari, Alessandro Filicaia, Giannozzo Salviati, Giovambattista Gandolino birer köle, Ridolfo Ghirlandari üç ve Camillo Nardi'nin yasal mirasçıları sekiz köle satmışlardı.[44] Sefer için uygun mevsimin başlarında kadırgalar yola çıkmaya hazırlanırlardı; o yıl 12 Mayıs'ta Civitavecchia'dan ayrıldılar ve iki gün sonra Cenova'ya vardılar. Burada bir başka satın alma gerçekleşmişti: 1611-1620 arasındaki on yıllık sürede papalık donanmasının ikinci başkanı Cenovalı soylu Francesco Centurioni 1550 scudiye 15 kürekçi almıştı. Daha sonra 1636'da -Roma birliğinin çok az etkinlik gerçekleştirdiği bir yıl- şövalye birader Tomaso Vilagi papalık donanmalarına, adam başı piyasadaki ortalama fiyat olan 100 scudiye 11 köle sağlandı.[45]

1645'te pek çok satın alma yapılıyor. Bu bir rastlantı değildi: o yıl Kandiya savaşı başlamıştı ve donanma harekâtlara katıla-

---

1616; *Epistolario* 34, 21 Ocak 1617 ve *a.g.k.* 45, 6 Ekim 1617. Tüm bu paragraf için önemli bazı ayrıntılar Bono 1985.

43 Salvadorini 1978, 11.

44 ASRm, *Galere* 374, 1623-1633, 41, 21 Nisan 1629, ve 1627-1633, aynı tarih; *a.g.k.* 380, 1622-1633, 53, 29 Şubat.

45 Guglielmotti 1882, 392-407 ve 435-436; ASRm, *Galere* 374, 1623-1633, 45, 29 Mayıs ve 8 Haziran 1629;-*a.g.k.* 370, *Mandati*, 57r ve 89v; *a.g.k.* 375, 1631-1643, 4 Aralık 1636; *a.g.k.* 389, 1636-1638, 3 Aralık 1636; *a.g.k.* 380, 1633-1644, 30v, 13 Aralık 1636.

bilmek için gücünün doruğunda olmalıydı. Papa X. Innocenzo, 8 Temmuz'da genel hazinedarına kadırgalara 100 köle alınması için emir verdi; farklı satış sözleşmeleri yapıldı. Napoli'de ağustosta Romalılar, Malta şövalyelerinden "Muhammed adındaki aşağı yukarı otuz yaşlarında olan bir beyaz Türk"ü 120 scudiye satın almışlardı.[46]

Messina'da yine ağustosta kaptan kadırgaya[47] gönderilen 11 Müslüman satın alınmış, bunların isimlerini ve fiyatlarını biliyoruz:

Adı ve geldiği yer	fiyat (scudi olarak)
Scimagolu Ametto	120
Nafisialı Assan oğlu Maemetto	120
Anadolulu Maemetto oğlu Assan	120
Rodoslu Maletto oğlu Ali	120
Diyarbakırlı Mustafa oğlu Mussali	135
Anadolulu Maemetto	135
Karamanlı Maemetto oğlu Mustafa	135
Corbornolu Mustafa oğlu Bairam	135
Doğu Akdeniz'deki Cubris'den Saino oğlu Ali	135
Egeli Assan oğlu Reggeppe	135
Bernolu zenci Mametto	100

Görüldüğü gibi hemen hepsi Anadolulu erkekler sadece biri Rodoslu; ortalama fiyat 126 scudi ve birkaç kuruşa denk düşüyor (toplam 1390). Listenin sonundaki maliyeti sadece 100 scudi. Ciad gölü yakınlarındaki Bornu'dan bir siyah. Aynı günlerde Napoli ve Messina'da 63 ila 100 scudi arasında değişen fiyatlarla başka siyahlar da satılmış. Bir başka köle sevkıyatı -her biri için 100 scudi ödenen 18 "Türk"- benzer olaylarla da ilgilenmesi gereken müfettişçe Malta'da pazarlık konusu edilmişler.[48]

46 Bertolotti 1887, 22; ASRm, *Galere* 303, 1645, 33, 17 Ağustos. 125 scudiye bir başka kölenin satın alınması: *a.g.k.* 380, 1644-1652, 113r, 5 Mayıs.

47 ASRm, *Galere* 393, 1645, 78, 18 ve 19 Ağustos.

48 *A.g.k.* 35, 50, 55 ve 75, 8 ve 26 Ağustos 1645 arası; belge 40'da bir "Kuzey Afrikalı" var; *a.g.k* 140, 18 "Türk" için 28 Ekim 1645, diğer altı kürek mahkû-

O zamanki söyleniş biçimiyle "Efendimizin" kadırgaları, sefer için bir araya gelen diğer devletlerin kadırgalarıyla birlikte Doğu Akdeniz'de bulundukları sırada, köle yakalama konusunda daha uyanık davrananlar ya da daha şanslı olanlardan köle satın alarak forsalar takımındaki boşlukları doldurmak için bu dönemden yararlanmışlar. 29 Ağustos'ta Zante'de San Stefano şövalyelerinden yüksek bir fiyata 20 tane köle almışlar: ortalama 131.25 scudi. Öyle görünüyor ki diğer satıcılar ve özel korsanlar istediklerinden çok daha azını elde etmişler: Kandiya adasındaki Suda'da "bazı Greklerden" temin edilen üç Müslüman için eylülde sadece 55 scudi ödenmiş; aynı limanda "Floransa kadırgalarının denizcilerinden" elde edilen diğer yedi Müslüman için toplam 247,50 scudi harcanmış, adam başı 30 scudiden biraz fazla.[49]

Aynı mevsimde ve aynı limanda "Sinyor don Francesco Rosa aracılığıyla farklı köle sahiplerinden" neredeyse hepsi "İstanbullu" 11 köle daha satın alınmış; her biri, ortalama 38 scudiden biraz daha fazlaya mal olmuş. Bir başka Türk, Anadolulu Ahmed yine don Rosa'dan 100 scudi'ye ayrıca satın alınmış. Bazen kölelerin fiyatının dışında ek harcamalar da oluyordu; 1645'te La Suda'da Cerigolu bir Grek'in "köle almak için Braccio di Maina'ya gönderildiğinden" altı scudisi kalmış.[50]

1645 belki de Müslüman köle alımında rekor bir yıl olmuştu; oysa 1646 ve 1659 arasındaki yıllarda perakende biçimde çok az satın alma gerçekleşmişti; adam gereksinimi büyük bir ihtimalle kısmen savaş harekâtları sırasındaki yakalamalarla giderilmişti ama kürek mahkûmu sağlama konusundaki çaba sürmüştü ve müfettiş Malta'da başka alımlar gerçekleştirmişti.[51]

---

mu için büyük bir ihtimalle altı yüz scudi ödenmiş; 195, 29 Ekim 1645, 18 köle için yapılan toplam harcama 87,42 scudi

49 *A.g.k.* 152, 29 Ağustos; 86, 12 Eylül; 96, 30 Eylül 1645.

50 *A.g.k.* 173, 10 Kasım, ama "Eylül ayından itibaren" satın alınmışlar; 166 ve 192, 10 Kasım 1645.

51 1646-1659 yılları arası gerçekleşen satın almalar için Bono 1985, 83. Malta için Piccolomini 1908, 53.

19 kölelik bir parti -hepsi doğu Akdenizli, aralarında sadece bir Cezayirli var, hepsine 2,422 scudi ödenmiş (ortalama 127, 50)- 1660'da forsalar takımını güçlendirmek için kullanılmış; yedi kürekçinin baş kadırgaya, bir o kadarının *San Pietro*'ya, üç tanesinin *Santa Caterina*'ya ve ikisinin *San Domenico*'ya küreğe gittiğini biliyoruz.[52] Kürekçiler hiçbir zaman yeterli bulunmamış gibiler. 1661'de Roma kadırgaları Sicilya kanalında iyi bir yağmadan dönerlerken de, papalık donanması Malta şövalyelerinden yüz kadar "küreğe uygun Türk köleyi [...] en iyi fiyatla ve en büyük avantajla" elde etmiş; bu temin bir değiş tokuş ile gerçekleşmiş, kölelere karşılık gemi marangozhanesi için iyi cins kereste verilmiş.

Bir seferde birkaç kişi ya da biraz daha kalabalık gruplar halinde gerçekleşen başka satın almalar seksenli yıllara kadar sürüyor.[53]

Kandiya savaşının son yılında Venediklilere yardım için Doğu Akdeniz'e yönelen papalık kadırgaları Napoli'de "forsalar takımını" güçlendirmek istemişler ve oradan "ödünç olarak teslim edilen [...] yüz genç köle" sağlamışlardı, bu olay sık yaşanan bir durum olmasa da, ödünç alınma durumunu gösteren tek olay değildi, ekimde aldıkları köleleri teslim etmiş gibi görünüyorlar. Aynı ölçüde bizi şaşırtan bir başka olay da, 1677'de Anadolulu Musa oğlu Ali diye artık genç sayılmayacak (46 yaşında) bir kölenin 50 scudi'ye satın alınmış olması, "sağ kolunu kullanamayan" bu köle niçin seçilmişti? Kim bilir belki de sadece birilerini memnun etmek için satın alınmıştı.[54]

1682'den 1692'ye kadar süren satışlar ve bunların en önem-

---

52 ASRm, *Galere* 400, 1660-1661, 164-165 ve 197, 31 Aralık 1660. Tam liste Bono 1985, 84'te verilmiştir, ama basım hatası nedeniyle iki ayrı tablo halindedir (III ve IV).

53 Guglielmotti 1883, 275-278; Wettinger 1971, 296-297; ASRm, *Galere* 405, 1676-1680, 4 ve 6, 2 Kasım 1676 ve 11, 30 Ocak 1677; a.g.k. 375, 1676-1680, 47r, 3 Şubat 1677.

54 Fuidoro 1666-1671, 115 ve 121, Haziran ve 12 Ekim 1669; ASRm, *Galere* 375, 1676-1680, 47r, 3 Şubat 1677.

lileri kaydedilmiştir, neredeyse hemen hepsi Livorno meydanında gerçekleştirilmiş olan bu satışlar şöyle özetlenmiştir:[55]

PAPALIK DENİZ KUVVETLERİ'NCE 1682'DEN 1692'YE KADAR OLAN DÖNEMDE SATIN ALINAN KÖLELER

	Tarih	Satın alınan köleler	Satın alındığı yer	Toplam fiyat	Ortalama fiyat
1682	6 Kasım	5	Livorno	449,9	90
	16 Kasım	17	"	1.872,3	110
1683	Kasım	8	"	899,4	112
	Kasım	12	"	-	-
1684	10 Mayıs	3	"	305,8	102
1685	15 Haziran	10	"	1.177,4	118
1686	16 Aralık	8	"	666,5	83
1690	16 Haziran	21	"	-	-
	Haziran	33	"	3.705,0	109
1691	1 Şubat	2	Doğu Akdeniz	152,0	76
1692	23 Şubat	30	Livorno	3.000,0	100

1690 Müslüman satın almalarının doruk noktasına ulaştığı bir yıldı. Malvasia ve Valona'da Türklere karşı kazanılan zaferlerde papalık donanmasının da katkıda bulunmuştu ama 1690 ölüm oranlarının da çok yüksek olduğu bir yıldı. Daha organik ve bütüncül bir belgeleme daha güvenilir değerlendirmeler yapmayı sağlayabilir. Satın almalar yapılmadığında, başka kölelere gereksinim duyulmuyor muydu yoksa pazarda köle bulunamıyor muydu?

Belki 1695 ve 1704 yılları arasında gerçekleştirilen zengin yağmalarla açıklanabilecek bir aradan sonra -Livorno, Malta, Cenova, Korfu gibi- farklı pazarlarda toplam 133 adamlık bir dizi satış gerçekleştirilmiş, ortalama fiyat 77,60 scudi olmuş, önceki yüzyılın sonuna göre hissedilir bir düşüşle[56] bilinen satın almaların listesi şöyle:

55 ASRm, *Galere* 376, 377, 406 ve 407'dan alınan kesin bilgiler BONO 1985, 90-91 (notlar 60-68)'de.

56 *A.g.e.*, 92 (notlar 79-86) kesin bilgiler ASRm, *Galere* 377, 382, 416, 418, 420, 422'den alındı.

1708'DEN 1718'E KADAR SATIN ALINAN KÖLELER

	Tarih	Satın alınan köleler	Satın alındığı yer	Toplam fiyat	Ortalama fiyat
1708	20 Eylül	30	-	2.550,0	85
1710	12 Haziran	8	Livorno	709,4	89
	27 Ağustos	23	Malta	1.798,2	78
1712	1 Ekim	14	"	920,4	66
	24 Kasım	11	"	819,9	75
1716	16 Mart	32	Cenova	-	-
1717	1 Ağustos	14	Korfu	984,6	70
1718	8 Temmuz	1	"	56,7	-

1708'deki 30 köle Trapanili Mario Menando tarafından teslim edilmişler, bu Menando büyük bir ihtimalle bir korsan, Malta'da 1712'de gerçekleşen alım ise müfettiş tarafından gerçekleştirilmiş.

1718'den sonraki satın almalar çok nadir olmalı. Büyük bir ihtimalle kürek mahkûmlarının normal devridaimi büyük ölçüde yüzyıl boyunca belli bir süreklilikle gerçekleşen yakalamalarla garantiye alınmıştı. Bununla birlikte 1728 Ocak ayında subay Emilio Saladini'nin idareye 100 scudi karşılığında Tunuslu Ahmed oğlu Hasan'ı teslim ettiğini görüyoruz, bu köle ona 1716'da bir Tunus korsan gemisini yakaladığı için "onur payı" olarak verilmişti.[57]

"Huzur ya da onur payı" olarak bir kadırganın kaptana verilen kölenin, ortalama köle fiyatından biraz daha fazla olan yüz scudilik bir miktar üzerinden anlaşılarak değiştirilmesini de bir tür satış olarak değerlendirebiliriz. Örneğin 1635 Ekim'inde şövalye Nari "içinde 28 Türk bulunan bir tartanayı ele geçirmesi üzerine payına düşen huzur hakkı yerine" 100 scudi almıştı; 1650'de şövalye Francesco Ferretti'ye "Ponza denizlerinde bir filikada köle yapılan on üç Türkün ele geçirilmesi nedeniyle geleneğe göre payına düşen bir kölenin bedeli olarak yapılan ödeme" 100 scudi olmuştu; 1722 Haziran'ında bir başka Ferretti, Leonardo ve Papirio Bussi pek çok olayda da

57 *A.g.e.*, 378, 1725-1730, 23 Ocak 1728 ve *Epistolario* 25, 4 Mart 1720.

benzeri yaşandığı gibi aynı biçimde yüz scudiyi kasalarına yerleştirmişlerdi.[58]

1629 Mart'ında kadırgaların generaline, kardeşi olan Papa Urbino tarafından bildirilen istek üzerine büyük bir kibarlıkla davranılmıştı:

> Kadırgalarımızın generali kardeşimiz Carlo Barberini'ye her zamanki payı vermek gerektiğinden adı geçen kadırgalarımızın seferde oldukları sırada, son olarak yakaladıkları on yedi kölelik ganimetten kendi seçimine göre bir bölümünün verilmesine karar verdik bu nedenle ona söz konusu pay yerine üç yüz scudi nakit ödensin ve yüz scudi de Kumandan Nari'ye söz konusu ganimetten payına düşen için ödensin.[59]

18. yüzyılın ikinci yarısında papalık donanmasınca Malta şövalyelerine bir grup Müslümanın satılma tarihi biliniyor: 165 kadar "Türk" söz konusuydu, bunlar 1758 yılında kefaret bedeli ödeyerek kurtulmak isteyen biriyle birlikte 6.230 scudi gelir sağlamışlardı (ortalama 37,5 scudi). Papa XIV. Benedetto elde edilen bu parayı cömertçe Gonfalone tarikatının başkanına "inançsızların elinde köle olarak bulunan papalık devleti yurttaşı ve tebaası zavallı Hıristiyanlara dağıtması için" vermişti. Tabii ki bu Roma birliğinin yaptığı tek satış değildi ama kuşkusuz en fazla kâr getireni olmuştu.[60]

İtalya'dan Güneş Krallığı'nın donanmasına

Kadırgalardan oluşan bir donanmanın etkinliği için temel şart yeterli sayıda kürekçi sağlamak ve kolayca anlaşılabileceği gibi, bu kürekçilerin söz konusu zorlu işe tam anlamıyla uygun

58 ASRm, *Galere* 375, 1631-1643, 11 Ekim 1635; *a.g.k.* 394, 1649-1651, 115, 15 Haziran 1650; *a.g.k.* 377, 1721-1724, 25 ve 26 Haziran 1722. Diğer olaylar için Lodolini Tupputi 1989, *passim*.

59 Bertolotti 1887, 22.

60 Roma'daki Giulia 131 sokağındaki bir binaya konulan bir dikilitaş 23 Mart 1758 tarihli papalık kararına gönderme yapmakta, bu bilgi Lodolini Tupputi 1989'da yok. 1609'da bir Tunuslu Napoli Tutsaklarının Kurtuluşu'na satılmış (ASRm, *Galere* 386, 1609, 5 Mayıs).

olmalarıydı. Bu gereksinim, XIV. Lui krallığının (1661) başlarında ülkeye bir donanma sağlamaya karar verdiğinde, Fransa için daha da belirgin bir hal aldı, daha önceki hükümdarlar donanmaya gereksinim duyduklarında, genellikle saray adamı ya da deniz bölgelerinin soyluları ve özel armatörlerin mülkiyetindeki kadırgaları kendi hizmetlerine alıyorlardı. Güneş Kralının isteği üzerine kadırgaların sayısı önemli ölçüde artırıldı, öyle ki, 1690 civarında kırk kadar kadırga vardı; bu durum yaklaşık beşte biri Müslümanlardan oluşan on-on iki bin birimlik kürekçiden oluşan bir forsalar takımı anlamına geliyordu.[61]

Fransa neredeyse her zaman Berberiler ve Osmanlı İmparatorluğu'yla barış halinde olduğundan, diğer devletler gibi çarpışmalarda yakalanan Müslümanlardan kürekçi temin edemiyordu. Arada sırada yaşanan düşmanlık zamanlarında yakalanan Müslümanları barış zamanında iade etmek zorunda kalıyordu. Kandiya savaşı sonunda Fransız kadırgaları "forsalar takımı açısından oldukça zayıftı, çünkü kölelerin ve forsaların büyük bir bölümü ölmüştü, papanın kadırgasından alınan adamlar iskeletleri çıkmış bir halde hâlâ kürek çekiyorlardı". Yüzyılın sonunda, Karlofça barışından sonra (1699) Fransızlar, yine köle temininin güçlüğünden şikâyet etmeye başlamışlardı.[62]

Fransız kadırgaları için gerekli Müslüman kürekçilerin büyük bir bölümü, Doğu Akdeniz'in ve batının meydanlarından satın alınıyordu, bu iş için ya kadırgalardaki memurlar ya da farklı aracılar girişimde bulunuyorlardı. Yurtdışındaki Fransız konsolosları bu tür satın alımlar için en güvenilir ve aktif aracılardı. Fransa'nın Venedik'teki temsilcisi 1686 yılının Aralık ayında şu bilgiyi aldı: "Krala hizmet etmek istiyorsanız Marsilya'ya mümkün olduğunca fazla sayıda Türk göndermekten daha yararlı bir şey yapamazsınız".[63]

---

61 Lacour-Gayet 1911, Tournier 1943-49, Zysberg 1987; ANP, AE B1, 705, 6 Mart 1699.

62 Fuidoro 1666-1671, 121, 12 Ekim 1669.

63 Diğerleri arasında Berbbrugger 1856-57, 39-40 ve Bromley 1970, 674. Alıntı Fournier 1901, 571-572'den.

1673'ün Aralık ayında Livorno'daki konsolos Cotolendy, adam başına İngiliz konsolosunun 150 scudilik bir bedel ödemeyi dahi düşündüğü kölelerin temini için fırsat sayarak, içinde 40 köle bulunan bir geminin limana varışını bildirmişti; şubatta Mayorkalı bir korsan, bir grup Tunusluyu satışa sunmuştu ama konsolos o dönemde Fransa ve Ocaklılar arasında barış olduğundan Tunuslu köleleri satın almaya cesaret edememişti. Oysa 1677'de 5.786 liraya deniz kazası geçirdikleri sırada ele geçirilen ve açık artırmaya sunulan on kadar "Türk" köleyi satın alırken hiçbir engel söz konusu değildi.[64]

Livorno'nun yanı sıra Cenova da köle teminine uygun bir başka meydandı ve Fransız konsolosu avantajlı her sunuma dikkat kesiliyordu. 1682 Şubat'ında "Hıristiyan" krallığın temsilcisi iyi bir alış veriş yaptı: Britanyalı tüccarlarca Tangeri'de gemiye bindirilen ve Yüce Majestenin dört firkateynince yakalanan 250 köle arasından 188 Cezayirli'yi özenle seçti. Fransız konsolosu o dönemde Cagliari'de de pazar araştırması yapıyordu ama satıştaki Müslümanlar çok azdı ve çok pahalıydılar; özel korsanlar, "de crainte que par les chemins ces esclaves ne se revoltent"* onları artık taşımıyorlardı; bu nedenle emirlere göre içlerinden üç tanesini Marsilya'ya gönderdi.[65]

Kralın kadırgalarına kürekçi sağlamak için her yol denenmeliydi; bu yüzden konsolosların bu konudaki uğraşları dışında, Marsilya ve Toulon tüccarlarının bu konuyla ilgili becerilerine de başvurulmuştu. 1685 Şubat'ında imzalanan kontratla Toulonlu tüccar Michel Misserel "kendini riske ve tehlikeye atarak şansını deneyecekti; gerekli harcamaları da yaparak gelecek nisan ayından başlamak üzere üç yıl içinde 18 yaşından 38-40 yaşlarına kadar, takımadalardan ve Doğu Akdeniz'in çeşitli bölgelerinden satın alınan 150 Türk temin etmeyi" üstlenmişti; her kürek mahkûmu için -en azından temin edilecek

64 ANP, *Marine* B1 695, 29 Aralık 1673 ve 16 Şubat 1674; Bongi 1866, 245-246.

(*) "Kölelerin isyan etmek için çeşitli yollar bulacaklarından korktukları için".

65 *Gazette de France* 1682, 112-113, Cenova'dan 4 Şubat; a.g.k. 1681, 710-711, Londra'dan 20 Kasım; ANP, *Marine* B1 301, 12 Mart 16822.

150 kişinin her biri için- uzman doktorlarca sağlıklı, güçlü, enerjik, kürek yorgunluğuna dayanacak nitelikte olduğu onaylandığında 390 lira ödenecekti.[66]

Fransız donanmalarının limanı olan - Marsilya'ya varıldığında, Müslüman kürekçiler *Matricule des Turcs** denilen ve günümüze kadar Toulon limanı arşivinde birkaç boşlukla da olsa saklanmış olan bir kayıt defterine geçiriliyorlardı. Her kölenin adı, yaşı, geldiği yer ve bazı belirgin özellikleri ya da tanınması için özel bilgiler kaydediliyordu; bir ya da daha fazla kölenin her gelişinde, geliş tarihi dışında geldiği yer de kaydediliyor ama satın alma ücretinden söz edilmiyordu. Çeşitli boşluklara rağmen kesintisiz iki kayıt dizisi (Mayıs 1685-Eylül 1687 ve Eylül 1689-Ocak 1693) ve bu kayıtlar sayesinde İtalya'dan köle ithal edildiğini ortaya çıkardık.[67]

1685 Ağustos'undan 1687 Ağustos'una kadar iki yıl içinde kayıtlara geçen iki yüz kürek mahkûmundan 56 tanesi İtalya'dan, neredeyse tamamı Livorno'dan gelmiş. Satın alma genellikle Fransız Konsolosluğu temsilcilerince düzenlenmiş ve gerçekleştirilmiş. Konsolos Cotolendy, Livorno'dan 36 kişi, Konsolos Leblond Venedik'ten iki kişi ve Aubert Cenova'dan sadece bir kişi göndermiş, diğer on altı köle (toplam 56 köleden 16'sı) yine Livorno'dan Cresser ve Touzel isimli tüccarlarca gönderilmişler. Ayrıca grup halinde gelenler de var: 1685 Ağustos'unda sekiz, ertesi ay ve 1686 Mart'ında bir o kadar daha; 1686 Haziran'ında sekiz ve ertesi yılın Mayıs'ında 10 kişi. Diğerleri teker teker getirilmişler: bir, iki, dört. Yaş ortalamaları 28,5.

Kürek mahkûmlarının geldikleri ülkelere bakınca, Ağustos 1685-Eylül 1686 döneminde gerek Doğu Akdeniz (İstanbul, Kıbrıs, Rodos, İskenderiye, vb.) doğumlular, gerek Magreb (özellikle Fas'ın Sale'si, Tunus, Trablusgarb vb.) doğumlular bulunuyor ama sonraki 12 ay içinde artık hiç Magrebli görünmüyor, açık bir biçimde daha sonraki yıllarda da görüleceği gibi Balkan kökenliler, özellikle Bosna'dan gelenler sayıca fazlalaşıyor.

66 Fournier 1901, 572-574.

(*) *Türklerin Kayıt Defteri.*

67 İtalya'dan ithaller analizi ve kayıt hakkında daha fazla ayrıntı Bono 1983.

Fransız kadırgalarının sorumlusunun Eylül 1685 tarihli bir mektubunda, Livorno'dan gönderilenlerle ilgili başka bilgiler ve örtüşmeler buluyoruz: Konsolos Cotolendy dokuz "Türk" göndermişti (gerçekten de sekiz tanesi 22 Eylül'de kayda geçirilmiş), bunlar Marsilya'ya Messina'dan ipek getiren iki Toscana kadırgasıyla nakil harcaması yapılmaksızın getirilmişler; her biri için 122 piastre* ödemiş, ayrıca giysi masrafları da var, bu aslında uygun bir fiyattı, Doğu Akdeniz'e sefere giden büyük bir Fransız yelkenli kadırgasının başına geçmeyi uman satıcı tarafından özel olarak uygulanmıştı. Aslında o fiyata köle almak hiç de kolay değildi, (İspanyollar daha önce 130 piastre teklif etmişlerdi); fiyatın 400 piastreye kadar varmasına hazır olmak gerekiyordu.[68]

Bazı kesintilere rağmen Eylül 1689-Ocak 1693 tarihleri arasında İtalya'dan gelen isimler arasından olabildiğince geniş kapsamlı (534 kişilik) bir grup oluşturduk; bir sonraki sayfada yer alan tabloda grupları Fransız limanına geliş sıralarıyla listeliyoruz.

İtalyan pazarları Fransız donanması için birincil önemde bir ikmal kaynağı oluşturuyorlardı: göz önüne alınan dönemde kaydedilen 1259 kürek mahkûmundan 534'ü yani yüzde 42'si İtalyan pazarlarından sağlanmıştı. Oysa ilk dönem (Mayıs 1685-Ağustos 1687) İtalya'dan gelen Müslümanlar, listeye kaydedilen yeni kürek mahkûmlarının yaklaşık toplamında (505) sadece yüzde 11'lik bir dilim oluşturuyordu.

Livorno her zaman İtalya'dan Fransa'ya temel ihraç pazarı oldu ama Cenova'nın payı da küçümsenmeyecek ölçüde artmıştı ve 1689-1693 döneminde yaklaşık üçte birlik bir seviyeye ulaşmıştı (356'da 178). Üstelik 1690'nın Aralık ayından itibaren bir hesap yapılırsa, Livorno'dan çok Liguria kentlerinden satın alım yapıldığı ortaya çıkar (76'ya 148, üçte bire karşı üçte iki gibi bir oran).

Fransız donanması için satın alma pazarlıklarında konsolos-

(*) 16. yüzyılda İtalya'da basılmış antik gümüş para./17. yüzyılda Mısırlılar ve Türklerce kullanılan para.

68 ANP, *Marine* B3 49, 449r-452v, 19 Eylül.

ların rolünün de -Livorno'da Cotolendy ve Cenova'da Aubert- neredeyse vazgeçilmez hale geldiği fark edilir; 534 köleden sadece 37'si (sadece yüzde yedi gibi az bir oran) Livorno'da faaliyet gösteren tüccarlarca doğrudan kadırgaların yönetimine teslim edilmişti.

İTALYA'DAN GELEN KÖLELER (EYLÜL 1689-OCAK 1693

Kayıt numarası	tarih	sayı	kent	yaş ortalaması
4735-4743	1689 9 Eylül	9	Livorno	29
4778-4799	12 Eylül	22	Livorno	21
4800	9 Eylül	1	Livorno	45
4836-4847	1690 10 Mart	12	Livorno	25
4852-4861	22 Nisan	10	Livorno	30
4889-4894	1 Haziran	6	Livorno	31
4895-4905	1 Haziran	11	Cenova	21
4943-5030	27 Haziran	88	Livorno	27
5031-5042	6 Ağustos	12	Livorno	28
5048-5066	22 Ağustos	19	Cenova	24
5090-5091	18 Ekim	2	Livorno	40
5092-5114	5 Kasım	23	Livorno	28
5115-5209	12 Kasım	95	Livorno	25
5210-5258	14 Aralık	49	Cenova	26
5282-5303	1691 18 Ocak	22	Livorno	23
5314	21 Şubat	1	Cenova	16
5331	9 Nisan	1	Cenova	30
5444-5445	9 Nisan	2	Cenova	-
5518-5558	1 Ekim	41	Cenova	27
5559-5574	12 Ekim	16	Livorno	26
5575-5578	12 Kasım	4	Livorno	30
5580-5587	20 Kasım	8	Livorno	21
5974-5995	1692 4 Ekim	22	Cenova	26
5996-6009	31 Ekim	14	Livorno	30
6010-6027	19 Kasım	18	Cenova	23
6028-6031	21 Kasım	4	Cenova	15
6108	29 Kasım	1	Livorno	18
6111-6120	7 Aralık	10	Cenova	21
6294-6304	1693 20 Ocak	11	Livorno	27
Toplam		534		26

İkinci gruptaki kürek mahkûmlarının ortalama 26 yaşla, birinci gruptakilerden (ortalama 28,5) daha genç oldukları ortaya çıkıyor. Öteki sayfadaki tablo bize daha fazlasını söylüyor.

İTALYA'DAN GELEN KÖLELERİN YAŞI (EYLÜL 1689-OCAK 1693)

Yaş kategorisi	Sayı	Yüzdelik oran
12-19	96	18
20-29	244	46
30-39	130	24
40-49	63	12
Toplam	**553**	**100**

Yirmi yaşın altındaki gençler beşte birden daha az; 15 yaşındakiler çoğunlukta, iki kürek mahkûmu sadece 12 yaşında. Kuşkusuz yaş büyük bir sıklıkla yaklaşık bir biçimde ifade edilmişti; gerçekten de 20, 25, 30 gibi rakamlar, diğer rakamlara göre daha fazla. Müslümanların neredeyse yarısı 20 ve 29 yaşları arasında ve üçte biri otuzluk; kırk yaşın üstündekilerin oranı çok az, sadece yüzde 12.

Kürek mahkûmlarının kayıt defterine geçirilen veriler arasında her Müslüman kölenin isminin yanında, deyim yerindeyse profesyonel niteliği de kaydedilmiş. Büyük bir bölümü "işçi" ve "asker" olarak sınıflanmışlar ama kayıtların çeşitli yerlerinde, yaklaşık onda bir oranında denizci, süvari, uşak ya da terzi, marangoz, fırıncı, sepici, demirci, berber gibi niteliksiz Balkanlılara göre daha nitelikli Doğu Akdenizli ve Magreblilere rastlıyoruz.

Köleleri geldikleri bölgelere göre ayırmak da anlamlı sonuçlar çıkarılmasını sağlıyor:

İTALYA'DAN GELEN KÖLELERİN KÖKENLERİ

Bölge	Sayı	Yüzdelik oran
Balkanlar	480	90,0
Magreb	30	5,7
Doğu Akdeniz	23	4,3
Belirtilmemiş	1	-
Toplam	553	100

Yüzde 90'ı Balkanlar'dan geliyor, bunların neredeyse tamamı eski Yugoslavya'nın orta-güney bölgeleri, büyük bir çoğunluğu da Bosna ("Bossinac" ya da "Bossina") kökenli.

"Kraliyet" kadırgalarında kürek mahkûmu olan bir Fransız Protestanın, Jean de Marteilhe'nin *Hatıratında*, büyük bir bölümü Balkanlar'da doğmuş o Müslümanların katettikleri yol anlatılmıştır. Bunlar, Balkanlar'dan Italya'ya ve oradan da Fransa'ya geliyorlardı: "İmparatorluğun (yani Habsburg ordularının) birliklerince köle yapılıp, Italyanlara satılıyorlar ve sonra Italya'da kadırgalarını doldurmak isteyen Fransızlarca satın alınıyorlardı".

Fransız kadırgalarındaki sıra arkadaşlarını oldukça iyi tanımış olan talihsiz Jean, Magreblilerle ilgili çok ağır bir yargısını şöyle ifade eder: "Genellikle hırsız, onursuz, zalim, yalan yere yemin eden ve en üst derece canidirler" oysa Doğu Akdenizli ve Balkanlar'dan gelen Müslümanlara övgüler düzer "davranışlarında bilge, dini vecibelere riayet konusunda aşırı gayret gösteren, sözünün eri ve şerefli, her şeyden önce son derece yardımsever".[69] Belki de bu iyi şöhretleri nedeniyle Balkanlar'dan gelen Müslümanlar Güneş Kralının kadırgaları için kürekçi satın almaları gerektiğinde, konsoloslar tarafından diğerlerine yeğlenerek seçiliyorlardı.

Fransızların kürekçi satın alma olanakları hakkında başka bilgilere de sahibiz. 1716'da Cenova'ya gönderilen bir Fransız elçisi, Tursi dükü Giovanni Andrea Doria'nın kadırgalarının tüm birliğini, gemilerini ve forsalar takımını blok halinde satın alma olanağını tartışmıştı: 1350 kürek mahkûmu üzerinden altı birim Müslümandı yani sadece 250 tanesi ve pek çoğu çok kötü durumdaydı; bu girişimden hiçbir sonuç alınamamış görünüyor. Aynı yılın mart ayında Cenovalı bir patron, içinde bulundukları savaş kadırgası Korsika kıyılarında bir deniz kazası geçirdiğinden o bölgede yakalanan 34 Müslümanı satışa sunmuştu. Müslümanlar kölelikten kurtulmak için Konsolos Aubert'i yasa dışı bir biçimde yakalandıklarına ve bir Fransız

69 Marteilhe 1717, 136.

patron tarafından satıldıklarına inandırmaya çalışarak araya girmesi için ellerinden gelen her şeyi yapmışlar; istenen fiyat 60 piastre kadırgaların Cenovalı yargıcına çok gelmiş olmalı ki sonunda kazazedeler Malta deniz kuvvetlerine satılmışlar.

O dönemde Fransız konsolosları Cagliari'de de iyi nitelikli kürekçi satın almak için uygun fırsatları kaçırmıyorlardı. 1716 Ağustos'unda sinyor Paget köle sahibi Jean François Traban'dan dört köle satın almış, "kendi cebinden ve riski göze alarak" onları Marsilya'ya göndermiş, kölelerin her birine 345 lira ödemiş ama 400 lira bile edebilirlermiş.[70]

O yılın sonunda, Salé isimli korsan gemisinden 720 Faslı'nın, Fransız ve İngiliz gemileri tarafından yakalandığı ve Livorno'da satılmak üzere oraya getirildikleri konusunda bir haber yayılmış ama sonradan bu haberin asılsız olduğu anlaşılmış; ama yine de konsolos Maillet bu durumdan yararlanmak için birilerini tam zamanında Livorno'ya varacak biçimde Marsilya'dan yola çıkarmıştı.[71]

Fransız tarafının satın almalarla ilgili istikrarlı eğiliminin tam aksine, fırsat saydığı herhangi bir nedenle bir Fransız konsolosunun bir köleyi elden çıkarmak istediği de oluyordu, "kürek için en iyi kalitede olduğu bilinen" bir köle 1705 Ağustos'unda Stefano kadırgalarının forsalar takımı için satın alınmıştı.[72]

Bir patrondan ötekine

Büyük ticari dolaşım sayesinde yakalanan köleler değişik ülkelere dağıtılıyor ve sonra bazen bir ülkeden diğerine yeniden ihraç ediliyorlardı, tüm bunlar bazen İtalyan yarımadasında ya da yarımadadan başka istikametlere doğru gerçekleşiyordu. Ayrıca perakende diyebileceğimiz bir ticaret de vardı: kendi gereksinimlerine uygun, belli özellikler taşıyan erkek ya da

70 ANP, *Marine* B1 3, *passim.*; *a.g.k.* 10; 103r, 3 Mart ve 338v-339r, 3 Ağustos 1716.

71 *A.g.k.*, 564v, 4 Aralık 1716.

72 ASFi, *MP* 2106, 3 Ağustos 1705.

kadın köle arayanlar veya o ya da bu sebeple artık gereksinim duymadıkları kendi kölelerini başkalarına verip, karşılığında peşin para almak niyetinde olan yani ellerindekini bir başka köle almak için elden çıkarmak isteyen özel kişiler vardı. Özel kişiler kendi kullanımları için köle satın alırlarken seçim sırasında daha dikkatli ve titizdiler; bu kişiler belli bir gereksinimden yola çıktıklarından, kendi gereksinimlerini en iyi biçimde tatmin etmeye çalışıyorlardı ya da kendi finans kaynakları doğrultusunda hareket etmeleri gerekiyordu.

16. yüzyıl başlarından itibaren artık, istenen şeyin kolaylıkla bulunabileceği büyük boyutlarda pazarlar söz konusu değildi. Tam olarak istenen özellikleri bir tüccara ya da aracıya bildirip iyi bir fırsat beklemek gerekiyordu, er ya da geç fırsat yakalanıyordu ve sıklıkla bekleyiş birkaç ay sürüyordu, bazen bir yıl ya da daha fazla sürdüğü de oluyordu.

Güçlü ve varlıklı insanlar bile istediklerini bulmakta güçlük çekiyorlardı. İsabella d'Este-Gonzaga, bir kadın kendisine istediğini yerine getirme konusunda yardım ettiğinde, belki de çok uzun süredir bekleyiş içindeydi. Bu kadın 1522 Haziran'ında ona iyi bir fırsat önermişti: "kısa bir süre önce Magreb'den sadece 50 scudi'ye alınan"[73] 16-17 yaşlarında güzeller güzeli Kuzey Afrikalı bir genç kız; büyük bir ihtimalle Mantova Markizi bu fırsatı kaçırmadı.

Bisignano prensi Luigi Sanseverino, karısı "Düşesin hizmetine uygun bir çift köle" bulmak için 7 Ağustos 1626'da büyük bir saygıyla Toscana Büyük Dükü II. Ferdinand'a başvurmuştu; Napoli krallığında yaptığı aramaların boş "çabalardan" ibaret kaldığını da söyleyerek; Büyük Dük'ten kendisine "her zaman ki gibi bulunabilen en iyi koşullarda bir çift beyaz köle" göndermesini rica ediyordu, büyük bir ihtimalle olumlu yanıt aldığı "bu büyük iyilik" için önceden teşekkürlerini sunuyordu.[74]

Büyük Dük III. Cosimo, 27 Eylül 1677 tarihinde Kızıldeniz kıyısına resmi bir görevle gönderilen Ali Paşa'ya, bu saygın

73 Luzio Renier 1891, 145.

74 Livi 1928, 335-336.

devlet adamının serbest bırakılması için aracı olduğu genç Ermeni Yakup'un serbest bırakıldığı, konusunda garanti verdikten sonra kendi ivedi ve net isteğini yazmıştı:

> Samimiyetimize güvenerek sizden, bana küçük yaşlarda iki hadım siyah köle göndermenizi rica ediyorum, 14 ya da 15 yaşlarını geçmesinler, bu ulusun büyük bir bölümünde olduğu gibi yamuk ya da yassı burunlu olmasınlar ama güzel görünüşlü, genç ve neşeli olsunlar, hayallere dalıp acı çekmesinler.[75]

Bu isteğin nasıl sonuçlandığını bilmiyoruz. En sondaki "hayallere dalıp acı çekmek" ifadesi, doğduğu uzak toprakların özlemiyle melankoli krizini yaşamak anlamına geliyordu. Kölelerin bu nedenle acı çekiyor olmalarından her zaman endişelenilirdi, bu acıyı yaşamaları istenmezdi ama kölelerin içinde bulundukları psikolojik durum göz önüne alınmış ya da çektikleri acının farkına varılmış gibi görünmüyor.

Yine Cosimo'nun on iki yıl sonra Tunus beyine yönettiği istek büyük bir olasılıkla yerine getirilmişti: aslında Toscana Büyük Dukalığı ve Tunus sarayı karşılıklı olarak birbirlerine iyi niyetlerini bildirirken her iki devletin deniz kuvvetleri korsan savaşında karşı karşıya gelmeye devam ediyorlardı. Büyük Dük Bey'e, kendisinden "uzun saçlı siyah bir adam" istediğini yazmıştı, istediği nitelikteki biri Agatas krallığında aranmalıydı; bu tanımdan büyük bir ihtimalle antik sahra kenti olan Agades krallığından bir Tuareg* anlaşılıyor. Tunus Beyi -Magreb'deki komşularıyla savaş halinde olduğundan uğraşacak pek çok işi olmasına rağmen- Toscana hükümdarına "Trablusgarb yoluyla uzun saçlı bir siyah köle sağlama" konusunda söz vermişti, bu olayda da işlerin nasıl sonlandığını bilmiyoruz.[76]

Bir noterde imzalanan alım satım sözleşmeleri, kullanıldıkları dönemlerden oldukça eski dönemlerin, Roma hukuku-

---

75 ASFi, *MP* 1605, 229r-230v, Ali Paşa Ermeni'nin serbest bırakılmasını ister, 22 Nisan 1677.

(*) Sahranın orta bölümünde yerleşik, tarım ve mevsimlik hayvancılıkla uğraşan, kendine özgü fiziksel, toplumsal ve kültürel özellikleri olan bir Berberi soyu.

76 ASFi, *MP* 1078, 19r, 26 Mayıs 1693; 220r, 19 Ağustos 1694.

nun kavram ve ilkelerinin ortaya çıktığı dönemlerden geç Ortaçağ döneminde kadar uzanan ve kullanımda olan geçmişin resmi yazım biçimlerini ve şemalarını tekrarlıyorlardı. Önceki dönemlerin modellerini yinelediklerinden 16. yüzyıl kontratları ve sonrakiler çok büyük bir yetkinlik ve derinlikle *La schiavitu in Liguria** (1947)[77] başlıklı çalışmayı gerçekleştiren Luigi Tria'ya ilginç bilgilerden yoksun ve sıradan gözükmüşler, adı geçen çalışmasıyla Cenovalı araştırmacının kendi kenti için gözlemlediği şeyler öz itibarıyla aslında tüm yarımada için tekrarlanabilir.

Geleneksel noter kalıplarına göre kölenin fiziksel durumunun iyi olduğu garanti ediliyor ve alıcı olası kötü huylar ve kusurlar durumunda korunuyordu; bu durumda "ad usum magazzenorum" bir satıştan yani "başkasının evine ya da dükkânına gidip satın alana itimattan" söz ediliyordu. Örneğin Stefano de Grimaldis, 27 Kasım 1521'de Santo Sepolcro di Sampierdarena Manastırı'nın rahibesi Maria de Marinis'e 150 liraya isminden daha önce vaftiz edildiği anlaşılan, "de progenie Maurorum",** aşağı yukarı 23 yaşlarındaki Caterina isimli bir köleyi satmıştı, satıcı kölenin "sanam et nitidam ab omnibus viciis magagnis occultis et manifestis"*** satıldığını beyan eder. 1552'de Bari'de 50 scudi'ye satılan 12 yaşındaki bir Etiyopyalının olayında açıkça "sarası olmadığı ve altına kaçırmadığı ve yatağı pisletmediği" garanti edilmiştir. Her türlü kusur ve kötü huy açık bir biçimde ifade ediliyordu; üstelik kaçma eğilimi bile (Sicilya'da bu tür kölelere "firari" denirdi). 1565 yılında 40 scudi'ye satılan 14 yaşındaki "buğday tenli bir köle" için "ayağının yavaş" olduğu ve fıtığı olduğu söylenmektedir.[78]

Bazı kontratlarda kölenin iyi nitelikleri üzerine satıcının teminatları yerine kölenin "cum omni vicio et defectu et cum

(*) *Liguria'da kölelik*

77 Tria 1947, 98.

(**) "Magreb ya da Moritanya kökenli".

(***) "Akıllı ve iyi eğitimli, gizli ve açık tüm kusurlardan yoksun".

78 *A.g.e.*, 236-237; Italya 1940, 366; Massa 1907, 266.

infirmitatibus suis"* satıldığı ya da "cum omnibus vitiis et defectibus occultis et manifestis et pro tali qualis est"** satıldığı söylenir. Kişinin "ad usum ferae"*** ya da "per auriculam dexteram"**** satıldığı anlamına gelen ifadeler de öncekilerle aynı anlamı taşır; yani bunun bir başka anlamı sağ kulağından tutulup alındığı gibi götürülen bir yük hayvanından farklı olmamasıdır. 1594'te köle tüccarı Romalı Valerio Porcari aynı biçimde "sağ kulağından" ifadesiyle Bari'de yargıçlık yapan Napolili Paolo de Roberto'ya Hıristiyan bir zenciyi (gerçekten de adı Antonius de Sattonis) yaklaşık 100 scudi'ye denk düşen 105 dukaya satmış.[79]

Satış sözleşmelerinin diğer ifadeleri, satın alanının köle üzerindeki haklarının tamlığı ve genişlemesini onaylayabiliyorlardı. Yukarıda adını andığımız genç Caterina'nın olayında da böyle olmuş, satışın şu koşullarda gerçekleştiği yazılır:

> ad habendum tenendum gaudendum possidendum et usufructuandum dictam Caterinam servam pro ut supra de eaque titulo et ex causa presentis venditionis faciendum et disponendum in omnibus et secundum et pro ut ipse d.sororis Mariole videbitur et placuerit et pro ut quilibet verus dominus et possessor de re sua et per ipsum iusto titulo acquisita facere posset.*****

Bu yasal ifade biçimleri genellikle tekrarlanıyordu, 10 Mayıs 1539'da Andrea Doria birliğinden bir kadırganın tayfa başı

(*) "Tüm kusur ve eksikliğiyle ve sakatlıklarıyla".

(**) "Her türlü gözle görünen ve görünmeyen kusuruyla ve sakatlığıyla olduğu gibi".

(***) "Hayvan usulü".

(****) "Sağ kulağından".

79 Avolio 1888, 5-6; Gaudioso 1928, 83-86; Monti 1931-32, 140; Massa 1907, 266.

(*****) Adı geçen köle Caterina'nın sahibi, onu elinde bulunduran, ondan yararlanan ve mülkiyet haklarını elinde tutan kişi olarak, bu niteliklerle, onu satma yetkisine sahip olduğundan bu satışı yapar ve bu nedenle her türlü mülkiyet hakları ve bununla ilgili diğer haklarla birlikte, onu gören ve beğenen rahibe Mariole'ye satar, bu satış nedeniyle kendisi, bundan sonra onun gerçek sahibi ve efendisi olacaktır.

Ferraralı Nicola'nın Giovanni Ilisco Gallano'ya "sclavam unam nominatam Fatinam (sic), coloris albi natione Turcorum"* satar, on iki yaşındaki kölenin satışı ile ilgili sözleşmede de aynı ifade yinelenir. On dört yaşındaki bir başka Fatma 1588'de Bari'de "pro tali qualis est cum omni vicio et defectu et cum infirmitatibus suis"** 125 dukaya satılır.[80]

Satış sözleşmelerinde sıklıkla köleyi satan kişinin her şeyden önce onun yasal sahibi olduğunu ve ona sahip olduğundan serbestçe satışa sunabileceğini beyan ettiği görülür. Söz konusu kadın ya da erkek "Türk"ün elde edilebileceği koşulların çeşitliliği göz önüne alındığında, satın alan yasal sahiple alışveriş yaptığından emin olmak istiyordu. Örneğin Cenovalı Tommaso Bosto şu doğrulamayı yapar:

> habere et tenere et possidere tituto empcionis per eum facte tamquam verurm dominum et patronum quamdam servam turcham albam nominatam Catham salvagiam etatis annorum undecim***

Sonra da, 1545 Ekim'inde kölesini 38 altın dukaya Napolili baharatçı Vincenzo Imperato'ye teslim etmişti.[81]

Satış sözleşmelerinde nadir olarak kölenin nasıl yakalandığına dair kesin bir bilgi yer alır. İşte on beşlik Leazi de Giabalia ile ilgili bu konuyu gösterir bir örnek: "habens mentum maxilasques signatas"**** "de civitati Bonae loci Turcarum et regionis Mauritaniae mox Serenissimi Principi nostri auspicis fauste debellatae".*****

(*) "Fatma adında beyaz tenli Türk kadın köleyi".

(**) "Tüm kusur, eksiklik ve hastalıklarıyla olduğu gibi".

80 Tria 1947, 237 ve 240-241; Massa 1907, 266.

(***) Adı geçen Catha adındaki, on bir yaşındaki beyaz Türk kadın kölenin patronu ve gerçek sahibi olarak onu mülkiyetinde bulundurmak, tutmak ve sahip olmak.

81 ASNa, *Pergamene della SS.Annunziata di Aversa*, 141, 13 Ekim 1545; Filesi 1973a, 59.

(****) "Çenesinde ve çene kemiğinde çeşitli işaretler olan".

(*****) "Türklere ait ve Moritanya bölgesinde kısa süre önce Yüce Hükümdarımızın muhafızlarının ele geçirdiği Bona kentinden".

30 Ekim 1608'de Pisa'da satılan Cezayirli yeni yetme kız diğer 1500'den fazla talihsiz gibi 1607 Eylül'ünde Bona kentinin Stefano şövalyelerince yağmalanması sırasında ele geçirilmişti.[82]

Bazen anlaşmada kontratın feshine neden olabilecek durumlar ön görülüyordu. Bazı durumlarda satın alanının köleyi iade ederek kontratı fesih edebileceği bir zaman aralığı ve belli bir tarih belirtiyor, bazen bu hak satıcıya da tanınıyor. 5 Kasım 1509 tarihli Cenova'da yapılan alım satımda, alıcının on iki yaşındaki Kuzey Afrikalı köle kızı, "non placuerit, quavis de causa"* dört ay içinde geri verebileceği konusunda anlaşmaya varılmıştı, aynı koşulla tam tersi de mümkündü, Portekiz'de oturan bir alman olan satıcı ya da onun adına yetki vereceği biri, parayı geri ödeyip köleyi geri alabilecekti. Alıcının sözleşmeye göre iade hakkı, eğer kölenin "aliqua infirmitas"** olduğu keşfedilirse, daha uzun bir süre için de geçerli olabiliyordu, örneğin "infra annum unum".***

Alım satım nesnesi olan kadın ve erkek kölelerin neredeyse hemen hepsi, yeni yetmeler ve gençlerden oluşuyordu. Tria'nın belgelediği 1500 ve 1560 yılları arasında Cenova'da satılan 13 köleden yedisi 9-16 yaş arası, dördü yirmilik ve ikisi daha yaşlı (33 ve 45).[83]

Özel şahıslar arasındaki satışlarda kadınların alım satımı birinci sıradaydı. Cenova'da gerçekleştirilen uzun bir sözleşme listesinde, 1514 Şubat-1518 Eylül döneminde satılan 129 kişiden sadece beş tanesi erkek. Yine 1546'da -bunu takip eden tarihte listede boşluklar var- on bir kadın ve beş erkek sahip değiştirmişler.

1563'te yine kadınlar birinci sırada (beş adama karşılık yedi kadın) ama ertesi yıl tam tersi olmuş (yedi adam ve dört ka-

---

82 D'Amia 1931, 284-2285; Bona baskını hakkında Bkz. *Fuori dalla grande storia* (1575-1644).

(*) "Her ne sebeple olursa olsun hoşa gitmezse".

(**) "Herhangi bir hastalığı".

(***) "Bir yıl içinde".

83 Tria 1947, 104 ve 101.

dın). 1500'lerin sonraki yıllarında ve ertesi yüzyılda liste kayıtlarında yer alanlara bakıldığında erkeklerin uzun bir süre tamamen birinci sırada yer aldığı görülür, yandaki sayfadaki iki tablo da bunu doğrular, bu tablolarda 1514-1564 yılları için ve 1571-1677 yılları için, gerek özel şahıslar arasındaki alım satımlar, gerekse Liguria başkentine ithal edilenlerle ilgili veriler yer almaktadır:[84]

Özel şahıslar arasındaki köle alıcıları, en genç olanları, on yirmi yaş arasındakileri ya da biraz daha büyük olanları arıyorlardı; on yaşın altındaki çocuklar da arananlar arasındaydılar ama onları bulmak çok kolay değildi. Hiç kimse yaşlı kadın ya da erkek bir köle satın almak istemiyordu ve o yüzyıllarda kırk yaşa gelmiş birisi yaşlı kabul edilirdi; altmışına varan ise artık ihtiyardı, seksenine varmak ya da yaklaşmak ise günümüzde yüz yaşında olmak gibiydi.

İnsanları takatsiz bir işçi ve iyi bir içici olan yaşlı bir köle almaktan caydırmak için bir Sicilya atasözü şöyle diyor:

> Yaşlı köle bitmek bilmez işkence
> Az çalışır, çok içer, uzun yaşar.[85]

Napolili noterlerin kayıtları -Napoli büyük bir ihtimalle köle sayısının en yüksek olduğu kentti- kuşkusuz kölelerle ilgili pek çok alım satım sözleşmesi saklıyorlar. Düzenlenen birkaç sözleşme zaten biliniyor. Lancianolu bir tüccarın vekili -Lanciano köle ticaretinde önemli bir rolü olan küçük bir Abruzzo kenti- 1 Ekim 1539'da Napolili Paolo Bosco'ya yirmi dukaya on iki yaşında, sağlık durumu iyi Maddalena adında "Morlacchialı" bir köle satmıştı ama yanağında bir yara izi vardı, sözleşmeden anlaşıldığına göre genç kız Müslümanlıktan Hıristiyanlığa geçmişti. Doktor Pietro de Cuevas diye biri 1 Şubat 1603'te 110 dukaya "iki beyaz yaşlı Türk satın almış, "birinin adı Mustafa ve diğerinin ki Amafi", söz konusu kişiler yaşlı olduğundan fiyat çok uygun gözükmüyor. Gerçekten de aynı tu-

84 Ithaller ve Satışlar 1514-1677

85 Avolio 1888, 7.

İTHALLER VE CENOVA'DAKİ KÖLE SATIŞLARI (1514-1564 VE 1517-1677)

Bilgiler kesin olmadığı zaman, tabloya hiçbir veri yazılmamıştır, "erkek ve kadın" dendiğinde o yıllarda erkeklerin net bir biçimde kadınlara oranla fazla sayıda olması nedeniyle sadece tek bir kadın göz önüne alınmıştır.

Yıl	erkek	kadın	toplam
1514	-	45	45
1515	3	39	42
1517	-	25	25
1518	1	16	17
1546	5	11	16
1563	5	7	12
1564	7	4	11
toplam	21	147	168
yüzde	12,5	87,5	100

Yıl	erkek	kadın	toplam	Yıl	erkek	kadın	toplam
1571	19	4	23	1607	2	1	3
1572	7	3	10	1608	4	1	5
1573	1	2	3	1609	3	2	5
1574	7	1	8	1610	4	-	4
1575	1	1	2	1611	3	1	4
1577	1	2	3	1612	1	-	1
1579	4	-	4	1613	10	4	14
1583	4	-	4	1614	2	1	3
1584	2	-	2	1615	1	2	3
1594	8	17	25	1616	-	2	2
1595	3	1	4	1617	2	1	3
1599	38	-	38	1621	1	-	1
1600	2	1	3	1622	2	-	2
1601	62	-	62	1623	1	-	1
1602	250	5	255	1626	5	-	5
1603	66	12	78	1629	1	-	1
1604	2	2	4	1638	18	-	18
1605	5	3	8	1677	2	-	2
1606	3	3	16				
				toplam	557	72	629
				yüzde	88,5	11,5	100

tara ertesi yılın eylül ayında aynı de Cuevas bir kadın köle satın almış. Bize bu bilgileri sağlayan bilge kişi "ruhu bu notları yazmaya devam etmeye dayanmadığından" yani satılan ve satın alınan zavallı yaratıklardan söz etmeye dayanamadığından daha fazlasını söylemiyor.[86]

Sondaj biçiminde bile olsa Napoli kentinin noter sözleşmelerinde yapılacak daha organik bir araştırma neler ortaya çıkarmaz ki? Gennaro Maria Monti şöyle yakınıyordu: "Napoli Noterlik Arşivi ne yazık ki sistemli bir biçimde araştırılmadı, öyle ki yüz binlerce noter belgesinde saklanan bilgi hazinelerinin sadece çok küçük bir bölümünü biliyoruz".[87] Yirmi binden fazla cildi yani 1500'den 18. yüzyıl ortalarına kadar kentin noterlerince düzenlenmiş birkaç milyon belgeyi, bir şekilde ele alıp ve araştırma cesaretine kim sahip olabilir ki? Ayrıca İtalya'nın güneyinin ve adaların noterlerinin her birinin belgeleri arasında alım satım sözleşmeleri ya da bir şekilde kadın ve erkek kölelerle ilgili diğer belgeler bulunabilir.

Bari ve diğer Puglia yerleşimlerine gelince, büyük bir bölümü alım satımları içeren kölelerle ilgili yüzden fazla noter kontratı kısaca özetlenerek gösterildi. Söz konusu alım satımlar -bazılarını daha önce anımsattık- 1539 ve 1719 tarihleri arasında gerçekleştirilmişler, yüz kadar kişiyle ilgili bu sözleşmelerde, erkeklerden çok kadınlar söz konusu: Sözleşmeyi yapanların ikametgâh adresi olarak Bari ve Bitonto dışında, Mola, Monopoli, Rutigliano ve başka bazı yöreler görülüyor, bu durum köle sahibi olmanın ne kadar yaygın olduğunun çok açık bir göstergesi. Satış sözleşmelerinde, satışa konu olan kişilerin dış görünüşlerinin betimlenmesi dışında ayrıca "bazen sahip oldukları kusurlar hakkında bilgi veriliyordu ya da hiçbir kusurları olmadığı garanti ediliyordu; [...] belgelerde, noterlerinkinde de kullanılan ifade biçimleri öz itibarıyla hayvan, özellikle at satışında kullanılanlardan farklı değildi".[88]

---

86 Ceci 1906, 79.

87 Monti 1931-32, 132.

88 Massa 1907, 265-270, sonraki veriler için de.

Bazı alım satımlar birden fazla köleyle ilgili: 1579'da Bitonto'da Giurdignano Baronu, vekili aracılığıyla üç farklı alıcıya satış yapmış: "mancipium nigrum"* 110 dukaya gerçekleşmiş, bir başka zenci köle 74 dukaya satılmış, biri kadın, diğeri erkek iki köleyi 170 dukaya satmış. 16. yüzyılın belgelerinde daha çok "zenciler" ve "Etiyopyalılar" var, oysa ertesi yıl "Türkler" çoğunlukta; ama yine de aralarında onlardan kopmuş birileri de eksik olmuyor -bu kez söz konusu olan bir Grek kadın- "aşağı yukarı 30 yaşında, kestane rengi saçlı, "yüzünde çiçek hastalığından kalma yaralar var", Bari'de 1564'te 50 dukaya Tranili bir alıcıya satılmış. Yirmilik Selinanova 1662'de Bari'de 70 dukaya satılmış, "dönme Türk kadın" olarak tanımlanmış. Bazı kadın köleler hamileyken satılıyorlardı, kimileri de küçük yaştaki çocuklarıyla birlikte; örneğin 22 yaşındaki kara gözlü, esmer bir "Türk kadın" Maslima Mesmetthona, Bari'de 1661'de satın alınmıştı ve "Bari kentinde doğan küçük kızıyla birlikte" Napolili bir efendiye gönderilmişti.

Çeşitli nedenlerle göze çarpan Puglialı alıcıların ve satıcıların isimleri arasında don Giacinto Preziosi'de var. 1717 ve ertesi yıl arasında, korsanlar ya da tüccarlarca Bari'ye getirilen kölelerin satın alınmasıyla ilgili anlaşmalarda koşulları görüşen kişi o: On iki, on üç, on dört ve yirmi üç yaşlarında dört kadın kölelik bir grubu 357 dukaya almış, yirmi üç yaşındaki kadının iki kız çocuğu varmış "biri 5 yaşlarında bir peri kızı, öteki dört aylık Iema", ayrıca on yaşında bir erkek köle ve altı yaşında bir kız köle almış, birine 70 ötekine 60 duka ödemiş ama don Giacinto Preziosi başkalarının hesabına hareket ediyormuş gibi görünüyor, başkaları adına aldığı köleleri yine onların adına hemen başka alıcılara yeniden satıyor -bu alıcılar önemli insanlar bazıları din adamları- görünürde de hiçbir kazanç sağlamıyor.

1690'ın ilk sekiz ayında, Lecce'deki noter Biagio Mangia'nın huzurunda Dalmaçya'dan gelen kölelerin alım satımıyla ilgili bir düzine kontrat düzenlenmişti. Daha detaylı olarak baka-

(*) "Zenci kölenin satışı"

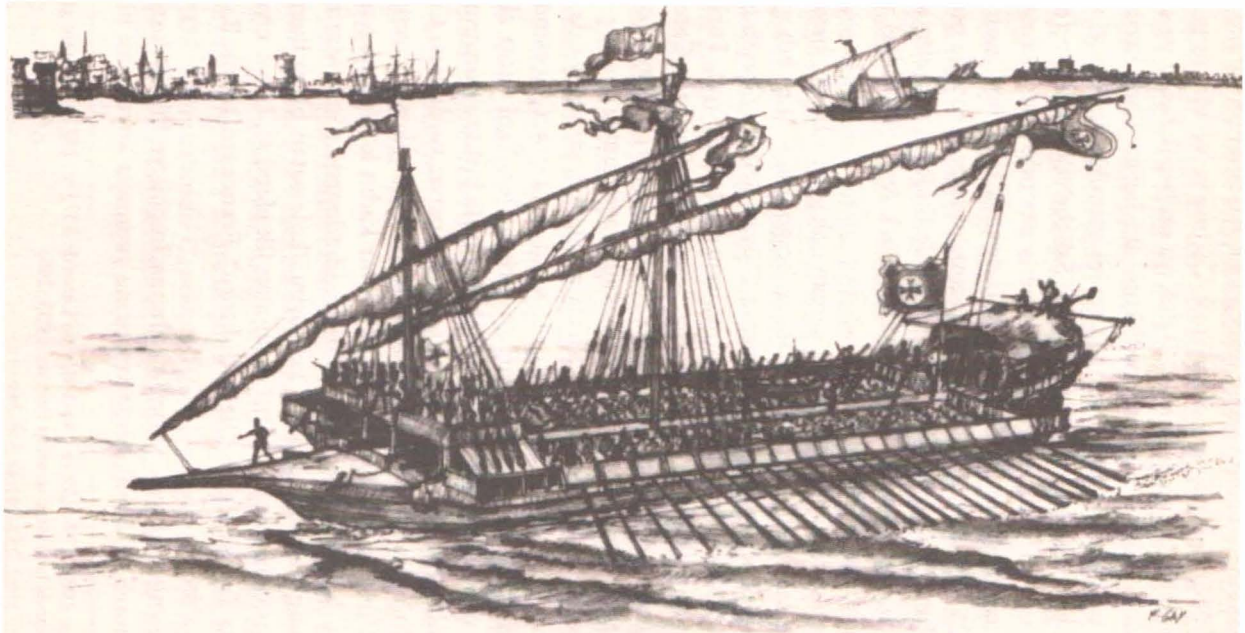
lım. 28 Mayıs 1690'da satıcı patron Messinalı Girolamo Palumbaro her şeyden önce aşağıda tanımlanan "beyaz Türk" iki kadın kölenin "elinde bulunduğunu ve onların sahibi olduğunu" beyan etmişti:

> Biri kestane rengi saçlı, Tolchade adında, Costaynizza kentinden Capisgicha'nun karısı ve diğeri siyah saçlı Hayre adında, aynı kentten Atalaccho'nun kızı, bu aşağı yukarı on dört yaşında, öteki ise yirmilerinde.

Sicilyalı patron, Macar savaşçıların üssü olan Segna kenti yargıçlarınca verilen iki sertifikayı yani ihraç belgesi diyebileceğimiz iki belgeyi beyan etmiş; öte yandan, Lecce kentinden olan alıcı don Oronzo Gravili, Napoli genel valisince 11 Ekim 1689 tarihinde imzalanan, iki kadın köleyi götürebilmesi için gerekli ithal iznini ibraz etmiş. Noter belgesinin de aynen kanıtladığı gibi alım satım sözleşmesinde de yer alan bir tedbir koşulu da yerine getirilmişti: S.Maria della Grazia'nın papazı "Hıristiyanlığı seçmiş bir Türk olan ve tercüman olarak bilinen Domenico Donato Perulli'nin beyanı" üzerine iki kadının gerçekten de "Türk" olduklarını doğrulamıştı. Yani gerçek ve tam bir satış sözleşmesi 112 dukaya uygulanabilmişti (belli bir değeri olan kişiler söz konusuydu).

Benzer prosedürlerle başka alım satımlar da sözleşmeye bağlanmıştı. Tıp doktoru Francesco Saverio Durante 40 dukaya "kendi evinde hizmet için" satıcı patron Gioacchino Cafiero di Sorrento'nun Fiume'den satın aldığı "on iki yaşlarındaki, kestane rengi saçlı, beyaz Türk" gencecik Isima'yı satın almıştı. Lecceli tüccar Domenico Angioletti, iki kadın ve bir erkek köleliyi "Krallığa sokma" izni elde ederek daha önce anılan patron Palumbaro'dan, Costaynizza'dan Adalacca'nın karısı olan kestane rengi saçlı, esmer Türk kadını, 36 yaşında olduğundan yani o zamanların ölçütlerine göre artık genç olmadığından sadece 29 duka ödeyerek satın almıştı.

Messinalı Palumbaro köle sağlayıcısıdır; "malı" Segna'dan gemiye bindirir, alıcıların neredeyse hemen hepsi Lecceli: Otrantolu Giovan Tommaso Morisco'ya 40 dukaya siyah saçlı, on

Seyir halinde bir kadırga (Franco Gay'ın çizimi, kaynak: C. Ciano, *Santo Stefano per terrae per mare, La grande guerra mediterranea e l'Ordine dei Cavalieri di Santo Stefano dal 1563 al 1716*, ETS Editrice, Pisa 1985).

sekiz yaşında, "lekeli" yüzlü yani çiçek hastalığının bıraktığı izleri yüzünde taşıyan beyaz Türk Cerima'yı ve birkaç gün sonra yapılan bir sözleşmeyle 30 dukaya on beşlik beyaz ve sarışın Mera'yı satar; Casarano dükünе iki beyaz Türk kızını, Budalı uzun boylu, açık kestane renkli yirmilik Fadime'yi ve orta boylu, kestane renkli on yedilik Saliche'yi 80 dukaya teslim eder; -iki yıldır uygun bir alışveriş peşinde olan- kaptan Giovanni Ximenen de Olricho'ya 30 dukaya İbrahim Paşanın karısı 25 yaşındaki Budalı beyaz Fadime'yi satar. Lecce'de oturan "hukuk doktoru" Vincenzo Landi de iki kişi satın alır: siyah saçlı, uzun boylu "buğday tenli" Türk Ayşa (38 duka) ve on beşlik Bekire (36 duka).[89]

Satın alınanlar neredeyse her zaman çok genç olanlar: beyaz tenli ve sarı saçlı, sekiz yaşındaki Imbrago, daha önce adı geçen bir başka papazın amcası papaz Giovan Battista Gravili tarafından 33 dukaya satın alınmış; aynı yaştaki "beyaz Türk" Usso aşağı yukarı 29 dukaya papaz yardımcısı Gennaro Caretti'ye gitmiş; on yaşındaki beyaz ve sarışın Sara, 32 dukaya Lecce kentinin yöneticisi Pietro Maldonado'ya satılmış.

Sözünü ettiğimiz satın almalarda alıcılar ya şahsen ya da o yöreden veya dışarıdan gelen bir vekil veya aracı sayesinde doğrudan ithalatçılarla pazarlığa girişmişler. Yani satın alınanlar deyim yerindeyse birinci el. Bununla birlikte durumun böyle olmadığı başka olaylar var. Anılan papaz yardımcısı Caretti, 26 Ekim 1696'da 58 dukaya "boylu boslu, kestane rengi saçlı, Hıristiyan olmuş beyaz Türk" bir kadın köleyi satın almış, bu köle Müslümanken Fatima adındaymış sonra Marina Bardi adını almış, soyadını kendisini "köle satan bir yelkenli kadırganın patronlarından" satın alan ilk efendisi, Lecce civarındaki Trepuzzi'den "fizik doktoru" Francesco Maria Bardi'den almış.[90]

İtalya'nın pek çok yerinde bulunan küçük ve büyük kentlerin noter anlaşmalarında araştırma yapmaya koyulacak biri

89 Paone 1982, 237- 239 ve 245-248; yine Lecce'de 1571 ve 1577 yıllarında gerçekleşmiş bazı alım satımlar Panareo 1933, 246.

90 Paone 1982, 237-241 ve 248-249.

çok kolayca köle alım satımlarını bulacaktır, en azından tüm 1500'ler ve 1600'ler için. 1600 ve 1694 yılları arası için Barletta'da yapılan alım satımları zaten belirlemiş olanlar var: Yirmilik siyah kadın bir köle, Kahireli "boylu boslu, açık mavi gözlü ve kestane rengi sakallı" 23 yaşındaki Mustafa, daha önce adı Şaban olan aşağı yukarı 26 yaşındaki Ruggiero ve diğerleri.[91]

-Büyük bir bölümü doğrudan Malta tarikatının kadırgalarınca sunulan ya da bir sahipten diğerine geçen- kölelerin satışlarıyla ilgili belgeler, Taranto noterlik anlaşmalarında da bulunurlar. 1708'de 25 yaşındaki bir kadın kölenin, onu elden çıkarmaya niyetli sahibi, kölesini Napoli meydanında daha fazla edebileceğini düşünür ve böylece bir tartananın patronu olan Vico Equense'ye emanet eder, bu kişi köleyi, ölüm ya da başka bir kaza durumunda hiçbir sorumluk almaksızın Napoli kentine götürecek ve orada satacaktır.[92]

Hâlâ gün ışığına çıkmamış da olsalar, İtalya'nın diğer pek çok yerindeki satışlar da kuşkusuz daha az sayıda değildi.

1593'te Venedik'te "bu kentin yurttaşı ve tüccarı olan" Giovanni Maria Carnevali, sekiz ve on sekiz yaşlarındaki iki Kuzey Afrikalı kadını satın alır; ertesi yıl üç kadın, iki erkek ve bir erkek çocuğu büyük bir ihtimalle korsan İngilizlerin elinden alır. Köle ticareti yaptığı açıkça görünmektedir.[93]

Bazıları satıyor, bazıları da satın alıyordu ama daha kolay bir yol bulanlar da vardı: Kendi kölelerini başkalarınkiyle değiştiriyorlardı.

Bunlar genç kadın kölelerini değiş tokuş eden köle sahipleriydi, hiçbir şey harcamadan her ikisi de "yeni" birer kadın köle elde etmekteydi, hangi niyetlerle bu değiş tokuş işlemini gerçekleştirdikleri doğrusu şüpheli görünüyor. Böyle bir olay 1507 Temmuz'unda Cenova'da meydana gelmiş: Pelegro de Mandelo ve Giambattista di Rapallo çok büyük bir titizlikle

91 Vista 1905, 301-302.

92 Speziale 1930, 103.

93 Tenenti 1955, 58.

hazırlanan bir noter sözleşmesiyle sırasıyla yukarıdaki şahıslara ait olan yirmi yaşındaki "de progenie Maurorum" Maria ile aynı etnik kökenli ve aynı yaştaki Anna'yı her ikisinin de "sağlıklı ve temiz" olduğu garanti edilerek değiştirmişler. İki kadın köle kendilerine ait olan giysileri ve diğer eşyaları getirmişler; bunlar büyük değere sahip eşyalar olmamalıydı ama belki de patronları cömert davranmıştı, bu davranışta sebepsiz değildi, çünkü kontratta iki genç kadının eşyalarına değer biçilmesi ve değerler arasındaki olası farklılığın patronlardan biri (doğal olarak daha az değerde eşya vereni) tarafından karşılanması sözleşme maddeleri arasında yer almıştı.

1579'da Napoli'de iki köle sahibi kendi kölelerini değiş tokuş etmişler: "vücudunda bir darp izi olan" Cezayirli Giovan Battista ile on beş yaşındaki bir zencinin değiş tokuş edilmesi sırasında "köle simsarı" Battista Campagna araya girmişti. Kölelerin hayvanlarla değiş tokuş edildiği durumlar bile bulunuyordu: 1542'de Palermo'da biri "quandom servum [...] pro duobus mulis"* vermiş; köle ve biri doru diğeri alaca olan katırlar "cum omnibus morbis"** kabul edilmişlerdi.[94]

Bu çeşitli alım satım sözleşmeleri nedeniyle ne kadar çok kavga ve anlaşmazlık doğmuş olabileceğini tahmin etmek zor değil. -Kendi evinde doğan, Violante adıyla vaftiz edilen ve 1582 Eylül'ünde 50 onzeye satılan- güzel bir yirmiliğin göz yaşlarıyla sarsılan sahibi, onu satın alan papaza teslim etmek istemeyince uzun bir dava ortaya çıkmış. 58 onzeye satılan ve sonra vücudunun çeşitli yerlerinden tüfekle yaralanan ve ağzında "Fransız hastalığı" yani bir çeşit frengiden dolayı yaralar bulunan köle Hali için 1602 Ekim'inde satıcı kaptan Simone di S. Giovanni ve alıcı Alberto de Sivestro anlaşmazlığa düşmüşler.

Asliye ya da ceza davaları sonunda, köleler "aynen hayvanlara yapıldığı gibi" haciz edilebiliyorlardı; 1507'de Cefalù'nun

(*) "Kölesini [...] iki katıra karşılık".

(**) "Her türlü hastalıklarıyla".

94 Tria 1947, 228-230; Monti 1931-32, 132; Gaudioso 1928, 43.

doğusundaki Tusa'da bir şato sahibi dört yaşında bir bebeği olan "buğday tenli" bir kadın köleyi haczettirmişti.[95]

İtalyan devletlerinde, özel şahıslar arasındaki alım satımlarda ve köle ithaliyle ihracında geçerli olan fiyatlar hakkında çeşitli yerlerden bazı bilgiler topladık. Net bir biçimde söylemek gerekirse kamu ya da özel, bir sahipten ötekine el değiştiren kadın ya da erkek kölenin fiyatı başka; bir kölenin sahibinden özgürlüğünü elde etmek için ödediği fiyat yani kefaret bedeli başka.

Kadırgalara gönderilmek için ya da ev hizmeti için satın alınan kölelerin fiyatlarıyla ilgili sorun, tabii ki zorluğu nedeniyle tarihçiler tarafından şimdiye kadar özel ve geniş bir analizle hiç ele alınmadı. Bütüncül bir biçimde baktığımızda 1500'lerin başlarından yüzyılın sonuna doğru fiyatların yükselme eğiliminde olduğu görülür. Cagliari'de imzalanan satış sözleşmelerinde 1580'den sonra fiyatın düştüğü görülür, Braudel'e göre bu veriler tüm Akdeniz'de olup bitenler için geçerli göstergelerdir.[96]

Oysa 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yani Avrupa seferlerinin en iyi dönemleri bittiğinde, fiyatlar bir süre artış eğilimi göstermiş ama sonra genel olarak sabitlenmişler. Bu durum yine de tüm meydanlar için geçerli değildi.[97] 18. yüzyılın ilk on yıllarında ve hatta daha da sonra yüzyılın yarısından itibaren Hıristiyanların ellerindeki köleler hissedilir bir biçimde azaldılar; bununla birlikte köle talebi de aynı ölçüde azaldı; bu nedenle donanmalardaki kadırgaların sayısı azaltıldı ve bu arada yelkenli kadırgaların birlikleri güçlendirildi.Yine de, sorun uygun biçimde açıklığa kavuşturulmuş olmaktan çok uzak; kürek mahkûmları ile ev kölelerinin fiyatları arasındaki farklılığı, bir İtalyan devleti ya da kenti ile diğerleri arasındaki farklı-

95 İtalya 1940, 365; Cancila 1972, 27; Trasselli 1972, 77 ama tartışmaların aynı kölelerle mi yoksa başka bir köleyle mi ilgili olduğu konusunda net bir bilgi yok.

96 Braudel 1953, 161. Fiyatlar hakkında diğerleri arasında Mathiex 1954 ve Trasselli 1972, 86.

97 Mathiex 1954, 160-161, Livorno ve Malta meydanlarını karşılaştırdı.

lıkları birbirinden ayırmak gerekiyor. Pazarın genel seyri dışında, kuşkusuz her zaman bir kölenin kendine has özellikleri ve nitelikleri ve ayrıca öte yandan çeşitli fırsatlar önem kazanır.

Bununla birlikte parayla ilgili bilgilerin -lira, scudi, duka, reali, onze gibi para birimleri ya da herhangi bir para biriminde- ötesinde, bir köle günlük yaşamda sağlanan hizmetler ve eşyalarla somut bir biçimde mukayese edildiğinde değeri neydi ve kaça mal oluyordu? Toscana deniz kuvvetleri 1686 Ocak ayında "Doğu Akdeniz'den gelen" üç Kuzey Afrikalı kadını satışa koymuştu; çünkü onları ne yapacağını bilemiyordu ve "harcamalarının karşılığını almayı iyi bir alışveriş" olarak kabul ediyordu. İçlerinden birinin fiyatı 102 scudi olarak hesaplanmıştı ama kadırgaların kileri için gerekli olan "peynirle değiş tokuş" edilmişti. Evet ama ne kadar peynir? Belge merakımızı gidermez. Bize Bianca adında on yedi yaşındaki Kuzey Afrikalı bir kızın olayı hakkında daha fazlasını söyler, bu kız 2 Şubat 1500'de Cenova'da 170 karış yani yaklaşık kırk metre siyah kadifeye satılmış.[98]

16. yüzyılda Sicilya'da bir kölenin fiyatı hakkında yetkin bir tarihçinin bize verdiği bilgi şöyle: "Bir at ya da katırın ortalama fiyatından üç ya da dört kat daha fazla, bir öküzünkinden beş ya da altı kat daha fazla". -Köleliğin hâlâ oldukça yaygın bir olgu olduğu- o dönemde yine adada kaçma girişimlerinden vazgeçmeyen (bu konuda sabıkalı) yani çok değerli olmayan bir siyah köle henüz bir yıllık on iki danayla değiştirilmiş.[99]

Kölelerin fiyatları hakkında bildiklerimiz çok da az değil: Örneğin 1517'de Favignana'da deniz kazası geçiren elli kadar köle için, adam başı 15 onze (kesinlikle çok uygun bir fiyat). 1500'lerin ilk on yıllarında fiyat on onzenin altına da inebiliyor ya da oldukça fazla bir fiyat olan yirmi onze ve daha üstüne çıkabiliyordu. Messina'da 1513 ve 1526 yılları arasında gerçekleştirilen 55 alım satımı gösteren bir listede fiyatlar 6-8 on-

98 Livi 1928, 377; SL.St.patria, 331, 5, 21 Şubat 1500; ASFi, MP 2086, 31 Ocak 1686.

99 Avolio 1888, 15-16.

ze'den 16-20'ye kadar gidiyorlar hatta Caterina diye biri ve 14 yaşındaki "vahşi" bir erkek köle için en yüksek rakam olan 29,1 görünüyor; rakamların büyük bir bölümü 10 ve 16 onze arasında gidip geliyor.

O dönemde Sicilya'da bir onza ile 430 kg. buğday ya da nohut veya 1000 kg. arpa ya da 238 litre şarap satın alınabiliyordu.[100] Birkaç işlem yaparsak bir kölenin ortalama değerinin (10-20 onze) yaklaşık 4.000-8.000 kg. buğday ya da nohut, 10.000-20.000 kg. arpa, 3.000-6.000 litre şaraba denk geldiği ortaya çıkar. Ama tabii ki bu verileri söz konusu toprak ürünlerinin şimdiki fiyatlarını baz alarak günümüz peşin parasına dönüştüremeyiz! Yaklaşık bir değerlendirme için dönemin gelir düzeyini, tüketim dağılımını ve diğer faktörleri de göz önüne almak gerekir. Bir ekonomi tarihçisinin konuyu bütün bileşenleriyle ele almasını bekleyelim.

1500'lerin ortalarına doğru -'insan mal' alım satımında da aktif bir ticari merkez olan- Lanciano'da bir köle 30 dukaya mal oluyordu, aynı dönemde 45 salme yani 15.400 kg. mısır da bu fiyataydı; fiyat yüzyılın ilk on yıllarında Sicilya'da uygulananlara oranla artmış olabilir ve bu eğilimlerin tümü ile uyuşabilir.[101]

Daha sonraları, örneğin 1570'lerde Palermo'da yaşlı bir zenci 8-9 onze, otuzluk bir Türk 46.20 onze (ama satın alan bu Türk'ü Müslümanların elinde bulunan kendi oğluyla değiştirmeyi düşünüyordu) ediyordu; dört ve altı yaşlarında iki çocuğu olan yirmi altılık bir Kuzey Afrikalı kadın 70 onze değerindeydi. Bu olaylar için yine Sicilya başkentinde geçerli olan kiralar, bir karşılaştırma ölçütü olarak kullanılabilir: bir kuyumcu dükkânı için yıllık 12-13 onze istenmiş, aynı miktar fırını ve çatı arası olan iki odalı bir yer için de geçerliymiş, Milanolu iki tuhafiyecinin kiraladığı geniş bir ev 25 onze ediyormuş; tarihçi "köle fiyatının kiralarla karşılaştırıldığında çok mütevazı olduğunu" gözlemler. Köle fiyatları daha önce

100 Motta 1974, tablo I; Avolio 1888, 16.

101 Marciani 1962, 273-274.

niceliksel olarak ortaya konuldu, bizi ilgilendiren tekrarlayalım somut karşılaştırma terimlerine sahip olmak. Bir başkasını daha görelim: 1597'de Siracusa'da güzel bir kadın köle ve aynı zaman kadınlara özgü işlerde becerikli biri, çeyiz olarak verilmiş, ona 60 onze değer biçilmiş yani 200 koyun alınabilecek bir bedel![102]

Yüz yıl önce Amat di San Filippo tarafından 1503 ve 1641 yılları arasında Cagliari'de satılan kölelerin fiyatlarıyla ilgili uzun bir liste sunuldu. Bu listeden anlaşıldığına göre 16. yüzyılda bireysel fiyat 168 Sardinya lirasından 2247'ye kadar gidip gelen bir seyir gösteriyor, ertesi yüzyılda ise en az 55 liradan başlıyor, 1604 yılında bebekli bir kadın köle için ödenmiş olan 606 liraya kadar varıyor. Tarihçi "bu paraların değerini belirlemek için bende olmayan bilgiler gerekmektedir" diyerek sözlerini tamamladıktan sonra şunu ekler: "Bu karmaşık işe girişmeyi uygun bulmuyorum".[103]

Armağan ve miras olarak

Köleler İtalya'ya Doğu Akdeniz, Magreb, Balkanlar gibi değişik yerlerden ve değişik olaylar sayesinde geliyorlardı. Ve İtalya'da bir devletten ötekine, bir kentten diğerine, bir hükümetten ötekine satılarak, satın alınarak, yeniden satılarak, değiştirilerek dolaşıp duruyorlardı. Ev yaşamında köle daha çok gereksiz bir zevk nesnesi, bir lüks, bugünkü deyişle bir statü sembolü olarak karşımıza çıkıyor. Böyle bir nesne iyi bir armağan da olamaz mıydı?

Cenovalı soylu Giambattista Centurione, eşi Elianeta Falamonica'ya iyi ve sadık bir eş olarak onunla "per longum tempus et bene et amorese"* bir yaşam sürdüğü için, ona duyduğu minneti kanıtlamak istediğinde böyle düşünmüştü. Karısına "de progenie Maurorum" Francesca adındaki bir kadın kö-

102 Trasselli 1972, 72-73; Italia 1940, 360.

103 Amat 1894, 21 ve *passim*.

(*) "Uzun süre iyi ve sevgi dolu".

le hediye etmişti, 12 Ağustos 1501 tarihli noter belgesi yeni patronun kadın köleyi "kendi istediği biçimde, kendine ait bir malmış gibi" kullanabileceğini bildiriyor. İki yüzyıl kadar sonra aile içinde başka armağanlar buluyoruz: 1700'de Bari'de soylu Giordano de Rossi karısına vaftiz edilmiş bir köle hediye eder, 1710'da Bonaventura Federichi kızı Luciana'ya, Crema adında bir kadın köleyi hediye eder, bu köle sonra vaftiz edilir ve Isabella Antonia Teresa adına alır, Luciana evlenmiştir ama çok uzun zamandır, yedi yaşından beri ailenin yanında bulunan ve bu nedenle çok sevdiği, gönülden bağlandığı köleden ayrılmak istemez.[104]

Armağanlar sıklıkla olduğu gibi bir elden diğerine geçebiliyorlardı. Köle Zuan (Giovan) olayında da böyle olmuştu; Portekiz'den gelen bu Kuzey Afrikalı, messer Troilo Altan tarafından Kıbrıs soylusu kaptan Panfilo d'Acri'ye armağan edilmişti. Venedik'te 16 Mart 1576'da Rialto noterinde hazırlanan armağan belgesi şöyle diyordu:

> Cesur kaptan Zuane'yi kendi malıymış gibi istediği biçimde kullanabilir: ve buna karşılık adı geçen köleye iyi davranacağına, ona hoşgörü ve sevgiyle efendilik edeceğine, iyi bir yaşam sürmesi için onu eğiteceğine söz verir.

Ama "cesur" kaptan üstlendiği yükümlülükle çok az uğraşmıştı, bu kez armağan etme sırası ona gelmişti; Kuzey Afrikalı Zuane'yi, Kandiya'da oturan Brogognioni baş rahibi monsignor Vidantonio'ya armağan etmişti, armağan -16 Eylül tarihli anlaşmada böyle deniyor- Altan tarafından "Saygıdeğer kişiden gördüğü iyiliklerin küçük bir karşılığı olarak" verilmişti. 19. yüzyıl tarihçisi Vincenzo Lazari bu olaydan söz ederken saf bir biçimde "Venedik devletlerinde kölelerle ilgili bildiğim belgelerin sonuncusu" demektedir![105]

Yüksek mevkilerdeki insanlar oldukça sık bir biçimde birbirlerine armağanlar veriyorlardı, armağan eden büyük bir ih-

104 Tria 1947, 222-223; Massa 1907, 269-270.

105 Lazari 1862, 475 VE 499-501.

timalle armağan verdiği kişiye belli bir nedenle teşekkür etmek ya da yaptığı bir iyilik için duyduğu minneti kanıtlamak istiyordu. 2 Ağustos 1534 tarihinde Cenova'dan Mantova dükünе "iki zenciyi [...], istediğiniz üzerine değil ama hizmetimizin, adamlarınızın ve kadırgalarınızın elde ettikleri ürünün bir bölümü olarak" ifadesiyle gönderen Andrea Doria açıkça armağanının nedenini belirtir; Doria'nın kendisi de bir donanmanın armatörüydü ve bu donanmayı Cenova Cumhuriyeti'nin ya da imparatorluğun hizmetine sunuyordu. Mantova'dan cezalarını kendi kadırgalarında çekecek mahkûmlar alıyordu, bu da ona büyük avantaj sağlıyordu.[106]

İnebahtı'da yakalanan köle-mahkûmlardan biri, "donanmanın papassosuydu* çok bilge bir adamdı ve pek çok dil biliyordu"; onu 1571 Kasım'ında Roma'ya götüren Paolo Giordano "Medicilerin kardinaline armağan etti ve Medici isterse bu köleyi Ermiş Papa'ya verecekti". Mantova Dükünün 1592'deki Cenova ziyareti sırasında, hediye olarak "olağanüstü bir çalışkanlıkla kadırgada hizmet" eden iki Türk'ten daha iyi bir hediye bulunamamıştı ve "altın ibrişimle işlenmiş açık parlak kırmızı kadife giysilerle" teslim edilmişler.[107]

Kölelerle, hayvanlarla ve egzotik merak uyandıran nesnelerle çevrili olmayı seven Toscana büyük dükleri pek çok kez hediye olarak Müslüman köle almışlardı. Bir Türk reis Cafer Hoca, Malta büyük üstadınca Büyük Düke armağan edilmiş, bu armağan işlemine Messina'da aracılık yapan Bardo Corsi yardımcı olmuştu, bu adam gerçekten de Toscana hükümdarına, Müslümanı 17 Ocak 1568'de, bir Ragusa (Dalmaçya kenti) gemisine bindirdiğini, tabii daha önce yanına "giymesi için bir-

106 Luzio Renier 1891, 144-145.

(*) Müslüman kürek mahkûmlarının başı olarak görev yapan, onların sözcülüğünü üstlenen ve dini vecibelerinde yardımcı olan kişiye İtalyanca'da papasso deniyor. Bu sözcük İtalyanca'da Ortodoks rahip, doğulu rahip anlamına geldiği gibi mecazi ve esprili bir anlamı da var: Yasadışı işler yapan bir grubun başı. Katoliklerin Ortodoksları da kendi açılarından imansız saydıkları göz önüne alınırsa, o dönemde büyük bir ihtimalle ilk anlamıyla kullanılmış olabilir.

107 Bertolotti 1887, 7-8, ve Neri 1886, 126.

kaç parça giysi" ve birkaç scudi de koymayı ihmal etmediğini bildiren bir mektup yazmıştı.[108] Yani bu reis büyük prestij öğesiydi, büyük bir ihtimalle Müslümanların elinde bulunan bazı Hıristiyanlarla değiştirilecekti.

Toscana Dükü, yeri geldiğinde şüphesiz çok dikkatli bir seçimden sonra kadın ve erkek kölelerini değişik kişilere hediye etmek için kullanıyordu. Kontes Olivares ona Palermo'dan 12 Ağustos 1594'te "kadırgalarının ürünü" olan iki kadın köle gönderdiği için teşekkür etmişti; 1618'de kardinal Sforza'ya iki "küçük köle" armağan edilmişti, biri "sert bakışlı ve kaba saba" görünmesine rağmen önceden seçilmişti. 1683'te III. Cosimo, kardinal Lauria'ya bir erkek köle armağan etmişti.[109] Büyük Dük, kadırgalarının sayısız yağmasından yararlanmasına rağmen hediye olarak da köle alıyordu. Örneğin 1614 Ekim'inde kesinlikle iyi nitelikli yirmi kadar köle, iki İngiliz korsan tarafından ona getirilmişti, bu korsanlar ganimet dolu dokuz kalyon için yazılı bir geçiş izninin peşindeydiler.

Aynı biçimde Malta şövalyeleri de hükümdarlara, yüksek rütbeli kişilere ya da sadece bazı ödülleri hak etmiş kişilere hediye olarak köle sağlama konusunda önemli kaynaklardı. Şövalyelerin La Valletta'daki kilisesinin dua yeri için *la Decapitazione di San Giovanni*'yi* resmetmiş olan Caravaggio'ya teşekkürlerine sunmak üzere, tarikatın büyük üstadı altın bir kolyeyle birlikte iki Müslüman köle hediye etmişti; bu olaydan kısa bir süre sonra 1608 Ekim'inde bir şövalye ile kavgası nedeniyle talihsizliğe uğrayan ressam Malta'dan kaçmak zorunda kaldığında köleleri de kendisiyle birlikte götürmeyi başarmış mıydı acaba?

1637 Temmuz'unda büyük üstat ve konsey, Napoli genel valisinin karısına "iyi giyinmelerini" öğütleyerek iki küçük köle kızı hediye olarak sunmuştu. Birkaç yıl sonra tarikatın

---

108 Livi 1928, 332-333. Zamboni 19022. 454-455; 1548 "dev bir Türkün" Büyük Düke armağanı.

109 Castignoli 1979, 477; Salvadorini 1978, 25.

(*) Caravaggio'nun ünlü resmi San Giovanni'nin başının kesilmesi

elçisini iyi bir şekilde misafir ettiği için Sicilya valisine teşekkür olarak "adı geçen saygıdeğer genel valinin eşine, iyi giydirilmiş iki küçük köle kızı göndermek üzere" satın alma kararı alınmıştı.[110]

Massimo ailesinden birine teşekkür etmek için -büyük bir ihtimalle yapılan bir iyiliğe ya da bir isteğe karşılık olarak ama hangisi olduğunu bilemiyoruz- korsan kaptan Tomaso Perachi, Livorno'dan bir siyah erkek köle göndermişti; 17 Mart 1686 tarihli mektupta bu köleyi teslim etmesi için kaptan Lepido Petrocci'ye emanet ettiğini bildirmişti, Perachi kendi topraklarından çekilip alınan ve Magreb kıyısına kadar sürüklenen -köle tüccarlarının oluşturduğu bir kervanla çölü aştığını düşünelim- oradan Anadolu'ya ihraç edilen ve Türk sahibinden kaçarak bizim korsanın eline düşen ve oradan da Romalı ailenin prensesinin yanında hizmete gönderilen o Fizanlı'nın talihsiz kaderini sezinlemeyi bize bırakır. Mektupta şöyle yazar:

> Adı geçen zenci kölenin diline gelince, o Türk dilini ve kendi ana dili olan Kuzey Afrika dilini çok iyi biliyor, çünkü Fazan ülkelerinden. Daha önce büyük bir Türk'ün kölesiydi ve Caramania'da bulunuyordu, biz o bölgelerde bulunurken kendi patronundan kendisiyle birlikte iki kişiyle kaçarak gelip bizi buldu. Ben size duyduğum saygının ve hizmetimin anısı olarak birkaç zenci ya da küçük erkek köle bulmak arzusuyla yanıp tutuştuğum bir sırada geldiğinden, daha önce elde ettiğimiz bir ganimetten payıma düşen bana ait bir kadın köleyi vererek onu yanıma aldım.[111]

Bir armağan sözleşmesi 1628'de Savoia Dukalığının başkentinde Cezayirli bir kölenin bulunduğunu bize kanıtlar. Salin oğlu Brain'in (büyük bir ihtimalle Selim oğlu İbrahim) nadir olmanın ötesinde tek örnek olduğuna, çok istisnai bir durum olarak karşımıza çıktığına inanabilir miyiz? Bu Müslüman, bir yıldan az bir süredir Dukalık kadırgalarının generali olan Ale-

110 Tenenti 1961, 113; Engel 1957, 60 (Caravaggio hakkında); AOM 256, 171R, 9 Temmuz 1637; *a.g.k.* 257, 179v, 29 Ağustos 1644.

111 Livi 1928, 64-66 ve 344-345.

magne baronu tarafından ya minnet duygularını göstermek ya da herhangi bir isteğini bildirmek için Dük I. Carlo Emanuele'in baş danışmanı Honorato Claretto'ya hediye edilmişti. Nizzalı baş danışman noterde kardeşi Francesco tarafından temsil edilmişti. Bu Cezayirli köle zaten Savoia kadırgalarında kürekteydi, Torino'daki "S.Tomaso yakınlarında küçük bir handa" kaleme alınan armağan sözleşmesinde şöyle betimlenir:

> Cezayir krallığındaki Soyda'dan Salin oğlu Brain, esmer, siyah sakallı, ufak tefek [...] sayın baron, bu kölenin Yüce Efendimizin kadırgalarından alındığını ve yerine daha iyi konumdaki bir başka kölenin konulduğunu söylüyor.[112]

Papalık yönetimi ise genellikle alışılmadık durumlarda bu tür bağış ve hediyelerde bulunuyordu, 1726 Ağustos'unda Trablusgarblı İbrahim oğlu Ais'i Roma'daki Portekiz büyükelçisine armağan etmesi de buna benzer nadir olaylardandır: Bu köle bir arkadaşıyla birlikte Civitavecchia kadırgalarından kaçmış ve öyle anlaşılıyor ki büyük bir ihtimalle birilerinin verdiği öğüt doğrultusunda diplomatın yanına sığınmıştı. İberya temsilcisiyle hukuki bir uyuşmazlıktan kaçınmak için kaçağın armağan edilmesine karar verilmiş.[113]

Bir geline çeyiz olarak köle verilmesini bağış ve hediyeler arasında değerlendirebiliriz. İşte birkaç örnek: Baron Matteo Lucchesi Nisan 1552'de Palazzolo baronuyla evlenen kızı Vincenza'ya, çeyiz olarak verdiği diğer eşyaların arasına, hepsi de vaftiz edilmiş dört köleyi de katmıştı: Pietro, Laura, Perpetua ve Simona; 1594 Nisan'ında Orazio Sersale ile evlenen Clarice Telesio'nun çeyiz eşyaları arasında, her ikisine toplam 127 duka değer biçilen, siyah kadın köle ve sekiz yaşındaki oğlu da görülür. Bir erkek ya da bir kadın köle, daha mütevazı bir düğün hediyesi oluşturabiliyorlardı: 1670 Haziran'ında da böyle olmuştu: Francavilla d'Otranto'da zengin dul Cesarea Pipino oğlu Marco Antonio Cotogno'nun soylu Porzia

112 Claretta 1894.

113 ASRm, *Epistolario* 37, 31 Temmuz ve 26 Ağustos.

Forleo ile evlenmesi nedeniyle "quendam puellam aetatis annorum 12 filiam quondam nostrae sclavae Alimae"* ifadesiyle hediye etmişti.[114]

Yani köleler pek çok değişik biçimde sahip değiştirebiliyorlardı. Bir başka sahip değiştirme yolunu da söylememiz gerekir: bir kişinin ölümü üzerine, köleleri diğer tüm eşyaları gibi yasal mirasçılarına ya da kendi isteğiyle vasiyetinde belirttiği kişilere gidiyorlardı. Sicilya kral naipliğinin 1509'da ölen "liman sorumlusu üstadı" Francesco Abbatellis'in mirasçılarına başka şeylerin yanı sıra 12 köle düşmüştü, sekizi erkek, dördü kadındı.

Tahtan düşürülen Ferrandino'nun Napoli'de kalan dul karısı "hüzünlü kraliçe" Giovanna IV d'Aragona 1518'de daha nazik bir biçimde "hizmetçi" denilen beş kölesiyle ilgili şu kararını bildirir:

> Aynı biçimde Santa Maria Matre de Compassione hastanesine bırakılırlar, Heli ve Barchet adı geçen hastanede şu şartla hizmet edeceklerdir: özgür olmayı istediklerinde, onlara özgürlükleri verilebilir.[115]

Kadırga kaptanı Domenico Massimo 4 Aralık 1570'de Doğu Akdeniz'den dönüşte kadırgasıyla birlikte deniz kazası geçirdiği Lecce'de ölüm anındayken mirasına bir son dilek ekler ve kölelerinden bazılarını şu şekilde miras olarak bırakmayı ister:

> Salem adında bir zenci çocuk yeğeni signor Piero de Massimi'ye;
>
> Afrikalı Cadir erkek kardeşi Orazio'ya;
>
> Barnolu [Bornu] yetişkin bir erkek ve bir kadın köle bay Paolo Orsini'ye;
>
> Ve karısı bayan Vittoria Naro'ya dört beyaz ve bir zenci ka-

(*) "kölemiz Alimae'nin 12 yaşındaki kızı"

114 Italia 1940, 359 (1552); ASCs, noter P.Plantedi, 1 Nisan 1594 bana Mirella Mafrici bildirdi; Argentina 1908, 24. Diğer göndermeler: Gaudioso 1928, 44 (1622 ve 1623).

115 Villabianca 1794, 301. Monti 1931-32, 131; diğer üç köle azat edilmişti. Ranieri Bocca'nın mirasındaki köleler 31 Temmuz 1538: D'Amia 1931, 284.

dın köle, zenci köle Barlecca adında, diğerleri Fatima, Miriam, Zenà ve Zoaba, bunların yanı sıra bu sonuncusunun çocukları olan bir küçük kız ve bir erkek çocuk.

Kontes Vittoria'dan tüm bu köleleri vaftiz ettirmesi ve kadınları ailenin mülkiyetinde bulunan birileriyle evlendirmesi, Hıristiyan olmak istemezlerse -kaptan bu ihtimali de gözardı etmemiş- "onları satmayı düşünmesi" rica edilmişti.[116]

Barletta'da -hani 16. ve 17. yüzyıllar arasında İtalya'nın güneyindeki köle bulunmuyordu?- güçlü ve soylu bir aileden gelen Cesare della Marra 19 Haziran 1664 yılında yazdığı vasiyette çok sevdiği karısına miras olarak "gerçek hanımı ve sahibi olarak davranabileceği, keyfi ve isteğine göre, hiç kimsenin itirazı olmaksızın yararlanabileceği, vaftiz edilmiş ve Iusmundo adı verilmiş erkek köle" Gusmano'yu bırakmıştı.[117]

Bir devletin içinde ya da devletler arasında kölelerin armağan ve kişisel bağış olarak dolaşımı ve donanmaların hizmetindeki kölelerin bir devletten diğerine ithal ya da ihraç edilmesi dışında, donanmalarının birbirlerine bir yükümlülük olarak değil de, karşılıksız olarak köle göndermesi de söz konusuydu. Bunlar büyük bir ihtimalle ihtiyaç fazlası kölelerdi, armağan olduklarından onlardan şimdi söz etmek bize uygun görünüyor.

En aktif Hıristiyan korsanlar olan Malta şövalyeleri sık sık fazla sayıda Müslüman kürek mahkûmunu ellerinde tutuyorlar ve onları diğerlerine dağıtıyorlardı. 1545 Haziran'ı belki de böyle bir olayın ilk kez gerçekleştirildiği tarihti: Üç papalık kadırgası adaya büyük üstadın daveti üzerine gelmişler ve "forsalar takımı zayıf kalmasın diye [...] bazı iyi kölelerle güçlendirilmişlerdi".[118]

Bazen, köle armağan edildiğinde bu armağan derhal bir

116 Guglielmotti 1862, 105.

117 Vista 1905, 302. Reggio di Calabria'da dört ve üç erkek kölenin söz konusu edindiği vasiyetnameler, noter L.Lagana'nın belgelerinden 531 (27 Ekim 1643) ve 532 (6 Haziran 1644) yararlanan Mirella Mafrici tarafından bana bildirildi.

118 Guglielmotti 1876a, 131.

başka armağanla karşılık görüyordu ya da tam tersi oluyordu: 1684 Ocak ayında Napoli genel valisi İmparatora, çok değerli 24 at göndermişti, atları Trieste'ye götüren Cenova yelkenli kadırgasına, Habsburg hükümdarının verdiği köleler yüklenmişti. Bu tarihi izleyen yıllarda, Avusturya İmparatoru Balkanlar'daki savaş harekâtları sırasında tutsak edilen pek çok Müslüman mahkûma sahip olmuştu. 1686'da Buda'nın yeniden fethi sırasında tutsak edilen 150 "Türk"ten oluşan bir askeri birlik, İmparator I. Leopoldo tarafından Toscana Büyük Dükü III. Cosimo'ya armağan edilmişti; bu armağanlar uzun bir kara yolculuğundan sonra ertesi yıl İtalya'ya ulaşmışlardı. Ferraralı bir tarihçi bu talihsiz grubun Este kentinden geçişini şöyle aktarır:

> Ünlü bir prense karşılıksız bir armağan olarak bir kaptan tarafından götürülen bu grup birbirlerine bağlı ve zincirli bir halde Ferrara'dan geçerken görüldü, o gün orada ahırda kaldılar, halktan pek çok kişi, Bologna'ya doğru yola çıktıkları ana kadar onları görmeye gitti, artlarında bir sürü pislik ve aralarından birinin yaşamı dışında bir anı bırakmadılar.

Onları Bologna'da "gemi limanında" görenler de olmuştu ve "tümü düzensiz ve sefalet içinde insanlar" gibi görünmüştü, Floransa'dan geçtikleri sırada -bu konudaki bilgiyi bize "Gazette de France" verir- şair Giovan Battista Fagiuoli'ye "hepsi güzel ve nitelikli" insanlar gibi gelmişti.[119]

Öyle görünüyor ki, aralarında büyük bir ihtimalle daha sonra aile ortamlarında yitip giden on kadar kadın da bulunuyordu; 1687 yılının Haziran ortalarında Livorno'ya varan erkeklerin bir listesi, bize isimlerini, geldikleri yeri, yaşlarını ve belirgin dış görünüş özelliklerini söylüyor. Üçte biri Anadolu kökenli, diğer üçte biri Buda ve çevresinden ve altıda biri "Cinque Chiese"den yani Macar Pecs'inden; büyük bir bölümü (118 kişi) boylu boslu ya da uzun olarak sınıflanmışlar, 20 ila

119 *Gazette de France* 1684, 79, Napoli'den 15 Ocak; Baruffaldi 1700, 364-365; *Gazette de France* 1687, 374, Floransa'dan 17 Haziran; Imbert 1906, 191.

40 yaşındadırlar (127 kişi): Yani özenle seçilmiş insanlar.[120] Çeşitli özel izleriyle betimlenmiş birkaç kişiyi görelim.

Cinque Chiese'den Ametto oğlu Mustafà, 22 yaşında, ufak tefek, kestane rengi tenli, boynunda pek çok yara izi var, bir yara izi de sol kolunda dirseğe yakın bir yerde, bir başka yara izi sol yanağında.

Cinque Chiese'den Ibrain oğlu Macametto, 20 yaşında, boyu bosu yerinde, kestane rengi tenli, vücudunun sol tarafında bir yara izi var, sağ kolunda iki siyah işaret ve laleye benzeyen bir çiçek var.

Buda yakınlarındaki Cimatornalı Mustafà oğlu Ali, 25 yaşında, orta boylu, beyaz tenli, vücudunun sol tarafından iki yara izi var, sağ bacağında bir yanık var.

Transilvanya'daki Clausenburghlu Gio oğlu Mustafà, küçük bir çocukken din değiştirdiğini Hıristiyan olduğunu söylüyor, önceki adının çeşitli dillerdeki karşılığı Giorgio, Fransızca-Latince karışımı bir dil konuşuyor, yaklaşık 50 yaşında, iri yarı, ten rengi çiğ beyazı, göğsünün ortasında ve sol kolunda birer yara izi var.

Scielaulu Ussain oğlu Macamet 27 yaşında, siyah tenli, yüzünde çiçek hastalığından kalma izler var, sol gözüne perde inmiş, sol kolunun alunda bir yara ve iki yara da sol baldırında tüfek yarası ve bir yara da başının ön tarafında.

Anadolu'daki Antep'ten Mustafa oğlu Macametto 45 yaşında, ufak tefek, siyah tenli, kellik hastalığı var, sağ kolunda etrafı siyah dört düğme biçimli damga var ve sağ bacağında bir tüfek yarası var, yanaklarında başka yara izleri de var.

Melattialı Ramadan oğlu Macametto 28 yaşında, orta boylu, siyah tenli, alnının ortasında bir yara izi var, ve her iki kolunda da bir yanık izi var, böğründe büyük bir ben ve belinde bir sürü benler var.

Romelialı Assano oğlu Macametto, 22 yaşında, boylu bos-

120 Liste ASFi, *MP* 2086, 1204-1211'de; Livi 1928, 338. Bonifacio 1938, 160, MP 2120'ye göndermeyle. Buraya sırasıyla listenin 18, 41, 47, 72, 76, 90, 129 ve 136. numaralarında bulunan köleler alınmıştır.

lu, siyah tenli çenesinde ve boğazında bir yara izi var.

1723 Eylül'ünde Malta şövalyelerinden Papaya hediye olarak, büyük bir bölümü yeni yakalanmış elli kadar Müslüman kürek mahkûmu gönderilmişti; çoğunluğu (28) Trablusgarblıydı, yedisi Cezayirli ve diğerleri çeşitli Magreb yörelerindendi. İki Malta kadırgasının mürettebatı ve şövalyeleri bir anı nişanı ve yiyecek içecek aldılar; kölelerin, o zaman hasta olan sekizi hariç hemen hepsi kadırgalara gönderildiler. Çeyrek yüzyıldan biraz daha fazla bir süre sonra 1757 Eylül'ünde bu kez papalık deniz kuvvetleri Maltalılara şanslı yağmalarının ürünü olan epey iyi bir sayıda (146 gibi görünüyor) Müslüman sağlamanın yolunu bulmuştu.[121]

121 ASRm, *Epistolario* 31, 10 ve 13 Eylül 1723; *Galere* 449, 1757, 3 Eylül.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Kadırgalarda ve Hamamlarda

Kürekçi sıralarında

Devlet mülkiyetinde bulunan kölelerin hemen hepsinden kürekçi olarak ve inşaat ya da donanma bakımı gibi değişik işlerde görevlendirilerek yararlanılıyordu. Onların kamu işlerindeki görevlerinden ve deniz kuvvetlerinin sorumlularının izniyle yapabildikleri diğer işlerden ilerde söz edilecek. İtalyan deniz kuvvetlerini konu alan tarih çalışmalarında -aslında çok sayıda ve doyurucu çalışmalar oldukları söylenemez- kürekçi olarak görevlendirilmiş kölelerden ya şöylesine bir söz edilir ya da susulur, mürettebat ve forsalar takımıyla ilgili her şey gerçekten de büyük ölçüde es geçilmiştir.

Özellikle savaşlarda bütün yük kürek mahkûmlarına düşüyordu, gemilerin motorları olan kürekler yüzlerce kürek mahkûmunun çabasıyla hareket ediyordu. Yeniçağ'da Akdeniz'de kürekli gemi ve savaş gemisi olarak kullanılan en üstün araç kadırgaydı. Kadırgaların her iki tarafında 25-30 kadar ahşap sıra bulunuyordu ve bu sıraların her birinde üç-dört ya da daha fazla kürekçi oturuyordu; yani toplam kürek mahkûmu sayısı yaklaşık 150'den 240'a kadar varıyordu. Aslında kürekçilerin sayısı kadırganın boyutlarına ve küreklerin kullanılma biçimine göre değişiyordu.

40 metreden 55 metreye varan uzunluklardaki gemi gövdeleri sadece dört-altı metre genişliği sahipti; gemi gövdelerinin ortasında koridor denen uzun dar bir geçit vardı, bu geçit pupadan pruvaya kadar uzanıyordu. Koridorda lostromo ve yardımcıları dolanır, biraz daha aşağıya yerleştirilmiş sıralarda oturan kürek mahkûmlarının çabasını artırmak için tempo verirlerdi ve ritmi tutturamayanları kırbaçla dürtüklerlerdi.

İki tür kürek kullanma biçimi vardı: üçlü denilen sistemde her sırada üç kürekçi otururdu ve her biri diğerlerinden bağımsız bir kürek kullanırdı ama yerleşim biçimleri eşzamanlı hareket etmelerine izin verecek biçimde düzenlenmişti (eğer kürekçi sayısı gerekenden azsa hız fark edilir biçimde düşüyordu). Basamaklı denilen diğer kürek kullanma biçiminde ise aynı bankın üzerine oturan tüm adamlar -sayıları altı ya da yediyi bulabiliyordu- hep birlikte tek bir küreği hareket ettiriyorlardı, bu kürek tek bir kişi tarafından hareket ettirilemeyecek kadar ağır (130-160 kg) ve uzundu (12-14 metre); kürek mahkûmlarının önünde 40-50 cm çapında bir kürek vardı ve bu kürek çapı nedeniyle birtakım tutma halkaları ya da saplar yardımıyla kullanabiliyorlardı. Zamanla daha da yaygınlaşan basamaklı kürek çekme biçiminde kürek mahkûmlarının sayısı 300'ü buluyor ve aşıyordu.[1]

Kas gücünü olabilecek en iyi biçimde tekne hızına dönüştürmek için kürek mahkûmlarının devinimleri zamanla en üst düzeye varmıştı. Bununla birlikte bazı değişik biçimlere de rastlanıyordu: "Çık ve atla" denilen kürek kullanma tarzında, her kürekçi kendi sırasının önündeki sıçrama tahtasına ya da önündeki sıraya çıkıyor ve küreği mümkün olduğunca kuvvetli bir biçimde çekerek kendisini arkaya atıyordu, bu arkaya atma hareketinde devinimi aralıksız sürdürmek için kendi sırasına oturmuş bir biçimde düşmesi gerekiyordu. Kürreklerin ritmi, takip durumlarında ya da herhangi bir tehlike-

1 Kadırgalar hakkında sefer ve özellikle forsalar takımı için pek çok kaynak arasından: Pandiani 1935, Eck 1940, Fasano 1961, Olesa Muñido 1971, Bamford 1973, Guilmartin 1974, Alessi Palazzo 1976, Viario 1981, Zysberg 1987, Scarabelli 1991, Bono 1993.

den uzaklaşmak gerektiğinde daha hızlı hale gelebiliyordu; olası en hızlı ritim ama kısa olmayan mesafeler için de her zaman uygulanabilir olan, hızlı kürek ya da deniz bilimleri konusunda uzman olan Venedikli Cristoforo Canale'nin sözlerine göre "stroppata denilen yani insanın durmaksızın uygulayabileceği güç miktarına" ayarlı kürek çekme biçimine aitti.[2] Bu ritim gerektiğinde "30 ve biraz daha fazla mil" yani 45-50 kilometre için yedi-sekiz saat ya da biraz daha fazla uzun bir süre uygulanabiliyordu. Sadece kısa süreler için (bir çeyrek ya da yarım saat gibi) kürekçiler daha yoğun bir güç harcamaya ve saatte 7-8 millik bir hız yapmaya zorlanabiliyorlardı. Tamamen normal koşullarda kürek çekme işi, yarım saatten bir buçuk saate uzanan belli süreler sonunda değişimle yürütülüyordu, böylece güç harcanan belli bir sürenin ardından bir dinlenme süresi geliyordu, normal şartlardaki seyir durumlarında kürekçilerin yarısının ya da üçte birinin iş başında olması yeterli oluyordu.

Diğer gemi türleri de kadırgalar gibiydi. Büyük kadırga daha geniş ve daha ağırdı, bordası deniz yüzeyinden daha yüksekti, kürekleri daha uzundu (20 metreye kadar varıyordu), bu kürekleri hareket ettirmek için 400'e varan sayıda kürek mahkûmu gerekiyordu, korsan seferlerinin tipik gemileri olan fustalar ve savaş kadırgaları daha narin ve hızlıydılar. Uzun yolculuklarda kullanmak üzere, kısıtlı da olsa bir yelken sistemine sahip olan kürekli gemiler gibi yelkenli gemiler (çeşitli tür ve boyutlarda) de vardı, bunlar daha az hızlıydı ama kötü hava koşullarıyla baş edecek güçteydiler, yine de kısıtlı bir kürek düzenekleri vardı, acil durumlar için küçük bir kürekçi grubu bulunduruyorlardı.

Forsalar takımının yapısı Yeniçağ'ın başında köklü bir biçimde değişmişti: Her zaman oldukça zorlu bir görev olan bu iş için özgür ve gönüllü adam bulmak giderek daha da zor hale geliyordu, bu nedenle bulunanların yanına kürek (aslında kadırga), ölüm, ömür boyu ya da belli bir süre için hapis

2 Canale 1540, 113.

cezasına çarptırılmış mahkûmlar yerleştiriliyordu, bunlara pranga mahkûmları ya da angarya mahkûmları deniyordu bunlara ek olarak Müslüman köleler de kullanılıyorlardı. Köleler ve pranga mahkûmları zamanlarının büyük bir bölümünü bir zincirle sıraya bağlanmış olarak geçiriyorlardı. Kürek kullanımı ve bu yüzden Müslümanların yakalanması, Hıristiyan tarafında da korsan seferlerinin yaygınlaşmasında itici bir güç haline gelmişti.

Tüm diğer Avrupa deniz kuvvetleri gibi İtalyan deniz kuvvetleri de, hep adam eksikliğinden özellikle de köle eksikliğinden yakınıyorlardı. Braudel'in bu konudaki gözlemi şöyledir:

> Ama birliklerin savaşı her şeyden önce limanlara doğru yürüyen kürek mahkûmlarının uzun zincirleri anlamına geliyordu ama yine de kadırgaların koca küreklerini kullanmak için yeterli sayıda değillerdi... Bu nedenle yoksul ve talihsizlere şiddet uygulamak, köle sahibi olmak, gönüllü kürekçileri işe almak gerekiyordu.[3]

Kürekçiler arasındaki kölelerin sayısında belli bir sınırlama söz konusuydu, bu sadece adam bulmanın zorluğundan değil, aynı zamanda güvenlik nedenleriyle de öngörülüyordu, yani isyan ve ayaklanma riskini en aza indirmek için bu uygulama ön görülüyordu ama yine de bazen bu tür olaylar gerçekleşiyordu. Kölelerin yanına -oranları normalde yüzde 25-30 olan- pranga mahkûmları ya da genellikle kumar borcu altında ezildiklerinden ya da işsizlik nedeniyle umutsuzluğa kapıldıklarından kürekçi olarak kendiliklerinden başvuran gönüllüler denilen özgür adamlar oturuyorlardı. Stefano tarikatının yönetmeliklerinde "kadırganın bir sırasında birden fazla köle bulunduramayacağına" dair bir madde vardı ve bu yönetmelik aynı zamanda her sırada en az bir gönüllünün bulunması gerektiğini söylüyordu. Kürek mahkûmlarının hangi kategoriye ait olduklarının ilk bakışta anlaşılması gerekliydi; bu nedenle gönüllülerin bıyıklı olması, pranga mah-

3 Braudel 1953, 902-903.

kümlarının ise hem suratlarının hem kafalarının tıraşlı olması ve kölelerin kafalarının tepesinde bir tutam saç bulundurmaları emredilmişti.[4]

Bununla birlikte ayrım, papalık deniz kuvvetlerinin belgelerinde belirtildiği gibi köle-gönüllü ayrımına gelindiğinde karmaşıklaşıyor ve çok kolay anlaşılamaz hale geliyordu ama aynı duruma başka yerlerde de rastlanıyordu. Sorunun çıkış noktası şöyleydi: Küreğe uygun yeterince adam bulmak zor olduğundan özel şahıslara ait Müslümanlar kiralanıyor ve bunlara gönüllülere ödenene denk bir ücret ödeniyordu ya da bu para köleyi kiraya veren kişiye veriliyordu. Böylece bazen, bir Hıristiyan gemisinin bordasındaki Müslümanların sayısı oldukça önemli ölçüde artıyordu ama bunlar olası istatistiklerde yer almıyorlardı çünkü kural olarak Hıristiyan ve özgür gönüllüler grubunda değerlendiriliyorlardı.

16. yüzyılın ikinci yarısında, Cenova'da kürekçi olarak kullanılmak üzere Müslüman kiralandığını gösteren birkaç olay var; kiralayan, kölenin kötü muamele ya da aşırı yorgunluk nedeniyle ölmesi durumunda değerini tazmin etmekle yükümlü kılınıyordu. Soylu Antonio Spinola, 1564 yılının Ocak ayında "titulo locationis"* olarak 26 Hıristiyan ve 34 Müslüman köleyi kaptan Bendinelli Saoli'ye vermişti. 15 ay boyunca her ay için adam başı iki scudi bir kiraya anlaşılmıştı yani bu kölenin değerine (100-120 scudi) oranla yüzde 20-25'lik bir gelir anlamına geliyordu. Bu kiralayandan çok kiraya veren için uygun bir fiyattı; bu nedenle Papa VIII. Urbino, 1629'da gerekli Müslümanların satın alınabileceklerini buyurarak kiralamaya karşı olduğunu bildirmişti.[5] Ama zamanla, yönetimdeki sorumluların büyük bir bölümü, deniz kuvvetlerinin subayları ve yine aynı yönetimin memurları olan köle sahiplerinin yararına davranmayı yeğliyorlardı, sonraki yıllarda gönüllü-köle kullanımı geniş bir uygulama alanı buldu.

---

4 *Statuti Dell'Ordine* 1746, 242 (titolo X, cap.IV); Vocino 1941, 355; Guglielmotti 1876, 298-304.

(*) "Kiralayan sıfatıyla".

5 Borghesi 1970, 144; Bertolotti 1887, 21.

Şimdi daha kayda değer birkaç uygulamaya göz atalım. 1639'da Bracciano Dükü Paolo Giordano Orsini'den beş gönüllü alınmıştı. 1663'te prens Mario Chigi'ye dört aylığına kiralanan 33 köle için yaklaşık 480 scudi ödenmişti; yapılan hesaplara göre -o zamanlar ortalama değeri 100 scudiyi aşmayan- bir köle başına ayda 3,75 scudi düşüyor yani bu Romalı prens için yıllık yüzde 40'tan fazla bir gelir anlamına geliyor, art niyetli bir biçimde bu prensin yönetimdeki papa VII. Alessandro'nun erkek kardeşi olduğu fark edilebilir ve bunun bir tesadüf olmadığı söylenebilir! Listeden kölelerin birbirinden farklı coğrafyalardan: Anadolu'dan, Bosna'dan, Magreb'den, Arnavutluk'tan ve Yunanistan'dan geldiklerini anlıyoruz. Aynı yıl kadırgaların general kaptanı Giovanni Bichi'nin 17 kölesi gönüllü olarak işe alınmış ve yine aynı kadırgaların subaylarının ve diğer yüksek düzeyli memurlarının ve genel iaşe amirinin bazı köleleri de kiralanmıştı! İltimas uygulamasını Papanın yakınlarıyla sınırlı kalamıyordu.[6]

Ama sadece gönüllüler söz konusu değildi. Mürettebatta görevlendirilmiş bazı köleleri de buluyoruz; tabii ki onların ücreti sahiplerince cebe atılıyordu. Örneğin Aralık 1653 tarihli bir listede pruva görevlileri arasında bir Musa oğlu Hasan ve bir de İbrahim oğlu Mustafa buluyoruz; on yıl kadar sonra -gönüllülerin büyük bir bölümünün Müslümanlardan oluştuğu 1663 yılında- Abdalà oğlu Salem diye birine dülger olarak ücret ödenmiştir.[7]

Bir Müslümanın kürekçilerin arasına yerleştirilmesi ya da tam aksine bu zorlu durumdan kurtarılabilmesinin mümkün

---

6 ASRm, *Galere* 389, 7 Ocak. Diğer olaylar: 1649 yılında beş olay *Galere* 394, 1649-1651, 16, 21 Aralık), 1652'de üç olay (*Galere* 395, 1652, 1 40, 15 Haziran); *Galere* 401, 1663-1664, 103r, 4 Mayıs; 112r-v, 3 Mayıs; 199r-v, 14 Temmuz; 205r-v, 31 Ağustos, 305r-306r, 3 Aralık (burada "32 köle" deniyor); 309r, 3 Aralık 1663: altı köle; diğer olaylar: 76r ve 88r, 30 Nisan 1664 (iki); *a.g.k* 1668, 28v, 23 Aralık (bir). Gruplar halinde ödemeler 42, 25, 23 köle *a.g.k* 402, 1668-1669: 200, 26 Ekim 212, 31 Ekim, 267, 15 Aralık, 276 ve 278, 31 Aralık 1668. Başka bazı olaylar *a.g.k* 403, *passim*. (1668-1670).

7 ASRm, *Galere* 395, 1653, 65, 31 Aralık; *a.g.k* 401, *passim*. Bkz. Lodolini Tupputi 1989, 374-375.

olduğu koşullar çok çeşitliydi. Örneğin Jacopo Baccini isimli Livornolu bir angarya mahkûmu önceki mayısta oldukça uygun bir fiyat olan 130 pezziye satın almayı başardığı Trablusgarblı kürek mahkûmu Acamet oğlu Mustafa'yı kendi yerine geçirmek için 1683 Temmuz'unda Büyük Dük'ten "onay" almıştı. Bir Müslümanın yerine bir diğerini geçirmek çok daha kolaydı, üstelik önemli bir insanın yüreğinde yeri varsa; 1724'te de böyle oldu, papalık kaptanı şövalye Carlo de La Motte Hıristiyan olmuş Cezayirli bir köleyi kadırgalardan çekip almıştı, onun yerine Malta'da satın alınmış, çok daha güçlü olduğu yani küreklerin ağır yükü için mükemmel nitelikte olduğu söylenen bir başka Cezayirli geçirmişti.[8]

Müslüman köleler forsalar takımının diğer üyeleriyle kadırgaların ya da diğer teknelerin bordasındaki zorlu yaşam koşullarını paylaşıyorlardı. Bu insanların kullanabileceğini mekânların ne kadar sınırlı olduğunu ayrımsamak için bir kadırganın boyutlarını ve ona binen insan sayısını -mürettebat ve forsalar takımına silahlı askerlerde eklenirse 300'den 500-600'e varan bir sayı- düşünmek yeter: Kürekçiler gündüz ve gece sıralarının üzerinde kalıyorlar ve nasıl becerebiliyorlarsa orada dinleniyorlardı. Sadece kaptan ve yüksek rütbeli subaylar için bazı konforlar söz konusuydu: Gemideki diğer tüm insanlar ve forsalar için 17. yüzyıl başlarında özgürlük için dua eden isimsiz bir İspanyol kürek mahkûmunun dizelerine Benedetto Croce tarafından verilen *Vita infernale delle galere** başlığının söylediği gibi cehennemi bir yaşamdan söz etmek daha doğru olabilirdi.[9]

Bazı angarya mahkûmlarının tanıklıkları bu ortamın sunduğu görünümü bize büyük bir etkiyle yansıtıyorlar; bunlar arasında en meşhuru, daha önce de andığımız, on sekizinci yüzyıl başlarında, "dini nedenlerle" kadırgaya mahkûm edilen genç Fransız Protestan Jean Marteilhe'nin tanıklığı ama *Il for-*

---

8 Pera 1899, 211: ASRm, *Epistolario* 33. 1 ve 7 Ağustos. Francesco Biamonte'nin talebi üzerine gerçekleşen bir başka olay, *Epistolario* 112, 1734, 13 Şubat.

(*) *Kadırgaların Cehennemi Yaşamı.*

9 Croce 1949.

*zato** (Napoli 1577) isimli şiir gibi pek çok isimsiz ve daha az bilinen tanıklıklar da var.[10]

Belli özellikleri ve fiziksel dayanıklılıkları nedeniyle tüm köleler küreğin yorgunluğuna ve borda yaşamına uygun değillerdi, bu iş için uygun olmayanlar ve güçlerini yitirenlerin "yetersiz" olduğu bildirilir ve başka işlere yönlendirilirlerdi; bu işler donanmaların bakım, onarım ve idaresiyle ilgiliydi: Gemi teknesinin katranlanması, yelken dikmek ve onarmak, kürek üretmek ve cilalamak gibi işler söz konusuydu. *Kadırgalar hakkında* başlıklı 1595 tarihli bir Toscana yönergesinde şöyle bir buyruk var:

> Kürek konusunda "yetersiz" olan tüm köleler ve angarya mahkûmları iyi oldukları konularda görevlendirilsinler ve iyi olanlar subaylar tarafından terfi ettirilsin ve küreklere yerleştirilsinler.[11]

Üstelik seyir dönemi için peksimet hazırlanması, araç gereç ve malların taşınması, temizlik ve tamir gibi işler de vardı. Bu işleri yapacak kimse olmadığında, mevsime ve gereksinimlere göre iş çeşitli aralıklarla uzayıp gidiyordu. Örneğin 1728 Ağustos'unda Civitavecchia'daki kürek mahkûmları iş bırakıyorlardı:

> Kahvaltı ve öğle yemeği saatleri arasında da zaten üç saat keyif sürmelerine rağmen yirmi iki buçukta biraz soluk alsınlar diye geri çekiliyorlar, eski usule göre sonbahar mevsimi ilerlediğinde kahvaltı ve öğle yemeği arası sadece iki saat verilir ve akşam yirmi üçte iş bırakılır, günün o saatinde gardiyanlar gerek görürlerse iş bırakırır, yoklama yapar ve onları sıralarına zincirlerdi.[12]

Diğer kamu işlerinde ve özel şahısların yanında ev hizme-

(*) *Angarya Mahkûmu.*

10 Marteilhe 1717; Croce 1949, 84.

11 ASFi, *MP* 2131; *ordini fatti al com.rio delle galere il di 1 febraio 1595* (*1 Şubat 1595 günü kadırgaların müfettişine verilen emirler*).

12 ASRm, *Epistolario* 40, 1728, 9 Ağustos.

tinde bulunan kölelerin yükümlülüklerinden daha sonra söz edeceğiz.

Forsalar takımının disiplini ve kontrolü konusunda çok sert bir tavır söz konusuydu, iyi bir hizmet elde etmek ve ayaklanmalardan ya da daha kötü olaylardan sakınmak için başka türlüsü de olamazdı. Forsalar takımının denetiminde en büyük sorumluluk onların gardiyanına düşüyordu, gardiyan sözcüğü, bugün taşıdığı işkenceci yan anlamına boşuna sahip olmamıştır.[13]

Köleler haksızlığa uğradıklarını düşündüklerinde ve aşırı sertlik uygulandığında protesto etmekten geri durmuyorlardı. Civitavecchia'da deniz kuvvetleri idaresi protestolarda başı çekenleri cezalandırarak ya da herkese karşı baskıcı tedbirler uygulayarak tepki göstermişti, bazen de protestoları haklı bulup gereğini yapmaya çalışmıştı.

Kürek mahkûmlarının gardiyanının papassoya -bu kişinin işlevinden söz edeceğiz- attığı bir dayak 1719 Nisan'ında bazı kölelerin ayaklanmasına neden olmuştu, bu kez hepsi sopalanmıştı ve bu olayın ardından protestolar, ihbarlar ve soruşturmalar gelmişti. 1721 Ağustos'unda gardiyanlara davranışları konusunda tembihte bulunulmasına ve ihtar verilmesine karar verilmişti. Birkaç yıl sonra 1724 ve 25 arasında, bir gardiyan yardımcısı eski bir angarya mahkûmu olan Romagnalı Andrea Sampieri, bir köleye kötü davranmak ve yaralamaktan yargılanmıştı. Gardiyanlar ve Müslümanların kontrolüyle yükümlü diğer görevliler bazen güçlerini kötüye kullanıyorlardı; onları kürekçilerin sırasından alıp kente gitmelerine izin veriyorlardı; köleler böylece biraz kazanç sağlama fırsatı yakalıyorlardı ama gardiyanlar bu uygulama için kölelerden para istiyorlardı. 1725'in Aralık ayında kontrolle görevli Pazzaglia bu durumdan şöyle şikâyet ediyordu:

> Belli bir açıdan bakıldığından gardiyanların forsalar takımı üzerinde çok yetkileri olduğundan kuşku olmadığını söyle-

13 Pantera 1614, 124-125. Güvertedeki disiplin ve kölelerin yaşamlarının diğer yönleri hakkında: Vitalini Sacconi 1982, 298-307.

mem gerekiyor, bunlar istedikleri kölelerin zincirlerini çözüp Civitavecchia'ya günlük girişlerine olanak sağlıyorlar, onların çaba ve güç harcayarak kazandıkları günlük yevmiyelerden yararlanıyorlar ama köleler fazla sayıda olduklarından hepsi her gün çalışabilecek yer bulamıyorlar.[14]

Buna benzer keyfi ve zorlama olaylar bir yana, pek çok Müslüman -Civitavecchia'da ve başka şehirlerde- bağımsız işler yapmak için avantajlı izinler elde etmişler ve böylece yaşamlarını sürdürebilmek için hatta kefaret paralarını bile temin edebilmek için kazanç sağlamışlardı; kölelerin kent yaşamındaki konumlarından söz ederken bu konuyu yeniden ele alacağız. Müslümanlara davranış biçimi, an azından 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren aynı dönemlerde Müslüman ülkelerde de Hıristiyan köleler bulunduğundan ve bir sonraki bölümde sözünü edeceğimiz gibi, bu kölelerin koşullarıyla Müslüman kölelerinkiler arasında belli bir bağlantı kurulduğundan karşılıklı etkileşim içinde biçimlenmişti.

Yakalanan tüm Müslümanlara aynı biçimde davranılmıyordu; İnebahtı tutsakları bağlamında söylendiği gibi doğuştan ya da üstlendiği görev nedeniyle önemli insanlar tutsak bile olsalar -bunlar sadece teorik olarak köle olarak kabul ediliyorlardı- her türlü kötü muameleden uzak tutuluyorlar ve üstelik belli bir hareket özgürlüğüne sahip oluyorlardı. Gemilerin reisleri de mürettebatın kaderini paylaşmıyordu. Onlara daha iyi davranılıyordu, her şeyden önce hakaretlerden ve kürekçi sıralarında yaşanan eziyetten uzak tutuluyorlardı. İki taraf arasında gerçekleşen gizli ve sessiz bir anlaşma uyarınca böyle davranılıyordu: Böylece köleliğe düşmüş Hıristiyan bir kaptana da aynı biçimde davranılmış olacaktı.

Öte yandan bir reis sadece saygın bir tutsak değildi ama aynı zamanda ve her şeyden önce korsan harekâtlarındaki deneyimi ve yönetim yetenekleri nedeniyle düşman için değerli bir unsur-

14 ASRm, *Epistolario* 22, 5 Nisan ve 18 Eylül 1719; *a.g.k.* 23 (6, 13 ve 20 Mart 1719); *a.g.k.* 28, 4 ve 18 Ağustos 1721; *a.g.k.*, 33, 27 Temmuz 1724; *a.g.k.* 35, 5 ve 26 Mart, 24 Aralık 1725 (gardiyan Torelli'ye karşı).

du. Bu nedenle onu ölçülü bir gözetimle de olsa daha dikkatli bir biçimde egemenlik altında tutmak yerindeydi. Bir reis için geçerli olan özgürlük olanakları da diğerlerininkilere göre daha farklıydı, bunu daha sonra göreceğiz, onlar için kefaret bedeli ödeyerek kurtulma olasılığı neredeyse tamamen ortadan kalkmıştı, bir değiş tokuş ya da kuşkusuz nedensiz olmayan bir centilmenlik anlaşmasıyla özgürlüklerini kazanmaları daha olanaklıydı.

1695 Haziran'ının başlarında yelkenli kadırgasıyla birlikte yakalanan ve Civitavecchia kalesinde tutulan Cezayirli reis Ahmed oğlu Ahmed'e "yiyecek içeceği" için ayda beş scudi aktarmakla kalınmamış, ayrıca ona uygun giysiler sağlanmıştı ve üstelik onun hizmetinde kalan iki Cezayirliye de ayda 3 scudi ödenmişti.[15] Bu durumun aksine, din değiştirdiklerini inkâr eden dönme reislere genelde doğal olarak hiç saygı gösterilmemişti. 1723 Kasım'ında papalık kaptanı Oddi, reis Murat ile ilgili olarak şöyle bir bilgi veriyordu:

> Herkese Trablusgarblı bir Türk olduğunu söylüyor, ben kürek mahkûmlarının gardiyanına onu bir angarya mahkûmu gibi zincirlemesi emrini verdim ve ayrıca geceleyin onu zincirde tutmasını istedim, eğer siz değerli efendimiz ona zincir konmasını istemezseniz beni haberdar etmeniz yeter.
>
> Türk olarak muamele görme hakkını bildiren bir dilekçesinde Trablusgarblı reis mütekabiliyet uygulamasını da örnek göstermişti.[16]
>
> 1595'te Toscana kadırgaları için yürürlüğe konan emirler, reislere hiçbir ayrıcalık uygulanmaksızın sert bir gözetim uygulanmasını buyurmuşlardı:
>
> Kürek mahkûmlarının gardiyanları hiçbir reisin ne zincirini çözebilir ne de gemiden çıkmasına izin verebilir ve onları günde iki ya da üç kez ikişer defa kamçı cezasıyla gözetim altında tutmalıdır.[17]

---

15 ASRm, *Galere* 377, 1691-1698, 27v-28r, 30 Haziran ve 4 Temmuz 1696; *a.g.k.* 410, 1694-1696, 132, 205, 245, 24 Eylül 1695 ve 14 Haziran 1696.

16 ASRm, *Epistolario* 31, 15 Kasım 1723.

17 ASFi, *MP* 2131 (Bkz. 11. dipnot).

Büyük savaş yılları çok uzakta değildi, güvenlikle ilgili endişeler insani ve diplomatik nitelikli düşüncelere oranla daha ağır basıyorlardı.

Kural olarak köleler, geceyi ve dinlenme saatlerini gemilerin bordasında güvenlik nedenleriyle zincirlenmiş bir biçimde geçiriyorlardı; sadece Livorno'da 1602'den itibaren liman çevresinde bir "hamam" inşa edilmişti, burası, forsalar takımının geceyi ve bazı durumlarda günün belli saatlerini ya da tüm günlerini geçirebilecekleri bir yerdi.[18]

Bu girişim, 1599'da Livorno'ya Stefano şövalyelerince yakalanan iki binden fazla kölenin "yani forsalar takımı için şimdiye kadarkinden çok daha fazla ürkütücü olabilecek vahşi ve atılgan adamların" getirilmesinden sonra Büyük Dük I.Ferdinand tarafından başlatılmıştı; yakalanan adamların sayısı oldukça fazladır ama büyük bir ihtimalle bu rakamı abartan yerel tarihçi Vivoli şunları söyler:

> Ferdinand bu sefiller yığınını, hep gardiyanlarca gözetim altında tutulsalar da, sıralarına zincirlerle bağlı olsalar da, Tersanenin içinde ve kadırgalarda uyumsuz bir halde tutmanın ne kadar tehlikeli olabileceğini düşünmekle iyi etmişti ve sorunu gereken ve ihtiyatlı bir biçimde onları duvarlarla çevrili kapıları kilitli ve iyi korunmuş bir yere kapatarak çözmüştü.[19]

I. Cosimo'nun savunma kalesinde yer alan hamam "küçük şato ve yeni Livorno" kenti arasındaydı.

Isim büyük bir ihtimalle Müslüman dünyasından ithal edilmişti, orada köle sahipleri kölelerini genellikle evlerinde hamamlara ayrılan yerlerde barındırıyorlardı: İnşa edilen kamu binaları ya da bu amaca uyarlananlar aynı ismi taşıyorlardı, sonra bu isim aynı karşılıkla Hıristiyan dünyasına aktarıldı ve çevrildi.[20]

18 Ciano 1959, 26.

19 Vivoli 1844, 216-217 ve 433.

20 Frattarelli Fischer 1990, 41, bu kaynağa göre 1598 ve 1600 yılları arasında inşa edilmiş; "hamam" sözcüğünü kullanımı hakkında Audisio 1957. Hamamdaki disiplin için önlemler ve kurallar hakkında: Pera 1899, 162-163, 26 Ocak 1604. Hamamdaki kölelerin çıkardığı bir "isyanın" bastırılması hakkında: AS-Fi, *MP* 2106, 7 Eylül 1705.

Floransalı rahip Filippo "sonsuz bir rahatsızlık ve acılarla kadırgaların sıraları üzerinde sürekli kımıldamaksızın oturdukları" için Toscana forsalar takımının durumunu diğer deniz kuvvetlerinin kürek mahkûmlarınınkiyle kıyaslayarak, hamam müessesesini Toscana forsalar takımı için "özel bir ayrıcalık" olarak tanımlıyordu. Forsalar takımının ruhi gereksinimleriyle ilgilenen capucin rahiplerinden biri olan Peder Filippo, hamamı şöyle tanımlamaktadır: "Kale şeklinde yüksek duvarlarla çevrilmiş, her taraftan yalıtılmış büyük bir fabrika":

> Hamamın ortasında geniş bir avlu bulunur, bu avlu uzun dörtgen şeklinde, ortasında içmek için kullanılan büyük bir iyi su sarnıcı ve bir de kaynak su kuyusu var, ama bu su biraz tuzlu olduğundan, çamaşır yıkamak için kullanılır [...]
>
> Geceleyin dinlenmeleri için hamamın içinde, girişleri avlu tarafında olan dört büyük oda ayrılmış ve bunlar da hamamlara bağlı, bunların sayısı günümüzde dört olan kadırgaların sayısına denk düşer [...].
>
> Hamamda dinlenmek için boş masalardan başka bir şey bulunmaz: parası olan kendine bir gemici şiltesi ya da döşek veya en azından bir çuval saman sağlayabilir, bunu engelleyecek bir emir yoktur.

Her büyük oda ya da hamam adını, içinde barındırdığı ufak şapelden alıyordu. Bu şapeller de isimlerini kadırgalardan almışlardı: San Francesco kaptan kadırganın, San Giuseppe baş kadırganın, Concezione üçüncü kadırganın adıydı. Ayrıca San Antonio adını taşıyan dördüncü bir hamam vardı; "bu hamam gençlere ayrılmıştır, bunlar böylece forsalar takımının geri kalanıyla her türlü ilişkiden de uzak tutulmuşlardı".[21]

Livorno'dan geçen yolcular için kadırgaların hamamı büyük bir merak unsuruydu ve yolculuk anılarında sık sık buna atıfta bulunurlar. Modenalı capucin rahip Giuseppe, Kongo misyonlarına giderken 1711 Kasım'ında bir süre Livorno'da kalmıştı. Bir başka din adamı Dominiken Labat *Voyages en Espag-*

21 Filippo da Firenze 1706, 6-8, diğer alıntılar da: kelimesi kelimesine değil: Pera 1888, 242-244.

*ne et en Italie** (1730) başlıklı çalışmasında, forsalar takımının birbirinden ayrı tutulan üç gruba ayrıldığını söyler, belki her hamamın içini kastetmektedir, belki de artık sayı azaldığından her grup daha önce farklı kadırgalara ait olan hamamlardan birini kullanmaktaydı. Hamamı şöyle tanımlar:

> Birbirinin üstüne konmuş yatakların sayısı altıyı buluyor, aralarında yaklaşık beş ayaklık bir boşluk var; masalar duvara yerleştirilmiş ahşap ayaklarla desteklenmiş. Farklı yüksekliklere ipten yapılmış bir merdiven sayesinde çıkılıyor. Birbirlerinden böyle ayrılmış kürek mahkûmları, şiddetli bir dayağa maruz kalmamak için, asla aynı şilte üzerinde bir arada bulunmaya cesaret edemezler. Hamamın koridorlarında bütün gece açık kalan lambalar ve bekçi gardiyanlar var, bunlar şamataları, kavga gürültü ve düzensizlikleri engellemek için sürekli dolaşıyorlar.[22]

16. yüzyıldan 17. yüzyıla

Her donanmanın, kumandasındaki forsalar takımının tüm adamlarını isimleriyle düzenli bir biçimde kaydettiğini ve bu kayıtları güncelleştirdiğini varsaymak mantıklı görünüyor, büyük bir ihtimalle bu kayıtlar üç temel kategoriye ayrılmış: gönüllüler, angarya mahkûmları ve köleler. Papalık kadırgalarının istihdam memuruna yönelik 1652 tarihli bir "talimatta" açık bir biçimde bir "forsalar takımı defteri" tutulması emrediliyor, "buraya tüm angarya mahkûmları ve köleler, ait oldukları kadırgalara göre ayrı ayrı, isimleri, baba adları, soy isimleri, vatanları, kendilerine özgü işaretleri ve ayırt edici özellikleriyle not edilerek kaydedilmelidir [...]"; köleler için ayrıca "özel bir defter" tutmak gerekiyordu ve "bu deftere de geldikleri sırayla, kaç kişi oldukları, nasıl geldikleri: Yakalan-

(*) *İspanya'ya ve İtalya'ya seyahatler.*

22 Giuseppe da Modena 1713-1716, 26-27; Livorno'dan geçiş hakkında Piazza 1973, 14; Labat 1730, 148, çeşitli dillere çevrildi; hamam betimlemesi Almanca'dan alındı Keßler 1751, I, 330-331.

ma sonucu mu yoksa satın alınarak mı, yani kadırgaya geliş biçimleri not edilsin".[23]

Papalık deniz kuvvetlerinin belgelerinde ve başka yerlerde bu "defterlerden" hiçbirini bulamadık ama bununla birlikte, şu ya da bu özel gereksinimle hazırlanan Müslüman kürek mahkûmlarının listeleri ve çeşitli istatistik tablolardan yararlanabiliyoruz; bu sayede, kölelerin sayısı ve forsalar takımındaki oranları hakkında yeterince bilgi sahibiyiz.

1568'de 13 Napoli kadırgasında 1920 angarya mahkûmuna karşılık sadece 207 köle vardı, bu arada belli sayıda gönüllünün de bulunabileceğini göz önüne alırsak, köleler forsalar takımının yüzde onundan fazla değil; gerçekten de Hıristiyan donanmaları uzun süredir Müslümanlara karşı önemli başarılar elde etmemişler ve dolayısıyla köle temin edememişlerdi. İnebahtı'dan önce 1571 Temmuz'unda, 16 Sicilya kadırgasında 1838 angarya mahkûmu ve 1140 gönüllüye karşılık 395 köle sayılmıştı, yani yaklaşık yüzde on iki oranında köle bulunuyordu.

-Donanmalardaki kölelerle ilgili çalışmalarda başı çeken Maurice Aymard'ın gözlemlediği gibi- Gianandrea Doria'nın kadırgaları 1571 yılında daha fazla köle sağlamış görünüyorlar: 1228 angarya mahkûmuna karşılık 557 köle, yani yüzde otuzdan fazla, belki bu veri ekimin ilk günlerinden sonrasına yani İnebahtı sonrasına ait. Bu şanslı savaştan birkaç yıl sonra 1575'te kırk Napoli kadırgasında Müslümanların oranı yüzde 25'e çıkmış (960 köle ve 3292 angarya mahkûmu). Bununla birlikte oran beklenmedik değişimler gösterebiliyordu, gerçekten de 1576 Haziran'ında 22 Sicilya kadırgasındaki kölelerin sayısı, angarya mahkûmlarının sayısını aşıyordu (1046'ya karşılık 1428);[24] Acaba üç yıl önce Avusturyalı don Giovanni'nin gerçekleştirdiği Tunus'un fethinde mi böyle bol sayıda köle sağlamışlardı?

O yıl Toscana donanması da çok sayıda adama sahipti; hizmetteki dört kadırga için 550 angarya mahkûmu ve 310 köle

23 ASRm, *Galere* 649, 11 Haziran 1652.

24 Aymard 1974, 79 ve 83. 1576 ve 1577 Mayıs ayları için bazı verilen Braudel 1953, 901.

gerekiyordu; onlar 737 angarya mahkûmu ve 672 köleye sahiptiler, sırasıyla yüzde 47,7 ve 52,3 oranındaydılar. Köleler arasında 21 dönme ve 5 Ermeni Hıristiyan vardı; 48 tanesi hastalık, fiziksel kusurlar ya da yaşlılık nedeniyle küreğe uygun değillerdi.[25]

İnebahtı'dan yirmi yıl kadar sonra -bu sayede yakalanan kölelerin çoğu öldüğü ve bazıları kendi çabalarıyla özgürlüklerine kavuştuğu için- oran düşmüştü: 1587-1588 yılları arasında yedi Napoli kadırgasında bulunan toplam 1281 adamdan sadece 153'ü köleydi, yüzde ondan biraz daha fazlası. 1591'de papalık donanmasında da oran (forsalar takımındaki 1513 adamdan 163'ü köleydi) aynıydı; önceki yıl Müslümanlar 159 kişiydiler. Birkaç yıl sonra (1595) Toscana deniz kuvvetlerinde 647 angarya mahkûmuna karşılık 291 köle vardı (yüzde 69'a karşılık yüzde 31, belki forsalar takımında belli sayıda gönüllü de vardı). Kölelerden 44'ü hastanede, 33'ü pestil imalathanesinde, 19'u Pisa tersanesindeydi; erkeklerin dışında dört tane de kadın vardı.[26]

1587'de Doria'nın kadırgalarında kürekte bulunan Müslümanların listesinde 94 isim var ve büyük bir ihtimalle kürektekiler sadece bunlardan ibaret. Bununla birlikte liste 87 kölelinin nerede ve ne zaman yakalandığını ya da "alındığını", satın mı alındığını yoksa hediye mi edildiğini (yaklaşık dörtte biri) göstermesi açısından ilginç. Bunlar yaklaşık 12 yıldır köle, daha detaylı bakıldığında neredeyse yarısının (42), on yıldan daha az süredir köle olduğu, üçte birinin 10 yıldan 19 yıla uzanan sürelerdir köle olduğu görülüyor ama on biri zorlu kölelik koşullarına 20 yıldan 29 yıla varan süreler boyunca dayanmışlar (bunlardan ikisi 31 ve 36 yılı geçkin süredir oradalar).[27]

---

25 Frattarelli Fischer 1990, 40.

26 ASRm, *Galere* 646 (1591); *Inventari* 1590, 305-366; ASFi, *MP* 2133, 16 Ekim 1595; kölelerin dağılımı: *Santa Maria Maddelena* kadırgasına 22; Malta "kadırgasına" 40, "yabancı forsalar takımı savaş kadırgasına" 34, *Santa Cristina* kadırgasına 59.

27 SL. ST.patria 331.7.

Uzun bir dönem için ya da dönüşümlü olarak bir o tarafın bir öteki tarafın, genellikli kısa süreli başarı ve başarısızlıklarıyla gerçekleşen savaş harekâtları ve korsan eylemleri, kölelerin oranlarında sürekli bir biçimde hissedilir değişikliklere yol açmışlardı. 1602'de Sicilya kadırgalarında köleler, forsalar takımının yüzde 40'ından fazlasını (1413 kişiden 629'u) oluştururken 1611 yılında bu oran yüzde 25'e düşmüştü (toplam 2039 kişide 523).[28]

On yıldan fazla bir süredir verimli harekâtlar yapan Stefanoluların kadırgaları sayesinde, Toscana donanmasının 1627 Mart'ında 994 angarya mahkûmuna karşılık 2172 köle bulundurmasında şaşılacak bir şey yok (yüzde 69 ve 31).[29] Çok yakında gerçekleşecek olan ilkbahar seferi için yeniden silahlanma sırasında yedi kadırgada bu kölelerden 1165 tanesinin 723 angarya mahkûmuyla birlikte görevlendirilmesi öngörülüyordu.

Yani mahkûmlara göre kölelerin oranı çok yüksekti (bütüne bakıldığında yüzde 62, en yüksek oran *S.Maria Maddalena* kadırgasındaydı: Yüzde 69, en az oran ise kaptan kadırgada yüzde 43). Kısacası 17. yüzyılın ilk on yıllarında tüm diğer İtalyan donanmalarında kullanılan Müslüman köle emeğinden çok net bir biçimde daha fazla bir emekle karşı karşıyayız. Ya güvenlik? Bu durum Stefanoluların disipline çok önem verdikleri ve güvenliği en üst düzeyde sağlayabilmek için güverte kontrollerini sıkı bir biçimde uyguladıkları anlamına gelir. Gerçekten de, yeri geldiğinde söyleyeceğimiz gibi diğer deniz kuvvetlerinde ve kentlerde sık rastlanmasına rağmen Toscana kadırgalarında Müslüman forsalar takımında kayda değer hiçbir kaçış ve isyan olayına rastlanmıyor.

Müslümanlardan her biri, ya yedi kadırgadan birinin ya da silahsızlandırılmış eski kadırgalardan birinin listesine kaydediliydi. Aslında bu köleler kış aylarında kürekte ya da hamamda bulunabiliyorlardı ya da kadırgaların hastanesine (hasta bakıcı ya da hizmetli olarak), Pisa tersanesinde, "pek-

28 Aymard 1974, 85. 1602 yılında 574 angarya mahkûmu ve 210 gönüllü vardı, 1611 bu sayı sırasıyla 997 ve 519'du.

29 Castignoli 1979, 478-481, alıntı ve daha sonraki veriler için de.

simet imalathanesinde" ya da "Yüce Majestelerinin çeşitli bakanlıklarında" -bugünkü ifadeyle söylersek- "görevlendirmeyle" çalışabiliyorlardı. Toplam 2172 köleden 1543'ü kadırgalarda ve o anda bulundukları hamamın listesinde, 596'sı görevli olarak çeşitli hizmetlerle, 33'ü hastalık ve nekahet döneminde (24 ve 9), ayrıca 343 kişiden "fazlası şimdilik hamamda" bulunuyordu. Bu son 343 kişilik grubun "liste dışı" olduğunu söyleyelim, grubu oluşturan insanlar da birbirlerinden farklıydı: Aralarında bazı reisler ya da büyük özen ve dikkatle davranılan kişiler de vardı ve bu nedenle küreklere konulmuyorlardı, kefaret bedellerinin ödenmesini bekliyorlardı; bazıları yedek olarak tutuluyorlardı, bir bölümü ise sağlık durumları ve yaşları nedeniyle kullanılamaz haldeydiler. Yine de aşağıdaki gibi durumlarda onlardan yararlanılıyordu:

> Kadırgalar seferden döndüklerinde hastalananların, yaralananların, ölenlerin ya da serbest bırakılanların yerine kullanılarak kadırgaların gördüğü zarar karşılanıyor ve eksiklikleri gideriliyordu; nitelikli olanların büyük bir bölümü için kefaret bedeli konusuydu diğerleri yaşlılar, sakatlar, yavaşlar ve takatsiz kalanlardı.

1617 Mayıs'ında dikilen Büyük Dük I. Ferdinand'ın anıtının, altındaki dayanağın tüm köşelerine yerleştirilen dört "Kuzey Afrikalı" heykelinin modelleri büyük bir ihtimalle bu köleler arasından seçilmişti; Pietro Tacca ve öğrencilerince yapılan, 1623 ve 1626 yıllarında yerine yerleştirilen heykellerde "genç yaşta, güçlü, kaslı, iri yarı, kısaca tamamen mükemmel ve oldukça uzun boylu Morgiano denilen" bir Cezayirli ve Ali adında Saleli yaşlı bir Faslının tasvir edildiğini biliyoruz.[30]

17. yüzyılın başlarında Cenova donanmasının forsalar takımında da Müslümanların sayısı oldukça fazlaydı, angarya mahkûmlarına eşittiler. Forsalar takımının ihtiyacı olan giysilerin dağıtımını kaydetmek üzere 1608 yılında elden geçirilen bir dizi liste bize bu durumu kanıtlıyor: 696 kürek mahkû-

30 Venturi 1934, 216-217.

mundan 344'ü Müslüman ismi taşıyor, neredeyse eşit sayıda olan diğerleri yani 352'si Hıristiyan isimli. "Beyaz çamaşır ve bere" yani yönetmeliğe uygun giysilerin teslimi için düzenlenen diğer listeler sayesinde, 1635 yılında Cenova forsalar takımında bulunan angarya mahkûmlarını ve köleleri gösteren bir çizelge düzenledik (Kölelerin kimliğini Müslüman ismi taşımalarından ve geldikleri yerlerden yararlanarak belirledik).[31]

CENOVA KADIRGALARININ PRANGALI FORSALAR TAKIMI

Kadırga	köleler	angarya mahkûmları	toplam
Kaptan kadırga	84	147	231
Baş kadırga	48	87	135
Diana	53	91	144
San Bernardo	40	107	147
San Giorgio	40	84	124
San Giovanni	37	115	152
Toplam	302	631	933

Yani kölelerin angarya mahkûmlarına göre ikiye bir oranında oldukları ortaya çıkıyor, forsalar takımının bütüncül bir çizelgesini çıkardığımız 1642 yılı için daha büyük bir oran ortaya çıkıyor:

Bu tür çizelgeler ya da bu tür çizelgelerin oluşturulmasını sağlayabilecek kesin veriler çok nadir bulunabiliyor; oysa daha sık olarak sadece köleler ve angarya mahkûmları arasındaki ilişkiyi biliyoruz. Beş kadırgadaki zincirlenmiş forsalar takımını göz önüne aldığımızda, Müslüman kölelerin oranı 1644'te arttığını görüyoruz: 743 adamdan 275'i Müslüman yani yüzde 63'e karşı yüzde 37'lik bir oran.[32]

31 ASGe, *Contente* 4 (1608). Değerlendirmeye alınan listeler kadırgalara ait: S.Lorenzo, Vittoria, Diana, baş ve kaptan kadırga; ASGe *Contente* 8 (1635). Diğer listeler ASGe, *Contente* 23'te (1651).

32 Gavazzo 1882, 13 (1642); ASGe, *Contente* 16 (1644). 1644 yılının verileri kadırgaları içeriyor: kaptan kadırga, baş kadırga, San Bernado, San Giorgio ve Santa Maria. Aynı kadırga için birden fazla listenin bulunduğu durumlarda da-

CENOVA KADIRGALARININ FORSALAR TAKIMI (1642)

Kadırga	angarya mahkûmları	köleler	gönüllüler	toplam
Kaptan kadırga	156	96	94	346
Baş kadırga	116	66	78	260
Diana	114	64	82	260
San Bernardo	113	62	85	260
San Giorgio	113	65	82	260
San Giovanni	125	65	70	260
San Francesco	100	18	7	125
Toplam	837	436	498	1.771
Oran	47	25	28	100

Forsalar takımını oluşturan her grubun (angarya mahkûmları, köleler ve gönüllüler) oranının her deniz kuvvetinde, yeni kişilerin gelişi, serbest bırakılmalar, ölüm ve kaçışlar nedeniyle gün be gün değiştiği söylenebilir.

Papalık deniz kuvvetlerinin forsalar takımındaki kölelerin oranı genellikle diğer İtalyan devletlerinin donanmalarındakilere göre daha düşüktü. Örneğin 1655'te forsalar takımındaki 1509 adamdan 191'i Müslümandı (1207'si angarya mahkûmu ve 111'i gönüllüydü), bu sadece yüzde 13'lük bir oran. Bir on yıl kadar sonra (1644) kölelerin sayısı (290) arttı ve buna bağlı olarak oranları da arttı (yüzde 21'den fazla).[33]

17. yüzyılın ikinci yarısında Napoli kral naipliğinin kadırgalarındaki Müslümanların oranı ise yüzde yirminin altında görünüyor. Daha kesin bir biçimde söylersek: 1657 ve 1678 yıllarında sırasıyla yüzde 14 ve yüzde 18 oranında köle bulunurken yine aynı sırayla yüzde 73 ve yüzde 80 oranında angarya mahkûmu ve yüzde 13 ve yüzde 2 oranında gönüllü vardı; tek tek kadırgalardaki forsalar takımı göz önüne alındığında bu tarihlerin

ha fazla sayıda kayıt içeren liste kullanıldı. Ayrıca özgür forsalar takımıyla yedi "özgürlük kadırgasının" her birinde iki "gözcü" köle kaydı var.

33 Guglielmotti 1882a, 142, 7 Nisan 1655; ASRm, *Galere* 401, 1664-1668, 34-35. 1668'de 265 köle ve 940 angarya mahkûmu (*ibid*).

her ikisinde de kaptan kadırgadaki kölelerin oranının ortalamanın oldukça üstünde olduğu fark edilir (yüzde 22 ve 35).[34]

1617'deki durumunu daha önce değerlendirdiğimiz Toscana deniz kuvvetlerine gelince, 17. yüzyılın seksenli yıllarının başlarına ait homojen istatistiklere sahibiz, bu istatistikler üç kategoriye ayrılan forsalar takımındaki adamların dağılımıyla ilgili. İşte bu dağılımı gösteren bir çizelge:[35]

TOSCANA DENİZ KUVVETLERİ'NİN FORSALAR TAKIMI (1680-1685)

Yıllar	köleler	yüzde	angarya mahkûmları	yüzde	gönüllüler	yüzde	toplam
1680	645	43	685	46	163	11	1.493
1681	638	42	698	47	160	11	1.496
1683	803	47	753	44	148	9	1.704
1684	750	46	708	44	170	10	1.628
1685	647	46	579	41	181	13	1.407

Görüldüğü gibi doğal olarak dalgalanmalar var ve Müslümanların sayısı yıldan yıla değişiklik gösteriyor ama toplama oranla yüzdelerin farkı anlamlı bir değişim göstermiyor (yüzde 42'den yüzde 47'e giden bir oran). Bazı yıllar için, kaç kölenin kadırgalarda, kaçının karada başka hizmetlerle görevli olduğunu, yetersiz ya da hasta olanların veya başka yerlerde (daha ziyade Pisa ya da Floransa ve Portoferraio) bulunanların sayısını kesin bir biçimde bilmek mümkün. İşte bir tablo:

TOSCANA DENİZ KUVVETLERİ'NİN KÖLELERİ (1680-1684)

Yıllar	kadırgalar	hamam	hastalar	diğer	toplam
1680	499	111	18	17	645
1681	521	98	10	9	638
1683	628	120	38	17	803
1684	586	119	31	14	750

34 Archivio General del Simancas, Napoles, 3281, 13 ve 3305, 78; veriler kendisine teşekkür borçlu olduğum Maria Sorego tarafından sağlandı.

35 ASFi, *MP* 2130, *Ristretto* 1680; 2086 (1681): 2099, 577 (1683): 2086 (1684); 2099, 1089r (1685).

Elimizde 1684 yılında yetersiz ya da hasta oldukları için forsalar takımından çıkarılan köleleri gösterir bir liste var, bu liste 156 kişiyi gösterirken, tabloya göre sayıları 150 gözüküyor.[36] Doğal olarak bunlar oldukça yaşlı köleler (ortalama yaşları 49), aralarından sadece 24'ü 31 yaşın altında, oysa büyük bir bölümü (103 kişi) kırkın üstünde (hatta 15'i 71-80 yaşları arasında). Bunlar uzun süredir Livorno'da bulunan köleler: Ortalama on beş yıldır (65'ini bir yıldan on yıla kadar uzanan bir zaman aralığında, 66'sı on bir otuz yıl arası, 25'i otuz yıldan elli yıla varan bir zaman dilimini Livorno'da geçirmişler); yakalandıkları ya da satın alındıkları sırada ortalama yaşları 33,5 civarındaymış. -Kölelerin yaşlarına göre düzenlenmiş listede- ilk sırada yer alan kişi Trablusgarblı Macametto oğlu Pialla, 1634 yılında otuz yaşındayken yakalanmış ve köle olarak tam yarım yüzyıl geçirmiş. Neredeyse bir o kadar uzun süredir köle olarak yaşayan Abdala oğlu Doganasce, listeye göre Karadeniz kökenli bir Tatar, 1636'da yirmi yaşındayken Toscanalılarca satın alınmış.

Listede bulunan her isim bize bir öykü hayal etme imkânı sağlıyor: Kimisi bir korsan gemisinde yakalanmış, kimileriyse Magreb kıyılarında ticaret yaparken esarete düşmüşler bazıları çocuk yaşta (en genci 13 yaşında), bazıları ise 1679'da "bu Livorno gümrüğünden" satın alınan Scanderialı (sanıyoruz Mısır İskenderiye) Şaban oğlu Ali gibi 75 yaşındayken (yani sayım sırasında 80 yaşındaymış) köle olmuşlar. "Gümrükten satın alma" büyük bir ihtimalle nakit ödeme yerine kabul edilmesi anlamına geliyor, başka türlüsünü de düşünmek imkânsız, çünkü deniz kuvvetleri için o yaşta bir köle satın almanın hiçbir anlamı yok.

Elimizde 1685 yılı için hazırlanmış 30 Nisan tarihli bir tablo var, bu tablo "kadırgaların beş hamamının forsalar takımını"[37] gösteriyor; kadırgalar için önceden seçilmiş kölelerle hamamda ıskartaya çıkarılmışlar birbirinden ayırt edilemiyorlar. İşte veriler:

36 ASFi, *MP* 2086, 515r-519v; Listede de gösterildiği gibi Floransa'da oturan 5 köle eklendi.

37 ASFi, *MP* 2099, 1089r.

TOSCANA KADIRGALARININ FORSALAR TAKIMI

Hamamlar	köleler	forsalar (angarya)	gönüllüler (iyi niy.)	toplam
San Francesco	149	95	76	320
San Giuseppe	197	124	66	387
Ss.ma Concezione	209	155	10	374
Santo Antonio	35	86	19	140
Ss.mo Crocifisso	4	63	3	70
Ara toplam	594	523	174	1.291
Hastanede	31	55	7	93
Pisa'da	18	-	-	18
Floransa'da	3	-	-	3
Portoferraio'da	1	1	-	2
Genel toplam	647	579	181	1.407

Yapılan bir sayımın sonuçlarına göre 1689 yılında forsalar takımında bulunan adamların toplamında Müslümanların oranı, 1681-1685 yıllarına oranla 1689 yılında en yüksek düzeyde görülüyor; gerçekten de 665 Hıristiyan kürek mahkûmuna karşılık (477 angarya mahkûmu ve 188 gönüllü) 845 "Türk" var. Ertesi yıl köle sayısı 805, ayrıca 84'ü "yetersiz" ve "az yeterli", bunların bazıları başka görevlere ayrılmışlar, üçü hamam kapılarında, ikisi kadırgaların deposunda bekçi, ikisi "demirhanede", ikisi fırınlarda ve diğer ikisi "peksimet imalathanesindeki yorucu işe" gönderilmişler.[38]

Livorno hamamında Medici devletine ait olan köleler dışında, özel şahıslar ve hatta diğer devletler tarafından geçici olarak bırakılan köleler de vardı. Özel şahıslar için kendilerine ait bir köleyi hamamda konaklatmanın kuşkusuz belli bir bedeli vardı, ama bu pek çok durumda uygun bir çözümdü, en azından kaçma riski söz konusu olduğunda. Elimizde küçük bir hesap var -hangi para birimiyle ifade edildiği açık değil- bu hesap "özel şahıslara ait her kölenin hamamdan çıkarken zincir çözme bedelinin ne kadar yükseldiğini gösteriyor": Toplam

38 Pera 1888, 140; ASFi, *MP* 2130, 27 Mart 1690.

28, bunun yedisi Büyük Dük'e, on buçuğu hamamın kaptanına, dördü sırasıyla gardiyana ve "hamam kapısındaki denizcilere", bir buçuğu "bir angarya mahkûmu olan hamam kapısındaki yazıcıya" ve biri "hamam kapısında bekçilik" hizmetini üstlenen köleye.

"Yüce Majestelerinin kadırgalarının hizmeti için sağlanan köleler" konusunda Fransız ve İspanyol konsolosları Müslüman köleleri kendi krallıklarına göndermek üzere bekletirken, hamama "emanet" olarak bıraktıkları 1684 yılının Ocak ayında şöyle bir sorun ortaya çıkmıştı "bir ödeme yapmaları gerekiyor muydu yoksa adı geçen harcamadan muaf mıydılar", Yüce Majeste Büyük Dük, her zaman "onları zincir bedelinden muaf tutmaktan yana olmuştu" ama onlar yine de hamamın "görevlilerine" borçlarını ödemişler.[39]

Kölelerin listeleri bazen isimleri dışında başka bilgiler de (ebeveynlerinin isimleri, geldikleri yöre ya da bölge, yaşları gibi) sağlıyor; coğrafi köken kimi kez istatistik olarak gösterilebilir bir başka veri.

1568 yılında on üç Napoli kadırgasında bulunan 210 köle kökenleri açısından şöyle ayrılıyorlardı: 61 Magrebli ve siyah Afrikalı (bu sonuncular sadece 4 kişi) ve toplam 132 Türk: Balkanlar'dan, Yunanistan'dan ve Ege'den (43), Anadolu'dan (39), İstanbul'dan (14), İskenderiye'den (12) vb., bunların dışında ayrıca dokuz dönme, yani Avrupa kökenliler ve İspanya'dan gelen sekiz Kuzey Afrikalı. 1575 yılında 40 kadırgadan sekizi üzerinde yapılan bir araştırma toplam 174 köleden 101'inin "Türk", 46'sının "Kuzey Afrikalı" (Fez'deki Alessandria'dan), 23'ünün "Kuzey Afrikalı" ve melez, ikisinin siyah ve ikisinin dönme olduğunu gösterdi.[40]

1587 yılında prens Doria'nın kadırgalarının hizmetindeki *Köleler ve Angarya Mahkûmlarının Listesi*'nden çıkan sonuç şu: 94 Müslümanın yaklaşık yarısı (yüzde 48) Doğu Akdeniz kökenli ve neredeyse tamamı Türkiye'den, üçte birinden biraz

39 ASFi, *MP* 2099, 129, 6 Ocak 1680; Livi 1928, 336 ve ASFi, *MP* 2099, 919r-v, 229 Ocak 1684.

40 Aymard 1974, 85-86.

azı Cezayir'den (yüzde 31), altıda biri Tunus'tan (yüzde 16); her ikisi de yüzde iki oranında olan Fas ve Tunus'tan olan kölelerin oranı pek kayda değer değil.[41]

Yani on altıncı yüzyılda Türklerin sayısının daha fazla olduğu görülüyor, bunlar Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan değişik bölgelerden gelen insanlar; Magrebliler (Trablusgarb Dayılığı, Tunus, Cezayir ve Fas'tan gelenler) daha az sayıda. O zamanlar Batı Avrupa'nın Osmanlı İmparatorluğu'yla doğrudan karşı karşıya geldiği, bazen çatışmaların bazen geçici denge durumlarının ortaya çıktığı göz önüne alınırsa bu durum oldukça mantıklı. Daha sonra 16. yüzyılın son on yıllarından Ocaklar çağının sonuna kadar Akdeniz'deki korsan savaşı giderek Batılı insanların bir işi haline gelecek, bunlar Hıristiyan "batılılar" ya da Magrebli Müslümanlar yani tam anlamıyla "batılılar" olacaktı. Magrebliler İtalya'da ve diğer Avrupa ülkelerinde bulunan köleler arasında giderek artan bir oranla yer alırlar.

Kölelerin kökenlerini bildiğimizde, onların coğrafi kökenlerinin daha kesin bir analizini yapmak için şu sınıflama uygulandı: Avrupa ve Asya'da Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğiyle yönetilen yerleri de kapsayan "Türkiye" ve Mısır; şimdiki yüzölçümleriyle değerlendirdiğimiz Cezayir, Tunus, Libya aşağı yukarı aynı sınırlarla üç Dayılığa denk düşüyordu, bir de Fas İmparatorluğu vardı. Yani Libya altında, bu alt grubun içinde uzun süre çoğunluğu oluşturan gerek "Trablusgarblı" köleler, gerekse Trablusgarb bölgesinin ya da Cirenaica bölgesinin diğer yörelerinden gelenler vardır, aynı şey Tunus ve Cezayir için de geçerlidir. Faslı köleler çoğunlukla Tutuan ve Saleli korsanlardı ama aralarında krallık ya da kent olarak anlaşılan Marakeş yani "Fas" doğumlular da vardır. "Türkiye" kelimesiyle coğrafik olarak en geniş ve en heterojen yerler ifade edilmiştir, bazen adı bilinemeyen bölgeler de dahil edilmiştir.

1635 yılında Cenova donanmasındaki 302 kürek mahkûmunun -daha önce onlarla ilgili tablo verilmişti- kökenlerine

41 SL St.patria, 331, 7.

göre dağılımı şöyleydi: Türkiye 112 (yaklaşık yüzde 38), Cezayir 78 (yüzde 26), Tunus 63 (yüzde 20), Fas 28 (yüzde 9), Libya 21 (yüzde 7). Yani Magreb (Libya'dan Fas'a) tüm doğu Türk-Müslüman dünyasını geniş ölçüde aşıyor, kürek mahkûmlarının yarısından fazlası sadece üç Berberi devletten (Cezayir, Tunus ve Trablusgarb) geliyordu.[42] Berberilerin ve batı Akdeniz Müslümanlarının sayısal üstünlüğü otuz yıl kadar sonra daha da artar, 1663 Haziran'ında yine Cenova donanmasında: Türkiye'den gelenlerin oranı yüzde 14 iken Berberilerin oranı toplam yüzde 86; Magreb devletlerinden gelenlerin oranları sırasıyla aşağıdaki gibi ve 1635 yılına ait listeyi doğruluyor: Cezayir 29, Tunus 29, Fas 20, Libya 8.[43]

Müslüman kürek mahkûmlarının bazı karakteristik özellikleri ve sayıları üzerine şu ana kadar yürütülen çözümlemede Cenova, Toscana, Roma, Napoli ve Sicilya kadırgaları anıldı; Venedik kadırgalarına bir tek gönderme bile yapılmadı. Bu durum Venedik kadırgalarında kölelerin varlığının diğer tüm İtalyan deniz kuvvetlerindekinin aksine sürekli ve açık bir gerçeklik olmadığının kanıtıdır. Gerek kamu, gerek özel kişilerin mülkiyetinde Müslüman kölelerin görevlendirilmesi ve bulundurulması söz konusu olduğunda, Venedik'in konumunun, Adriyatik Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'yla sürdürdüğü özel ilişki nedeniyle tamamen kendine özgü olduğu daha önce söylenmişti. Venedik kadırgalarında ya da kadırgalara ait çeşitli hizmetlerde oldukça sınırlı ölçüde de olsa, Müslüman kölelere rastlamak çok zor değildi, özellikle Türklerle çatışma dönemlerinde. Bununla birlikte köle mevcudiyetini, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'yla barış dönemlerinde saklamaya ya da en azından çok fazla göz önüne sermemeye çalışıyorlardı; bu konuyla ilgili neredeyse hiçbir özel belge bulunmayışı ve kaynaklarda bu konuya yapılan göndermelerin azlığı belki bu biçimde açıklanabilir. Oysa tam aksine Venedik devletine ait ama diğer İtalyan devletlerinden de ge-

42 ASGe, *Contente* 8 (1635).

43 ASGe, *Contente* 34; giysi dağılımı listelerinden.

len "özgür" kürek mahkûmları ve "pranga mahkûmları" yani kadırgalara mahkûm edilenler hakkında çok bilgi var.[44]

Genel olarak paylaşılan kanı, Ridolfo Livi'nin 1928'de ifade ettiği düşüncesi gibi Venedik sokaklarında, kadırgalarında ve evlerde bulunan kölelerin "Toscana kadırgalarında olduğu gibi [...] Venedik kadırgalarında da, en azından 1700'e kadar büyük bir bölümü ya tek tek ya da büyük gruplar halinde kürekçi olarak satın alınan ya da Venedik kadırgalarınca Afrika ve doğu kıyılarında yakalanan köleler" olduğu idi. Bu terimlerle yapılan bir çıkarım tamamen abartılı bir çıkarımdır ve kabul edilemez. Venedik donanması hakkında herkesten daha fazla uzmanlık ve yetkinliğe sahip olan Friedrich Lane bile bu noktayı derinleştirmemiştir; yine de çok yerinde bir biçimde İnebahtı'dan sonra tek bir küreğin kullanımının avantaj sağladığını öne sürer "köleler büyük sayı teşkil etseler de, deneyimden yoksun olduklarından diğerleriyle birlikte küreğe konulabiliyorlardı".[45]

Özel bir araştırma olmadığından sorunu daha dikkatli ve özenli bir biçimde göz önüne alıp değerlendirmek kesinlikle kolay bir iş değil, şimdiye kadar değerlendirmeler indirgemeci eğilimler ve daha geniş kabuller arasında gidip geldi; güncel durumda açıkça birbirine karşıt görünen ifadeleri kabul etmek gerekiyor, bir yandan "Cumhuriyetçe resmen asla kabul edilmemiş olsa da, Venedik kadırgalarında köle kürekçilerin varlığı bir gerçekti" gibi ifadeler, öte yandan "diğer yerlerde olanların tam aksine Türk köleler kadırgalarda sadece çok nadiren küreklere konulmuşlardı"[46] gibi ifadeler yer alıyor. Zaman içinde elde edilecek farklı bilgiler bu ikilemde ya bir tarafının ya da öteki tarafının ağır basmasını kolaylaştıracaklar. 1552'de, her zaman yaptıkları gibi kendi şahsi kölelerini kürekçi olarak "kiraya veren" kişilerin bu işi yapmaları yasaklanmıştı: "Bu

44 Örneğin ASVe, *Milizia da Mar* 220 ve 648-768, *Compilazione delle leggi* 144.

45 Livi 1928, 29; Lane 1978, 432-433. Pek çok yazıda kölelerle ilgili hiçbir bilgi yoktur, örneğin Veludo 1868.

46 Pedani 1994, 89 ve 120.

gerçekten de çok utanç verici bir şeydi ve pek çok nedenle hoş görülmesi mümkün değildi"; yasa şöyle diyordu:

> Bugünden sonra artık hiçbir ücret ödenmemeli ve eğer adı geçen kölelerin sahipleri ya da aracıları bu köleleri adı geçen kadırgalardan almak isterlerse, onlara teslim edilsinler, gelecekte hiçbir şekilde özel kişilerden adı geçen kadırgalarda hizmet vermek üzere ne prangalı ne de özgür hiçbir köle artık kabul edilemeyecek.[47]

Yetkililerin getirdiği düzenlemeler her zaman olduğu gibi yasaklanan uygulamanın tamamen sonlanmasını sağlamamıştı, öyle ki 1558 Mayıs'ında Sultan, Kıbrıs'tan Trablusgarb'a gelen Venedik gemilerinde Müslüman kürekçiler bulunduğunu ve onların kefaret bedelleriyle ilgili boşu boşuna pazarlık yapıldığını Venedik Dogesine bildirmişti; Türk hükümdar var olan anlaşmaları hatırlatarak sert bir biçimde bu durumu protesto etmişti. Bu konu nedeniyle kınanan Venedik tarafından şöyle bir garanti verilmişti:

> Bizim çok kesin niyetimiz hiçbir Müslümanın bizim kadırgalarımızda prangada tutulmamasıdır bu nedenle etkili emirler verdik ve tüm kaptanlara ve görevlilerimize, özellikle Kıbrıs muhafızının kaptanına yeniden bu niyetimize aykırı hareket etme cüretini göstermemelerini bildireceğiz.[48]

Büyük bir ihtimalle küreklerde tutulan Müslümanların derhal serbest bırakılması için tahkikatlar yapılmış olmalı.

Osmanlı İmparatorluğu'yla düşmanlığın yeniden başladığı her dönem Müslüman kürek mahkûmlarının yine görevlendirilmesini sağlıyordu; 1571'de adam başı 15-20 dukalık bir bedelle satın alınmış gibi görünüyorlar, öyle ki İnebahtı zaferine kadar ellerinde oldukça önemli sayıda köle vardı. Ama Venedik ve Büyük Türk arasındaki barış oldukça kısa bir süre son-

47 ASVe, *Compilazione delle leggi*, 486, 20 Aralık 1552.

48 Gökbilgin 1968, 29-30, ASVe'den, *Lettere e scritture turchesche*, II, 50, 19-28 Mayıs, bana M.P.Pedani tarafından sağlandı; ASVe, *Costantinopoli* 1, 81r-82r.

ra yeniden sağlanmıştı (Mart 1573) ve Venediklilerin ellerinde bulunan "Türk" kürek mahkûmlarının kullanılabilirliği yeniden sorun olmaya başlamıştı. Örneğin 1609 yılının Aralık ayında Senato, yeni yakalanmış 25 kürek mahkûmunun tutsak olarak kalmalarına ama "onlara iyi davranılmasına, kürek çekmelerine izin verilmemesine ve eğer küreğe yerleştirilirlerse kaldırılmalarına" karar almıştı.[49]

Uzun süren Kandiya savaşı sırasında tutsak Türkler yeniden kürreklere konulmuştu. Mar Giorgio (Zorzi) Morosini'den levazım görevlisinin bir raporunda net bir biçimde şu açıklama yer alır:

> Ordunun en gerekli ve temel gücü olan forsalar takımına gelince, barış döneminde olduğu gibi sadece iki koşulu yerine getiren insanlar bulunmuyordu yani kürek mahkûmları ve özgür adamlar, bu nedenle bu savaş sırasında [...] Türkler eklendi ve emanet alındı.[50]

"Emanet" olarak tanımlananlar "vergiye tâbi adalarda ve Türk egemenliğindeki yerlerde doğanlardı"; bu sonuncular "her zaman nerede karşılaşılırsa karşılaşılsın düşmanın tebaası olarak yakalanırlardı", birinciler ise sadece "Türklerle birlikte seyir halinde bulunduklarında" yakalanırlardı. Kürekçilerin tamamında yani forsalar takımında, Türkler ve onların tebaasında olanlar, o zamanlar "gereken büyük sayıyı dolduruyorlardı".

17. yüzyılın sonuna doğru Osmanlı İmparatorluğu'yla çatışmanın yeniden başlaması bir kez daha Müslüman kürek mahkûmlarının görevlendirilmesinde her türlü engeli ortadan kaldırdı. 1685 yılında gemi kaptanların kullanımına ayrılan 2000 zecchini sayesinde daha da köle satın almış gibi görünüyorlar. Müteakip yıllarda savaş olaylarının seyri Venedik birliklerindeki Müslüman kürek mahkûmlarının sayısını artırmış gibi; bunlardan artık açıkça söz ediliyor ve onlarla

49 Nani Mocenigo 1935, 65; ASVe, *Bailo* 306, 31 Aralık 1609.

50 ASVe, *Relazioni* 75: Giorgio Morosini'nin raporu.

ilgili çeşitli kararlar alınıyor. Şimdiye kadar Venedik donanmasındaki Müslüman kölelerin sayısı hakkında rakamlar vermeyi başaramadık oysa diğer deniz kuvvetleri için bunu yapabilmiştik ama elimizde en azından bir rakam var, bu rakam oldukça anlamlı, Venedik-Türk ilişkileri konusunda yetkin bir uzman olan Paolo Preto'dan aldık: "1699'da Tüm Venedik kadırgalarına ve büyük kadırgalarına 894 Türk köle bindirilmişti".[51]

18. yüzyıl ve sonrası

18. yüzyıl boyunca İtalya'daki Müslüman kürek mahkûmlarının sayısı kayda değer ölçüde azalmıştı, öyle ki yüzyılın sonlarına doğru sayıları birkaç yüz kadar olmuştu. Bu olay İtalyan devletlerinin deniz kuvvetlerinin aşamalı olarak güç yitirmesiyle, özellikle Berberilere karşı mücadelede en etkin ve en korku salıcı olan Toscana deniz kuvvetlerinin etkinliğini kaybetmesiyle ilintilidir. Bu düşüş ve egemenlik kaybı farklı ölçülerde de olsa, Malta şövalyeleri de dahil olmak üzere tüm Akdeniz deniz kuvvetlerinde görülen ortak bir durumdu. Bu durumun aksine, artık büyük iç denizde, neredeyse tam bir hâkimiyete varacak ölçüde, Hollanda'dan Büyük Britanya'ya diğer devletlerin deniz kuvvetlerinin egemenliği ortaya çıkıyordu. Ayrıca 18. yüzyıl ilk on yıllarından itibaren diğer Akdenizli Avrupa deniz kuvvetleri de giderek daha da yaygın bir biçimde yelkenli kadırgalar kulandılar, yani ağırlıklı olarak yelken sistemiyle hareket eden gemilere geçtiler, böylece kadırgaların sayısı azaldı, 18. yüzyıl ortalarına doğru giderek tamamen kullanımdan çıktılar, doğal olarak daha az kadırga olduğunda ya da hiç olmadığında, kürreklere oturtulacak daha az Müslümana gereksinim olacaktı ya da hiç gereksinim olmayacaktı.

Toscana donanmasında Müslüman kölelerin sayısı daha 18. yüzyılın ilk yıllarında yirmi yıl öncesine oranla azalmış görü-

51 Nani Mocenigo 1935, 64 ve 43; Preto 1975, 126.

nüyor. 1705 Eylül'ünde Livorno ve Pisa arasında küreğe uygun sadece 372 köle vardı, diğer 87 köle farklı hizmetlerde görevlendirilmişlerdi ve 43'ü beceriksizdi (toplam sayı 469); hizmetteki üç kadırgayı silahlandırmak için 430 kişiden yararlanılması gerekiyordu. 1702 yılında Hollanda konsolosundan 125 köle satın alındı, ama alınır alınmaz 40'ı öldü.[52]

Papalık donanmasıyla ilgili olarak 1720 yılının Şubat ayında düzenlenmiş bir listemiz var ve bu listeden aşağıdaki tabloyu çıkarttık:[53]

PAPALIK KADIRGALARINDAKİ KÖLELER (1720)

Kadırga	sayı	köken	sayı	yüzde
Kaptan	75	Osmanlı İmparatorluğu	84	33
San Pietro	50	Cezayir	76	30
San Pio	48	Tunus	40	15
San Francesco	47	Trablusgarb	38	15
Iskartaya çıkarılanlar	37	Fas	19	7
Toplam	257		257	100

Kölelerin sayısı bir deniz çatışması ya da bir geminin ele geçirmesi ya da herhangi şekilde değişik koşullarda bir grup Müslümanın yakalanması sonucunda kolayca değişiklik gösterebiliyordu.

Dört yıl sonra 1723'te Civitavecchia'da 369 köle vardı, 1719 yılındaki 257 köleye oranla yarıdan fazla bir artış görülmekte. Nitekim önceki yıllarda da pek çok köle yakalanmış ve ayrıca Malta şövalyeleri de 52 köle bağışlamıştı. Birkaç yıl sonrasına baktığımızda -1726 ve 1727 yıllarında- Müslümanların sayısında aşağıdaki rakamlardan da anlaşılabileceği gibi çok önemli değişiklikler olmadığını görürüz:[54]

52 ASFi, MP 2106, Eylül 1705.

53 ASRm, *Epistolario* 26, 21 Şubat, sayım 17'sine ait. 1719'da 238 köle vardı (*a.g.k.* 23, 8 Mayıs)

54 *A.g.k.* 31, 15 Kasım 1723; *a.g.k.*, 37, 22 Mayıs 1726; *a.g.k.* 38, 31 Mayıs 1726; *a.g.k.* 39, 24 Ocak 1727. Diğer on köle Circeo gölünde çalışıyordu.

PAPALIK KADIRGALARININ PRANGALI FORSALAR TAKIMI (1726-1727)

Yıllar	angarya mahkûmları	yüzde	köleler	yüzde	toplam
1726	1.372	74	475	26	1.847
1727	1.300	76	412	24	1.712

Bu rakamlara kadırgalar denize açıldığında görevde olanlar ve aynı kadırgalarda ıskartaya çıkarılmış olanlar da dahil. 1726 yılı için gönüllülerin de sayısını (90) bildiğimizden Müslüman kürek mahkûmlarının forsalar takımının yüzde 23'ünü oluşturduğunu hesaplayabiliriz, bu oldukça "normal" bir oran ve sadece angarya mahkûmlarıyla karşılaştırıldıklarında da buna yakın bir oran ortaya çıkıyor. Müslümanların oranı her kadırgada aynı değil; bir kadırgadan diğerine önemli farklar ortaya çıkıyor: kaptan kadırgada sayı ve oran (30) olarak daha fazla Müslüman vardı, *Pan Pio*'da ise daha az (yaklaşık yüzde 19).[55]

San Carlo kadırgasının *Forsalar takımı kayıtlarında*, her Müslümanın adından sonra, geldiği kent yer alıyor, ardından "takma adı..." diye kayıt devam ediyor ve ardından çeşitli lâkaplar geliyor.[56] Lâkap herkese takılıyordu -sanıyoruz bu kendiliğinden gelişen bir şey değil resmi bir alışkanlıktı- pratik bir gereksinimden kaynaklanıyordu; yedi-sekiz tane Ahmed olduğundan kumanda ve gözcülük görevinde olanlar için şüphesiz içlerinden birini Abdala oğlu Ahmed bir diğerini de Bin Abdala oğlu Ahmed diye çağırmak hiç de kolay değildi; ya da dörtbeş Acamed ve on kadar Macamed'in arasında biri Acamed oğlu Ahmed, öteki bir Macamed oğlu Ahmed, bir diğeri de Macamed oğlu Acamed olabiliyordu! Lâkaplar bu sorunu etkin bir biçimde çözüyorlardı.

Bazı lâkapların anlamını ve neden seçildiğini anlamak kolay: Esmer çocuk, Parlak çocuk, Hırpani, Posbıyık, Berber, Güzel bıyık, Ölgün, Yarım akıllı, Soytarı; diğer lâkaplarda hayal gücü daha da dizginsiz hareket etmiş: Kirpi, Uzun Kılçık,

55 *A.g.k.* 38, 3 Haziran 1726.

56 *A.g.k.* 30 Mayıs 1726 (209 angarya mahkûmu, 72 köle, 15 gönüllü)

Budala, Bōcek yiyen. Belli bir nedenle ya da kim bilir belki de hiçbir nedeni olmaksızın Cezayirli Ahmed oğlu Macamed'e (sanki Rodos adasındanmış gibi) Küçük Rodoslu denmiş, Costantinalı Bin Ahmed oğlu Ali'ye yerinde bir biçimde (kentin Arapça ismi böyle telaffuz edildiğinden) Cosantina denmiş. Kadın isimlerinden lâkap takılanlar bile var, örneğin Tunuslu Süleyman oğlu Hasan'a Kraliçe ve Cezayirli Melia oğlu Memed'e Fatma lâkapları takılmış.

Forsalar listesinde neredeyse günlük sayılabilecek sürekli değişimlere rastlanıyor, tabii bu arada Müslüman kürek mahkûmları da değişiyor, bu değişim papalık kadırgaları *Sant'Apollinare*, *San Clemente* ve *Sant'Andrea* için bazı verilerle 1742 Nisan'ından sonraki marta kadar gösterildi. Bir aydan ötekine kölelerin sayısı değişmekte, sayılarının değişmeden kaldığı durumlara neredeyse hiç rastlanmamakta, 43 ile 65 arası gidip gelen toplam rakamlar üzerinde bir-iki birimlik bir değişim söz konusu ama ıskartaya çıkarılan adamların sayısı sıklıkla 15-20'yi de buluyor, bunlar genelde ıskartaya çıkarılanlar ya da emaneten alınmış olanlar.[57]

Sardinya donanmasındaki kadırgaların 1720 yılına ait bilançosu, başka bilgilerin yanı sıra, dört kadırgada (kaptan kadırga, baş kadırga, *Santa Barbara* ve *Sant'Anna*) bulunan Müslüman kölelerin sayısı hakkında da bizi bilgilendiriyor.[58] 253 kişi kayıtlı, bunlar forsalar takımının yüzde 22'sini oluşturuyor (1176 kişinin 793'ü angarya mahkûmu, 130'u gönüllü); Müslümanların oranı 18. yüzyılın ilk on yıllarında diğer deniz kuvvetlerinde görülen oranla aşağı yukarı aynı.

Savoia hanedanının yönetiminde bulunan Sardinya'dan, Borbon hanedanının (1734) yönetime geçmesinin Akdeniz'deki deniz kuvvetlerinin aktif varlığına ve gücüne bir yenilenme getirdiği Napoli Krallığı'na geçelim. Berberi devletlerle kârlı ticari alışverişler yapma niyeti, Borbon krallığını kısa süre içinde Dayılıklarla barış girişimleri geliştirmeye yö-

57 ASRm, *Galere* 660, Pazzaglia davası hakkında belgeler.

58 Corridore 1900, 201-231.

neltmişti; belki de bu girişimler sadece görünürdeydi ve olası köle değişimleri için 14 Eylül 1740 tarihinde Napoli birliğinin dört kadırgasında bulunan tüm Müslümanların (o zamanlar Müslüman olanlar ya da Peygamberin dininde doğanların) detaylı bir listesi düzenlenmişti.[59]

Liste 352 isim içeriyor; her biri için kimliğine ait tüm genel özellikler veriliyor -örneğin, listedeki ilk köle, Memed ve Fatma oğlu Bonalı İbrahim- ardından fiziksel bir betimleme var, bu kimlik kartlarında bulunan "ayırt edici belirgin dış görünüş özellikleri" gibi bir şey, bu sütunda ayrıca olası "özel işaretler" de kayıt ediliyor: İçlerinden biriyle ilgili bilgilere bakalım: Trablusgarblı Sale, Mustafa ve Fatma oğlu, şöyle betimlenmiş: "Uzun boylu, alnının sol tarafında küçük bir yara izi var, gözleri açık kestane rengi, saçları kızıl, 35 yaşında"; Ahmed ve Masauda oğlu Tunuslu Bobaquer "boylu boslu, küçük alınlı, açık kestane rengi gözlü, ince ve sivri burunlu, büyük kulaklı, 42 yaşında"; Süleyman ve Fatma oğlu 42 yaşındaki Zerzel (Cherchell)'den Cezayirli Ahmed, alnında bir yara izi, sağ kolunda bir başka yara izi, sol elinde iki yanık, yüzünde çiçek bozukları var, sağ gözü şaşı, bir dişi yok.

Listeyi karıştırdığımızda, pek çoğu artık genç olmayan adamlar gözümüze çarpıyor, zorlu ve meşakkatli yaşamları süresince başlarına gelen kazalar, aldıkları yaralar ya da geçirdikleri hastalıklar vücutlarında çeşitli izler bırakmış.

Söylediğimiz gibi artık genç değiller. Nitekim yaş ortalaması oldukça yüksek: 38 (en gençleri 13, en yaşlıları 79 yaşında). Bir sonraki sayfadaki tablo, yaşlarına göre dağılımlarını gösteriyor, bu tabloda, altmış yaşını geçenler -yani o dönem için yaşlı sayılanların- kırklı ve ellili yaşlarda olanlardan daha fazla sayıda (16 kişiye karşın 64 kişi, yani oransal olarak yüzde 4,5'a yüzde 18). Büyük bir olasılıkla on yirmi yıl önce hatta kısmen 17. yüzyıl biterken yakalanan ve Napoli kadırgalarında yaşlanan kalabalık bir Müslüman grubu söz konusu. 40 ve 60 yaşları arasındaki kürek mahkûmlarının azlığı, Napoli de-

59 ASNa, *Espedienti* 24, 79r-112v.

niz kuvvetlerinin etkinliklerinde, 1700 ile 1720-30 arasında bir düşüş yaşandığını kanıtlıyor, en kalabalık grubu görece daha genç olan 21 ve 40 yaş arasındakilerin oluşturduğu görülüyor (tamamı yaklaşık yüzde 72'lik bir orana denk geliyor), bu durum son on-yirmi yılda edinildiklerini gösteriyor.

1740'TA NAPOLİ'DE BULUNAN MÜSLÜMAN KÜREK MAHKÛMLARI

yaş sınıfı	sayı	yüzde
20 yaşına kadar	19	6
21-30	145	41
31-40	108	31
41-50	4	1
51-60	12	3
61-70	27	8
71 üstü	37	10
toplam	352	100

Kölelerin kökenlerine gelince Doğu Akdenizlilerin ve diğerlerine oranla Magreblilerin sayısının daha fazla olduğu açıkça görülüyor: yüzde 14'e karşın yüzde 86'lık büyük bir oran söz konusu. Magrebliler arasında Tunusluların ve Libyalıların sayısı daha fazla, sırasıyla yaklaşık yüzde 33,5 ve 28; bunların ardından Cezayirliler (16,2) ve Faslılar (8,2) geliyor. Müslümanların kökenleri açısından geldikleri yerler daha küçük ölçekte değerlendirilirse, Libyalıların hepsinin Trablusgarb'dan, Tunusluların büyük bir çoğunlukla Tunus ve Biserta'dan (sırasıyla yüzde 56 ve 21), Faslıların Sale'den (yüzde 62) olduğu görülür, oysa Cezayirlilerin geldikleri bölgeler daha çeşitli, yüzde 42'si Cezayir'den, yüzde 21'i Bugia'dan, yüzde 7 ve 5 oranlarıyla Bona, Cherchell, Djidjelli ve pek çok küçük bölgeden geldikleri fark ediliyor.

1747 yılında Livorno hamamında bulunan kölelerle ilgili istatistik verilere sahibiz, bu veriler bir İtalyan kentinde bulunan, bir Müslüman kürek mahkûmları topluluğuyla ilgili sahip olunabilecek en detaylı bilgiler arasında yer alıyor.[60]

60 ASFi, *Consiglio di Reggenza* 853, 4.

Toscana limanındaki hamamda nüfus sayımı, Lorena hanedanının egemenliğinde yani aslında dış politika açısından Hasburg hanedanı kontrolünde on yıl geçirmiş olan Büyük Dukalık ve Osmanlı İmparatorluğu arasında yapılan barış anlaşmasının (25 Mayıs) hemen ardından 31 Mayıs 1747 tarihinde gerçekleşmişti. Kesin bir nüfus sayımı, barış görüşmelerinde üzerinde mutabakata varılan Müslümanların geri verilmesi ve özgürlüklerine kavuşturulmaları konusunda yapılması gereken ilk işti, gerçekten de anlaşmanın bu kısmı 1748 yılında gerçekleştirildi, ama sadece Faslılar geri verilmedi, çünkü hiçbir şekilde Osmanlı tebaası olmadıklarından bu anlaşmanın dışında tutulmuşlardı. Hem zaten 1750 yılında daha önce söylediğimiz gibi kadırgalar birliği iptal edilmiş ve hamam kesin bir biçimde kapatılmıştı.[61]

250 köle altı tabloda listelenmişlerdi: "Büyük Sultan'ın" uyruğundakiler (44), Cezayirliler (97), Tunuslular (57), Trablusgarblılar (23), Faslılar (13), sonradan Hıristiyan olanların (değişik coğrafi bölgelerden 16 kişi) geri verilmesi gerekmiyordu. Her kölenin her zaman olduğu gibi genel özellikleri, hamama giriş tarihi, yakalama sonucu mu yoksa satın alınma sonucu mu hamama geldiğini belirten ek bir bilgi, satın alındıysa nereden satın alındığı ve bedelleri belirtilmişti.

İşte 250 kölenin geldikleri yerleri gösterir bir tablo (sonradan Hıristiyan olanlar da dahil):

LİVORNO HAMAMINDAKİ KÖLELER (1749)

Geldiği	sayı	yüzde
Cezayir Dayılığı	105	42
Tunus Dayılığı	58	23
Osmanlı İmparatorluğu	49	19
Trablusgarb Dayılığı	24	10
Fas Krallığı	14	6
Toplam	250	100

61 Piazza 1983, 92; Guarnieri 1960, 283-284.

Napoli ve Civitavecchia'da olduğu gibi Livorno'da da, Magrebliler, Osmanlı uyruğundakilerden daha fazla sayıdaydı (yaklaşık yüzde 20'ye karşın yüzde 80 oranındaydılar) ama Toscana kentinde Cezayirlilerin oranı daha fazlaydı. Aynı devletin (Cezayir ve diğerleri) değişik küçük bölgelerinden gelenlerin oranı, bütüncül olarak bakıldığında aynı gözüküyor. Yaşa gelince ortalama Napoli'deki Müslümanlarınkinden daha yüksek (38 karşın 49), bu durum, geçmişte daha kalabalık olmasına rağmen son 15-20 yıldır çok az yeni katılım alan bir topluluğun artık kalıntıların söz konusunu olduğunu açıkça gösteriyor. Sayımdakilerin üçte ikisi gerçekten de 15 yıldan fazla bir süredir esaret altındaydı (üçte birinden biraz fazlası 25 yıldan fazla bir süredir aynı durumda). Esarette geçirdikleri ortalama zaman 19 yıldan fazla; Livorno hamamındaki en yaşlı köleler Casdalalı Türk Veli oğlu Ali ve sonradan Hıristiyan olan Tunuslu Ramazan oğlu Amuda, 1702 yılından beri yani 45 yıldır orada bulunuyorlardı!

Sadece Livorno'daki köleler için istatistik olarak yakalanan ve satın alınan köleler arasındaki ayrımı açık bir biçimde ortaya koyabildik; yakalananlar 122, diğerleri 128 kişi, toplama bakıldığında sayıları aşağı yukarı yarı yarıya. Satın alınanların geldikleri bölgeler yakalananlara oranla daha farklı: İlk gruptakilerin üçte birinden fazlası Osmanlı İmparatorluğu'ndan, gerisi Magrebli; oysa yakalananların toplamına bakıldığında Osmanlı uyruğundakiler sadece yüzde 2,5 oranındalar. Her iki grubun toplamına baktığımızda beşte birden biraz daha azının Osmanlı İmparatorluğu'ndan, çok büyük bir bölümününse Magreb'den geldiğini anımsatalım.

Livorno'da 1749 yılında gerçekleşen nüfus sayımı bize çok ilginç bir veri sunar, her bir köle için uygulanan kıymet takdiri, bir kadırganın ya da tüm bir donanmanın kürek mahkûmlarının tam listelerinde oldukça az rastlanır bir veridir. Ortalama değer, yakalananlara oranla (240-264) satın alınan kölelerin (satın alındıkları sırada da biraz daha yaşlı olanların) aleyhine işleyen bir farklılıkla 250 pezziden biraz daha fazla (251,6). Tunuslu kölelerin ortalama değeri diğerlerinden oldukça fazla (309), Faslılarınki ise daha az (191).

Öngörümüz bize, kölelerin ekonomik değerinin aslında yaşlarınca (yıllar geçtikçe değerleri azalıyor) belirlendiğini fısıldıyor; istatistiksel analiz bunu doğruluyor ve değişik yaş gruplarından kölelerin yaklaşık yarısı için daha önce açıklandığı gibi değerin değişebilirliğini kanıtlıyor, kölelerin diğer yarısı içinse bedellerindeki değişiklik kişilerin (tamamıyla yaş farklılıklarına bağlanamayacak) fiziksel özelliklerine, karakterlerine ve diğer özelliklerine bağlı olarak ortaya çıkıyor.[62]

Nüfus sayımının ertesi yılı son köleler Livorno hamamından ayrılmışlar ve aşağıdaki emre göre birlik mahallesine gönderilmişlerdi:

> Hamamdaki tüm memurlar görevlerinden alınacak ve tüm kürek mahkûmları ve köleler [..] kayıt edilecek ve gönderilecek, bir kısmı da Pisa hamamına çalışmaya gönderilecek.[63]

18. yüzyılın ortalarına doğru, bazı İtalyan limanlarının tersanelerinde ve kadırgalarda hâlâ Müslüman kölelerin görünmesi yolcular için bir merak unsuru oluşturuyordu. Alman Johann Georg Kebler Cenova'da gördüklerinden çok etkilenerek şöyle betimlemişti:[64]

> Tersanede Türk köleler kaynıyor, bunların büyük bölümü dudaklarının üstünden sarkan hiç de azımsanamayacak uzun bıyıkları yüzünden ürkütücü bir surata sahipti. Giysileri uzun ve kaba bir kumaştan yapılmış ve başlarını örtebilecekleri bir kapüşonla birleştirilmiş tek parça bir pelerinden ibaret.

Tersanede gün boyunca serbestçe dolaşabiliyorlardı; akşamları zincire vuruluyorlardı. Tersanede daha sonra üzerinde duracağımız ufak ticari işler, çorap ve takke örmek gibi el işleri yapma iznini elde edebiliyorlardı.

Her zaman öznel olduklarını bilmemize rağmen bize kalan bu tür değerlendirmelere kulak vermeden edemiyoruz; on-yir-

62 Verilerin çok detaylı, dikkatli ve istatistik bir analizi Bono Ballatori 1985'te.

63 Pera 1888, 313, 13 Şubat 1750.

64 Keßler 1751, I, 311.

mi yıl kadar sonra bir Fransız seyyah Charles Dupaty, bazı yaşlı köleleri "basık, nemli, karanlık" hapishane gibi bir yerde gördüğünde duygularını ve düşüncelerini daha değişik bir biçimde ifade eder: "Bu zavallı Türkler tamamen benliklerini ve kimliklerini yitirmiş insan oğulları, artık bedenlerinin gereksinimlerini bile bilmiyorlar".

Daha az yaşlı olanlar, yani 50-60 yaşları arasındakiler, "elde edebildikleri ya da daha doğrusu aşırabildikleri bir parça temiz havayı soludukları" bir duvar boyunca sıralanan küçük ve alçak nişlerde zincirlenmiş bir halde yatıyorlardı. Olayların doğrusu ne olursa olsun, Magreblilerin hafızasında Cenova'da köle olmak, başa gelebilecek en kötü kader olarak kabul ediliyordu, günümüzde bile birisinden nefret edildiğinde şöyle beddua edilir: "Cenova'ya köle olarak satılırsın inşallah!".[65]

Bir başka yabancı seyyah Britanyalı bilim adamı Patrice Brydone, Messina limanından çıkarken gördüğü kadırgalara hayran kalmıştı ama aralarında hâlâ birkaç Müslümanın bulunduğu kürekçilerin o zorlu koşullara dayanmayı nasıl başardıkları bir türlü anlayamayarak şaşkınlığını şöyle ifade etmişti:

> Bu talihsizler küreklerine zincirlenmiş haldeler ve her gece tahta sıraların üstünde uyuyorlar, üstlerine örtebilecekleri bir şeyleri yok. Garip olan, bu sefaletlerine rağmen, bana söylendiği kadarıyla, hiçbirinin intihara kalkışmamış olması; sık sık karşılıklı olarak birbirlerine yardımda bulunuyorlar ama bu kavgalarında oluyor, asla arkadaşlık ilişkilerinde değil.[66]

Civitavecchia'da 1789'da hâlâ elli kadar köle vardı; bunların isimleri, yaşları, vatanları ve çeşitli özelliklerini gösterir bir listeye sahibiz: 25 Tunuslu, 7 Faslı, 6 Cezayirli, bir o kadar Trablusgarblı ve yine aynı sayıda değişik bölgelerden gelenler var (yaşları 25 ile 50 arasında değişiyor, sadece 4'ü daha büyük); bir önceki yıl bir başka liste daha düzenlenmiş, bu liste yaşlı ya da işe yaramaz 24 köleyi kapsıyor.

---

65 Dupaty 1785, 90-91; bu deyimi meslektaşım T.Mansouri bildirdi.

66 Brydone 1773, 26.

Beş yıl sonra papalık devletinin limanında artık sadece bir düzine köle kalmıştı. 12 Aralık 1794 tarihli bir liste, bize bu kölelerin isimlerini ve başka bazı verileri ulaştırmakta; bu kölelerin yarısı Cezayirli, üçü Trablusgarblı, ikisi Tunuslu, yaşları otuz ve kırk arasında (sadece biri 45 yaşında). Sözünü ettiğimiz köle sayısındaki azalmanın önemli bir göstergesi ve bu köleler orada en son kalanlardan.[67]

Buna rağmen on-yirmi yıl kadar daha İtalya'da Müslüman köleler bulunacaktı. Gerçekten de elimizde bulunan ve isimler içeren son liste, 9 Kasım 1812 tarihinde Cagliari'de düzenlenmiş:[68] Bu listeye 86 kadar Müslüman kaydedilmiş, bunların "vatanı" belirtiliyor ama pek çok durumda kesin bir biçimde neresi olduğu anlaşılamıyor; örneğin listede yaklaşık on defa görülen Ghirisili acaba nerede?

Listeyle aynı tarihte, Sardinya'ya gelen tanınmış bir ziyaretçi Avusturya-Este Arşi Dükü Francesco köleleri iyice gözlemlemiş ve bu "Türk-Berberi" kölelerin koşullarıyla ilgilenmişti, *Descrizione della Sardegna**sının bir sayfasını onlara ayırıp acıma hissiyle içler acısı durumlarından bahsetmiştir,[69] bu arada Tunus'ta köle olarak bulunan Sardinyalılarla değiştirilerek özgürlüklerini yeniden kazanabilmeleri dileğini de eklemiştir. Artık tamamen yitmekte olan yakın bir gerçeğin -belki de- son görgü tanığı olan Arşi Dükün sözlerinin tamamını buraya alıyoruz:

> Onlardan [angarya mahkûmlarından] çok daha mutsuz olanlar Türk ve Berberi köleler, kadırgaya mahkûm olanlardan daha iyi koşullara sahip değiller, hatta çok daha kötü durumdalar. İkişer ikişer zincirlenmiş olmasalar bile, ayaklarında durumlarını gösterir küçük bir demir halka var, gardiyansız dışarı çıksalar bile, bu halka kaçmalarını engelliyor çünkü hemen

67 Guglielmotti 1884, 99-103; Bertolotti 1887, 33-34.

68 ASCa, *Segreteria di Stato*, serie 2.a 1253; meslektaşım Giuseppe Doneddu bildirdi.

(*) *Sardinya Tasviri.*

69 Francesco di Modena 1812, 75-76.

köle oldukları anlaşılıyor: Akrabaları olmadığı gibi, Hıristiyan merhametine yakışmayan yanlış anlaşılmalara dayalı bir nefret yüzünden arkadaşları da yok, herkes tarafından hor görülüyorlar, neredeyse hayvan yerine konuluyorlar, azıcık sadakadan başka kazançları yok, zamanlarının büyük bir bölümü çalıştırıldıkları kamu işlerinde geçiyor, mahkûmlar ve forsalar ise ufak da olsa bir şeyler kazanabildikleri özel işlerde çalışabiliyorlar ama o zavallı Türk kölelerin böyle bir şansı yok.

Şimdi bu yıllarda Cagliari'de 80 ila 100 Türk köle bulunuyor, neredeyse tamamen çıplaklar, hiçbir şeyleri yok, ne gömlekleri ne giysileri, büyük bir bölümünün pantolonu bile yok, yüzleri solgun mu solgun, açlıktan öle yazmış haldeler, çok az kişi onlara merhamet gösteriyor, hiçbir tedbir alınmıyor, çoğu açlıktan ölüyor [...].

Bu zavallı Türkleri savunacak hiç kimse yok, hiç kimse onların dertleriyle ilgilenmiyor; Kral onları her gün o sefil durumda yollarda görüyor ama her şey yine olduğu gibi kalıyor, hiçbir şey söylenmiyor. Açlıktan kavun kabuklarını ve yollarda buldukları baklaları yiyorlar.

Sık sık özel işlerde de kullanılıyorlar ama çok az para alabiliyorlar ya da hiçbir şey alamıyorlar, çünkü ya iyilik için yani bedava bu işi yapıyorlar ya da parayı cebe atan bir başkası oluyor.

Yemek ve giysi

Kürek mahkûmlarının yaşamının iki yönü -yani idare tarafından onlara sağlanan yiyecek ve giysi- üstüne oldukça fazla bilgiye sahibiz. Kadırgalardaki kölelerinin bakımı için tüm yükümlülük yiyeceklerin ve giysilerin dağıtılmasından ibaretti, bu idareler için hiç de önemsiz sayılamayacak bir yükümlülüktü, bu nedenle hesapların ve kayıtların çok büyük bir dikkatle tutulması gerekiyordu. -Civitavecchia ve Cenova kadırgaları için düzenlenmiş en azından kısmen elimize ulaşan- bu belgeler ve diğer bilgiler bu konuda yeterince bilgi sahibi olmamıza olanak sağlıyorlar.

Kürek mahkûmları, köleler ve angarya mahkûmları için günlük yiyecek oranı farklı deniz kuvvetlerinde de görülen standarta göre 30 oncia* (1-1,2 kg) peksimet ve bir çorbadan oluşuyordu, bununla birlikte bazı durumlarda bu öğün sadece gün aşırı dağıtılıyordu. Kürek mahkûmları için taze ekmek lüks bir yiyecekti; Şu halk deyimi: "Türk usulü: Az ekmek ve soğuk su" bu anlamda açıklanır.[70]

Papalık kadırgalarındaki Müslümanların iaşesinin sağlanması için işletme belgesi -yani hizmetlerin yürütülmesi için ihale yoluyla işletmenin devir alınması- üç yıllığına onaylanıyor ve geçerli oluyordu, 1611-1614 yılları arasında bu belgenin şartları şöyleydi: "Yaz kış otuz oncia peksimet" ve kışın her gün bir kap bakla ya da pirinç çorbası, bu çorba "sefer sırasında haftada üç kez" verilecekti, yani bildiğimiz kadarıyla yaklaşık altı ay ve her şey "iyi" olmalıydı.[71] Bununla birlikte, en azından 1670'ten itibaren o yıl imzalanan ve "her ne olursa olsun farklı bir biçimde uygulama yapılmayacağı" kesin bir biçimde ifade edilen işletme sözleşmesinin öngördüğü gibi Civitavecchia'daki kölelere her gün çorba dağıtılmaya başlanmıştı. Bu iyileştirme başka pek çok işletme sözleşmesinde de görüldüğü gibi o dönemden sonra 1783 yılına kadar yürürlükte kalmıştı.[72]

Santo Stefano şövalyelerinin donanmasındaki köleler forsalar gibi en azından 1680 yılından itibaren beyanlarından birinde doğruladıkları gibi "her gün için çorbalarıyla birlikte üç ekmek" alıyorlardı. Ünlü peder Filippo 1706 yılında kürek mahkûmlarına "günde üç ekmek ya da sefer sırasında çok miktarda peksimet" dağıtıldığını doğrular; ayrıca hafta üç kez "genellikle bakladan ya da başka tür sebzelerden ya da çorbada kullanılmak üzere pişirilmiş ve kıyılmış peksimetten yapılmış" bir çorba verildiğini doğrular. Elimizdeki bu bilgiler daha geç tarihli

(*) Onluk ölçü sistemi yerleşmeden önce İtalya'nın çeşitli yerlerinde ve diğer ülkelerde kullanılan 30 gramlık ölçü birimi.

70 Strafforello 1883, III, 701.

71 Guglielmotti 1882, 213-214; tam metin 207-218 (21 Ekim 1611)

72 ASRm, *Galere* 650, *a.g.k.* 651 (onay 1682), 659 (onay 1713), 683 (1783).

(1773) bir *Memoria** tarafından da doğrulanır, bu kaynağa göre, otuz oncia ekmek dışında hafta üç kez "genellikle bakla ve kurutulmuş peksimetten yapılan tuz ve yağla tatlandırılmış dört oncia çorba" verilmektedir.[73] Gemide de ekmek yapılmaktadır; ama kısıtlı bir biçimde ve az miktarda yapılan bu ekmek, subaylara ve ayrıcalıklı çok az kişiye verilmektedir.

Bir belgeden 1721 Ekim'inde papalık kadırgalarının forsalar takımı için hazırlanan haftalık mönüyü öğrenebildik:[74] Her köle her gün üç libre** ekmek, bir ringa ya da salamura ya da dört sardalye ve bir pinta*** şarap alabiliyordu; ayrıca aylık listede her köle için yarım pinta sirke ve yarım libre tuz hesaplanıyordu, ayrıca hafta boyunca verilenler şöyleydi:

Pazar: 200 gram taze et, 70 gram pirinç (7 gram tuz)
Pazartesi: 150 gram bakla, tuz ve yağ ile tatlandırılmış
Salı: 70 gram "peksimet çorbası" yağlı ya da domuz yağı ve tuz ile tatlandırılmış
Çarşamba: Pazartesi gibi
Perşembe: 70 gr buğday, sardalye balığı ve tuz ile çeşnilendirilmiş
Cuma: 70 gr "peksimet çorbası" her zamanki gibi yağlı ve tuzlu
Cumartesi: Pazartesi gibi.

1753 yılına ait harcamayla ilgili bir hesap listesinden pirinç çorbasının sarımsak ve Sicilya peyniriyle çeşnilendirildiğini anlıyoruz.[75]

(*) *Hatırat.*

73 Pera 1888, 242-244; Filippo da Firenze 1706, 10-11; *Memoria* 1773, 45-46.

74 ASRm, *Epistolario* 29, 1721, 22 Ekim.

(**) 443.49 gramlık bir ağırlık ölçüsü/Grekler ve Romalılarca kullanılan bir ağırlık ölçüsü biri, daha sonra Ortaçağ'da İtalya'da ve diğer ülkelerde de (İspanya, Fransa, Almanya) kullanılmaya başlanmış (300 gr. karşılığı olarak); Anglosakson ülkelerde 454 gr. karşılığı olarak çok daha uzun bir süre kullanılmıştır.

(***) Sıvılar için antik bir ölçü birimi, Milano'da 1,57 litreye, Cenova'da 1,76 litreye karşılık gelir/ Bugün dahi Anglosakson ülkelerde kullanılmaktadır, Büyük Britanya'da 0,568, Birleşik Devletlerde 0,551 litre karşılığı olarak kullanılır.

75 ASRm, *Galere* 446, 3 Aralık 1753.

Venedik kadırgalarında 16. yüzyılın ilk on-yirmi yılında yiyecek diğer İtalyan deniz kuvvetlerine göre daha iyi kalitedeydi, iaşeden sorumlu Cristoforo Canale'nin 1540 yılında yazdıklarına kulak verirsek bu durumla ilgili bilgi edinebiliriz:

> Batılı kadırgalar, kendi kürek mahkûmlarına nadiren çorba veriyorlar, onlara verdikleri çok az yiyecek ise genellikle pirinçten ibaret. Ekmeğe gelince bu konuda rahatsızlık duymasınlar diye çok miktarda dağıtıyorlar: Sekiz ya da on günde bir, çok yorgun değillerse, vücutlarını temizleyebilmelerine yardım edecek bir bitki çorbası veriyorlar [...].
>
> Ama biz kendi forsalar takımımıza her sabah genellikle bakladan yapılmış bir çeşit çorba ve akşamları yağla kavrulmuş peksimet oluşan bir yemek ve her biri için 17 oncia ekmek veriyoruz. Ayrıca, onlara pek çok kez (yani uzun süre ve çok güçlü kürek çektiklerinde ya da herhangi bir şekilde yorulduklarında) şarap veriyoruz.[76]

Kesinlikle tek tip bir beslenme söz konusuydu ama köleler kendi becerilerine ve içinde bulundukları koşullarına göre kendilerine çeşitli yiyecekler sağlayabiliyorlardı. Kaptan Fabroni'nin çok sayıda eskizinden bir tanesinde -Toscana kadırgalarında yaşam ve insanların canlı bir betimlemesinde- kadırganın küpeştesinden yukarıya doğru güzel bir balık çeken bir köle görünür; balık tutmak büyük bir ihtimalle sık yapılan bir şeydi. Birileri üçkâğıt yapıp onursuzca geçerli oranları gerekenden daha az hale getirmedikçe aslında kölelere verilen yemeğin besin değeri yeterli olmalıydı. Yine de kölelerin ve kürek mahkûmlarının beslenmesi üzerine bir çalışma yapılması gerek, daha önce diğer denizcilerin beslenmesi hakkında çok derin araştırmalarla desteklenmiş bir çalışma yapılmıştı ama köleler ve kürek mahkûmları bu çalışmanın dışında bırakılmışlardı.[77]

---

76 Canale 1540, 164-165.

77 Zanobini 1989, Hemardiquer 1963 ve Bernardini 1987 Toscana kadırgalarında beslenme üzerine; *Riforniture* 1927; Tenenti 1961, 156; Obinu 1962.

Sefer sırasında kürek mahkûmları, (düşman gemilerini takip ya da onlardan kaçmak için) olağanüstü bir güç harcadıklarında "güçlerini muhafaza edebilmeleri ve bu yorucu işin süresine ve zorluğuna katlanabilmeleri için" daha önce sözünü ettiğimiz Livorno Raporunda da söylendiği gibi "bir miktar şarap" ve "başka bazı avantajlar" elde ediyorlar, yani her zamankine oranla daha farklı bir şeyler alıyorlardı.[78] Papalık kadırgalarında da her zamankinden farklı bir "kürek gücü" harcandığında köleleri ödüllendirmek için forsalar takımına fazladan bir miktar peksimet, belli miktarda şarap (adam başı yarım ya da bir pinta) dağıtılıyordu, öyle görünüyor ki, bu şarap dağıtımı alkollü içkilerin tüketimini yasaklayan dinsel kurallara sıkı sıkıya bağlı Müslüman forsalar takımınca da memnuniyetle kabul ediliyordu. *San Prospero* kadırgasının ve diğer kadırgaların forsalar takımına "bir Türk yük gemisini Ponza adası sularında Casciocavallo denilen kuleye kadar kovaladıkları için" (korsan gemisi daha sonra burada yakalanmıştı), 1757 Haziran'ında ekstradan bir miktar peksimet ve şarap dağıtılmıştı. Toplam olarak 400 libre peksimet ve 450 pinte şarap; kaba taslak bir biçimde şöyle bir hesap yapabiliriz: -köle ya da özgürherkes iki libre peksimet ve iki pinte şarap alabilmişti. Belki de sadece şarap dağıtımı daha sık yapılıyordu, haftada bir ya da birkaç kez olabiliyordu.[79]

Tüm İtalyan deniz kuvvetlerinde yıllık büyük bayramlarda tamamen özel bir yiyecek dağıtımı uygulaması ya da kuralı geçerliydi. 1661 yılından itibaren papalık kadırgaları için şöyle bir uygulama yürürlükteydi:

> Noel, Paskalya ve karnaval günlerinde tüm forsalar takımına (hastalar dışında) adam başı bir libre et, yarım pinta şarap verilsin ve her kadırgaya otuz beş, kaptan kadırgaya elli libre pirinç verilsin.

Toscana'da da, Noel ve Paskalya dönemlerinde, Müslüman

78 Filippo da Firenze 1706, 11 ve Pera 1888, 243.

79 ASRm, *Galere* 449, 22 Haziran 1757; *a.g.k.* 412, 1 Temmuz 1699; 422, 1718-1719, 25 Mayıs 1718'den 11 Ekim 1718'e kadar süren sefere göndermeyle.

kürek mahkûmlarına "yarım libre et ve üç oncia pirinç veriyorlardı".[80]

Sadece özel görevi olan kölelere, kürek mahkûmlarının geneli için belirlenen orandan daha fazla yiyecek ve içecek dağıtımı yapılıyordu. Örneğin, papalık kadırgası *Santa Lucia'nın forsalar takımı ve yöneticilerinin yiyecek tüketimi* hakkındaki, Nisan 1595 tarihli bir notta "yelkenleri toplayan köleler Gioseppe ve Amore'ye" ekstra miktarda et, peynir ve şarap verildiği görülüyor. Cenova'da Eylül 1644 ve 1650 yılının Ekim-Aralık ayları arasında "ambarlardaki eşyaları temizleyip boşaltırken çok fazla güç harcayan kölelere", "sokakta güç harcamış" olanlara ve ayrıca "geminin halat ve demirleriyle uğraşırken çok fazla çaba göstermiş olanlara" pek çok kez özel miktarda yiyecek dağıtıldığı anlaşılıyor. Aynı şekilde, 1671 Mart'ında *San Giovanni* isimli kadırgayı "tamir için" çalışan ustalar ve köleler ödül olarak çeşitli yiyecekler almışlar.[81] Cagliari'de ise, bu durumun tam tersine 1669'da büyük bir ihtimalle dikkate alınmayan şöyle bir öneri ortaya atılmış:

> Forsalar takımının günlük her öğününden bir oncialık peksimeti kesmek ve onları şapellerin süslemelerinde ve yıllık bayramlar süresince görevlendirerek gelir sağlamak.[82]

Civitavecchia'da ve belki başka yerlerde de, Hıristiyan olmuş köleler gönüllülere dağıtılan yiyeceğin aynısını alıyorlardı, bu mönü forsalar takımının geri kalanının aldığına oranla daha iyiydi ve 1611 yılına ait yiyecek dağıtım anlaşmasına göre "yirmi dört oncia peksimet ya da ekmek, bir pinta şarap ve diğer denizcilere dağıtılan yiyecekten" yani bir libre taze et ya da yarım salata ya da yarım libre ton ya da dört sardalye (Cuma günü yarım libre peynir) veriliyordu.[83]

---

80 Guglielmotti 1882, 213 (21 Ekim 1611); *Memoria* 1773, 46.

81 ASRm, *Galere* 646, 16-22 Nisan 1595; ASGe, *Contente* 16 (1644), 23 (1650) ve 48 (1671).

82 Corridore 1900, 175, 30 Ekim.

83 Guglielmotti 1882, 213, 21 Ekim 1611.

• İki yüz altmış adam için kalın kaba kumaştan kaban: Her biri için 21 karış kumaş ve dikiş için iplik, her üstlük için maliyet yirmi bir giulio*	546
• İki yüz altmış adam için çizgili kumaştan fanila, astar için kumaş, dikiş için iplik, her fanila için on bir karış kumaş, bir fanila için maliyet iki scudi	520
	+ 1066
• Kendi hesaplarına ödeme yapan yirmi beş gönüllünün giysi maliyeti bu hesaptan düşülür	-102.50
	963.50
• 520 tane gömlek, adam başı iki tane; 520 pantolon, adam başı iki tane; adam başı toplam dört kat çamaşır, toplam beş top** kumaş gidiyor. Gömlek ve pantolonları dikmek için iplik, yaklaşık on beş giuli ediyor	390
• Bere, 260 tane, tanesi on bajocchi***	26
	+ 416
• Kendi hesaplarına ödeme yapan yirmi beş gönüllünün giysi maliyeti bu hesaptan düşülür	- 40
	+ 376
• Otuz köle için ayakkabı ve çorap, adam başı maliyet on giuli, kendi hesaplarına ödeme yapan gönüllüler bu hesaba dahil değil	30
• Kışın forsalara verilen pelerinler, kendi hesaplarına ödeme yapan gönüllüler bu hesaba dahil değil, yüz on bir tane hesaplandı, tanesinin maliyeti on iki buçuk giuli	137.50
Roma scudisi	543.50

(*) 16. yüzyılda II. Giulio tarafından bastırılan gümüş para.

(**) Antik uzunluk ölçüsü birimi, iki ve üç metre arasındaki uzunluklar için kullanılmıştır.

(***) Papalık Devletinin antik para birimi, 1866 yılına kadar kullanılmıştır.

İdareciler kürek mahkûmlarına elbise de sağlıyorlardı; yiyecek konusunda olduğu gibi bu konuda da belli hükümler yürürlükteydi. Bir yakalanma ya da donanmanın sorumlularına teslimden sonra kürek mahkûmlarının listesine kaydedilir edilmez, köle öngörülen elbiseleri alıyordu, bu bir çeşit üniformaydı, tanınmasını sağlıyordu ve gözetimini kolaylaştırmaya yardım ediyordu.

Papa VIII Urbano dönemine ait bir belgede, özel bir kadırganın sefere çıkmaya hazır olmasının kaça mal olduğu konu edilir, bu belgede yer alan ve bir sonraki sayfada bilgilerinize sunulan iki detaylı listeye göre on bin scudilik harcamanın yaklaşık 1.500'ü forsalar takımının giysine ayrılmaktadır, bu listelerdeki tutarlar Roma scudisi olarak hesaplanmıştır.[84]

Bu listelerden şöyle bir sonuç ortaya çıkmakta, her kürek mahkûmuna yılda bir kalın kaban, dört kat çamaşır (beyaz çamaşır) yani iki gömlek ve iki pantolon, bir bere verilmektedir.

Ayakkabı ve çorapların, sadece sayıları otuz olarak hesaplanan kölelere verildiği ve angarya mahkûmlarına verilmediği anlaşılıyor, kışın ayrıca kalın kumaştan bir kaban dağıtılıyordu. Zaman içinde büyük bir ihtimalle çeşitli değişiklikler olmuştu ama bunlar kayda değer bir önem taşımıyorlardı.

1611 yılındaki dağıtım sözleşmesi "yeni üstlüklerin ve dört parçadan oluşan iki kat beyaz çamaşırın ve berelerin" dağıtımını öngörüyordu. Kış başında kadırgalar boşaltılırken "artan kaba kumaşlardan yapılmış yeni kabanlar" ve "kalın yün çoraplar" dağıtılıyordu.[85]

Benzer dağıtımlara sonraki yıllarda da rastlanıyor. Kadırgaların yeni malzeme sorumlusu Tiberio Maino'ya verilen 1652 Haziran tarihli talimatnamede "her zamanki gibi" iki fanila, iki kumaş gömlek, iki kumaş pantolon ve kırmızı yün berelerin dağıtımı kesin bir biçimde tekrarlanıyordu; ayrıca eski elbiselerin geri alınması emrediliyordu, aksi takdirde ilgili kişiler yenileri satıp "pisliğin ötesinde çirkin bir görüntü de oluş-

84 Guglielmotti 1876a, 156 ve 162-163.

85 Guglielmotti 1882, 202 (madde 30).

turan" eskileri kullanmaya devam edebilirlerdi. Kabanlara gelince, en azından 1682 dağıtım sözleşmesinden itibaren çeşitli ekonomik nedenlerle "bir yıl verilmesine, ertesi yıl verilmemesine" karar verilmişti.[86]

Guglielmotti, 1733 yılına ait dağıtım sözleşmesine gönderme yaparak Magreblilerin forsalar takımına girişi sırasında aldıkları "yeni giysileri" şöyle betimler: "Dört kat beyaz çamaşır: iki gömlek ve iki pantolon. Kalın yünden kırmızı bir ceket ve aynı kumaştan bir bere. Kalın çoraplar, demirli ayakkabılar ve bir kaban" ve şunları ekler: "Kişisel gereksinimleri hesaplanmış ve her biri için harcama sekiz scudi olarak değerlendirilmiş, her yıl ilkbaharda bu hesap tekrar yapılmıştı".[87] Papalık deniz kuvvetleri tarihçisi kabanın, Boccaccio'nun bir öyküsünde hacı Tebaldo'nun kabanı için kullanılan eski bir terim olan "schiavina"* olarak adlandırıldığını da ekler, ama papalık birliğinin kumandanının 1721 Ekimindeki bir beyanında tedarik memurunun, her beş adamdan ikisine verilen "shiavina** ya da örtüleri bile vermek zorunda olmadığı" net bir biçimde söylenir.[88] Ayrıca sözlüklerde schiavina "uzun tüylü" bir örtü olarak tanımlanır; belki o zamanlar sözcük söz konusu giysinin yapıldığı kumaşı anlatmak için kullanılmıştı. Venedikli Canale forsalar takımından söz ederken "onların giysileri yazın iyi kumaşlardan ve kışın çok mükemmel schiavina ve saf yünden yapılmalıdır" demektedir.[89]

Papalık kadırgalarının idaresine ait hesaplarla ilgili belgelerde forsalar takımının giysileri ile ilgili pek çok bilgi var. Ayakkabı satın alınması sırasında yapılan harcamalarla ilgili çeşitli kayıtlar var, örneğin 1609 yılında "kadırgaların forsalar takımı için" 150 scudi'ye 350 çift ayakkabı satın alınmış; 1636 yılında

---

86 ASRm, *Galere* 649, 11 Haziran 1652; *a.g.k.* 651 (madde 53).

87 Guglielmotti 1884, 94.

(*) 1.Hacıların ve rahiplerin kullandığı kapüşonlu bir çeşit kalın pelerin. 2. Kalın yünden yatak örtüsü.

(**) Burada kelimenin ikinci anlamıyla kullanılmış olabilir.

88 *Decamerone*, III.gün, 7.öykü; ASRm, *Epistolario* 29, 1721, 22 Ekim.

89 Marciani 1962, 269; Canale 1540, 116-117.

"hizmetteki köleler ve gönüllüler için" 50 çift, ertesi yıl 350 çift, 1639 yılında 348 çift ayakkabı satın alınmış ve müteakip on yılda da satın almalar bu şekilde devam etmişti. Mallar, birbirinden farklı "ayakkabıcı ustalardan" temin ediliyordu ama fiyat yıllar boyunca bir çift için yaklaşık 0,40-0,50 scudi olmuştu. Yüzlerce çift ayakkabının söz konusu olduğu büyük miktarda satın almalar dışında gerek görüldüğünde yapılan küçük destek alımları da buluyoruz: 1647 Şubat'ında "Nettuno'dan gelen Türkler için" 7 çift (4,20 scudi) satın alınmış, 1651 Mart'ında "yeni köleler" için alınan 34 çift için ayakkabıcı Sabino Montanarello'ya 18,70 scudi ödenmiş (bu alım her zamankinden daha pahalıya gelmiş).[90]

Bir yüzyıl kadar sonra, kışın yaklaşmasıyla Civitavecchia kadırgaları sorumluları köleler için 234 çift ayakkabı satın almışlar (fiyat sabit kalmış yani bir çift için yarım scudi) ama "miço köleler" için palto yerine nakit olarak 6,40 scudi dağıtılmış. Aslında daha ilkbaharda "kıç ve baş taraf kölelerine" yani subayların hizmetindeki kölelere "bulundukları mevsime uygun giysilerin toplam bedeli olarak" nakit ödeme (54 scudi) yapılmıştı, büyük bir ihtimalle bu onların lehine bir durumdu.[91]

Güzel ve yeni bir çift ayakkabı, bir kaban birkaç scudi ediyordu ve kölelerin bir çoğu onları satarak biraz nakit elde etme eğilimindeydi. Yiyeceklerini bile satanlar vardı- ama bir yolunu bulup kendilerine daha iyi kalitede yiyecekler sağlamayı başardıklarını sanıyoruz. Bu satışlar kuşkusuz yasaktı ve bu yasağı çiğneyenler çeşitli cezalarla tehdit ediliyorlardı; Sardinya deniz kuvvetlerinin 1717 Şubat tarihli bir duyurusu şöyle diyordu:

> Günlük yiyecek paylarını satan köleler, angarya mahkûmları ya da gönüllüler cezalandırılacaklardır [...] Köleye elli sopa

90 ASRm, *Galere* 374, 1607-1612, 2v, 10 Şubat 1609; *a.g.k.* 389, 1636-1638, 8 Mart 1636 ve 9 Aralık 1637; *a.g.k.* 390, 135r, 14 Mart 1639; *a.g.k.* 393, 1645-1647, 15 Şubat 1647 *a.g.k.*; 394, 1649-1651, 29 Mart 1651.

91 ASRm, *Galere* 379, *Conto* 1743-1744, 84, 13 Kasım 1744; 48 ve 56, 2 Ocak 1744; 61 ve 72, 31 Mayıs 1744. Caserta'daki kölelere ayakkabı temini: *Memorie Tripoline (Trablusgarb* Anıları) 1911, 721; Bono 1984, 90.

vurulacak ve satın alan kişiye 25 scudi ceza kesilecek, tüm giysilerini yada bir kısmını satmak daha da yasadışı bir şey olduğundan cezası [...] köleler için yukarıda ifade edildiği gibi yüz sopa olacak, kadırgalarla ilgili ayrıntılı bilgilere sahip olan subaylar her hafta durumu yeniden gözden geçirecekler ve Kumandanına yirmi scudilik bir uyarı cezası verecekler.[92]

Papalık kadırgalarındaki köleler için de ağır cezalar öngörülmüştü. 1726 yılının Ocak ayında bir köle kabanı olmadığı için cezalandırılmıştı, yılın ilk günlerinde yapılan bir soruşturmayla tüm kölelerin "içi tüylü terliklerinin" yani kaba kumaştan yapılmış "patiklerinin" olmadığı anlaşılmış; dağıtımın, bu işten sorumlu kişilerin ya kasten ya da ihmalleri nedeniyle gerçekleşmediği ortaya çıkmış, bize de buna inanmak daha doğru gibi geliyor.[93]

Giysi dağıtımları Cenova kadırgalarında da belgelenmiş durumda ve bu konudaki isimli listeler bize Müslüman kürek mahkûmlarının sayısını da bildiriyor. Baş kadırganın 66 kölesine 1593 Ekim'inde her birinin gereksinimine göre 50 palto, 62 gömlek, 39 fanila, 60 pantolon dağıtılmış ama fanilaların yarısından fazlası ve diğer parçalar "kullanılmış giysiymiş". Altmış kadar köle yeni ayakkabılara ve çoraplara da sahip olmuş. Bu herhalde yıllık normal bir dağıtımdı, diğer giysilerin dağıtımı yeri geldikçe, yani yakalanan ya da satın alınan yeni köleler forsalar takımına katıldıkça yapılıyordu: Örneğin 1608 Haziran'ında on "çömeze" yani yeni gelmiş köleye "yeni giysi" verilmiş. Cenova'daki kürek mahkûmlarına yapılan diğer genel giysi dağıtımları 1651 yılı için belgelenmiş; eylül ayında aralarında baş kadırganın eski ve "yeni" kölelerinin bulunduğu 122 kişiye bir dağıtım ve aralık ayında *Santa Maria* kadırgasının 53 kölesine ve *San Giorgio* kadırgasının altmış kadar kölesine "beyaz çamaşır ve bere" dağıtımı belgelenmiş.[94]

---

92 Prasca 1891, 389.

93 ASRm, *Epistolario* 38, 9 ve 30 Ocak.

94 SLSt.patria 331. 7, 6; ASGe, *Contente* 4, 11 Haziran 1608; *a.g.k.* 23, 1651 Ocak ve Eylül ayları arasına ait çeşitli tarihli listeler.

Ev ya da kamu köleleri kürekte ya da bir başka görevde iş gücü olarak yararlanılabilecek ya da kefaret bedeli karşılığı özgürlüğü geri verilerek üzerinden her şekilde kazanç sağlanabilecek bir maldı. Her durumda bozulmaktan korunacak bir mal olduklarından ve daha da ötesi her türlü ölüm tehlikesinden uzak tutulmak istendiklerinden onlara tıbbi bakım sağlanıyordu. Cristoforo Canale'nin sözlerine göre Venedik kadırgalarının kaptanlarını küpeştedeki kölelerin sağlığından endişe ediyorlardı, bu endişeleri söz konusu köleler kendi mülkiyetlerinde olduğunda daha da artıyordu. "Onlardan sağladıkları yarar nedeniyle onların sağlıklarına özen gösteriyorlar, onlara kendi kardeşleri ya da çocuklarıymış gibi bakıyorlardı". Köle sahibi özel şahıslar da, kendi kölelerinin sağlığı için aynı ölçüde kaygılanıyorlardı, tıpkı 1519 yılında Sicilya'da Barones Pietraperzia'nın yaptığı gibi.[95]

Tıbbi bir müdahale gereksinimi Müslümanların Hıristiyanların eline düştükleri andan itibaren ortaya çıkabiliyordu, çünkü bazıları ağır ya da hafif de olsa yakalandıkları sırada gerçekleşen deniz ya da kara savaşında ya da yakalanma durumuna bağlı olarak başka bir şekilde yaralanmış olabiliyordu. Yaralıların etkin bir biçimde tedavi edilmesi konusunda gösterilen özen, yakalama fırsatlarının azalmaya başladığı 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren giderek daha da etkin ve dikkatli bir hal almıştı.

Müslümanlara ilk yardım yapılması için kaynak ayrılıyordu, örneğin 1695 Haziran'ının ilk günlerinde bir Cezayir yelkenli kadırgasının papalık kadırgalarınca yakalanmasının hemen ardından cerrah Giuseppe Brandes mesleki emeği karşılığı 30 scudilik bir hesap ortaya çıkarmışken, aktar yani eczacı Domenico Carli'nin alacağı 96,10'a çıkmıştı. Aynı yaz Trablusgarblı bir korsan gemisi yakalanmış ve ekim ayına kadar Messina'da iyileşme dönemleri için kalan Müslüman yaralıla-

95 Canale 1540, 160; Trasselli 1972, 822. Malta'da kölelere yapılan yardımlar hakkında Cassar 1968.

ra, bir an önce sağlıklarına tamamen kavuşsunlar diye koyun eti -bu kölelerin alışıldık yemeğinde kesinlikle yer almayan bir yiyecekti- bile dağıtılmıştı; kasaba 28,32 scudilik bir hesap ödenmişti.[96]

Başka bir olaya göz atalım - 1723 Eylül'ünde, içinde yüz kadar adam bulunan bir Tunus gemisiyle yapılan çarpışma sırasında bu adamlardan on sekiz tanesi yaralanır, hayatta kalanların hastaneye kaldırılması ve tedavi edilmesi sağlanır. Bir belgeden yaralıların durumlarıyla ilgili bilgi ediniyoruz: Cezayirli Amur "sağ kaval kemiğini yitirmiş, hayati tehlikesi var", Cerbalı Siabari "bir tüfek kurşunuyla sol uyluk kemiğinin baş tarafından yaralanmış, hayati tehlikesi yok", liste böyle devam ediyor. Reis de yaralılar arasındadır, cerrah dizinden bir mermi çıkarır. On sekiz yaralı arasından üçü organ kaybına uğrar, biri bacaklarından birini, diğer ikisi de kollarından birini kaybeder; Cerrah Felice Angelo Paganelli'ye "yaralı Türkleri tedavi etmek için" 42 gün Anzio ve Civitavecchia limanında kaldığı için 50 scudi ödenir, bir başka meslektaşı da 40 scudi alır.[97]

Sağlıkla ilgili bir başka kaygıyı da anımsatmamız gerekiyor: Yakalanan Müslümanların salgın hastalık yaymalarını engellemek. Yakalanma anında belli ölçülerde önlem alınıyordu: Bir Toscana talimatnamesi "onları doğanın dünyaya getirdiği gibi çıplak bir şekilde gemiye bindirmeyi ve şüpheli kişilere yapıldığı gibi iyice yıkanmalarını" emrediyordu. Onları hamamlara almadan önce sağlıklı olduklarını kesinleştirmek ve elbiselerini değiştirmek alışıldık bir uygulamaydı ve korkmakta haklı oldukları durumlar ve dönemlerde bu iş daha ciddi tedbirlerle gerçekleştiriyordu.[98]

Forsalar takımındaki diğer tüm adamlar gibi kölelerin de sağlık açısından iyi durumda olmaları donanmaların yetkili

96 ASRm, *Galere* 377, 1691-1698, 22v ve 26v, 8 Ağustos 1695 ve 8 Mart 1696; *a.g.k.* 410, 1694-1696, 118, 147 ve 176, 6 Ağustos 1695, 7 Ocak ve 224 Şubat 1696. Başka bir olay: *a.g.k.* 393, 1645, 87.

97 ASRm, *Epistolario* 31, 23 ve 27 Eylül; 15 Ekim; *Galere* 377, 25, 24 Aralık 1723.

98 ASFi, *MP* 1836, 29 Nisan 1600; Ciano 1976, 39; ASRm, *Sanità* 25, temmuz-eylül ve 25 Aralık 1802.

kişilerince değişmez kaygı nedeniydi. Papalık kadırgalarının işletmeleriyle ilgili sözleşme koşullarında, başka bir sürü şeyin yanı sıra, tüm yıl boyunca her kadırga da bir "berber", cerrahi konularda bilgili bir doktor ve tüm birlik için bir hekim bulunması isteniyordu. Öyle ki 1611 yılına ait sözleşmenin 29. maddesinde hastalara karşı çok dikkatli davranılması ve özen gösterilmesi söylenmişti:

> Hastaların bakımı söz konusu olduğunda onlara hekimin istediği her şey gerek ilaçlar ve gerek yiyecek verilmeli: ve büyük bir ihtimamla bakılmalılar".[99]

Bölük pörçük de olsa, papalık deniz kuvvetleriyle ilgili bazı bilgilere sahibiz: Doktor Silvestro Posthumi 1688'de "Türk köleleri üç ay boyunca muayene ettiği için" on beş scudi almış; bu büyük bir ihtimalle haftalık bir muayeneydi. 1687 Kasım ortalarından 1688 Ocak sonuna kadar alınan ilaçlar için bir aktar 5,60 scudilik bir hesap çıkarmış.[100]

Toscana kadırgalarında bir eczacı ve bir hekimin bulunduğunu Stefano şövalyeleri tarikatının yönetmeliklerine ait kurallardan anlıyoruz. Hekimlerle ilgili olarak şu öneriliyordu:

> En azından günde iki kez tüm hastaları ziyaret etmeleri, tüm gerekli şeyleri ya da onların sağlık durumlarına göre ihtiyaç duydukları şeyleri hiç gecikmesizin hemen sipariş etmeleri, ziyaretleri sırasında hasta bakıcı ve yazıcının bulunmasını, bunların her şeyi en ince ayrıntısına kadar yazmaları, tedavi ve hastanın yararı için gerekli her şeyin doktorlarca istenmesi[101]

Bununla birlikte bu kılı kırk yaran ve çok yararlı kuralların forsalar takımı için de ve dolayısıyla Müslüman kürek mah-

---

99 Guglielmotti 1882, 203-218. Eczacı gibi "berberin" işlevi hakkında VIOLA 1949, 5.

100 ASRm, *Galere* 376, 1686-1689, 16, 30 Haziran 1688; 1689-1691, 64v, 14 Şubat 1690. Benzer ödemeler *a.g.k.* 407, 127, 23 Ocak 1688; *Sanità* 25, temmuz-eylül 1802.

101 Esposito Vitolo 1949, 324; gemide yardımla ilgili pek çok bilgi için Corsini 1917.

kûmları için de uygulanıp uygulanmadığını bilmiyoruz. İlk zamanlar kadırgaların mürettebatının ve büyük bir olasılıkla forsalar takımındaki adamların da hastalandıklarında limanda hastane olarak kalan ve orada demirlenmiş bir gemide tedavi edildikleri anlaşılıyor. 1559'da Cenova'da olduğu gibi.[102]

En azından 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bazı idareler liman bölgesinin çevresine kadırgalardaki insanlar için hastane koğuşları ya da revir koymayı uygun bulmuşlar.

1660'da Civitavecchia'da papanın açıkladığı kararla tersanede S.Barbara denilen revir kurulmuş ve işleyişiyle ilgili kesin kurallar konulmuştu.[103] Bu kurallar arasında kölelere de yönelik açık ifadeler kullanılmıştır:

> Yüksek ateş, yaralanma ya da herhangi başka bir nedenle hasta olan kadırgaların köleleri, angarya mahkûmları ve gönüllülere yapıldığı gibi doktor tarafından tedavi edilecek ve cerrahi müdahale görecekler, onlar da gerçekten hastalar listesine konulmaya lâyıktır, bu listeye yazıldıktan sonra kürekçi sırasından zincirleri çözülerek alınacaklar, ayaklarında çorap ve pranga halkalarıyla götürülecekler ve Civitavecchia tersanesinde onlar için kurulan S.Barbara revirinde gerektiği kadar tutulacaklar ve orada beslenecekler, tedavi edilecekler, her türlü yardımı görecekler, en yararlı şekilde gözetilecekler.

Yeni düzenlemeleri kötüye kullanıp hasta numarası yapanlar cezayla tehdit ediliyorlardı: Köleler için bir uyarı vardı özellikle "bu tür yanlışlara düşen köleler hizmetin ciddiyeti nedeniyle ve örnek olsunlar diye daha ağır bir biçimde cezalandırılacaklar"; bu ceza angarya mahkûmlarının ve gönüllülerinkinden daha ağır olacaktı. Daha sonraları -en azından 1687'den itibaren bu konuyla ilgili bilgi sahibiyiz- liman bölgesi dışında amaca uygun bir "köle ve angarya mahkûmu hastanesi" kurulmuştu.[104]

---

102 Borghesi 1971, 200.

103 2 Haziran 1660 tarihli Ferman, ASV, *Armadio* IV, 54, 38.

104 ASRm, *Galere* 376, 1686-1689, 9, 4 Nisan 1687: hastanedeki işler için bir marangoza 40 scudi ödenmiş. Diğer tamirler: *a.g.k.* 385, 25 Ocak 1708.

Yaklaşık on yıl kadar sonra Civitavecchia'daki revir gibi "kadırgalar için yeni bir hastane" Napoli tersanesinde inşa edilmişti. 1670 yazında, büyük bir veba salgını kol gezerken angarya mahkûmları ve köleler arasından yaklaşık üç yüz kişi hastaneye kaldırılmıştı; kronist haberi şöyle aktarır:

> Sardinya'da ölen iki yüz kişi dışında, dört Napoli kadırgasında bulunan köleler ve angarya mahkûmları arasından 25'i kendi ifadeleriyle o kötü sulardan içtikleri için öldüler.

Kronist yetkililerin forsalar takımının salgına dayanma gücünü artırmak için "büyük harcamalarla onlara et, taze ekmek, mükemmel şaraplar ve şifalı bitkilerle hazırlanmış çorbalar" dağıtılmasına karar verdiğini de söyler.[105]

Livorno'da hasta köleler 17. yüzyılın sonuna kadar, forsalar takımındaki diğer herkes gibi "Hamama yakın bir hastaneye" götürülüyorlardı ve orada yine diğerleri gibi "mümkün olan her türlü ihtimamla yardım ve tedavi görüyorlardı". Bu "kadırgalar hastanesinin" işleyişi, tam olarak 17. yüzyılın başında ya da biraz daha erken bir tarihte, *Yapılması gereken her şey başlıklı bir buyruk* ile düzenlenmiştir. Çok ayrıntılı olan bu düzenlemeler, hastalara iyi bir bakım ve yiyecek sağlamaya yönelik ama Hıristiyan forsalar takımı için ön görülen muamelenin, Müslüman köleler için de geçerli olup olmadığı açık bir biçimde söylenmiyor. 1687 Ağustos sonunda kadırgalardan 15 köle ve 5 angarya mahkûmu hastaneye kaldırılmış, kölelerden 5'i "çok kısa bir süre önce" yakalanmış, yaralılarmış ve bazıları yüksek ateşliymiş, içlerinden biri yaşlıymış "kolunda bir şişlik varmış", bir diğeri "yaşlılıktan çökmüş", bir başkası ise "kan kaybediyormuş".[106]

Daha sonra Büyük Dük III. Cosimo'nun emriyle "hamamın bahçesinde güzel bir hastane" inşa edilmiş, orada daha önce olduğu gibi Hıristiyan ve Müslümanlar yine birlikte tedavi görmüşler. Kadırgalardaki adamların manevi hayatıyla ilgilen-

105 Fuidoro 1666-1671, 147, 12 Haziran 1670.

106 Negri 1987, 77-78; Pera 1888, 81-82; ASFi, *MP* 2086, 1270, 27 Ağustos 1687.

mekle görevlendirilen -uzun yıllar büyük bir inançla sürdürdüğü bir iş- capucin rahip Ginepro da Barga bu durumu sakıncalı bulmuştu:

> Aynı yerde ve sık sık aynı zamanlarda da hiçbir şekilde hoş görülemeyecek bir kötüye kullanım söz konusu, bir rahip ölmekte olan bir Hıristiyanın ruhuna öğütler verirken, öte yanda Türk görevli can çekişen bazı Müslümanlara yardım için dişlerinin arasından Kuran'ın aforoz edilmiş ayetlerini mırıldanıyor.

Dindar capucin rahipten tabii ki o zamanlar farklı bir düşünme biçimi beklenemez, onun düşünceleriyle ikna olan Büyük Dük Hıristiyanlara ayrılmış olana bitişik ve aşağı yukarı aynı boyutlarda "Türklere hizmet verecek yeni bir hastanenin inşa edilmesi" için emir verir.[107]

18. yüzyılın sonlarına doğru yeniden tek bir hastaneye dönülmüştür ve "bu birliktelik Livorno'daki Türk kölenin hoşuna gitmeyen şeylerden biri oldu". 1773 yılında bu konu hakkında kentin yöneticisine fikrini beyan eden Innocenzo Fazzi'ye göre rahatsızlık aslında o ortak mekânda dini ayin yapıldığından ve kutsal konularda hasta Hıristiyanlara bilgiler de verildiğinden Hıristiyan tarafından kaynaklanıyor olmalıydı. 1750'de hamamdaki kölelerden Osmanlı uyruğunda ve himayesinde bulunan yaklaşık iki yüz kişi serbest bırakıldığı için Müslümanlar artık oldukça az sayıdaydı. Bu nedenle de Büyük Dük Pietro Leopoldo "Türk köleler için yeni bir yönetmelik" yayımlamıştı, pek çok yönden kölelerin lehine bir yönetmelikti, ama yine de "hasta köleler için angarya mahkûmlarının hastanesinden ayrı bir yer" ayrılması isteniyordu.[108]

18. yüzyılın başından itibaren köleler, sağlık yardımını kendilerine tanınan diğer kolaylıklar ve avantajlar gibi bir hak olarak görüyorlardı ve en azından Civitavecchia'da bu konudaki itirazlarını dile getirmekten geri durmuyorlardı. 1722 Ekim'in-

---

107 Filippo da Firenze 1706, 11-12. Hastane hakkında her şey Corsini 1917, 659-668.

108 Salvadorini 1978, 44 ve 51-52; Bono Ballatori 1985.

de hastanenin pencerelerinde cam ve perde olmadığından şikâyet etmişlerdi ve ertesi yılın temmuzunda "ya bilgisizliğinden ya da kabalığından" (bu ifadelerin ilgisizlik anlamında kullanıldığını düşünüyoruz) kaptan kadırganın cerrahına kızmışlar, "adı geçen hekim tüm köleleri sakat bırakmakla kalmıyor, ayrıca büyük bir bölümü genç olmalarına rağmen bıçak altına yatar yatmaz ölüyor" diyerek şikâyetlerini dile getirmişlerdi (gerçekten de beş ölüm olayından söz ediyorlardı). Yani doktoru, o dönemlerde ve özellikle o ortamda sık sık ölümcül sonuçlar getiren cerrahi müdahalelere büyük bir kolaylıkla başvurmakla suçluyorlardı. Kadırgaların kumandanı üst yetkilileri durumla ilgili bilgilendirirken suçlanan doktoru savunmak için tek bir söz sarf etti, bu doktor "işin doğrusu anatomide büyük biri olmasa da, diğer arkadaşlarını konsültasyon için çağırmadan" herhangi bir karar vermeyecek kadar temkinliydi.[109]

Yine Civitavecchia'da, Müslümanların papassosu -ondan daha sonra yine söz edeceğiz- 1721'de kendi seçtiği iki köleyi "hademe" yani diğer kölelerin hizmetinde hasta bakıcı yapmak için ayırmak isteğini bildirdi. Ama gardiyanlar aynı fikirde değillerdi: "Yetersiz" yani kürek çekecek ya da kadırgadaki diğer işleri görecek yetenekte olmayan iki köleyi hastaneye göndermek istiyorlardı. Birileri, büyük bir ihtimalle birliğin kumandanı, papassonun istek dilekçesinin arkasına oldukça sert bir not düşmüş "bu köleler, hizmet görmek için çok uygun olmadıklarından üzerinde düşünülmeye bile değmez.[110]

Müslümanlar görüldüğü gibi şikâyet ve itiraz nedenlerine sahip olabiliyorlarsa da, onların sağlık koşullarına özen gösterildiğini ve kadırgaların idaresi için farklı yükümlülük taşımadıklarını kabul etmek gerek. Hatta öyle ki, eklem rahatsızlıkları çeken dört hasta kölenin Civitavecchia'dan üç mil uzaklıktaki Taurine kaplıcalarına gönderildiklerine dair bilgi bile bulabiliyoruz, öyle görünüyor ki o tedavilere ihtiyacı olan başkaları da varmış ama onları barındırmak ve "hamamda geceleri

109 ASRm, *Epistolario* 29, 1722, 12 Ekim: *a.g.h.*, 32, 10 Temmuz 1723. Hastane işleri için bir harcama: ASRm, *Galere* 378, 1730-1737, 23 Kasım 1731.

110 ASRm, *Epistolario* 27, 28 Nisan 1721.

onları kapatabilecek rahat ve kapalı bir yer olmadığından, kırlık alana bırakmaları gerektiğinden" gözetim altında tutmak sorun oluyormuş.

Hasta köleler her zamankinden oldukça farklı bir muamele görüyorlardı; her şeyden önce kadırganın zorlu yaşamından uzaklaştırılıyorlardı. O halde bazılarının birçok kez hastalık numarası yapmaya yeltenebileceğini ve buna karşılık bu tür numaralara sorumlu görevlilerin kayıtsız kalmayacaklarını tahmin etmek güç değil. 1720 Ağustos'unda Andio'da kumandan Bussi, Paola Kulesindeki çalışmaya gitmemek için "Müslümanların kendisine ikişer ikişer çok ağır ateş şikâyetiyle gelmeye başlamalarından" şüphelenmiş, kurnazca ve alaycı bir biçimde "onları güneş çarpmasın diye" kadırgaların sıralarında kalmalarına karar vermişti.[111]

Hastalık numaraları bir yana, kadırgalarda oradaki ağır yaşam koşulları nedeniyle başka yerlere göre daha sık hastalanma ve ölüm vakasına rastlanıyordu, sık sık salgın hastalıklarla da karşılaşılıyordu. Doğal nedenlerle meydana gelen ölümlere bir de savaş eylemlerinde meydana gelen ölümler ekleniyordu.

Elimizdeki veriler, tahmini istatistiksel birkaç değerlendirme dışında bir şey söylememize izin vermiyor. Stefano şövalyelerinin donanmasındaki kürek mahkûmlarına ait bir "kayda" göre 1670'den 1679 Şubat başına kadar 257 köle (ayrıca 251 angarya mahkûmu ve 33 gönüllü) ölmüştü. Köleler arasından her yıl yaklaşık 30 ölüm olayı hesaplanıyordu, bu rakam, eğer sonraki yılların verilerini temel alırsak, 500 ve 600 arası hesaplanabilir bir toplam üzerinden ortaya çıkıyor; yani ölüm oranı yüzde 4 ila 6 gözüküyor. Bu ölüm oranı çok yüksek gözükmüyor, pek çoğunun oldukça genç yaşta ve sefer sırasında ya da çatışmalarda hayatlarını yitirdikleri göz önüne alınırsa fizyolojik yani normal bir ölüm olayının söz konusu olmadığı açıkça görülecektir. Bir başka veriden bu saptamayı sağlamlaştıran bir kanıt elde edebiliyoruz: 1684 yılında 25 Mayıs'tan 10 Aralık'a kadar süren Doğu Akdeniz seferi boyun-

111 *A.g.k.* 38, 1, 8 ve 10 Temmuz 1726; *a.g.k.*, 37, 8 ve 22 Temmuz 1726; *a.g.k.* 25, 4 Ağustos 1720.

ca, Toscana Büyük Dükü "Yüce Majestelerinin dört kadırgasında" 51 Müslüman kürek mahkûmu hayatını kaybetmiş, yukarıda aktarılan yetmişli yılların ortalamasının oldukça üstünde bir rakam.[112]

Ertesi yüzyıl papalık kadırgalarında bulunan hastaların ve ölülerin sayısı hakkında bazı verilere sahibiz. 1724 Mart'ında dokuz köle hastalanıyor ama bu sayı nisan ayında yaklaşık 350 kişilik bir toplam üzerinden 23'e çıkıyor; ilk tarihte forsalar takımının toplamı üzerinden (2000 kişi) 54 kişi hasta, ikinci de on kadar hasta daha bunlara ekleniyor. Kuşkusuz yaz ayları enfeksiyon hastalıkları için en tehlikeli dönemlerdi; 1726 yılının Ağustos ayından ayın 9'undan 16'sına kadar Civitavecchia kadırgalarının hastanesinde dört köle ve başka dokuz kürek mahkûmu "yüksek ateş yapan malarya hastalığı"* nedeniyle ölmüş. Önceki yıl, sefer başından yani 13 Nisan'dan 20 Ağustos'a kadar on iki köle ölmüş (sekizi hastanede) yani ayda ortalama üç kişi, 1727'nin ekim ve kasım aylarından ise sadece iki köle ölmüş.[113]

Yine de her istatistiksel verinin ötesinde, kadırgalarda sıklıkla yüksek bir ölüm oranı kaydedilir; 1716 Ekim'inde Livorno'daki Fransız konsolosu, Toscana ve papalık donanmalarında "mürettebattan ve forsalar takımından pek çok insanın öldüğünü" bildiriyor. Hastalıklar ve savaş olayları sırasında meydana gelen ölüm olaylarına talihsizlik sonucu özellikle denize düşmek ve belki bazı durumlarda cinayet ya da intihar nedeniyle gerçekleşen ölümler de ekleniyordu. 1726 Temmuz'unda seyir halindeki papalık kadırgalarından birinde bir köle aniden kaybolmuştu.[114]

---

112 ASFi, *MP* 2130; *a.g.k.* 2099, 823r-v. Marrone 1972, 264-266: 17. yüzyıl başlarında kadırgaların forsalar takımında yüksek ölüm oranı hakkında İspanyollara ait bir tanıklık.

(*) Ateşin her üç günde bir yükseldiği bir çeşit sıtma hastalığı.

113 ASRm, *Epistolario* 34, 6 Mart ve 5 Nisan 1724; *a.g.k.* 37, 14 Ağustos 1726; *a.g.k.* 35, 20 Ağustos 1725 ve 40, 15 Aralık 1727.

114 ANP, *Marine* B 1, 10, 498v-499r, 30 Ekim 1716; ASRm, *Epistolario* 36, 23 ve 30 Temmuz 1725. *A.g.k.* 35, 3 Ekim 1725 (denize düşmüş); *a.g.k.* 36, 10 ve 23 Temmuz (denize düşmüşler ya da kaçmışlar).

Bir kölenin ölümünden birilerinin sorumlu olduğuna dair bir şüphe duyulduğunda soruşturma yapılıyordu, hatta otopsi bile uygulanıyordu. 3 Ocak 1720'de, kısa bir süre önce yatırıldığı Civitavecchia hastanesinde ölen Trablusgarblı Ali oğlu Kara Ahmed'in olayında da böyle bir durum yaşanmıştı. Hasta ağırlaştığını hissettiğinde kendi kadırgası *San Pietro*'daki "lostromonun tekmeleriyle dövüldüğünü" bildirmişti, ilk başta susmasının nedeni kuşkusuz birilerinin ondan öç alabileceği korkusuydu. Adam ölünce "cesedin incelenmesine" karar verilmişti:

> Sağ kalçasının altında dış yüzeyde bir ezilme var tam olarak kasık kemiğinin üstünde yaklaşık bir karış uzunluğunda, iç organlarında yapılan tetkikler sonucu kanserleşmiş bir bağırsak fıtığı bulundu, uzmanlarca adı geçen kölenin ölümüne bu fıtığın sebebiyet verdiği sonucuna varıldı.

Bunun üzerine kölenin dayak yediği konusundaki suçlamasına dair kanıtlar aranmıştı ama bu olayın nasıl geliştiğine dair başka bir şey bilmiyoruz.[115]

Kadırgalarda görevli hekimler kölelerle ilgili olarak sadece tedavi etme görevi üstlenmiyorlardı, aynı zamanda yasal hekim yükümlülükleri de vardı. Bunlardan en önemlisi ilgili kişilerin kürek ve diğer ağır işler için "yetersizlik" durumlarını gösteren beyanın düzenlenmesiydi; gerçekten de hekimin bu kanısı kefaretle serbest bırakmak için gerekliydi, kefaret bedeli çok kötü koşullarda olan kürek mahkûmlarından bile isteniyordu, sadece çok nadir durumlarda bu ücret on scudilik minimum rakamlara inebiliyordu.

1720 Şubat'ında doktor Togliati Civitavecchia kadırgalarındaki on üç Müslümanın "yetersiz" olduğunu beyan etmişti, aralarında: Büyük Mısır'dan "astım hastası ve yıllardır eklem ağrıları çektiği için sefere çıkamayan oldukça yaşlı" Ametto oğlu Hasan; "uzun üzerinde hastanede olan ve neredeyse iskelete dönüşmüş çok yaşlı" Cezayirli Ahmed oğlu Ali; "genç

115 *A.g.k.* 26, 8 Ocak 1720.

ama her iki ayağı da sakat ve uzun süredir hastanede olan" Trablusgarblı Salem; "yaşlı, astımlı ve aylardır inmeyen ateşi nedeniyle hastanede kalan ölüm döşeğindeki" Bisertalı Cadur Caimo vardı.

Diğer yedi kişi içinse hekim "bu hizmet için yeterli olanlar arasında daha az yeterli" olduklarını yani kısmen işe yarayabileceklerini belgelemişti, bu köleler arasında "bacağındaki uzun süreli kapanmayan yaralar nedeniyle hastanede yatan" Cezayirli Ametto oğlu Ali ve "yaşlı ve büyük bir kırık nedeniyle yetersiz" Trablusgarblı Barca Bubat vardı. Bu kölelerin sekizi birden Sultanın bir isteği yerine getirme konusundaki katkısı göz önüne alınarak serbest bırakılmışlardı, istek Santo Sepolcro*'nun kubbesindeki acil tamiratın yapılmasını sağlamakla ilgiliydi ve serbest bırakılmaları için koşul olarak konulmuştu.[116]

Bazı köleler, yetersizlik durumuyla özgürlükleri sağlanabilir umuduyla bazen işi kendilerini yaralamaya kadar vardırıyorlardı ama bazıları kendi kendinin kurbanı olma tehlikesini de yaşıyorlardı. 1644 yılında Livorno'daki Müslüman köleler "birkaç aydır kendilerini yaralamaya ya da öldürmeye başlamışlardı". İşte onlardan birinin başına gelenler, Toscana birliği kumandanıyla yüz yüze konuşmadığı için protestolar yaptıktan sonra hapse atılan köle hakkında birlik kumandanı Büyük Dük'e şunları yazmıştı:

> Ama adı geçen kişi berber olduğundan üstü başı çok titiz bir biçimde aranmamıştı ve (dediklerine göre) iş önlüğüyle gömleği arasında bulunan usturasını almamışlardı. Onu yakaladıklarında, gerek kelepçeler kötü olduğundan ya da engel olamadıkları bir başka sebeple usturayı çekip boğazını öylesine kötü kesiyor ki, onu muayene eden doktorlar ve cerrahlar bana yaşayamayacağını kesin bir biçimde söylediler; yüzde yüz ölecekti, cellat eliyle gitmesi onun için daha iyi oldu.

"Bu alçak adamın elini kendine böylesi bir son hazırlamak

(*) İsa peygamberin Kudüs'teki gömütü.

116 *A.g.k.* 26, 6 Mart 1720; ASRm, *Galere* 424, 1720-1721, 39, 8 Haziran 1720.

için kaldırdığını" söyleyerek bu tehlikeli örneği izlemeye çalışan diğerleri caydırılmak istenmişti.[117]

Aslında, kamu kölesi de olsa, ev kölesi de olsa, kölelerin çok azı bu esaret konumlarında yaşamlarını doğal seyrini izleyerek bitirebiliyorlardı; büyük bir bölümü daha sonra göreceğimiz gibi o ya da bu biçimde ölümden önce özgürlüklerini kazanmayı başarabiliyorlardı. Kürek mahkûmları ileri bir yaşa eriştiklerinde ve artık kürek çekmek ya da diğer işler için yeterince güçleri kalmadığında, bu durum nedeniyle onların kefaret bedeli için pazarlığa hazır olan idare için bir yük haline geliyorlardı. Yani çok azı, özellikle kadırgalarda yaşlılık nedeniyle ölüyordu ama pek çoğu hastalık nedeniyle, özellikle salgınların ardından ve diğer rastlantısal nedenlerle ölüyorlardı.

Bir köle öldüğünde ona ait olan her şey (zati eşyaları, başka birkaç eşya ya da nakit parası) sahibine kalıyordu ve "vergi yükümlüleri" söz konusu olduğunda ölen kişinin her şeyi devlete kalıyordu. Guglielmotti'nin yazdığı gibi "vasiyet düzenleyemiyorlardı, her türlü miras, hisse ya da hak vergi dairesine gidiyordu".[118] Bir kölenin ölümünün hemen ardından ona ait olan her şeyin envanteri çıkarılıyordu ve sonra eşyaları genellikle en fazla verene satılıyordu. Elde edilen gelir varsa kölenin nakit parasıyla birleştiriliyordu ve bu paradan varsa ölenin borçlarını kapatmak (ödünç alınan paralar ve bazı nedenler ödenmemiş alacaklar) için gerekli miktar alınıyordu, yine aynı paradan başka harcamalar da yapılıyordu, özellikle cenaze törenini yöneten papassonun ücreti bu miktardan düşülüyordu, kalan da sonunda kamu idaresine aktarılıyordu.

1720 Aralık ayında Civitavecchia'da "papassoya kefen ve cenaze ile ilgili masraflar için her zaman verilen iki scudi" boğularak ölen köle Gigerili köle Süleyman için de verilmişti. Bu köle maddi durumu oldukça iyi biriydi, bir dükkân işletiyordu, malları açık artırmayla satıldı ve bu mallar, büyük bir bölümü yine köleler olan alıcılar tarafından adeta kapışıldı, öyle

117 Pera 1888, 532-533, 15 Mayıs 1644.

118 Guglielmotti 1884, 95.

ki malların tamamından "köleler arasındaki çekişme sayesinde" 30 scudiden fazla gelir elde edildi, oysa satıştan önce kaydedilen envanterde "söz konusu eşyaların çok değerli olmadığı" yazılmıştı. Bununla birlikte bu 30 scudiden cenaze için kesilen 2 scudi dışında, Süleyman'ın dükkân olarak kullandığı "barakanın ödenmemiş kirası için" 14 scudi daha kesildi, bu para Brancaccio ailesinin üyelerinden olan dükkân sahiplerine verildi. İdare 28 scudiyi hazineye aktarmıştı, ama 1722'in Haziran ayında Brancaccio ailesinin üyeleri "onlardan nakit olarak ödünç alınan üç scudiyi" de tahsil etmek için itirazlarını yineleyip duruyorlardı.[119]

Papasso Bonalı Ahmed'in (o da Brancaccio ailesinin kiracısıydı) barakasında bulunanların açık artırmaya satışı 1724 yılında 80 scudi sağlamıştı, bu paranın büyük bir ihtimalle bir tüccar olan Büyük Kahireli Hasan Davut diye biri tarafından tüm eşyalar için verildiğini sanıyoruz. Bir kölenin ölümü sonucu idarenin hazineye aktardığı net miktar anlamlı bir biçimde değişebiliyordu: 1733 Ekim'inde ölen Boccaccia'nın -soyadı olmalı- mallarından 36 scudi elde edilmişti ama bir önceki ay ölen Ghiringhella'nın eşyalarından bu miktarın yarısından daha azı elde edilebilmişti. Kölelerin üzerlerinden bulunan ya da güvendikleri birine teslim ettikleri nakit paralar da bu toplamlara dahil ediliyordu. Santa Barbara hastanesinde yaşamını yitiren Trablusgarblı Ali'nin ölümü üzerine idare "kölenin üzerinde bulunan" 26,65 scudiyi gelir hanesine kaydetmişti.[120]

Bir köleye ait eski ve pek az eşyadan genellikle çok az scudi elde ediliyordu. İşte örneğin, 12 Eylül 1729'da Santa Barbara hastanesinde ölen Cezayirli Eci İbrahim'in zati eşyalarının satışından elde edilen gelir (nakit olarak 30 scudi bırakmıştı ama 10 scudi papassoya olan ve Civitavecchialı noter Banco-

119 ASRm *Epistolario* 25, 16 Aralık 1720; *a.g.h.* 29, 1722, 28 Ekim: ASRm, *Galere* 377, 1721-1724, 45, 22 Haziran 1722.

120 ASRm, *Epistolario* 33, 25 Eylül ve 9 Ekim 1724; ASRm, *Galere* 378, 1730-1737, 7 Ocak 1734; bir kölenin giysisi ile ilgili bir başka satış: ASRm, *Epistolario* 1122, 1736, 7 Ocak; ASRm, *Galere* 429, 1729-1730, 16, 25 Şubat 1729.

ne huzurunda düzenlenen belgeyle kanıtlanan borcu için verilmişti):[121]

İpek pamuk karışımı kullanılmış küçük bir halı	0.75
Parçalanmış ve eski yün bir şerit	0.25
Adi kumaştan kullanılmış iki gömlek	0.31 1/2
Parçalanmış ve eski bir başka gömlek	0.10
İki adet kolsuz yün atlet	0.24
Turkuaz rengi yünlü kaba kumaştan alaturka bir fanila	0.30
İki çift alaturka kumaştan pantolon	0.52 1/2
İki çift eski yün çorap	0.06
Kullanılmış ve paramparça olmuş bir fanila	0.05
Kullanılmış kırmızı forsalar takımı beresi	0.02 1/2
Para koymak için yünden yapılmış bir cüzdan	0.12 1/2
Kilidi ve anahtarları olan küçük bir kutu	0.60
Kaba yünden bir gemici şiltesi, kumaş astarlı, kullanılmış	0.75
Adi kumaştan eski küçük bir yelek	0.07 1/2
Scudi	4.17

Papasso tarafından yönetilen cenaze törenini ölünün gömülmesi izliyordu. Müslüman kürek mahkûmlarının farklı İtalyan kentlerindeki sorumlu yetkililere yönelttikleri en baskın isteklerinden biri kullanabilecekleri kendilerine ait bir mezarlık olmasıyla ilgiliydi. Bir mezarlık için izin verilmesi - karşılıklı yazışmalar, belgeler, anlaşmalardan oluşan- bütüncül ilişkiler ağında en göze çarpan noktalardan biri olmuştu; bu ilişkiler ağı sayesinde İtalyan kentlerindeki kürek mahkûmlarına gösterilen muamele, Magreb kentlerinde bulunan Hıristiyan kölelere yönelik uygulamayla bağlantılı bir biçimde gelişmişti.

121 ASRm, *Epistolario* 42, 21 Eylül 1729.

BEŞİNCİ BÖLÜM

İtalya ve İslâm Toprakları Arasında

Akdeniz'in bir kıyısından ötekisine

"Dillendirilmemiş tarih" olarak adlandırdığımız ve Yeniçağ'da İtalya'da Müslüman kölelerin mevcudiyeti konusunu ele alan bölümde, -diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi- İtalya'da da günümüze kadar bir konunun diğerlerinden daha fazla görmezden gelindiğine ve yok sayıldığına değinilmiştir: Bu da Müslüman kölelerin geldikleri ülkelerle ve genellikle İslâm dünyasıyla ilişki kurmayı başarıyor oldukları gerçeğidir, aynı şey Hıristiyan köleler için de geçerliydi. Bu olay Hıristiyan ülkelerinde bulunan Müslümanlar kölelerin ve tam tersi olarak Müslümanlar elinde bulunan Hıristiyan kölelerin yaşam koşulları arasında, değişmeden sürüp giden ve hemen kurulan bağ sonucu tamamen bilinmez kalmıştı.

Zamanında, şansları yaver gittiği için memleketlerine dönen Hıristiyan kölelerin tanıklıkları, din adamlarının raporları ya da talihsiz Hıristiyanları fidye ödeyerek kurtarmak için Müslüman ülkelerine gidenler ve Müslüman topraklarında tutulan Hıristiyanların kaderi üzerine yazılanlar da oldukça nadiren ve tamamen tesadüfi biçimde Avrupa'daki Müslüman kölelerin mevcudiyetine işaret ettiler ve Akdeniz'in iki yakasındaki iki benzer gerçeklik arasında bir bağ kurdular.

Geçen yüzyılların Avrupa'ya ait kaynakları gibi, tarihçiler de bilimsel titizlikle -geçen yüzyılın seksenli yıllarından itibaren- Akdeniz'deki Avrupa dünyası ile Türk-Berber dünyası arasındaki ilişkileri gösteren olayları araştırmaya başladılar. Müslüman köleliğiyle Hıristiyan köleliği arasındaki ilişkiye ve pek çok benzerliğe ya çok dikkat etmediler ya da tamamen bilmezden geldiler. İslâm topraklarında Hıristiyan köleler hakkındaki en iyi tarih yazım çalışmaları bile, Müslümanların aynı koşullarla Hıristiyan topraklarındaki eşzamanlı varlığı üzerine ya çok az şey söylediler ya da hiçbir şey söylemediler.[1] Sadece son dönemlere ait tarih araştırmaları Hıristiyan kölelerin Magreb'den ailelerine ya da kendi ülkelerinin yetkililerine kendileri hakkında bilgi vermek, kefaret ödemesini çabuklaştırmak ve maruz kaldıkları kötü muameleleri bildirmek için mektup gönderiyor olduklarını ortaya çıkardı.[2] Aynı şeyi, Müslüman köleler de bireysel olarak ya da toplu halde yapıyorlar ve yine aynı biçimde geldikleri ülkelerden mektuplar alıyorlardı.

Papalık kadırgalarının idari sorumlusu, 1723 Ekim'inde Cezayir'deki Fransız konsolosundan Civitavecchia'da bulunan kölelere gönderilmiş bir mektup paketi aldığını bildiriyordu.[3]

Müslüman kölelere ait bireysel mektuplar aslında çok nadir bulunuyorlar: Örneğin - tarihsiz ve gönderenin isminin bulunmadığı bir mektup "İsa ya da Misa Kasantanablin'e", gönderilmişti, mektup Floransa devlet arşivinde olduğundan Toscana'da büyük bir ihtimalle Livorno'da bulunan Costantina doğumlu biri olduğu düşünülebilir. İşte metin:

> Şükürler olsun bize son peygamberi gönderen Rabbimize, dualarım Peygamberimizin şefaati için.
>
> Misa sana Ali Al-Mahdi denen adam aracılığıyla Alberto'yu tanıtıyorum. Her şeyin iyi olduğundan başka söyleyecek bir

1 Örneğin Clissold 1977'de hiçbir şey yok, Friedman 1983'te sadece birkaç anıştırma var. Soruna birkaç gönderme Filesi 1971-76'da var.

2 Bonaffini 1983, Sicilyalı kölelerin mektuplarından bir seçki sunar.

3 ASRm, *Epistolario* 31, 14 Ekim. Bu bölüm, Bono 1994'te büyük oranda yeniden ele alınır.

şeyimiz yok. Aranızdan pek çok Müslümanın öldüğü ve pek çok şeyin değiştiğini duydum. Bizi durumdan haberdar et. Misa, kardeşim sana bu belge ile yirmi para gönderiyorum. Birisi seni bulmaya gelecek çünkü Sami Abdel Rahim'in annesiyle bir şeyler gönderdim. Ne olur bizi durumunuzdan haberdar edin. Ben biraz para gönderdim onu Sami'nin annesinden al ve Masar Basnas Marzuk'a ver ve ona bu paraları Misa'nın paralarıyla karıştırmamasını söyle. Sami'ye bunların seninle onun arasında olduğunu söyle Misa! Sen Sami'ye bir mektup yazacaksın ve ona bu paraları kesinlikle Ali'ye vermesini söyleyeceksin. Ahmed Bel Aid ve Baaraki ve Asaki, Ahmed Etunsi ve Hag Said ve tüm Müslümanlara selamlarımı söyle. Ahmed Bel Aid tanıyorsun, sen yola çıktıktan sonra söylediği kötü şeylerle hiç de iyi etmedi. Bana kesin bir cevap gönder.[4]

Bugün bizim için, kölelere akrabalarından ya da arkadaşlarından gönderilen mektupları yeniden bulmak aynı ölçüde zordur. 6 Mart 1760'da Madam Ayşe önemli biri olan, ama "papanın" kölesi olduğu anlaşılan oğlu Zair El Abid'i çağın iyi bir çevirisinde şöyle yanıtlıyordu:

> Size en derin saygı ve sevgilerimi sunarak, saygı dolu mektubunuzu altı ay önce aldığımı ve benim için büyük önem taşıdığını anladığımı bildiririm. Biz hepimiz, Allah'a şükür iyiyiz, sağlığımız yerinde ve büyük bir arzuyla bir an önce sizin serbest kaldığınızı görmek istiyoruz. Bu arada mektubunuzu Sultan Mustafa Hazretlerine sunduk ve O da büyük elçilerine emir verdi, onlar sayesinde sizi özgürlüğünüze kavuşturacak; bu arada keyifli olmaya bakın, tek sıkıntımızın sizi özgürlüğünüze kavuşturmak olduğundan kuşkunuz olmasın, bize yazdığınız gibi sizi unuttuğumuz kuşkusunu taşımayın; anneniz gece ve gündüz ağlamaktan ve özgürlüğünüz için Tanrıya yakarmaktan başka bir şey yapmıyor ve akla gelebilecek tüm kaynakları sizin kefaret bedelinizi toparlamak için kullanıyor.

4 Finazzo 1972, 1141, ASFi'den, *MP* 4279.

Mektup aile bireyleri hakkında bazı bilgiler, selamlar ve "bizi durumunuzdan ve bulunduğunuz yerden haberdar edin" çağrısıyla devam ediyor.[5]

Malta'da daha önce olmadıysa 1704'te, buradan Ocak'a (Tunus) giden ve oradan adaya gelen mektupların içindekilere bakmak ve gerekirse alıkoyabilmekle" birisinin görevlendirilmesi düşünülmüştü. Bir başka değişle bir sansür mekanizması uygulanması önerilmişti. Gerçekten de böyle bir uygulama Livorno'da yapılmıştı, 1774 Şubat'ında bir sorumlunun tanıklığı şöyle:

> Bu Türk kölelere gönderilen tüm mektupların benim elime gelmesine ve onları hemen kaptan Acton'a ulaştırmaya, böylece çevirmenimize çevirisini yaptırabilmeye büyük özen gösterdim. Bu biçimde bu mektuplarda Saygıdeğer Majestelerinin işine yarayacak en gerekli bilgilerin tüm izleri elde edilebilir.[6]

Daha önce belirttiğimiz gibi, Müslüman kölelere ait bireysel mektuplar çok azken, şu ya da bu İtalyan kentinde bulunan köle toplulukları adına yazılmış olan mektuplar -gerek Arapça, gerek Türkçe orijinal metinler, gerekse o döneme ait çeviriler olarak- pek çoktur. Köleler bu mektupları, maruz kaldıkları haksızlıklar ve kötü muameleleri, kendilerine yüklenen angaryaları bildirmek ve kendi lehlerine duruma müdahale edilmesini istemek için yazmışlar. Bu mektuplar -Livorno'dan, Napoli'den, Cenova'dan, Civitavecchia'dan- Hıristiyan donanmalarında görevlendirilen kürek mahkûmlarının büyük bir bölümünün geldiği Magreb ülkelerinin yöneticilerine gönderiliyorlardı. Aslında, Magreb otoriteleri kendi din kardeşlerini korumak için çok etkili bir baskı aracından yararlanıyorlardı: Tehdit etmek ya da korsan kentlerindeki Hıristiyanlar ile onlara manevi olarak ve bir ölçüde de maddi olarak yardım için oralarda bulunan misyonerlere bile misilleme olarak baskı uygulamak. Bazen benzer ihbar ve protes-

5 ASV, *Gonfalone* A, 33, 16.

6 PF, *Barbaria* 3, 455r, 16 Agustos 1704; ASLi, *Governo civile e militare* 967, 133r, 2 Şubat 1774, Piazza 1983'ten alındı.

tolar Magreb'de bulunan kölelerden geliyordu, Avrupa ülkelerinde bulunan Müslümanlara baskıların artırılmasını istiyorlardı. Yani Akdeniz'in her iki yakasındaki kölelerin koşulları arasında doğrudan bir ilişki vardı.[7]

Kuşkusuz, kölelerin zorlu yaşam koşullarını düzeltmek için, pratik ve ahlaki nitelikli başka nedenler de vardı ama her iki taraf için de geçerli olan en etkin ve zorunlu neden inançsızların elindeki yurttaşlarına zarar vermemekti.

Denizin öte tarafında bulunanlara, gizli tehdit biçiminde yöneltilen uyarının, pek çok olay ve durumda iyi araştırılırsa az rastlanır bir şey olmadığı görülür. Karadenizli dönme Ali, namı diğer Ferraralı Francesco Guicciardo, 1625 yılında Palermo engizisyon mahkemesi yargıçlarından duruşmanın öne alınmasını istemiş ve onlara tehditkâr sözler yöneltmişti:

> Kralın elinde Tunus'ta tutsak olan Hıristiyanları ve özellikle inançlılarını düşündükçe acı ve ıstırap duyuyorum. Siz beni göz önüne alın, tutsak olduğumu ve bundan acı duyduğumu biliyorsunuz [...] Burada olup bitenlerin orada tutsak tutulan Hıristiyanlar için sonuçlar yaratmadığı düşünülebilir mi?[8]

Tehdit edenlerin yanı sıra, Hıristiyan kölelere karşı gösterilen doğruluk ve dürüstlüğü hatırlatıp, kendisine karşı bağışlayıcı olunursa, onların bu durumun sağladığı iyilikten daha fazla yararlanabileceğini söyleyen de var; 1723 yılında papalık adamlarınca yakalanan ve bir dönme olduğundan şüphelenilen Murat Reis, kendisine daha sert bir muamele yapılmasını engellemek için şunu hatırlatıyordu:

> Magreb'de böylesi garip bir talih asla Hıristiyan kölelerin başına gelmemiştir, size yakaran bu mahkûma yapılacak olanlar

7 Büyük bir bölümü Trablusgarb ve Tunus'a gönderilmiş bir mektubun metni ve başka dokuz mektubun özetleri PF'de, *Barbaria* 1, 137r-138v, s.d., 17. yüzyıl Verona ve Brescia'da bulunan Türk "tutsaklar" 17. yüzyılda memleketlerine yazabilmişlerdi (Pedani 1994, 165). Comelin 1721, 56: Cenova'daki kölelerin Cezayir beyine yazdıkları mektuplar 1706 Mayıs'ında bir Marsilya gemisine teslim edilmiş.

8 Bennassar 1991, 84.

gerek iyilikte, gerek kötülükte Magreb'de bulunan Hıristiyan köleler arasında karşılığını bulacaktır.[9]

Hıristiyan topraklarında olup bitenler İslâm ülkelerinde kolayca etkisini gösteriyordu ya da tam tersi oluyordu. İşte bir örnek: 1609'da yakalanan Fatma isimli Cezayirli bir kız Cenevizlilerce Korsika'ya götürülmüş ve burada din değiştirerek Maria Eugenia olmuştu. O kızın ve diğerlerinin fidye bedelini görüşmek ve bir anlaşmaya varmak için Korsika'ya gelen Cezayir elçileri, din değişimine zorlandığını sanmışlar, bu doğruluğu ispatlanamayan haber 136 Hıristiyanın kefaret bedelini ödedikten sonra vatana dönmek üzere olan Trinità Tarikatından* üç Kastilyalı rahibin Magreb kentinde tutuklanmasına yol açmıştı. Ve işte pek çok olay arasından bir tanesi daha: 1607 Şubat'ında Tunuslu Hıristiyanlar Malta'da iki Müslümanın asılmasının ardından belli bir süre için kısıtlayıcı önemlere maruz kalmışlardı.[10]

-Normal koşullarda büyük bir sükunetle Magreb kentlerinde sürekli oturabilen- Hıristiyan misyonerler çok sık olarak misilleme nesnesi olmuşlar ve her iki tarafın yetkilileriyle köleler arasındaki anlaşmazlıklarda başvurulan aracılar haline gelmişler.

Bu bölümde Müslüman kölelerin protestolarından ve bunların Magreb'de yarattığı tepkilerden ve bunun sonucunda protesto sebeplerini ortadan kaldırmak ya da sık rastlanan asılsız suçlamalarda tekzip elde etmek için gösterilen çabalardan söz edeceğiz.

Hiç şüphesiz, Müslüman kölelerle ilgili durumlarda alınan kararların ve önlemlerin, Magreb kentlerinde tutsak Hıristiyanlar üzerinde şu ya da bu nedenle yaratabilecekleri etkiler göz önüne alınıyordu. Örneğin bir iyilik yapıldığında yani 1713 yılında "yaşlılık ve yorgunluktan ölmüş bitmiş, yoksul

9 ASRm, *Epistolario* 31, 15 Kasım.

(*) Müslümanların elindeki Hıristiyan tutsakları kurtarmak için 17. yüzyılda kurulan bir tarikat.

10 Bono 1964, 311; PF, *Barbaria* 2, 278-279, 2 Şubat 1607.

ve iş göremez" durumda olan Tunuslu Ahmed Giablet'e hiçbir kefaret parası istenmeden özgürlüğü verildiğinde -adamın durumu da göz önüne alındığında bunun aslında büyük bir iyilikseverlik olmadığı da görülür- bunun karşı tarafta da benzer bir etki yaratabilecek iyi bir davranış olduğu düşünülmüştü: "Magreb'deki bizim zavallı Hıristiyan kölelerimiz de üst düzey görevlilerden her türlü yardımı ve benzer lütufları alabilseler".[11]

İtalya'da bulunan kölelerle ilgili sorunlar sadece karşı kıyıda bulunanların kaderi üzerinde etki yaratmakla kalmıyor aynı zamanda çok sık olarak bir Hıristiyan devletinin bir Müslüman devletle ticari ve politik ilişkilerinin tamamını etkiliyordu. Büyük Dük I. Francesco'nun 1575 yılında ticari ilişkileri geliştirmek niyetiyle İstanbul'a gelen büyükelçisi kötü bir durumla karşılaşmıştı, çünkü aynı tarihlerde İstanbul'a daha önce Toscana'da köle olarak tutulmuş Türkler de dönmüştü ve maruz kaldıkları kötü muamelelerden söz etmişlerdi. Oysa bir yüzyıl sonra 1668'de -işte bir başka örnek- Tunus beyi kendisini tedavi etmek için gelen Pisalı hekim Giovanni Pegni'yi kabulünde "Türk" kölelere sağlanan iyi koşullar için Toscana Büyük Dükü'ne övgüler yağdırmıştı.[12]

Normal korsan savaşı ve bu savaşlarda köle yakalanması diğer türden özellikle ticari türden ilişkiler ve alışverişlerde sorun yaratmıyordu, bu tür ilişkiler barışçı bir biçimde sürüyordu, uygulamaya zıt davranışlar ise sert tepkilere ve bazen tehlikeli sonuçlara yol açıyordu.

1716 yılının Temmuz ayında o dönemler Savoia hanedanının yönetiminde olan Sicilya'da meydana gelen bir kazayı analım: Mısır'dan Mekke'ye giden hacıları taşıyan bir Fransız gemisi Tunus ve Cezayir'den ciddi sayıda yolcu alır. Bu gemi Sicilya kıyısında Siracusa'da kötü hava koşulları nedeniyle bir deniz kazası geçirir, boşu boşuna yelkenli kadırganın aldığı hasarı gidermeye çalışırlar. Müslümanlar yakalanıp köle yapı-

11 ASRm, *Galere* 419, *Giustificazioni* 1713-1714, 13, 19 Temmuz.

12 Frattarelli Fischer 1990, 40; Pagni 1829, 10.

lır: 159 erkek ve 36 kadın ve çocuk; sadece hatırı sayılır miktarda parası olanlara rahat bir evde tutulma imkânı sağlanır. Olayla ilgili kendisine pek çok başvuru yapılan Tunus beyi, bu karışıklığın en kısa sürede çözülmesi için Fransız konsolosunu uyarır. Bir yıl kadar sonra, 1718 Haziran'ında sabrı taşar ve Fransızları ağır misillemelerle tehdit ederek bir ültimatom verir, bu olayın nasıl sonlandığını kesin olarak bilmiyoruz ama kuşkusuz Fransız Tunus ilişkileri 20 Şubat 1720'deki barış anlaşmasına kadar bir kriz dönemi geçirdi. 27. madde "Sicilya'da deniz kazası geçiren ve bu olaya misilleme olarak eşzamanlı bir biçimde Cezayir'deki İspanyollar gibi tutsak edilen yabancılar" konusunu çözümsüz bir sorun olarak bir kenara bırakıyordu. Yani bu kaza diğer Magreb başkentinde tepkiyle karşılanmıştı, Siracusa'da köle edilen Cezayirliler, Magreb'deki yöneticilere 27 Ocak 1717 tarihli bir mektupla olayı tüm detaylarıyla aktarmış ve mektubu şöyle bitirmişlerdi:

> Erkekler sebatla köleliğe katlanabilirler ama kadınlar ve çocuklar asla, siz işlenebilecek günahlardan sorumlusunuz mademki siz bizim kralımız, efendimiz ve bu dünyadaki babamızsınız ve madem ki Cezayir'deki Fransız konsolosu sizin emrinizde eğer Tanrının hükmü olan adaleti sağlayamazsanız sizi hem Onun önünde, hem de Tanrının evinde suçlayacağız.[13]

Yani İtalya'daki Müslüman köleler bireysel olarak ya da toplu halde akrabalarına, arkadaşlarına, vatanlarındaki kendi yöneticilerine başvuruyorlardı ve bunlar din kardeşlerinin savunulması özellikle onların İslâm'ın gerektirdiği ibadetleri özgürce yerine getirilebilmeleri için duruma müdahale ediyorlardı.

Ama Hıristiyan topraklarındaki Müslümanların İslâm dünyasıyla, özellikle geldikleri ülkeyle bağlantı kurabildikleri -daha derin araştırılmaları gereken- başka koşullar ve biçimler de vardı. Bazı köleler bilgilendirme işlevi görüyorlardı, kendi hü-

13 Rousseau, 1864, 103-104; Le Roy 1750, 201-204 tüm metni Fransızca olarak alır.

kümetleri lehine casusluk bile yaptıklarını söyleyelim, özellikle korsan harekâtlarının gerçekleşmesi, karaya çıkma ve saldırılar konusunda yararlı bilgiler sağlıyorlardı: O bölgede bulunduklarından yeri ve güzergâhları biliyorlar, alışkanlıkları ve savunma araçlarını gözlemleme fırsatı buluyorlardı. Turgut Reis zamanında Trablusgarb'da tutsak olan piskopos Nicola Maria Caracciolo *Discorso dell'essere di Tripoli** başlıklı eserinde (1562), Magreb kentinde bulunan çok sayıda dönmeden aldığı haberlere dayanmıştı:

> Dragut, Napoli ve Sicilya krallığında bulunan ve Arapça yazan Kuzey Afrikalılardan günlük olarak haber alıyordu ve hatta bu haberlerin bu kadar uzağa gitmesine nasıl izin verildiğine şaşıyordu, çünkü pek fazla sayıda ve özel haber söz konusuydu.[14]

İtalyan kıyılarında gerçekleşen bazı karaya çıkma olayları, Müslüman kölelerin karadan verdikleri işaretlerle yönlendirilmişti. Bu durum, en azından 1544'te Sorrento ve Massa Lubrense yörelerine yapılan ve büyük yankılar uyandıran Türk-Berber saldırısında yaşanmıştı: Kıyıya yaklaşan Müslümanlar "karaya çıkmaya cesaret edemiyorlardı o zaman bir soylunun kölesi olan bir Türk sarp kayalıklardan bağırarak onları yağmaya çağırdı".[15] Kaçış tehlikeleri dışında denizden gelen düşmanla ilişkiyi ve işaretleşmeleri engellemek için Müslümanların deniz kıyılarına yaklaşmalarını engellemek amacıyla çeşitli hükümler getirildi.

Büyük yankı uyandıran bir başarısızlıkla sonuçlanan Noto'ya yönelik bir Müslüman baskını planında bir Türk'ün suç ortaklığı ve hatta belirleyici rolü olduğunu görüyoruz, on iki yıldan fazla bir süredir bu Sicilya kentinde "prenslik şövalyesi don Pedro Lentini'nin emrinde" köle olan Müslüman -İstanbullu soylu bir kadın ve bir dönmenin oğlu Alicur Muham-

(*) *Trablusgarb'da olmak hakkında.*

14 Fraikin 1912, 127.

15 Parrino 1770, IX, 160; Mafrici 1995, 82: 1558 Sorrento baskınında bir Kuzey Afrikalı kölenin işbirliği.

med- kendini "servicial, agradable, entendido y diligente"* biri olarak göstererek sadece kendi patronunun tam güvenini kazanmakla kalmamış aynı zamanda tüm insanların saygı ve sevgisini elde etmiş, kente tüm giriş çıkışları avucunun içi gibi öğrenmiş, civardaki tüm yerleşimleri, özellikle kıyı şeridi boyunca saklanılabilecek ve kıyıya yanaşılabilecek her yeri ezberlemişti. Bir gemi sahibinin yaptığı üçkâğıt sayesinde vatanına kaçmayı başaran Alicur Türklere Noto'ya karşı bir baskında rehberlik yapmayı ve baskın tarihi olarak kentin tüm sakinlerinin yakın kumsallara büyük bayram yapmak için gittikleri 21 Ekim Sant'Orsola gününü önermişti. Türkler -yıl 1623- Alicur'un planına göre hazırlıklara başlamışlar ama birileri Sicilya'ya haber uçurmuş; olaydan haberdar olan Sicilyalılar bir karşı plan gerçekleştirmişler ve başarı kazanmışlardı, en azından *Relacion de la grandiosa victoria*'nın** anlattığı kadarıyla (Sevilla 1624).[16]

Yüzyıllar boyunca günümüze kadar çok az yazar kölelerin Müslüman ve Hıristiyan dünyalarında üç yüzyıldan fazla bir süre eşzamanlı bulunuşunu karşılaştırmış ve aralarında ilişki kurmuştur. Akdeniz'in karşıt kıyılarında olgunun karşılaştırmalı bir araştırması yapılmalı. Her iki taraftakilerin durumlarında örtüşmeler ve benzerlikler pek çok; temel farklılık Müslümanların ellerindeki Hıristiyan köleleri kefaret bedeli nedeniyle kazanç kaynağı olarak görüyor olmasıdır. Hıristiyanların elindeki köleler ise kürek mahkûmu, işçi ve ev işlerinde uşak olarak kullanıldıklarından, bunun tam tersi bir biçimde, gerek kamuda gerek özel mülkiyette iş gücü olarak görülüyorlardı.

Sorulabilecek soru çok fazla, sayıdan başlarsak: Zaman içinde 16. yüzyıldan 19. yüzyılın ilk onyıllarına kadar Müslüman ülkelerindeki Hıristiyanların mı yoksa Hıristiyanların elindeki Müslümanların mı sayısı daha fazlaydı? Yaygın olarak birinci-

(*) "Hizmete hazır, kibar, anlayışlı ve nazik".

(**) *Büyük zaferin raporu*.

16 Fernández Duro 1885, 402-408.

lerin daha fazla olduğu düşünülür ve belki de öyle olmuştur ama belki zaman içindeki durum değişikleriyle de, bulundukları yörelere göre Müslümanlar bazen Hıristiyanlardan daha fazla sayıda olabilir. Koşulların mukayesesine gelince bu konuda yapılan pek az araştırmanın neredeyse hepsi Magreb'de ya da Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan Hıristiyanlara Avrupa'da bulunan Müslümanlardan daha iyi davranıldığını kabul etme eğilimindedir.

Linguadocalı bir burjuva olan P.P. Thedenat 18. yüzyılın 80'li yıllarında Batı Cezayir'deki Maskara beyinin kölesi olmuştu, Magreb'de geçen yaklaşık dört yılının öyküsünde şu saptamayı yapar:

> İspanyolların, Napolililerin, Cenevizlilerin ve Maltalıların elinde bulunan Türk ve Kuzey Afrikalıların, sadece zalimliğe muktedir olarak bilinenlerin yanında kalan Hıristiyanlar kadar iyi muamele görmeleri tüm insanlık için arzulanabilir bir durumdur.

Geçen yüzyılın ortalarında Avrupa'da Müslüman köleler konusundaki bence ilk tarihsel çalışmanın sahibi L.A. Berbrugger neredeyse şaşkınlıkla şu saptamayı yapar:

> Kölelerin durumu her iki tarafta da çok farklı değildi. Hatta paradoks olduğunun haykırılacağını bilerek Magreb'de köle olmanın Avrupa'da köle olmaktan daha iyi olduğunu söyleyeceğim. Nadir istisnalar hariç tüm Müslüman köleler kadırgalarımızda kürek çekiyorlardı, bu Akdeniz'in her iki kıyısında da zorlu bir işti. Ama Magreb'de pek çok Hıristiyan oldukça iyi muamele gördükleri özel şahısların hizmetinde görevlendiriliyorlardı.[17]

Protestolar ve beyanlar

İtalya'da bulunan köleler lehine Magreb'den gelen ilk müdahalenin 1652 Temmuz'unda Tunus beyinden Roma misyoner bir-

17 Thedenat 1785, 165; Berbrugger 1856-57, 41.

liğine gönderilmiş bir mektup olduğu anlaşılıyor. Onlara Civitavecchia'dan ulaşan kötü muamelelere dair haberler ve itirazlara istinaden, Tunus beyi Müslümanlara eşit muamele temin edilmesi ricasında bulunuyor; barbarların reisi çok diplomatik terimlerle bu ricanın dikkate alınmasının "gerek Türk, gerek Hıristiyan tüm zavallı kölelerin"[18] iyiliği için olacağını temin ediyordu; bu olmazsa görürsünüz der gibi...

Elimizde konuyla ilgili yeterli belge bulunmadığından, olayların sonra nasıl geliştiğini kesin bir biçimde bilemiyoruz ama her adımın yeni bir etki yarattığını kabul ediyoruz, çeşitli zaman aralıklarıyla, bazen sadece birkaç aylık aralıklarla da olsa şikâyetler ve müdahaleler yeniden ortaya çıkıyordu.

Öyle bir an geldi ki, Magreb'deki yetkililer kölelerden, hiçbir kötü muameleye ve haksızlığa maruz kalmadıklarına dair yazılı ve imzalı beyanlar istemeye başladılar. Civitavecchialı "Türkler" tarafından bu terimlerle düzenlenip verilen bir belge gereksinimi Tunus'taki papalık vekili Jean Le Vacher tarafından bildirilmişti.[19] Birkaç yıl sonra 1659 Eylül'ünde yine Tunus'tan Roma misyoner birliğine yeni köle şikâyetleri yayılıyordu. "Hâlâ Malta adasında Efendimizin [Papanın] egemenliğinde ve kadırgalarda" tutsak edilen Müslümanlar durumlarından şikâyet ederek "işkence gördüklerini, cebir ve şiddetle Hıristiyan olmaya zorlanıp mecbur edildiklerini" "yazmışlar" ve "yargıçlara şikâyetlerini" iletmişler. Bu nedenle Tunus'taki Hıristiyan köleler Propaganda Fide'nin kardinallerine durumlarını bildirmişler ve şunları eklemişlerdi:

> Bu nedenle biz de aynı yargıçlarca çağrıldık ve aynı şeyin bize yapılmak istendiği biçiminde bir tehdit aldık, Tanrı korusun eğer böyle bir şey olursa, yaşamını yitirecek olanlar hiç de az sayıda değil. Bu nedenle Siz Saygıdeğer Yetkililerden İsa hatırına Kutsal İnancımızın büyük tehlikeyle ve zararla karşılaşmaması ve acı çekenlerin acılarının artmaması için gereken çareyi bulmanızı rica ediyoruz.

18 PF *Socg* 248, 270r-271r, s.d. ve 16 Temmuz.

19 PF, *Socg* 248, 299r-v, 10 Nisan.

Romalı kardinaller, kölelerin şikâyetlerinin en azından Malta adasıyla ilgili olanların, gerçeklere dayanıp dayanmadığını kontrol etmek için, bilgece bir temkinlilikle durumu "o kutsal görevinde ölçülü davranmasını" söyledikleri adanın müfettişine bildirmişler. Büyük bir ihtimalle, benzer şikâyet nedenlerin papalık devletinde olmaması için büyük çaba sarf etmişlerdi.[20]

Magreb kentlerinde bulunan Hıristiyan kölelerin ve misyonerlerin korunmasının, Romalı Papaların yüreklerinde özel bir yeri vardı ve bu nedenle Müslüman kölelerin şikâyetlerini engellemek için sık sık duruma müdahale ediyorlardı; bu şikâyetler gerçekten de, Hıristiyanlara zarar verecek misilleme hareketlerine yol açabilirdi. Ayrıca, Müslüman yetkililerin Hıristiyanlara daha iyi davranmalarını sağlamak için, onlara Müslüman kölelerin kabul edilebilir koşullar içinde bulunduklarını gösteren kesin kanıtlar ulaştırmak iyi olurdu. 1660 yılında VII. Alessandro Trablusgarb'da bulunan Hıristiyan kölelere kötü muamele edildiğine dair bilgi aldığında, papalık donanmasının kumandanlarına, Müslüman kürek mahkûmlarının koşullarının iyileştirilmesi yolunda hemen harekete geçmelerini ve onlardan tatminkâr kanıtlar almalarını söyleyerek duruma müdahale etti. Civitavecchialı köleler tarafından Trablusgarb beyine gönderilen uzun mektuptan bu olayla ilgili bilgileri alıyoruz; onlara kulak verelim:

> Sizin mutlu krallığınızda bulunan bazı kölelerden muhteşem papaya bazı suçlamalar geldi ve o hemen hiç vakit kaybetmeksizin Civitavecchia'daki bakanlarına ve general kaptanlarına ve kölelerle ilgilenen kaptanlarına açık bir biçimde emir vererek sizin Muhammedi kölelerinize hiçbir şekilde zarar vermemelerini istedi, her kim onlara zarar verirse, cezalandırılacak ve cezasını çekecek, bu emri vermesinin nedenini de şöyle açıkladı: Berberistan'ın Trablusgarb kentinde bulunan büyük Muhammediler, inançlı kölelere işkence etmekteler ve onlara zarar veriyorlar. İşte general kaptanlarına ve kaptan

20 PF, *Socg* 254, 7v-8v s.d.; kardinallerin kararları ve tartışmaları kaydedilmiş, 27 Eylül.

yardımcılarına yazdığı bir uyarıda söyledikleri bunlar. Üyeler hep birlikte tüm kölelerin ağırlıkların ve yüklerinin hafifletilmesi ve onlardan general kaptanlar, subaylar, kaptanlar tarafından iyi muamele gördüklerini kanıtlayan bir belge alınması konusunda karar almışlar, bu belgeyi daha sonra Trablusgarb'a gönderecekler.[...]

İnançsız Hıristiyanların eliyle size verilecek bu mektubumuzu aldığınızda, hemen hiç kimsenin sizin kumandanızda ve egemenliğinizde bulunan Hıristiyan kölelere zarar vermemesi ve kaldıramadıkları yükleri hafifletmeleri için emir vermeyi uygun görürseniz, sizin hizmetkârınız olan bizlerin yararına ve iyiliğine bir durum yaratmış olursunuz.

Yeri geldiğinde, Trablusgarb Beyi de, Hıristiyan kölelerden iyi muameleyi kanıtlayan benzer beyan alıp göndermeye davet edilmişti. Papalık köleleri gelecekte kendilerine yöneltilecek anlayışlı davranış biçimiyle ilgili geniş güvenceler elde etmişler ("bize kesinlikle haklarımızı genişleteceklerine, eski alışkanlığımıza uygun olarak bir şeyler satıp alabilmemize izin vereceklerine ve hiç kimsenin bize kötü muamele ve küfür gibi davranışlarda bulunamayacağına, böyle bir şey olduğunda bunu yapan kişinin gerekli cezayı ödeyeceği konusunda söz verdiler") ve bu nedenle Trablusgarb hükümdarına yazmaya karar vermişler, ona anlaşma sağlandığını yazmışlar ve şöyle bir ricada bulunmuşlar "derhal sizin egemenliğiniz ve emrinizde bulunan Hıristiyan kölelere hiç kimsenin zarar vermemesi emretmenizi ve onlara katlanamayacakları kadar ağır yükler verilmemesini arz ederiz, çünkü her şey bizim iyiliğimiz ve yararımızadır.[21]

Yine 1660 yılında Napoli kadırgalarındaki Müslümanlar, kendilerini temsil eden Rovar Hoca diye biri aracılığıyla doğrudan papaya yazmışlar -bu kişi çok gösterişli bir hitap biçimiyle Papaya yönelmiş: "En bağışlayıcı ve en kutsal Peder, en mutlu Efendi, en saygıdeğer, en şanlı, en merhametli, en mukaddes" ve böyle devam ediyor- kölelerin yararına belli bir süredir yü-

21 PF, *Barbaria* 1, 130v-134r, çeviri ve orijinal.

rürlükte olan izin ve kolaylıkları yürürlükten kaldıran yeni genel vali tarafından uğradıkları haksızlıkları bildirmişler:

> Siz Yüce Efendimizin de bildiği gibi İspanya'da köleler, tütün ve tuz satma konusunda geniş bir yetkiye sahipler; ve burada Napoli'de de, önceki kral naibi, kölelere sur içinde iki dükkân vermişti ve biz tütün ve tuz satıyorduk. Ama bu kral naibi, polislere aramızdan iki köleyi yakalamalarını ve hapsetmelerini emretti ve onlar da bunu yaptılar. Ve sonra tütünümüzü aldılar ve ekmek satan iki köle daha yakaladılar, onları yeraltındaki zindanlara koydular, çünkü Kral naibi tütün bulunan her kadırgadan tütünün alınması emrini vermiş ve bizim de tütünümüz alındı ve sekiz yüz rulo tütün denize atıldı. Ve sonra bizi zorla yakaladılar, dövdüler ve zincirlediler, kadırgalarda bir şeyler satmamızı engellediler.

Köleler olayı tartışmak için -genelde yapmaları gerektiği gibi- "bir araya gelmişler" ve Rovar Hocaya maruz kaldıkları zorbalıkları Magreb devletlerinin yetkililerine bildirme görevini vermişler; bununla birlikte bu Müslüman -papaya yazdığı rica mektubunda söylediği gibi- "zavallı inançlılara ve Hıristiyan kölelere zarar gelmesin diye" Magreb'deki yetkililere yazmamayı ve papaya başvurarak ondan Napoli kral naibine "eski kral naibinin bize davrandığı gibi davranmasını" söyleyerek, olaya müdahale etmesini rica etmek için bu mektubu yazmayı daha uygun bulmuş. Yani tutuklanan kölelerin serbest bırakılması, dükkânların geri verilmesi, yiyecek maddeleri ticaretine her zaman olduğu gibi izin verilmesi isteniyordu.

-Büyük bir ihtimalle Roma'ya inançlı biri tarafından ulaştırılan- mektubun sonunda Propaganda Fide sekreterince papaya sunulması rica ediliyordu ve eğer papa genel valiye yazmak istemezse, Roma'da bulunan İspanya büyükelçisine ya da başka etkili bir şahsa yazdırabileceği söyleniyordu.[22]

Kısacası, İtalya'daki Müslüman köleler ve Magreb kentlerindeki Hıristiyan köleler doğrudan papaya başvurabiliyorlar-

22 *A.g.k.*, 133r-v.

dı. 1662 Haziran'ında da böyle oldu; Tunus'taki bazı Hıristiyan köleler çeşitli İtalyan kentlerinde bulunan Müslüman kölelere karşı Hıristiyan inancını benimsemeleri için yapılan baskılar üzerine "Berberi yöneticilere 'şikâyetler' ulaştığını" bildirdiler; tabii ki, doğal olarak istedikleri şey bu şikâyetlere meydan verilmemesiydi.[23]

Bazen o ya da bu taraftan köleler, zaman içinde, her iki taraftan da elde edilmiş hak ve kolaylıkların hatırına "imansızlara" -Müslümanlar ve Hıristiyanlar karşılıklı olarak birbirlerini imansız olarak görüyorlardı- eşit muamele yapılmasını isteyerek, kendi kendilerini korumak için girişimlerde bulunuyorlardı. Oysa bazen kölelerin korunması için başkaları harekete geçiyordu, bunlar yine her zaman olduğu gibi, mütekabiliyet ilkesini kullanıyorlardı, bir taraftakilerin koşullarını iyileştirmek için, aynı zamanda öteki taraftakilerin koşullarının da iyi olması için çalışmak gerekirdi.

Bu türden bir sebeple 1688 Eylül'ünde Tunus'taki papalık vekili rahip Girolamo da Sassari, kendi tarikatından olan rahip Damiano da Sassari'yi İtalya'ya göndererek harekete geçti; rahip Damiano söz vermiş olduğu gibi Livorno'da bulunan kölelerden güven verici bir beyan almayı başardı, bu beyanda şunlar yazılıydı:

> Biz İslâm'ın mücahitleri, Livorno'daki köleler, köleliğin izin verdiği kadarıyla iyiyiz. Kendi camimiz var, ezanımız okunuyor, namaz kılabiliyoruz ve ne zaman istersek vaaz dinleyebiliyoruz, hiç kimse bize engel olmuyor, aramızdan hastalanan olursa ilaçlarımız ve bize gereken her şey var, dışarı çıktığımızda canımızı sıkanlar, bize kötü söz söyleyenler olursa, diğer Hıristiyanlar onları azarlıyorlar.

Kendi durumları hakkında teminatlar verdikten sonra Tunus'taki Hıristiyanlara yeniden ibadet özgürlüğü verilmesi, geçmişte olduğu gibi onların güvenlik ve huzurunun sağlanması öğütleniyordu.

---

23 PF, *Socg* 254, 18, 12 Haziran.

Toscana Büyük Dükü -sonunda Livornolu kürek mahkûmları bilgi verirler- Müslüman kölelerin temsilcilerine vatanlarına gönderecekleri mektupları damgalamak için bir mühür vermişti; bunun nedeni sözde cemaat temsilcilerinin ya da tek tek kölelerin asılsız beyanlarının ve sudan bahaneler içeren şikâyetlerinin destek görmesini engellemekti.[24]

Müslüman kölelerin az çok belli bir temele dayanan şikâyetleri, zamanla birbiri ardına eklendi, büyük bir ihtimalle şimdiye kadar bulunabilen belgelerin gösterdiğinden çok daha fazla bir sıklıkla gerçekleşmeye başladılar. Protestoların ulaştığı ve haklı nedenlerle endişelenen misyoner Katoliklerin hemen çare aramaya koyuldukları Magreb'de, derhal karşı tepkilerin oluştuğuna dair bilgilere sahibiz. Yani o inançlı Katolikler, olayların ve sonuçlarının doğal olarak birbirini izlemesi üzerine, İtalya'daki Müslüman kölelerin lehine arabuluculuk ve en sebatlı savunmanlık yapan kişilere dönüşüyorlardı.

1671 Eylül'ünde Tunus'ta da böyle oldu, peder Marcello Costa, Medicilerin Büyük Düküne, oraya Napoli'deki Müslümanlardan "şeytani bir mektup" geldiğini bildiriyordu, -kesin bir bilgi olmadığı için sanırız bu mektup- az çok belli bir temeli olan bildik yakınmalardan bazılarını içeriyordu. Peder Marcello başka zamanlarda da, Büyük Düke zaten yazmıştı ve ondan aralarında Kandiyalı soylu bir kadın ve üç kızının bulunduğu Hıristiyan kölelerin fidye bedeli için yardım istemiş ve elde etmişti. Büyük bir ihtimalle Toscana hükümdarının müdahalesiyle bu kez de kölelerden güven verici bir beyan elde edildi.[25]

Şu ya da bu İtalyan limanındaki Müslüman kölelerin koşulları hakkındaki yazılı beyanlar çoğunlukla cevaplanıyordu, öyle görünüyor ki, bazen birkaç yıl sonra bile cevap verildiği oluyordu. En doyurucu yanıtlardan biri 4 Eylül 1680 yılında Livorno'daki Müslüman topluluğunun beş yetkili başkanı tarafından, daha doğrusu Ali Zerese, yani tüccar kölelerin baş-

24 *A.g.k.*, 195r-v; kölelerin beyanları, s.d.; 199r-201r, 24 Eylül; 209r-210r, 26 Haziran; 214r-v, 20 Şubat 1668; *PF*, *Barbaria* 2, 393r-v, 22 Haziran.

25 ASFi, *MP* 1605, 224, 6 Eylül.

kanı ve dört hoca tarafından yazılmıştı, bunlar sırasıyla hastanedeki inançlıları ve üç hamamı ve "eski kadırganın" hamamlarını yönetiyorlardı. Belge Müslümanlara yiyecek, sağlık yardımı, dini ibadet, disiplin sağlanması konularında gösterilen davranışlar hakkında olumlu ve detaylı bilgiler sağlıyor.[26]

Kimi kez Magreb'de geçerli sayılabilecek bazı özel istekler için Müslüman kölelerin tavsiyesi demeyelim de, desteği aranıyordu. İşte örnek bir olay: Livorno'daki Müslüman kölelerin iki yetkin temsilcisi, 4 Ocak 1681 tarihinde, Livorno hamamının "Saygıdeğer Capucin Rahiplerinin kölelere yardımlarının", forsalar takımına verilen destek ve yardımdan aşağı kalmadığı konusunda noter tasdikli ve şahitler onayıyla düzenlenmiş bir beyanda bulunmuşlardı. Bu nedenle kendi ülkelerinin otoritelerine, Tunus Ocağına, sadece Toscana yöresinden gelen capucin rahipleri misyoner olarak kabul etmelerini öneriyorlardı, bu nedenle beyan en kısa sürede yerine ulaştırılmıştı.[27]

Civitavecchia'daki kölelerin yeni protestolarının Cezayir'deki yankısı, 1683 Haziran'ında papalık vekili Lazarist* Jean Le Vacher'in bir mektubu sayesinde ulaştı, Jean Le Vacher, bir süre sonra buradan trajik sonunu hazırlayan bir göreve gönderilecekti. Müslümanlar, bin pezziye satın alındıkları ve mezarlık olarak ayrılan bir toprak parçasının kullanımına yeniden sahip olabilmek için hak iddia ediyorlardı.

-Fransız-Cezayir ilişkilerinin büyük bir kriz yaşadığı o dönemde, aynı zamanda Fransız Konsolosluğu görevini de üstlenmiş olduğundan oldukça güç bir durumda kalan- Fransız Lazarist ısrarlı bir biçimde Propaganda Fide'nin yöneticilerinden Civitavecchialı "Türklere" hak verilmesini istiyordu, böylece Cezayir'deki Hıristiyanlara yönelik her türlü misilleme tehdidi uzaklaştırılmış olacaktı. Gerçekten de bazı taşlar yerinden oynadı ve sonunda, bu sorunla Medicilerin Büyük Dükü Cosimo da ilgilendi. Birkaç ay sonra, Toscana hükümdarı,

---

26 PERA 1688, 117-118, ASFi'den, *MP* 2086.

27 PF, *Barbaria* 1, 484r-485r.

(*) 1625 yılında S.Vincenzo de Paoli tarafından kurulan Misyoner Birliğinden olan din adamı.

Müslüman kölelerin uygun bir biçimde ve uygun zamanda sorgulandığı ve "hepsinin en ufak bir engelleme olmaksızın ayrılan yeri ölüleri gömmek için kullandığını ve hiçbir sorun olmadığı konusunda" beyanda bulundukları söylenerek rahatlatıldı. Toscana hükümdarının ilgisinin nedeni, Magreb devletlerin yöneticileriyle iyi ilişkiler politikasının bir parçasıydı. Bu iyi ilişkiler diğer İtalyan devletlerine oranla, Livorno'da bulunan kölelere uygulanan örnek niteliğindeki iyi muamele sayesinde de korunmuştur.[28]

1683 ve 1685 yılları arasında Trablusgarb Dayısı da, Livorno ve Civitavecchia Müslümanlarının kendisine ulaşan ("kendilerine iyi davranılmadığı, hatta diğer Kuzey Afrikalı kölelerden daha da beter muamele gördükleri" gibi) şikâyetlerinden çok rahatsız olmuştu; bu nedenle o bildik "iyi muamele belgelerinden" düzenlettirip Trablusgarb'a göndermek gerekmişti.

Dayıya kölelerden bazılarının bireysel beyanları da ulaşıyordu, hangi ülkeden olduğunu bilmediğimiz Hıristiyan dönmesi olan Murat diye birinin ihbarı da bunlardan biriydi, bu şahıs dramatik bir olaydan sonra kendini Civitavecchia kadırgalarında bulmuştu: Zaten Malta'da köleydi, büyük bir ihtimalle Hıristiyan geçmişini saklayarak her biri sekiz reali değerinde olan 1200 paralık kefaret bedelini elde etmeyi başarmıştı, ama daha sonra bu olay fark edilince, Engizisyonca "Efendimizin kadırgalarında" yani papanınkilerde çalışmaya mahkûm edilmiş ve şikâyetini oradan yazmıştı. Divandaki yeniçeriler ve korsan reisleri tarafından sıkıştırılan Dayı, eğer altı ay içinde o Müslümanlar için adalet yerini bulmazsa, misyonerleri hapsedeceği ve misyonerlerin merkezini kapatacağı konusunda "başı üstüne yemin etmişti".

Monrealeli peder Francesco, Trablusgarb'daki durumun güçlüğünden söz ederek, protesto mektupları yazanların serbest bırakılmamasını salık veriyordu, bu davranışın diğerlerini de doğrudan Dayıya yazmaya yönlendireceğini ve onun da tehditlerini

28 PF, *Barbaria* 2, 36v-37r, 2226 Mayıs 1683; 38r, 24 Temmuz; Bombacı 1939; Bossy 1971.

tekrarlayacağını söylüyordu, oysa sert tedbirlerle de olsa (Siz Yüce Efendimize uygun görünen bazı cezalarla), değişik köle topluluklarının "başta gelen Türk ve Kuzey kölelerinin, özellikle kadılarının ve İslâm mücahitlerinin" Trablusgarb Dayısına, misyonerleri hiçbir şekilde rahatsız etmemesini öğütleyen mektuplar yazmalarını sağlamasını öneriyordu. Papalık yöneticileri bir kez daha kendi egemenlikleri altında bulunan Müslümanlardan her zamanki "iyi muamele belgelerini" elde etmeyi başarmışlardı ve bu belgeleri Trablusgarb'a göndermişlerdi.[29]

Şu ya da bu İtalyan devletinin donanmalarında çalışan Magrebli kölelerin koşulları sık sık haklı ya da haksız sebeplerle Ocaklarla başka uyuşmazlıklara bağlanan bir unsura dönüşüyordu. 1684 ilkbaharında da böyle oldu, Livorno'dan gelen haberler nedeniyle, Tunus'ta bulunan bazı capucin rahiplere çeşitli kısıtlamalar uygulandı ama özellikle korsan kentindeki duruma bağlı nedenler yüzünden de böyle yapılmış olabilir. Misyonerlik merkezinin başkanı peder Vincenzo da Frascati, Toscana Büyük Dükü'ne iki olasılık bildirmişti: Livorno'daki kölelere misilleme uygulamak ya da bazı armağanlar aracılığıyla da olsa bir anlaşma yolu aramak. Büyük Dük, deyim yerindeyse iyi niyetle davranmayı seçti ve bu amaçla büyük bir ihtiyatla üç bin pezzi gönderdi; temel endişesi şuydu "sertlik yolunu seçersem, benim yüzümden o zavallı Hıristiyanlara birçok kötü muamele uygulanabilir". Bir yıl sonra, capucin rahipler, biraz da Büyük Dükün vaadi sayesinde -Fransa konsolosu Claude Lemaire Büyük Dükün Livorno'da bulunan Tunuslulara "iyi muamele" sözüne kefil olmuştu- özgürlüklerini yeniden elde ettiler. Kesin barış için Büyük Dük, 2 Aralık 1685'te, forsalar takımının yaşam koşulları hakkında açık bir beyan yazdırmıştı ve imzalatmıştı. Bu beyanda başka şeylerin yanı sıra şunlar okunuyor:

> Asla şikâyet mektupları yazmadıkları, zaten bunu yapmaları için hiçbir neden bulunmadığı, bu kölelik durumunda hiçbir

29 PF, *Barbaria* 2, 13R-14V, 22 Mart 1683; 16r, 14 Haziran 1683; 41r-42v, 4 Ağustos; 94r-96v, 26 Temmuz 1684; 130r-133r, 4 Mayıs 1685.

türden kötü muameleyle karşılaşmadıkları, kendi camilerinde gerek gece, gerek gündüz, Magreb ülkelerinde ya da Türkiye'nin diğer yerlerinde olduğu gibi ibadetlerini yaptıklarını, bunu yapmalarına asla engel olunmadığı.[30]

On yıl kadar sonra, yeni bir kaza Cezayir ve Toscana arasında uzun bir kriz dönemi başlattı ve barbar kentindeki "İtalyan" kölelere misillemeler uygulandı.

Hikâye uzun ve karışık. İskenderiye'den Magreb'e, Mekke'den dönmekte olan pek çok hacıyı taşıyan bir Cezayir gemisi, Tunus kıyısında, Nero Burnu'nda iki Hollanda gemisince yakalandığında "bir deniz geleneği olarak yolcuları köle yapılmıştı". Flaman Korsanlar, Müslümanlarla belli bir kefaret bedeli konusunda anlaşmışlardı, her biri için 8 realilik 125 pezzi. Anlaşmaya rağmen "ilk anlaşmaya bağlı kalmak istemediklerini, yeni bir anlaşma yapmak istediklerini söyleyerek" köleleri Napoli'de indirmişler ve her biri için kefaret bedelini 164 pezziye çıkarmışlardı, pazarlığa başlamak için yedi Müslümandan oluşan bir heyetin Livorno yoluyla Cezayir'e gitmesine izin vermişlerdi.[31] Bu uygulama, o ya da bu tarafın köleleri için, tamamen alışılmadık bir şey değildi, kuşkusuz daima uygun bir kefillik alınırdı ya da yola çıkmasına izin verilenlerin geri dönüşünü garantiye almak için birileri rehine olarak bırakılırdı.

Ama 1694 yazında Toscana kentinde, Cezayirlilerin talihsizliği daha da karmaşık hale geldi, tam gemiye binmek üzereyken durduruldular ve Toscana limanında çalışan bazı Hollandalı tüccarların talebi üzerine hamama kapatıldılar, bu tüccarlar Cezayirlilerce gerçekleştirilen bir korsan eyleminin intikamını almak istiyorlardı. Cezayir divanı bunu duyar duymaz,

30 PF, *Barbaria* 2, 71r ve 73r, 4 ve 15 Nisan 1684; ASFi, *MP* 1605, 235, 6 Mayıs; 236; 17 Haziran; 237, 7 Mayıs; 238, 17 Haziran; *MP* 1606, 342, 228 Haziran 1685; 343, 25 Agustos; *MP* 2099, 1235r-1236r, 2 Aralık 1685. Toscana'daki köleler zaten 1683 yılında olumlu beyanlar göndermişlerdi (Salvadorini 1978, 29) ama daha sonraki şikâyetler 1689 yılında Civitavecchia'dan gelmişti (PF, *Barbaria* 2, 393r-v, 22 Haziran).

31 Pacichelli 1695, 371-375 (Cezayir "kralının" Toscana hükümdarı III.Cosimo'ya mektubu).

ağustos sonlarında İtalyan devletlerinden gelen tüm kölelerin zincire vurulmasını emretti.

Magreb kentindeki papalık vekili lazarist Yvon Laurence, Propaganda Fide'ye bu olayı ve tatsız misillemeleri bildirdi ve dinsel meclisin sorumlu kardinalinden Napoli ve Livorno'da yaşananlara dinsel yetkesini kullanarak "adı geçen Müslümanlara eğer hak ediyorlarsa adil davranılması ve uygun görülürse yolculuklarına devam etmelerine izin verilmesi için" duruma müdahale etmesini rica etti. Misyonerin kardinalden ikinci talebi İtalyanların aklanabilmesi içindi, bu amaçla kardinale Müslümanları, tutukluluklarının Hollandalılar yüzünden gerçekleştiğini yazılı olarak bildirmeye zorlamasını önerdi.[32]

Sorun uzun bir süre daha devam etti, Cezayir Dayısı, ekim ayında tüm olup biteni Büyük Dük III. Cosimo'ya bildirdi, "söylenenlerin hiçbirine kulak asmadan, krallığınızda adaletin yerini bulmasına çalışın ve Yüce Majestelerinin uygulayacağı adalet bizim tarafımızdan kabul edilecektir" diyerek olayın çözümünü çabuklaştırmaya çalışıyordu ama bu olay, Toscana ve Magreb kentleri arasındaki ilişkilerde uzun süren ve önyargılı bir kesintiye neden olduktan tam üç yıl sonra, 1697 yılının sonbaharında çözüme ulaştı.[33]

17. yüzyılın son yıllarında, Livorno'daki Müslüman köleler hoşnutsuzluklarını duyurmuşlardı. İşte Hocalarının, Hıristiyanlara misilleme yapılmasını istemek için "Tanrının kanunlarının savunucusu ve Cezayir yöneticisi" Dayıya gönderdiği mektuptan bir bölüm:

> Sizin iyiliğinize sığınarak, orada bulunan tüm Hıristiyanların sakallarını kesmenizi ve onları zincire vurup kiliselerini kapatmanızı, onların pederlerine ya da papazlarına, onlar zavallı Müslümanlara, inançlılara nasıl kötü davranıyorlarsa, aynı biçimde davranmanızı rica ediyoruz, öyle ki Papalarına ve Büyük Düke bu muameleyi haber versinler ve böylece biz zin-

32 PF, *Barbaria* 3, 224-226r, 22 Ağustos 1694.

33 Bkz. Dipnot 14. ASFI, *MP* 1078'deki olay hakkındaki diğer belgeler 65r, 144r-147v, 163r-164v, 195r-196r; PF, *Barbaria* 3, 372r-373v, 29 Ekim 1697.

cirlerden ve hapisten, inançsızların ve uğursuz Hıristiyanların tiranlığından kurtulmuş olabilelim.

Ayrıca tüm köleler inayetinize sığınarak, size düşmanlarımız olan Hıristiyanlara yapabileceğiniz tüm kötülükleri yapmanız için yalvarıyorlar, biz burada havayı bile göremediğimiz bir cehennemde zincirlenmiş durumdayız ve Ramazanın bu iki kutsal ayı boyunca havasız ve penceresiz hücrelerdeydik ve camilerimiz kapatıldı. İmansız Hıristiyanlar bizim ibadet etmemize ve Tanrıya hizmet etmemize izin vermiyorlar.

Ululuğunuza ve gücünüze sığınarak, egemenliğiz altında bulunan Hıristiyanlara aynını yapmanızı, bize yaptıkları gibi onları zincirlemenizi, aç bırakmanızı ve işkence etmenizi rica ediyoruz. Eğer size anlattığımız bu durumu, onların bize yaptıklarını, siz onlara uygulamazsanız, haklarımızı Tanrının Mahkemesine, durumun farkına varabileceğiniz adalet gününe kadar saklı tutacağız.[34]

Diplomatik belgeler ve misillemeler

Yıllar geçtikçe Müslüman köleler, İtalyan yetkililer için, kendilerinden "iyi muamele" beyanlarını elde etmenin ne kadar önemli olduğunun farkına varmışlardı. Bu belgeleri, daha da güçlük çıkararak vermeye ve hatta bazen inatla vermeyi reddederek hoşnutsuzluklarını artırmaya başlamışlardı. Çözümsüz durumlarda yetkililer, genelde Fransız ya da başka bir Avrupa devletinden konsolosluk temsilcisi olan tarafsız bir gözlemcinin tanıklığına başvurmaya başlamışlardı.

Örneğin, 27 Ocak 1700 tarihinde Civitavecchia'da, Fransız konsolos yardımcısı Pier Domenico Salani, kölelerin maddi koşullarının çeşitli yönlerini, özellikle dinsel ibadetlerini serbestçe yapabildiklerini belirten "yetkili kişiye bu papalık kadırgalarının Türk köleleri burada iyi muamele görmektedir" diye başlayan beyanını belgelemişti.[35]

---

34 ASFi, *MP* 1078, 366r.

35 PF, *Barbaria* 3, 389r.

18. yüzyıl başlarında Trablusgarb'daki misyonerlere zarar veren misillemelere neden olan ağır bir olay daha gerçekleşir: Civitavecchia'daki Müslümanlara karşı baskılar uygulandığı haberlerini alan Beylerbeyi, 1701 Kasım'ında misyonerlerin başkanı Nicolo Scio ve diğer misyonerleri zincire vurur. Fransisken rahip Propanda Fide'nin üst düzey yöneticilerine şöyle yazar "paşa Civitavecchia'dan Kuzey Afrikalı ve Türk kölelere çok kötü davranıldığını yazan mektuplar aldığını söylüyor".

Misyonerlerin başı şikâyetleri detaylı bir biçimde bildirir ve onlara iyi davranılmasını ister, Hıristiyan yetkililerden her türlü zorbalığa son verilmesini rica eder: "Bunlar böyle şeyler yapmadıkça, bizimkilerin de onlara bu kötülükleri yapması uygun değildir". Birkaç ay sonra Propaganda'nın yetkilileri bin bir zorlukla Civitavecchia'daki kölelerden Trablusgarb'a göndermek üzere bir beyan almaya başarırlar; misyoner heyetinin sekreteri peder Nicolo'ya şöyle yazmıştır:

> Papassodan da bir mektup elde etmeyi ihmal etmedim ve adı geçen diğer kölelerden de, bu mektupla kendi krallarına söylenen her şeyin yalan olduğunu, aralarından birinin sırf kötülük olsun diye o sözde kötü muamele iddialarını yazdığını bildiriyorlar. Sonunda bu mektubu elde etmeyi başardığımdan onu size emanet ediyorum, böylece o hükümet işin doğrusunu öğrensin, krallarının kandırıldığını anlasın, sizi kederlere sokmaktan vazgeçecektir, aynı biçimde bu duruma çok üzülen benim, Kutsal Heyetin; Misyoner Topluluğunuz ve diğer arkadaşların kederleri de böylece son bulacaktır.[36]

O yıllarda köleler Magreb kentlerine çok kolayca mektup göndermeye başlamışlardı, hatta ciddiyetten uzak mektuplar gönderdiklerini de söyleyebiliriz. Öyle bir an geldi ki -kurt geliyor diye bağıran yalancı çoban misali- bu mektuplar ülkelerinin kamuoyunda ve yöneticileri nazarında da inanılırlıklarını

36 *A.g.h.*, 420r-421v, 24 Kasım, 430r-432r, 15 Ocak 1702; *Lettere* (*Mektuplar*) 91, 97r, 11 Şubat; Feraud 1927, 192-193, Fransız Konsolosu La Lande'nin mektuplarından alıntı yapar. Sorun C.Filesi 1978'de anımsatılır.

kaybetmiş gibi görünmeye başladılar. Gerçekten de 1703 yılının Ağustos ayında Cezayir'deki papalık vekili Yvon Laurence şöyle yazıyordu:

> Bazen Hıristiyanların elinde köle olarak bulunan Türk ve Kuzey Afrikalılarca yazılmış bazı mektuplar geliyor, bunlar kötü muameleye maruz kaldıklarından yakınıyorlar ama sık sık bu mektupların yalanlarla dolu oldukları ve kötü niyetlilerinin faraziyelerinden ibaret oldukları anlaşılıyor, burada Cezayir'de de yazılanları var, ama artık bu tür mektuplara çok fazla itimat edilmiyor.[37]

18. yüzyılın ilk on yılında şu ya da bu büyük İtalyan liman kentinde bulunan Müslüman kölelerin asıllı ya da asılsız şikâyetleri Magreb'de tutuklu bulunan Hıristiyanlar ve misyonerler için tehlikeler yaratıyordu, bu tür durumlar Magreb yetkilileriyle ilişkileri giderek daha da güçleştiriyordu. Geçmişte olduğu gibi ilgili kişilerin yalanlamalarına ya da konsolosluk temsilcilerinin tekziplerine başvuruluyordu. 1706 yılının Eylül ayında Cezayir'de bulunan İspanyol hastanesinin yöneticisine ve papalık vekiline uygulanan tehdit ve kısıtlamalar sonucunda, Fransız deniz kuvvetleri bakanı Pontchartrain Cezayir Dayısı Hüseyin'e Livorno'da bulunan Müslüman kölelerin beyanlarını şu sözlerini de ekleyerek iletmişti:

> Siz kendinizde takdir edersiniz ki, Cenova ve Livorno'da bulunan bazı Türk kölelerin böylesine dayanaksız görünen haberleri öyle büyük sonuçlar yaratmaya yetmez. Sizin de bu mektuba ekli belgelerden anlayacağınız gibi, Livorno'da bulunan daha yaşlı köleler, özgürlükleri kaybetmiş olmaları dışında bir sorunları olmadığını, bundan daha ılımlı bir davranış biçimiyle karşılaşamayacaklarını yazıyorlar. Benzer haberleri en yakın zamanda Cenova'da da duymayı umuyorum ve onları size ulaştıracağım.[38]

---

37 PF, *Barbaria* 3, 444r-445v, 3 Ağustos.

38 Plantet 1700-1833, 53-55, 15 Eylül.

Ertesi yıl bitmek üzereyken Propaganda Fide'nin sorumluları önlemleri önceden almanın daha uygun olacağını düşünerek, çeşitli kentlerin dinsel ve sivil otoritelerine şu tavsiyede bulunmuşlar: "Türk kölelerden birinin, kendi suçları nedeniyle ölüme ya da başka bir cezaya mahkûm olması" durumunda, Müslümanların temsilcisi, papasso ya da onları temsil görevini üstlenen kişi derhal "Magreb'deki yetkililere adı geçen Türk'ün işlediği suçun niteliğini, aldığı cezayı ve nasıl cezalandırılacağını" bildiren bir yazı yazsın.

Başka önlemler de alınmıştı. Öncelikle, bazı inançlıların "bazen saygısızlığa varan aşırı çabasının" engellenmesi öğütleniyordu, bu tür çabalar din değiştirtme girişimleri olarak şikâyetlere sebep oluyorlardı. Ayrıca "yazı yazmayı bilen tüm Türk köleler" asılsızlığı apaçık belli beyanlar ortaya çıktığında çeşitli cezalar alacaklarıyla tehdit edilmişlerdi. Ama en uç varsayımlara kadar varılmıştı ve bu nedenle gerçekleştirilmesi imkânsız öneriler ortaya çıkmıştı: Örneğin gemi sahiplerine ve kumandanlarına kölelerin tüm mektuplarını "ortadan kaldırmaları" ve bu amaçla tüm mürettebatı ve yolcuları aramaları, tüccarların mektup paketlerine Müslümanların mesajlarını koymalarının yasaklanması gibi tedbirler önerilmişti.[39]

Çeşitli önlemler için sert ve kurnazca varsayımlar ortaya atılmaya devam ediyordu ama gerçekte her zamanki uygulamaya geri dönülüyordu: Kölelerden ortamı yumuşatıcı bir beyan almaya çalışmak, özellikle onların temsilcilerinin yazdığı bir beyan. Aslında sert önlemler bir işe yaramıyordu, iyi davranışlarla daha olumlu sonuçlar elde ediliyordu: 1708 Mart'ında Civitavecchia'nın papassosu kendisine "bir baraka yapmak için sağlanan yer [...] ve bu barakayı yapmak için verilen ahşap malzemelerin" hatırına bir beyanda bulunmaya ikna olmuştu. Aldıkları ise rüşvet değil tazminat sayılırdı, çünkü limanın kapısına yakın bir yerde bulunan ticari amaçlarla kullandığı öteki barakası yıkıma uğramıştı.[40]

---

39 PF, *Lettere* 96, 136v-137v ve 142r-143v, 20 Aralık 1707; *Acta* 77, 499r-500v, 20 Aralık 1707; *Barbaria* 4, 3r-v, 23 Ocak 1708; 5r, 28 Ocak; 11r, 4 Şubat.

40 PF, *Barbaria* 4, 19r-v VE 21r-22r, 21 Mart.

Yeniden ertesi yıl (1709) Trablusgarb misyonunun başkanı, peder Francesco Maria di Sarzana, Civitavecchialı kürek mahkûmlarına, onlardan bir an önce bir beyan almak için pek çok kez başvurmuştu, "Hıristiyanların kendilerine yaptıkları iyi muameleyi ve haksız yere kötü davranışlara maruz kalmadıklarını" beyan etmelerini istiyordu. Papalık kadırgalarında köle olarak bulunan Filibeli Ali diye biri, Trablusgarb'a dönmüş ve yanında din kardeşlerine ait iki mektup getirmişti, bu mektuplarda "kötü muamele ve angarya" ihbarları vardı, mektupları, misyonerlerin iyiliği için teslim etmemişti ama yine de bir yalanlama gerekiyordu. Durum, ancak 1710 yılının ilk aylarında sakinleşti. Civitavecchia'dan Propaganda Fide'ye kölelerin uygun beyanları gönderildi. O dönemdeki köle hastanesinin imamı yani "Muhammedi rahip ya da doktor" Trablusgarb Dayısına yazdığı bir mektupta başka bilgilerin yanı sıra, kefaret bedelini ödeyen Hıristiyan kölelerin "pasaportları" için 5 scudilik bir vergi koymasını önermişti, papalık kadırgalarındaki Müslümanların kefaret bedelindeki uygulamaya benzer bir şeydi.[41]

Magreb kentlerindeki misyonerler her zaman Akdeniz'in o ya da bu kıyısında oturan kölelerin kaderiyle doğal yollarla ya da isteyerek ilişki içindeydiler. Müslümanlar birçok kez İtalya'dan doğrudan onlara başvurmuşlardır. 1 Aralık 1714 tarihinde de böyle oldu. Civitavecchia'nın papassosu Cezayir'deki misyonerlerin başkanına, uzun bir mektup yazarak ruhi rehberi ve koruyucusu olduğu topluluğun lehine duruma müdahale etmesini rica etmişti.[42]

Protestolar ve rahatlatıcı beyanlar, misillemeler ve ilgililerin ya da güvenilir gözlemcilerin tanıklıkları arasında yol alınıyordu. Ama bazen durum daha da zor hale geliyordu. 1719'da da yine böyle bir olay yaşandı. Civitavecchia'dan birbiri ardına

41 *A.g.k.*, 100r-v, 4 Kasım 1709; 104r-v, 19 Aralık; 117r, 5 Mart 1710; *Acta* 79, 486r-488v, 12 Aralık 1709. İmamın mektubunun çevirisi PF, *Barbaria* 1, 93r-94r. Tunus'taki diğer sorunlar: PF, *Lettere* 108, 225r-v, 25 Eylül 1709.

42 PF, *Barbaria* 4, 338r-339v, 1 Aralık 1714; *Lettere* 104, 297r-298v, 4 Nisan 1715.

kölelerin şikâyetleri geliyordu "buralara onların mektuplarını taşımayan bir tek yük gemisi bile varmıyor" diye Tunus'taki misyonerlerin başkanı ve diğer misyonerler endişeyle yazıyorlardı. Ama papanın kadırgalarındaki Müslümanlar inatla bir yalanlama yazmayı reddediyorlardı. Sebep şuydu: Diğer tüccarların kaçak ticaretini kolaylaştırdıklarından kölelerin tütün satması yasaklanmıştı.[43]

Öyle görünüyor ki, durum bir yıldan fazla bir süre çözümsüz kalmıştı. 1721 Şubat'ında Civitavecchia'daki Müslümanlara kötü muameleler yapıldığı hakkında korkunç haberlerin yayıldığı Trablusgarb'da, Fransisken misyonerler hapse bile atılmışlardı, gerçi kısa bir süre sonra Fransız konsolosu Expilly'in müdahalesiyle serbest kalmışlardı. Boşu boşuna Lazio limanındaki kölelerden rahatlatıcı belgeler elde edilmeye çalışıldı, Scarparo denilen eski papasso Faslı Ahmed'in kışkırtmasıyla "saygısızca" davranmışlar ve istenen belgeyi vermektense "kendilerini bu uğurda feda etmekten kaçınmayacaklarına" yemin etmişlerdi. Magreb'e sürekli şikâyet gönderilmesi ve bunları yalanlayacak beyanların inatla ve sürekli olarak reddi karşısında mayıs ayında iki tanığın Fransa ve Hasburg İmparatorluğu'nun konsoloslarının tanıklığını kabul etmek zorunda kaldılar; bu kişilerin tanıklıkları Müslüman kölelere iyi muamele yapıldığını garanti ediyordu.[44]

Müslümanlar sadece protestolar yazmak ve onları hiçbir güçlükle karşılaşmaksızın kendi ülkelerine ulaştırmakla kalmıyorlar, bazen diğer Avrupa limanlarındaki din kardeşlerini de durumdan haberdar edip onlardan İslâm topraklarına haber ulaştırmak için işbirliği ve dayanışma istiyorlardı; 1723 biterken Malta'ya, Civitavecchia'da köle olan Bona kentinden

43 Cezayir'deki kaygılar "Türk kölelerin 1717'deki başvuruları nedeniyle": Filesi 1971-76, 860 PF, *Acta* 87, 401, 29 Kasım; 420r, 18 Haziran 1719; 410r-411v: dipnot s.d.; 416r, 27 Mart 1719; *Lettere* 108, 237r-239r, 25 Eylül 436v-437r, 30 Haziran; 464v-465r, 12 Ağustos; 429r-493v, 6 Ekim; ASRm, *Epistolario* 22, 5 Nisan 1719 (papassonun itaatsizlik nedeniyle sopalanması); *a.g.k.*, 23, 10 Temmuz.

44 Micacchi 1936, 38; PF, *Lettere* 110, 212r-214r, 10 Mayıs 1721; ASRm, *Epistolario* 27, 21 ve 28 Nisan ve 5 Mayıs 1721; *Barbaria* 4, 493r-494v, 27 Mayıs.

Hoca Ahmed'ten bir mektup geldi, mektup şövalyelerin adasındaki "büyük hamamın" kadısı Baki Çelebi'ye yazılmıştı. Ele geçirilen mektup Malta'dan İtalya'ya geri gönderildi.[45]

Yine 1723 yılında Cenova'daki Müslüman topluluğu da sorunlara neden olmuştu. Trablusgarb'dan eylülde haberler alındı ama kesin bir biçimde bazı farazi suçlamaları yalanlayan bir mektup kentteki misyonerlere ancak aralık ayında ulaşmıştı. Mektup şöyle diyordu:

> Hıristiyanlarınkine benzeyen peksimetten başka bir şey almıyorduk [...] birisi öldüğünde bir gün ya da biraz daha fazla tutup sonra yıkıyorlardı. Bir çarşafla örtüyorlardı ve gömmeye gönderiyorlardı [...] köle öldüğünde eşyası sahibine gidiyordu ama iyileşirse eşyası geri veriliyordu [...] hiç kimse zorla Hıristiyan yapılmıyordu ama tamamen kendi isteğiyle özgürce bu kararı alıyordu.

Yazarın abartılı bir vurguyla ama aynı zamanda büyük bir samimiyetle, kuşkusuz tüm toplulukla paylaştığı duygularını ifade ettiği mektubun önceki bölümüne kulak verelim:

> Bu mektubu gözümde yaşlarla yazıyorum ve mektupla sizleri görsünler ve size doya doya baksınlar diye gözlerimi gönderiyorum, sizden uzak olduğumdan sabırlı olmalıyım. Söyle onlara mektubum dost dostu görmek ister. Yaban ellerdeki garip vatanı görme arzusuyla yanıp tutuşur. İnsanın yakınlarından ayrılması kesinlikle büyük bir acıdır ve vatandan ayrı kalması ise en büyük felakettir. Tanrı sizi saklasın, sizinle olsun, sizi korusun size cennetin kapılarını açsın.[46]

İtalya'daki kürek mahkûmlarının zaman zaman tekrarlanan şikâyetleri özellikle Trablusgarb'da yankı buluyordu. Bununla birlikte 18. yüzyılın ikinci çeyreğinden başlayarak tartışmalı durumlar azalmaya başlamıştı, en azından belgelerimizde onlardan iz bulunmaz.

---

45 ASRm, *Epistolario* 32, 13 Aralık 1713 tarihiyle kaydedilmiş.

46 PF, *Barbaria* 4, 636r-637v; *Lettere* 114, 455r-457r, 28 Eylül 1723; 516r-517r, 11 Aralık; ASRm, *Epistolario* 31, 14 Ekim.

1737'ye gelindiğinde, Cenova'daki Müslümanların yeni protestolarıyla karşılaşıyoruz. Tunuslu olan papassoları vatana yazmıştı ve oradan -alışıldık sürece uygun olarak- Hıristiyan hastanesinin yöneticisi peder Giuseppe Serrano'dan, kadırgaların yargıcı denilen görevliye bilgi ulaşmıştı, bilgileri onun belgelerinden edindik. Cenovalı yetkililer temmuzda her türlü suçlamayı reddetmişler ama papasso suçlamalarında öylesine şiddetli bir biçimde ısrar etmiş ki, sonunda Magreb'de söylediklerine inanılmıştı ve korkunç sonuçlar yaratabilecek riskli bir durum ortaya çıkmıştı. Bu arada birileri apar topar uygulanacak bir çözüm bulmuştu: Papassoyu göndermek ve hatta onu Malta şövalyelerine hediye etmek ama şövalyeler alelacele teşekkürlerini bildirerek bu hediyeyi kabul etmemişler. Bu adam gerçekten de küstah ve inatçı biriymiş, otoritelere meydan okuyarak tersanede bir çeşit zar oyunu olan biribis oyununu düzenlemeye kadar işi vardırmış, bununla birlikte kendini cesur ve atılgan biri olarak göstermiş ve hayranlık uyandırmış, çünkü kendi mevkiine tanınan ayrıcalıkları kullanmaksızın diğer kölelerle aynı koşulları paylaşmaya hazır olduğunu bildirmiş. Bu yüzden 1739 Haziran'ına kadar hapse atılmış ve o tarihten sonra diğerleri gibi sıradan bir köle olmuş.[47]

18. yüzyılın ortalarına yaklaşılmasıyla İtalyan donanmalarında görevlendirilen Müslüman kürek mahkûmlarının sayısı azalma eğilimi gösterir, oysa haksızlıklara maruz kaldıklarını kabul ettiklerinde itirazlarının şiddeti azalmamıştır. 1739'da yine Civitavecchia'da papassonun ve *Liona* isimli geminin "birkaç yıldır ülke ve dil üzerine pratik kazanmış olan Müslüman temsilcilerinin girişimleriyle, köleler Afrika'dan yardım ve koruma elde etmeye çalışmışlardı". Cezayir'de doğan karşı tepkileri yatıştırmak için, papalık devletinin yetkilileri Fransız konsolosu Giovanni Antonio Vidau'yu devreye soktu, konsolos Lazio kentindeki kölelerin normal koşulları üstüne uzun

47 1725 yılıyla ilgili bir bilgi *Relazione* s.d.'de: PF, *Barbaria* 5, 65r-66v; Levati 1914, 163-165.

ve ayrıntılı bir belge düzenledi ayrıca Cezayir'deki meslektaşına, Cezayir Dayısını aşağıda yazılı olanlara temin etmeye çağıran bir mektup yazdı:

> Tüm Hıristiyanlık dünyasında ve hatta tüm dünyada kölelerin daha iyi muamele gördüğü ve büyük bir özgürlük yaşadığı başka bir yer yoktur. Öyle ki bu rahatlık onları başka yerlerdekinden daha cüretkâr kılmaktadır, durum öyle bir hal aldı ki, dışarıda şikâyet, içerde ise disiplinsizlik.[48]

Başka seferlerde olduğu gibi, Fransız konsolosunun müdahalesi Cezayir'deki Hıristiyanların durumunu normalleştirmeye yetti. Magrebli yetkililerin Hıristiyanların elinde köle olan vatandaşlarına ilgileri, öyle görünüyor ki, sadece kendilerine protestolar ve yardım istekleri ulaştığında ortaya çıkmaktaydı. Bir başka müdahale olasılığı da, Magrebli bir temsilcinin köle olarak Müslüman toplulukların bulunduğu İtalyan devletleri ziyareti sırasında ortaya çıkıyordu.

Trablusgarb büyük elçisi Mustafa Bey, 1742 yılının Aralık ayında Napoli'ye geldi, kente varır varmaz paşa Ahmed Karamanlı'dan aldığı görev gereği Napoli donanmasındaki Müslümanların kaderiyle ilgilendi; özellikle belli bir mekânın cami olarak kullanılması konusunda uğraştı ama yanıt olumsuzdu. Napoli'deki kölelerin lehine büyükelçisinin hiçbir olumlu sonuç elde edememesi nedeniyle hayal kırıklığına uğrayan Tripoli paşası, Napoli'deki kölelere hiç değilse zincir vurulmaması (oradaki kölelerin taşıdığı demirin ağırlığının hafifletilmesi değil ama tümden kaldırılması) için ısrar etti.[49]

Bildiğimiz son belge yabancı bir diplomat tarafından, Cenova'daki yüce Britanya konsolosunca bırakıldı, tarihi 30 Ağustos 1753. John Birlles, cumhuriyetteki kölelerin âdet olduğu gibi Magreb'e gönderdikleri şikâyetleri yalanlıyor ve Müslü-

---

48 Alıntı Guglielmotti 1884, 104-108'den, Lodolini 1989, 126. Vidau'nun mektubu ve tanıklık belgesinin orijinali ASRm, *Galere* 664'te.

49 Filesi 1983, 52-57; cami isteği hakkında bakınız; Filesi 1973, 364, orijinalden alıntı ASNa, *Esteri* 3054, Trablusgarb'dan konsolos Ranieri Bigani, 25 Temmuz 1743; a.g.k., 4175: *Trablusgarb elçisinden gelen* [...].

manların koşullarının değişik yönleri hakkında detaylı bilgiler verdiği mektubunda ayrıca şunları yazıyor:

> Afrikalı kölelerin bıyıklarının ve başlarının tepesindeki saç tutamlarının kesildiğinin, [...] adı geçen kölelerin dükkânlarının ellerinden alındığının, bu kölelerin birbirlerine yardım etmelerinin yasaklandığının, aralarındaki yoksul kişiler için sadaka toplamak ve ibadetlerini yapmak için kullandıkları deponun ellerinden alındığının doğru olmadığına tanıklık ediyorum.[50]

Birkaç yıl sonra 1756'da, anlattığımız olaylar arasında yer alabilecek bir olay daha gerçekleşir. Napoli'den Cezayir'e dönen iki köle çok kötü davranışlara maruz kaldıklarını, Malta'da "imamlarının hapse atıldığını camilerin kapatıldığını" bildirirler; bunu duyan Dayı üç İspanyol din adamını ve Trapani'de iki kadırgada ayaklanan Müslümanlarca, kendi iradeleri dışında korsan kentine getirilen Napolili subayları zincire vurdurur.[51]

50 Riggio 1949, 57-58 (tam metin).

51 Chaillou 1979, 141, Trapani isyanı hakkında Bono 1977.

ALTINCI BÖLÜM

İslâm'a Bağlılık ve İsa'ya Dönüşler

Camiler ve mezarlıklar

Müslüman kölelerin yetkililerden elde etmek istedikleri en önemli izinlerden biri, kendi dinsel inançlarının yani İslâm'ın gereklerini özgürce uygulayabilmekti. Müslüman ellerdeki Hıristiyanlara da benzer bir olanak sağlamak gerekiyordu, karşılıklılık ilkesini kullanarak bu izni, büyük bir ihtimalle çok kısa bir sürede elde ediyorlardı. Aslında İslâm dünyası, doğu ve batı Hıristiyan dünyasının insanlarını ve topraklarını silahların gücüyle hızla egemenliği altına alırken, başından itibaren Hıristiyan ve Yahudilere, belli koşullarda da olsa hoşgörülü bir tavır takınmıştı, bu tavır Muhammed peygamberin mesajının Yahudi ve Hıristiyan geleneğinden gelmesine dayanıyordu.

Hıristiyanlığın İslâm'a karşı tavrı farklıydı, bu din daha ziyade mükemmel ve tamamlanmış bir gerçekten sapma, bir tehdit ve bir tehlike olarak görülmüştü. Hıristiyan dünyasında üç büyük dinin sonuncusuna karşı hoşgörü ve saygı oldukça geç olgunlaştı; bununla birlikte Hıristiyan Avrupa'nın diğer ülkelerinde olduğu gibi, İtalya'da bulunan Müslüman kölelere gösterilen hoşgörü, karşılıklılığın korunmasını sağlamayı şart koşuyordu.

Bireysel olarak ibadet etmek söz konusu olduğunda, her kö-

le bulunduğu çeşitli durumlarda ve kısıtlayıcı koşullarda elinden geldiğince üstüne düşeni yapıyordu. Ama toplu ibadetin gerçekleşmesi, bu iş için ayrılmış ve kölelerin özgürce toplanabilecekleri uygun bir mekân gerektiriyordu.

Şimdi ortak ibadet için gereken yerler sorununu yeniden ele alalım. 1668 yılında Livorno'da bir cami -terim pek açık olmasa da cami diyelim- bulunduğuna dair bilgi var, yine aynı Toscana limanında, Tunus "gümrüğünün Türk görevlilerine" yazılmış ve 4 Eylül tarihinde bir Müslüman tüccarla dört "hoca" tarafından imzalanmış beyanın kanıtladığı gibi 1680 yılında hamamın köleleri ibadet için dört mekândan yararlanıyorlardı. İşte uzun ve ayrıntılı beyanın bizi en çok ilgilendiren bölümü:

> Hamamın içinde kendi dinimize kurallarına uygun 4 kilisemiz* bile var, buralarda istediğimiz zaman kölelerimizle ibadetlerimizi yapıyoruz, hiç kimse bizi rahatsız etmiyor. "Saygıdeğer efendilerim bilmenizi istediğim bir şey var: Costantinopoli'den Seydi Ali diye biri Saygıdeğer Büyük Düke çok hayırlı isteklerle elçi olarak geldi ve isteklerinin karşılığını aldı. Ve burada hamamda bulunan 4 kilisenin her birine bir hoca verdiler, hocalar asla rahatsız edilmiyor, başka işlerle yorulmuyor ve kürekte çalışmıyorlar.[1]

Dört hocanın imzasından "kiliselerin" nerede bulunduklarını anlayabiliyoruz: Biri San Giovanni denilen hamamda, başında Hoca Muhammed Ağa var, diğeri Kaptan kadırganın hamamında Mustafa adında biri tarafından yönetiliyor, üçüncüsü "eski kadırganın" hamamında, başında Ossiano diye biri var; dördüncüsü ise "hastane"de, hocasının adı Macametto.

Hıristiyan kölelerin hamamlarının her birinde, normalde bir kilise (aslında ibadethane demek daha uygun) olduğu için; belli bir süre her hamamda ibadete ayrılmış bir yer vardı. Her hamama genellikle, bir ya da birkaç kadırganın hiz-

(*) İtalyanlar cami deyimini sevmediklerinden metinde "chiesa = kilise" deyimini kullanıyor. Aslında ibadet yeri anlamındadır.

1 Bkz. *Protestolar ve Beyanlar*; Pera 1888, 117-118.

metine tahsis edilen kürek mahkûmları konulurdu; ama yine de birden fazla "caminin" mevcudiyeti çok uzun sürmemiş gibi görünüyor.

Livorno'da liman bölgesinde, yoğun bir Müslüman topluluğunun bulunması, oraya uğrayan seyyahlar için kuşkusuz yoğun bir merak unsuruydu. Birkaç gezi yazısında gönderme yapılan "cami", en fazla merak uyandıran görüntülerden biri olmalıydı. -1689'da Kongo krallığına yaptığı uzun yolculuk sırasında Livorno'ya uğrayan- capucin rahip Luca da Caltanissetta, hamamın manevi gereksinimleriyle ilgilenen kendi tarikatından rahip arkadaşlarının eşliğinde, hamama yaptığı ziyaretle ilgili olarak bize detaylardan yoksun olmayan bir betimleme bırakmış:

> Adı geçen capucin rahipler bu fırsattan istifade bana Türklerin Camisini gösterdiler, burası küçük bir ev, Türkler ayakkabılarını çıkarmadan içeri girmiyorlar, içerisi pırıl pırıl, içinde iki basamaklı bir kürsü var, Kuran ve Müslümanlıkla ilgili diğer kitaplara bir tarafta, bir tarafta yaldızlı bir kaftan, bir başka tarafta bir türban ve onların çok değer verdikleri diğer şeyler var, orada Muhammedi dinlerinin ibadetlerini yapıyorlar. Bu camiye izin veriliyor, çünkü Türkler de Hıristiyanlara kendi hamamlarında kiliselerini yapmalarına izin veriyorlar.

Daha sonra peder Luca gibi, bir başka seyyah ünlü Johann Wolfgang'ın babası Johann Caspar Goethe, Livorno ziyareti sırasında hamamdan çok etkilenmiş: "Kadırgaların tüm angarya mahkûmlarının ve kölelerin kapatıldığı bir yer, gündüzün kentte ekmeklerini kazanmanın keyfini çıkarıyorlar"; "camiye" gelince şöyle diyor "tahrip olduğundan onu görmek için sabırsızlıkla yanıp tutuşan diğer yolcular gibi bana da açılmadı".[2]

Livorno'daki Müslümanların ibadetleri için bir mekâna izin verilmesi hakkında 1739 yılında bilgi sağlanmaya çalışılmıştı ama görevli kişi, yasal durumla uygulama arasındaki farklılığı net bir biçimde şöyle açıklamıştı:

---

2 Luca da Caltanissetta 1701, 117; J.C.Goethe 1740, 297.

> Hiçbir kitapta hamamla ilgili bilgi bulunmuyor, hatta kamusal kayıtlarda bile bu konuda bilgi yok, büyük dükler tarafından onlara verilmiş bir izin de yok; ama yine de adı geçen Hamamda yatakhanelerin her birinde, bir tarafta Cami diye adlandırdıkları bir odaları var, bu mekânda abdest alıyorlar, dua ediyorlar ve ibadetlerini yapıyorlar; içlerinden biri, Papasso dedikleri kişi, ibadetlerinde hazır bulunuyor ve bu ibadetlerini yönetiyor.[3]

Cenova'da, tersanede, 1737 yılından önce de köleler için bir "cami" bulunuyordu, 1737'de ise sözünü ettiğimiz çok enerjik papasso, diğer başka isteklerin yanı sıra cumhuriyetin yetkililerden, kendilerine tüm İslâm inancında olanları içine alabilecek daha geniş bir mekân ayrılmasını ve kefaret yargıçlarının hiçbir müdahalesi olmaksızın orada ibadet yapabilmeyi istemişti.[4] - Papasso aşırı cüretkâr olduğundan hiçbir şey elde edememişti, tersanedeki cami büyütülmese de büyük bir ihtimalle, Cenova'daki son kölelerin serbest bırakıldığı 1797 yılına yani cumhuriyetin sonuna kadar mevcudiyetini korumuştu.

Nitekim cumhuriyetin iki kadırgası *Raggia* ve *San Giorgio*'nun büyük bir Cezayir kadırgası yakaladıkları 1788 yılında -Ocaklara karşı son zaferleriydi- yetkililer Müslümanların (yaklaşık 120 kişiydiler) "hiçbir engelleme ve sıkıntı olmaksızın tersanenin camisinde dinlerinin gereklerini yerine getirebileceklerini" bildirmişlerdi.[5]

Civitavecchia'da, Müslümanların "ibadetlerini yaptıkları küçük bir yerin" "meyhaneye dönüştürüldüğünden" şikâyet ettikleri 1707 yılından çok daha önce onlara ibadet edebilecekleri bir yer tahsis edilmişti. Bu şikâyetten haberdar olan Trablusgarblı yetkililer daha önce 1701 Kasım'ındaki protestolara da, kendi isteği ve iradesi dışında karıştırılmış olan misyoner topluluğunun başkanı Nicolo da Scio'ya çattılar; Fransisken rahip "divana çağrıldı ve bir sürü kötü muamelenin yanı sıra,

3 Pera 1888, 306, 4 Aralık 1739.

4 Levati 1914, 164; papasso hakkında bkz. *Diplomatik tanıklıklar ve misillemeler.*

5 Giacchero 1970, 185.

adı geçen Türk kölelere ellerinden alınan yer geri verilmediği sürece, hapis, dayak, misyoner merkezinin ve Hıristiyan kölelerin hamamlarındaki küçük kiliselerin ortadan kaldırılmasıyla tehdit edildi".[6] Bu olayın nasıl sonuçlandığını bilmiyoruz.

Müslüman kölelerin, belki de diğer tüm İtalyan kentlerinden çok daha fazla oldukları bir başka büyük liman kenti de Napoli idi ama öyle görünüyor ki bu kentte daha önce değindiğimiz sınırlı haliyle bile bir cami asla var olmamıştı. Nitekim 1742 Kasım'ında, Napoli kentine Trablusgarb paşasının bir elçisi geldiğinde, Müslüman kölelerin protestoları ve istek dilekçeleri ona ulaştı. İstedikleri şeylerden biri de şuydu:

> Trablusgarb'da ve Magreb'in her yerinde Hıristiyan kölelerin [...] ibadet etmeleri için bir değil birkaç kiliseleri olduğundan ve hiçbir Türk onları rahatsız edemediğinden, onlar da bulundukları tersanede küçük ve basık da olsa, zaman buldukça ibadetlerini yapabilecekleri bir oda.

Burbon hanedanının kralı Karl, Devlet Sekreteri Salas Dükünе bu sorunu araştırmasını rica etmişti, dük bazı yüksek rütbeli görevlilere bu konudaki fikirlerini sormuştu. Kadırgaların baş kumandanı Michele Riggio, Livorno, Cenova ve Malta'da olduğu gibi, izin verilmesi konusunda olumlu fikir bildirmişti. Oysa Sommaria'nın başkanı Petro Contegna, çeşitli kanıtlar öne sürdüğü yazılı bir beyanla kesin bir biçimde izin verilmesine karşı olduğunu bildirmişti. İtiraz gerekçesini ortaya koyarken bunun Hıristiyanlık ilkelerine aykırı olabileceği şüphesinden söz eder:

> Muhammedi kölelere ibadetlerini yapmaları için özel bir yer verilmesi Hıristiyan ilkelerine ters düşer, çünkü Kutsal Metinlerimize göre, ibadet ancak ve ancak inayetine ve ilahi adaletine sığındığımız Tanrı'ya yöneliktir ve ibadet, Yüce Efendimiz İsa adına ve yine Yüce Efendimiz İsa'nın erdemlerine gösterilen güven ve inançla yapılır. Ve bu yüzden, bu koşullardan arındırılmış Tanrıya yönelik her türlü ibadet, Hı-

6 PF, *Acta* 77, 27v, 7 Şubat 1707.

ristiyanlar için küfürden farksız değildir ve ilahi adaleti huzursuz eder. Bu nedenle Hıristiyanların Muhammedilere ibadetleri için bir yer tahsis etmeleri ve ibadetlerini yapmalarına izin vermeleri durumunda, bu izni veren Hıristiyanlar onlarla işbirliği yaparak günaha ve Muhammedilerin batıl inançlarına ortak olacaklardır: Bu da Tanrı'nın nefretle göreceği bir durumdur, sonsuz bilgi özümüzce de, yaptıkları ibadet de bile nefretle karşılanacaktır.

Ayrıca diğer kentlerde Müslümanlara ibadet için yer ayrılmasına itiraz etmek ister ve gerekçelerini şöyle açıklar:

> Malta'da ve Cenova'da Müslüman kölelerin, ibadet etmek için kendilerine ait mekânlara sahip olduğu doğrudur; tanrıbilimciler, bazı koşullarda bir Hıristiyan ilkesinin Muhammedilere bu tür yerler ayrılmasına izin verilmesini mümkün kıldığını inkâr etmezler; bu nedenle bu koşullar yüzünden Malta ve Livorno'da bu izinlerin verildiğine inanmak zorundayız. Ama kuşkusuz kendi kendimizi bu koşulların Napoli'de de bulunduğu konusunda ikna etmemizi sağlayacak yeterince neden yok: Örneğin daha büyük bir kötülüğü önlememiz gerekmiyor.
>
> Hatta Napoli'de Muhammedilere böyle bir yerin tahsis edilmesinin sonu gelmez bir skandal yaratabileceği konusunda kendimizi ikna etmemizi sağlayacak yeterince sağlam nedenlerimiz var.
>
> Sayın Ekselans siz de takdir edersiniz ki, Napoli halkı dinimizin özünden çok, dış görünüşüne şekli yanına bağlıdır ve kutsal dininin özünün ve aslının bu şekli yanında olduğuna inanır. Ve din adamlarımızın hiç de azımsanmayacak bir bölümü (onlar da Hıristiyan dininin özü ve aslı hakkında çok az bilgi sahibidir) halkın bu güçlü önyargısını ortadan kaldırmak yerine, bu önyargıyı onaylayıp beslemektedir. Bu gerçek gözlemlerden açıkça ortaya çıkan sonuç şudur: Muhammedi kölelere ibadetlerini yapmaları için bir yer verilmesi, Trablusgarb idarecisinin öne sürdüğü gibi, bir Hıristiyan hükümdarın vicdanını rahatsız etmese bile, Napoli'de böyle bir yer için

kölelere verilecek iznin hiç de hoş olmayan büyük skandallara yol açmaması mümkün değildir.[7]

Özetle, Napoli'de halkın dinsel duyguları dinin şekli yanına bağlı olduğu ve bu nedenle hoşgörüsüz bir tavır takınılabileceği için caminin açılması protestolarla karşılanabilirdi. Bununla birlikte, bu itirazı yapan yüksek mevkideki görevli, olumsuz yanıtının Trablusgarb ile ticari alanda kârlı yeni ilişkilerin geliştirilmesine zarar vereceğini fark etmişti ve bu nedenle Trablusgarb elçisine, bu olumsuz yanıt verilirken kabul edilebilir bir gerekçe sunulmasını önerdi. "Muhammedilerin kulağına küçük düşürücü ve nefret dolu" gelebilecek tanrıbilimsel nedenleri öne sürmek kuşkusuz uygun bir davranış olmayacaktı; durum daha basit bir biçimde anlatılmalıydı. Kadırgalarda Hıristiyan angarya mahkûmlarının da görev yaptığı ve onlara da kürekçi sıralarını bırakıp dinsel görevlerini yerine getirmek için izin verilmediği söylenmeliydi.

Kadırgaların bulunduğu limanlardaki, köleler bir topluluk oluşturacak biçimde bir araya gelir gelmez Müslümanların yaptıkları ilk iş, büyük bir ihtimalle kendilerine bir başkan seçmek olmuştu. Bu başkanların işlevi biçimsel olarak tanımlanmış gözükmüyor: uygulamada bunlar, kent yetkililerine ve donanmanın sorumlularına topluluğun sözcülüğünü yapıyorlardı, kölelerin arasındaki anlaşmazlıkları gideriyorlar ve dinsel yaşamı düzenleyip yönetiyorlardı. Kölelerin bu başkanları veya temsilcilerine göndermeler, daha önce gördüğümüz gibi, Hıristiyanların ellerindeki Müslümanların koşullarıyla ilgili belgelerde ve Magreb'den başlayarak onların korunması için duruma müdahale edenlerin belgelerinde bulunuyorlar.

-Genellikle belgelerde- papasso veya hoca denen, bu temsilciler kölelerce seçilirdi, kuşkusuz bu seçimler rekabetsiz geçmiyordu. Farklı coğrafi bölgelerden gelen köle grupları arasında sıklıkla zıtlaşmalar oluyordu, özellikle zamanla sayıları giderek artan Berberiler ile Doğu Akdenizliler arasında sorunlar

7 Alıntılar ve bilgiler Filesi 1983, 52-57'den; Trablusgarb misyonunun tüm öyküsü hakkında 46-63.

yaşanıyordu. 1719 Şubat'ında Civitavecchia'da böyle bir olay gerçekleşti; "kalede hizmet verdiklerinden en güçlüleri" oldukları söylenen Doğu Akdenizliler, Ayakkabıcı lâkaplı Magrebli papasso Ali'yi, kendilerinden birini onun yerine geçirmek niyetiyle görevinden almayı başarmışlardı. Ali bir dava dilekçesiyle papalık yetkililerine başvurmuştu; "kendi cebinden elli sekiz köleyi gömdüğü için iflas ettiğini", "bayramlarda da yine hiç kimseden yardım almaksızın her zaman kendi cebinden harcamalar" yaptığını bildirmişti. İşlerin nasıl gittiğini bilmiyoruz ama ertesi yıl papasso Bisertalı Ahmed oğlu Hacı Ahmed idi, yani yine bir Magrebliydi.[8]

Uygulamadan gelen bir alışkanlık üzere papasso çeşitli ayrıcalıklara sahipti; kürekten ve her türlü diğer görevden muaf tutulurdu, böylece kendini topluluğu yönetme ve yardım görevlerine daha iyi adayabilirdi. Civitavecchia'ya gönderme yapılarak 1719 yılında durumun şöyle olduğu bildiriliyordu:

> Adı geçen limanda papassoları saygı görür, söyledikleri dikkate alınır ve diğerlerinden ayrı tutulurlar, zorlu işlerden tamamen muaftırlar, başkalarına izin verilmemesine rağmen onların türban taşımalarına ve tüm kentte dolaşmalarına izin verilir, hiç kimse onlara bir tek laf bile edemez.

Papasso gerektiği zaman, bazen zorlansa da genellikle çok kolayca köleler arasından kendisini savunacak kişiler bulabiliyordu. Yine 1719 yılında Civitavecchia'da *San Pio* kadırgasının gardiyanı kölelerin temsilcisini dövmüştü, bir grup köle olayı protesto etmek için isyan etmişti ama hepsi birden dayakla cezalandırılmıştı. 1722 yılında, *San Pio* kadırgasında kürekte görevli bir mahkûm papasso seçilince, diğer kürek mahkûmları temsilcileri lehine alışılmış kuralların geçerli olmasını isteyen bir dilekçe sunmuşlardı.[9]

---

8 ASRm, *Epistolario* 23, 15 ve 25 Şubat 1719, 13 Aralık 1720 tarihli belge. Başka bir başvuru *a.g.k.* 39, 5 Mart 1727.

9 PF, *Lettere* 108, 237v, 25 Nisan 1719; ASRm, *Epistolario* 22, 5 Nisan 1719; a.g.k. 30 (şimdi 60), 17 Ağustos 1722.

Papasso kölelerin korunmasında şüphesiz etkin bir işleve sahipti, sıklıkla idareye zorluk çıkardığı da oluyordu, özellikle idareciler, beyan yani Müslümanlara yapılan muameleyle ilgili bir belge elde etmek istediklerinde bu sorunlar ortaya çıkıyordu. Papassoların aşırılık ve küstahlık gösterdiği durumlar da eksik olmuyordu ama bu gibi durumlarda kaba kuvvete başvuruluyordu; Cenova papassosunun başına gelenleri hatırlamak yeter. Epey bir zaman sonra 1773 yılında, Livorno'da "hoca ya da onlara papassoluk yapan kişi, diğerlerince çok saygı gördüğü ve onu başkanları kabul ettikleri için kürekçi sırasından" alınmıştı.[10]

Kölelerin en önemli endişe kaynakları, sürekli olarak dönüp durup dile getirdikleri istekleri, ibadet edebilecekleri ve sonsuza kadar huzur içinde uyuyabilecekleri mekânlara sahip olmakla ilgiliydi. "Cami" izni -Napoli'de ortaya çıkan ilke sorunlarını bir yana bırakırsak- büyük zorluklar yaratmıyordu: Hamamın içinde ya da tersanede bir yer bulmak yeterliydi. Bir mezarlığın oluşturulması ise aynı biçimde gerçekleşmiyordu: Belli bir yüzölçüme sahip, amaca uygun, hassasiyet, uyuşmazlık ve can sıkıcı durumlar yaratmayacak bir arsa gerekiyordu.

Civitavecchia'daki köleler 17. yüzyıl ortalarında "ölülerini gömmek için [...] bir yer" satın almayı başarmışlardı ama bu mekân "ellerinden alınmıştı", bu olay üzerine ortaya çıkan şikâyetler Tunus'ta duyulunca paşanın "orada köle olarak bulunan tüm rahipler ve dindârlara yönelik" tehditlerine yol açmıştı:

> Eğer Civitavecchia'daki Türklere mezarlıkları geri verilmez ya da ölülerini gömecek bir başka yer gösterilmezse, Tunus'ta Hıristiyanların sahip olduğu mezarlık tahrip edilecek.

Anlaşmazlık uzunca bir süre devam etti, bir ara sorun çözülür gibi olsa da, sonra tekrar ortaya çıkmıştı; 1683 ilkbaharında Civitavecchia'daki kürek mahkûmları Cezayir yetkilile-

10 Daha önce, 1711'de, papassonun saçlarının ve sakalının kesilmesi bir Fas elçisinin şikâyetine yol açmıştı: Levati 1914, 93; *Memoria* 1773, 46.

rine Lazio limanının yöneticisinin haksız bir uygulamasını bildirmişlerdi:

> Adı geçen Türklerin sekizlik bin pezze ödeyerek satın aldıkları ve ölülerini gömmek için kullandıkları yeri ya da bir toprak parçasını, onlara aynı işi görecek bir başka yer vermeden el koydu.

Müslüman kölelerin maruz kaldığı düşünülen bir haksızlık haberi, Cezayir'deki Hıristiyanlara yönelik misillemeler yaratma tehlikesi taşımıştı; bu nedenle durumun gerçek yüzünün ortaya çıkarılmasına çalışılmıştı. -Magreb saraylarında güvenilen bir hükümdar olan- Toscana Büyük Dükünün görevlendirdiği biri temmuzda, mahkûmlarla konuşmak üzere Civitavecchia'ya gitti. Kim bilir belki de sorgulama sırasında kadıgaların kumandanlarının da hazır bulunması nedeniyle, köleler "hep bir ağızdan ölülerini gömmek için ayrılan yeri, hiçbir engel olmaksızın daha önce kullandıkları ve kullanmaya devam ettikleri cevabını vermişler". Kimin haklı olduğunu belirleyecek durumda değiliz; ama yine de 1683 yılından daha önce papalık kentinde bir Müslüman mezarlığının bulunduğunu ama bu durumun aksine Napoli'de "Türklerin vücutlarının denize atıldığını ve hatta yakıldığını" biliyoruz, bu durum Müslümanların uygun bir mezarlık yerine sahip olmadıkları yerlerde geçerli uygulama olmalıydı.[11]

Tehlikeli durumlar söz konusu olduğunda Civitavecchia'daki Müslüman mezarlığı çeşitli zamanlarda yenilenmişti. 1739 yılında Müslümanlar "birilerinin (kim olduğunu bilmedikleri birisi) geceleyin Türklerin mezarlığına gidip mezarları didik didik ettiğini ve ölülerin mezarlarına koyulan çeşitli eşyaları ve giysileri çaldığını" bildirmişlerdi. Ertesi yılın mayıs ayında "kölelerin cesetlerinin gömüldüğü yerin etrafını kapatmak için temelden başlanarak iki duvar yapmak üzere" işlere başlanmıştı. Peder Guglielmotti bir kölenin cenazesini şöyle tasavvur ediyor:

11 PF, *Socg* 248, 257r, s.d. ve 299r-v, 10 Nisan 1655; *Barbaria* 2, 36r-37r, 26 Mayıs; 38r-v, 14 Temmuz 1683.

> Ölüye verdikleri değer ve arkadaşlıklarının derecesine göre aralarından dört kişi cesedi taşıyordu; ve onun bildikleri meziyetlerini överek etrafında ağıt benzeri çeşitli nakaratlar söylüyorlardı. Sonra onu deniz kıyısında gömüyorlardı.

Bu tür anılar bir yana, bilgili yazar bize Müslüman mezarlığının eski bir Roma denizci mezarlığının yerinde bulunduğunu ve bu düzlüğün bir yüzyıl önce de "Türk çayırlığı" olarak adlandırıldığını bildiriyordu.[12]

Livorno'da da en azından 18. yüzyılın ilk yıllarından 1765'e kadar Müslümanlar için bir mezarlık vardı. Peder Filippo'nun *La Relazione*'si şöyle diyor:

> Bir Muhammedi öldüğünde, Hoca dedikleri Türk görevli dini vecibeleri yerine getirdikten sonra, tamamen örtülü olarak dört köle tarafından Livorno surlarının dışına götürülen ölünün cesedi orada her türlü pislikten arındırılmış açık bir alana gömülür.[13]

Daha sonraki bir dönemde Trablusgarblı yetkililer, Müslüman mezarlığının ya daha iyi bir konuma getirilmesi ya da yenilenmesi için talepte bulunmuşlardı, istekleri 1762 yılında kabul edilmişti, bu arada verilen izni tüm coğrafi bölgelerden gelen köleleri kapsayacak biçimde genişletilmişti. Denize yakın bir yer seçilmişti. İstihkâm işleri sorumlusu mühendis Giuseppe Maillard çukur temelli sur duvarlarının inşasıyla görevlendirilmişti, bu iş 1762 Eylül sonunda başlamış ve üç ayda bitmişti, "malzeme ve işçilik harcamaları", Yapı İşlerinin kasasından karşılanmıştı. Giriş kapısının anahtarları, o sıralar Cezayir temsilci olarak üstlendiği görevlerden alınan Grek Haggi Demetrio Marcacchi'ye verilmişti, bu görevlerin tanınmamasıyla Cezayirlilere gösterilen gümrük kolaylıkları iptal edilmiş ve 1765 yılında mezarlığın kapatılması emredilmişti.[14]

---

12 Guglielmotti 1884, 95-96 ve 105; ASRm, *Galere* 378, 1735-1743, 114, 10 Haziran ve 12 Ekim 1740; *a.g.k.* 379, 1740-1743, 3, 24 Kasım 1740.

13 Filippo da Firenze 1706, 13.

14 Piazza 1983a, 14-18, Piazza 1983, 71.

Cenova'da Müslümanların gömülmesi için bir yer isteği 5 Mayıs 1711'de kabul edilmişti; kabul gerekçesi şuydu: "inançsızlara da ait olsa cesetlere mezar vermek, Tanrı tarafından kabul edilen ve doğal merhamete özgü bir davranıştır" ve ayrıca Civitavecchia'dan söz ederken ortaya çıkan, Magreb'deki Hıristiyanlara ve özellikle Cenovalılara yönelik misillemeleri engelleme gereksinimi de göz önünde tutulmuştu. Karar "Foce sahilinde, Carignano surlarının altında" bir yer bildiriyordu, ekli bir plana göre "etrafının duvarlarla örülmesi" ön görülmüştü. Bu karar, 1717 yılına gelindiğinde, kadırgalarının yargıcının muhalefeti yüzünden hâlâ uygulamaya geçirilmemişti, yargıca göre mezarlık yapımı kalelerin temellerine zarar verecekti. Cezayir'den, papalık elçisi Duchesne aracılığıyla bu olay nedeniyle ortaya çıkan şikâyet haberleri ulaştı, bu projenin bir an önce hayata geçirilmesi gerekiyordu yoksa Cezayir Dayısının, korsan kentinde ölecek olan ilk Cenovalının "cesedini yollarda sürükletmek ve başka utanç verici şeyler yaptırmak" niyetini içeren tehditkâr beyanını göze almak gerekiyordu. Kent senatosu 12 Ağustos 1717'de "Foce'de kent surlarının altında duvarla çevrilmiş bir mezarlığın" Müslümanlara verilmesini kabul etti. Ama birkaç yıl sonra Cenovalı Müslümanlar mezarlık sorununu yeniden gündeme getirmişlerdi, şikâyetleri kadırgaların yargıcının şu kararı vermesine kadar sürmüştü:

> Uzun süre önce adı geçen kölelerle anlaşılarak ölülerinin cesetlerini gömebilmeleri için verilen yeri duvarla çevirip kapatabilmeleri için izin verildi ve adı geçen yargıç harcamalara büyük oranda katıldı.[15]

1785 yılına gelindiğinde Cenova'nın o bölgesinde ya da herhangi bir yerinde, artık pek fazla sayıda olmayan Müslümanlar oldukça rahat bir biçimde ibadet edebiliyorlardı. Fransız seyyah Dupaty, Cenova'da karşılaştığı Türk kölelere

15 Levati 1912, 121-122; PF, *Lettere* 114, 516r-517r, 11 Aralık 1723; *Barbaria* 4, 636r-637v, 27 Kasım 1723.

merhamet duygularıyla yaklaştıktan sonra, tarafsızlıkla şöyle devam etmiştir:

> Yine de Cenovalılar kendilerinden neredeyse hiç beklenmeyecek bir hoşgörü örneği göstermişler. Bu Türklere bir cami vermişler. Fransa'daki Protestanların tapınakları yok.[16]

Napoli'de Müslümanlar için bir mezarlık isteği 1741 yılında Trablusgarb büyükelçisince cami isteğiyle birlikte dile getirilmişti. Mustafa bey isteğini şöyle aktarıyordu:

> Geceleyin köpeklerin toprağı kazıp çıkardıkları ve cesedi yedikleri [...] hayvan leşlerinin atıldığı bir yere ölülerini gömen ve ölüyü gömmek için götürürken yolda rastladıkları Hıristiyanların taş atıp alay ettikleri Türk kölelere bu iş için uygun bir yer verilmesi.

Daha önce de söylediğimiz gibi, ibadet yeri için cevap olumsuzken "imansız bile olsalar, ölüleri gömmenin her türden insan için uygulanması gereken iyi ve şerefli bir insanlık görevi olduğu" kabul edilmişti ve sanırız bu sebeple onların lehine karar verilmişti ama bu konuyla ilgili daha fazla bilgiye sahip değiliz.

Caserta kraliyet sarayının işlerinde görevli Müslüman kölelere de, sanırız 1768'da, "o zamana kadar çevredeki batıl inançlı köylülerin tüm kötü davranışlarına ve hakaretlerine maruz kalan din kardeşlerinin cesetlerini gömmek için kapalı bir yer"[17] elde etmişlerdi. Burası Lampa denilen mahallenin yakınlarındaydı.

Hıristiyanlık propagandaları ve din değiştirenler

Yaygın bir biçimde Müslümanların Hıristiyanları her zaman peygamberin dinini kucaklamaya zorladıklarına ve bunun için uğraştıklarına inanılır ve aynı şekilde geçen yüzyıllarda Hıristi-

16 Dupaty 1785, 92.

17 Filesi 1983, 53-54; *Memorie Tripoline (Trablusgarb Hatıraları)* 1911, 720.

yan tarafından da, Müslümanlara yönelik din değiştirme eylemlerinin sebatlı bir biçimde uygulandığı kabul edilir ama bu durum diğerine oranla daha az başarılı bulunur. Gerçekte durum bu değildi. Her iki dinin de, evrensel bir yönelimi vardı yani misyonerceydi, ama tarihsel koşullar ve ortaya çıkan fırsatlar farklı tutumların ortaya çıkmasında belirleyici olmuştu.

Köleler arasında ev köleleri ve kamu köleleri olarak net bir ayrım yapmak gerek. Özel mülkiyetteki kölelerin sahiplerinin eğilimi, şüphesiz kendi kölelerini din değiştirmeye davet yönündeydi, az ya da çok sürekliliğe sahip olan bu çağrıya bazen aldatıcı sözler ya da vaatler, bazen de baskılar eşlik ediyordu. Müslümanların bir an önce din değiştirmesini isteyenler ve bunun için çabalayanlar vardı, çünkü iyi bir Hıristiyanın temel misyonerlik görevinin bu olduğuna inanılıyordu, bu şekilde Tanrı katında değer kazanabileceklerdi. Bir 19. yüzyıl araştırmacısı bu konudaki görüşlerini şöyle ifade ediyor:

> O dönemlerde bu konuda gösterilen aşırı dinsel gayretin nedeni sapkın inançlı insanların bulunduğu evlerin lanetli olduğu inancına bağlıydı; Engizisyon gücünün doruğundaydı, inanç konusundaki hoşgörüsüzlük de öyle, her inançlı Katolik bir ruhu kurtararak Tanrı katında kıymet kazanacağına inanırdı, bir köle sahibinin yumuşak ya da sert yöntemlerle o zavallı Müslümanları Katolikliği kucaklamaya zorlaması için güçlü nedenleri vardı.[18]

Onlara göre Hıristiyan olarak ahlâk seviyesi yükselecek olan bir köle daha iyi ve etkili bir hizmet sunabilirdi, köle sahiplerini harekete geçiren düşüncelerden biri de buydu. Hıristiyanlığı benimsemesi kölenin aileye ve içinde bulunduğu topluma daha derin ve kesin bir biçimde uyum sağlaması anlamına geliyordu, köle sahiplerinin arzusu da genelde buydu.

Katolik kilisesi inançlıları, Müslümanların din değiştirmesi-

18 Avolio 1888, 11.

ni sağlamaya teşvik ediyordu. Örneğin, Calabria'daki Mileto piskoposu 1587 yılındaki ilk ruhani meclis toplantısı vesilesiyle semt kiliselerinde görevli papasları "kendi yüreklendirici sözleriyle ya da vaizlerin söylediklerini kullanarak ya da belgelerde rastlayacakları ikna edici sözlerle" köleleri din değiştirmeye yöneltmekle uğraşmaya çağırmıştı; ayrıca olası yeni Hıristiyanların eski din kardeşleriyle konuşmalarını engellemelerini buyurmuştu; böylece geriye dönüşe zorlanma tehlikesi ortadan kalkacaktı.[19]

Davetler, hoş sözler, vaatler her zaman başarı kazanmıyordu; papalık deniz kuvvetlerinin kumandanı Francesco Maria Ferretti uzun süredir hizmetinde olan pupa miçosu Cezayirli Ali'yi tavsiyeleriyle karada hizmete yöneltmişti ve 1722 yılında, ona eğer din değiştirirse, "kefaret bedelini ödeyeceği ve pek çok yıl kendisine hizmet ettiği için onu yanından ayırmayacağı" vaadinde bulunmuştu; ama Cezayirli İslâm'a bağlı kalmış, özgür olmuş ve vatanına dönebilmişti.[20]

Aslında, kürek mahkûmlarına ya da kamu hizmetindeki diğer Müslümanlara, İsa'nın inancını benimseme konusunda bir sıkıştırma olduğu söylenemez. Nitekim kamu yöneticileri bu sorunu pratik yönleriyle değerlendiriyorlardı, lehte hiçbir yan göremiyorlar ve üstelik olası bir din değişiminden kaynaklanabilecek pek çok olumsuzluğu sezinliyorlardı. Hıristiyan olmuş bir köleye daha iyi davranmak gerekecekti ve bu durum idare için daha büyük bir sorumluluk gerektirecekti; Hıristiyan kürek mahkûmlarına da, daha dikkatli davranılması gerekecekti, çünkü bu durum can sıkıcı sonuçlar ve hatta zorluklar yaratabilirdi. Ayrıca hamamlardaki ve kadırgalardaki Müslümanlar arasında sürdürülecek olası bir din değiştirme propagandasının, Magreb'de duyulur duyulmaz, oradaki yetkililer tarafından insafsızca protesto edilebileceği ve Hıristiyanlara yönelik şiddet hareketleri tehlikesinin de kuvvetle muhtemel olacağı göz önüne alınmalıydı.

---

19 Liberti 1968.

20 ASRm, *Epistolario* 30 (59), 16 ve 19 Ocak, 2 Şubat.

Açıkça bilinmesi gereken şey, ne olursa olsun, hiçbir köle yani ne ev köleleri ne de kürek mahkûmları için Hıristiyan olmak özgürlüğün kazanılması anlamına gelmiyordu. Ve bu durum ara sıra açıkça anımsatılıyordu. Örneğin 1680'in Haziran'ında genç bir kölenin vaftizi için verilen izinde "her zamanki gibi, bu durumun ona özgürlüğünü kazandırmayacağı" belirtiliyordu.[21]

Büyük bir ihtimalle din değiştirme niyetinde olan Müslüman ile sahibi arasında, sahibi kim olursa olsun, kamu yetkesi ya da özel şahıs, belli bir zaman dilimine yayılan, pazarlığa benzer müzakereler yapılıyordu. 1723 Şubat'ında da böyle bir durum yaşanmıştı; -bir yıldır Hıristiyan olma isteğini dile getiren ve bu konuda zaten eğitilmiş olan- kürek mahkûmu Süleyman oğlu Hasan'a, kadırgaların kumandanı açıkça "vaftiz edildikten sonra özgür olmayacağını ve şu anda üzerinde olan zincirleri taşımaya devam edeceğini" bildirmişti, çok da coşkulu olmayan Hıristiyan adayı "şu anda taşıdığı zincirleri taşımaya devam edecekse, bu işi yapmak istemediğini ve kendi sahte dinine bağlı kalmayı daha çok istediğini" söylemişti. Sonra zehirli bir dille şunları eklemişti: "Hıristiyan olan ve kadırgalarda kalan tüm Türkler arasında hiçbiri iyi bir Hıristiyan değil".[22] O dönemde söylendiği gibi "döneklik eden" Hıristiyan kölelere karşı Müslüman dünyasında geçerli olan kesin benzetmeyi kullanmıştı.

Arada sırada, din değiştirmiş bir Müslümanın, artık din kardeşi ve Hıristiyanlığın tüm ilkelerine aynı biçimde bağlı olduğu için, köle olarak kalmasının doğru olup olmayacağı konusundaki kuşkularını ortaya koyanlar oluyordu. Bu sorun Toscana'da, yeni Lazzaretto Fabrikasında çalışan Cezayirli Urabi Mustafa, 1769 yılı sonbaharında Hıristiyan olmak istediğini bildirdiğinde yeniden gündeme gelmişti; geçmişe göre köle sayısının oldukça azaldığı bir dönemdi ve "insan hakları" üzerine yeni fikirlerle yüz yüze geliniyordu; sorumlu kişiler daha

21 ASRm, *Galere* 405, 1678-1682, 1 Haziran. İlgili doktrin hakkında Prunai 1936, 137-138.

22 ASRm, *Epistolario* 32, 7 ve 25 Ocak, 16 Şubat.

üst yetkililere, yeni Hıristiyanın eski Kaleye geri götürülmesinin gerekip gerekmediğini sormuşlardı, çünkü onlara "Hıristiyanların diğer Hıristiyanların emrinde köle konumunda kalmaları din dışı" bir olay gibi görünüyordu. Yanıt kısaca şöyleydi: Eski bir Müslüman savaş esiridir -o zamanlar tüm köleler öyle değerlendirilirdi- ve içinde bulunduğu durum dini inancından etkilenmemelidir.[23]

Her şeye rağmen din değişimi kölenin daha sonra özgürleşmesi için bir yol açıyordu, tıpkı İslâm toplumundaki Hıristiyanlar için olduğu gibi. Zamanla aşılan bir bakış açısı olsa da, Hıristiyan inancını benimseme kararının temel nedeni özgürlüğün yeniden kazanımıydı. Bu bakış açısı, başka yolla özgürlüğünü yeniden kazanma konusunda hiçbir ümidi kalmayan ya da çok az umut taşıyan köle için çok büyük bir değer taşıyordu yani çekici güç oluşturuyordu; nitekim kürek mahkûmları neredeyse sadece bir deniz çarpışma sırasında zaferin Müslümanların olacağı ve bunun sonucunda özgürlüklerini yeniden elde edebilecekleri olasılığını düşünebiliyorlardı.

Kamu mülkiyetindeki köle, özgürlük beklentisinin ötesinde din değiştirme eylemiyle yaşam koşullarındaki bazı iyileşmeleri, elde edeceği avantajlar olarak görebiliyordu. 1680 yılında Toscana kadırgalarında bulunan din değiştirmiş köleler, Büyük Dükün isteği üzerine artık daha önce olduğu gibi "zincirle acı çekmek ve hamamda kalmak" zorunda değillerdi. Bir on yıl kadar sonra, Venedik donanmasında bulunan Hıristiyan olmak niyetindeki Müslümanlar, uygun bir biçimde eğitilmek için kadırgalardan fustalara aktarılmışlardı. Papalık donanmasının kürekçileri arasında bulunan Cezayirli Osman adındaki genç "vaftiz edilmiş ve kutsal kaynakla yıkanmıştı", şansı yaver gitti ve kadırgalarındaki görevinden alındı ama bu tedbirin "salt iyilik olsun diye yapılan örnek olmaması gereken" bir şey olarak değerlendirilmesi gerektiğinin altı çizildi.[24]

---

23 Piazza 1983, 94-96, sorunun terimleri hakkında yerinde değinmelerle.

24 ASFi, *MP* 2099, 156, 24 Mart 1680; Nani Mocenigo 1935, 43; ASRm, *Epistolario* 112, 1734, 24 Mart.

Aynı şey üstelik daha makul sebeple özel şahısların elinde bulunan köleler için söylenebilir. Din değiştiren kişinin, kuşkusuz kendini kesin bir dönüşüme yani Hıristiyan dünyası ile tam ve kalıcı bir bütünleşmeye hazır hissetmesi gerekiyordu. Hıristiyan dönmeler için olduğu gibi, İslâm'dan dönen Müslümanlar için de, bazı durumlarda din değiştirme isteğinin ve inancın samimi bir biçimde olgunlaştığı gözden kaçırılmamalıdır.

Bazen garip din değiştirmeler de oluyordu ya da en azından olayın kahramanları ya da tanık olanlarca olağandışı koşulların ürünü, hatta mucizevi olaylar olarak sunuluyorlardı.

Napoli'de 1632 yılında Noel günlerinde meydana gelen bir olay, kaynaklarca bize çok canlı biçimde aktarılır.[25] Yıllardır süre gelen bir geleneğe göre, bir noterin evinde hazırlanan İsa'nın doğuşunu temsil eden güzel bir maketin ziyaretçileri arasında kırk yaşlarında bir erkek köle de bulunmaktadır. "Bisertalı vahşi bir adam, gururlu bir yüz ifadesi var, insanlarla kaba saba konuşur", bu adam dinine de sarsılmaz bir inançla bağlıdır. "Bu yaşına kadar geldiği dinine çok bağlı" ve dini için "binlerce kez öldürülmeye hazır" olduğundan büyük bir enerji ve öfkeyle onu din değiştirmeye zorlayan her girişimi sürekli reddetmiştir. Aniden, merakla İsa'nın doğuşunu temsil eden makete bakarken gururlu Magrebli yüksek sesle, sanki birisi onu çağırmış gibi "ben mi Efendim?" diye sorar. Sonra maketteki bebekle konuşmayı sürdürür, haç işareti yaparken, bir yandan da Hıristiyan olma isteğini dile getirir. Örneği aldığımız eski *Relatione* Tunuslunun cümlelerini kelimesi kelimesine aktarıyor.

Ertesi gün köle efendisiyle birlikte, inançlı biri gibi ayini dinlemeye gider ve efendisine "gece odasına kapandığında Bebek İsa'nın kendisine göründüğünü ve notere giderek kendisini vaftiz ettirmesini istemesini ve ona baba demesini, Giosefe adını almasını sağlamasını" söylediğini anlatır. Noter, bu Tunuslu köleyi eğitmek ve vaftize hazırlamak için emin ellere

25 *Relazione* 1632.

teslim eder. Halktan insanlar ve din bilginleri merakla maketi ve yeni Hıristiyan Magrebliyi görmeye gelir, köle coşku ve heyecanla, onu görmeye gelenleri iyilik yapmaya davet eder; soylu bir kadını saygısızca azarlar: "Sen her şeyi yemek ve yoksullara hiçbir şey vermemek, yoksullara sadaka vermek ve çok yememek"; bu arada "çok inatçı" bir başka Müslümanı da din değiştirmeye zorlar.

Bir başka öykünün kahramanları ise Livorno hamamından kaçan iki köle, bunlar 1649'da Lucca'ya sığınmışlar, orada bir dindarın, dini eğitimine emanet edilmişler; bu dindar adam "kölelerin ilkini kolay, hazır ve istekli bulurken, ötekini ise aynı ölçüde sabit fikirli ve nefret dolu buluyordu, ikincisi iyi bir Türk olmanın kendisini memnun ettiğini söylüyordu, ona farklı bir şey önerildiğinde asla dinlemiyordu". Papaz, ikinci köleye çok fazla ısrar etmeden Müslümanlarca da saygı gören bir Meryem imgesi verir ve mucize bir gece içinde gerçekleşir:

> Türk ertesi gün arkadaşını görmeye gitti ve ona Hıristiyan olmak istediğini söyledi ve ona aydınlıklar, büyük parlak ışıklar içinde ve mucizevi bir şekilde güzel yüzüyle görünen o Azizenin kendisine, eğer kurtulmak istiyorsa Pederlerin söylediklerini yapmasını söylediğini anlattı ve o bunu yapmak istiyordu ve büyük bir bayram sevinciyle ona verilen eğitimi almaya çalıştı, o Azizenin güzelliği ve lütfunu anlatmaktan da asla bıkmadı.[26]

Eğitimlerini tamamlayan bu iki kürek mahkûmu 8 Eylül pazar günü S.Frediano kilisesinde vaftiz edilmişler, her ikisinin de vaftiz babası olan, kentin o dönemdeki sancaktarı Attilio Arnolfini'nin babasının ve amcasının isimleri olan Silvestro ve Giovanni isimlerini almışlar.

Arada sırada mucizevi din değiştirmelerden söz eden belgeler ve haberler ortaya çıkıyordu. "19 Kasım 1687'de S.Francesco Saverio'nun şefaatiyle Romanın yeni hapishanesinde gerçekleşen olay da" bunlardan biriydi. Ama bu tür olaylarda

26 Lenci 1985, 18.

sık sık şüphe edilecek pek çok şey bulunur, çünkü mucize ve olağanüstü görüntülere ait öyküler, Hıristiyanlığa geçerken karşılaştıkları güçlükleri aşmak isteyen kölelerin elindeki en kolay silahtı. 18. yüzyılın son onyıllarında, genellikle Müslümanların niyetlerini "akıllarına birden Hıristiyan olmak geliyor" biçiminde yorumlamak alışkanlığında olan Roma Dini Eğitim Evinin rektörü Francesco Rovira her şeyden çok, aldatılmaktan korkar olmuştu. 1769 yılında Civitavecchialı kürek mahkûmları arasında Rudt de Collenberg'in sözleriyle bir "mucizeler salgını" yaşanmıştı: kimisi Meryem'in bir elinin hareket ettiğini görmüş, kimi kucağındaki küçük İsa'nın elinin kımıldadığını, kimi Meryem'in o ya da bu heykelinin gözlerinin hareket ettiğini görmüştü, kimileri de Aziz Luigi Gonzaga'nın aniden beliren görüntüsünden etkilenerek din değiştirmeye yönelmişti.[27]

İslâm'a bağlı kalan Müslümanlar ya da başka insanlar, bazen Hıristiyan olan kölelere karşı düşmanlık duygularıyla yaklaşabiliyordu. Müslümanlar eski din kardeşlerini fikir değiştirmeye zorlamayabiliyorlardı, bu nedenle Napoli valisi 22 Ekim 1571 tarihli bir fermanla yeni Hıristiyanların eski din kardeşleriyle "aynı evde kalmasını, her türlü konuşmayı, işi, ticareti; aralarındaki bağ ne olursa olsun akrabalık, arkadaşlık birlikte yiyip içmeyi, uyumayı ve herhangi anlaşmaya varmalarını" yasaklamıştı; "bu yasaklara uymayanlara ilk sefer için beş yıl kadırga cezası ve ikinci kez yapanlara öbür boyu kadırga cezası" ön görmüştü; "böylece onların nefretle karşılanan boş inanca yeniden düşme tehlikeleri engellenecekti". Bununla birlikte "caddede tesadüfen karşılaşıp, sadece birbirlerini selamlayanlara" karşı hoşgörülü davranılacaktı ama asla birlikte yürümemeleri şartıyla. 26 Ağustos 1597 yılında başpiskopos din değiştirenlere hakaret edenleri katı bir biçimde inançlarına ve dinlerine leke sürmek ve saygısızlık etme tehlikesiyle karşı karşıya oldukları konusunda uyarıyordu.[28]

---

27 ASRm, *Carte Politiche* 7, 359, 19 Kasım 1687. Nola'da meydana gelen bir olay Valente 1973, 548'de; Rudt 1989, 535-536 başka farklı olaylarla.

28 Grimaldi 1772, 226; ASCa, AAR-C 22, 18v-19r.

Din değiştiren köle İslâm'a bağlı kalan arkadaşlarının ve diğer Müslümanların sert ve kararlı düşmanlığını da göz önüne almak zorundaydı. Bu durum özellikle eski din kardeşleriyle yakın ilişki içinde olanlara, hatta bir kadırganın sırasını onlarla paylaşanlara ağır geliyor olmalıydı.

Örneğin 1726 yılının Mayıs ayında papalık kadırgası *San Carlo*'nun 72 kürekçisi arasında üç yeni Hıristiyan bulunuyordu. 1802 Ağustos'unda Anzio'dan Civitavecchia'ya nakledilen ve oradan da "Katolik dininin temel ilkeleri üzerine eğitim almak için" Roma'ya gitmek üzere olan Ali'nin "kötü muamele görmesin diye" açıkça diğer kölelerden ayrı tutulması emredilmişti.[29]

Başka bağlamlarda daha da kötüsü olabiliyordu. 1636 yılının Ekim ayında Venedik'te bir grup Türk tüccar, "İstinaf Mahkemesi yargıcı" soylu Marino Bragadin'in uşağı olan, din değiştirmiş bir Kuzey Afrikalıyı "bir yere kapatıp ellerinde tutarak [...] şiddet uygulamak ve korkutmak" suretiyle suç işlemişlerdi. Adamı yakalama sebepleri açık değil, onu eski dinine döndürmek için mi yoksa başka bir nedenle mi bu olayı gerçekleştirdikleri bilinmiyor; ama cumhuriyet hükümetinin Kuzey Afrikalıya özgürlüğünü geri vermek için büyük enerjiyle dava açmaya karar verdiğini görüyoruz.[30]

Öte yandan özel şahıslar yani köle sahipleri de bazen onların din değiştirmesine karşı olabiliyorlardı. 1609'da Catanzaro'da meydana gelen bir olay bu konudaki istisnai bir örnek olmasına rağmen anlamlıdır: Tavernalı Girolamo Poerio'ya ait bir köle, inanç konusunda eğitilmek ve vaftiz edilmek isteğiyle piskoposa başvurur; din adamı "bu kutsal düşünceyi uygulamaya koymayı" bir görev bilir; ama vaftiz edilmesine çok kısa bir süre kalmışken köle, onu cezalandırmak ve onun gibi davranmaya kalkabilecek diğer Müslümanları caydırmak niyetiyle sahibince düzenlenen bir saldırının kurbanı olur. Piskopos olayı şöyle bildirmişti:

29 ASRm, *Epistolario* 38, 30 Mayıs; ASRm, *Epistolario* 263, 11 Ağustos, 4 ve 11 Eylül.

30 ASVe, *Costantinopoli* 23, 8 Ekim.

> Bugün saat 20'ye doğru, adı geçen zavallı köle, kendisine öğretildiği gibi dua etmek için kiliseye gitmek üzere benim sarayımdan çıkarken, sarayımın merdivenlerinin son basamağında bulunduğu anda, üzerine öfkeyle saldırmışlar, bu saldırının adı geçen Paerio'nun emriyle olduğu sanılıyor, Giuseppe Farina, Gio, Francesco Morano ve Mario Fontana ne benim sarayıma saygı göstermişler, ne de bu zavallı adamın babası ve yol göstericisi olarak bana yaptığı başvuruya, Kutsal Vaftiz yoluyla Kutsal Kilisenin bağrına kabul edilme isteğine hürmet etmişlerdir.

Efendilerinin din değiştiren kölelere karşı düşmanlığı bir önceki yüzyıl Napoli'de öylesine açık bir biçimde ortaya çıkmıştır ki, 16. yüzyılın Napoli kilisesinde önemli bir şahsiyet olan ve "inançsızların" din değiştirmesi için aşırı bir çaba harcayan kardinal Paolo Brurali "köle sahiplerinin kölelerine yönelik kötü davranışlarını sert bir biçimde yasaklayan" bir ferman yayınlamıştır.[31]

Daha önce söylediğimiz gibi, kamu kölelerin din değiştirme istekleri sadece bu konuyla ilgilenmediklerinden değil, ama aynı zamanda kendilerince haklı sebeplerle Müslümanların samimiyetinden kuşku duyduklarından, yetkililerce kolayca kabul edilmemiştir.

Din değiştirmek isteyenler genelde sözlü olarak istemlerinde ısrar etmek, yazılı dilekçeler hazırlayıp göndermek ve aylarca, hatta belki de yıllarca beklemek zorundaydılar. İşte yirmi yıldır köle olan ve 1608 yılında, Hıristiyan olabilmek için doğrudan papaya yazan ve yanıt alamayan yaşlı bir kölelinin karmaşık el yazısından süzülen sözleri:

> Saygıdeğer Peder
>
> 20 yıldan fazladır siz majestelerinin kölesi olan Anadolulu Amar Deviman uzun süredir Hıristiyan olmak ister. Kutsal inanca gelmek ve onunla yaşamak ister. Ve ruhunu kurtarmak için ölmek. 20 yıldır kadırga çilesinde, yaşlı ve hasta

31 Lopez 1964, 270-271; Bonaglia 1772, 155-157.

olduğundan. Daha fazla dayanamaz. Size başvurur. Tanrı aşkına size yalvarır, Roma'ya gelip din değiştirmek isteyenler evine kabul edilmesini sağlamanız için, orada eğitilmek ve öğrenim görmek ister, böylece kutsal inanca varmak ve onu almak için gereken her şeyi öğrenecektir, bu onun ruhunun kurtuluşunu sağlayacaktır, Tanrıya emanet olmanız için dua edecektir.[32]

Ertesi yıl bir başka kürek mahkûmu, Sermoneta denilen Barca "Kutsal Vaftize nail olabilmek için İsa'nın kanunlarıyla eğitilmek niyetiyle" Roma'daki din eğitimi okuluna gitmek için Civitavecchia'dan kaçmış ama geri gönderilmişti ve "pek çok kez Hıristiyan olmayı istemesine rağmen Kutsal Vaftiz hep ondan esirgenmişti". Bu nedenle 1727'de isteğini yenilerken şunları da söyler:

> Şimdi her zamankinden çok daha fazla bir tutkuyla Siz Yüce Efendimizin değişmez bağışlayıcılığından tek bir şey ister: Vaftiz, Vaftiz, Vaftiz, bu arada Yüce İsa'nın dininin gerçek takipçisi olmayı ister. Siz Yüce ve Bağışlayıcı Efendimizden bu zavallıya merhamet edilip vaftiz edilmesini ilgili kişiye emretmenizi rica ediyorum.

Hiçbir şey elde edemez, birkaç yıl sonra 1735'te, onu yeniden kaçmayı başardığı ama hiçbir şey elde edemediği Roma'da askerlerce yakalanmış olarak buluruz.[33]

Civitavecchia'dan papalık makamına ulaşan mektuplar arasında pek çok benzer olay buluyoruz. 1720 Aralık ayında, bir dönmenin oğlu olan on dokuz yaşındaki Cezayirli Selim üç yıldan beri vaftiz edilmeyi istiyordu. Daha önce uygun bir biçimde eğitilmiş olan Hasan bir yıldır bekliyordu ve 1723 yılında yeni bir istek dilekçesi göndermişti. Papalık donanmasının kaptan kadırgasında kürekçi olarak bulunan genç ve yakışıklı bir başka Cezayirlinin isteğini kulak verelim:

---

32 Bertolotti 1879, 195.

33 ASRm, *Galere* 661 (1727'nin anıları arasında); *a.g.k.* 378, 1730-1737, 22 Aralık 1735, ve 1735-1743, 20 Aralık 1735.

> Cezayirli Solimano oğlu Sain, Siz Yüce Efendimizin kaptan kadırgasında zavallı bir köle olarak, kanlı gözyaşlarıyla yeniden sizin yürekten bağışlayıcılığınıza başvuruyorum ve peder Gio tarafından Kutsal İnanca ait şeyler konusunda yaklaşık iki aydır eğitildiğimden, Kutsal Roma kilisesine bağlı olanlar arasında sayılmaya layık olma isteğimi Siz Yüce Efendimize dile getiriyorum. Kaptan kadırganın rahibi Cenovalı Simone gerekirse bu konuda bilgi verebilir. Siz Yüce Efendimize pek çok kez başvurdum ama asla yanıt alamadım.

Bir yıl sonra, 1722 yılının Nisan ayında -iyi bir adam ve kusurları yok- biçiminde tanımlanan aynı adam istek dilekçesini yenilemişti.[34]

Kölelerin istek mektupları sıklıkla, bazı papazlar, genellikle donanmanın hizmetindeki bir rahip ya da başkalarınca sunuluyor, onlara kefil olunuyor ve hatta tavsiye mektupları bile ekleniyordu, kölelerin söyledikleri yalanlarla dolu fantezilerden de ibaret olabiliyordu, böyle olduğunda bile din adamları doğal olarak onların söylediklerine inanma eğilimdeydiler, bu tutum anlaşılır bir şeydir. Örneğin *San Pietro* kadırgasının rahibi olan Peder Fortunato da Romagnano, 1720 Mayıs'ında Trablusgarblı zenci Mambruc ile ilgilenmişti, aynı aylarda kaptan Ignazio della Bastia, Ahmed oğlu Recep'in din değiştirme arzusunu desteklemek için, onun beş yıl öncesinden kendi isteğiyle Hıristiyan olmak için Tunus'tan kaçıp gelmeyi kafasına koyduğunu doğrulamıştı. Tunuslu Ali'ye karşı papa Pio VI o kadar güvensizdi ki, 1780 Mayıs'ında niyetinin samimiyetini kanıtlaması için kafi ölçüde yani seksen sopa ile dövülmesini emretti; Magrebli soğukkanlılıkla bu denemeye dayanmış, yani vaftiz edilmiş ve üstelik yediği sopanın anısına, Giuseppe Maria Bastoncelli adını almıştı.[35]

---

34 ASRm, *Epistolario* 25, 9 ve 16 Aralık 1720; *a.g.k.* ; 27, 24 Mart 1721; ayrıca 3 Şubat ve 7 Nisan; *a.g.k.* 30, 14 ve 20 Nisan 1722; *a.g.k.* 32, 7 ve 25 Ocak 1723; *a.g.k.* 39, 7 Nisan 1727. Civitavecchia'daki kölelerin din değiştirmeleri hakkında: Vitalini Sacconi 1982, 1, 300-301.

35 ASRm, *Epistolario* 226, 13 ve 25 Mart, 15 ve 27 Mayıs; Rudt 1989, 12 ve n.649, 13 Mayıs 1780.

Kölelerin büyük bir bölümü sadece duruma uygun bir seçim olduğu için din değiştirmişti, çok azı en azından başlangıçta samimi inanç taşıyordu. Sonradan Hıristiyan inancını kucaklayanların bazıları ise kurtuluşu olmayan bir durumda bulunduklarından din değiştirmişlerdi: büyük bir suç işlediklerinden ölüme mahkûm olanlar -yorgunluktan, kayıtsızlıktan ya da belki sadece ikna olmuş görünmek istediklerinden- affedilmeleri konusunda hiçbir garanti verilmemesine rağmen din değiştirmeleri konusunda yapılan baskılara boyun eğmişlerdi.

Günlükler ve çeşitli haberler benzer olaylarla doludur. Kronist Fuidoro Napoli'de meydana gelen bazı olayları anımsatır: 1662 Nisan'ında bir tütün imalathanesinde çalışan kölelerden biri 50 duka çalar ama askerlerce hemen yakalanır; infazdan önce "Hıristiyan olur". Ekimde "yakışıklı buğday tenli bir köle" bir meyhaneciyi öldürmek suçuyla idam edilmeden önce "Papalık vekilliğinde vaftiz oldu, darağacına günah çıkararak cesurca gitti ve bu arada Giovanni adını aldı". Sahibinin arabacısını öldüren bir başka köle 1672 Haziran'ında "ölmeden önceki birkaç gün içinde Hıristiyan oldu".[36]

Din değiştirme nadiren hayat kurtarabiliyordu ama ölümü daha az acıyla ya da çok utanç verici olmadan karşılamayı sağlıyordu. 1636'da Palermo'da bir ev kölesi engizisyon sekreterinin karısını öldürmüştü, işte olayın devamı:

> Ve ölüme mahkûm oldu, bir arabanın üstünde, uzuvları koparılarak öldürülmek üzere götürüldü. Günlerden mayısın biri yani İsa'nın göğe çıktığı gündü. S.Antonio Kilisesi'nin önüne varıldığında etraftaki dindar kişilerin Tanrı'dan ilham alarak yayılan teşvik edici sözleriyle, ilahi bağışlanma için yalvarıp yakararak vaftiz edilmek ve Mariano ismini almak istediğini söyledi. Hıristiyan olmak gibi kutsal bir amaç için peder Teatini ve dell'Olivella ona yardım ederlerken, bu durumdan haberdar olan Palermo'daki papalık vekili sayın kardinal Doria papaz gönderdi. Ve kutsal vaftiz suyuyla büyük bir saygı

36 Fuidoro 1660-1665, 123, 2 Nisan 1662, ve 152-153; 1672-1675, 2, 16 Ocak 1672.

görerek vaftiz edildi: Uzuvları kerpetenle koparılarak değil de asılarak idam edildi.

Ve tarihçi "onu Hıristiyan yaptıklarından her şeyin halk tarafından büyük bir coşkuyla karşılandığını" ekler.[37] Bir çeşit zafer yani İsa'nın dininin Muhammed'inkine üstünlüğünün kanıtı olarak kabul edilen o vaftiz olayı karşısında, halkın ve din adamlarının memnuniyetini anlamak kolay; ama talihsiz katili bu kararı almaya götüren psikolojik süreci anlamak gerçekten zor.

Napoli deniz kuvvetleri 1752 yılının Nisan ayında Cezayir yük gemisi *Gran Leone*'yi yakaladıklarında, kırk kadar yaralı arasında bulunan iki Müslüman "ölmeden yarım saat önce vaftiz istemişler" diyerek olayı aktaran Napoli'deki Sardinya büyükelçisi şöyle bir yorum yapar: "O kutsal suyla cenneti çaldılar".[38]

Din değişimini teşvik eden ve vaftiz olayının gerçekleşmesini sağlayan din adamları kesinlikle övgüye değer bir iş yaptıkları konusunda hiçbir kuşku taşımıyorlardı: Köle artık ölüme yakın olduğundan hiçbir sorun yaratmaksızın bir ruh kurtarıyorlardı ama Müslümanlar için bu biçimde bir din değiştirme eylemi her şeyden önce iğrenç görünüyor olmalıydı ve bu nedenle çok ciddi protestolar ortaya çıkıyordu. Çeşitli belgelerin kıyısında köşesinde benzer durumlara rastlıyoruz: Civitavecchia'nın Katolik papazı 20 Mayıs 1726'da 35 yaşındaki Cezayirli Küçük Ahmed'in ölüm tehlikesiyle hastaneye kaldırıldığını ve vaftiz edildiğini yazmış; sonunun ne olduğunu bilmiyoruz.[39]

Bir başka din değiştirme öyküsü de, ölüme mahkûm bir katil olan Cezayirli Mehmed oğlu Cassimo'ya ait. 1715 sonbaharında Toscana hamamında işlediği üç cinayet yüzünden hapse atılır, Cassimo uzun bir süre, ölüm cezasını almadan önce din değiştirmeye teşvik edilir, sonunda ikna olur. 1716 Nisan'ında

37 Zamparrone, 1639, 285.

38 Maresca 1894, 17; bu olaydan daha önce II.Bölüm *18. yüzyıldan barbarların sonuna kadar*'da söz edilmişti.

39 ASRm, *Epistolario* 38, 20 Mayıs 1726.

infazına karar verilir, tüm bu bilgileri bu olayı tüm ayrıntılarıyla duyurmak amacıyla basılan bir kitapçıktan edindik.

16 Nisan 1716 günü Cezayirli Mehmed oğlu Cassimo'nun Livorno'da gerçekleştirilen infazının raporu çok etkili bir biçimde ama belki bir parça da hayal gücüyle mahkûmun son saatlerini anlatır.[40]

"Tanrının ve sonra Saygıdeğer Efendimizin Yüce Alicenaplığının sevgisini kazanan Casimo yarın sabah hatalarınız yüzünden ölmeniz gerekiyor" ifadesiyle onu bekleyen son kolluk güçlerinin şefinin huzurunda kendisine bildirilmişti, din değiştiren köle büyük bir iç huzuruyla şöyle yanıt vermiş: "Büyük Dük iyi olun, Efendimiz kalın, ben zarar yaptım, ben ölmek Tanrı benim için ölü kalmak, ben onun için ölmek".

Onu din değiştirmeye yönelten ve Hıristiyan doktrininde eğitimini sağlayan Cizvit papaz ona "Cassimo, hayır artık Cassimo değil Francesco Savorio, vaftiz suyu istediğinizden, ben bu iyi isteğinizi yerine getirmeye hazırım" demiş, bunun üzerine Casimo "Efendim benim isteğim beş yıldır bu olmak, siz bunu zaten bilmek, ben Hıristiyan olmak isteğini taşımak, çünkü Tanrı bana büyük iyilikler yapmak".

Cizvit rahipten güzel bir vaaz dinledikten sonra gözyaşlarıyla boğulup hüngür hüngür ağlamaya başlayan Magrebli şöyle demiş:

> Ölüme ağlamıyorum, hayır, bu beni korkutmuyor; bana pek çok iyilik yapan Tanrı'yı gücendirdiğim ve pek çok zarar yaptığım için ağlıyorum ve bunun için ben bir ölümü değil ama yüzlercesini hak etmek; çünkü ben kötü bir şey yapmış olmak, ben ölmek, Tanrı benim için öldü, ben onun için ölmek.

Huzurlu bir uykuyla geçen iki saatten sonra vaftiz edilir, gümrük muhürdarı vaftiz babası olur ve Francesco Saverio adını alır. Beyaz bir elbise giyerek bir ayin dinler ve sonra bir başka ayin daha. Herkes öylesine etkilenir ki, kardeşlik ruhuyla

---

40 *Relatione Della Giustizia (İnfaz Raporu)* 1716, neredeyse tamamını kullanan Pera 1888, 257-260'dan alıntılandı; mahkûmlara yardım Ciano 1979.

heyecanlanırlar; "infaz ustası" onu yola çıkarmadan önce Cezayirliden af diler ve o da huzur içinde onu şöyle cevaplar "Tanrı affetsin, ben affetmek, çünkü o bana hiçbir şey yapmamak".

Dar ağacına doğru giderken mahkûm birçok kez kalabalığa döner, onları kendisi için dua etmeye çağırırken "ben artık Cassimo değilim, Francesco Saverio'yum; sizin gibi Hıristiyanım" diye bağırır. İnanç gösterileri ve duaya çağrıların arasında tersaneye kadar olan yürüyüş tamamlanır, darağacı sehpasına çıkar, diz çöker ve kafasını baltanın altına koyar. Son dualar bıçağın keskin yanının düşüşüyle bölünür; kesik baş kalabalığa gösterilir, bir *te deum* duası söylenmeye başlanır. Ceset başının etrafına yerleştirilen çiçeklerden bir taçla tören alayı ile taşınır ve gece yarısına kadar ziyaret edilir "herkes evrensel olarak o ruhun kurtulduğu ve cennetin güzel onurunu yaşamaya gidecek yeterlilikte olduğunu düşünmektedir".

Müslümanları din değiştirmeye teşvik etmek için daha güçlü ve bu nedenle daha etkili bir başka durum, ağır bir biçimde hayati tehlike içeren bir hastalık yaşadığında ortaya çıkıyordu. Hıristiyanlar, özellikle inançlıları için bu durum, bir ruhu kurtarmak için en önemli fırsattı; o ruhun kaçmasına izin vermek ise büyük bir hataydı. Kuşkusuz bu din değiştirmelerin bilinçliliği ve samimiyeti üzerine kuşku duyulmasını sağlayacak pek çok neden var.

1726 Şubat'ında "ölmek üzereyken" vaftiz edilen ve sonra tekrar sağlığına kavuşan Cezayirli Iaia'nın durumunda olduğu gibi, bu din değiştirmelerin ardından iyileşme gerçekleştiğinde durumun ne kadar can sıkıcı olabileceğini tahmin etmek kolay. Ve bu konuda pek çok kez Müslüman tarafından protestolar yükseliyor ve bunlar İtalyan otoritelerince yalanlanıyordu. Floransa'daki papalık elçisi 1662 Ekim'inde "Livorno'da Türk köleler hastalandığında, rahiplerin onları Kutsal İnanca dönmeye teşvik ettikleri [...] yoksa onları yerlerde sürüklesinler diye çocukların eline vermekle tehdit ettikleri" konusundaki suçlamanın gerçeğe uyup uymadığını soruşturmakla görevlendirilmişti.[41]

41 ASRm, *Epistolario* 38, 6 Şubat; PF, *Socg* 255, 88r-89v, 7 Ekim 1662.

Din değiştirmenin çok sorunlu ve hassas bir yönü de, neye zorlandıklarının farkına varamayacak ya da en azından tam olarak bunun bilincine varamayacak durumda olan altı yedi yaşlarındaki çocukların durumuydu, ayrıca bu yaştaki çocukların yeni öğretileri dinlemeye ve yeni dinsel uygulamaları izlemeye kolayca hazır olduklarını da anımsamak gerekir. Bu konu yüzünden o zamanlar sayısız anlaşmazlık ve karışıklık ortaya çıkmıştı.

1503 yılındaki Venedik-Türk barışından sonra, anlaşma uyarınca özgür kalan belli sayıdaki köleyi ülkesine götürmek üzere Venedik'e gelen bir Osmanlı elçisi, "orada kalmak ve Hıristiyan olmak istediğini söyleyerek Din Öğrencileri Okuluna gelen" bir kadın köleden bu isteği nedeniyle vazgeçmek zorunda kalmıştı.[42]

Kefaret bedelleri ödenmiş ve vatana dönmek üzere gemiye binmiş olan sekiz Cezayirli gencin (dört erkek/dört kız) zorlama din değişimi, Dayı Hacı Şaban'ın Büyük Dük III. Cosimo'ya öfkeli bir protesto sunmasına neden olmuştu; işte Dayının iki yüksek düzeyli Toscanalı görevliye yönelik suçlamalarından bir bölüm:

> Yüce Tanrı'nın öfkesinden ve gazabından korkmaksızın, insanların haklarına saygı göstermeden, sizin onayınızı da almadan, sekiz mahkûmu zorla karaya çıkartukları yere götürmek yerine ve tebaamızdan kişilere ait eşyaları vermeksizin Tanrı katında da kınanacak bir davranışla onları hapse atmışlar ve işkenceyle, çeşitli azaplarla, açlık, susuzluk ve tehditlerle altı ayda sekizini birden Hıristiyan yapmışlar, onları kendi dinlerine korku, açlık ve işkenceyle yöneltmişler. O zavallı masumlar, çok korktuklarından bu felakete maruz kalmışlardır.

Olayı bir yıldan fazla bir süre önce bildiren Cezayir Dayısı, sorumlulara biran önce katı bir biçimde ağır bir ceza verilmesini ve söz konusu kölelerin yerine başka sekiz Müslümanın

42 Sanuto 1504, 948.

iade edilmesini talep etmektedir ve bu talebinin yerine getirilmemesi halinde çok ağır misillemelerde bulunacağına dair tehditler savurur: "O sekiz kişi için seksen Hıristiyanı Müslüman ve bazılarını da Musevi yapacağım [...] bu olayın intikamını almak çok kolay olacak".[43]

Işte bir başka olay, 1711'de Livornolu bir korsan Toscana limanına ganimet olarak, başka kişilerin yanı sıra üç kız çocuk getirmişti, en büyüğü beş yaşındaydı, bunlar hemen onları Hıristiyan dininde eğitmek üzere alan ailelere teslim edilmişlerdi. Kız çocuklar ve başka bazı kadınlar "kendi uluslarının şefine" (papassonun kastedildiğini sanıyoruz) teslim edilmek istemiyorlardı ama söz konusu korsanın gemisindeki teçhizata ve ganimete ortak olan Fransız yetkililer, onu kızları teslim edildikleri ailelerden alıp onlara özgürlüklerini vermesi konusunda uyarmışlardı.[44]

Bir köle vaftiz olabilmek için, acil durumlar dışında mutlaka Hıristiyan inancının temel ilkeleri konusunda yeterli bir bilgi sahibi olmalıydı. Bu bilgi resmen kanıtlanmalıydı ama istek sahibine uygulanan etkili bir sınavdan sonra her zaman ciddi bir biçimde kanıtlanıp kanıtlanmadığını bilmiyoruz. Bu gereksinim nedeniyle çeşitli İtalyan kentlerinde değişik biçimlerde yapılanan ve isimlendirilen kurumlar ortaya çıkmıştı, bu kurumların görevi din değiştirmek yani Hıristiyan olmak isteyenleri uygun bir biçimde eğitmekti; aynı kurumlar mümkün olduğunca, din değiştirme konusunda propaganda işiyle de uğraşıyorlardı. Donanmaların kürek mahkûmları bu etkinliğin uygulama aşaması dışında tutuluyordu ama bu çalışmalar kolayca özel mülkiyetteki kölelere uygulanabiliyordu; gerçekten de, bu işle ilgilenen kişiler kölelerin bulundukları evlere ya da bu kölelerin kentte sıkça gittikleri çeşitli yerlere girip çıkabiliyorlardı.

1576'dan 1578'e kadar Napoli başpiskoposu olan kardinal Paolo Burali d'Arezzo Napoli bölge merkezinde "merhametli,

43 Gallotta 1979, 200-205; tarihler belirtilmemiş (1689 ve 1695 arası).

44 ANP, *Marine* B 7, 9, 29 Mart 1711.

dinine yürekten bağlı, dinlerini değiştirmelerini sağlamak için köleleri eğitmek düşüncesine sahip kişilerden oluşan bir tarikat" kurma girişiminde bulundu. Aziz başpiskoposun bizzat kendisi, tarikatın yönetmeliğinin kaleme alınmasıyla ilgilendi, Baiano'da bulunan Sant'Arcangelo Kilisesi'ni tarikat merkezi seçti ve adını Catecumeno* Tarikatı koydu, bu merkezin amacı söz konusu etkinliği denetlemek ve teşvik etmekti.[45]

Aynı dönemlerde Napoli'de ve sonra Lecce'de ve büyük bir ihtimalle kral naipliğine bağlı diğer bölgelerde, kölelerin din değiştirmesiyle elli yaşlarındayken aziz ilan edilen, ünlü ve saygıdeğer bir Cizvit olan Bernardino Realino ilgilenmişti. Ona, iki yüz din değiştirme başarısını atfeden günümüz biyograflarından biri, dönemin düşünce biçimini de anlamamıza yardım edecek değerlendirmelerle azizin Müslümanlara yönelik çabasını över:

> Genellikle küreklerde görevlendirilen köleleri bulmak için kadırgalara, limanlara gidiyordu; onlara sahiplerinin evlerinde yaklaşıyordu, hastalandıklarında onları ziyaret ediyor, büyük bir fedakârlıkla onlara hizmet ediyordu; sevginin diliyle ruhlarının en karanlık köşelerine kadar girmeyi biliyordu; bu zavallıların güvenlerini, sevgilerini ve yüreklerini kazandığında akıllarına İncil'in ışığını sokarak, yavaş yavaş düşüncelerindeki kabalığı dağıtmak, onun için artık kolay oluyordu. Hoşgörülü bir sabır gerektiren zahmetli bir işti. Bunlardan birine din dersi vermek kendi işlerinden çaldığı saatlerce süreye mal oluyordu. Ama o bir ruhun değerini biliyordu ve bu nedenle o bir tekini bile kurtarabilmek için sadece zamanını değil, ama kanını da verebilirdi.[46]

1592'de Napoli tarikatı, Napoli'nin yeni başpiskoposunun isteği üzerine yirmi yıldır etkinlik gösteren Hıristiyan Doktrini isimli kurumla birleşti.

(*) Vaftiz olabilmek için din eğitimi alan kişi. Metinde bundan sonra bu sözcük Din Öğrencisi olarak kullanılacaktır.

45 Nardi 1967a, 14.

46 Germier 1943, 238.

(Daha sonra kutsal ilan edilen) peder Carlo Carafa'nın büyük çabası 17. yüzyılın ilk on yıllarında kurumun etkinliğini yüreklendirmişti; peder "sürekli köle aramak, onların evlerine kadar gidip olarla konuşmak, her konuda gereksinimlerini karşılamak, onlara vaaz verip ikna etme" uğruna tüm yaşamını harcamıştı.[47]

Tam olarak 17. yüzyıl başlarında (1601) Cizvitlerin girişimiyle Napoli'de Müslümanların din değiştirmesini kolaylaştırmaya ve onları vaftizden önce eğitmeye yönelik bir başka kurum daha ortaya çıkmıştı: Köle Birliği. Cizvitler kısa sürede kölelerle daha etkin bir iletişim kurmak için ve daha etkili bir ikna sağlamak için onların dilini, yani büyük bir bölümü için diyalekt biçimleri de olsa Arapça'yı ya da diğerleri için Türkçe'yi konuşmak gerektiğinin farkına varmışlardı. Müslümanlarla konuşacak düzeyde dil bilen din adamları sağlama gereksinimi peder Pietro Antonio Spinelli'yi Diller Akademisi kurmaya yöneltmişti. Bu yeni kurumda başka din adamlarının yanı sıra, Hıristiyan kölelerin kefaret bedellerini görüşmek için Cezayir'de pek çok kez bulunmuş olan peder Mariano Manieri diye biri de dil öğretmeye başlamıştı. Bir başka Cizvit Giovanni Battista Galeota, liman yakınlarında 5 Ocak 1637'de açılışı yapılan bir Eğitim Evi kurmuştu, bu kurum on yıl kadar açık kalmıştı: Vaftiz olmak isteyen Müslümanlar buraya kabul edilmiş ve bir haftadan iki haftaya kadar uzanan sürelerde eğitim görmüşlerdi.[48]

18. yüzyılda da Napoli'de hâlâ hizmet gören Müslümanlar ve buna paralel olarak onları Hıristiyan olmaya yönelterek kurtuluşlarıyla ilgilenen, bunu görev hisseden sebâtkar dindarlar vardı. Bu amaçla, Arapça ve diğer Sami dillerini bilen, doğu kökenli Agostino tarikatına bağlı bir peder Paolo Israel 1721 yılında Carbonara'da bulunan San Giovanni manastırında bir Köle Okulu kurulmasına ön ayak oldu. Din değiştirme niyetinde olanlar, dinsel eğitim almak için bu okula kabul edi-

47 Gisolfo 1667, 130-131.

48 Nardi 1967a 34-35.

liyorlardı, daha önce vaftiz edilenler ise Hıristiyan diniyle ilgili bilgilerini biraz daha derinleştirebiliyorlardı.[49]

Okulun faaliyeti dinsel ve sivil yetkililerce de takdirle karşılanarak sürmüştü, peder İsrael'in ölümünden sonra yerine Süryani Katolik Agostino Şahin geçmişti. Bu kişi, yüzyılın ortalarına doğru yaşlandığında iki dindar gencin kendi yerini almasını düşünmüştü. Ama bazı güçlükler ortaya çıkmıştı: Süryani Katolik bir zamanlar San Vincenzo kulesinde yaşamıştı ve sonra kule dibinde yani hep tersane çevresinde bir yerde yaşamını sürdürmüştü ama bu iki gencin buralara uyum sağlayıp sağlayamayacakları konusunda şüpheleri vardı. Daha sonra din adamlarının tersanede ikamet etmesini uygun görmeyenlerle bunu çok uygun bulanlar arasında konu tartışıldı:

> Tanrı sözünü, adı geçen kölelere vaaz eden ve sürekli telkinleri sayesinde onları Hıristiyan inancına çekmeyi sağlayan kişinin, onların davranışlarını izlemesi ve gözlerini sürekli üzerlerinde tutabilmesi için tersanede kalması uygundur.

Ayrıca, "pek çok kölenin hastalık ya da ölüm anında inanca döndüğü deneyimlerle bilindiğinden" hasta ve ölmek üzere olanlara özel ilgi gösterilebilmesinin ancak orada sürekli bulunmakla sağlanabileceği söyleniyordu. Bu konudaki son karar yine hükümdarca verilmişti, din eğitimcisi peder Şahin geçici bir süre için, genç bir dindarla kalacaktı, kalacağı kişi büyük bir ihtimalle onun yerini almaya aday gençti ve bu birlikte ikamet söz konusu genç kendine uygun bir yer bulana kadar sürecekti. Bu okul uzun bir süre faaliyetlerini sürdürdü: 1788 yılına ait bir Napoli betimlemesinde, orada hâlâ "Tanrı'nın zaferine yönelik bu işi sürdürmek için büyük bir çabayla bu dilleri [Arapça ve Farsça] öğrenen pederler" bulunduğu doğrulanmaktadır.[50]

Din değişim propagandası ve din eğitiminin en etkin biçimde sağlanabilmesi için kuşkusuz kölelerce konuşulan ya da en

49 Okul hakkında *a.g.k.* 55-69, ve De Pompeis 1865.

50 ASNa, *Espedienti* 101, 5r-22v (Mart-Mayıs 1754); alıntı 13r-v; Nardi 1967a, 66.

azından onlarca anlaşılan dillerin bilinmesi gerekliydi. 1751 Nisan'ında, peder Giuseppe Dolat "Hıristiyan kölelerin inancını güçlendirmek ve aynı zamanda Hıristiyan olmak isteyenlere din eğitimi vermek için" Caserta'ya gönderildiğinde yanına hiç kimse verilmemesi emredilmişti, eğer diller konusunda pratiğe sahip değilse, kendisinin de gitmemesi konusunda buyruğa çeşitli tehditler eklenmişti.

Peder Dolat, öyle görünüyor ki başarıyla birkaç yıl faaliyet göstermişti. 1757 Haziran'ında Burbon Hükümdarına gönderilen bir listeden anladığımıza göre, kasaba papazı Domenico Cipriano ve "kraliyet din eğitimcisi" Dolat San Vito Katedrali'nde neredeyse tamamı Tunuslu bir düzine Müslümanı bu uğurda kurban ederek vaftiz etmişlerdi.[51]

Aynı amaçla -yani Hıristiyan olmak niyetindekilere dinsel bir hazırlık vermek amacıyla- Papa III. Paolo'nun girişimi ve İsa'nın Kardeşliği tarikatının kurucusu Ignazio di Loyola'nın tavsiyesiyle, Roma'da 1543'te bir Din Eğitimi Evi kurulmuştu. Birkaç yıl önce 1540 yılında yine papa III. Paolo, San Giuseppe Birliği denilen aynı amaçlı bir başka tarikata da hayat vermişti, bu tarikat başlangıçta Musevilerin eğitimiyle uğraşmak üzere kurulmuştu. Müslüman ya da Musevi din eğitimi öğrencilerinin büyük bir bölümü erkeklerden oluşuyordu ve bunlara yeni kurumun evi tahsis edilmişti. Yalnızca yirmi yıl kadar sonra Hıristiyan korsan etkinliklerindeki artış ve yakalanan köleler arasında kadınların sayısının çoğalması 1562'de din eğitimi öğrencileri evine bir de Manastır Evi dahil edilmesi kararının alınmasını sağladı, aynı adla anılan bu mekân Dominiken rahibelerin yönetimine bırakılmış ve sadece kadınlara ayrılmıştı.

1577'de XIII. Gregorio Roma'da ve papalık devletine bağlı diğer yerlerde Müslüman kölelerin sayısındaki aşırı artış karşısında Yeni Dindarlar Okulu isimli bir başka kurum oluşturmuştu ve bu kurumun amacı vaftizden sonra gerekli din bilgileri konusunda eğitim almaya ve Kilisenin hizmetine gir-

51 ASNa, *Espedienti* 108, 138r-139r, 25 Nisan 1751; 334r-337v, 5-29 Haziran 1757.

meye yatkın görünen gençleri bünyesine almak ve eğitmekti; "Hangi Ulus, Tarikat ya da Dinden olursa olsun Kutsal Vaftize nail olan İmansızlara" açık olan okul otuz kişi alıyordu, bunların yirmisi Musevi kökenli, onu ise Müslüman kökenli olmalıydı.[52]

Papalar adı geçen kurumların din eğitimi ve din değiştirtme konusundaki etkinliklerini iyi niyetli bir dikkatle izliyorlardı; 1634'te kardinal Antonio Barberini -zaman içinde Okul ya da Kolej ya da Borgo'daki din değiştirenler Misafirhanesi de denilen- Din Öğrencileri Evini ve Yeni Dindarlar Kolejini, 1580'de daha önce anılan din öğrencileri için kurulmuş San Giuseppe tarikatının yönetimine bırakılan Monti'deki Madonna Kilisesi yakınlarındaki San Salvatore Kilisesi'ne naklettirdi. Din değiştirmek isteyen kadınlara ayrılan -Evlenmemiş Kadınlar Kilisesi ya da Evi de denilen- Manastır Evi de 1676'da Monti'ye taşınmıştı ama ancak 1685 yılında gözle görünür bir etkinlik göstermeye başlamıştı.[53]

Din Öğrencileri Evi uzun bir süre görevini sürdürmüştü. Papalık donanmasının belgelerinde, kendilerini Katolik dininde eğittirmek ve sonra vaftiz olabilmek için Roma'ya, o zamanlar sıklıkla söylendiği gibi "Din Öğrencileri"ne gidebilmeyi isteyen Müslüman kürek mahkûmlarıyla -büyük bir bölümü Civitavecchia'da bulunuyordu- ilgili bilgilere sıklıkla rastlanıyor. Boşuna ısrarlar ve uzun bekleyişlerden sonra bazıları kimi kez başarıyla kimi kez de başarısızlıkla sonuçlanan girişimlerle gizlice Roma kurumuna ulaşmaya çabalıyorlardı; aslında bu girişimlerin sonunda kurumca her zaman büyük bir sevgiyle kabul ediliyor ve Hıristiyan olma niyetleri nedeniyle savunuluyorlardı. Bununla birlikte bu niyetlerinde ne ölçüde samimi olduklarını ya da bu isteğin, sadece eğitim ve vaftiz töreni için bekleyiş süresince de olsa, kadırgaların zorlu yaşamından kaytarma arzusundan kaynaklanıp kaynaklanmadığını bilemeyiz; gerçekten de normalde din değiştiren köle-

52 Fanucci 1601, 172-176; Piazza 1698, 249-251; alıntı 227.

53 Gnifi 1862, 36-37.

ler, kürekçi sırasında oturmasalar da, geri dönüp donanmada hizmet veriyorlardı.

Bununla birlikte belli bir dönem için kölelerin biraz daha lehine bir düzenleme gerçekleştirilmiş gibi görünüyor: Din değiştirenler buna hakları olmasa da kolayca özgürlüklerini elde edebiliyorlardı. Bu uygulama din değiştirme eğilimini artırıyor ve pek çok köleyi Roma kurumuna ulaşmak için kaçmaya itiyordu. İşte, 1725 yılı Temmuz'unda papalık kadırgalarında görev yapan bir subayın pek çokları gibi ısrarla Din Öğrencileri Okulu'na gitmek için izin isteyen Trablusgarblı bir kürek mahkûmundan söz ettikten sonra aktardığı konuyla ilgili gözlemleri:

> Uzun lafın kısası kölelerin adını duydukları bu Din Öğrencileri Okulu, onlara kaçmak için büyük bir itici güç veriyor ve özgürlük verilmemesi konusunda bir çare bulunmazsa, köleleri kaybedeceğiz ve kötü Hıristiyanlar ve hatta ilk fırsatta evlerine dönecek olan sahte Türk Hıristiyanlar elde edeceğiz.

Yani pek çok Müslüman Roma'daki eğitim kurumuna ulaşmak için kaçmaya itilmişti.

Gerçekten de aynı ay, bir başka Trablusgarblı, Marzocco lâkaplı Casimo oğlu Ali, Anzio kadırgalarından kaçıp "Roma'daki bu kutsal yerlerden birine" sığınmıştı. Bu konuda bilgi veren kaptan Bussi kaçış girişimlerini engellemek için kölelerin Hıristiyan olsalar bile, kadırgalarda hizmet etmeye dönmeleri gerektiğini söylüyordu:

> Roma'ya yönelik kaçışlara çare bulma çabası Hıristiyan olduktan sonra kadırgaya gönderilmezlerse son bulmayacak, pek çokları kutsal bir iş yapıklarına inanarak orada onları ellerinde tutmayı meşrulaştırıyorlar.[54]

---

54 ASRm, *Epistolario* 36, 2 Temmuz 1725. Okulla ilgili diğer göndermeler, örneğin *a.g.k.* 32, 12 Temmuz 1723; 36, 10 Haziran ve 16 Temmuz; 37, 25 Temmuz 1726 ve 40, 8 Eylül 1727. 1640 yılına ait bir olay: a.g.k. *Galere* 390, 554r.

Roma Cumhuriyeti'nin kurulması nedeniyle bu etkinliğine bir süre ara verdikten sonra (son bir vaftiz 13 Nisan 1797 tarihli), o zamanki adıyla Din Öğrencileri Evi 1802 yılında ılımlı bir biçimde de olsa yeniden faaliyet göstermeye başladı, o yıl Sansone denilen Ali diye biri Roma kurumuna kabul edilmek için Anzio'dan Roma'ya aktarıldı. Son vaftizler Din Öğrencileri Evi'nin hazırladığı Müslümanlara verildi, bunların tarihi 1814.[55]

Roma ve Napoli dışındaki başka İtalyan kentlerinde de din değişimiyle görevli kurumlar vardı ve özellikle din değiştirmek niyetinde olan Müslümanların eğitimiyle ilgilendiler. Venedik'te 1557 yılında Kutsal Din Öğrencileri Evi kurulmuştu, 1572 yılından itibaren merkezi Salute yakınlarındaki San Gregorio olmuştu ve cumhuriyetin son bulmasına kadar etkinliğini sürdürmüştü. 18. yüzyılda Cenova'da vaftiz edilen Türklerin kurduğu bir yardım ve hayır kurumu vardı; etkinliklerini desteklemek için -bildiğimiz tek şey bu- "Paskalya perhizinden önceki dönemde her kiliseden dört kez" olmak üzere kiliselerden sadaka topluyorlardı.[56]

1665 ve 67 yılları arasında Cenova'da bulunan köleleri din değiştirmeye teşvik edenler arasında, Mekke'ye hacca giderken, San Giovanni şövalyeleri tarafından yakalanıp Hıristiyan olduğu Malta'ya götürülen, hamisi ve günah çıkardığı rahip Daniello Bartoli sayesinde İsa'nın Kardeşleri tarikatına katılan Fas Kralının ilk çocuğu -olduğu sanılan- Cizvit Baldassare Loyola de Mandols (ya da Mandes) de vardı. Hamisine 28 Mart 1665'te Cenova'dan şunları yazmıştı:

> Orada bulunan pek çok Türk kölenin sağlığıyla meşgulüm, şimdiye kadar Tanrının yardımıyla yaklaşık yüz kırk yeni Hıristiyana sahip olduk, onlardan bir kısmını görkemli törenler-

55 Son vaftizler hakkında bkz. Rudt 1989'daki liste; Ali ya da Sansone'nin olayı hakkında ASRm, *Epistolario* 263, 7 ve 11 Ağustos, 4, 11 ve 29 Eylül, 17 Kasım 1802.

56 Ellero 1987, 209-213; Rudt 1989, 65, tarih 1571; Levati 1912, 124.

le vaftiz ettik, bunların bazıları çoktan başka bir yaşama göçtü, bunlar ağır biçimde hasta olduklarından hastanede vaftiz edilenlerdi, sayıları yaklaşık 30; ve diğerleri Tanrının inayetine kavuşmak için gerekli şeyleri öğrenmekteler. Kutsal Meryem gününde bizim P.Provinciale tarafından beş kadın, Kutsal Cumartesi pek çok Türk bir arada ve Pazar Albis'te pek çok başka köle vaftiz edildi.[57]

Bazı köleler inandırıcı vaizlerin konuşmalarından ilham aldıklarından ya da ikna olduklarından ya da sahiplerinin veya başkalarının dostça öğütleriyle yönlendirildiklerinden yürekten inanarak din değiştiriyorlardı, büyük bir ihtimalle sayıları daha fazla olan diğerleri ise, şiddetli baskılara ve tehditlere dayanma güçlerini yitirdiklerinden ya da artık kurtuluş ümidi taşımadıklarından ve bu yüzden köleliğin ağırlığını hafifletmek için bir yol aradıklarından ya da bu seçimin daha uygun olduğunu inandırıldıklarından din değiştirme kararı alıyorlardı. Bizim gözümüzde her iki tarafında sunduğu görüntü aynı, çünkü belgelerin sunduğu bilgiler, hemen her zaman durumu kesinleştirmemizi ve onların yüreklerinin derinliklerini okumak bir yana gerçek nedenlerini sadece sezmemizi bile sağlayamayacak ölçüde yetersiz.

Vaftiz olmuş herkesi hiçbir ayrım gözetmeksizin değerlendirmeye tâbi tutsak bile, yapamadığımız tek şey sadece onların yüreklerinin derinliklerini okuyamamak değil, İtalya'daki Müslüman kölelerin toplamına oranla din değiştirenlerin oranını göreceli bir kesinlikle bile değerlendirecek durumda değiliz. "Din değiştirme olayları çok nadir rastlanan vakalar gibi görünüyor" türünden bir ifade Livorno köleleriyle ilgili olarak kullanılırken, öte yandan bir başka çevre için, Malta adası için kaleme alınan özenli ve geniş bir tez şöyle sonlanıyordu: "Oldukça yüksek bir sayı vaftiz edilmiş ve entegre olmuştu". Kürek mahkûmlarına gelince başka bir yerde belirttiğim gibi, ama hep hesaplar düzeyinde "din değiştirenlerin sayısı olduk-

57 Bartoli 1665, 153.

ça düşüktü".[58] Daha sağlam temellere dayanan bir hesap için, belli bir zamanda, en azından 5-10 yıllık bir süre içinde, din değiştirmelerin sayısını ve belli bir yerde oturan Müslümanların toplam sayısını yeterince güvenilir kaynaklarla bilmemiz gerekir. Ama bu tür verilere sahip olmaktan oldukça uzağız.

Sicilya tarihi ve bu arada adada kölelik konusunda yetkin araştırmacı Maurice Aymard 16. yüzyıl boyunca Palermo'ya bağlı San Giacomo la Marina Kilisesi'nde vaftiz edilen köleleri ortaya çıkardı;[59] işte onun tablosu:

BİR PALERMO KİLİSESİNDEKİ VAFTİZLER

Dönem	güneş yılları	köleler	yeni doğanlar	oran
1520-29	8	444	2.543	1/5,5
1530-39	8	623	3.480	1/5,5
1540-49	8	213	3.646	1/17
1550-59	10	420	4.524	1/10,5
1560-69	10	50	5.166	1/103
1570-79	10	119	5.913	1/49

Bu veriler, adadaki köle varlığının boyutlarının ve belki de İtalya'nın diğer bölgelerinde görülenden daha fazla bir Hıristiyanlaşma oranı olduğunun ipuçlarını veriyorlar. 1583 yılından sonra, yılda iki üç vaftizden fazlası kaydedilmemiş ve 1630'dan sonra ise hiç vaftiz görülmüyor; ama bunun sadece tek bir kiliseye ait kayıtlar olduğunu unutmamalıyız. Vaftiz edilenlerin sayısı bazı anlarda, özellikle büyük oranda köle gelişine paralel olarak artış gösteriyor: Tunus'un fethini izleyen yıl (1535) 283 vaftiz hesaplanıyor, Muhammedi Tunus'un İspanyollarca işgalinden (1550) sonraki on iki ayda ise 172 vaftiz görülüyor.

Napoli kenti için bir sonraki sayfada yer alan tabloyu düzenleyebiliriz ama ne ölçüde eksiksiz sayılabileceğini bilemiyoruz:

58 Salvadorini 1974, 26 (daha ilerde "ender vakalar söz konusudur" diye tekrarlar); Wettinger 1971, 4; Bono 1981, 859.

59 Aymard, 1974a, 8-11; bu veriler Trasselli 1972, 82'de de kullanıldı.

NAPOLİ'DEKİ VAFTİZLER (1589-1605)					
1589	1	1595	1	1601	-
1590	22	1596	5	1602	69
1591	17	1597	22	1603	40
1592	18	1598	3	1604	57
1593	9	1599	1	1605	83
1594	-	1600	-		
					toplam 367

Değerlendirdiğimiz dönem (1589-1605) için yıllık 21.6'a denk bir din değiştirme oranı elde edilebilir.Bununla birlikte Hıristiyan doktrini Tarikatının *Vaftizler Kitabında* "ilk zamanlar kayıt tutmanın zorunlu olmadığı, ama daha sonra zorunlu hale getirildiği için" başka kurumların girişimleriyle gerçekleşen vaftizlerin de kaydedilip edilmediği açık değildir. Örneğin 1605 yılında vaftiz olan 83 kişi arasında Cizvitlerce eğitilen ve katedralde başpiskopos kardinal Ottavio Acquaviva tarafından kutsanan 23 kişinin de bulunup bulunmadığını bilmiyoruz, yine aynı şekilde İsa'nın Kardeşliği Tarikatınca ilgilenilen tüm Müslümanların 1608'deki 23, 1615'teki 37, ertesi yılki 16, 17'deki 30, 18'deki 24 kişinin arasında olup olmadığını bilmiyoruz.

16. ve 18. yüzyıllar arasında ve özellikle 17. yüzyıl boyunca din değiştirenlerin sayısı ve oranları artıyordu: Doktrin Tarikatının kitaplarında 1584-1651 yılları arasındaki dönem için yaklaşık 23'lük bir yıllık ortalama ile 1581 vaftiz kaydedilmişti, o uzun dönem boyunca, özellikle 17. yüzyıl boyunca (1602-1605 yıllarında 62 ve 1612-1618'de 32) belirgin bir biçimde daha yüksek ortalamalar görülmektedir. 1652-1664 yılları arası için 790 vaftiz belgesi içeren tarikatın ikinci kayıt defterinden çıkarabildiğimiz ortalama yüzyılın başındaki değerler civarında yani her yıl için yaklaşık 61.

17. yüzyılın son on yıllarından itibaren ve ertesi yüzyıl boyunca din değiştirmelerin sayısı azalmıştı, çünkü Napoli kentinde bulunan kölelerin sayısı da azalıyordu. Bu rakamlara anlamlı bir oran vermek için kabul edilebilir bir ortala-

ma ile o dönemde Napoli'de ne kadar Müslüman bulunduğunu bilmemiz gerekir; 17. yüzyıl başlarında kentte yaklaşık yirmi bin Müslüman bulunduğuna dair bilgi doğruysa -binde 1 ile 3 arası gidip gelen- bir yıllık oran kesinlikle yüksek değildi.[60]

Livorno kentiyle yani temelde Toscana kadırgalarındaki kölelerle ilgili birkaç istatistik veriyi, daha önce andığımız Fransisken rahip Floransalı Filippo'nun *Relatione*'sinde bulunan *Livorno'daki pederlerimiz sayesinde vaftiz edilen, din değiştiren ve kutsanan dönmeler, sapkınlar, Yahudiler, Türkler hakkında bilgi* başlıklı bölümden elde edebiliyoruz. 1678-1695 yılları arasındaki 17 yıllık dönemde İslâm'dan dönenler altmış kadar, 1688 yılında 19'luk bir üst sınır ile yıllık ortalama 4'ten biraz daha fazla, oysa 1703-1716 yılları arasında sayıları on beş kadar, bu azalmayla yılda bir vakadan biraz az bir ortalama söz konusu.[61]

Daha önce sözünü ettiğimiz Livorno'daki Müslüman kürek mahkûmlarının 1747 yılına ait nüfus sayımında, 250 köleden 16 tanesinin Hıristiyan olduğu saptanmış (yüzde 6,4). Bu durumu bir tablo ile görelim:

1747'DE LİVORNO HAMAMINDA BULUNAN DİN DEĞİŞTİRMİŞ KÖLELER

	Cezayirli	Tunuslu	Osmanlı	Trablusgarblı	Faslı	Toplam
Din değiştirenler	8	1	5	1	1	16
Toplam	105	58	49	24	14	250
Oran	7.6	1.7	10.2	4.2	7.1	6.4

Din değiştirenler arasında en yüksek oranın Osmanlı tebaasındakilere ait olduğu görülüyor, bir mukayese yapıldığında ortalamaya göre tüm Magrebliler içinde, en yüksek oranda Cezayirlilerin din değiştirdiği ve dinsel inançlarının diğerlerine oranla daha az köklü olduğu söylenebilir.

60 Nardi, 1967A, 19.

61 Filippo da Firenze 1706, 89r-114r.

Din değiştiren Trablusgarblı ise çok nadir görülen bir duruma örnek, bir Müslüman değil, yirmi dört yaşında bir Musevi -Giuseppe Fedele Dannockõe adını alan Abdala oğlu Şaban- 1745 yılında Giglio adasında yakalanmış. 17 kişilik listede ilk sırada yer alan ve listedeki tek Tunuslu olan Ramazan oğlu Amuda'nın (1702 yılında 33 yaşındayken Livorno'da satın alınan) din değiştirmesi hakkında Livorno hamamı kayıtlarında bir bilgi var: Capucin rahiplerce "inancın temel konularında hassas bir biçimde" eğitildikten sonra Pentecoste* günü olan 27 Mayıs'ta, 1703 yılında Livorno katedralinde vaftiz edilmiş. Gerek bu konuyla ilgili bilgi, gerek nüfus sayımı listesi Hıristiyan olduktan sonra hamamın kaptanı ve vaftiz babası olan Scipione Tordoli'den Liberato Tordoli ismini aldığını söylüyorlar. Tunuslunun hamamda bulunuş süresi yaklaşık bir yıl, bu bir yılın sonunda din değiştirmiş ama Hıristiyan olmasına rağmen 45 yıl sonra bile özgürlüğünü elde edememiş olduğunu gözlemlemek çok enteresan.

1689 Haziran'ında Livorno'da çok değişik bir olay meydana gelir: Yahudi tüccarlar olan sahiplerinin evlerinden kaçan iki kadın köle "Hıristiyan olmak istediklerini söyleyerek Alman askeri birliğinin kumandanını kucaklamışlar" bu konuyla ilgili bilgiyi derleyen Livornolu bilgin şaka yollu "İtalyan dilini ve Hıristiyan âdetlerini çok az bilen iki kadının Hıristiyanlığı kucaklamanın bir Hıristiyan kucaklamakla başlayacağını sandıklarını" varsayar. Hıristiyan olma niyetiyle Yahudi sahiplerinin evlerinden kaçan kadın köleler "ne baştan savılabiliyorlar, ne de Yahudilerin ellerine geri verilebiliyorlardı"; sahipleri ise "hizmet için kadın köle satın aldıklarında Hıristiyan olmayı seçtiklerini her sefer, ödedikleri parayı bile geri alamadan onları yitirmeye zorlandıklarını" anımsatmak zorunda kalmışlardı.[62]

Papalık donanmasındaki din değiştirenlerin sayısı üzerine bazı verileri vaftiz töreni için onlara sağlanan yeni elbiselerin öde-

(*) Paskalya'dan elli gün sonra kutlanan Hıristiyan bayramı.

62 Pera 1888, 137 ve Pera 1899, 197-198. Salvadorini 1974, 12, Pisa'da 1598 ve 1604 arasında sekiz vaftiz olayı belirtiyor.

meleri için tutulan kayıtlardan ortaya çıkarabiliyoruz. Örneğin 1602-1603 yıllarında en azından altmış kadar Türk için elbise yapıldığı kaydedilmiş; otuz kadar vaka için "Yahudi ve Türklerden" söz ediliyor. 1608-1610 yılları arasında kendileri için elbise masrafı yapılan din öğrencilerinin sayısı en az otuz kadar.[63]

Roma Din Öğrencileri Evince gerçekleştirilen din değiştirmeler konusunda çok daha düzenli ve zengin verilerle bilgi sahibi olduk; Rupertus Rudt de Collenberg bu verilerden çok iyi düzenlenmiş bir liste hazırladı ve sonra bu listeden çeşitli istatistikler ve değerlendirmeler çıkardı.[64]

Biz de aşağıdaki tabloyu hazırladık:

DİN ÖĞRENCİLERİ EVİNDE KAYDEDİLEN VAFTİZLER

Dönem	sayı	yıllar	yıllık ortalama
1614-1649	361	36	10
1650-1699	411	50	8
1700-1749	205	50	4
1750-1797	147	48	3
toplam	1.124	184	6

Rastlantısal olaylar ve durumlara bağlı yıllık değişikliklerin (bazı yıllarda hiç vaftiz yok ya da sadece bir iki tane, aksine 1625'te 22 ve 1648'de 23 tane) üzerinde çok fazla durulabilir ve bir on yıldan ötekine ortaya çıkan değişikliklerin vurgulanması mümkün olabilir: 1620-1629 arası 140, 1680-1689 arası 128 vaftiz ama en yüksek karşıtlık sırasıyla 1710-1719, 1740-1749 ve 1760-1769 yılları arasında ortaya çıkan 22 vaftiz, daha sonra 18. yüzyılın sonlarına doğru bu sayı (1790-1797) 11'e iniyor.

İki yüz yıl boyunca görülen bütüncül gidiş bize daha anlamlı görünüyor: Tablonun ortaya çıkardığı gibi din değiştirmelerin sayısı azalan köle sayısı ve oranına paralel olarak kararlı bir biçimde azalıyor.

---

63 Ayrıntılar Bono 1986, 558-562'de.

64 Rudt 1989 özellikle 33 ve 533'te; belirtilen sayı büyük bir olasılıkla sayfaya değil listeye gönderme yapıyor.

Bununla birlikte, kuşkusuz çok ilginç de olsalar bu verilerden kölelerin toplamına oranla din değiştirenlerin yüzdesini hesaplamaya çalışmak için yararlanmak oldukça zor. Gerçekten de Evin bakımlarını üstlendiği din öğrencilerinin büyük bir bölümü papalık devletinde (Roma, Civitavecchia ve diğer liman yerleşimleri) oturuyorlardı, ama diğer devletlerde kalanlar, özellikle Napoli krallığında bulunanlar arasında neredeyse her zaman özgürlük arayışıyla Roma'ya sığınan firari köleler söz konusuydu. Ayrıca din değiştiren kölelerin sadece bir kısmı kürek mahkûmuydu (17. yüzyılda yüzde 7, sonraki yüzyılda yüzde 28), ama büyük bir çoğunluğu özel şahısların elindeki kölelerdi.

Ayrıca göz önüne almamız gereken bir başka durum da kürek mahkûmlarının sadece bir bölümünün belki de çok azınlıkta bir kısmının Din Öğrencileri Evi'nin eğitimini aldığıdır, diğerleri ise Civitavecchia'da ya da başka bir yerde eğitilip vaftiz ediliyorlardı. Bu konuyu doğrulayan birkaç kesin bilgi bulabiliriz: 1651'de kürek mahkûmu Tunuslu Ahmed *S.Giovanni Battista*'da vaftiz edilmişti, ama Din Öğrencileri Evi'nin listesinde yer almıyor; 1744'te Pusula lâkaplı bir Müslüman köle din değiştirmişti ama o yıl Ev hiçbir vaftiz töreni düzenlememişti.[65]

Papalık donanmasının idari belgelerinde çok sıkça vaftiz ve din değiştirmelere rastlanıyor ama ilgili kişilerin isimleri yok; örneğin ifade şöyle "üç Türk'ün vaftiz elbiseleri için masraf" ve benzer ifadeler; bu vaftizlerin Din Öğrencileri Evi'nin kayıtlarına dahil olup olmadıklarını bilmek mümkün değil. Ama kimi kez bazı isimlere rastlanıyor bazen de adları bile anılmıyor, kesin olarak söylenebilecek tek şey, vaftiz edilen bazı kürek mahkûmlarının Roma kurumunun eğitiminden geçmediği: 1690'da papalık donanmasının muhasebe kayıtları en azından dokuz "Türk"ün vaftizi için harcama kaydederken, Roma kurumu o yıl sadece iki yetişkin ve sekiz ila on yaşlarında iki çocuğu eğitmiş; 1692 Ağustos'unda papalık kadırgalarından

65 ASRm, *Galere* 394, 1694-1651, 25 Ocak 1651; *a.g.k.* 395, 1651, 58; *a.g.k.* 379; 1743-1744, 76, 11 Temmuz 1744; Rudt 1989, 117-118 (1651) ve 1744 için hiçbir şey yok.

üç Müslüman vaftiz edilmiş ama Din Öğrencileri Evi'nin kayıtlarında o yıl sadece ama daha önceki tarihlerde (Maria Anna'ya dönüşen on iki yaşındaki Ayşa dışında) iki adamın vaftiz kayıtları yer alıyor; bundan başka bir olayda da, on beş yaşındaki Humidin'den söz ediliyor, büyük bir ihtimalle kürek mahkûmu değil de, bir ev kölesiydi.

Ayrıca üzerinde durmamız gereken bir başka gözlem, evin kayıtlarında ismi görünen din değiştiren Müslümanların belli bir kısmı köle değil ama özgür kişiler (tüccarlar, denizciler, diğerleri) olması; 17. yüzyılda toplamdaki kesin oranları yüzde 5, bir sonraki yıl yüzde 9.[66] Özgür kişiler olduklarından tabii ki bizim konumuz dışında yer alıyorlar.

Dönme denilen İslâm'a geçen Hıristiyanlar arasında olduğu gibi, din değiştiren bazı Müslümanlar arasında da doğdukları inancı terk ettikleri için pişman olanlara rastlanıyordu, bunlar kararlarının sık sık en ağır cezaya kadar giden sonuçlarını kabul ediyorlardı. Şimdiye kadar ortaya çıkarılan ve değerlendirilen olaylar bütüncül bir değerlendirme yapabilmemize izin verecek sayıda olmadığından bazılarından söz etmekle kendimizi sınırlamamız gerekiyor.

Bir Palermo günlüğü "önceki adı Ahmed olan", ne zaman ve hangi koşullar da Hıristiyan olduğunu bilmediğimiz Filistinli Gabriello Tedesco diye birinin başından geçenleri anlatıyor. 1630'da, yirmi altı yaşındayken Hıristiyanlığı bırakmaya karar verir "diğer Kuzey Afrikalı kölelerle kaçmayı başarmıştı". Engizisyon mahkemesi, o zamanki ifadeyle onu yeniden kazanmanın koşulu olarak "kadırgada kürekte beş yıl hizmet etmesine" karar verir ama bizimki kararı duyunca reddetmiş ve "inatla Hıristiyan olarak değil Türk olarak ölmek istediğini haykırmıştı". Bu nedenle yeniden, üç yıl boyunca onu boşu boşuna boyun eğdirmeye çalışan engizisyon yargıçlarının takibine alınır; "giderek daha da inatçı hale geldiğinden" ölüm cezasına çarptırılır. Ama hikâye bununla da bitmez; gerisini adı geçen günlüğün sözcüklerinden dinleyelim:

66 ASRm, *Galere* 376, 1689-1691, 66v-67v, 30 Haziran ve 8 Kasım; *a.g.k.* 377, 1691-1698, 7r, 22 Ağustos; Rudt 1989, ss.159-160, 162 ve 24.

Korktuğundan düzelmiş numarası yaptı; ve sonunda adı geçen 1633 yılında yargılandı; yeniden kazanmak için usulen 5 yıl kadırgada küreğe mahkûm edildi. O beş yıllık süre içinde, çok geçmeden çok kötü bir örnek yarattı çünkü Muhammed'in tarikatına geri dönmüştü; Hıristiyanlarla birlikteyken kendini Hıristiyan olarak gösteriyordu, Türklerle birlikteyken Türk olarak, herkesin içinde Türk tarikatı ve Hıristiyan dininin tek bir şey olduğunu ve birbirinden farklı olmadığını söylüyordu, Kutsal Engizisyon Mahkemesinde yaptıklarını ve söylediklerini korkudan yaptığını, Gabriello değil de Ahmed olarak çağrılmak istediğini açıkça söylemişti.

Islâm'a dönüş girişiminden on yıl sonra 9 Eylül 1640'da "boğuldu ve yakıldı".

Bazıları da peygamberin dinini bıraktıkları için çok büyük bir pişmanlık duyuyorlardı. Kardinal Farnese'nin kölelerinden biri, 1596'da yardım ve yataklık suçuyla mahkûm edilmişti; tam asılırken "Türk'ken döndüğünden Türk ölmek istemişti".[67]

Vaftizler ve vaftiz babaları

Katolik inancında vaftiz kutsayıcı bir eylemdir bu olay sayesinde tanrısal inayet günahkâr insanı kurtarır ve onu inançlılar topluluğunun içine alır, onu Tanrının çocuklarından biri kılar; Hıristiyan birinin yaşamında temel bir andır, hatta öyle ki, onun Hıristiyan olarak doğumudur. Acil durumlar yani ölümcül vakalar dışında vaftize nail olmak için temel şart, din değiştirmek isteyen kişinin Hıristiyan öğretisi konusunda yeterince bilgi almış olmasıdır. Vaftiz olmak isteyen Müslümanlar söz konusu olduğunda bu konuya sıkça temas edilir, örneğin Peder Antonio Maria 1721 Şubat'ında Cenova'dan Trablusgarblı köle Massaut oğlu Mambrucco'nun "korkunç bir suç nedeniyle soruşturma geçirdiğini ve ömür boyu zincire mahkûm edildiğini" yazıyor, "kutsal vaftize nail olma konu-

67 Auria, 1631-1652, 16-17; ASRm, *Archivio Santacroce* 39, 20v.

sundaki büyük hevesi" üzerinde duruyor ve "bizzat kendim onu bir papazın bulunduğu bir sıraya yerleştirdiğimden gerçekten de çok iyi eğitilmiştir" diyordu. İyi niyetli peder, mahkûmun isteğinin samimiyetini sınamak için, ona açıkça "Hıristiyan olduktan sonra Türk'ken işlediği suçtan aklanacağını ve zincirlerden kurtulacağını sanmamasını" söylemişti; bunun üzerine kürek mahkûmu çok kararlı bir biçimde onu şöyle yanıtlamıştı "gerçek inancı kucaklarken böyle bir amacım yok tek amacın ruhumu kurtarmak". Altı ay sonra Civitavecchia'da vaftiz edilmiş gibi görünüyor.

Bazen din öğrencisinin hazırlığı üzerine kanıt çok daha açık bir biçimde ortaya konur, yine Civitavecchia'dan 2 Ekim 1785'te Fransisken rahip Mansueto da Bagnaia şöyle yazıyordu:

> Yaklaşık üç aylık süre içinde Streghetta denilen Faslı köle Mati ile yaptığım çeşitli konuşmalar sırasında onu gözlemleyebildim ve bu konuşmalarla onu Katolik inancında uygun bir biçimde eğitmeyi sağladım, Siz Yüce Efendimize onun bizim Kutsal İnancımızı kucaklama isteğindeki karar ve sebatına ve Hıristiyan inancında çok şey öğrendiğine tanık olduğumu bildiririm.[68]

Kimi kez yine vaftiz belgelerinde yeni Hıristiyanın önceki eğitimi üzerine garanti veren ifadeler bulunur. Kraliyet yargıçlarından Filippo Capace'nin, 13 Nisan 1670'de Cosenza'da vaftiz edilen "Türk" kadın kölesi Maddelena'nın "önce yasal biçimde din bilgileri aldığı ve kutsal inancın gizleri konusunda eğitildiği" bildirilir.[69]

O zamanlar genelde, aşağılık gizli bir tarikat ya da en iyi durumlarda, gerçek inancın yani Hıristiyanlığın aldatıcı bir şekilde bozulması olarak görülen İslâm dininin bir üyesine, yani bir "imansıza" vaftiz onuru verildiğinde, bu olay inançlıların

---

68 ASRm, *Epistolario* 27, 3 Şubat; *a.g.k.* 28, 2 ve 9 Temmuz 1721; ASRm, *Galere* 686, 2 Ekim 1785. *Memorie tripoline (Trablusgarb Hatıraları)* 1911, 721: Caserta'daki din öğrencileri arasında "sınıfta kalanlar pek çoktu".

69 Riggio 1949, 53.

gözünde Tanrı inayetinin gücü ve zaferi biçiminde tezahür ediyordu. Gerçekten de bir Müslümanın vaftiz edilmesi, Arabistan'ın Hıristiyanlarca "sahte" peygamberinin dinine nazaran İsa'nın dininin üstünlüğü ve doğruluğunun kanıtlanması olarak görülmüştü.

O halde İslâm kökenli din öğrencilerinin vaftiz törenlerinin, Katolik dini takviminin bazı kutsal günlerinde, belli kiliselerde özel merasimlerle gerçekleştirilmesinin tercih edilmesi mantıklıydı. Yüksek sınıftan, hatta sivil ve dini, toplumsal hiyerarşinin en üst düzeylerinden vaftiz babalarına başvurulması da inancın sözü edilen zaferine verilen önemin göstergesiydi.

Din değiştiren Müslümanların en detaylı vaftiz betimlemeleri tabii ki kölelerle ilgili değil -açıkça görüldüğü gibi- doğuştan ve sınıfı itibariyle seçkin kişilerle ilgili olanlardı, bu din değiştirme törenlerine büyük bir yankı kazandırmak isteniyordu. Filippo adıyla, 1646 Mayıs'ında Palermo'da vaftiz edilen Tunus Prensi Mehmed Çelebi'nin olayını anımsayalım, prensin oldukça acıklı ve zorlu bir öyküsü vardı, çünkü İslâm'ı bıraktığı için pişman olmuştu ve 1650'de Tunus'a dönmüştü, sonra başka yolculuklar yapmıştı ve çok cesur projeler tasarlamıştı, bunların arasında Hıristiyanlığa dönüş de vardı. Gesù Kilisesindeki tören hakkında yazılmış güncel bir bildiride şu bilgiler yer alıyor:

> Halkın sevgi ve heyecanı dolu alkışları, senfonik müzikler, sesler, trompetlerin, çığırtmaların neşe dolu gümbürtüsü arasında cübbesini giydi, herkes mutluluk gözyaşları dökü yordu, Tunus Kralı Dayının ilk çocuğu olan Mamet Çelebi kutsal kaynakta eski kişiliğine ait kabuğundan, isminden ve eski sanlarından kurtuldu.[70]

Aynı düzeyde şatafatlı ve görkemli olmasa da, kölelerin vaftiz törenleri de kendilerine has bir dekora sahipti ve vaftizin ardından bazı kutlama törenleri yapılıyordu.

---

70 Filesi 1970, 29.

Porcia ve Brugnera kontu Inebahtı'da yakalanan iki "Türk'ü", Bergamo kentinin idareciliğine atandığı sırada, kendisiyle birlikte oraya götürmüştü. Burada iki köle Hıristiyan olmak istemişler ya da buna zorlanmışlardı. Bakın kont, karısına yazdığı bir mektupta kısa bir süre sonra gerçekleşecek tören yemeğinin hazırlıklarını nasıl anlatıyor:

> Âdet olduğu üzere her ikisine de beyaz giydirmek lazım. Vaftiz babaları saygıdeğer rektör rahipler olacak. Ben aynı sabah saygıdeğer Bergamo piskoposuna ve burada bulunan Trau piskoposuna, sayın belediye başkanına, sayın kumandana, Saygıdeğer papa vekili kardinale ve maiyetindekilere, kentin ileri gelen bazı soylularına bir yemek vermek istiyorum. Masada toplam kırk kişi olacak. Tabii ki ben 25-30 dukalık bir masraf yapacağım ama şerefim mevzu bahis, daha azını yapmam mümkün değil bu yüzden masraf kontrolden çıktı ve fazlalaştı ama bütün şehir bunu istiyor ve hem genel hem de özel olarak bu muhteşem kente tutkunum ve bu olayı onlara bir anı olarak bırakmaya mecburum, bütün şehir ve çevre ahali bu vaftize katılacak.[71]

Toscana kadırgalarındaki dört kürek mahkûmunun 24 Şubat 1686'da gerçekleştirilen vaftizi için, hamamdan Livorno katedraline kadar giden küçük bir tören alayı düzenlenmiş, bu olayı peder Filippo da Firenze şöyle anlatıyor:

> Tören alayı düzenine uygun olarak beyazlar içindeki vaftiz olacak kişilerle, vaftiz babaları bir çift oluşturarak gidiyordu ve dört genç önde mumlar ve vaftizde kullanılacak mendilleri taşıyarak ilerliyorlardı [...] Katedralde onlara 4 capucin rahip de eşlik etti ve meydanda Büyük Dükün kardeşi prens Francesco Maria (şimdi kardinal) ve tüm saray erkânıyla karşılaştılar.

1688 Paskalya pazartesinde 13 erkek ve iki kadın köle için düzenlenen tören "bir seferde 15 Muhammedinin vaftizini

71 De Pellegrini 1921, 233-234. Ne mektubun ne de vaftizin tarihi belli.

görmek İtalya'da çok az rastlanır olduğundan" kuşkusuz çok daha görkemli olmuştu. "Âdet olduğu üzere hepsi yeni beyaz elbiseler giyen" din öğrencilerini katedrale götüren tören alayı bakın nasıl oluşmuş:

> Tören alayının önünde Luccalılara özgü bir dirilmiş İsa figürü taşıyan küçük bir melek gidiyordu. Onun ardından hamamın kilisesinde görev yapan din adamlarından birinin taşıdığı fildişinden güzel bir çarmıha gerilmiş İsa figürü geliyordu, onun arkasından her biri, kentin ileri gelenlerinden olan kendi vaftiz babasının eşliğindeki din öğrencileri geliyordu. Tören alayı din öğrencilerinin sayısı kadar melekle bölünmüştü, bu melekler onların arasına girmişti, mumlar ve mendiller taşıyorlardı. Beş din öğrencisi ön sırada, arkalarında 5 melek, onların arkasında yine beş din öğrencisi biçiminde tören alayı ilerliyordu, on beşi birlikte Rosario'nun on beş gizemini, yani gök mavisi giymiş ilk beşi sevinç dolu olanları, morlar giyinmiş ikinci beş kişilik grup acı çekenleri ve beyazlar içindeki son beş kişilik grup şan şeref sahiplerini anıştırıyordu.

On üç erkeğin çoğu "Büyük Dükün köleleriydi", biri İspanya konsolosuna aitti, biri "Kuzey Afrikalı" diğeri "Türk" olan iki kadın Corone kökenliydiler.[72]

Roma'daki vaftizler hakkında çok şey biliyoruz: Genellikle her ikisi de Monti semtinde olan S.Maria ya da S.Salvatore kiliselerinde yapılıyorlardı, bunlar Din Öğrencileri Hayır Kurumunun bulunduğu yerdeki semt kiliseleriydi ya da vaftizler Roma Katedrali, Laterano'daki San Giovanni Bazilikası'nda yapılıyordu. Büyük bir çoğunluğu köle olan, Roma'daki Müslümanların vaftizlerinin yapıldıkları yere göre dağılımı şöyle:

72 Filippo da Firenze 1706, 95-99. Bu kölelerle ilgili bir *Harcama Kaydı* için bkz. not 89.

ROMA'DAKİ MÜSLÜMANLARIN VAFTİZ TÖRENLERİ

Yer	17. yüzyıl	18. yüzyıl	toplam
Laterano'daki S.Giovanni	88	69	157
Monti'deki S.Maria	127	23	150
Monti'deki S.Salvatore	44	58	102
Diğer kiliseler	122	37	159
Manastırlar ve küçük kiliseler	44	21	65
Şapeller ve özel şahıslara ait evler	13	18	31
Hastaneler ve hapishaneler	7	7	14
Törenlerin toplamı	445	233	678
Vaftiz edilenlerin toplamı	769	317	1086

San Pietro'da 17. yüzyılda iki, 18. yüzyılda dört tören gerçekleşmiş, törenlerin büyük bir bölümünde bir tek din öğrencisi vaftiz edilmiş ama yetmiş kez kadar üç ila beş kişilik Müslüman gruplar ve çok az rastlanan istisnai durumlarda da daha kalabalık grupların (altı ila dokuz kişilik) vaftiz töreni yapılmış.

Din öğrencilerinin vaftizi için özellikle kutsal pazar gecesi uygun bir tarihti. Sekiz çocuktan oluşan bir grup (on yaşından on üç yaşına kadar) ve yirmi yaşındaki Faslı bir erkekle birlikte 1733 (4 Nisan) yılının kutsal pazarına rastlayan gün vaftiz edilmişler.[73] 18. yüzyılda din değiştirenlerin vaftiz törenlerinin paskalyaya denk getirilmesi bir geleneğe dönüşmüştü, öyle ki, bir Alman seyyah Johann Georg Kebler seyahat günlüğünde törenden bahseder.[74]

San Giovanni'deki vaftizler, seçilen yerin özelliği nedeniyle, daha ihtişamlı bir hal alıyorlardı ve bazen zamanın gazetelerine haber oluyordu. *Gazette de France* 12 Nisan 1665 tarihinde Roma'dan, bazilikada gerçekleşen dört Türkün vaftizini haber olarak bildirir, Pentecoste arifesi de aynı şekilde vaftiz için uygun bir tarih olabiliyordu: 12 Haziran 1756'da -Chracas tarafından basılan "Günlüğün" bildirdiği gibi- Rodos başpiskopo-

73 Rudt 1989, 565, 601, 602.

74 Keßler 1751, 496.

su mon sinyor Lercari "görkemli bir biçimde iki Türk'ü vaftiz etmiş ve ardından yapılması gereken duayı da kendisi yapmış", vaftiz olanlardan biri, deniz generali müfettiş mon sinyor Acquaviva'nın vaftiz babası olduğu on beşlik Cezayirli Salem, diğeri İstanbul doğumlu yirmi bir yaşındaki Ahmed Branclino imiş.[75]

Din değiştirme ve vaftiz haberleri günlük yazarlarının ve kronistlerin dikkatini çeken olaylardandı; örneğin Napolili Innocenzo Fuidoro 1661 Ağustos'unda danışman Giovan Battista Iovino'nun kölesinin Hıristiyan olmak istediğini not eder ve 24 Mayıs 1671, pazar günü Kardinal Caracciolo tarafından "kendi eliyle yönettiği ve yaklaşık iki saat kadar süren törende onların anladığı ama onların doğal dili olmayan İlliryalılara* ait bir dille konuşan din adamı Bombace de vardı" ifadesiyle görkemli bir dinsel törenle gerçekleşen altı kadın kölenin vaftizini bildirir; öyle görünüyor ki, Balkanlar'dan gelen kadın köleler söz konusuydu.[76]

Vaftiz törenlerini yönetenler arasında sadece sıradan papazlara değil, sık sık yüksek rütbeli din adamlarına da rastlanıyordu; bu durum konuyla ilgili Roma'daki veriler temel alındığında açıkça görülüyor ama benzer göstergeler aynı durumun başka yerlerde de meydana geldiğini kabul etmemizi sağlıyorlar. 678 törenden 269 tanesinde, eski Müslümanlar piskoposların eliyle Hıristiyan olmuşlar, 51 olayda patrikler ve kardinaller bile var (daha önce anımsatılan 18. yüzyılda papalar tarafından yönetilen altı tören dışında; dört defasında San Pietro'da ve başka yerlerde XIII. Benedetto söz konusudur).[77] Yani üç olaydan ikisinde yüksek kilise hiyerarşisi başrolde bulunuyordu.

---

75 *Gazette de France*, 1665, 454; "Diario Ordinario" 6072, 12 Haziran 1756.

(*) Şimdiki Yugoslavya'yı da kapsayan Balkan bölgesi.

76 Fuidoro 1660-1665, 90, 7 Ağustos 1661, ve Fuidoro 1661-1671, 203, 24 Mayıs 1671. Vaftiz haberleri Floransa duyurularında da bulunur, Lenci 1991'de bildirilmiştir; kadın kölelerin vaftizleri: ASFi, *MP* 2088, 21 Kasım 1695; 27 Ağustos 1696, 8 Ocak ve 28 Şubat 1697.

77 Rudt 1989, 72-73 ve 556-566.

Yüksek rütbeli din adamları ve sivil toplumun seçkin kişileri, pek çok yerde de vaftiz edilen kölelerin vaftiz babaları olarak da karşımıza çıkıyorlar; genellikle bu görev, yeni dine geçenlerin isimlerini aldıkları köle sahipleri tarafından üstlenilmişti. -Müslümanların vaftizleri üstüne şimdiye kadar karşılaşılan en düzenli ve kapsamlı kaynak olan- Roma kurumunun kayıtlarına göre 56'sının vaftiz babası bir kardinal, 5'inin bir başpiskopos ya da piskopos, diğer 99 yeni dindarın vaftiz babaları olarak çeşitli hiyerarşik düzeylerden din adamları görünüyor. Vaftiz babası ya da annesi olarak -1655'te Roma'da İsveç Kraliçesi Cristina ve Modena Düşesi Laura D'Este gibi- hükümdarlar, Fransa, İspanya, Portekiz sefirleri ve sefireleri bile görünüyor. Kolayca tahmin edilebileceği gibi bu kayıtlarda vaftiz babası olarak, büyük bir sıklıkla Roma aristokrasisinin üyelerine, Malta şövalyelerine, noterlere, üniversite doçentlerine ve zengin burjuvalara da rastlanıyor.

Din Öğrencileri Evi sayesinde vaftiz edilen kölelerin vaftiz babaları ve anneleri arasında sadece Romalı yurttaşlar ve kişiler değil ama aynı zamanda diğer İtalyan kentlerinden ve hatta dışardan kişiler (daha önce anılan diplomatik temsilciler dışında) de yer alıyor. Çoğunlukla uzun ya da kısa bir süre için de olsa, Roma'da geçici bir süre için ikamet eden insanlar söz konusu olmalıydı ama bazı durumlarda uzak kentlerden Roma kurumuna din değiştirmek isteyen kendi kölelerini uygun bir biçimde eğitilmeleri ve vaftiz törenine katılmaları için gönderen insanlar da kayıtlarda görülüyordu. Başka İtalyan devletlerinden ya da yabancı devletlerden gelen vaftiz babaları arasında, tahmin edilebileceği gibi Romalılardan söz ederken sıralanan kategorilerden insanlar ortaya çıkıyordu ama Romalılar arasında çoğunluk soylulardan oluşurken, yabancılar arasında memurlar ve tüccarların daha fazla olduğu görülüyor; bu yabancılar İspanyol, Fransız, çeşitli imparatorlukların uyruğundakilerden oluşuyordu ve aralarında iki İsviçreli bile vardı, bunlardan biri 1651 yılında 26 yaşındaki bir Cezayirliye vaftiz babalığı yapan Iacobus Welti idi, iki de İsveçli vardı, biri kraliçe Cristina'nın sekreteriydi, 1682 Şubat'ında İstanbullu Ahmed diye bi-

rinin vaftiz babası olmuştu, diğeri kent senatörü Nicolaus Bielke idi ve bir de İrlandalı vardı: Roger O'Connor, Cezayirli bir kürek mahkûmunun 1723'te vaftiz babalığını o yapmıştı.[78]

Vaftiz belgesinde köle bir Hıristiyan adı ve soyadı alırdı; her ikisi de ya da en azından ikincisi büyük bir sıklıkla vaftiz babasına ya da sahibine ait olurdu.

İşte Catanzaro'daki Santa Maria de Plateis Kilisesi'nde 1686'da düzenlenmiş bir vaftiz belgesi:

> Kutsal Yıl 1686, gün 8, ay Nisan.
>
> Önceden Amet adında olan, Muhammedi Ussi ve Emne'nin oğlu yaklaşık on beş yaşındaki Muhammedi köle vaftiz edildi ve Catanzaro kentindeki Sanctae Mariae de Plateis Kilisesi'nde vaftiz belgesi düzenlendi, vaftiz babalarının adı ve soyadı olan Vitalianus Sorrentino adını aldı. Vaftiz babası R.D. Dominico Sorrentino.[79]

Yani on beşlik Ahmed, Vitaliano ismini ve vaftiz babası Domenico Sorrentino'nun soyadını almıştı.

Yine Catanzaro'da o yıllarda, "muhteşem" sinyor Francesco Di Franza, biri Antonia Saveria, bir diğeri Rosa Assunta adını alan iki kadın köleyi Di Franza soyadı ile vaftiz ettirmişti. Aynı şekilde Livorno'da 1705 yılında Hamsin yortusunda 1 Haziran pazartesi günü, katedralde "halkın büyük katılımıyla" vaftiz edilen "kraliyet dümencisinin" kölesi adını ve soy adını "vaftiz babası" Vitolino Vitolini'den almıştı. Belki her zaman, insanlar bir köleye kendi ismini özgür seçimle ve içten gelerek vermiyorlardı, aksine bazen belli bir emre itaat edilmesi de söz konusu oluyordu:

1708 Şubat'ında da böyle olmuştu, Kaptan Pietro Francesco Minucci "Saygıdeğer Büyük Prensin emriyle hizmetindeki" bir genci vaftiz kaynağında tutmuştu ve köle onunla aynı adı taşımaya başlamıştı.

Bazen yeni Hıristiyana vaftizin rastladığı kutsal günün azizi-

78 *A.g.k.*, 50-71 ve 551-565. 1605 yılındaki vaftizlerde "vaftiz babası" Toscar ı Büyük Dükü hakkında Pera 1899, 137.

79 Riggio 1949, 53-55.

nin adı veriliyordu. 19 Mart 1683'te Livorno katedralinde gerçekleşen vaftizde şöyle bir olay olmuştu: Otuzluk bir Tunuslu olan Negriglia lakaplı Usuffe yani Yusuf, Giuseppe olmuştu, böylece adını değişmemiş ama sadece İtalyanca'ya çevrilmişti. Yusuf ve Francesco'ya dönüşen yine Tunuslu bir arkadaşı "bir yıl eğitim almışlardı".[80]

Bazen vaftiz olan kölenin aldığı isimlerde sahibinin ve vaftiz babasının isimleri birleştiriliyordu: Örneğin daha önce "Muhammedi tarikatın" üyesi olan Cariati prensinin bir kölesi, Palmi'deki S.Maria del Soccorso Kilisesi'ndeki 26 Ağustos 1780 tarihli vaftiz belgesinde (vaftiz babası Seminara dükü Scipione Spinelli gibi) Scipione ve ait olduğu prens gibi Giovan Battista adıyla anılmıştı.[81]

17. ve 18. yüzyıllar boyunca Roma'daki Din Öğrencileri Evinin kaydettiği büyük sayıdaki vaftizler, Rudt de Collenberg'in vaftizlerde alınan isimler üzerine bazı sonuçlar çıkarmasını sağlamıştır: "Eğer vaftiz babası ya da annesi kendi isimlerini vermezlerse, din öğrencisi onların özel isimlerinden türetilen bir soy adı alabiliyor ya da vekilinin veya vaftizi pekiştirme duasını yapan vaftiz babasının veya onu vaftiz eden din adamının bile adını taşıyabiliyor". Bir başka ilginç gözlem de şöyle: "Roma burjuvası daha üst sınıfların üyelerine oranla daha kolay bir biçimde kendi soyadını veriyordu".[82]

Ama somut olarak zaman içinde olayın nasıl geliştiğini çeşitli örneklerle görelim: Karaman kökenli 27 yaşındaki Ali diye biri, 1617 Kasım'ında Joannes Pissanus olmuş, bu isim Kardinal Farnese'nin danışmanlarından biri olan vaftiz babasının adı; Anadolu Türkü Hasan diye biri 1625 yılında, sahibi Perugia Dükü Fulvio della Cornea'nın adını almış; aynı şey Romanyalı Amurat da denilen 1648 de şövalye Mario Bolognetti tarafından vaftize götürülen Mario Bolognetti için de söz konusu.

---

80 Sinopoli 1963: 24 Şubat 1687 tarihindeki vaftizler ve 25 Mayıs 1695; Filippo da Firenze 1706, 92, 107-108 ve 112.

81 Liberti 1968, 4-5; Olla Repetto 1982, 162: Cagliari'de din değiştiren köleler sahiplerinin soyadını alırlar.

82 Rudt 1989, 51 ve 52.

İşte size vaftiz annesi ya da babasından alınan isimlerle ilgili birkaç olay: Isabella Boni, aynı adlı sahibesi tarafından 29 Nisan 1665'te vaftiz töreninde tutulan Dalmaçyalı sekiz yaşında bir kız çocuğuydu, 1689 Mayıs'ında vaftiz edilen Belgrad kökenli erkek çocuk Urbano Urbani, ona vaftiz babalığı yapan prens Urbano Barberini'ye aitti, aynı şekilde, Palestrina prensi Cesare Barberini'nin evlatlığı olan on iki yaşındaki Cezayirli Urbano Barbarucci için de geçerliydi. Bir soyadının harflerinden türetilen çeşitli soyadları arasında Troiano Maria Cavaquavi soyadını da buluyoruz,bu isim İspanya Kraliyet hatibi kardinal Troiano Acquaviva Aragona'nın vaftiz oğlu on altı yaşındaki Cezayirli Ahmed'e verilmiş.[83]

Türetme isimler bir yana, sözü edilen örneklerde de görüldüğü gibi, sıklıkla herhangi bir köle vaftizle çok ünlü ve saygın bir soyadı alabiliyor ve bunu kendisinden sonrakilere bırakabiliyordu. Roma'da Barberini ya da Colonna ya da başka soylu ailelerin isimlerinden onlarca olması ve bu insanların onlarla ortak bir kan bağı bulunmaması bu biçimde açıklanır.

Gerçekten de damarlarında bir damla bile o soya ait kan bulunmayan bir Borbone ile karşılaşabilirsiniz, bu kişi o kölenin soyundandır, Caserta kraliyet sarayındaki işlerde görevli yüzlercesi arasında kral Carlo vaftizde bizzat kendisi 1756 yılında kendi adını vererek Carlo di Borbone'yi tutmuştu ve "bu onurun yanı sıra, ona günde yirmi beş paralık bir emekli maaşı bağlamıştı". Kraliyet sarayındaki işlerin yöneticisi ve tasarımcısının hizmetinde çeşitli görevleri yanı sıra, ayrıca onun katıra binmesinde yardımla görevli bir başka köle 1761 yılında Hıristiyan olurken bu kez kendisi bir Luigi Vanvitelli olmuştu.[84]

Andığımız capucin rahip Filippo'nun değindiği olaylar arasında, 1687 Nisan'ında gerçekleşen birini anımsayalım "önce Yahudi idi, sonra Türk oldu ve sonunda Hıristiyan öldü" diye anılan Cezayirli yirmi bir yaşındaki Abbidala oğlu Usalfed;

---

83 *A.g.k.*: n.18, 30 Kasım 1617; n.57, 29 Mart 1625; n.158, 24 Mayıs 1648; n.256 ve n.391, 11 Mayıs 1689; Meemeth adıyla ve yaşıyla (11) belirtilen çocuk; n.551, 4 Nisan 1733 ve n.560, 28 Mayıs 1735.

84 Nicolini 1911, 46-47.

gerçekten de ölümünden çok kısa bir süre önce, prens Giovanni Medici adıyla hastanede vaftiz edilmişti; -bize öyle geliyor ki- böylesi önemli isimler ölmek üzere olanlara çok daha kolayca verilebiliyorlardı ve bu durum çok basit bir biçimde açıklanabilir: İlgili kişi o ismi kullanamayacak ve dolayısıyla kendi soyundan gelenlere de aktaramayacaktır.[85]

Vaftiz töreni için köle sahipleri doğal olarak köleyi yeni ve bayramlık elbiselerle donatıyorlardı; tören başka harcamalar da gerektiriyordu, mumların alınması, kiliseye bağış, töreni gerçekleştirenlere bahşişler ve benzer şeyler. Bu harcamalarla, özellikle giysi için olanlarla ilgili çeşitli bilgileri çok dikkatli ve sürekli bir biçimde kaydeden papalık kadırgalarının idaresine ait belgelerde buluyoruz, özellikle uzun "Hazine Kayıtları" dizilerinde; bu verilerden belli bir dönem içindeki din değiştirmeler üzerine bazı istatistikler çıkarmak için de yararlanabiliriz.[86]

Yüce Efendimizin kadırgalarının hizmeti için Messina'da yapılan çeşitli harcamaların listesi başlıklı bir hesap kaydı 6 Temmuz 1651 tarihini taşıyor; bu listede, "daha önce Arciri oğlu Ahmed adındaki şimdi Giovan Nicolo denilen Tunuslu bir kölenin vaftizinde iki saygıdeğer rahibe verilen bahşiş ve balmumu kandiller" için yapılan harcamaların da kaydedildiğini görüyoruz. 1688'de vaftiz edilen Karadenizli Mustafa oğlu Hüseyin ile ilgili *Hıristiyan olan bir Türk için kullanılan eşyalar* başlıklı detaylı bir listede şunlar var:

14 karış beyaz yün kumaş	2.10
21 karış beyaz Bevagna kumaşı	0.79
dört düzine beyaz ipek düğme	0.10
üç mendil, biri boyunluk, ikisi kare	0.45
bir gömlek	0.33
bir çift iç çamaşır	0.30
bir çift ayakkabı	0.75
bir çift pamuklu uzun çorap	0.35
söz konusu elbisenin dikimi için	0.46

85 Filippo da Firenze 1706, 96-97, 23 Nisan 1687.

86 Bono 1986, 558-562.

O yıllarda papalık kadırgaları yönetimince vaftiz edilecek her köle için yapılan ortalama masraf altı ila sekiz scudi görünüyor;[87] müteakip yüzyılda da genel olarak bu düzey aşılmamış.

-"Bizim Kutsal İnancımızı kucaklama konusunda etkili isteği" konusunda Civitavecchia'daki S.Maria Kilisesi'nin papazınca güvence verilen- *San Pietro* kadırgası kölelerinden Mambul için 1721 Temmuz'unda hazineci mon sinyor Collica'nın satın alınan "eşyaları" listelediği bir hesapta yedi scudi harcandığı görülüyor, eşyalar arasında "iki gömlek, iki pantolon, iki çift çorap, iki kravat ve iki mendil, bir çift ayakkabı" bulunuyor.[88]

Toscana kadırgalarının köleleriyle ilgili olarak da bir not bulduk, 23 Nisan 1688 tarihli, başlığı şu: *Bugün bizim kutsal inancımıza gelen bir kadın ve 12 erkek kölenin giydirilmesi için yapılan masrafların listesi*; bu not satın alınan malın detaylı hesabının dışında, bize her kölenin asıl adını ve vaftizde aldığı adı bildiriyor (Tunuslu Ali di Abdala Giacomo Poggiali olmuş, Trablusgarblı İbrahim oğlu İbrahim Baccio del Beccuto olmuş ve böyle devam ediyor; kadın köle Coroneli Fatma Mora Francesca Frosini adını almış). Çeşitli uzunluktaki kumaşlar, astarlar, kurdeleler ve düzinelerce düğmenin yanı sıra on erkek, bir kadın gömleği, on bir çift beyaz yün çorap, on çift iç pantolon, on bir çift ayakkabı ve bir o kadar şapka satın alınmış; ayrıca on elbisenin faturası da ödenmiş; toplam ödeme 109 scudi ve küsurat.[89]

Napoli krallığının kadırgalarına bindirilen ama şimdi tedavisi mümkün olmayanlar hastanesinde bulunan on üçlük Bisertalı Ahmed'in "ruhunu tedavi etmek için" vaftizi için 1740 Eylül'ünde "beyaz elbise" istenmiş.[90]

---

87 ASRm, *Galere* 395, 1651, 58, a.g.k. 408, 1687-1691, 28, 3 Mart 1688. Toplam 6.74 scudi olarak belirtilmiş. Başka bir örnek *a.g.k.* 376, 1686-1688, 5 Şubat 1688: altı vaftiz için 53 scudi.

88 ASRm, *Galere*, 424, *Giustificazioni* 1721-1722, 29, 12 Temmuz 1721.

89 ASFi, *MP* 2087, 23 Nisan 1688.

90 ASNa, *Espedienti* 24, 165r-166v.

Şimdiye kadar Napoli, Roma, Livorno ve Cosenza, Messina ve Bergamo, Caserta, Palmi ve Catanzaro'daki tek tek ya da toplu olarak gerçekleşen din değiştirme olaylarını gördük. Aslında kölelerin bulunduğu her yerde aralarında "Hıristiyanlığı seçenler" de vardı ve bu nedenle büyük bir ihtimalle onlarla ilgili bilgiler de bulunabilir. Örnek olarak, zaten bilinen birkaç olayı anımsayalım.

Yine Calabria'da: Amantea'da 1754'te iki vaftiz, büyük bir ihtimalle Inebahtı ganimetinden, Pietramala Baronu Scipione Cavallo'dan elde edilmiş kölelerden. Puglia'da gerçekleşen bir başka olay: Michele diye biri, 29 Mayıs 1669'da, sahibi ve vaftiz babası Oria Markisi don Michele Imperiali'den adını almış, aynı şey din adamı Domenico Pipino'nun kölesi Francesco Domenico Pipino için de geçerli, Marki Giovan Battista Imperiali'nin 25 Mart 1690'da vaftiz oğlu olmuştu.[91]

Caserta kraliyet sarayının işlerinde görevli köleler arasında da pek çok din değiştirme olayına rastlıyoruz. 5 Haziran 1757'de San Vito Katedrali'nde kilisenin papazı isimlerini, vatanlarını, yaşlarını, Hıristiyan adlarını ve vaftiz babalarını bildiğimiz on iki köleyi vaftiz etmiş; en gençleri Tunuslu Ali 20, en yaşlıları 50 yaşında, bir başka Tunuslu Ali, Abramo (yani İbrahim) ve Rayda oğlu. Vaftiz olmadan önceki gün "Casanova hastanesinde" Trablusgarblı Osman diye biri, diğerlerinden farklı olarak vaftiz babasının adını ve soyadını almış Onofrio Paragallo.[92]

Bir başka güney kenti Lecce için çoğunluğu zenci olarak nitelenen 1560 ve 1667 yılları arasında gerçekleşen oldukça fazla sayıda vaftiz biliyoruz, bu köleler arasında ikisi yeni doğmuş: Matteo, "birliğin muhteşem kaptanının zenci kadını" Chiara'nın oğlu (22 Eylül 1587) ve Domenico "muhteşem signor Francescantonio Guarino'nun siyah kadın hizmetçisi" Fatma'nın oğlu (15 Ocak 1588). En azından bu olayda köle kadının adı Müslüman olduğunun kesin göstergesi, 10 Nisan

91 Valente 1973, 547; Argentina 1908, 21; Riggio 1949, 49 ve 52: Crotone ve Caulonia'daki vaftizler.

92 ASNa, *Espedienti* 108, 336r-337v.

1599'da vaftiz edilen "Türk yetişkin" Giovanna da olduğu gibi ve aralarından bazıları "Türk" ve "Kuzey Afrikalı" erkekler. Yaklaşık 150 isim bulunan listenin sonunda -aynı yazar "kilise kitaplarını daha dikkatli gözden geçirerek" daha başka isimler de bulunabileceğini düşünüyor- ve şöyle bir saptamada bulunuyor: "Pek çok başka yerden farklı olarak Lecce'de vaftiz edilen kölelerin ve Türklerin nadiren kendi sahiplerinin soyadlarını aldıkları, hatta hiç almadıkları görülüyor, bazen adları sahiplerinin soyadından türetilmiş".[93]

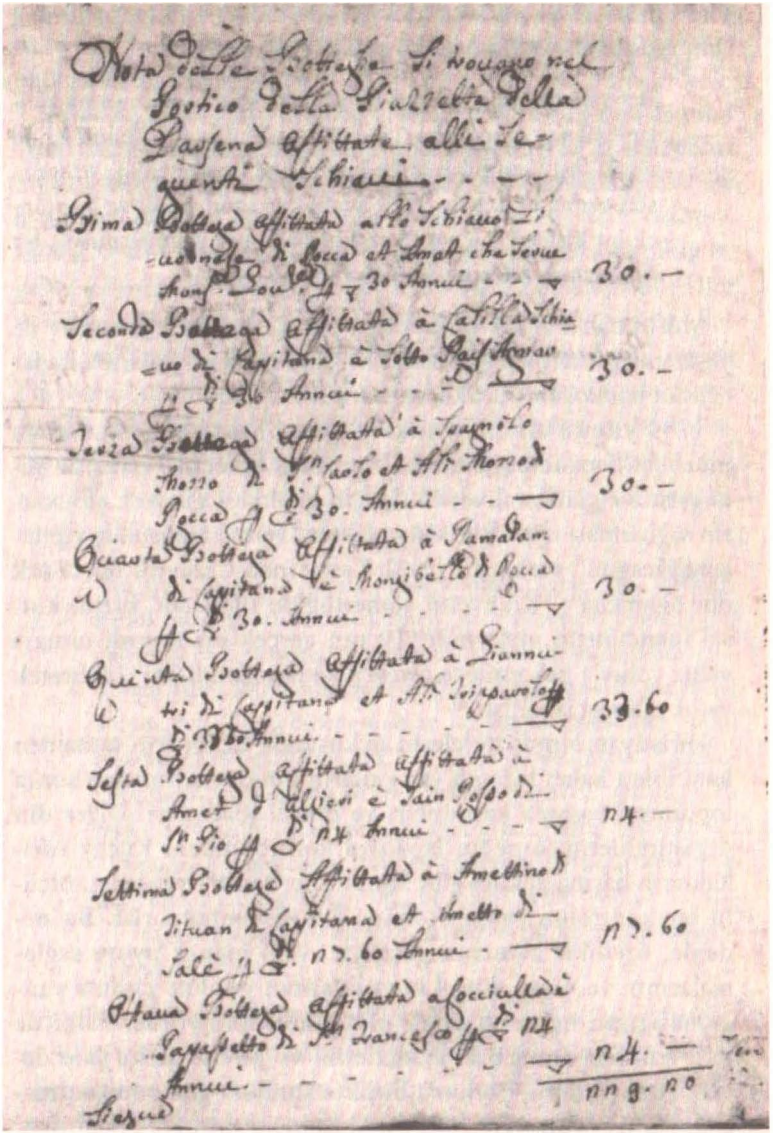
İtalya'nın güneyinden kuzeyine, Calabria'dan Friuli'ye korsan savaşlarında yakalanan kölelerden, çarpışmalarda ve Hıristiyanlık ile İslâm arasındaki kara sınırında yani Balkanlar'daki savaşlarda tutsak edilenlere pek çok yerde vaftiz olayına rastlanıyor. Udine'de belediyenin karar organları pek çok kez vaftiz törenlerinin yükümlüğünü üstlenme konusunda taraf olmaya karar vermişler. 1549 Haziran'ında bir Türk'ün din değiştirmesi için gerekli hazırlıkların yapılması kararlaştırılmıştı ve benzer kararlar 17. yüzyılın ilk onyıllarında verilmişti. Genellikle yetkililer yeni Hıristiyana bir yardım ödemesinde bulunmuşlar: Örneğin bir "Türk kızına" 1608 Kasım'ında "ex pecunia publica"* yüz lira teslim edilmişti. 1617 Nisan'ında Venedik ordusunda asker olarak hizmet eden (büyük bir ihtimalle eskiden köleydiler), "inancımızda eğitilip eski inançlarından arındıktan" sonra vaftiz edilmeyi isteyen dört "Türk'ün" her birine beş duka verilmesine karar verilmişti, tören san Marco bayramında (25 Nisan) "şarkılar ve ilahilerle" gerçekleşmişti.[94]

Palmanova'nın yakın kale kentinde subayların ya da askerlerin hizmetinde bulunan Müslümanlar vardı, bunlar ya köleler ya da eski kölelerden ibaret bir gruptu. Yerel kayıtlardan onlardan bazılarının vaftizlerine ait izler bulunuyor. 1655 Ha-

93 Foscarini 1908, 309; kronolojik listede İslâmi adı ve geldiği ülke yer almıyor. Gallipoli'deki vaftizler Liaci 1962, 191-192'de; Bari'de 1585 yılında gerçekleşen bir vaftiz Massa 1908, 266'da. Calabria'daki Palmi ve Semirana'daki vaftizler: Liberti 1968.

(*) "kamu parasından"

94 *Archivum Civitatis Utini*, 1522-1740, 94-95; küratör, P.C. Ioly Zorattini büyük bir nezaket göstererek bana da bir kopya verdi.

Civitavecchia tersanesinde bulunan ve kölelere kiraya verilen dükkânların listesi (Roma Devlet Arşivi, Camerale II, *Epistolario*. Civitavecchia, busta 70, 19 Kasım 1727). Kültürel ırlıklar ve Etkinlikler Bakanlığı'nın izniyle yayınlanmıştır (21/1999). Kopyalanması yasaktır.

ziran'ında 23 yaşındaki Mekkeli Abdala Hıristiyan olmuş, onun maceralı yaşam öyküsü şöyle özetlenmiş:

> Daha on altı yaşındayken İngilizlerce köle yapıldı, sonra Hollandalılarca satın alındı ve onlar tarafından [...] teslim edildi ve bu kişi tarafından İsveç kraliçesine hediye edildi ve sonra son olarak Moscovia dükü tarafından satın alındı ve 5 ay önce bu kişiden kaçtı ve kendini Bossonia yakınlarındaki bir Capucin manasırında buldu.[95]

Müslüman köleler bulunduğu sürece din değiştirmeler de yaşanmıştı -üstelik az da olsa 19. yüzyılın ilk on yıllarına kadar Müslüman köleler varlıklarını sürdürmüşlerdi-.

1789 yılının Aralık ayında Cagliari başpiskoposu "orada müebbet hapiste bulunan [...] iki Türk kölenin" vaftizini bildirmişti ve genel valiye "bu iş için giyilmesi gereken elbiselerin sağlanması için ilgili kişiye talimat verme arzusu taşıyıp taşımayacağını" sormuştu. 1801 Kasım'ında Cezayirli bir "Türk din öğrencisi", "Kraliyetin cömertliğine sığınarak, bizim kutsal inancımızın gizlerinde, İsa'nın gerçek bir müridi olmayı vaftiz yoluyla hak etmeye yetecek kadar eğitildiğini" bildirerek vaftiz elbisesi istemişti.[96]

Hıristiyan olmuş kölelerin öyküsünde bizim için tamamen karanlıkta kalan bir yan var: onların din değiştirmeden sonra toplumsal yaşama katılımları ve dinsel ibadetleri. Diğer din değiştirenlerin, örneğin İspanyol kontrolündeki Kuzey Afrikalıların başına geldiği gibi, dinsel otoritenin uyguladığı ölçülü bir kontrolün nesnesi olmuş gibi görünmüyorlar. Bu nedenle, özellikle zamanın geçişiyle, yeni inanca uyum sağlamalarının ve onun dinsel buyruklarının günlük yaşama yansıtmalarının ne denli etkili olduğunu bilmiyoruz; belki de terk ettikleri dinin bazı ibadetlerini ve geleneklerini bile devam ettiriyorlardı. Bununla birlikte şunu da göz önüne alma-

95 Archivio Arcipretale di Palmanova, *Battesimi maschi* (*Erkek vaftizleri*) 1, 21 Haziran 1655; belge bana Alberto Predelli tarafından sağlandı.

96 ASCa, *Segretaria di Stato*, 2.a, 502, 17 ve 18 Aralık 1798; 23 Kasım 1801, 26 Ocak 1802'de yanıtlanmış. Üç "Türk" için bir başka istek 1805 Ekim tarihli.

lıyız ki, eğer bunlar ev kölesiyseler ve uzun süredir Hıristiyan dünyasında bulunuyorlarsa her şeye rağmen belli bir kültür özümsemesi yaşamışlardı.

Buna rağmen bazı anlaşılmaz olaylar da eksik olmuyordu; 1670 Temmuz'unda genel valinin sahibi olduğu "aşağı yukarı on beş yaşlarındaki" bir Hıristiyan kölenin "kutsanmış ekmeği ağzından çıkarıp, bir mendilin içine koyduğu" fark edilmiş; kutsal şeylere saygısızlık ettiği gerekçesiyle, tutuklanmış ve genel valinin iade isteğini reddeden Kutsal Engizisyona teslim edilmiş. Kölenin "Saraydan soylu bir kızın isteği üzerine" bunu yaptığı söylentisi yayılmış; kutsal ekmek hırsızlığı şeytani bir tören için miydi acaba? Kronistimiz bu kutsal şeylere saygısızlık olayı üzerine yorumunu ve başka ayrıntıları daha sonra vermeyi uygun bularak önce hareketli yaşamı olan bir başkasının, eski bir kölenin işlediği başka bir kutsal nesnelere saygısızlık suçundan söz etmiş:

> Her ne kadar Hıristiyan olmaya yöneltilseler de, içtikleri kendi imansız sütlerinden gelen, belli ölçüdeki özgürlüğün getirdiği bazı kusurları ya da bazı vahşi davranışlarını muhafaza eden Muhammedilerin bu alçakça tutumu geçen yıl sinyor don Pietro d'Aragona'nın bir başka kölesinde, yaklaşık on sekiz yaşlarında birinde daha görülmüştü. Pizzofalcone'deki Santa Maria degli Angeli Kilisesi'ne ayin için giden bu kölenin kutsal ekmeği ağzından çıkarıp bir mendile koyduğu görülmüştü. Bunun nedenini soruşturmak için pederlerce alıkonulduğunda, bu olayı genel valinin karısının sarayından soylu bir genç kızın isteği üzerine yaptığını öne sürmüştü.

Bu kez köle genel valiye teslim edilmiş ve "Teatini manastırı denilen yerde" hizmet etmeye gönderilmişti. Napolili kronistin yorumu din değiştiren Müslümanların "Hıristiyan" yaşamını daha ayrıntılı biçimde araştırmak isteyenler için anlamlı bir iz sunuyor.[97]

---

97 Fuidoro 1666-1671, 150. 11 Temmuz 1670; 185-186, 18 Şubat 1671.

Seçkinlerin din değiştirmesi

Hıristiyanlığa geçen köleler arasında genel kitleye oranla daha yüksel bir entelektüel ve sosyal düzeyden insanlar da bulunuyordu ve bu kişilerle ilgili, özellikle nitelikleri hakkında izler çok daha kolay bir biçimde kalmıştı.

Korsan savaşı sırasında yakalanan ve sonra din değiştirerek Hıristiyan toplumuna entegre olan Müslümanların belki de en ünlüsü bugün özellikle onu baş kahraman olarak sunan roman sayesinde tanınan Afrikalı Leo'dur.[98]

-Granada'da 1495'te doğan ama ailesinin sığınak olarak seçtiği Fas'taki Fez'de büyüyen- genç Müslümanın macerası 1518'de, yolculuk ettiği gemi Cerba adası yakınlarında Hıristiyan korsanlarca yakalandığında başlar; genç adamın kültürünün ve zekâsının farkına varılınca, korsanlar onu Papa X. Leone'ye armağan ederler. Hasan ibn Muhammad al-Wazzan'ın kişiliği hümanist papanın ilgisini çeker, tanrıbilim ve hukuk uzmanıdır. Amcasıyla birlikte çıktığı on yıl süren yolculuk sayesinde Sudan Afrika'sını bilmektedir. Suriye ve Mısır'dan İran'a ve daha öteye kadar Doğu Akdeniz İslâm'ını tanıyan şair ve hatip bu adamı Fas sultanı çeşitli diplomatik görevlere uygun görmüştür, 1515'te henüz yirmi yaşındayken Türk Sultanının huzuruna çıkmakla görevlendirilmiştir ve bu fırsatı değerlendirerek Mekke'ye gitmiş ve hac görevini yerine getirmiştir.

X. Leone Hasan'a batı kültürü ve Hıristiyan inancı konusunda eğitim aldırır ve bizzat kendisi onu San Pietro bazilikasında, ona kendi adı olan Giovanni Leone de'Medici adını vererek vaftiz eder, daha sonra ona herkes Afrikalı Leo der. Büyük papanın teşvikiyle Leone *Descrittione dell'Africa** adlı eserini yazar ve bu eser sayesinde Hıristiyan dünyası Magreb ve Sudan Afrika'sı üzerine birinci elden bir bilgiye dayanarak alıntı yapabilme şansını elde eder. X. Leone'nin ölümüyle (1521) Afrikalı Arapça öğretmek için Bologna'ya gider, belki İtalya dışında, Avrupa'da da yolculuklar yapmıştır. 1528'de Tunus'a

98 Maalouf 1986. Biyografik bilgiler için: Zhiri 1991, 29-33.

(*) *Afrika Tasviri.*

gitmek için İtalya'dan ayrılır, orada peygamberin inancını yeniden kucakladığı sanılıyor. Bir yüzyıldan biraz daha fazla bir zaman önce bir tarihçi kendi kendine "baba toprağından İspanyolların hoşgörüsüzlüğü nedeniyle kovulmuş ve tüm gençliğini İslâm topraklarında geçirmiş Endülüslü bir Müslüman" için "daha farklı bir durum söz konusu olabilir miydi?" diye soruyordu.[99]

Bir başka ünlü olay yakalanan ve din değiştiren ama ardından Müslüman tarafınca ısrar ve itirazlarla geri istenen Yahudi denilen, gerçekten de İzmirli bir Musevi olan dönme korsan Sinan'ın genç Müslüman oğlunun başına gelenlerdi. -"Diğer her deliden ve zalimden daha az ama diğer piratlar kadar cesur"[100]- Yahudi, Batı Akdeniz'de özellikle Tiren denizinde etkin olmaya başladıktan sonra Tunus'a gider. V. Carlos tarafından Tunus'un fethi sırasında da (1535) orada bulunmaktadır, kaçarak kurtulur ama "o zamanlar on yaşında olan ve donanmada miçoluk yapan" oğlu Hıristiyanların eline düşer. Piombino prensinin payına düşen bu çocuk "kendi isteğiyle vaftiz edildiği prensin evinde, onun kendi oğluymuş gibi soylu bir biçimde eğitilip yetiştiriliyordu, herkesçe çok sevilerek ve şerefli bir biçimde yaşıyordu".

-On yıldır Kızıldeniz'deki Osmanlı birliğinin kumandanı olan- babası karşı konulmaz bir arzuyla en çok sevdiği oğlunu yeniden görmek istiyordu ve en yüksek dereceli amiral olan ünlü Barbaros'a oğlunun İslâm toprağına geri dönüşünü sağlamasını rica etmişti. 1544 ilkbaharında Elbe'de karaya çıkan Barbaros, Tiren boyunca yaptığı korkunç baskın ve yağmalar sırasında, döktüğü kadar daha "kan ve ateş" tehdidiyle dönme Musevinin oğlunun teslimini sağlamıştı. Yirmi yaşındaki -hayatının ilk yıllarında Müslüman, aile geleneğinden Musevi, artık Katolik, dil ve alışkanlıkları açısından Toscanalı- soylu, babasının bulunduğu Mısır'a gitmeyi memnuniyetle kabul etmişti. "Artık büyümüş, yakışıklı ve terbiyeli" ama artık bir başka

99 Berbrugger 1858, 361.

100 Guglielmotti 1876, 360.

dinin ve uygarlığın mensubu olan oğlunu yeniden gördüğünde yaşlı korsan, ölümüne sebep olacak kadar güçlü ve karmaşık bir heyecan duymuştu. Papalık deniz kuvvetlerinin tarihçisi çok etkilendiği bu olayı "çok nadir rastlanan, acıklı bir olay" olarak yorumluyor.[101]

Kuşkulu ve eksik bilgiler aracılığıyla 15. yüzyılın sonu ve yeni yüzyılın başlangıcı arasında sadece kentleri değil ama Sicilya köylerini de dolduran binlerce köle arasından bir zenci kölenin kader macerasını ve ermişlik öyküsünü şöyle böyle sezinler gibi oluyoruz; bu köleler adaya doğrudan Afrika'dan getirilmiş ya da önce İberya yarımadasında mola vermişlerdi. Sudan Afrika'sından Akdeniz üzerindeki kıyı yerler aracılığıyla gelen zencilerin bir bölümü İslâm inancındaydılar; diğerleri ise Afrika'nın geleneksel dinlerine inanıyorlardı.

Öyküsünü aktaracağımız köle, (aralarında Giovanni Iandaula diye biri de olan) pek çok efendinin, ev ya da yorucu tarla işlerinde hizmette bulunduktan sonra, Michele ve Vincenzo Iamblando kardeşlere satılır. Belki de onlar tarafından Hıristiyan olmaya ve daha sonra Noto denilen Antonio ismini almaya zorlanmıştır (ya da belki çok daha önce vaftiz edilmişti); özgür kalınca kendini keşiş hayatına adar.

Antonio bağ bahçelerde sadaka toplarken kıyıda karaya çıkan ve köyün biraz iç tarafına adam yakalamak ve yağma yapmak için giren bir Müslüman korsan grubunun eline düşer. Tunus'a götürülür -yaklaşık 1500'lerde- keşiş baskılara ya da aldatıcı hoş sözlere boyun eğdiğinden Müslüman olur. Yeni inancında öylesine coşkulu ve bilgili görünür ki, Magreb kentinin hükümdarı katında ve halk arasında bir ermiş gibi ün sahibi olur. İtibar ve saygı gören Antonio bir biyografın kanıtlarıyla yazdığı gibi kırk yıl kadar "vitam miberabilem ut lutulentus sus"* sürer.[102]

Yıllar ilerledikçe, bizim bilmediğimiz bazı koşullar nedeniyle

101 Guglielmotti 1876a, 123-124.

(*) "Ağlayan bir domuz gibi acınacak bir yaşam".

102 Gaetani 1657, 278, ayrıca bakınız Bono 1966.

ya da sadece ölüme yaklaştığı düşüncesi ve ya yaşadığı bir psikolojik süreç sonucu eski Sicilyalı kölede pişmanlık duygulan ortaya çıkar. Büyük bir gizlilikle çektiği acıyı, o dönemde Tunus'ta tutsak olan ve Magreb kentinde oturan Hıristiyanların ruhani rehberi sayılan yetkin bir din adamına açıklar. Din adamı düşünmek için bir gecelik süre ister; kendini pişmanlığın samimiyetine inanma arzusuyla, İslâm savaşçısının kiliseyle barıştırılması gibi yankılar uyandıracak bir davranışın Hıristiyanlar açısından taşıdığı tehlikeli sonuçların korkusu arasında gidip gelirken bulur. Sonunda pişman olan adamı kabul eder, günah çıkarmasını dinler, onu büyük suçlarından arındırarak ekmek ve şarap ayini düzenler. Yeniden kazandığı inançta kararlı Antonio Tunus sultanının önünde Hıristiyanlığa dönme niyetini bildirir ve ölüm cezasına çarptırılır, asılarak idam edilir (tarihi bilmiyoruz 1540 ile 1548 arasında olmalı). Gaetani, *Vitae sanctorum siculorum** (1657) adlı eserinde, taşlanan, ateşe verilen, sonunda bir kuyuya atılıp toprak ve taşla gömülen Antonio'nun cansız vücudunun uğradığı işkence hakkında pek çok ayrıntı sunar, epey bir zaman sonra bazı Liguriali tüccarlar kemiklerini elde edip gizlice Cenova'ya götürmeyi başarmışlar.

Yarım yüzyıl kadar sonra, kendileri de Sicilya'da doğan ve vaftiz edilen Afrika kökenli kölelerin oğlu, Messina'daki San Fratello doğumlu Benedotto figürü ortaya çıkar.[103] Yani bu kez Hıristiyanlığı sonradan seçmiş bir köle söz konusu değildir ama kölelerin oğlu söz konusudur, bu kişinin anısı günümüz bağlamında bize tamamen tesadüfi bir durum gibi görünmedi. Benedetto'nun, Cristoforo isimli babası zengin bir toprak sahibi olan efendisi Vincenzo Manassari'den soyadını almış. Annesi Diana Larcari de ya Manassari ailesinin ya da kendisine özgürlüğünü veren Lanza ailesinden bir şövalyenin kölesiydi. Hıristiyan olarak eğitilen çocuk, Manassari'nin sahip olduğu topraklarda çalışmayı sürdürürken, erdem sahibi ve dindar olduğunu göstermiş.

(*) *Sicilyalı Azizlerin Yaşamı.*

103 Biyografik ve bibliyografik bilgiler Bono 1966'da, ayrıca Mariani 1990, azizin biyografisi ile ilgili.

Yaklaşık yirmi yaşındayken, yani artık özgür bir adam olduğunda, Santa Domenica'dan çok uzakta olmayan Girolamo Lanza tarafından kurulmuş keşişler cemaatine girmiş. Fransisken tarikatının takipçisi olan bu cemaatle Agrigento yakınlarındaki Raffadali'ye gitmiş, orada sekiz yıl kalmış daha sonra Palermo'dan çok uzak olmayan Carini'de kalmış. O zamanlar, halk arasında ahlâki tutumu açısından ermiş olarak ünü yayılmaya başlamış ve geleneğe göre ilk mucizelerini gerçekleştirmiş. Lanza'nın ölümüyle cemaatin başı seçilmiş, onu insanların aşırı ilgisi ve merakından kaçırmak için Palermo yakınlarındaki Pellegrino dağına götürmüşler; orada azize Rosalia için tapınmayı başlatmış.

1559'da IV. Pio tarafından getirilen hükümlere uyularak cemaat dağılmış ve üyeleri yetkelerce onaylanan düzenli tarikatlarından ya birine ya ötekine girmişler. Belki çok kısa bir süre için Fransisken rahipler arasında kaldıktan sonra Benedotto, Minorit rahipleri arasında kabul edilmiş, üç yıl Giuliana'daki Sant'Anna Manastırı'nda kalmış, sonra Palermo'daki S.Maria del Gesu Manastırı'na geçmiş, orada mutfak görevlisi olarak çalışmış. Bu mütevazı görevi tüm ömür boyu sürdürmek istemiş, hatta 1578'de laik papaz* konumunda kalmasına ve asla tanrıbilimsel ve din dışı konularda hiç eğitim almamasına rağmen olağanüstü erdemlerinin keşfedilmesiyle manastırın başkanı seçildikten sonra bile bu işi sürdürmeyi istemiş. Agrigento'da yapılmış yöresel bir rahip meclisi toplantısında halkın hayranlığı ve tarikatındaki diğer rahiplerin onayıyla evrensel değerde biri olarak kabul edilmiş.

1581 vekil seçilmiş ve papaz adaylarıyla çömezlerin hocası olmuş, aziz olarak ünü giderek daha yaygın bir hale gelmiş, mucizelere aracılık ettiği söylenir olmuş, bu arada uzman tanrıbilimciler bile ona öğütleri ve rehberliği için başvuruyorlarmış. Birkaç ay süren bir hastalıktan sonra, Palermo'daki manastırda 4 Nisan 1589'da ölmüş, Palermo'da bulunan bir günlük Fransisken rahibin köle kökenini anımsatarak bu olayı

(*) Bir tarikata bağlı olmayan papaz.

kaydeder: "S.Maria d.Gesu tarikatından zenci köle rahip Benedetto öldü".[104]

Ölümünden birkaç yıl sonra, kilise tarafından kutsal kişi sayılması için tanıklıklar toplanmaya başlanmış; 1652'de Palermo senatosu onu kentin koruyucusu ilan etmiş. 1734 yılında XIV. Benedetto tarafından kutsal kişi ilan edilmiş ve 24 Mayıs 1807'de VII. Pio tarafından aziz ilan edilmiş. Siyah ya da Kuzey Afrikalı Benedetto olarak tanınan, Afrikalı kölelerin mütevazı çocuğunun öyküsünde en çarpıcı yan ününün ve kültünün ölümünden sonra hızla Sicilya'dan İspanya ve Portekiz'e (1619'da Lizbon'da Hıristiyan Kuzey Afrikalılar onun adıyla bir tarikat kurmuşlar) yayılmış olmasıdır.

Benedetto figürü Lope de Vega'nın iki binden fazla tiyatro eseri arasında, pek de kaliteli sayılamayacak bir eserine ilham verdi, *Vida y muerte del Santo Negro Illamado San Benedito de Palermo** bu arada 18. yüzyıl ortalarında Madrid'de tavernalarda şarkılı öyküler anlatanlarca kullanılmak için *Vida del portentoso negro san Benito*** üzerine bir kitap basılmıştı. Siyah azizin kültü İberya yarımadasından Latin Amerika'ya geçmişti:Meksika, Peru, Brezilya ve başka birçok yer. Bir biyografın dediği gibi ona gururla "neredeyse kendi Milletlerinden ve her zaman denildiği gibi kendi türlerinden biri olarak" gören özellikle siyah köleler tapınıyorlardı.[105]

Yakalanan ve köle kalan sonra Hıristiyanlık dinini seçen köleler arasında bazıları kendilerini dini hayata adamışlardı -bazen laik papaz olarak ya da daha sıklıkla bir tarikata bağlı olarak yaşayan bu kişiler- ya azizlik ya da öykülerinin diğerlerine benzemeyişi nedeniyle ün kazanmışlardı. 17. yüzyılda peder Domenico Ottomano olayı da böyleydi, Hıristiyan olmuş ve vaazcı rahipler tarikatında kendini dini yaşama adamıştı. 1644 Eylül sonunda, annesiyle birlikte *La Sultana* isimli Türk kalyonunda yolculuk ettiği sırada henüz küçücük bir çocukken

104 Paruta 1500-1613, 116.

(*) *San Benedito Adındaki Palermolu Zenci Azizin Yaşamı ve Ölümü*

(**) *Zenci San Benido'nun sıra dışı yaşamı*

105 Benegasi Y Luján 1750; Carletti 1805, 86.

yakalanmıştı; Türk sultanı İbrahim'in oğlu olduğu sanılmıştı, annesi de köle olarak hizmet etmişti.

Türk kalyonu bir sürü yelkenli kadırganın eşliğinde İstanbul'dan İskenderiye'ye giderken Rodos yakınlarında general kaptan, Fransız Gabriel de Chambres Boisbaudran'ın emrindeki Malta şövalyelerinin birliklerinden birinin saldırısına uğrar ve uzun bir çarpışmadan sonra teslime zorlanır. Bu şanslı vurgun şövalyelere sıra dışı ganimetler sağlar, gerçekten de şunlar söz konusudur:

> Belki de Costantinopoli'den şimdiye kadar yola çıkan en büyük kalyonlardan biri, içinde 400 yeniçeri, 200 yolcu ve denizci, aralarında 30 yıl boyunca Büyük Türkün Hareminin Yöneticiliğini yapmış olan bir Ağa ve aileleriyle birlikte pek çok başka insan, İskenderiye'ye, oradan da Mekke'ye Muhammed'in Tapınağına giden zengin insanlar".[106]

Çocuk Ahmed Malta'da vaftiz edilir ve yirmi yıl kadar sonra Domenico Tommaso adıyla vaizcilerin tarikatına girer, Palermo'daki san Domenico manastırına kabul edilir ve uzun bir süre orada bir portresi saklanır. Bu arada, büyük kalyonun yakalanması ve Venediklilerin Kandiya adasındaki Malta birliğine verdiği koruma sözü adanın adıyla bilinen savaşın başlamasına neden olmuştur.

1665'te Dominiken rahibi olan Türk prensi Avrupa'nın çeşitli saraylarına yönelik -Floransa, Modena, Parma, Torino- uzun bir yolculuk yapar ve gittiği yerlerde törenler ve onurlarla kabul edilir, aynı şey iki yıl kaldığı Paris'te de yaşanır. Fransız başkentinden o sıralar Türk'e karşı savaşta ilk planda yer alan Venedik'e geçer, o bağlamda, peder Domenico -doğru ya da yanlış kendini Sultanın ilk çocuğu saydığından- Türk karşıtı bir politik plan çerçevesinde yer alır. Papalık birliğinde denize açılıp Papanın yeğeni Vincenzo Rospigliosi kumandasındaki Malta kadırgalarının eşliğinde Doğu Akdeniz'e varır. Sözde prens Anadolu'daki Müslüman ve Hıristiyan halkı Sultan'a

106 En yeni kaynakçalar arasında: Callus 1918, Bernardy 1936; alıntı *Relatione* 1644'ten.

karşı isyana kışkırtmaya çalışır, niyeti Ege adaları ve Türkiye'nin kıyı bölgeleri arasında kendi krallığını kurmak ve kardeşi saydığı Mehmed'e karşı koymaktır.

Bu akıl dışı plan acınası bir biçimde başarısızlığa uğramıştır, "Roma saf zihinsel bir dar görüşlülükle bu olayı, tamamen karşıt bir ideoloji ve kavramlarla hareket eden bir muhalifin tepkileri olarak değerlendirdiğini" göstermeye çalışırken olay Türklerin gözünde "Katolik bir rahibe dönüşen bir Türkün Peygamberin kılıcını kuşanma isteği grotesk bir şaka" gibidir.[107]

Öykü Kandiya'nın teslimine (27 Ağustos 1669) ve Doğu Akdeniz'deki Osmanlı konumunun güçlenmesine kadar başka bir seyir izler. O zaman Peder Domenico Moralı Grekleri Osmanlı yönetimine karşı başkaldırıya teşvik eder, bu her türlü akılcı dayanaktan yoksun bir operasyondur, sonra Venedik'e döner, oradan da Roma'ya en sonunda politika sahnesinde bir daha görünmez olur. Sonunda Malta'da 1676 Ekim'inde ölür.

Din değiştiren ünlüler demeyi istediğimiz bu kişilerin yanı sıra, genel köle topluluğuna oranla bazı ölçülerle önce çıkan pek çok başka kişi bulunabilir. Din değiştirenler arasında "Ussan d'Aroch, Hoca konumunda, yani papasso, Kur'an yorumcusu ve vaizi" gibi, daha önce sözü edilen 1687'de Ancona'da Dalmaçya kıyısından yola çıkan iki korsan fustasının geçirdiği deniz kazası sonucu meydana gelen olay gibi, bazı papassoların ya da hocaların da bulunması bizi şaşırtabilir, bu fustalardan biri tamamen batmış ve neredeyse tüm mürettebatı ölmüş, karaya oturan diğerinden 73 batıl inançlı yakalanmıştır ve bunların arasında ölmek üzereyken Hıristiyan olan bir hoca da vardır -ya da Hıristiyan yapılmış desek daha iyi olabilir-. Örneğin 1726'da Arapça konuşan Dominiken peder sayesinde Hıristiyan öğretisinde eğitilen ve vaftiz edilen bir papasso hakkında bilgi bulabiliyoruz, ertesi yıl aynı kişi onu Civitavecchia'dan uzaklaştırmak için ricada bulunuyordu, çünkü eski dindaşları ona belli bir düşmanlıkla yaklaşıyorlardı:

---

107 Eickhoff 1991, 257.

> ve şimdi hep herkesçe kötü gözle bakılıyor; Siz Yüce Efendimizin merhameti ve bağışlayıcılığına sığınarak onu ruhunu ve vücudunu kurtaracağı Roma'ya göndererek diğer tüm kölelerin gözlerinin önünden ayırmanızı rica ediyorum, çünkü burada yaşlı olduğundan gerekli yiyeceğini ne yolla sağlayabileceğini bile bilemeden sefalet ve üzüntü içinde yaşıyor.[108]

Sadece önemli olaylar arasında değil ama farklı zamanlarda ve yerlerde din değiştiren çok sayıdaki Müslüman arasında da, kendine tamamen dini yaşama adayanları buluyoruz: Bari'de eski bir köle kadın Porzia Bonomo 1694 yılında rahibe olmak için çeyiz yerine 500 duka alır; din değiştiren bir Müslüman 1709'da reformist Fransisken olabilmesini sağlamak için ve üstelik sadece bu şartla özgür bırakılır.[109]

Bu isteklerin tümü yeni koşula layık davranışlara dönüşmüyordu ya da zamanın sınamasında değişmez kalmıyordu. İşte Villafranca Markisi yönetimindeki Napoli krallığında meydana gelen kınanacak bir olay, tarih Şubat 1671: Eski bir köle, işlediği bir suçtan ötürü -suç ortağına ölüm cezası uygulanırken onun yaşamı bağışlanır, önceki yıl Hıristiyan olmuştur- doğunun çeşitli yerlerinde avare avare dolaştıktan sonra Teatino tarikatına girer ama daha sonra;

> S.Paolo Kilisesi'ndeki S.Gaetano imgesinin üzerindeki değerli sunakları, mücevherleri, gümüşleri çaldığını itiraf etmiş olmasına rağmen daha sonra manastırda bu suçlamayı reddetti, aynı yerde darağacında celladın eliyle öldü.

Olay hakkında bize başka bilgiler veren bir başka Napoli günlüğü bu tüyler ürpertici ayrıntıyı da ekler: "Kesilen başı ve elleri demir bir kafese kondu".[110]

---

108 ASRm, *Epistolario* 37, 24 ve 29 Temmuz, 23 Eylül, 9 Aralık 1726; a.g.k. 39, 15 Ocak 1727. Dilekçe ASRm, *Galere* 661'de, *Memoriali diversi*. 1687 olayı için ASRm, *Carte Politiche* 7, 359, 19 Kasım 1687.

109 Massa 1907, 269-270.

110 Parrino 1770, 396; Fuidoro 1666-1671, 185-186, 18 ve 19 Şubat 1671.

YEDİNCİ BÖLÜM

Kentlerde ve Evlerde

Her sınıftan efendiler

Şimdiye kadar -köle satın aldıkları veya bıraktıkları ya da vaftiz ettirdikleri ya da çeşitli biçimlerde kendi özel mülkiyet haklarıyla iç içe geçen durumlar nedeniyle- sözü edilen tüm köle sahipleri arasında bir olaydan diğerine çok farklı ekonomik koşullardan ve sosyal özelliklerden insanlar ortaya çıktı.

Hükümdarlar, yüksek düzeydeki yöneticiler, soylular gerçekten de en yüksek sayıdaki özel köle sahipleriydi. Bunu söylemek çok kolay, çünkü Rudt de Collenberg'in düzenlediği listelerde bulunan vaftiz edilen köle sahipleri arasında yarıdan fazlası prens, dük ve değişik sınıflardan soylular; din adamları -kardinaller, piskoposlar, yüksek rütbeli din adamları, rahipler- ve Malta şövalyeleri toplamın beşte birini oluşturuyorlar.

Hükümdarlar ve soyluların köle sahibi olmalarında tek neden sadece ev hizmetleri değildi, kendilerine arkadaşlık etsinler ve oyalasınlar diye de köle sahibi oluyorlardı, bu amaçla edinilen köleler cüceler ve soytarılarla aynı kategoride yer alıyordu. Çocuklar ve hatta küçük yaştaki bebekler yeterince meşguliyeti bulunmayan ve sık sık canları sıkılan soylu bayanlar için neredeyse canlı oyuncak bebeklere dönüşebiliyorlardı

ya da soylu yaşıtları için oyun arkadaşı olarak iş görüyorlardı.

Roma'da 1530 civarında kardinal Ippolito de'Medici "salt gücünü göstermek ve eğlenmek için gerçek bir saray" kurmuştu. Paolo Giovio'nun soylu kardinal için yazdığı *Elogio**'da söylediğine göre "Orada hepsi birden yirmiden fazla dil konuşan Numidialılar, Türkler, Hintliler, Etiyopyalılar, Tatarlar vardı".

Gerçekten de 16. yüzyılın ilk onyıllarındayız ve köle grubunda "Türklerin" ve "Numidialıların" (yani kuzey Afrikalıların) yanı sıra Tatarlar gibi kuşkusuz 15. yüzyıl sonlarında ithal edilmiş bazı yeni gruplar buluyoruz, onların Italya'ya gelişi 16. yüzyılın başındaki Akdeniz tarihi çerçevesinde açıklanıyordu.[1]

Medicilerin sarayında dikkatle seçilmiş bir köle Büyük Dükün "sandalyesini" taşımakla görevlendirilmişti. 1622 Ekim'inde bir görevli üç yetişkin mahkûmu belirlediğini söylemişti, "aralarından Cafer oğlu Mossoli [...] adında biri, eski kadırgalarda köle, 35 yaşında yakışıklı, gönderilen ölçüye uygun boyda" olarak tanımlanmıştı. Bu Mossoli, onun isteği üzerine bırakılmıştı çünkü silahsızlanmış kadırgalardan birine ait bir köleydi; oysa diğerlerinden birini göndermek -sırasıyla biri kaptan kadırgada öteki de *Santa Cristina*'da görevliydi- "çok uygunsuz çünkü forsalar takımında zaten eksik bulunan kadırgada hizmet veriyorlar"dı. Her üçü için de "uzun boylu ve yakışıklı oldukları" garanti ediliyordu; sekiz yıl önce Kıbrıs yakınlarında bir şaykada yakalanan Mossoli şöyle tanımlanıyordu: "başında küçük bir kesik var" ama bu kesinlikle görüntüsünü bozacak bir yara değildi.[2]

O yıllarda Napoli başkentinde epeydir genel valilik yapan Ossuna Dükü eline geçen her fırsatta köleleriyle gösteriş yapıyordu, aynı şekilde Moscovia Büyük Dükünün ziyareti için Cagliari yöneticisi Giacomo d'Aragall y Cervellon'un karısı donna Maria 1612'de yedi köleden yararlanmıştı.[3]

(*) *Methiye.*

1 Luzio Renier 1891, 143-144.

2 ASFi, *MP* 2083, 12 Ekim 1622.

3 Monti 1931-32, 152 (1672); Olla 1986, 257.

Aristokrat şair Giovanni Battista Del Tufo'nun *Ritratto o modello delle grandezze, delizie e meraviglie della nobilissima citta di Napoli**'sinin -bazılarınca kaba bulunan- dizelerinde kanıtladığı gibi Napoli'de köleler tahtırevan ve benzeri şeyleri taşımakla görevliydiler:

> Bana nasip olmasa da,
> bir sürü atlı arabanın arasında
> rengarenk çeşit çeşit
> binlerce tahtırevan
> rahatlığa ayrılan
> benim büyük beylerimin
> kölelerinin, hamallarının
> ya da hizmetçilerinin
> omuzlarında taşınan.
> [...]
> Rahat bir tahtırevanda
> bir aşağı bir yukarı
> dönüp durmak
> oh ne rahat.[4]

Ve bu beyler, ister Napolili olsunlar, ister başka kentlerden çok fazla sayıda köleye sahiptiler. 16. yüzyılın ilk onyıllarında, büyük bir ihtimalle Sicilya'da rekor sayılara ulaşılmıştı. 1516'da Trapani'de önemli Fardella ailesi kentteki düşman bir grupla yaptığı çarpışmada "güçleri, cesaretleri ve sadakatleriyle en önde gelen" yüz kadar siyah köleyi alana indirebilmişti. Sienalı soylu Buonsignore Cacciaguerra -16. yüzyılın otuzlu yıllarında Toscana kentinden ticaret yapmak üzere Palermo'ya taşınmıştı- sıra dışı şansının sonucu zenginleşmişti, sahip oldukları arasında "beyaz, Kuzey Afrikalı, erkek, kadın kölelerden (onları görünsünler diye bayram günleri dolaşmaları için özgür bırakıyordu) oluşan onurlu ve güzel 40 kişilik bir aile" bulunan zenginliğiyle gösteriş yapmayı seviyordu.[5]

(*) *Soylu Napoli kentinin harikaları, zevkleri ve büyüklüklerinin modeli ya da tasviri.*

4 Del Tufo 1580, 203.

5 Monroy 1929, 43; Marangoni 1712, 2; De Maio 1964, 66-67.

16. yüzyıl ortalarında Catanialı prens Antonio Statella çok güzel bir köle grubuna sahipti ve tam olarak: Büyük bir çoğunluğu siyah 16 erkek ve iki kadın: kırk yaşında bir Kuzey Afrikalı ve 25 yaşında bir "zenci". Cerba (1560)'da Müslümanlarca yakalanıp tutsak olarak İstanbul'a götürülen ve kısa bir süre sonra orada ölen Don Berlinghieri Requesens -Palermo'da 1560'da- biraz daha azına sahipti. En ince ayrıntılarına kadar çıkarılmış eşya envanterinde mobilyaların, halıların, giysilerin, dekor eşyalarının, gümüş eşyaların ve sayılamayacak kadar çok ve birbirinden çok farklı başka bir sürü eşyanın yanı sıra on dört köle de yer alır, altı erkek ve sekiz kadın, listede "yedi gümüş kaşıktan" sonra ve atlar, taylar, katırlar, buzağılardan önce yer alıyorlar:

Ursula adında beyaz kadın köle, otuz beş yaşında.
Margarita adında bir başka kadın köle, yaklaşık kırk altı yaşında.
Isabellica adında bir başka kadın köle, otuz yaşında.
Ursula Ababatia adında bir başka kadın köle, on iki on üç yaşlarında.
Vittoria adında bir başka beyaz kadın köle, on sekiz yaşında.
Catharinica adında bir başka kadın köle, otuz beş yaşında.
Nuncia adında bir başka kadın köle, on bir yaşında.
Francisca adında bir başka siyah kadın köle, kırk beş yaşında.
Ciciro adında bir başka erkek köle, otuz yaşında.
Bona adında bir başka erkek Kuzey Afrikalı köle, otuz yaşında.
Messa adında bir başka erkek Kuzey Afrikalı köle, yirmi yaşında.
Maffuto adında bir başka erkek köle, kırk yaşında.
Gisuffo adında bir başka erkek köle, yaşlı, elli beş yaşında.
Asan adında bir başkası, elli yaşında.[6]

Don Requesens Sicilya kadırgalarının 1537'den 60'a kadar general kaptanıydı, belki bu kölelerden bazılarını o zamanlar âdet olduğu üzere, zaferle sonuçlanan bazı harekâtlar sonucu ödül olarak elde etmişti. Ama taşralı herhangi bir küçük derebeyi de o dönemlerde on ya da yirmi kadar köleye kolayca sahip olabiliyordu. Soylu Alcamo ailesinden Giovanni di Mastro-

6 Marrone 1972, 49-50.

andrea miras olarak dokuz ev kölesinin ("altı erkek" ve "üç kadın", hepsi vaftiz edilmiş) yanı sıra ortakçılıkla işletilen çiftlikte çalışmak üzere hepsi erkek yedi köle daha bırakmıştı.[7]

Palermolu soylular arasında "ailelerinin hizmetinde köle bulundurmak" modaydı, bu durumu Villabianca Markisi anımsatır ve bu durumu kendi döneminde moda olan şatafatlı faytonlar kullanma alışkanlığına benzeterek şu saptamayı yapar: "Palermo'da kölelerin sayısı inanılmayacak kadar çoktu". Köle ve fayton sahibi olmak sarsılmaz bir zenginliğin göstergesiydi ve Napolili bir günlük yazarı, 1662 Aralık'ında "hırsızlık ve küstahlığı nedeniyle hak ettiği üzere kardinalce görevinden çıkarılan" başpiskoposluk sarayında memurluk yapmış Vincenzo Aieta diye birinden söz ederken, hınzırca "yoksul yazıcıdan" kısa sürede "arabalı ve köleli bir konuma" geçtiğini ortaya koyar, yani kendine dönemin *statü sembollerini* sağlayabilmiştir.[8]

Bu moda Napoli'de de hiç de azımsanmayacak ölçüde takip edilmişti; genel vali Astorga Markisi (1672-1675) kraliyet sarayında, Roma'dan gelen ve kendisi için küçük bir müzik grubu oluşturan "cüceler ve haremağalarının" yanı sıra "kafaları tıraş edilmiş ve başlarının ortasında bir tutam saç bırakılmış bir grup köleyle" sarayını doldurmuştu. Daha da kötüsü, bir kronistin şaşkınlık içinde aktardığı sözlerinden öğrenilebilir: "Genel vali karısıyla normal bir yaşam sürmüyor; evinde, büyük Osmanlı Beyinin yaptığı gibi özel kadınlardan oluşan bir harem var, cüceleri ve Muhammedi köleleri dini ve din dışı kıyafetler giydirerek etrafına toparlıyor".[9]

En azından 17. yüzyılın sonuna kadar köle bulundurduklarını bildiğimiz Romalı ailelerde, köle kullanımı büyük bir ihtimalle daha az yaygın değildi. 1686 Şubat'ında bir korsan kaptan Grek Tommaso Perachi, Livorno'dan, belki de kendi gemisinin finansörü olan prens Massimo diye birine "denize açılacağını ve iyi ganimetler sağlayacağını" yazmıştı.

7 Rocca 1911.

8 Villabianca 1794, 308; Fuidoro 1660-1665, 157, 8 Aralık 1662.

9 Di Giacomo 1899, 152-153.

Grek, prense saygıyla ve kesinlikle çok normal bir ifadeyle "ev hizmetleri için genç beyaz bir kadın ya da erkek köle isteyip istemediğini" kendisine bildirmesini rica etmiş; birkaç hafta sonra "zenciyi yolculuk için emin ellere teslim ettiğini" de bildirmişti. Bu zencinin Fezzan'dan olduğunu, "Türk dilini ve kendi doğal dili olan Kuzey Afrika dilini çok iyi bildiğini" söyledikten sonra pek de alışıldık biçimde gerçekleşmeyen ele geçirilme öyküsünü aktarmıştı:

> Daha önce büyük bir Türk'ün kölesiydi ve Caramania'da bulunuyordu, biz o bölgelerde bulunurken kendi patronundan kendisiyle birlikte iki kişiyle birlikte kaçarak gelip bizi buldu. Ben size duyduğum saygının ve hizmetimin anısı olarak birkaç zenci ya da küçük erkek köle bulmak arzusuyla yanıp tutuştuğum bir sırada geldiğinden, ele geçirdiğimiz bir ganimetten payıma düşen bana ait bir kadın köleyi vererek onu yanıma aldım.[10]

Soylular ya da zenginlikleriyle hava atmak isteyenler için köle sahibi olmanın anlamı somut hizmetlerin sorunsuz bir biçimde sağlanabilmesi değildi. "Genç ve becerikli bir kölenin ücretli hizmetçilerle kıyaslandığında bir lüks olduğu" hesaplandı; köle sahibi olmaya iten bir başka neden: Carmelo Traselli'nin dediği gibi "güzel bir görünüm sunmaları, erkek ya da kadın sahiplerinin ekonomik düzeyinin belirgin göstergesi olmaları, o dönemde tüm kentleri ve tüm insanları saran tekil ve özel olma isteği nedeniyle aşağı tabakadan, orta sınıftan "ayrım" gereksinimini tatmin ediyor olmalarıydı". Daha önce Alberto Tenenti oldukça net bir biçimde şu gözlemi yapmıştı: "16. yüzyıl İtalya'sında köle artık her şeyden önce soylulara ve zengin tüccarlara özgü lüks bir nesneydi".

Aralarında köle ve hizmetçilerle gösteriş yapılmasının da bulunduğu aşırı lüks gösterileri karşısında bazen yasa koyucular müdahale ediyorlardı: Sicilya'da 1649'da yayımlanan bir valilik yönergesi "ister siyah, ister beyaz; ister inançlı, ister

10 Livi, 1928, 63-64.

inançsız en fazla sekiz seyis ya da çömeze veya köleye" izin veriyordu.[11]

Köle sahipleri arasında hükümdarları, kent yöneticilerini, kilisenin önde gelenlerini, askeri kumandada üst mevkide yer alanları ve aristokratları, tüccar ve dükkân sahipleri gibi az çok varlıklı orta sınıftan insanlar ve özellikle hukukçular, tıpçılar gibi meslek adamları, din adamları, entelektüeller ve sanatçılar izliyorlardı. Sicilyalı tarihçi Francesco Maurolico 1544 yılında "Elena adında Türk, beyaz, vaftiz edilmemiş, 100 altın scudi değerinde" bir köleye sahipti; aynı dönemde Palermo'da Romano denilen ressam Vincenzo da Pavia ve karısı Lorenza çok mütevazı koşullarda yaşıyorlardı ve "göründüğü kadarıyla dönemin alışkanlığına uyarak hizmetlerinde kadın köleler tutmaktan başka bir lüksleri yoktu".[12]

Köle sahipleri arasında daha mütevazı koşullarda yaşayan insanlar da bulunuyordu: Rahipler ve dükkân sahipleri, şövalyeler ve zanaatçılar; bazı yörelerde ve belli dönemlerde daha da alt sınıflardan insanların da kölesi vardı. Napolili kronist, Napoli'de sayıları "ondan on iki bine varan erkek ya da kadın köle" bulunduğunu ileri sürüyor ve "her sınıftan, her rütbeden ve her koşuldan insanların köle satın aldığını [...] öyle ki papalık vekilliğinin trompetçisinin bile bir erkek kölesi ve çok güzel bir kadın kölesi olduğunu" söylüyordu ve aynı yıl başka bir yerde, neredeyse küçümseyici bir ifadeyle "bu ülkede çok sayıda Muhammedi bulunduğundan her küçük esnafın köle satın aldığını" yazıyordu. 1669'da Cenova'da "sadece soyluların değil ama sıradan kentlilerin de kölelerin hizmetinden yararlanmasının oldukça alışıldık" bir durum olduğu söylenebilirdi.[13]

Başka birkaç örnek daha görelim. Messina bölgesindeki Tusa'da elli beş yaşlarındaki küçük bir çiftliğin -bir ev, bir depo

---

11 Traselli 1972, 73; Tenenti 1955, 54; Marciani 1962, 274-275; Gaudioso 1926, 31.

12 *A.g.k.*, 24; Di Marzo 1916, 88-90. Orano 1903, 7: 1525'te Roma'da köle sahibi olan din adamları.

13 Fuidoro 1660-1665, 95, 6 ve 7 Ekim 1661, ve 85, 23 Haziran 1661; Bertolotti 1887, 18.

ve ahır, bir zeytinlik ve bağ- sahibi, 1584 yılındaki sayımda Antonino adında 45 yaşlarında yani oldukça yaşlı ve üstelik "kör" bir köleye sahip olduğunu beyan etmişti; bizim Pietro Cito elindekiyle yetinmek zorundaymış anlaşılan! 1662'de Napoli'de "kara ağaçlardan oluşan yola" halat germekle görevli biri, "bir meyhanecinin" öldürülmesi suçundan ölüm cezasına çarptırılan bir kölenin sahibiymiş, bu köle aldığı cezadan sonra Hıristiyan olmak istemiş ve "dar ağacına pişmanlıkla ve korkusuzca" gitmiş.[14]

Toplumsal hiyerarşinin en alt düzeyindekilerden köle sahibi olanlar arasında çok büyük bir hayretle... bu mülkiyet hakkı aslında onlara tanınmamış olsa da, öteki köleleri de buluyoruz. 1685 Eylül'ünde Toscana Büyük Dükü'nün genç bir köle kızla ilgili isteği, ilgili kişiye yerine getirilmesi gereken bir zorunluluk olarak sunulmuştu:

> Burada (Floransa'da) Sardina isimli köle tarafından satın alınan genç Türk kız iyi bir fırsat bulmuş dolaşıyor ve sinyor Gonieri kölelerin bu tür alışverişler yapamayacağı gerekçesiyle kızı onun elinden aldı, tabii ki şimdi böyle bir yasaklama olduğundan, Saygıdeğer Majestelerinin önceki düzenlemeleriyle o sözü edilen Türk gençlerin kendilerini satın alan kölelerin elinden kalmamaları gerekiyor ve bu nedenle Saygıdeğer Majesteleri, sizden bu gençlerin onların elinden alınmalarını ve başkalarına verilmelerini istiyor.[15]

O zamanlar Büyük Dük, sarayından Müslüman kölelerin eksik olmadığı III. Cosimo idi, aralarından biriyle ilgili özel bir anı günümüze kadar gelmiştir: "On altı yaşında çok güzel bir erkek köle, [Büyük Dük] onu hiç değilse ruhunu kurtarmak için vaftiz ettirmişti", ve ona Küçük Cosimo adını vermişti. Büyük Dük gence karşı öylesine aşırı ve şüphe çekici bir ilgi gösteriyordu ki, karısı Margherita Luisa d'Orléans, bunu açıkça yüzüne vuruyor, bu arada tüm saray "hınzırca ama

14 Trasselli 1972, 70-71. Erkek köleye 20 onze değer biçilmişti; Fuidoro 1660-1665, 152-153, 25 Ekim 1662.

15 Livi 1928, 337, 17 Eylül 1685.

çok açık seçik bir biçimde" bu genç köleyi "Odalık Cosimo" diye çağırıyordu.[16]

Daha önce belirttiğimiz gibi İtalya'daki kölelerin tümü Müslüman değildi, hatta şimdi söyleyelim, tüm köle sahipleri de Hıristiyan değildi, özellikle Livorno'da ama başka yerlerde de Yahudi bazı köle sahipleri vardı ve onlar için bazı özel uygulamalar ön görülmüştü. Livorno'da oturanlara başlangıçta tanınan ayrıcalıklar onların serbestçe köle sahibi olmalarına olanak tanırken, 1686 yılında Yahudilerin 16 yaşından küçük Müslümanları köle olarak almaları yasaklanmıştı, bunun nedeni onları Hıristiyan olma olasılıklarını engelleyebilecekleri ve hatta onları Museviliği seçmeye yönlendirebilecekleri düşüncesiydi, bu durum bebekler ve küçük çocuklar söz konusu olduğunda kolayca gerçekleşebilirdi. O yılın haziranında bir Katolik papaz Yahudilerin elindeki tüm Müslümanları (95 kişi kadar) din değiştirmek isteyip istemediklerini kesinleştirmek için sorgulamıştı ama "her biri kendiliğinden aynı yanıtı vermişti: 'Türk doğdum, Türk ölmek istiyorum'. Bu yanıtın onlara öğretildiğine ve bu nedenle onların din değiştirmesiyle ilgili çok fazla bir beklenti içine girilmemesi gerektiğine inanıldı". Bazı köle sahiplerinin sık yaptığı bir şey olan köle kiralanması da, Yahudiler için yasaktı; doktor Casacci ve Giovan Battista Dell'Aquila bu yasayı çiğnedikleri için 1690 Temmuz'unda her birinin birer kölesi haciz edilerek cezalandırılmışlardı. 18. yüzyıl ortalarında Livorno'ya uğrayan bir Alman seyyah Yahudilerin Cumartesi günü kendilerine yasak olan her türlü iş yasağını çiğnememek ve özellikle bu işleri gördürmek için "Kuzey Afrikalı" kadın köleler aldıkları izlenimine kapılmıştı.[17]

Ayrıca Yahudiler Hıristiyan köle satın alamıyor ve ellerindekini tutmaya devam edemiyorlardı. "Pisa'da sinagoga yakın bir yerde oturan" Venedikli Yahudi Lacham, sahibesinin dayaklarından kurtulmak için 1618 Haziran'ında evden kaçan

16 Conti 1909, 9.

17 Pera 1888, 134 ve 141; Keßler 1751, I, 329.

Capoverde adalarından on altı yaşındaki genç kadın kölesi üzerindeki her türlü mülkiyet hakkını anlaşıldığı kadarıyla kaybetmişti; sorguya çekilen genç kadın beyanında şunları söylemişti: "ben iki farklı yerde vaftiz edildim, önce kendi ülkemde ve sonra Livorno'da, [...] Hıristiyan olmak, Hıristiyan gibi yaşamak ve öyle ölmek istiyorum"; Yahudi sahibinin evine dönmek isteyip istemediği sorusuna ise "hayır efendim" yanıtını vermişti.[18]

Evdeki dost ve düşman

İtalya'da ev kölelerinin bulunduğu eski rejim çağında, aile bugün bildiğimizden çok daha farklı oldukça karmaşık ve sert bir yapıya sahipti, bu yapı eş, çocuklar ve hizmetçiler göz önüne alındığında mutlak bir biçimde babanın otoritesine göre şekilleniyordu. Köleler tamamen geniş hizmet kategorisi içine giriyorlardı ve pek çok iş üstleniyorlardı -hizmet ve özellikle üretim- hiyerarşik olarak en alt kategoride yer alıyorlardı.

Ev idaresiyle ilgili çok sayıda ve çok yaygın olan el kitapları ve makaleler okunursa, aile yaşantısının mutluluğu ve düzeninin tam anlamıyla gerçekleşmesi için, iyi yönetilirse çok verim alınabilecek hizmet işlerine yüklenen önemin farkına kolayca varılabilir. Bu metinlerde ev hiyerarşisi -doğal olarak en alt basamakta tüm hizmetçiler ve onların aralarında köleler bulunmaktadır- üzerine dikkatli ve özenli gözlemler geliştirilir, hizmetçilerin seçimi, ilişkilerin en iyi biçimde yürümesi ve yaptıkları işin denetimi için öğütler ve talimatlar verilir; bazen açıkça kölelerden bahsedilir ama biz onları da genel olarak hizmet grubu denen grupta değerlendirebiliriz.

16. ve 17. yüzyıllara ait ev idaresiyle ya da "ekonomisiyle" ilgili yazılarda, efendinin hizmetçiler üzerindeki gücü despot ve tiran bir biçimde tanımlanmıştır, bu öyle bir ölçüdedir ki, "tek kanun emir verenin iradesidir" yani efendinin iradesi; hizmetçilerle kurduğu üstünlük ilişkisi "tamamen 'doğal gereksinim'

18 Zanelli 1885, 112-113, 12 Haziran ve 3 Temmuz.

çerçevesinde ele alınmıştır".[19] Bu gücü en şiddetli biçimde köleler üzerine uygulanabilirliği ve bundan alınan zevk onlara sahip olma nedenlerinden biriydi, hatta her türlü yararlılıkları bile bir yana bırakılabiliyordu, bunu bize Palermolu bir centilmen olan, en yetkin ev idaresi kitaplarının yazarlarından biri Palo Caggio'nun Venedik'te 1552'de yayımlanan *Iconomica* başlıklı kitabının sözleri söylüyor:

> Sahip olduğumuz tüm şeyler arasında, en saygıdeğer, en işe yarar ve en muhteşem şey, kendi irademiz altında başkalarının iradelerinin bulunmasıdır, tıpkı kölelerinki gibi, onların talihsiz soyu, biz neyi uygun görür ve istersek onu istemek zorundadırlar ve bizim yapmalarını istemediğimiz şeyleri de yapmamak zorundadırlar, her ne kadar büyük bir hayvan sürüsüne sahip olan biri mutluluğun doruğunda veya bir kent yöneticisi çok şanslı biri olarak kabul edilse de, aslında onlar, insanlara hükmeden ve egemenliği alında başka insanlar bulunduran biri kadar şansı değildir, çünkü her şey üzerinde egemenlikleri yoktur, birisine şunu yap demek ve ondan hiçbir itiraz duymamak öyle hoştur ki, birine şuraya git demek ve ötekine hadi yaylan demek ya da ahırı süpür ve sen bana atımı getir emirlerini vermekle her durumda her şeye sahip olunmaz mı?[20]

Yani görüldüğü gibi kölelere, -en azından yapılabildiği kadarıyla- üzerlerinde mutlak bir egemenlik kurma zevki için ve bu iyeliği, bugünkü terimlerle ifade edersek bir *statü sembolü* olarak kullanarak gösteriş yapmak için sahip olunuyordu; yani köle satın almanın "gereksiz bir harcama" olduğunu ileri sürmek yersiz olmaz.[21] Bu durum tamamen ekonomik terimlerle ifade edersek, ücretli bir hizmetçi çalıştırmanın köle satın almak ve onlara bakmaktan çok daha uygun olmasına rağmen yeğlenen bir tercih oluşunu da açıklar: Gerçekten de

19 Frigo 1985, 80 ve 82.

20 *A.g.e.*, 83.

21 Tenenti 1955, 54.

bir hizmetçinin yıllık ücretinin bir kölenin satın alınma bedelinin onda birinden yirmide birine giden oranlarda olduğu gözlemlenmiştir.[22]

Yaşadığı kentte ve zamanda köleler hakkında büyük bir deneyim sahibi olan daha önce andığımız Palermolu hukukçu köle seçmek ve onları eğitmek için kesin öğütler verir:

> Köleler ne çok utangaç, ne de çok güçlü olmalıdır, ama yine de sana hizmet edebilecek belli bir ortalamaya sahip olmalıdırlar ki sen onu kendi yönetimle idare edebilesin. Ayrıca sen onu belli bir işe yönlendirdiğinde, gerçekten Efendi olarak tanınmalısın, onlar da hizmetçiliklerini bilmeliler, onlara belli düzeyde eşitlik uygulayabilirsin.[23]

Gerçekten de birkaç satır önce, kölelerin eğer "utangaç ve kadınsı olurlarsa, hiçbir değer taşımayacaklarını", işlerin zorluklarına katlanamayacaklarını ama tersine "aç aslanlar gibi olurlarsa, aşırı bir güce sahip olacaklarını, hepsinin cesur ve güçlü" olması halinde onlara tartışılmaz bir otorite uygulamanın daha güç olacağını söylemiştir.

Hizmetçilerle özellikle kölelerle ilgili söylemlerde, iki karşıt görüş birbirini yerini alıyor ve iç içe geçiyordu: onlara sahip olmanın avantaj, yarar, prestij sağladığı ama öte yandan onların aile içindeki varlığının hoş olmayan durumlara, zararlara, karışıklıklara yol açabileceği. Özel şahısların mülkiyetinde yaygın bir biçimde köleliğin görüldüğü Ortaçağ'dan beri, kölenin "evdeki düşman" olarak tanımlanması sebepsiz değildir ve halk bilgeliği bu durumu atasözlerine yansıtmıştır, Milano atasözü olan "ne kadar hizmetçi, o kadar düşman" ifadesinin söylediği gibi, her hizmetçiden bir düşman çıkabiliyordu.

Germen dünyasında -oraya Balkan sınırlarından yakalanan Müslüman köleler ulaştırılıyorlardı- kölelere kaba kuvvet uygulanmasına yönelik bir çağrı vardı: "Kim bir Kuzey Afrikalı-

22 Marciani 1962, 274, bir buçuk dukalık hizmetçi ücretini 15-30 dukalık fiyatla karşılaştırır; bir başka olay hakkında Trasselli 1978, 148.

23 Caggio 1552,46.

dan iyi hizmet görmek isterse, onu sürekli meşgul etmeli, çok çalıştırmalı ve gerektiğinde dövmelidir".[24]

Buna rağmen bazıları köleleri kendi çocuklarına yaklaştırmaya varan bazı öğütler veriyorlardı. 16. yüzyılda soylu bir Sicilyalının yazdığı *Avvertimenti christiani** de buna benzer öğütler okuyoruz:

> Çocukları ya da köleleri veya hizmetçileri olan biri, tabii ki aslında kendi kanından çocukları olması yeğlense de, bunlara sahip olmayanlardan çok daha iyi bir biçimde Tanrı'yı bilir.

Daha ilerde aile babasının ya da köle sahibinin eğitimsel işlevi bakımından Tanrı'ya benzer olduğu söylenmiştir:

> Bir baba nasıl ki, çocuklarına bazen çocuğun büyüme derecesine göre bazı felaketlere düşmesin diye, para ya da elbise vermeyi reddederse ya da bazı isteklerine hayır derse, bir köle sahibi de aynı amaçla, aynı şeyi kölelerine yapar.[25]

Sahiplerinin çıkarı uyarınca köleler ev işlerinden başka işlere de aktarılabiliyorlardı. Örneğin Porcia ve Brugnera kontu Silvio birkaç kez kendi kölelerinden ikisini Praturlon villası gibi kendi mülkiyetindeki yerlerde küçük inşaat işleri yapan duvar ustalarının hizmetine sunmuştu; "Türkler" emeklerini "ücretsiz ameleler" olarak sunuyorlardı ve bu durum kuşkusuz işin bütünü göz önüne alındığında ustalara ödenecek ücret pazarlığında dikkate alınıyordu; bir yazıda "su getirmeye" yardım ettikleri kesin bir biçimde ifade ediliyordu.

Köleyi sadık bir hizmetçi ve hatta zeki ve onurlu bir işbirlikçi olarak kabul edip onu arkadaşı yapanlar da vardı. 16. yüzyıl ortalarında Messinalı bir tüccar bir köleyi muhasebe konusunda eğitmek için büyük bir özenle uğraşmış, ona güven ve ihtiyatla evinin ve iş yerinin hesaplarını teslim etmişti. Pek çok sahip kendi kölelerinin davranışlarından oldukça

---

24 Origo 1955, Arthaber 1929, 638; Graziano 1937, 77; Stratforello 1883, II, 650.

(*) *Hıristiyan Uyarıları.*

25 Giuffredi 1585, 93.

memnundu ve bunu kesin bir biçimde ifade etmekten de kaçınmıyordu.[26]

Daha az şanslı sahipler içinse söylediğimiz gibi köle "evdeki düşmana" dönüşebiliyordu. Yetkililer hoş olmayan durumları ya da karşılaşılabilecek daha da kötü olayları engellemek amacıyla ailelerin yanında bulunan kölelerle ilgili katı düzenlemeler yapmaktan kaçınmıyorlardı. 7 Temmuz 1598'de Sardinya genel valiliğinin bir duyurusu "özel evlerde hizmet gören köleleri sınırlamak için çeşitli önlemler" içeriyordu. Aile hayatında köle sık sık çatışma, kavga ve karışıklı nedeni olabiliyordu; bazen daha sonra ele alınacağı gibi (7. *Suçlar ve cezalar*) suç eylemlerinin bile baş kahramanlarına dönüşebiliyordu.

Bu durum, "inançsız Türk"e karşı yaygın ve köklü halk ön yargısının yanı sıra, Müslüman kölenin olumsuz imajının baskın olmasını açıklıyor. Ve işte "Cuseju'nun kölesinin" efsanevi figürü, Calabria'daki Monteleone yakınlarında bir çeşmeye yerleşen bir hortlak: "Kötü, kana susamış, kösnül, nefret ettiği insanların gözyaşları ve acılarından zevk alan" genç erkek bir köle. "Şeytan değil, ondan da beter". Efsaneden "çirkin, siyah, kıllı" adamları ifade etmek için "Cuseju'nun kölesi gibi" deyimi türemiş ama bir yüzyıl kadar önce efsaneyle birlikte bu deyim de halk dilinde kaybolmaktaydı. Gerçekten de bir zamanlar İtalya'nın diğer bölgelerinde olduğu gibi Müslüman kölelerin yaygın olarak bulunduğu Calabria'da da o dönemler artık çok uzaklarda kaldı.[27]

Aile hayatında yerini alan, sahibiyle sürekli ve yakın bir ilişkiye giren köle, üstelik evde az sayıda hizmetçi varsa, sahibi ve diğer aile bireyleriyle karmaşık bir ilişkiler ağının içine giriyordu. Bunlar az görünen istisnai durumlar olmasalar da, yine de bazı olaylar bizi oldukça şaşırtabilir: Örneğin Palermo'da 1554'te "Kuzey Afrikalı köle" Ali Cenovalı Scanilia'dan 45 onzelik bir borç almış. Bosnalı köle Süleyman 1680'da belki de sahibi olan Antonio di Francesco Massai'den, kendisine verdi-

26 De Pellegrini 1921, 234-235; Motta 1976, 43-44 ve ID. 1974, 314-315.

27 Pinna 1903, 97, belge 648; Santulli 1894.

ği borç parayı boşu boşuna geri almaya çalışır: Borçlu kişi "sefalet" içinde olduğunu bildirir ve zorunluluktan kurtulur; Costantinopolili bir kürek mahkûmu sahibi topçu başı Üstad Vittorio'dan 1638'de miras olarak "bir döşek" elde eder ama vasiyeti uygulayanlardan bu yatağı alamaz.[28]

Benzer durumlara kürek mahkûmu köleler de düşebiliyorlardı: Aralarında bazı gönüllülerin de bulunduğu yaklaşık on kişi, 1648 Şubat'ında kaptan Marco Fabbroni'ye borç verdikleri 96 lira ve 6 paralık tutarı geri alabilmek için adalete başvurmuşlardı; Sardinya yönetmelikleri şöyle diyordu "Aynı biçimde hiç kimse, hiçbir kadın ya da erkek köleden hiçbir şey satın alamaz, ne de o kadın ya da erkek köleye hiçbir şey üzerine borçlanamaz". Sicilya ve Sardinya kral naipliklerinde olduğu gibi çeşitli devletlerin kanunlarında gerçekten de kölelerle alışveriş yapmanın ve onlara borç vermenin sürekli yasaklandığını görüyoruz.

Bir ev kölesi de, her hizmetçi gibi evde olup biten her şeyden haberdardı, bu nedenle aynı ailenin içinde ya da dışarıda tehlikeli bir şahit ya da ajana dönüşebiliyordu. Kendi sahipleri aleyhine casusluk etmeleri için Sicilyalı köleler 1551 yılına ait bir kral naipliği buyruğuyla resmen kışkırtılmışlardı. Hükümetin nakit paraya ihtiyacı vardı ve bu paranın özel şahıslardan tahsil edilmesi emredilmişti, eğer bir köle "açık yürekliliklе sahibinin malını beyan ederse, malın üçte birini alabilecekti", etkili bir rüşvet![29]

İşte size 1672 Temmuz'unda geçen ve trajediye dönüşen bir Napoli öyküsü. "Sahibesinden kötü muamele gören ve dayak yiyen" bir kadın köle, kadırgalar donanmasında yargıç olan sahibesinin kocasını, hanımının kendisini uzun süredir o dönemin ünlü çapkınları arasında yer alan ve tarihçinin kınayarak 'medeni ve erdemli hayata oldukça uzak' bir adam olarak tanımladığı Giovanni Mugnos ile aldattığını haber verir. İhanete uğrayan koca intikamını ustaca alır: Bir gece, rahatsız numara-

28 Trasselli 1972, 71-72 (başka olaylar da var); Salvadorini 1978, 31-32 ve 40 (mirasçı olma koşulları hakkında).

29 Cutrera 1915, 111-112; Pinna 1927, 63 ve 107; Paruta 1500-1613, 17.

sı yapar ve erkenden yatağa girer; karısının bitişik terasta gizlice âşığıyla buluşacağı saate kadar uyanık kalır, buluşma anı kadın köle tarafından yargıca haber verilir, o da ahlaksız âşıkları iki tüfek atışıyla öldürür".[30]

Bir köle için kendi sahibini ya da başkalarını zor durumda bırakacak asılsız beyanlarda bulunmak ya da dedikodu yaymak oldukça kolaydı. Bu kötü kader Napolili baharatçı Livio di Domenico'nun başına geldi, Baharatçı 1619 Eylül'ünde başka bir sürü şeyin yanı sıra "Büyük Türk'e Harem için birbirinden güzel on iki kadın" götürmekte olan bir Osmanlı yelkenli kadırgasının "büyük ganimetinden" ele geçen kasalarca şekeri satın almıştı. Ödül olarak özgürlüğünü kazanabileceğini uman bir köle "şekerin içinde büyük miktarda mücevher ve altın Venedik dukası" saklandığını bildirir; bu bir yalan ya da en azından büyük bir abartıdır (kasalarda sadece atlar için zengin koşum takımları varmış) ama gerçek ortaya çıkmadan önce "zavallı baharatçı hapse atılmış ve kadırganın direklerinden birine bağlanmıştı".[31]

Sahip ve köle arasındaki sertlikler, düşmanlıklar, gerilimler kuşkusuz yumuşaklık ve nezaketten çok daha sık yaşanan durumlardı. Kölede kendi gücüne saygı uyandırmak ve emirlerine itaat etmesini sağlamak için sahipleri normal olduğu söylenebilecek bir şey olan az ya da çok ciddi cezalara başvuruyorlardı. Ama bazen bu cezalar sadizimin ve zalimliğin abartılı ifadelerine dönüşebiliyorlardı. Kısa bir süre önce vaftiz olmuş, forsalar takımında görevliyken 1720'de Civitavecchia'da Antonio Zavaglios diye birinin hizmetine verilmiş on beş yaşındaki bir erkek kölenin olayı bu duruma örnektir, bu adam ona "kamu mülkiyetinde değil de sanki kendi malıymış gibi davranıyor, ellerini arkadan bağlayarak onu dövüyormuş", çocuk büyük bir umutsuzluğa kapılarak yetkililerin onu bu trajik durumdan kurtarması için "gözyaşları içinde durumundan yakınmış".

O dönemlerde Livorno'da "yaptığı işlerde kendisinde olması

30 Fuidoro 1672-1675, 53 24 Temmuz 1672.

31 Bulifon 1547-1706, 115-116, 3 Eylül 1619. Bir kadın köle ve efendisinin ailesi arasındaki bir tartışmaya örnek için Cancila 1972, 28-29.

gereken o tüm ihtiyatlı davranış ve tavırları takınmaktan uzak görünen" Leeds Dükü "küçük Kuzey Afrikalı kölesine" uyguladığı zulüm nedeniyle öfke uyandırmıştı, bu olay Livorno yöneticisinin Marki Carlo Rinuncini'ye yazdığı bir mektupta şöyle aktarılıyor:

> Bilmiyorum hangi sudan sebeple çocuğa bir sürü eziyet ettikten sonra, işi kulağından iki küçük parça koparmaya kadar vardırmış, dün sabah her zaman taşıdığı kılıcı eline alarak durup dururken kafasına kocaman bir kesik atmış, bir başka yarayı da göğsünde açmış, bu yara nedeniyle cerrahların elinde ve çocuk hayati tehlike altında.[32]

Sahibinin zalimliği yüzündèn umutsuzluğa düşen bazı köleler intihara bile yönelmişler. 1617 Ağustos'unda bir köle "kendi elleriyle asılmış" olarak bulunmuş ve "sahibinin kötü davranışlarına daha fazla katlanamadığı için kendi kendini öldürmeyi yeğlediği" söylenmiş.[33]

Adalet, en azından ilkesel olarak köleleri sahiplerinin zulümleri ve keyfi uygulamaları karşısında koruyordu. "Kanun kölenin yaşamını özgür insanınki kadar savunuyordu" diyor Traselli ve şu ifadeyi kullanıyor "yaşam ve ölüm hakkı denen şey yoktu ve üstelik sahibin belli bir sorumluluğu vardı", bu sorumluluk diğer bölgelerde ve daha sonraki dönemlerde de geçerli olmalıydı. Örneğin 1512'de Sciacca'da bir köle sahibesi, kölesi bir kuyuda boğulduğu için hapse atılmıştı. 1509'da Palermo'da -kraliyette çok önemli bir memuriyette bulunan- bir köle sahibi, aslında haksız yere, kölesinin ölümü üzerine şüpheli bulunduğundan zenci erkek kölesine otopsi yapılmıştı. Kamu köleleri de korunuyorlardı: 1724 Ekim'inde papalık askeri Gaetano Gonzales, bir önceki ay bir geminin ele geçirilmesi sırasında bir Müslümanı öldürdüğü ve birkaç tanesini yaraladığı için yani "ateş etme emrine uymadığı için" zincire vurulmuştu.[34]

---

32 ASRm, *Epistolario* 26, 5 Temmuz 1720; Pera 1899, 240.

33 Bulifon 1547-1706, 108, 21 Ağustos 1617.

34 Trasselli 1972, 76-77; ASRm, *Epistolario* 33, 7 ve 18 Ekim 1724.

Öte yandan köleleri koruyan kanunlar ve önlemler eksik olmuyordu. 1597'de Sardinya'da "kölelere kötü davranılmaması için" bir buyruk yayımlanmıştı. Savoia hanedanın Sicilya'da hüküm sürdükleri dönemde, bir Hıristiyan kadın köle Vincenza Abel vali prens Emanuele Filiberto'ya sahiplerinden -Lentini'de oturan soylu Pietro, Paolo ve Cornelia Grimaldi kardeşler- "sık sık dayak yediğini ve herhangi bir sebeple öfkelendiklerinde kötü muamele gördüğünü ve fırsat bulurlarsa yaşamına son verecek durumda olduklarını" söyleyerek şikâyetçi olmuştu. Zavallı kadın, Grimaldi'nin karısı olan Cornelia'ya annesi donna Elisabetta Abel tarafından çeyizleriyle birlikte verilmişti ve validen sahiplerini, kendi ailesinin ödemeye hazır olduğu bir kefaret bedeli karşılığı kendisini serbest bırakmaya ikna etmesini istiyordu.[35]

Bazen sahipler ya da aile bireyleri nefsi müdafaa için kölelere karşı şiddet uygulamak hatta onları öldürmek zorunda kalıyorlardı. Bu tür bir olay Gallipoli yöneticisi don Cristofaro Malgarego'nun başına gelmişti, oğlunu kendi siyah kölesi karşısında savunmak için olaya müdahale etmişti, bir kaynak olayı şöyle anlatıyor:

> Bir akşam öylesine öfkeliymiş ki, elinde bir kılıçla adı geçen yöneticinin oğlunu odasına kadar kovalamış, gürültüyü duyan yönetici kölenin odasına girmeye yöneldiğini görerek kapının arkasına saklanmış ama önce kandili söndürmüş ve bir eline bir silah, ötekine bir kılıç almış, bütün bunları önceki gürültüler sırasında yapma fırsatı bulmuş ve adı geçen D.Cristofaro'nun bulunduğu son odaya girmek için salona yaklaştığında, adı geçen kölenin gözlerindeki ışıktan yaklaştığını anladığı zaman, ona bir kılıç darbesi indirmiş, köle de tüm gücünü yitirerek yere düşmüş, sadece bir gün daha hayatta kalmış, bu süre de vaftiz edilmesine yetmiş.[36]

Sadece saraylarda ya da özel şahıslara ait evlerde değil, ama

35 Amat 1894, 35, Gaudioso 1926, 54 (tarih belirtilmemiş).

36 Liaci 1962, 187.

dinsel topluluklara ait yerlerde de köleler vardı. 16. yüzyıl ortalarında Sicilya valisi de Vega Thomaso adıyla Hıristiyan olmuş bir yetişkini ve üç yaşından beş yaşına kadar yaşları değişen dört küçük çocuğu Palermo'da Cizvit Okuluna armağan etmişti. Thomaso'nun durumu bizi etkiliyor: Kırk yaşın üstünde "hizmet ederken özenli ve sadık ama özgür olmayı çok istiyor" bu nedenle çalışmak ve başkalarının elinde köle olan karısının ve oğlunun kefaret bedelini ödeyebilmek için para kazanmak istiyor.

Cizvitler tarafından eğitilip din değiştiren ve onların hizmetinde kalan Müslüman kökenli çocukların sayısı hiç de az değildi, pederlerin yazışmalarında bu çocuklardan söz edilir:

> Afrikalı Ignatio çok itaatli değil, daha çok genç, Tanrı'nın yardımıyla düzelecektir, görevli rahibin gözetimi ve günah çıkarma onu kendine getirecektir, ev hizmetlerinde yardım eder.
>
> Afrika kökenli köle Pietro 10 yaşında, çömezlerin hizmetinde, çok hüzünlü oldu ve yaptığı her işi batırmaya başladı. Ona hata yaptığı zaman cezalandırılabileceği bir evde bazı ev işlerinin öğretilmesinin daha iyi olacağını düşünüyorum. Ve böylece yararlı olabilecektir.[37]

Genellikle belli bir anlam karışıklığı yaratan kölelerin aile yaşamındaki konumu ve rolleri konusunda bir fikir sahibi olmamız için günlükler, zamanın haberleri ya da başka belgelerden alınan eksik bilgiler dışında, çeşitli türlerdeki yazınsal metinler de bize rehberlik edebilirler. Bir yüzyıl kadar önce bu durumu Alessandro Luzio ve Rodolfo Renier gözlemlemişler: "Rönesans dönemimize ait komedileri, şiirleri, fıkraları, öyküleri inceleme altına alanlar bu metinlerde o dönemin kölelerivle ilgili pek çok bilgi derleyebilirler" ve ayrıca aynı amaçla Venedikli ressamların ünlü resimlerini inceleyecek olanların da aynı şeyleri bulabileceklerini söylüyorlardı. Bizzat kendileri birkaç örnekten söz ediyorlardı ama daha sonra hiç kimse onların çağrısını gereken ilgiyle dikkate alıp değerlendirmedi.

37 Marrone 1972, 246-249 (1550-1558).

Daha sonraları Filippo Zamboni İtalya'da kölelik hakkındaki cesur makalesinde kölelerin "neredeyse her zaman komedilere mahkûm kılınan kişiler" olduğunu belirtmişti.[38] Biz de çeşitli yerlerde aradık, aramalarımız özellikle tiyatro metinlerinde sonuçsuz kalmadı. Bir erkek ya da bir kadın kölenin önemli ya da önemsiz karakterler arasında görüldüğü komedilerin sayısı tahmin edilebilecek olandan çok daha fazla, bazı komedilerden köleler baş kahraman rolündeler, bazen söz konusu olanlar edebiyat tarihinde belli bir öneme sahip eserler ama çoğunluğu genellikle amatör heveslerle yazılmış sanatsal değeri olmayan kompozisyonlar.

Giovan Maria Cecchi'nin 16. yüzyıla ait, *La Stiava** isimli komedisinin baş kahramanı gibi kadın kölelerden daha ilerde söz edeceğiz, bu komedide bir de "Kuzey Afrikalı" erkek köle var, Tunuslu Giampagolo, olay örgüsünde pek de ikincil sayılamayacak bir rolde, burada pek çok başka eserin arasından Flaminio Scala'nın *Astrolog Isabella astrologa*'**sını anımsatalım, bu eserde de ev köleleri ve kürek mahkûmları, kadırgaların subayları ve köle gardiyanları görünürler. Müslüman bir erkek köle için duyulan aşkı anlatan Benevento masalı *Le ossa del moro**** unutulabilir mi? Masal şöyle anlatılır: Dul kraliçe "bir Kuzey Afrikalıyı seviyordu ve gözü başka bir şey görmüyordu", öyle ki babasının anısına duyduğu kıskançlıkla üvey oğlu Müslümanı öldürür, masal prensin imansız kraliçeye karşı kazandığı zafere kadar sürüp gider. Korsan ya da köle kılığında olsun "Türk erkeğine" duyulan aşk teması -Uzaktan gelen Türk, ey Türk, bizi suçluyorsun ama beni yüreğimden vurdun"- her türlü kesin bağlamın dışında, Napolili Ferdinando Russo'nun şiirinde yeniden ortaya çıkar ve bu şiirde bir "genç bir erkek köleye" açık gönderme bulunur.[39]

---

38 Luzio Renier 1897, 138; Zamboni 1902, 342.

(*) *Kadın köle.*

(**) *Astrolog Isabella .*

(***) *Kuzey Afrikalı'nın kemikleri.*

39 Cecchi 1550; Scala 1611, 107-111; Calvino 1956, 487-489; Russo 1890, 36.

16. yüzyıldan sonra köleler büyük oranda gemilerden ya da bir devletin birlikleriyle yapılan çarpışmalar sonucu ele geçiriliyorlar ve ölümlerine kadar ya da özgürlüklerini elde edene kadar kamu kölesi olarak kalıyor'lardı. Ama er ya da geç bir şekilde satılabiliyorlar ya da özel kişilere verilebiliyorlardı, böylece ev kölelerine dönüşüyorlardı. Bununla birlikte bazıları tam tersi bir süreç yaşıyordu ve bazıları da bir ya da birden fazla olarak statü, kent ya da ülke değiştirebiliyordu.

Yakalanan bazı Müslümanlar kadırgalar limana döner dönmez özel şahıslara satılmış oluyorlardı, tabii eğer bu kişiler donanmanın gereksinimlerine uygun değillerse -özellikle on yaşın altındaki çocuklar, bebekler ve kadınlar-; bir de bu satış işlemi çok nadiren de olsa eldeki kürek mahkûmlarının sayısı donanmanın ve diğer her türlü kamu gereksiniminden fazla olduğunda gerçekleşiyordu. Bununla birlikte, doğal olarak özel şahıslara ev işlerinde yararlanmaları için uzun ya da kısa süre için de olsa donanmada görev yapmış kürek mahkûmlarının tekil satışları da gerçekleşiyordu. Kural olarak öneri ilgili alıcıdan geliyordu; idare öneriyi değerlendirip olumlu ya da olumsuz bir karar veriyordu. Örneğin 1724 yılının Aralık ayında papalık donanmasının hekimi Angelo Togliati 50 scudi karşılığı, Biserta kadırgasında bulunan Cezayir doğumlu, narin yapılı (yani kadırga hayatına uygun olmayan) yirmi yaşındaki Mumen oğlu Ahmed"i satın almayı istemiş ve elde etmişti; adı geçen köle 1722 Mayıs'ında Giannutri adası yakınlarında yakalanmıştı; ilgili kişi aslında nakit para ödemek niyetinde değildi, bilakis gerekli miktar için "pek çok materyal üretmek, her zaman olduğu gibi Saygıdeğer Donanmaya ve diğerlerine bunlara vererek" borcunu ödemek niyetindeydi; kuşkusuz bu biçimde biraz tasarruf ediyordu, kim bilir belki de çok fazla ediyordu.[40]

Bazen bir kölenin diğeriyle değiştirilmesi için teklifler yapılıyordu, kötü niyetli gibi görünsek de, bu tür durumlarda bazı

40 ASRm, *Epistolario* 33, 25 Aralık 1724; *a.g.k.* 111, 6 Ocak 1725. Diğer satış teklifleri *Epistolario* 36'da, 20 ve 25 Haziran 1725.

adam kayırmaların yapıldığını düşünebiliriz. 1724 Ağustos'unda kumandan La Motte belli bir süre ısrar ettikten sonra vaftiz sırasında kendisinin tuttuğu (bu nedenle İbrahim oğlu Ali yerine Carlo La Motte'ye dönüşen) Cezayirli köleyi kendine almayı ve yerine Malta'da satın alınmış, çok güçlü ve bu nedenle küreğe uygun olduğu için övülen bir başka Cezayirliyi koymayı başarmıştı; karar aslında "yenisinin daha iyi olduğu söylediğinden ve diğerinin de Hıristiyan olmasından ötürü" yerinde bir karardı. Önceki yıl aynı şövalye bir başka Cezayirliyi elde etmeye çalışmış ve bu amaçla önceden kölenin üstüne "Majestelerinin onu kendisine armağan etmesi umuduyla kendi giysisini giydirmişti".

Bazen bir bebeği ya da çocuğu, bugün bizim evlat edinme duygularıyla yaklaştığımız çocuklar gibi kabul edip satın alanlar da oluyordu: 1724 yılında Civitavecchialı bir yurttaş yaklaşık 40 scudiye on iki yaşındaki Cezayir doğumlu Hasan oğlu İbrahim'i "sadece onu beslemek niyetiyle ve onu kutsal inanca çekmeyi sağlamak amacıyla" satın almıştı; sözlerini doğru kabul edersek, niyeti hiçbir çıkar gözetmiyormuş gibi görünüyor ve saygıdeğer bir niyet, aksi halde her şeyden kuşkulanılabilir.[41]

Bir kadırganın ya da bir deniz birliğinin kumandanları sıklıkla köle sahibi olabiliyorlardı, çünkü yapılan her yağma için "onur payı" denilen ödülü yani kölelerden birini elde ediyorlardı. Bu gelenekle ilgili papalık donanmasının belgelerinde pek çok ifadeye rastlıyoruz; aslında bu ödülü alanlar genellikle köleyi nakit bir bedele dönüştürmek istiyorlardı, bu bedelin 100 scudi olması konusunda karşılıklı bir anlaşmaya varılmıştı. Örneğin 15 Aralık 1723 tarihli *Kadırgaların gelir ve giderleri* ile ilgili bir kayıtta şu şekilde bir not bulunuyor:

> Şövalye Francesco Guarnieri'ye kumandası altındaki kadırgayla, şövalye Bussi tarafından yönetilen *S.Pietro* kadırgasıyla birlikte geçen eylülde yakaladıkları Türk korsan gemisi için âdet olduğu üzere onur payı olarak verilen köle yerine 100 scudi ödendi.

41 ASRm, *Epistolario* 33, 1 Ağustos ve 18 Aralık 1724; *a.g.k.* 31, 10 Mayıs 1723.

Aynı biçimde San Pietro'nun kumandanı Papirio Bussi de "âdet olduğu üzere kendine bırakılmış köle yerine" 100 scudi almıştı; aynı miktar nakit olarak 1724 yılının Ocak ayında şövalye Ludovico Bussi'ye "önceleri S.Maria denilen Circeo gölünde geçen mevsim yaptığı işlerde gösterdiği dikkat ve özenin ödülü ve Türk gemisinin alınmasında gösterdiği yiğitlik için efendimiz [papa] tarafından armağan edilmiş Türk kölenin bedeli olarak" ödenmişti. Gerçekten de 22 Eylül 1723'te iki papalık kadırgası tarafından gerçekleştirilen vurgun oldukça verimliydi; Tunus kadırgasında 87 adam yakalanmış ve köle yapılmıştı (pek çoğu yaralıydı, aralarında çok ağır yaralılar da vardı, çünkü cesurca direnerek karşı koymuşlardı); ele geçirilen gemiden on üç Müslüman, *San Pietro*'dan ise sadece tek bir adam ölmüştü.[42]

Kadırga yaşamı ve ev yaşamı arasında bir başka bağ da şöyle kurulabiliyordu, köle kadırganın hizmetinde kalmasına rağmen özel hizmete yönlendirilebiliyordu. Bu lütuftan yararlananlar, genel de deniz kuvvetlerinin subayları ya da üst düzeyli bir memur ya da bazı yetkililer olabiliyordu, kuşkusuz tek yükümlülükleri köleyi doyurmaktı. Örneğin 1721'de Amettino diye biri Civitavecchia yöneticisinin hizmetindeydi ve -bu kesin bir biçimde ifade ediliyor- sarayda uyuyordu. Ama ertesi yıl yönetici bir başka köle daha istiyordu çünkü aynı zamanda kadırgalarda komiserlik görevini de üstlenmişti.

Birkaç yıl önce "küçük erkek köle" Adraman, don Alessandro Albani'ye hizmet etmesi için Civitavecchia'dan Roma'ya gönderilmişti. 1728'de "cephane sorumlusu" marki Abbati kadırgaların yönetimine başvurarak bir köle kiralamak istemişti, onun giyim kuşamı konusundaki sorumluluğu da üstüne almış ve geri istenir istenmez iade etme zorunluluğunu kabullenmişti. Daha sonraları, kadırgaların aşamalı olarak silahsızlandığı zamanlarda donanma daha az köle görevlendiriyordu ve yönetim kişisel hizmete ev kölesi vermeyi genişletmiş gibi

42 ASRm, *Galere* 377, 1721-1724, 15 ve 18 Aralık 1723, 24 Ocak 1724. Lodolini Tupputi 1989 tarafından belirtilen diğer olaylar, 295, 304, 348, 362, 369; ASRm, *Epistolario* 31, 27 Eylül 1723.

görünüyor, 1779 Mayıs'ında kaptan kadırganın kumandanına üç ve diğer iki kadırganın kaptanlarının her birine de ikişer köle teslim edilmiş.[43]

1789 sonlarında *Civitavecchia'da bulunan tüm köleler üstüne bir notta* elli kişi üzerinden yarısı "kürekte", Bianchino ve Carbone denilen ikisi yöneticinin hizmetinde ve Smargiasso isimli bir diğeri kaptan Grassi'nin hizmetçisi olarak görünüyor, diğerleri de Rocca'da ya da başka yerlerde hizmet görüyorlarmış. 1794'te Lazio limanında bulunan on iki köleden ikisi özel hizmete gönderilmiş. 1773 yılında Livorno'da "en yaşlı ve en deneyimli olanlarından" otuz sekiz köle -artık çok fazla gereksinim duyulmadığından- kürekçi olarak değil miço olarak görevlendirilmişler yani gerek gemide, gerek dışarıda büyük bir ihtimalle evlerinde bile subaylara ve şövalyelere hizmet ediyorlardı.[44]

Hizmetinde bir köle bulunduran kişinin onu gözünün önünden ayırmaması da gerekiyordu, kölenin kaçması halinde üzerinde anlaşılan bedeli ödemek zorundaydı ve bu bedel 1726 yılının Aralık ayında şövalye Guarnieri'den istenmişti. Ertesi yılın aralık ayında ise, kentte oturmalarına izin verilen papalık donanması kölelerinden beşi, aralarında donanma yöneticisinin de bulunduğu "özel" evlerde yani özel şahısların hizmetindeydiler.

Devlet kölelerinin özel kişilere verilmesi, papalık idaresinde sık rastlanan bir durumdu ama büyük bir ihtimalle başka yerlerde de yürürlükte olan bir uygulamaydı. Örneğin 1682 yılında Toscana deniz kuvvetlerinde kaptan Fabroni bir köleyi kendi hizmetinde kullanmak için istekte bulunduğunda, önceki uygulamalar açısından bir soruşturma yapıldıktan sonra belgelerde bu tür bir uygulamaya ait "hiçbir ize" rastlanmadığı yanıtı verildi ama kaptan Lanfranchi zamanında benzer bir izin verildiği hatırlanıyordu. Yine Toscana'da 1690 yılına ait fermanda "kadırgaların forsalar takımına adam paylaştırılırken

43 Bertolotti 1887, 35; *Epistolario* 29, 1721, 15 Aralık; *a.g.k* 30, 1722, 14 Ocak; *Galere* 420, 1716-1717, 5 Eylül 1716; *Epistolario* 41, 17 Mart 1728; *Galere* 812, 15 Mayıs 1779.

44 Guglielmotti 1884, 102; Bertolotti 1887, 33-34; *Memoria* 1773, 46.

[...] general kaptanın ve diğer kaptanların hizmetine ayrılan" kölelerden söz ediliyordu, general kaptanın hizmetinde üç, diğer kaptanların her birinde ikişer köle bulunuyordu, bunlar büyük bir ihtimalle sadece güvertede değil, karada da hizmet veriyorlardı.[45]

Mimar Vanvitelli, Caserta kraliyet sarayının inşasıyla uğraşırken birkaç köleyi kendi özel hizmeti için almayı başarmıştı, bu köleler arasında "bir Herkül vardı, aynı ismi taşıyan vaftiz edilmiş bir köleydi, ondan ata ya da arabaya binerken yararlanıyordu". Cenova'ya gelince sadece 1788 Ağustos ortalarındaki büyük bir Cezayir gemisinin yakalanması sonucunda ele geçirilen Müslümanların özel şahısların yanında hizmet verme olasılığı öngörülmüştü.[46]

Kamu kölelerinin biçimsel izinler dışında, usulsüz ve yasaya aykırı bir biçimde görevlendirildiğini, en azından fırsat bulundukça kişisel yarar için kullanıldığını düşünebiliriz. 1725 yılında Civitavecchia'da birileri "kölelerle" ilgili olarak şu yakınmayı dile getiriyordu "insanlar onlara bir şey ödemeden onların yaptığı işten yararlanıyorlar ama onları Papa besleyip barındırıyor"; bu konudaki rahatlık öyle bir noktaya ulaşmış ve öylesine yaygınlaşmıştı ki hiç kimse pazarda satışa sunulan gencecik kölelere ilgi göstermiyordu, kölelerden biri satılabilsin diye Roma'ya gönderilmişti. Bu nedenle benzer türden usulsüzlüklere karşı Sardinya kral naipliğinin "kadırgaları ve yelkenli kadırgalarındaki birlikler hakkındaki" 1717 tarihli buyruğunda şöyle emredilmişti:

> Hiç kimsenin kölelerden, angarya mahkûmlarından ya da gönüllülerden hizmet görmesi, Birlik Kumandanlığının yazılı izni olmaksızın onları evinde tutması kanuna uygun bir şey olmayacaktır, böyle bir izin de kendi işlerimize ait bazı hizmetler için ve sınırlı süre için verilmedikçe geçersiz sayılacaktır.[47]

---

45 ASRm, *Epistolario* 37, 30 Aralık 1726; *a.g.h.* 39, 29 Mayıs 1727; *a.g.k.* 40, 1 Aralık 1727; Salvadorini 1978, 25; ASFi, *MP* 2130, Mart 1690.

46 Nicolini 1911, 27 ve 47; Caroselli 1968, 89; Giacchero 1970, 185.

47 ASRın, *Epistolario* 35, 17 Mart; Prasca 1891, 308 (art.36).

Idare bir köleyi ücretsiz hizmet adı altında ev işine verebilirdi, ama köleleri bazı özel kişilere "kiralayabilirdi" de, bu uygulama özellikle ani bir gereksinim ortaya çıktığında yani geçici bir süre için yapılıyordu. 1724 Ekim'inde de böyle oldu, Bucella diye biri, Casa Forri'nin mısırını toplamak ve başka işler için on köleden yararlanmıştı, her Müslüman için idareye günde bir grosso* ödüyordu. Bu işten sağlam bir kazanç elde eden kurnaz Bucella, bir kölenin kaçması durumunda idareye zararı ödemeye zorunlu kılınan gardiyanlar için "güvenlik ödülü" olarak verilmesi öngörülen haftalık paoloyu** ödememek için boşu boşuna direnmişti.[48]

Bazen kamu ve özel arasındaki sınır belirsizdir: 1728 yılında beş köle kadırgaların fırınında çalışıyorlardı ama onları papalık idaresinden kiralayan aracıya kâr sağlıyorlardı, bu arada idare kölelere doğrudan ayda 2.70'lik mütevazı bir ücret veriyordu ayrıca onlara doğal olarak ekmek ve şarap sağlıyordu. Napoli'de Aralık 1667'de meydana gelen kazada "rüzgar ve deniz dalgaların yüzünden katırının üstünden denize düşen" "kraliyet lostromosu" Francesco Gentile'ye kurtuluş kölelerin eliyle ve uzun süredir onun hizmetinde olan özel İstanbullu bir kölenin eliyle gelmişti; "özel" kölenin onun kendi iyeliğinde mi yoksa devlet tarafından hizmetine verilmiş bir köle mi olduğu açık değil.[49]

Kadırgaların kölelerinin özel şahısların hizmetine verilmesi sonucunda kaderlerinin değiştiği üstelik tamamen değiştiği de görülebiliyordu; kürekçi sıralarını bırakıp, bir eve, üstelik sık sık zengin birinin evine giriyorlardı. Ama bazılarının kaderine - onların kaderi konusunda söz sahibi olanlar başkalarıydı- tam tersi bir süreç de düşebiliyordu: ev hayatından -kendileri için

(*) 12. yüzyılda İtalya ve Avrupa'da basılan gümüş para, kullanıldığı yer ve döneme göre değişik değerlere sahip olmuştur.

(**) Papa III. Paolo'dan başlayarak (1534-1549) papalık devletinin parası grosso'ya verilen isim daha sonraları aynı ağırlıktaki diğer İtalyan paraları için de aynı isim kullanılmıştır.

48 ASRm, *Epistolario* 33, 25 Ekim 1724.

49 ASRm, *Epistolario* 41, 4 Şubat 1728; Fuidoro 1666-1671, 58-59, 1 Aralık 1667.

büyük bir şanssızlık da olsa- gemi hayatının zorlu yaşamına ya da kamu yararına başka ağır işlere geçebiliyorlardı. Gerçekten de köle sahipleri bazen kendi mülkiyetlerinde bulunan adamları kürek mahkûmu olarak hizmet görsünler diye kiralamaya razı edilebiliyorlar ya da hatta zorlanabiliyorlardı. Bu durumda kölelere gönüllüler deniyor ve onlara kendiliklerinden gönüllü olarak kürekçilik yapan özgür adamlar gibi davranılıyordu ama bir fark vardı gönüllülerin aldığı ücret ceplerine giriyor, kölelerinki ise patronlarının kasasına gidiyordu.

16. yüzyılın ilk yarısında özel şahısların köle kiralaması Venedik'te uygulanmıştı ama 20 Aralık 1552 tarihli bir kanun bunu yasak etmişti. O dönemde Cenova'da zengin Francesco Costa'nın pek çok kölesi vardı ve on üç tanesini prens Doria'ya kadırgalarında hizmet etmeleri için kiralamıştı: on iki kürekçinin her biri ayda altı lira ücret alacaktı (1552 Eylül'ünden 1556 Şubat'ına kadar çalıştılar", diğeri ise (daha az yorucu bir görevle) pruvada çalışarak patronuna ayda beş lira ve iki para kazandırmıştı (Nisan 1553-Ağustos 1554). Öyle görünüyor ki, kiralanan köleler Doria'nın kadırgalarında gönüllüler gibi hizmet etmeye devam etmişler. 1586 yılında Gianicco (ya da Giannico) diye birine düşen ücretin bakiye kısmı için sürüp giden bir anlaşmazlık hâlâ sürüyordu, Doria'nın kaptan kadırgasında "topçu başı" olan kölenin sahibi Giovanni Sasso, 1562 Ocak ayında "Saygıdeğer Sinyor Marcello d'Oria'nın yönetimindeki kadırgalar üzerinde" çalıştırılmak üzere kölesini kiralamış ve ayda sekiz liraya "anlaşılmıştı"; köle 22 ay hizmet ettikten sonra 25 Ekim 1564'te ölmüştü ama 22 ay sonra topçu hâlâ ısrarla kalan borcu istiyordu! Seçkin sahipleri prens Gianandrea Doria'ya, 26 Eylül'den 6 Kasım 1593'e kadar süren, Cenova birliğinin "kraliyet" kadırgasında gerçekleşen bir İspanya yolculuğunda uşak olarak eşlik eden altı Magrebli köle daha şanslıydı.[50]

Papalık birliğinin kadırgalarında da gönüllü köleler göreve alınıyorlardı. 1663 Mayıs'ında iki kalabalık grup buluyoruz:

50 Mutinelli 1856, 333; SLSt.patria 331.7, 1593.

Aynı kadırgaların general kaptanı Giovanni Bichi tarafından kiralanan 17 kişi ve prens Mario Chigi'nin 33 kölesi; aralık ayında sözü edilen köleler için bir ödeme gerçekleştirilmiş ve ayrıca sırasıyla "genel iaşeci" Fortunato de Vecchi'ye, baş kadırganın kumandasında bulunan kaptan Gerolamo Cinughi'ye, iaşeci Giacomo Nasoli'ye kiraladıkları köleleri için ödeme yapılmış, bu sonuncusu iki kölesini donanmanın hizmetine sunmuş ve aynı sayıda köle için "Yüce Efendimizin kadırgalarının muhasebecisi Domenico Petrosini'ye" de ödeme yapılmış.[51] Yine aynı köle sahipleri ve başkalarına (bir Tunuslunun sahibi şövalye Leopardo Montani gibi) ertesi yıl boyunca da çeşitli ödemeler yapılmış. Kira masrafı ayda 4 scudi ediyor; işte 23 Aralık 1668 tarihli bir ödemenin kaydı:

> Kraliyet lostromosu kaptan Baldassarre Lusardi'nin gönüllü kölesi Cassandralı Ali d'Ebraim'e mayıs başından aralık sonuna kadar süren geçici hizmeti için 32 scudi.[52]

Büyük bir ihtimalle papalık idaresinin hesaplarını sabırla didik didik edersek benzer ödemeler bulunabilir. Yine de kira Ceneviz kadırgalarında uygulanandan oldukça fazla ve bir kölenin yüz scudiden daha az bir bedele satın alınabileceğini düşünürsek kiraya veren için çok iyi bir gelir oluşturuyordu.

Gerçekten de sermayenin kârlı bir biçimde kullanımının yine papalık donanmasında görevli idareciler, askerler ve sorumlulara ayrılmış görülmesi rastlantı değil; kuşkusuz idare için masraflı olan bu uygulama muhtemelen çok sürmemişti.

Toscana donanmasında da belli bir süre için gönüllü köle kullanımı yapılmıştı ama 1619 ortalarında donanmaların kumandanı "düşman ülkelerine yapılan seferlerde zincirleri çözülemediğinden gönüllülerin verdiği hizmeti veremedikleri için çok büyük bir gereksinim duyulmadığı sürece" bu türden

---

51 ASRm, *Galere* 401, 1663, 103r, 4 Mayıs, 112r-v, 3 Mayıs, 199r-v, 14 Temmuz, 205r-v, 31 Ağustos, 305r-306r ve 309r, 3 Aralık. Benzer bir olay 1661'de Palermo'da: Marrone: 1970, 156-158.

52 ASRm, *Galere* 401, 1664, 76r, 30 Nisan, 80-81r, 3 Nisan 87r-v, nisan (gün belirtilmemiş), 88r, 30 Nisan, *a.g.h.* 1668, 28v, 23 Aralık.

görevlendirmeleri yasaklamıştı; gerçekten de Müslümanlar, daha rahat hareket etmeleri gerektiğinde zincirleri çözülürse kaçabiliyorlardı.

Şu ya da bu sebeple bir kamu kölesinin satılmak üzere özel alıcılara sunulması da az rastlanan bir durum değildi. Medici kadırgaları 1698 ve 1704 yılları arasında on beş köleyi satışa sunmuşlardı çünkü bu kölelerin sağlık koşulları pek iyi değildi. Sadece üçte biri alıcılara teslim edilebilmişti, diğerleri ise "görevden alınmadan" önce ölmüşlerdi; alıcılar küçük ama başarısızla sonuçlanan bir kazanç elde etme girişiminde bulunmuşlardı.[53]

Bu satışlar, bazen elde edilen gelirin, istek dilekçesi hükümdarca dikkate alınan bir Hıristiyanın kefaret bedelini öderken kullanılması için yapılıyordu. 1609'da papalık idaresi Bisertalı bir köleyi satmıştı, köle "sağır ve az görür olmasına" rağmen "Napoli Tutsakları Kurtarma Derneği'nin Saygıdeğer Yöneticileri" onunla ilgilenmişler ve onu bazı Napolili kölelerle değiş tokuş etmişlerdi. Yine Napoli'de Ağustos 1774'te devlet mülkiyetindeki iki Müslüman kölenin satışlarından elde edilen gelir, Cezayir'de köle olarak bulunan bir akrabası Antonio Paino'nun kefaret bedelini ödemesi için Francesco Esposito'nun kullanımına sunulmuştu. Müslümanlardan biri satılmadan önce ölmüştü (büyük bir ihtimalle sağlık durumları kötüye giden iki kişi seçilmişti); diğerinin satışından 120 zecchini elde edilmişti ama masraflar için tükenip giden bir bedeldi.[54]

Kamu köleliğinden ev köleliğine geçiş ya da tam tersi bir durum çok sık rastlanmayan takas olaylarıyla da gerçekleşebiliyordu. Don Mario Chigi bu biçimde kendi amcası olan ve kuşkusuz onun lehine karar veren VII. Alessandro'dan general kumandanı olduğu papalık donanmalarından iki köleyi ev kölesi olarak seçmek ve onların yerine garanti edildiği gibi "küreğe uygun" iki kişi koymak iznini elde etmişti. Roma

53 ASFi, *MP* 2130, s.d. ama 1619'dan önce; *MP* 2106, 12 Ocak 1704.

54 ASRm, *Galere* 386, 5 Mayıs; ASNa, *Redenzione cattivi* 18, 22 Ağustos 1777.

prensi gerçekten de o yıllarda kendi idaresine bırakılan papalık donanmasının kölelerini kiralamak ya da satma konusunda etkindi.[55]

Kadın Köleler

Modern çağda, İtalya'da ve başka yerlerde köleliğin karakteristik özelliklerinden biri giderek daha yaygın bir ölçüde bir erkek köleliğine dönüşmüş olmasıdır. Gerçekten de, korsan savaşı sırasında kadınlardan çok erkekler yakalanıyordu; Hıristiyan korsanlar, şövalyeler ya da özel kişiler karada yaptıkları yağmalarda ellerine kim düşerse (bazen kadınlar ve çocuklar erkeklerden daha fazla sayıda olabiliyorlardı) hiçbir ayrım yapmadan alıp götürüyorlardı ama Müslüman kıyılarına ve bölgelerine yönelik baskınlar 17. yüzyılın ilk on yıllarından itibaren giderek daha az hale geldi. Öte yandan erkekler, muhtemelen genç ve güçlü olanları öncelikle kadırgalarda kürekçi olarak kullanıldıklarından daha çok işe yarıyorlardı.

Yaklaşık biçimde de olsa, erkek ve kadınların oranını, bazı dayanaklarla değerlendirmemiz konusunda bizi yönlendirebilecek hiçbir hesap ya da nüfus sayımı yok. Gerçekten de kürek mahkûmlarının sayımlarını ve listelerini bir yana bırakırsak, sonuçlarına sahip olduğumuz ev köleleriyle ilgili yapılan tek nüfus sayımı, 1565 yılında Palermo'da gerçekleşmiştir, bu sayımın konusu da sadece kral naipliğinin askeri birliklerinde kullanılabilecek erkekleri görmektir.[56]

Bu yüzden yaşamları ev ortamında geçen ve bu ortamın özel niteliği ve aile yaşamının gizliliği ilkesi nedeniyle tarihçinin bakışının çok büyük güçlüklerle girebileceği, çok iyi korunmuş bir ortam olan evlerde ve kentlerde kadın kölelerin mevcudiyeti ve onların görevlendirilme koşulları hakkında çok az şey biliyoruz. Pek çok olayda onların satın alındıkları andan itibaren kolayca el altında bulunabilecek birer zevk nesnesi

55 Bertolotti 1879, 200.

56 Franchina 1907.

olarak kabul edildiklerini varsaymak doğru olur, "sahibinin cinsel oyuncağı, bir çeşit doğal haz aracı, yumuşak, savunmasız ve her zaman el altında". Sömürgeci ve üçüncü dünyacı çağın vurgularıyla, günümüz yazarlarından biri "gizemli Arap kadınlarının ve iştah açıcı siyah kızcağızların özellikle üçüncü dünyanın erotik çekiciliği denemek için can atan güneyli beyler tarafından arandığını" anımsatmaktadır.[57]

Büyük bir ihtimalle 16. yüzyılın ilk yarısına ait olan *Canzona de mercanti di stiave,** İtalya'ya "güneşin daha da fazla ısıttığı yerlerden" getirilen kadın kölelerin çekiciliğini yüceltir ve -sömürgeci bir ataerkillikle- onların kaybettikleri özgürlüklerinden çok sahiplerinin yumuşak dokunuşlarına değer verdiklerini imgeler:

> Saygıdeğer Efendim, geliriz biz
> güneşin daha yakıcı olduğu yerlerden
> göstermek için size her birimiz
> sonsuz sevgimizi
> bu ince, uzun, narin dişi köleler
> size büyük bir armağan sunmak için hoş davranırlar
> herkes muhteşem güzelliği görür [...]
> İşte bu nedenle çok değer veririz onlara
> her zamanki davranışlarımızla gösteririz bu değeri
> ama onlar özgürlüklerinde asla yaşamadılar bunu:
> yitirdikleri özgürlük zamanlarından daha iyi ve tatlı bir hizmet
> sunup bu davranışa değer verecekler.[58]

Bu yönüyle kölelik Ortaçağ'da olduğu gibi devam ediyordu: "Sahipler ve oğulları günlük yaşamda her zaman hiçbir koruması olmayan kadınlarla birlikte yaşama kayıtsız kalmıyorlardı. Tüm toplumlarda görülen kadın kölelere yönelik aşklar pek çok moralist, satirik şair ve daha sonra romancılar için gözlem ve ilham kaynağı olur, kadınların geldikleri uzak ülke-

---

57 Olla Repetto 1986, 271; Arilotta 1981, 211.

(*) *Kadın Köle Tacirlerinin Şarkısı.*

58 Tenenti 1955, 54.

ler, yalnızlıkları, onları koruyan akrabalarının olmayışı gibi temalarla da güçlendirilen yapıtlar ortaya çıkmıştır".[59]

Bazı noter belgeleri ya da günlük haberlerle ilgili bazı bilgileri okuduğumuzda odalık ilişkilerinin oluşturulması ve önceden hazırlanmasında bir parça hınzır fantezi de seziyor ve fark ediyoruz. En azından Cenovalı Giovanni Flisco Gallano, 10 Mayıs 1539'da, prens Doria'nın birliğindeki bir kadırgada lostromo olan Nicola di Ferrara'dan "beyaz tenli, Türk, yaklaşık on iki yaşında, sağlıklı ve güzel" köle Fatma'yı 50 scudiye satın aldığında şüphe edilecek bir şey yok mu? 1551'de Palermo'da Floransalı tüccar Vincenzo de Altavita'nın bir ay içinde Sicilya'dan ayrılması ve bir daha hiç dönmemesi koşuluyla Caterina'yı azat ettiğini gösterir belge belki de sadece bir odalığın serbest bırakılması anlamına gelmiyordu? Tüccar, köle kadına -kendi özel eşyası olarak götürebileceği- aralarında bir inci kolye, altın ve gümüşlerle işli bir hotoz, Floransa işi bir mantonun da bulunduğu toplam değeri 45 onzeden fazla mücevher, değerli elbiseler, işli iç çamaşırları hediye etmiş. Her şey çok açık: Floransalı aynı gün Palermolu soylu bir kadınla evlilik anlaşması imzalamış.[60]

Genç yaşlarının ve egzotik kökenlerinin çekiciliğiyle kadın kölelerin varlığının aile ve kamu yaşamında çok sık acılara, kuşkulara, kıskançlıklara yol açabileceğini hayal etmek kolay. Hizmetçiler gibi kadın kölelerin de aşırı lüksüne karşı yetkililerin müdahaleleri bu nedene bağlanarak açıklanıyor, Cenova'da 1527 Haziran tarihli buyruk "her kadın kölenin ve hizmetçinin" dışarı çıkarken "yaptığı işe ve bulunduğu konuma uygun mütevazı bir biçimde" giyinmesini buyuruyordu. Belki kıskançlıktan -belki de başka bir sebeple- köle Luchina, Cenova'da 1506 Mayıs'ında sahibi Benedetto Spinola'nın karısını zehirlemişti ve suçu nedeniyle mahkûm olmuştu.

Gerçekten de Ortaçağ'dan beri bir kadın kölenin zehirleme eylemlerini ihbar edenlere ödül verilmesi konusunda fikir bir-

59 Heers 1981, 214.

60 Tria 1947, 240-241; Gaudoso 1926, 105.

liğine varılıyordu, demek ki bu olaylar hiç de az rastlanır durumlar değildi. Örneğin 1500 Ekim'inde Cosimo Pallavicini "que propter veneficia et delicta commissa in personam quondam Argente uxoris eiusdem Cosme"* kendi kölesi Maria'yı ihbar ettiği için 62 lira ve 10 kuruş almıştı, kadın mahkûm olmuş ve yakılmıştı. Genç bir kadın köleye karşı eşin duyduğu kıskançlık *Cunto de li cunti*** başlıklı ünlü Napoli derlemesindeki *Schiavottella**** öyküsünde görülür.[61]

Arada sırada ortaya çıkan skandal ve suç içeren olayları bir yana bırakıp kadın kölelerin odalık olarak kullanımında olumlu bir yan bulanlar da vardı: 15. yüzyılın sonlarında Sicilya toplumunda böylesine önemli ve yarar sağlayan bu işlevin tamamen azalmasa da, inişe geçişine, ön yargısız ve keskin dilli Carmelo Trasselli aslında şuna bağlamıştı: "Tecavüz 16. yüzyılın ilk yarısında toplumsal davranışta genel bir kurala dönüşmüşe benziyor". Ve belki Heers'in Ortaçağ için ifade ettiği "Kadın köleler özgürler toplumunda yokluğundan yakınılan genç ve bekâr kadınlara duyulan gereksinime çare oluyordu"[62] saptaması belki de Yeniçağ'da hâlâ geçerliydi.

Sahip kadın kölesini istediği biçimde kullanabilirdi, öyle görünüyor ki söz konusu kişinin hiçbir itiraz hakkı yoktu. Ama yabancılar için başkalarının kölesiyle her türlü deneyim ve cinsel ilişki kuşkusuz yasaktı. Eğer köle hamile kalırsa sorumluya dava açılıyordu ve hamile kadını doğuma kadar her türlü riskten uzak tutulmasını sağlamak ve doğum masrafları için bir tazminat alınıyordu. Bir insandan çok bir eşya üzerine yapılmış bu tür teminat olayları ile ilgili bir araştırma yapmak çok ilginç olabilir.

Ortaçağ'da yaygın bir biçimde uygulandığı gibi, Cenova'da bir erkek sorumlu bilinip baba olduğu varsayıldığında, tazminat

---

(*) "Cosimo'nun karısı Argente'yi zehirleyen ve suç işleyen".

(**) *Öykülerin Öyküsü*.

(****) *Küçük Köle Kız*.

61 Tria 1947, 22-23, 130 ve 222; 23 Mayıs 1504, 9 Haziran 1509 ve 27 Ocak 1527 duyuruları, Basile 1634-1636, 173-177.

62 Trasselli 1972, 80-81; Heers 1981, 215-219.

olarak genellikle oldukça ölçülü ve dostça bir anlaşmayı kabul ediyordu, teminat sözleşmesi "suçlu" ya da sahip tarafından imzalanıyordu. Bilebildiğimiz kadarıyla risk bedeli oldukça düşük hesaplanmıştı ve teminat ortalama uzunlukta bir süreyi genellikle doğumdan bir iki ay öteye giden bir süreyi kapsıyordu.

Noter Giovanni de Benedetti huzurunda 15 Temmuz 1506'da imzalanan anlaşma şöyle diyor:

> Felipus de Sancto Petro sciens se culpatum fuisse ingravidasse Maria servam sive scalavam Johannis Bapte de Garbarino [...] suscepit et suscipit in se ipsum Filipum risicum dicte sclave, eam assecurando dicto Johanni Bapti ab omni periculo, quod absit, quod evenire possit eidem Marie occasione dicte ingravidationis et hoc usque in summam librarum ducentarum lanue et pro predictis omnibus ac de omnibus expensis partus.*

1502 Mart'ında, alıkonulduğu rahibin evinde, üstelik hamile olarak bulunan Pietro Paolo de Mari'nin kölesinin durumu hakkında konuşmak daha da zor. Yine Cenova'da 1503'te bir köle sahibi ve aynı kölenin onu iki kez hamile bırakan tutkulu ve usanmaz âşığı bir noter senediyle şu şartlarla anlaşmışlardı: Bernardo di Albino, köleyi rahat bırakmayı ama ilişkinin yinelenmesi durumunda, 25 liralık bir tazminat ödemeyi ve daha ağır sonuçlar getirebilecek diğer her durumu da tazmin etmeyi taahhüt etmişti. Lucca'da, 1537 yılında geçerli kanunlara göre köle sahibi, kadın kölelerinden birine zor kullanan, ona şiddet uygulayan kişiyi, köleyi değerinin çift katına satın almaya zorlayabiliyordu.[63]

Kadın kölelerin verdikleri zarar ziyan karşılığı gördükleri

(*) Felipus de Sancto Petro, Johannis Bapte de Garbarino'nun kölesi Maria'yı hamile bırakmaktan suçludur. Adı geçen Felipus. adı geçen kölenin her türlü riskini göze alır ve adı geçen Johannis Bapte'ye söz konusu hamilelik nedeniyle Maria'nın başına gelebilecek her türlü tehlike ve riski tazmin etmeyi, iki yüz lanue ödemeyi ve doğum harcamalarını üstlenmeyi taahhüt eder.

63 SLSt.patria 331.5, 11 Mart 1502, Tria 1947, 134-135 (alıntılar) ve 224-225, 7 Kasım 1503; *a.g.k.*, 233: bir başka hamilelik beyanı, 9 Ekim 1510; Avolio 1888, 21. Pinna 1927, 244-247, 14. yüzyılda Cagliari'de yürürlükte olan yasa-

şiddet ve tecavüz öyküleri özenle gizlenip üzerinde hiç konuşulmasalar da, bazen tarihi kayıtlarla ortaya çıkar. Don Michele de Miranda'yı zarara uğratan, 1672 Şubat'ında işlenmiş bir hırsızlık suçu da bunlardan biridir: olayın baş kahramanı "on beşindeki çok güzel köle kızın" yaşadığı soylu evinde suç ortakları da vardı,o günlerde Hıristiyan olmuş bir erkek köle, aynı evde köle olan kızın annesi. Annesini suç mahallinde bırakmakta bir sakınca görmeksizin "pek çok mücevherle" kaçan genç kız, "yukarıda adı geçen erkek köle aracılığıyla kendisiyle ilişki kuran" Giuseppe Vaccaro diye birine sığınmıştı; -"kendisine tecavüz eden"- bu adam boş yere onu kurtarmaya çalıştı, kaçış başarısızlıkla sonuçlandı ve yakalandılar, adamların her ikisi de ipe gönderildi, genç kız ise kamçılandı.[64]

Kadın köleleri kendi zevkleri için kullanan köle sahipleri ya da yabancıların sayısı hiç de azımsanacak gibi değildi. Bunlardan bazıları belki de çok samimi duygularla kölesine bağlanıyordu.

"Doğuştan soylu ama ahlakı kötü bir şövalyenin", "Magrebli" genç bir kıza sadece tensel arzuyla değil ama aynı zamanda derin bir sevgiyle beslenen umutsuz tutkusu, Paolo Segneri'nin bir vaazına, büyük etkili bir belagat ve öfke dolu ahlakçı bir kızgınlıkla konu olmuştu. "Yıllarca ne arkadaşlarının samimi, ne de din adamlarının sert uyarılarına kulak asmadan kendi şehvet oyunları için köle kadını evinde tutan şövalye" hastalanıp ölüme yaklaştığı sırada bir rahip tarafından genç kadından kopması ve Tanrı'nın inayetine dönmesi için yeniden sert bir biçimde uyarıldığında "yapamam, Peder, yapamam" cümlesini inatçı bir ısrarla, ama aynı zamanda, bize öyle geliyor ki, büyük bir sevgiyle tekrarlamıştı. Bizim bakış açımızla insani ve sarsıcı ama vaizin sözleriyle tüyler ürperten "korkunç olay" şöyle aktarılıyor:

---

yı aktarır, belki bu yasa daha sonra da uygulanmıştır: Bu yasaya göre bir efendinin kadın kölelerinden biriyle ya da bir kadın hizmetçisiyle "cinsel ilişki halinde bulunan kişinin" asılmasını öngörür ve ayrıca "birlikte yaşamadığı başkalarının kadın kölelerinden birini hamile bırakan kişiye" bir tazminat ödeme yükümlülüğü getirir.

64 Fuidoro 1672-75, 13, 20 Şubat.

Ondan sonra, bir yandan hastalığın şiddeti, öte yandan duygularının yoğunluğu ve sevgisinin verdiği heyecanla onu zorla sıkıp kucaklamış bir halde umutsuz ruhunu iğrenç kollarda teslim etti.

Müslüman köle kadınlara duydukları aşka yazınsal bir biçim verenler de vardı. Gallipoli katedralinden don Giacinto Coppola kendisinden beklemeyeceğimiz bu davranışı, bir sonenin dizelerinde şöyle itiraf eder:

Hak etmediğim zincirlere tutsak,
binlerce sitem yollarken
kader yıldızıma güneşten daha uzak
geldi bir Türk kızı kendi dilinde
dindirmeye acılarımı.
Gözyaşlarımla yumuşayan yüreği
ant içti çözmeye
elimi kolumu bağlayan zincirleri
O anda tutkuyla dedim ki "aşka değer"
Boşuna umarım, senden yardım teselli
Çekmezsen yüreğime bastığın ayaklarını eğer

Şiirin bağlamı kimden söz edildiğine dair açık bir ifade taşımasa da, bazıları "aşka değer" kişinin, Sebenico'da bir kaçakçıdan satın alınıp, onu 1690'nın Ocak ayında vaftiz eden din adamına satılan 25 yaşındaki Fatma İsmail olduğunu iddia ederler.

Soneleri bir kenara bıraksak da, laik din adamının diğer sınıflardan kadınlardan çok köle kadınlardan yararlandığı ve onların odalık işlevi taşıdığı açıktır.[65]

Arzu ve sevginin itici gücüyle bazı köle sahipleri çok beğendikleri köle kadınları belki de yasal karıları yapmışlardı. En azından bir edebi bir metin, Giovan Maria Cecchi'nin *La stiava** komedisi bize böyle bir sevgiyi anlatır. Ama eserin so-

65 Segneri 1679, 182-200, predica XI; Liaci 1962, 186-187; Marrone 1970, 230-231.

(*) *Köle kadın.*

nunda, baba ve oğul arasında anlaşmazlık konusu olan genç kadının Hıristiyan kökenli iyi bir aileden olduğu, küçük bir kızken Magrebliler tarafından kaçırılıp İstanbul'dan Cenova'ya kendisine âşık olan ve onunla evlenen Alfonso'ya getirildiği ortaya çıkar.

Lasca adıyla bilinen Antonfrancesco Grazzini'nin bir öyküsünde "Violentina'nın ev işlerine bakan" zenci köle kadın Maria çöpçatan rolündedir, hanımını genç Steva'nın aşkını kabul etmeye ikna eder. "O köle kadın bu işlerde ustaydı, hanımını âşığıyla zevk alması gerektiğine inandırmak için kullandığı bahaneye bir bakın: "O bir serseri de değil, köle de değil, o halde utanacak ne var?"[66]

Kahramanlar arasında bir erkek ya da kadın kölenin bulunduğu komedilerde gerçek kimliğin ortaya çıkması, karmaşık ve çıkmaza girmiş bir durumu çözümleyici işlev taşır. Antik komedilerden alınmış bu sahneyi, Flaminio Scala'nın *Li finti servi** isimli komedisinde de buluruz. Cenova'da köle Ortensia'ya âşık olan Flavio, sonunda aşkının Arlecchino'nun kızı olduğunu keşfeder. Güzel doğulu köle kıza âşık genç, hoş bir yazınsal bir konudur, ama gerçekte sadık bir köle kadında sonsuz teselli bulan dul erkeklere daha sık rastlanabiliyordu; 1550 Temmuz'unda Cenova senatosuna, belki de özgürlüğünü elde etmiş bir köle olan, yani her hal ve şartta alt sınıftan biri olduğu anlaşılan Philippo Melizano diye biri tarafından verilen dilekçede böyle bir durum seziyoruz, dilekçesinde Bernardo Vernacia'nın isteği üzerine altı ay önce bu kişinin "Agnesia isimli kölesiyle kontratın ertesi günü kızın özgür bırakılacağı vaadiyle" evlendirildiğini söylüyor, köle kızın sahibi sözünü tutmamış ve üstelik iyi Phelipo acı ve küçük düşme duygularıyla köle-karısının "evlilik sadakati sözüne karşı utanç verici" davranışlar içinde olduğunu görüyordu.[67]

Görüldüğü gibi evlilik aslında bu yönde sahibin vaadi de ol-

---

66 Cecchi 1550; Grazzini 1503-1584, 283-292.

(*) *Sahte Hizmetçiler.*

67 Scala 1611, 88-91; Agresti 1892, 120; Tria 1947, 126.

sa kendiliğinden özgürlüğü getiren bir durum değildi ve pek çok olayda tarafların yaptığı girişimler işe yarıyor olmalıydı; ama her hal ve şartta köle sahibinin onayı gerekliydi.

Rastlantısal ya da gizli aşıklar, bilinen ve sürekli odalıklar, hatta bazen yasal eşler haline gelen kadın köleler ya da eski kadın kölelerin hepsi anne olabiliyorlardı; bu nedenle belgelerde ve haberlerde büyük bir bölümü kuşkusuz gayri meşru olan çocuklarla ilgili bilgiler eksik olmuyordu. Bütüne bakıldığında kadın kölelerden doğanların sayısının Ortaçağ'a göre kayda değer bir oranda azaldığı ve zamanla giderek daha da düştüğü görülür, bunun çok basit bir nedeni vardır 16. yüzyılın başlarından itibaren köle nüfusunun toplamında kadınların oranı hissedilir biçimde azalmıştı. Kadın köleler neredeyse her zaman sahipleri ya da ailenin diğer özgür erkekleriyle girdikleri ilişkilerin sonucunda hamile kalıyorlardı; bu ilişkilerde bazen gerçek aşk ve sevgi de söz konusu olabiliyordu. Kadın köleye yönelik sevgi bağı ve doğal baba sevgisi duygusu için, kadın kölenin sahibi ve yeni doğanların babası genellikle anneye, doğumdan önce özgürlüğünü veriyor ve öncelikle ekonomik olmak üzere uygun bir himaye sağlıyordu.[68]

1693 yılında ölen "Hıristiyan merhametinin gerekleri" ve kutsal duygularla dolu, ünlü Livornolu korsan Francesco Barbieri, vasiyetnamesini yaparken kendisine bir kadın kölesinin doğurduğu bir erkek ve bir kız çocuğunu düşünmüştü. Ölüm döşeğinde yazdırdığı son arzularında, ölümünden birkaç gün önce evlendiği karısından bir çocuğu olmaması halinde (bu da gerçekleşmesi hemen hemen imkânsız bir şeydi) kesin bir biçimde şunları istemişti:

> Yasal mirasçısının Hıristiyan olmuş bir kadın kölesinden doğan öz oğlu olduğunu, bu kadın köleye bir defaya mahsus 500 pezze bıraktığını ve bir başka kadın kölesinden doğan kızına bin pezze çeyiz bıraktığını beyan etmişti.

68 Trasselli 1972, 81.

Bir "Kuzey Afrikalı kadın kölenin" ünlü yavrusu Urbino Dükü Lorenzo'nun oğlu ve Magnifico'nun torunu Alessandro de'Medici'dir (1512-1537). Bu doğru olmasa bile, en azından uzun bir süre gerçeğin bu olduğu düşünülmüştü. Bu düşünce "çocuğun esmer olması, etli dudakları ve kıvırcık saçları" nedeniyle dayanak bulabilmişti, oysa daha büyük bir olasılıkla gelecekte VII.Clemente olacak kardinal Giulio de Medici ve "daha sonra Laziolu bir arabacıyla evlendirilen" bir aile hizmetçisinin oğluydu. Bir başka ünlü isim daha hatırlatılabilir: Pesaro Beyi Maltasello di Galeazzo Malatesta.[69]

Yeniçağ İtalya'sında iş gücü olarak kullanılan erkek kölelerle kıyasladığımızda kadın kölenin "köle fabrikası" olarak kullanımı yaygın değildi. Gerçekten de ev ortamında kadın köleler erkek kölelerden çok daha fazlaydı, bu nedenle ne kadın ve erkek kölelerin çocuk dünyaya getirmelerini desteklemek uygun görülüyordu, ne de buna uygun koşullar vardı. Ayrıca hamilelik anneleri büyük bir riske sokuyordu: Yeni doğan en azından birkaç yıl beslenmek zorundaydı, bu durum yeni doğanın yararlı bir hale gelmesinden ve belli bir ticari değere dönüşmesinden önce annenin iş kapasitesini engelliyordu. Yani gereksinimlere ve ihtiyaç anına göre köle satın almak yerine onları "beslemek" kimsenin işine gelmiyordu. Sadece Sicilya'da bazı "beslemeler" yaygın bir biçimde kabul edilmiş gibi görünüyor, bu durum da kesin bir biçimde Caggio tarafından kınanmıştı.[70]

Kadın ve erkek kölelerin kendi özgür girişimleri ve seçimleriyle yasal bir biçimde evlilik anlaşması yapma yetkileri yoktu ancak sahiplerinin isteğiyle yönlendirilebiliyorlardı. Evlilikler bir yana, kadın ve erkek köleler arasında nikâhsız birliktelikler ya da sadece cinsel ilişkiler oldukça sık görünen durumlardı ve andığımız Caggio bu durumların engellenmesini öneriyordu. Prensipte evlilik, dinsel kurallara göre yapılmış olsa da,

69 Pera 1888, 145; Ammirato 1862, 18-19; Zamboni 1902, 331; Pieraccini 1924, 398-400 ve 410.

70 Motta 1976, 45; Marrone 1970, 275-275; Caggio 1552, 46; ama Avolio 1888, 28, reddediyordu.

kölelik durumundan kurtulmak anlamına gelmiyordu, üstelik bazen farklı yönde kurallar da bulunuyordu.[71]

Birlikteliklerden ya da evliliklerden tabii ki çocuklar doğuyordu. Francavilla d'Otranto'da 1594 Ağustos'unda Pandolfo evinin iki siyah kölesi, Giovan Battista ve Margarita'nın oğlu Giovan Battista ismiyle vaftiz edilmişti. Civitavecchia'dan 1680 ilkbaharında Roma'ya "bir Türk köleden doğan bir kız çocuğu" gönderilmişti, 1681 Nisan'ında kadırgaların işletme görevlisi Livorno'dan şöyle bildiriyordu:

> Dün akşam duasından sonra Saygıdeğer Yüce Efendimizin kölesi Assan'ın, onun kadınının ve ortak çocuklarının vaftiz törenleri yapıldı ve vaftiz töreninin usulüne uygun bir biçimde gerçekleştirilen evlilik töreni izledi, bu tören halkın büyük katılımıyla oldu ve herkesçe izlendi, genç bayanlar kadının tarafına ve kadırganın Saygıdeğer kaptanları ve diğer şövalyeler de şimdi Lorenzo adını alan erkek kölenin tarafına dizildiler.[72]

Bu evliliğin koşulları tamamıyla açık seçik olmasa da, kesin olan tek şey kocanın bir köle olduğuydu ve onunla birlikte vaftiz edilen karısının da büyük bir ihtimalle sözü edilen iki köleye ait "çocuğun" doğumu sayesinde, çok istisnai bir biçimde ona eş olmasına izin verildiğidir.

Köle çiftlere de rastlanabiliyor, bunlar yakalanmadan ve satılmadan önce zaten evli olan çiftler: Napoli'de 1603 yılında gerçekleştirilen satışlardan birinde Floransalı usta tüccar Francesco Desii "Pesteli Ali ve Pesteli Amine isimli, karı-koca iki köleyi" 200 dukaya bırakmıştı, bunlar Macaristan'ın Peşt'inden olabilirler.[73]

---

71 Gaudioso 1926, 62-63. 15 Mayıs 1580'de Palermo'da Angelo Sitayolo'nun erkek kölesinin özgür bir kadınla evliliğine büyük bir ihtimalle güçlükle izin verilmişti (Aymard 1974a, 20); Caggio 1552, 46v. Bir grup Grek köle kadın 1587 yılının Ağustos ayında Siracusa'da "namuslarını korumak için" diğerlerinden ayrı tutulmuşlardı (Italia 1940, 364); Avolio 1888, 26.

72 Salvadorini 1978, 38-39; Argentina 1908, 310, 24 Ağustos; ASRm, *Galere (Kadırgalar)* 375, 57r, 16 Nisan ya da Mayıs; *a.g.k.* 405, 109r; ASFi, *MP* 2099, 162, 21 Nisan 1680.

73 Ceci 1906, 79, 2 Ocak.

Evlilik yaşındaki her kadın gibi özgür bırakılan her kadın köle için koca bulma olasılığı mütevazı da olsa çeyizine bağlıydı. Bu nedenle, genellikle köle sahipleri ya da sahibeleri kadın köleye azat belgesini verdiklerinde ona bir de çeyiz veriyorlardı. Kadın köle Christina Alessandria için İsveç kraliçesi Cristina 1689 tarihli vasiyetnamesinde başka koşulların yanı sıra şunu öngörmüştü "Zavallı köle kız Christina Alessandra'ya geçimini sağlayacak miktarı ve diğer kadın kölelerimizin almış olduğu çeyizi bırakıyoruz".

Bazen genç kadın bir şekilde özgürlüğünü ve belli bir süreyle sadık hizmet ederek çeyizini "kendi kazanmak" zorunda kalıyordu: 1610 yılında Livorno'da böyle olmuştu, tersanenin iaşecisi Francesco Salviati, -"kefaret bedeli gelmiş olmasına rağmen" Hıristiyan olmak ve Toscana'da kalmak niyetindeki- on üç yaşındaki Bonalı bir kız için "altı yıl boyunca karısına nedimelik yapmak isterse onu beslemeye ve 100 scudi çeyiz vermeye hazır olduğunu beyan etmişti; Büyük Dük onun isteği doğrultusunda karar vermişti ama şu anlamlı tedbir şartını da koymayı ihmal etmemişti: "adı geçen hizmetin kızcağızın namusunu tehlikeye sokabileceği düşünülmüyorsa".[74]

Kentin sokaklarında

Kürek mahkûmu köleler özellikle tersanede karaya çıkıyorlardı, özel şahıslara ait köleler ise hizmetlerinin gereği olarak evin duvarları dışına çıkıyorlardı; yani her iki tarafın da çeşitli çevreler ve insanlarla sürekli ilişkileri vardı ve bir şekilde kent yaşamına katılıyorlardı. O halde kürek mahkûmlarının sürekli küreğe zincirlendiğini ya da hamamlara kapatıldıklarını ve ev kölelerinin sürekli sahiplerinin gözetimi altında olduklarını düşünmemeliyiz.

Livorno'da 17. yüzyılın başlarından itibaren Müslüman köleler, 3 Temmuz 1616'da Büyük Dukalığa ait bir fermanla yasaklanan küçük ticari işlerle uğraşmaya başlamışlardı, üç yıl

74 Rudt 1989, 10; Pera 1899, 163-164.

sonra bu buyruk tersanede "dükkân açılmaması" gerektiğini söyleyerek sağlamlaştırıldı. Bununla birlikte çok uzun süre geçmeden bazı Müslüman kürek mahkûmları gemideki zorlu görevlerden ya da kamu yararına yapılan diğer işlerden kurtulmayı başarmışlar ve kendi hesaplarına çeşitli işler yapmaya başlamışlardı, bu işler çoğunlukla tersanede yapılıyordu ama kentte dolaşarak yapanlar da vardı. Bazı kölelere limanda "yiyecek maddeleri ve tuhafiye eşyaları" satmaları için verilen izni 17. yüzyılın otuzlu yıllarında Livornolu dükkân sahipleri ve lokantacılar protesto etmişlerdi, bu arada Müslümanlar, hizmette görevli değilken "tatil günlerinde çeşitli şeyler alıp satma ya da yağmurlu kötü havalarda bir süre önce kovuldukları için geçim kaynaklarından yoksun kaldıkları kemer altında satış yapabilme" olanağını elde etmek için yasal yollara başvuruyorlardı; Ocak 1633'te "Livorno'da hasır, yataklık ve döşeklik saman" satmaları yasaklanmıştı, 1637'de yasak tuzu da kapsadı, daha sonra yasağa hurda demir, bakır da dahil edildi.[75]

Yine de 1680 yılında Toscana donanmasının Müslümanlarının sadece hamamda değil ama dışarıda da dükkân işletebildiklerini ve çeşitli etkinlikler gerçekleştirebildiklerini kanıtlayan belgeler var:

> Ve burada Hamamın dışında çeşitli yeni dükkânlar yapıldı ve farklı kölelere verildi, bu köleler belli ölçüde rahatlığa sahipler, hatta aralarında yardımlaşıyorlar, kimi demir satıyor, kimi olanaklarına göre başka şeyler [...] aynı biçimde limana, kadırgaların yakınına da pek çok dükkân konuldu, oralarda çeşitli eşyalar satılıyor, sakal tıraşı yapılıyor ve baraka yapacak gücü olmayan diğer köleler Livorno'ya inip su satıyorlar ve hamallık yapıyorlar.

Bazı Müslümanlar özgürlüklerini yeniden kazandıktan sonra da, vatanlarına dönüşü beklerken ya da bundan tamamen

75 ASLi, *Capitano, governatore, auditore vicario. Suppliche civili (Kaptan, yönetici, papalık temsilcisi. Sivil başvurular)* 2602; ASFi, *MP* 2130, 22 Mart 1619; Salvadorini 1978, 30-31.

vazgeçtikleri için işlerini sürdürmeye devam ediyorlardı. 1705 Nisan'ında Livorno'da, Topal denilen Mustafa diye birinin "S.Giovanni sokağında bir kahve dükkânı var, bu kişi özgür bir Türk, pasaportu da var". Büyük Düke, kölelere uygulanan disiplin üzerine güvenceler veren bir mektupta bu konuda da bilgi veriliyordu ama "eğer siz Saygıdeğer Majestelerimiz emrederse bu adam da hamamda geceleyecek" diye ekleniyordu ve öyle de olmuştu.[76] Bu durumu şöyle yorumlayabiliriz, pasaportunu almış olsa da, bir "Türk" her zaman bir "Türk'tür"!

Innocenzo Fazzi'nin yazdığı 1773 tarihli *Memoria*'da, güneşin doğuşundan yarım saat sonra hamamdan çıkıp gün batımından yarım saat önce tekrar girmeleri şartıyla kente çalışmalarına izin verilen köleler hakkında şunlar yazıyor:

> Adı geçen köleler yukarıda belirtilen saatlerde özgürce Hamamdan çıkıyorlar ve kentte kendi hesaplarına çalışmaya gidiyorlardı.
>
> Pek çoklarının hamam çevresinde ayda bir pezzeye kiraladıkları dükkânları vardı, bazılarının da tersanede barakaları, buralarda kimileri berberlik yapıyor, kimileri yiyecek maddeleri ya da tuhafiye eşyaları alıp satıyor, bazıları özel şahıslar için hamallık yapıyor, kimileri evlere su taşıyor ve benzer işler yapıyorlardı.[77]

Kürek mahkûmlarına kendi hesaplarına çalışma iznini kuşkusuz vermiyorlardı; Müslümanlar bir vergi ödemek zorundaydı, bu vergiden idare kesin ve kârlı bir kazanç elde ediyordu. 1680'de Livorno'da vergi kişi başına haftada "yarım paolo" idi, hamamın bekçisine verilmesi gerekiyordu; kölelerce yapılan bu tür ticaretler ve diğer etkinlikleri 1689'da yasama organı, anlaşmaların Hamamın yazıcısı tarafından kaydedilmesi gerektiğini buyurarak onaylamıştı. Civitavecchia'da Müslümanların tersanede ve dışında gerçekleştirdikleri işler en azından 18. yüzyılda önemli bir gelişme kaydetmişti, 1721 yılında

76 Pera 1888, 117; ASFi, *MP* 2106, 8 Nisan 1705.

77 *Memoria* 1773, 46.

bir giulio* olan haftalık vergi kölelerin "alın teri dökerek yaşamalarını ve ekmeklerini kazanmalarını" sağlıyordu ama bu dönemde bir ara paranın tahsiliyle görevli kadırga gardiyanları haftada iki carlini** daha almak istemiş gibi görünüyorlar ve bu durum konu hakkında bir "dilekçe" bile sunan ilgili tarafın itirazlarına neden olmuş. Bu konudan ünlü peder Guglielmotti şöyle söz ediyor:

> Pek çokları örgü, dikiş, kakma, bezeme gibi işlerle kaderlerini iyileştiriyorlardı, Afrika tarzı sepetler, bereler, kemerler ve benzer şeyler satıyorlardı. Bazıları kahve, tütün, koyun ve küçük hayvanlar için yem dükkânları işletiyorlardı. Bir süre için pazar kurdukları tersane meydanında seyyar barakalar kurmalarına izin verilmişti.[78]

Müslüman kürek mahkûmlarının -büyük bir bölümü yiyecek maddelerinin (et, şarap, peynir vb.) satış ve üretiminde çalışıyordu- yaptığı pek çok değişik iş çeşitli belgelerce kanıtlanır. Örneğin, kadırgaların generalinin yayınladığı 20 Ağustos 1626 tarihli bir ferman kölelerin "yiyecek ya da tuhafiye eşyaları alım ve satımında gerek yabancı, gerek yerli Hıristiyanların taşıdıkları tüm ticari yükümlülüklere ve görevlere tâbi olduklarını" söyler. 1651'de Ciariffo denilen köle Süleyman oğlu Ahmed, belki de yanında çalışan birkaç kişiyle birlikte, yün bere üretimiyle uğraşıyordu, ürettiği yün berelerden 102 tanesini bu bereleri forsalar takımı için alan kadırgaların idaresine düzinesi iki scudiden satmıştı.[79]

1718'de tuz ihalesiyle ilgili yeni buyrukların, kendilerini bu ürünün ticaretinden yoksun bırakacağından endişelenen ve "başından beri zavallı talihsiz kölelerin [...] yaşamlarını sür-

---

(*) Papa II. Giulio (1503-1513) tarafından bastırılan gümüş para.

(**) Önceleri sadece Napoli Krallığı'nda kullanılan daha sonra İtalya'nın diğer bölgelerinde de 19. yüzyıl başlarına kadar kullanılan altın ya da gümüş para.

78 Pera 1888, 117; ASLi, *Asta Pubblica* 1; ASRm, *Epistolario* 27, 29 Nisan 1721; bir önceki: *a.g.k.* 29, 1721, 16 Ekim 1719 ekli; Guglielmotti 1884, 96.

79 *Bandi* 1626, 45; ASRm, *Galere* 395, 1650-1652, 16, 24 Ocak 1651.

dürebilmek için başka yerlerde değil ama sadece limanda bir parça tuz satmalarının alışıldık bir şey olduğunu, hep yapıldığını" hatırlatan köleler kendilerine bu iznin verilmesini rica ediyorlardı.

Belgeler sayesinde Civitavecchialı kölelerinin sonraki yıllarda San Francesco meydanında kızarmış kestane, tersanede bir barakada et, işkembe ve çeşitli şarküteri ürünleri sattıklarını görüyoruz. Şarap, alkollü içki, tütün konusunda yasal satıcıların şikâyetleri ve kaçakçılık şüpheleri nedeniyle sorunlar çıkmıştı. 1724 yılında kölelerin yazdığı bir savunma ticaretlerini büyük ölçüde veya tamamen "ya Civitavecchialı insanların ya da kadırgaların subaylarının paralarıyla" yaptıklarını ortaya çıkarıyor.[80]

Öte yandan kölelerin ticari ve zanaatkâr işleri genellikle rekabet yaratıyordu, bazen bu rekabete kentli esnaf ve tüccarlar tarafından üçkâğıt da karıştırılıyordu. Bu yüzden protestolar, itiraz dilekçeleri ve birbiri ardına alınan değişik kararlar ortaya çıkıyordu.

1720 yılında bir kölenin Civitavecchia tersanesinde kasaplık yapmasına ve et satmasına izin verilmesini isteyen dilekçesine bu işin her zaman toleransla karşılanmış olduğu ama bu konuyla ilgili "olumlu bir izin" verilemeyeceği, aksi takdirde ihale sistemine zarar verilmiş olacağı kaydedilmişti. Birkaç yıl sonra bir itiraz değerlendirilirken, kadırgaların işletme sorumlusu kölelerin "her zaman San Francesco meydanında közde kestane satmış olduklarını" ileri sürmüştü.[81]

En azından 1719'dan itibaren kölelerin belli bir vergi karşılığı (o dönemler haftada 15 baiocchi*) tersanede kendi barakalarını kurup bu barakalarda izin verilen işleri yapabiliyorlar ve hatta oralarda geceyi ve günün büyük bir bölümünü geçirebiliyorlardı. 1726 yılında barakaların (bunlar için ayda bir scudi

80 ASRm, *Epistolario* 24, 4 Temmuz 1718; Lodolini Tupputi 1989'daki göndermeler, ASRm, *Epistolario* (1718-1729)'un 23. zarfından 42. zarfına kadar; *a.g.k.* 33, 15 Ekim 1724.

81 *A.g.k.* 26, 8 Ocak; *a.g.k.* 31, 15 Kasım 1723.

(*) Papalık devletinin 1866'ya kadar tedavülde kalan eski para birimi.

ödeniyordu) yıkılması gündeme gelmişti ama ertesi yıl kölelere 12 ve başkalarına 5 (bir de depo) tane baraka kiralanmıştı; tersanenin girişinde aylık kira köleler için bir scudiden başlıyordu, bu Tituanlı (Tetuanlı) reis Ahmed 2.80 scudi alınmıştı, bu bedel Giannutri di Capsitano ve Ali Tripparolo tarafından ödenmişti; idare bu uygulamadan her yıl toplam 309.60 scudi gelir elde ediyordu. Ama kentteki "evlerde, dükkânlarda ya da depolarda" geceyi geçirmek kölelere yasaktı.[82]

Müslüman kölelerin bu tür işlerinin büyük ölçüde yaygınlaşması nedeniyle ortaya çıkan kötüye kullanımlar ve anlaşmazlıklar büyük bir ihtimalle Papa XIII. Benedetto'nun 1728 yılında kentin en işlek meydanının bu tür işlerden arındırılması ve eski görünümüne kavuşturulması konusundaki kararı almasına yol açmıştı. Ama yasak çok kısa bir süre etkili oldu; yeniden barakalarını kuran köleler, onlarla kâr ortaklığı bulunan bazı kentlilerle yeniden ticaret yapmaya başladılar. Örneğin hali vakti yerinde bir kadın, 1732 yılının Ocak ayında bir Faslı köleye "barakasında satışa sunmak üzere pek çok tuhafiye eşyası satın alması için" 30 scudi borç vermişti.

Kadırgaların azaltılmaya başlandığı 18. yüzyılın ikinci yarısından birliklerin tamamen dağıtılmasına kadar, artık kürekçi olarak iş görmediklerinden kölelere kendi hesaplarına çeşitli işler yapmaları konusunda giderek daha fazla kolaylıklar tanındı. 1789'da Civitavecchia'da toplam 50 köle bulunuyordu, bunlara ait bir listede "meydanda hamallık yapan" dört, "su hamalı" yani evlere su taşıyan 3 kişi görünüyor; Kaplan denen otuz yaşındaki Umbarca Saat ise "kürekçi ve hamal" olarak kayıtlı.[83]

Cenova'da da kürek mahkûmları karada, tersanede ya da dışında çalışma olanağından yararlanabilmişler. Bu konuyla

82 *A.g.k.* 13 Şubat 1719; *a.g.k.* 28, 21 Temmuz 1721; *a.g.k.* 35, 1 Ocak 1725; *a.g.k.* 38, 4 Şubat, 20 Mayıs, 8 Temmuz 1726; *a.g.k.* 40, 6 ve 13 Ekim, 19 Kasım-8 Aralık 1727 (on iki barakanın kiralayanlarının listesiyle); *a.g.k.* 41, 6 Nisan 1728; *a.g.k.* 42, 28 Kasım 1729.

83 Calisse 1936, 543-544 ve 561-562; Guglielmotti 1884, 103. Kölelerin zanaatkâr ve ticari işleri hakkında: Vitalini Sacconi 1982, I, 301-302; II, 130-131.

ilgili oldukça etkili figüratif bir belgeye sahibiz, doğduğu yer Anversa'dan Liguria başkentine resim sanatı konusundaki çalışmalarını sürdürmek için gelen Cornelio de Wael'in eseri olan 17. yüzyıl ortalarına ait güzel bir resimler dizisi var. Bu resimlerde Müslümanların "kimilerinin ustalık isteyen ahşap ve metal işleriyle uğraştıklarını, kimilerinin berberlik, kimilerinin kasaplık yaptıklarını, kimilerinin tamir işleri yaptıklarını, kimilerinin yırtık ve sökükleri diktiklerini, kimisinin ise söğüt dalından sepetler ördüklerini" görüyoruz; bazıları da seyyar satıcılık ya da dükkâncıların veya başkalarının hesabına yoğun emek isteyen işler yapıyorlar. Müslümanların bu şekilde kent sokaklarında dolaşmalarıyla istismarların, itirazların ve uyuşmazlıkların ortaya çıkabileceğini tahmin etmek kolay; adını bilmediğimiz bir Cenovalı San Lorenzo Kilisesi'nde ibadet eden inançlılara kilisenin çevresindeki sokaklarda tütün satan kölelerin bağırışlarının rahatsızlık verdiğinden şikâyet etmiş. Arada sırada yetkililer bu tür işleri daha ciddi bir biçimde düzenlemek ya da yasaklamak zorunda kalmışlar. 6 Nisan 1668 tarihli bir ferman şu saptamayı yapıyordu:

> Pek çok kez yaptığımız düzenlemeler ve yasaklamalara rağmen, çoğu kadırgalarımıza ait köleler, başka yerlerinkiler ve diğer devletlerin özgür bıraktığı bazıları sadece tersanede değil ama kentte de tütün ve her çeşit mal ve tuhafiye eşyaları satmaya devam ediyorlar, bunlar ayrıca meydanda, sahil boyunda, S.Lorenzo Kilisesi'nin etrafında ve kentin pek çok yerinde açık yerlere ve tezgâhlara da sahipler. Bu yerlerin büyük bir bölümüne hiçbir ödeme yapmaksızın girdikleri yetmezmiş gibi, hileyle vergi de ödemiyorlar ama kendi ailelerini geçindirmek için ev ve dükkân kirası ödeme yükümlülüğünde olan yoksul zanaatkârlara da zarar veriyorlar ve onların önyargılarına hedef oluyorlar, çünkü bu zanaatkârlar adı geçen kölelerle sözü edilen işlerde ne rekabet edebilirler ne de kalabilirler.

Görünen o ki "Avrupa birliği dışındakilerle" rekabet konusunda kentlerimizin tüccarlarının şikâyetlerine kulak veril-

miş! Yani "tütün ve vergiye tâbi diğer her türlü mal ve ticari eşya satışına hangi oranda olursa olsun çok küçük miktarda da olsa, kendi kararımıza bağlı çok ağır cezalar ve ayrıca adı geçen tütün, eşya ve ticari mallara el konularak" ceza verilecek ifadesiyle Müslümanların ticaretine getirilen yasak yenileniyordu; yasak aslında aynı zamanda açık bir biçimde kadırgaların subaylarına ve denizcilere de yönelikti.[84]

Sicilya kadırgalarının köleleri de bazı ticari etkinliklerde bulunuyorlardı; bu köleler koşullarının tamamını ilgilendiren tüm alanlarda -Napoli deniz kuvvetlerine bağlı olanlar gibi- bazı küçük kolaylıklara sahip olsalar da, hangi koşullarda ve hangi biçimlerde ticaret yaptıkları konusunda yeterli bilgimiz yok. 1668 Haziran'ında Napoli'de, limana gelen Sicilya kadırgalarının kölelerinin satışa "Sicilya peynirleri ve o ülkenin kaşkaval peynirlerini" sunmalarını birileri engellemeye çalıştığından bazı karışıklıklar ortaya çıkmış; bir kronist bu olaydan şöyle söz ediyor:

> Sicilya kadırgasının adamları ile, onların Sicilya peyniri ve bu ülkenin kaşkavallarını satmalarını yasaklamak isteyen bazı aynasızlar arasında bir kargaşa çıktı. Her şey hiçbir kentlinin peynir almamasını isteyen dükkân sahiplerinin başvurusu üzerine olmuştu. Bir köle yaralandı ve sırtında satmaya götürdüğü bir çuval peyniri aynasızlarca elinden alındı. Bununla birlikte adı geçen kadırgalardan diğer kişilerce fark edilen olaylar, diğer kolluk güçlerinin müdahalesiyle de durumu daha da ağırlaştırmaktan öteye gitmedi, eğer bu olaylar daha fazla gürültü çıkmasına sebep olmasaydı, köleler rıhtımın üstüne kodese götürüleceklerdi, yetkileri ve hakları konusunda oldukça inatçı olan generalleri Sicilya krallığında Albuquerque Dükü genel vali ile anlaştı. Peynir satmak için Napoli'nin tüm manastırlarına gittiler.

İki yıl sonra 1670 Mart'ında, aynı yazar "Sicilya kadırgalarının kölelerinin tuz ve kaşkaval satarak ilerlediklerini" yazıyor.

84 Giacchero 1970, 159-163 ve 142, metin dışı on iki resim kopyasıyla; ASGe, *Gride* 7 bis, 1023/51.

Tuz dağıtımıyla ilgili ihaleyi kazanmış olan Don Cosmo Rodriguez bu durumdan rahatsız olur ve validen bir an önce kadırgaların generaline müdahale etmesini ister. Vali oldukça nazik bir biçimde sadece "kadırgaların subaylarının kullanım fazlası olan otuz ya da kırk testi malın" söz konusu olduğunu söyleyerek olayı küçümser.

Yani Müslüman kürek mahkûmları kendi kadırgalarının subayları hesabına çalışıyorlardı ve büyük bir ihtimalle bu işten küçük bir kazanç sağlıyorlardı, oysa subaylar, bu yolla aldıkları yetersiz maaşlarını artırıyorlardı, gerçekten de hiç de küçümsenemeyecek bir ticaret söz konusuydu:

> Bu arada kadırgalar deyim yerindeyse dolup taşıyorlardı, tuzun yanı sıra tütün ve kaşkaval da satıyorlardı; kolluk güçleri rıhtıma yanaşmıyorlardı bile: hatta devriyeler iki köleyi alıkoymak istediklerinde büyük bir mukavemet ve savunmayla karşılaşıp rahatsız olmuşlardı. İşler öyle bir noktaya varmıştı ki, kadırganın gardiyanları ve aynı kadırgaların başka silahlı askerleri koşup gelerek ve onların kaçmasını sağlamışlardı.[85]

Farklı biçimlerde ve farklı bağlamlarda zanaatkâr ve işçi olarak çalışan Müslümanlar buluyoruz. Taormina'da 1514 yılında bir köle taş taşıtmak için "kiralanmıştı". Porcia ve Brugnera kontunun eve İnebahtı savaşından getirdiği iki "Türk" 1572 Mart ve Mayıs ayları arasında "ücretsiz ameleler" olarak kont ve bazı duvar ustaları arasında anlaşılan ve Praturlone villasında yapılması gereken bazı işlerde kullanılmak üzere verilmişti, öyle anlaşılıyor ki, üzerinde anlaşılan ücrette kölelerce sağlanan iş de dikkate alınıyordu.

Şimdiye kadar benzerini görmediğimiz çok ilginç bir olay 4 Kasım 1578'de Floransa'da Filippo adıyla vaftiz edilen ve aynı gün (tesadüf değil) usta Simone di Lorenzo da Mantopolinin yanında yün çamaşır dokumacısı olarak "iki buçuk yıllık bir çıraklık anlaşmasıyla" verilen köle Ciaus Süleyman'ın olayıdır;

---

85 Fuidoro 1666-1671, 81 ve 136, 16 Haziran 1668 ve 2220 Mart 1670.

kölenin daha doğrusu sahibinin masrafları karşılanacak ve yıllık 10 liralık bir ücret alacaktı.[86]

Yeniçağ'da İtalya'da, daha önce hatırlattığımız özel durumun geçerli olduğu 16. yüzyılın ilk yarısının Sicilya'sını dikkate almazsak, tarım çevrelerinde ve işlerinde köle çalıştırılması çok sık rastlanan bir durum değildi. Örneğin 1512 Şubat'ında, Trapani bölgesinde bir köle Michele Caralt'ın çiftliğinin büyükbaş hayvanlarına bakıyordu.[87]

Müslüman köleler, farklı nedenlerle, idarenin ya da efendileri olan özel şahısların hizmetleri için kamuya ait yerlerde özgürce dolaşabiliyorlardı; onları ilk bakışta özgür kişilerden ayırt etme gereksinimi nedeniyle, tanınmalarını sağlayacak görünür işaretler taşımaları şartı getirilmişti. Kürek mahkûmları isterlerse uzun bıyıklar bırakabiliyorlardı ama tamamıyla tıraş edilmiş başlarının tepesinde bir tutam saç bırakmak zorundaydılar; angarya mahkûmlarının başı ise tamamen tıraşlı olmalıydı, gönüllüler de aynı durumdaydı, sadece uzun bıyıkları vardı.[88]

Kent ortamına girmiş Müslüman köleler için tanınma işareti başkaydı. Örneğin Napoli'de İnebahtı'daki (1571) Hıristiyan zaferinden sonra -o zaman kölelerin sayısı kayda değer bir ölçüde artmıştı- genel vali kardinal Granvelle "Hıristiyan olmamış Kuzey Afrikalıları ayırt edebilmek için, elbiselerinin üzerinde sarı kumaştan dört parmak eninde bir şerit taşımak zorunda olduklarını" buyurmuştu. Daha sonra, 1657'de Castrillo Kontu genel vali "tüm köleler genellikle kadınları çocuklarına da bakacaklarını söyleyerek kandırdıklarından ve Türk erkekleri çocukları vaftiz ettirmediklerinden, Hıristiyan erkeklerden ayırt edilmek için, başlarındaki bir tutam saçı diğer saçlarınca örtülmeyecek şekilde örmek zorundadır" diye emir vermişti; özgür Müslümanlar da, serbest bırakılmış köleler ya da diğerleri de dinsel kimliklerini

86 Trasselli 1972, 85; De Pellegrini 1921; ASFi, *Arte della Lana, Partiti*, 299, 132v (belirten Lorenzo Marcello).

87 Trasselli 1972, 86.

88 Pantera 1614, 132.

gözle görülür bir biçimde sergilemek zorundaydılar böylece kadınlar onlarla ilişkiye girdiklerinde doğacak çocuklarının babalarının soyunu ve Islâm inancından olacağını hesaba katabileceklerdi.[89]

Bazı dönemlerde ve kentlerde köleler kendilerini kesin ve zorunlu bir biçimde diğerlerinden ayırt eden "demir taşımak" yani halka ya da zincirle dolaşmak zorunda kalmışlardı; Napoli'de 1617 yılında bu önleme başvurulması üzerine bir yazar "zamanın beylerinin ellerinde tasmayla ya da arkalarından zincirlenmiş adamlarla dolaştıklarının" hayal edilebileceğini söylemişti. Papalık devletinde kölenin tanınması için "alnından ya da yüzünden kızgın demirle damgalandığı, bir kulağının kesildiği, boynunda bronz bir tasma ya da demir halkalar taşıdığı, ayaklarının zincirlendiği, tıraş edilmiş saçlar ve sakal dışında, bir de özel bir elbise giydiğini" hayal eden bir 19. yüzyıl polemik yazarının söylediklerinin aksine Roma'da zaten ağır ve aşağılayıcı olan zincir ya da halka taşımanın ötesine geçilmiş gibi görünmüyor.

Kölelerin tanınmasını garanti etmenin ötesinde yetkililer, Müslümanların kentte dolaşmalarından kaynaklanabilecek olası karışıklıklar ve anlaşmazlıkları engellemek için kurallar çıkarmakla uğraşmışlardı. 1598 Temmuz'unda Cagliari'de kölelerin "Avemaria duası için çan çaldıktan sonra" kent kapılarından çıkmaları yasaklanmıştı; 1650 Mart'ında kral naipliği yasağı daha sert bir hale gelmişti: Müslümanlar "Ave Maria çalındıktan sonra" sahiplerinin evinden yalnız çıkamıyorlardı, tabii ki yanlarında aileden biri varsa sorun çıkmıyordu. Cenova donanmasının kürek mahkûmlarına açık bir biçimde 12 Nisan 1672 tarihinde bir buyrukla şunlar yasaklanmıştı:

> Kentte ve kent dışında yalnız dolaşmaları yasaktır, her zaman birbirlerine zincirlerine bağlı olarak her seferinde en az iki kişi olarak dolaşabilirler, bundan farklı bir biçimde bulundukla-

89 Grimaldi 1770, 226, 22 Ekim ve Grimaldi 1772, 223, 11 Haziran; Morelli 1920, 47 aslında pek de açık olmayan Grimaldi'nin cümlesini böyle yorumluyor.

rında hapse atılacaklar ve uygun gördüğümüz cezaları çekmek zorunda kalacaklar.[90]

O zamanlar adanın kralı olan Savoia hanedanından Vittorio Amedeo, 1717 yılında yayınladığı "kadırgaların ve yelkenli gemilerin birlikleri hakkında" başlıklı bir fermanda Sicilya kadırgalarının Müslümanları için şöyle buyuruyordu:

> Kölelerin durumlarını göstermeksizin kentte zincirsiz dolaşmalarından kaynaklanabilecek kötü sonuçlardan ve skandallardan kaçınmak için, karaya çıkuklarında ikişer ikişer zincirlenmeleri gerekmektedir, böylece kırlara doğru kaçmaya kalktıklarında da pek fazla uzaklaşamayacaklardır.

Buna benzer ya da başka türlü önlemler kölelerin kentlerde yalnız başlarına ve akşam da dolaşabildiklerinin kanıtını oluşturuyor. Aslında grupların ve tek tek bireylerin farklı koşullarda ve durumlarda belli bir dolaşım özgürlüğüne sahip olduklarını kanıtlayan çeşitli bilgiler var. 1520 yılında Sciacca'da köleler serbestçe kentin meyhanelerinde içki içmeye gidebiliyorlardı. Liman çevresinden çıkmak ve kentte dolaşmak Müslümanlar için, fahişelerle cinsel ilişki kurma gereksiniminden de kaynaklanıyordu; 1590 yılında Livorno'da "Fransız hastalığına" yani o zamanlar çok yaygın olan frengiye yakalanmış fahişelerle ilişki kurmamaları için çok ağır cezalarla tehdit edilmişlerdi.[91]

Tekil bireylerin yaptığı gibi, kamu da kendi kölelerini sergilemekten hoşlanıyordu; Müslümanların kamu bayramlarına ve kutlamalarına katılımı bu törenleri kuşkusuz daha görkemli, canlı ve değişik hale getiriyordu. Marcantonio Colonna'nın Inebahtı zaferinden sonra Roma'ya dönüşünde düzenlenen zafer yürüyüşünde papalık devletinin payına düşen insan ganimetinin bir bölümünden başka bir şey olmayan iki yüz Müs-

90 Marciani 1962, 275; 11 Haziran tarihli kral naipliği kararı; Bertolotti 1887, 5; Pinna 1903, 97 ve 135 (n.648, 7 Temmuz 1598; n.940, 21 Mart 1650) sırasıyla ASCA, *AAR-C* 2, 38-39 VE 49; ASGe, *Gride* 7 bis, 1023/58.

91 Prasca 1891, 381 (art.38); Trasselli 1972, 75; ASLi, *Asta Pubblica* 1, 4 Nisan 1590.

lümanlık bir köle grubunun gözler önüne serilmesi oldukça doğal bir şeydi. Zamanın "ilânları" bu katılımı şöyle aktarıyor:

> Özgür bir köle at üstünde gidiyor ve Türklerin bir sancağını yerde sürüklüyordu [...] onun arkasından kalın iplerle ikişer ikişer birbirlerine bağlanmış 168 Türk geliyordu, hepsi kırmızı ve sarı renkli yeni giysiler içindeydi, gözcüler onlara belli bir mesafede duruyorlardı.

Yenik düşen Türk'ten intikam alınmasından duyduğu memnuniyet duygusuyla canlanan Pasquino heykeli de bu büyük kutlama törenine dahil edilmişti:

> Her zamankinden daha fazla onurlandırılmış ve renklendirilmiş Pasquino sol elinde, ağzından kan akan bir Türk kafası, öteki elinde bir kılıç tutuyordu, heykel Türkler geçerken onlara parmakla gösterildi.

Zafer kazanan konumundayken zincirlenmiş Müslüman'ın gerçek ya da sembolik olarak kamuya teşhiri, gerçek ya da mit de olsa, her zaman hissedilen Türk korkusu ve tehdidinden kurtulmak konusunda işe yarıyordu.[92]

Eğer şu ya da bu sebeple elde teşhir edilecek köle yoksa, o zaman bir sahne oyununun kişileri olarak sunulup canlandırılıyorlardı, özellikle Türklere karşı kazanılan bir zaferi ya da yıldönümünü kutlamak söz konusu olduğunda bu tür gösteriler yapılıyordu. Gerçekte ve hatta ondan daha da fazla kolektif hayal gücünde hangi zafer İnebahtı'dan daha büyük olabilir? Ünlü deniz savaşından yarım yıl sonra 1572 Venedik karnavalında S.Marco meydanında 140 "köle kılığındaki Türk" geçit töreni yapmışlardı, bu köleler zincirlenmiş sözde tutsak sekiz kişinin çektiği bir arabanın arkasından yürüyorlardı, bu kişiler "çok renkli ipek giysiler içindeydiler, bir kısmının başında tülbent, bir kısmındaysa Türk usulü uzun başlıklar vardı". Arabanın arkasından pek çok Osmanlı sancağı geliyordu, bu arada "Katil Türk, sapkın, kana susamış" temalı

92 Bertolotti 1887, 75; De Groot 1993.

kafiyeli bir diyalog söyleniyordu. Köleler, bayramlara ve oyunlara da katılıyorlardı, hatta, Palermo'da Ağustos bayramının ilk günü zenci kölelere yaptırılan yarış gibi sadece onlar için düzenlenen oyunlar bile vardı, bu yarışta köleler "Trappettazzo'dan Loggia'ya" gidiyorlardı; Villabianca Markisi bu yarışı hatırlatırken şöyle der: "aslında bu, kent için şeytanların yarışıydı".[93]

Aslında zenci köleler belli bir koreografi yaratmak için özellikle aranıyorlardı ama 16. yüzyılın ilk onyıllarından itibaren sayıları giderek azalmıştı. O zaman aralarından en koyu tenlilerini seçtikleri "Kuzey Afrikalılara" yönelmişlerdi; 1565 yılındaki karnaval Pazartesinde, şimdiki Vatikan kentindeki Belvedere avlusunda papa IV. Pio'nun yeğeni bayraktar Giovan Battista Altemps'in düğünü için düzenlenen şatafatlı turnuvaya "yedi beyaz atın üstünde beyaz saten giysiler içinde yedi Kuzey Afrikalı er" katılmıştı. 1614 yılında Pitti sarayında Medici hanedanının hükümdarları II. Cosimo ve Maria Maddalena d'Austria önünde *Özgür bırakılmış erkek kölelerin eşliğinde bir Türk kadınları balosu* düzenlenmişti[94] ama gerçekten Türkler mi söz konusuydu yoksa göz alıcı bir koreografiden mi ibaretti?

Gerçekten de "Türkler" ve özellikle köleler sık sık aslında oralarda bulunmamalarına rağmen canlı koreografiler aracılığıyla maskeliler alayında ve kortejlerde temsil ediliyorlardı. 17. yüzyıl boyunca Napoli'de karnaval zamanında "tüm uyrukların" ya da "halktan kişilerin ya da daha doğrusu en alt sınıfların" katıldığı bir maskeliler alayı geleneksel bir şeydi; bu tür maskeliler alayında birkaç kez "balıkçılar Türk kılığında bir grup yapmışlardı", "balık hediye ettikleri kuyumculardan ısrarla" ödünç alınmışa benzeyen "mücevherlerle süslü türbanlar" takarak önemli kişiler kılığına girmişlerdi. 4 Şubat 1738'de Borbon hanedanından Carlo'nun Napoli tahtına çıkışı onuruna yapılan büyük kutlamalarda her birinin

93 Preto 1975, 144; Villabianca 1794, 298; Pitré 1875, 219-220 ve 228-229, "Köle kılığındaki yoksul köylülerin" baloları ve köle yarışları hakkında.

94 Betocchi 1898, 18, *Türk kadınları balosu* 1614.

önünde 60 köle bulunan arabalar geçit töreni yapmışlar, kölelerin bazıları "Türk geleneğine" uygun giyinmişler. Cenova'da da Türk maskesi takmak bir alışkanlıktı ama 1738 Ocak ayında o zamanlar kentte bulunan Fas büyükelçisinde herhangi bir alınganlığa yol açmamak ve bunun sonucunda "birkaç aydır o ulusla umut verici bir biçimde yoluna girmiş olan ticari ilişkileri" tehlikeye atmamak için yasaklandı, "bu ilişkiler gereksiz tedbirsizliklerin yol açtığı ön yargılardan etkilenmemeliydi".[95]

Maskelerden gerçek kölelere dönelim ve onların neredeyse hiç bulunamayacaklarını düşündüğümüz bir yerdeki dinsel alandaki mevcudiyetlerini gösterelim: Trapani'de efendilerin kendileriyle birlikte ayine kölelerini de götürme alışkanlıkları vardı ama köleler "cahillikleri nedeniyle" rahatsızlık veriyorlardı, ortada başka bir neden olduğu da düşünülebilir. 1573 Temmuz'undaki dini ziyaretinde mon sinyor Antonio Lombardo "vaaz sırasında onların din değiştirmeye karar verme ihtimali" hariç, Müslümanların kiliseye girişinin yasaklanabileceğini belirtmişti. Kölelerin bu tutum karşısındaki tavrının kesin bir kayıtsızlık olduğunu kolayca varsayabiliriz, öylesi bir kayıtsızlık söz konusuydu ki, Sicilya halk diline yeni bir deyim kazandırmıştı: "Vaazdaki Türk gibi".[96]

1630 yılındaki veba sırasında Livornolular Montenero mabedinde tapınılan Meryem tasvirini kente getirmişlerdi; ona saygı sunmak ve ondan kendilerini hastalıktan kurtarmasını dilemek için düzenlenen dini alay ve törenlere hamamın "Türk ve Kuzey Afrikalı" köleleri de katılmışlardı. 12 Mayıs 1647'de uzun süredir beklenen yağmurun gelişine şükretmek için düzenlenen dini alayda da (Müslümanlar ya da daha büyük bir ihtimalle din değiştirenlerden oluşan) bir köle topluluğu yerini almıştı, bu alay kentli bir kronist tarafından şöyle betimleniyor:

---

95 Fuidoro 1660-1665, 112, 19 Şubat 1662 ve ID 1666-1671, 17 Şubat 1669; Schipa 1923, 267; Giacchero 1970, 147, 15 Ocak tarihli bir ferman.

96 Biblioteca Comunale di Erice (Erice Belediye Kütüphanesi), *Ordini Curia Foranea* IX, 23, in mss. del canonico Amico II, 5.

> Onları takiben bir köle topluluğu yer alıyordu, bu köleler İsa'nın Kardeşliği Tarikatından pederlerin yönetimindeki Evden çıkmıştı, bir haç taşıyorlardı, yalınayak bir haldeydiler, başlarında dikenlerden yapılmış taçlar, boyunlarında ise kalın halatlar vardı, ellerinde ölülerin kemiklerini ve kafataslarını taşıyorlardı. İki rahibin rehberliğinde yürüyorlardı, bir yandan da dua okuyorlardı; kollarında merhum kutsal oğluyla siyah bir pelerine bürünmüş Kutsal Meryem tasvirini taşıyorlardı.[97]

Bir yüzyıl önce hâlâ gündemde olan gençlere özgü bir Sicilya oyununda kent bağlamında kölelerce yapılan işlerin çeşitliliğini gösteren izler kalmıştı: köle rolünü üstlenen oyunculardan birine diğer çocuklar ne iş yaptığını sorarlar: "Köle usta ne iş yapan sen?"[98]

Kamu işleri için kol gücü

Devlet mülkiyetindeki köleler öncelikle kadırgaların motoru ya da denizle ilgili diğer gereksinimlerde işgücü olarak görevlendiriliyorlardı; ama pek çok durumda kamu yararına farklı işlerde de kullanıldıkları oluyordu.

1533-1534 yıllarında bir grup köleyi Gallipoli şatosunun inşaatında duvarcı olarak çalışırken buluyoruz; dört tanesi şatonun sahibi don Pietro Barba'ya ait. Diğer işçiler gibi Müslümanlara da günde on carlini ödenmişti. Hıristiyanların elinde bulunan Müslümanların yaptığı benzer bir işle Palermo'da 1536 yılında karşılaşılır; bilgin Villabianca Markisi "on iki yaşına kadar olan erkek çocukların" Palermo senatosu tarafından "kamu işlerinde çalışmak zorunda bırakıldıklarını ve özellikle kamuya zarar veren kentteki bazı hendeklerin doldurulmasında görevlendirildiklerini" söyler. Önceki yıl Tunus'un

97 Magri 1647, 252-255, bana Paolo Castignoli tarafından bildirildi. Auria 1631-1652, 57. Trapani'de düzenlenen "cilio o cereo" tören alayına bir "zenci kral" da katılıyordu (Monroy 1929, 44).

98 Pitré 1883, 229.

imparatorluk tarafından fethi Sicilya'ya da çok fazla sayıda köle gelmesini sağlamıştı.[99]

İnebahtı (1571) savaşından sonra papalık devletindeki Müslüman tutsakların sayısındaki artış onları kamu inşaatlarında çalıştırma fikrini akla getirmişti ama belki de bu uygulama daha önce de yapılıyordu. Kardinal Cesare Baronio, 849 Ostia savaşını *Annali ecclasiastici* başlıklı yıllıklarına yazarken kendi kişisel anılarından birini de aktarmıştı: "Vatikan bazilikasını çevreleyen duvarların yapımında görev alan Muhammedileri kendi gözlerimizle gördük", V.Pio "duvarcı olarak zincirler içindeki" köleleri görevlendirmişti. Öyle görünüyor ki, yüzyılın ilk yarısında bile, belli sayıda köle Roma surlarının restorasyonunda ve Venedik sarayının inşaatında çalışmışlar.[100] Ancona'da deniz kazası geçiren ve 1687 Ekim'inde Roma'ya getirilen 70 kadar Müslümanın hendeklerin temizlenmesi, surların onarılması, önceki yıl Tevere'nin taşmasıyla zarar gören küçük bir kalenin tamiri gibi değişik işlerde görevlendirilmeleri düşünülmüştü. Daha sonra Müslümanlar, caddelerin temizlenmesi ve hastanelerde hademe olarak da kullanılmışlar.[101]

Daha sonraki çağda Lazio'da devlet mülkiyetindeki köleleri kamu yararına çalıştırıldıkları işlerde buluyoruz. 1721'de 23 Müslüman, 17 gönüllü ve 10 "başıboş gezen serseri" ile birlikte Porto d'Anzio kulesinde küçük bir evin inşasında çalışıyorlardı. Ertesi yıl değişik kadırgalardan toplanmış yirmi kadar Müslüman, Roma'daki San'Angelo köprüsünde görevlendirilmişler, bir sorumlunun Müslümanlarla ilgili gözlemi şu: "Türkler angarya mahkûmlarından çok daha verimli ve iyi niyetli çalışıyorlar". Roma'nın güneyindeki Lazio kıyısındaki Torre Paola'da çalışanlar da vardı ve sıklıkla olduğu gibi bura-

99 Liaci 1962, 185, Villabianca 1794a, 16; 24 Ocak fermanı. Trasselli 1970, 199; 16. yüzyılda Palermo'da kamu işlerindeki köleler. Bu paragrafın büyük bir bölümü Bono 1984a'da kullanılmıştır.

100 Baronio 1643, 579, Guglielmotti 1880, 383-384'ten kişisel bir yorumla aktarılmış; Orani 1903, 25.

101 "Gazette de France", 1687, 627-628, Roma'dan 28 Ekim; *a.g.k.*, 639, Roma'dan, 4 Kasım; Rudt 1989, 34.

da da bir iş kazası meydana gelmişti. Bakın yaralı Müslümanın tedavisiyle ilgilenen küçük semt kilisesinin rahibi Luca Antonio da Tivoli olayı nasıl aktarıyor:

> Dört gün önce bir köle düştü ve düşer düşmez göğüs kafesini aşağıda bulunan bazı kasalara çarptı ve bu çarpma sonucu kılcal damarlarından biri çatladığından ağzından biraz kan geldi. Ona rahatlatıcı bazı yağlar sürdüm, Tanrıya şükür şimdi çok daha iyi durumda, öksürüğü durduğundan kanama da durdu.[102]

Civitavecchia'da bulunan kürek mahkûmları, çok sık olmasa da tarım işlerinde de görevlendiriliyorlardı; 1724 yılında bazıları "Montalto'dan oraya gelen mısırı alt üst etmekle" yani mısırın nemini kaybetmesi için arada sırada kürekle karıştırmakla görevlendirilmişlerdi, bu iş için günde beş baiocchi bir ödül alıyorlardı. Circeo gölü kanalında da Müslüman köleler çalışıyordu, 1726 yılında 68 angarya mahkûmuyla birlikte 14 köle subayların, askerlerin ve başka bazı kişilerin kaldığı Paola kalesinde tutulmuştu. O dönemde bazı Müslümanlar Roma'daki Fatebenefratelli hastanesinde de çalışıyorlardı. Civitavecchia'da 1737 yılında tüm kasım ayı boyunca "bir deri bir kemik kalmış, zincirli insanlar" yani büyük bir ihtimalle köleler de "tersanedeki son kemerindeki duvarın yıkılması ve yeniden yapılması gibi işlerde ve adı geçen liman ve diğer yerlerdeki dip" kazılarında da görevlendirilmişlerdi. Bazı Müslümanlar da kadırgaların fırınlarında çalışıyorlardı. Büyük bir ihtimalle 1742 civarında Cagliari'de köleler genelde "en düşük maliyetli iş gücü olarak, özel şahıslara ve idareye yarar sağlıyorlardı, burçların, limanların, kalelerin, vb. inşasında işe yarıyorlardı".[103]

İşgücü olarak köle kullanım Livorno'da kesinlikle çok yay-

---

102 ASR, *Epistolario* 27, 7 Haziran 1721; *a.g.k.* 30 (60), 10 ve 31 Temmuz 1722; *a.g.k.* 29, 2 Eylül 1722.

103 *A.g.k.* 34, 3 Temmuz 1724; *a.g.k.* 37, 29 Temmuz ve 30 Ağustos 1726; *a.g.k.*, 38, 29 Temmuz; ASRm, *Galere* 378, 1735-1743, 61, 14 Aralık 1737; *a.g.k.* 379, 1737-1740, 1-2, 3 Ocak 1738; ASRm, *Epistolario* 41, 4 Şubat 1728; Olla Repetto 1982, 160 (1742).

gındı ve çok uzun sürmüştü: Müslümanlar kölelerle birlikte "küçük yelkenliler için kanallar, tersane, çapa fabrikası, yeni gümrük binası gibi gerek büyük Cosimo'nun denizcilikle ilgili inşaat faaliyetlerinde, gerekse ondan sonraki Dük Francesco'nun kenti yenileme faaliyetlerinde çalıştırılmışlardı, yüzyıl biterken I. Ferdinand'ın geniş kapsamlı işlerinde kullanılmışlardı". Bu sonuncu Büyük Dükün 1587 ve 1609 yılları arasındaki egemenliğinde, 1591 yılında başka işlerin yanı sıra, ikinci tersanenin hafriyat kazısı beş gün içinde yapılmıştı -olağanüstü bir rekor!- orada Cenova limanı denilen yerden çok uzak olmayan bir bataklık vardı; ve ayrıca su kemerlerinin inşaatında, rıhtımların tamamlanmasında, kamu binalarının bitirilmesinde çalıştırılmışlardı. 17. yüzyılda bazı köleler Livorno fırınlarında da çalıştırılıyorlardı.[104]

1600 Mart'ından "idare yazıcısı" Roberto Pepi Livorno "büyük hendeklerinde" çalıştırılmak üzere istenen iki binden fazla özgür ve köle kürek mahkûmunun temini konusundaki güçlükleri şöyle ortaya koyuyordu:

> Faaliyetteki kadırgalardan bir grup köle alınır, küçük teknelere, demirhaneye, temizlik işlerine, küreklere, kadırgalara ekmek ve gerekli diğer şeyleri taşımaya, çalışmakta olan diğerlerine yiyecek götürmeye gönderilir, bunların hepsi gerekli hizmetler. Ayrıca aşçılar, kadırga kaptanlarının kamara miçoları, forsalar takımının ve başgardiyanların miçoları ve başka çeşitli hizmetliler var, bunları bu işle uğraşmayan birinin ayrıntılarıyla bilmesi imkânsız, eğer Siz Yüce Efendimiz ekteki detaylı nota göz atabilirseniz durumu göreceksiniz, ayrıca ben bu notu istediğiniz zaman Siz Yüce Majestelerine okumaktan şeref duyarım. Kölelerin her zamanki işlerinden alınıp hendeklere gönderilmesi isteniyor ama küreklerde 2000 adam bulunduğunu söylemek gerçeklere uygun değil, evet bu rakam doğru ama 2000 kişiden bir bölümü hiçbir işe yaramaz durumda.[105]

---

104 Ciano 1959, 23; Ciano 1976, 27-28; Braudel Romano 1951, 21; Salvadorini 1978, 25.

105 ASFi, *MP* 2082, 16 Mart.

Köleler Toscana'da başka yerlerde de görevlendiriliyorlardı. Raymond de Fourquevaux Floransa, Pisa ve Cenova'nın elindeki güçler ve savunma imkânları konusunda 1555'te Fransa kralını bilgilendirirken verdiği başka bilgilerin yanı sıra kırk kadar Müslümanın Toscana başkentindeki Fortezza da Basso'da barut üretiminde çalıştıklarını bildiriyordu. Bu tarihten birkaç yıl sonra da (1559), Pisa tersanesinde köle çalıştırıldığıyla ilgili bir başka bilgi bize ulaştı. Tam olarak on "dülger çömezi köle" söz konusuydu, yani dülgerlere çırak olacaklardı, altısı din değiştirmişti ve "dört büyük zenci" (Abdala da Bruno, Fela da Tomori, Imbarche da Bruno, Sait da Cucha, Cezayir Cabilia'sındaki Kuko ve Bornu'dan gelenler tanınabiliyorlar) vardı. 1556 yılında başka köleler Elbe adasında kadırgalar için ağaç kesmek ve taşımakla görevlendirilmişler, birileri bu aşırı yorgunluğa dayanamayacaklarından endişelenerek "en iyilerinden kiminin öldüğünü, kimininse hastalandığını" söyleyerek sayılarının giderek azaldığından yakınmıştı. Bazı Müslümanların ulaştıkları ustalık düzeyi de oldukça anlamlı, 1576'da Pisa tersanesindeki ustabaşının ölümü üzerine yerine "becerikli bir Türk kölenin" önerilmesi bunu doğruluyor. "Her türlü güç işe uygun" sekiz köle 1597 Aralık ayında istek üzerine Livorno'dan Medici sarayına, iki gözetmen ve bir baş gardiyan eşliğinde gönderilmişler.[106]

Oysa Venedik tersanesinde her zaman karşılaşılan ve büyük sıkıntı yaratan vasıfsız işgücü gereksinimine karşın, neredeyse hiçbir zaman Müslüman köle çalıştırılmamış gibi görünüyor; 1633'te Alvise Molin senatoya şöyle bildiriyordu "Tersanedeki tüm işler için hamallara ihtiyaç var ama orada hiçbir zaman yeterince hamal bulunmadığından, işçiler zorunlu olarak işleri geciktiriyorlar, çünkü hamalların yapması gereken işleri de onlar yapıyorlar ve üstelik aynı paraya ayrıca kendi ustalık isteyen işlerine ayıracakları zamanı bu basit ve sıradan işe ayırıyorlar";[107] tersanede köle kullanılmaması kuralı büyük bir ih-

106 Salvadorini 1978, 11; ASFi, *MP* 2077, 106r-v; Livi 1928, 331-332; ASFi, *MP* 2078, 4 Kasım 1556; Frattarelli Fischer 1990, 41; ASFi, *MP* 2133, 24 Aralık 1579; başka gönderme (22 Haziran 1695) Livi 1928, 339'DA.

107 ASVe, *Relazioni* 57, 12r.

timalle, Venediklilerin hiçbir zaman çok sayıda köle sahibi olmaması gibi genel karakterli başka nedenler dışında, her türlü casusluk tehlikesini ve başka riskleri önlemeye yönelik sıkı önlemler nedeniyleydi.

Napoli krallığında özellikle Caserta kraliyet sarayının inşasında Müslüman köle iş gücünün çok yaygın bir biçimde kullanıldığını görüyoruz. Acil durumlarda da kölelerden yararlanılıyordu; örneğin 1688 depreminde "Türkler" kadırgalardan indirilmiş ve enkazları kaldırmaya gönderilmişlerdi. 1737 sonbaharında sefer döneminin sonunda Capodimonte kraliyet sarayının inşaatının yapılacağı yerdeki "tüm eski kalıntıları kaldırıp temizlemek" için askerlerin yerine kadırgaların birkaç yüz kölesi görevlendirilmişti; 18. yüzyılın ortalarında yakalanan "karakterlerinde hiçbir iyi yan bulunmayan" yani din değiştirmeye tamamen direnen Müslümanların bir bölümü "yeni kraliyet sarayının sütunlarındaki mermerleri kesmeye Portici'ye" gönderilmişlerdi.

Ama köleler en uzun süreli ve en fazla katkıyı Caserta kraliyet sarayının inşaatına yapmışlardı. -İşlerin başlamasından üç yıl sonra- 1755 yılında 405 Müslüman ya da vaftiz edilmiş köle görevlendirilmişti; aynı yıl bir "ayakkabıcı"dan "inşaatın kölelerı için" 1062 çift ayakkabı alınmıştı; bu bilgi önceki bilginin aksine bir şey söylüyormuş gibi görünmüyor. İnşaatın ekonomik yönleri üzerine çalışan M.R. Caroselli'nin bize sağladığı bilgileri temel alarak işçilerin toplamıyla kölelerin sayısını karşılaştıran aşağıdaki tabloyu sunuyoruz:[108]

CASERTA KRALİYET SARAYI'NDAKİ İŞTE ÇALIŞAN İŞÇİLER

yıllar	köleler	oranlar	angarya mahkûmları	işçiler	toplam
1753-1763	405	16.7	166	1.855	2.426
1764-1768	360	27.2	166	800	1.326
1769-1773	360	14.2	166	2.000	2.526
1774-1779	360	43.6	166	300	826

108 Nappi 1981, 26; Schipa 1923, 267; Maresca 1894, 18; Caroselli 1968, 107 ve 109.

1771 yılına ait daha ayrıntılı bir belge Müslüman köleleri, bütüne bakıldığında oldukça yüksek bir oran teşkil eden vaftiz edilenler ve din öğrencilerinden kesin bir biçimde ayırıyor.[109]

CASERTA KRALİYET SARAYI İŞİNDEKİ KÖLELER

	31 Mayıs	30 Haziran	31 Temmuz	30 Ağustos	yüzde ortalama
Müslümanlar	214	213	212	213	54.8
Vaftiz edilenler	173	174	172	171	44.0
Din öğrencileri	5	5	5	5	1.2
Toplam	392	392	389	389	100

Bir aydan diğerine ortaya çıkan küçük farklılıklar, ölüm olaylarına ya yeni gelen ya da geri dönenlerin (vaftiz edildikten sonra 3 Haziran'da Capua'dan dönen bir reis gibi) gruba katılımına bağlı önemsiz değişikliklerdir.

Kölelerle ilgili değişik sorunlar arasında barınmayla ilgili olanlar da vardı, özellikli din değiştirenler daha iyi bir yerde kalmayı hak ediyorlardı. 1757 ilkbaharında şantiye yöneticisi o zamanlar kullanılmakta olan yetmiş kişiyi barındıracak kapasitedeki yerin yüzlerce vaftiz edilmiş ve din öğrencisi köleye yetersiz geldiğini için uygun bir yer inşa etmeyi -iki katlı, altta iki büyük odanın ve üste odaların bulunduğu bir yer- önermişti, bu inşaat için uygun bir yer de bulmuştu, öyle görünüyor ki sonunda önerisi kabul edildi ve böylece bir bina inşa edildi, bu bina kraliyet sarayı parkının sonunda bulunan Herkül kışlası ya da inziva evi denilen yer olabilir.[110]

Köleler hendek kazmak ve temizlemek, taş çıkarmak, taş kırmak, kolon dikmek gibi işlerde görevlendirilmişler; bu son iş çok zahmetli ve bir o kadar da tehlikeli bir işti. 3 Haziran 1756'da güney cephenin arkasında bulunan yerlerine dört kocaman sütun tabanını yerleştirmek için yapılan zorlu hamlede, "söz konusu yerdeki" demir bir gürzün çarpması Trablusgarblı

109 ASNa, *Espedienti* 150, 89r-95r, 1771.

110 ASNa, *Espedienti* 150, 89r-95r, 1771.

Robis'in hayatına mal olmuştu. Öyle görünüyor ki, bir çeşit sırlı ve bezemeli çini karo olan özel döşeme taşlarının, özel nitelikli bir iş olan son işlemden geçirilmesi nedendir bilinmez kölelere bırakılmıştı. Caserta'ya 20 km. uzaklıktaki Formicola'daki küçük yerleşim Schiavi* adını taşıyordu (bu isim 1862 de Liberi** olarak değiştirilmişti) bunun nedeni mermer işiyle uğraşılan bu yerde büyük bir ihtimalle çok fazla Müslümanın bulunması mıydı acaba?[111]

Kölelerin günlük çalışma süreleri 9-10 saat arasındaydı; kışın öğle yemeğinden sonra hemen işe dönüyorlardı, yazın saat on beşe kadar dinleniyorlardı. Gerekirse günlük mesai daha da uzatılabiliyordu. Enteresan olan onların tam anlamıyla bir mesai ücreti olmasa da, daha ziyade ödül gibi kabul edilen ve doğal olarak işçilerin aldığından daha düşük günlük bir ücret aldıklarını öğrenmek. Ama vaftiz edilmiş kölelerin ücreti Müslümanlarınkine göre dört para daha fazlaydı.

Caserta kölelerine yiyecekleri, bu iş için ayrılan uygun bir yerde silahlı bekçilerin gözetimindeki dağıtılıyordu, burada peşin ödemeyle satış yapan bir yer de vardı; yemek sırasında köleler ayaklarındaki tahta engelleri çıkarabiliyorlardı. İtalyan kentlerindeki diğer köle topluluklarında olduğu gibi Caserta'da da disiplini sağlama işi baş gardiyana verilmişti; ama şöyle bir ayrıcalık vardı: Bazı tarihlerde bu kişi bir Müslüman olabiliyordu. Aynı zamanda yazıcılık da yapan Trablusgarblı Ali diye birinin ve aynı kentten Sbirro denilen Ahmed diye birinin adlarını biliyoruz, bu kişiye 1756 Şubat'ında "kölelere gösterdiği özel sertlik nedeniyle" Kral Carlo 15 dukalık ikramiye gönderir.[112]

(*) Köleler.

(**) Özgürler.

111 Nicolini 1911, 40; "döşeme taşları ve taş kesimi" kölelere verilen bir iştir der Chierici 1937, 92. *Dizionario di toponomia (Yer İsimleri Sözlüğü)* 1990, 353, bu yer isminin "kölelik koşullarıyla ve durumuyla hiçbir ilgisi olmadığı, ama sclavi etnik kökeniyle ilgili olduğunu" söyler, sclavi Slavlar anlamında kullanılmıştır ve barbar topluluklar arasında sayılmıştır.

112 Caroselli 1968, 25, 47 ve 95-96.

Caserta'da Müslüman kölelerin mevcudiyeti kraliyet sarayının tamamlanmasından sonrasına da sarkar, 1803'e gelindiğinde hâlâ bazı hesap notlarında yiyecek, giysi ve "vaftiz edilen çeşitli kölelere" yapılan ödemeler harcama olarak kaydedilmiştir. Maria Raffaella Caroselli, kraliyet sarayının inşası hakkındaki kitabında *Zanaatkârlar* konulu paragrafı tamamlarken Vanvitelli'nin muhteşem projesini bin bir zahmetle gerçekleştiren "karınca gibi çalışkan küçük iş ordusunu" hatırlatır, o "orduda" yüzlerce köle yer almıştır ve pek çokları gibi, onlar da adı bile anılmayanlar arasında kalmışlardır.

Kölelerin yaptıkları işle ilgili olumsuz bir yargı, onları 1760 yılında gören (tam olarak 165 Türk ve 160 vaftiz edilmiş köleden söz eder) Fransız seyyah Joseph Jerome de La Lande tarafından verilmiştir: "İşe yarar bir şekilde çalışan çok az kişi vardı". Biraz garip bir biçimde İngiliz seyyah John Moore şöyle bir ifade kullanır, ona göre kraliyet sarayı "yakalanan Afrikalı" ve "suçları yüzünden mahkûm edilen Hıristiyan" köleler tarafından inşa edilmişti, tabii ki bu ikinci gruba daha iyi davranılmıştı. *Old Calabria* adlı eserinde seyyah Norman Douglas büyük bir ihtimalle başkalarından duyduğu "Afrikalı kölelerin, kadırgaların küreklerine zincirlenmediklerinde tarım işlerinde çalıştırıldıkları" ifadesini hatırlatır.[113]

18. yüzyılın ikinci yarısında kürek gücüne bağlı deniz kuvvetlerinin tüm Akdeniz devletlerinde önemini yitirmesi köle sayısının azalmasına neden olmuştu ve aynı zamanda giderek daha büyük bir sıklıkla köleler denizcilik dışındaki işlerde görevlendirilir olmuşlardı. 1766 Nisan'ında Piombino kanalında ele geçirilen Cezayirlilerden bir düzinesi Livorno'da çeşitli işlerde görevlendirilmişlerdi: "Yeni Caserma fabrikasında, Askeri Hastanede [...] yeni Lazzeretto fabrikasında [...] bölgedeki hendeklerin doldurulmasında ve köprü inşaatında duvarcı olarak"; bu kölelerden iyi bir verim alındığı görülünce onlara "günlük dört crazie* bir ücret" bile verilmişti. Büyük Dük Pi-

113 *A.g.e.* 44-45 ve 47; La Lande 1786, VII, 225; Moore 1787, 306; Douglas 1978, 209.

(*) Toscana Dukalığı'nın para birimi.

etro Leopoldo tarafından köleler için yayınlanan 10 Nisan 1773 tarihli yönetmelik şöyle diyor:

> İşlere dayanıklılık ve uygunluk kapasitelerine göre Yapı İşleri ve Gümrük hesabına Lazzaretto'da mümkün mertebe köleler görevlendirilsin ve onlara uygun görülen ücret işlerinin niteliğine uygun olsun, aynı işte çalışan Angarya Mahkûmlarından iki para daha fazlasını alsınlar.[114]

Civitavecchia'da ya da yakın yörelerde, 18. yüzyılın sonlarına doğru en azından birkaç köle hâlâ bir "pazen" fabrikasında çalışıyordu, yani artık pamuk ipliklerinden pazen kumaş yapıyorlardı. Bu fabrikada çalışan köleler bir vergi karşılığı daha önce de yaptıkları "odun kesmek için çalılıklara gitme yükünden" muaf tutulmayı başarmışlardı bu vergiden de muaf tutulmayı istediklerinde, 3 Nisan 1788'de bir üst yetkili "kölelerin bu arada adı geçen fabrikada görevlendirilmiş olmanın rahatlığı ve kazancının keyfini sürdüklerini" söyleyerek olumsuz yanıt vermişti. 1794 yılında hâlâ Civitavecchia'da bulunan bir düzine köleden dördü sabahleyin "forsalar takımının ekmeğini almak için fırına" gidiyordu. 1802 yılında yakalanan beş Müslüman "günlük geçimlerini sağlayabilecekleri ve böylece kendi bakımları için Saygıdeğer Deniz Kuvvetlerine hiçbir yük getirmeyecekleri" yani idareye yük olmayacakları Anzio Limanında işe konmuşlardı.[115]

İtalya'da kölelerin mevcudiyetiyle ilgili en geç döneme ait bilgi -bu bilgi en azından hâlâ çalıştırıldıklarını gösterir- 1851 yılına ait bu bilgiye göre, hâlâ kendilerine ait birkaç köle barındıran Caserta kraliyet sarayı idaresince, bu köleler bahçe işlerinde görevlendirilmiştir, daha önceleri Napoli kraliyet sarayının parkındaki bahçe işleri de kölelerce yürütülmüştür. Üç yüz yıl önce II. Filippo tarafından Polonya kraliçesi Bona Sforza'ya armağan edilen yirmi sekiz yaşındaki bir "Türk" Poggioreale sarayının bahçelerinde çalışmıştı. Bu köle 1557'de krali-

114 *Memoria* 1773, 50; Salvadorini 1978, 51-52.

115 ASRm, *Galere* 689, 259; Bertolotti 1887, 33-34; ASRm, *Epistolario* 263, 10 Temmuz 1802.

çenin ölümü üzerine onun eşyaları arasında "yararsız ve eski püskü eşyalarından oluşan ıvır zıvır arasındaki tek değerli nesne olarak" yeniden ortaya çıkar; -yaşlı bir tarihçinin sözleriyle- "Poggioreale'nin tek sakini özgür olduğunu ve vaftiz edilip Hıristiyan olduğunu ve merhum kraliçenin ismini değiştirmesine ve Sforza adını almasına izin vererek serbest bıraktığını söyleyerek bu duruma itiraz etmiştir.[116]

Tam anlamıyla kamu işleri olmasa da, kamu yararını ilgilendiren bazı işlerde de bazı köleler ya da özgür bırakılmış köleler, Müslümanlar ya da Hıristiyanlığı seçenler hizmet veriyorlardı. Bazıları ya gerçekten buna layık olduklarından ya da onun aldığı ücreti kasasına atan sahibinin ısrarlarıyla "nitelikli denizci" görevi almayı, yani diğerlerinden yarım maaş daha fazla almayı başarmışlardı. 1663 yılında Abdala oğlu Salem de bunlardan biriydi. Asker olarak görevlendirilip askere alınanlar da vardı, 1721'de O'Connor'un kölesi "güçlü kuvvetli" yirmi yaşındaki Cezayirli askere alınmıştı. Kimileri bu iş için uygun hizmeti veremiyorlardı, Örneğin 1727 Aralık'ında "çok kötü davranışlar gösteren, hep sarhoş, doymak bilmez" yeni Hıristiyan Carlo Arioldi askerlik görevinden çıkarılmıştı; kölelerin donanmadan orduya geçişi öyle görünüyor ki kadırgalar artık kullanılmadığında daha az kürek mahkûmuna gereksinim duyulduğu için daha kolay bir hale gelmişti.[117]

Suçlar ve cezalar

Bir ev kölesinin hırsızlıktan başka hangi suçu daha sık işlediğini düşünebiliriz? Bir Sicilya atasözü ihtiyatla şunu öneriyordu "Köleye anahtar yükleme".[118] Ama elinde anahtarlar bulun-

116 Caserta hakkında, Caroselli 1968, 142; kraliyet sarayı hakkında Ceci 1906, 79. Chierici 1937, 104'te göre son kölelere 1785 civarında rastlanır; Colombo 1885, 317-318 (1557).

117 ASRm, *Galere* 401, metnin çeşitli yerlerinde (Lodolini Tupputi 1989, 374); ASRm, *Epistolario* 27, 7 ve 14 Nisan 1721; *a.g.k.* 40, 17 Aralık 1727; Rudt 1989, 24.

118 Avolio 1888, 28.

masa da, bir evde yaşayan köle elinin altındaki zenginlikleri, olası gizli yerleri ve uygun fırsatları biliyordu. Evde köle bulunduran kişi sürekli risk altındaydı ve bunu biliyordu ama genellikle az zararlı küçük hırsızlıklar söz konusu oluyordu: hemen kullanacakları küçük miktarda yiyecekler ya da benzer şeyler çalınıyordu, bunlar görmezden geliniyor ya da sadece azarlama ve hafif cezalar söz konusu oluyordu.

Ama bazen köleler sahiplerinden çaldıklarını ev dışında satıyorlardı. 1513'te Sicilyalı Baron Matteo Barresi di Pietraperzia'nın çok iyi bildiği gibi bazıları hırsızlık malını oldukça iyi bir kazançla satın alıyorlardı. Traselli'nin söylediğine göre Taormina'da 1515 yılında "bununla başa çıkılamıyor" diye yakınmalar ortaya çıkmıştı çünkü köleler meyve, şeker kamışı, dut ağaçlarının yapraklı dallarını dükkâncılara, katırcılara, denizcilere satmak üzere çalıyorlardı; kölelerden yapılan her alımın bir onza ile cezalandırılması isteniyordu. O dönemde "Favara'da da insanlar birinin bildirdiği gibi, buğday, arpa, şarap, bal peteği ve başka şeyler çalan üç erkek ve bir kadın köleden, yani hırsız kölelerden mal satın alıyorlardı".[119] Yani bu işi destekleyenler ve suç ortakları vardı. Çok büyük değeri olan özellikle para ve değerli eşya hırsızlıkları da eksik olmuyordu; o zaman köleler bazı kurtuluş yolları arayarak kaçıyorlardı.

Hırsızlıkları engellemek için Palermo'da 1650 yılında hırsızlık malının tüm olası alıcılarını tehdit etmek uygun görülmüştü:

> Ne amaçla olursa olsun tüm eskici ve hurdacılar ya da hangi konum ve düzeyden olursa olsun herhangi biri bu türden alımları cesaretlendirir ya da kendi adına veya başkaları adına bu malları almayı düşünürse ya da başkalarına altın, gümüş ya da başka çeşitten malları herhangi bir şekilde bu kölelerden aldırırsa yirmi onze cezaya çarptırılacakur.

Kuşkusuz başkaları adına hareket eden köleler de oluyordu: 1679 yılında Napoli'de Tommaso Imparato "bir Calabrialı ve

119 Trasselli 1972, 78-79.

ona bağlı biri tarafından suça teşvik edilen bir kadın kölesi tarafından soyuldu, iki bin dukalık mücevheri ve başka şeyleri çalındı, hırsızlar bulundu ve suçlular hapse atıldı, Calabrialı asıldı, diğer adam kırbaçlandı ve hapse atıldı, kadın köle on yıl süresince tövbe cezasına mahkûm edildi".[120]

Hırsızlık olayları kesinlikle çok sık rastlanan şeylerdi ama bu olaylarla ilgili olarak onların normalliğinden olsa gerek günlük haberlerde daha ağır suçlar kadar sık bilgiye rastlamıyoruz. Valle Markisinin kölesi Cezayirli Mammetiglio, Palermo'da Terranova Dükünün evinde başka dört köleyle yapılan vurgunun büyük bir ihtimalle elebaşısı olmuştu; zarara uğrayan taraf çok güçlü bir adamdı ve Müslüman "Yüce Mahkemenin kararıyla" 19 Ocak 1644'te asılmıştı. Sicilya başkentinde yargılananlar listesinde kölelerin sayısı hiç de az değil. Sadece bazılarının suçunu bilebiliyoruz, büyük bir bölümü adam öldürme ama bir hırsızlığı yaşamıyla ödeyenler de var, vaftiz edilen bir zenci olduğunu sandığımız Sebastiano Lesci'nin 20 Kasım 1573'te "suç mahalli eski Boccheria'da" asılmadan önce "sağ eli kesilmişti".[121]

Müslüman kürek mahkûmları da çeşitli türlerden hırsızlıkların sorumlusu oluyorlardı. 1619 Mart'ında Medici Büyük Dükünün sekreteri "eğer köleler Livorno'da hırsızlık yaparlarsa" kurallara uygun biçimde yargılanmalarını emrediyordu. Ünlü Napolili kronist Fuidoro'ya göre 1662'de üç İspanyol kadırgasında bulunan Müslüman kürek mahkûmları arasında "büyük hırsızlar vardı ve daha çok Napoli'de hırsızlık yapıyorlardı".[122]

1724 Mart'ında Civitavecchia'da meydana gelen bir olay mahkemenin *Suç Kayıtları*nda çok iyi belgelenir: Bir kadırganın kumandanın evinden bir silah ve bazı giysiler çalınır; giysiler köle Argib'in barakasında bulunur, silah ise bir aynasıza satılmıştır. Ama Müslüman sadece alıcıdır; hırsız bir meyha-

120 Gaudioso 1926, 58; Bulifon 1547-1706, 224, 29 Mayıs.

121 Cutrera 1917, 201 ve 138.

122 ASFi, *MP* 2130, 22 Mart: Fuidoro 1660-1665, 146, 1662 Eylül'ünde; *a.g.k.* 123, 2 Nisan 1662: üstünde çalıntı 50 duka ile yakalanan köle.

nede garsonluk yapan Alessandro diye biridir, başka olaylarla da ünlü din değiştirmiş köle Giuseppe Zavaglios mahkemeye anlattığı kadarıyla hırsızlığın gönülsüz suç ortağı ve olayın baş tanığıdır:

> Ben öğle yemeği saatinde köle Argib tarafından çağrıldım ve orada barakada Alessandro'yu gördüm. Kasap köle Sciotta'dan bir küçük oğlak satın almışlardı, üçümüz birlikte yemek yedik, yedikten sonra bana Kuzey Afrika dilinde adı geçen Alessandro ile gitmemi ve bana vereceği eşyayı alıp ona getirmemi söyledi ve bu yüzden adı geçen Alessandro ile gittim, beni sayın Kumandanın bulunduğu eve kadar götürdü.

Hırsız onu fark etmez ama o hırsızı iş üzerinde görmüştür ve hırsızlık malının bulunduğu paketi Argib'in barakasına kadar getirir ama Argib mahkemede ona eşyayı getiren kişinin Zavaglios olduğunu bildirir ve kendisini onaylayacak başka tanıklar çağırır. Bu olayın nasıl sonuçlandığını bilmiyoruz. 1726 Ekim'inde dört köle büyük bir ihtimalle kiliselerin eşyası olan "gümüşlerin" çalınması olayına karışmışlardı, Santa Rosa Kilisesi'nin lambalarından birinin parçaları aylar sonra yaşlı köle Ahmed oğlu İsmail'de bulunup el konulmuştu. Birkaç yıl önce bir köle satmaya çalıştığı bir kutsal çanakla bulunmuştu.[123]

Tabii ki kölelerin kendi aralarında ya da onlarla başkaları arasında tartışmalar ve kavgalara sıklıkla rastlanıyordu. Kavgalar özellikle kumar oynayanlar arasında yaygındı, 1617 yılında Napoli'de olan bir kavga bir köleyi hemen ardından cezasını çektiği bir katliamı işlemeye yöneltmişti, hiçbir şey hatta son dakikada din değiştirmesi bile işe yaramamıştı:

> Kumarda yarım scudi kaybettiği için öylesine öfkelendi ki, iki adamı bıçakla öldürdü ve bir polisi kovaladı ve yakaladığında onu da hemen öldürdü, aynı şeyi rastlantıyla karşılaştığı bir dükkâncıya yaptı. Sonunda yara bere içinde yakalan-

123 ASRm, *Tribunale* 641, 26 Mart 1724; *Epistolario* 37, 30 Ekim 1726; *a.g.k.* 39, 9 Nisan 1727; *a.g.k.* 32, 2 Ağustos 1723; kölelerce işlenen diğer hırsızlık suçları *a.g.k.* 33, 2 ve 7 Ağustos 1724; 35, 5 Aralık 1725; 112, 20 Temmuz 1735.

dı ve valinin huzuruna çıkarıldı, o da hemen sürüklenip götürülmesini ve asılmasını emretti: o anda din değiştirdi ve pişmanlık izleri gösterdi.

Civitavecchia yazışmalarında Müslümanların sebep olduğu ya da karıştıkları kavgalarla ilgili haberler eksik olmuyor. 1723 Mart'ında kaptan kadırganın kölelerinde biri sarhoş olur, bazı denizcileri tahrik eder; baş gardiyanın yardımcısı aralarına girer ve Müslüman sonunda her zaman uygulanan yüz sopa cezasına çarptırılır. Kavgalar, yaralanmalar ya da ölümle de sonuçlanabiliyordu: 1727 yılında Adramanlı Mustafa ve iki yıl sonra Tituanlı Ahmed sırasıyla biri vaftiz edilmiş bir köle, diğeri bir denizci tarafından öldürülmüşlerdi.[124]

1665 Ağustos'unda Napoli'de bir köle neredeyse bir çatışmaya dönüşen, şans eseri hiç kimse yaralanmadan ya da daha kötü bir şey olmadan sonuçlanan İspanyol karşıtı bir kavgaya sebep olur: Porta Capuana'da bir komedi sergilenirken, bir köle belki sahnede sergilenen olayları yorumlayarak "İspanyol milleti" hakkında kötü konuşmaya başlar, yakınındaki bir İspanyol sancaktar söylediklerini duyar, oyun bitene kadar kendini tutar ama biter bitmez harekete geçer. O zaman araya kölenin sahipleri olan Tarsia prensleri Spinelliler girer, bu arada Müslüman "sancaktara saldırmak üzere hançerini çıkarır ama hançeri birkaç kez boşa sallamak dışında kimseye bir zararı dokunmaz". Tedbir olarak birileri bulundukları yerin kapısını kapatır ama diğer İspanyollar dışarıda toplanmışlardır bile; prensler köle ve onu destekleyen birkaç kişiyle çıktıklarında İspanyollarla karşı karşıya gelirler ama Napoli halkı onları savunur. Yetkililer herkesi susturmuşlar. İspanyol karşıtı köle öylesi küstah bir biçimde davranmıştır ki, bu davranışın sahibinin duygularını dile getirmenin verdiği güvenden ve gerçekten de görüldüğü gibi korunacağından emin olmasından kay-

124 Bulifon, 1547-1706, 108, 8 Ağustos 1617; ASRm, *Epistolario* 32, 22 Mart. Diğer olaylar: *a.g.k.* 35, 19 Kasım 1725; *a.g.k.* 37, 9 Aralık 1726; *a.g.k.* 39; 29 Ocak 1727; *a.g.k.* 42, 22 Haziran 1729. Yaralanmayla sonuçlanan kavgalar: *a.g.k.* 42, 27 Haziran 1729.

naklandığını düşünüyoruz, hatta prens Spinelliler tarafından kışkırtıldığından bile kuşkulanabiliriz.

Köleler çeşitli biçimlerde kentlerinin toplumsal ve politik gerginliklerine karışabiliyorlardı. Palermo'da 1511 yılında İspanyollara karşı gerçekleşen karanlık bir halk ayaklanmasında, Resuttano baronunun bir kölesi de yer almıştı; Licata'da 1520'de bir isyan sırasında bir köle "halk tarafından" öldürülmüştü ve sahibine bir tazminat sözü verilmişti.[125]

Farklı nedenlerle ve birbirinden çok ayrı durumlarda bazı köleler kendi efendilerini ya da başkalarını ölümcül ya da daha az tehlikeli bir biçimde yaralayabiliyorlardı; bazen bunlar uzun yıllar süren öfke, hınç ve kin sonucu kurnazca planlanmış suçlar olabilirken, bazen de sadece bir ağız dalaşı ya da kavga sırasında duyulan öfke sonucu işlenebiliyordu. Palermo'da yargılananlar listesinde şunları buluyoruz:[126]

5 Kasım 1568	Köle Cesare Anfuso, suçu sahibi muhteşem Domenico Anfuso'yu öldürmek. İnfazından önce bir arabaya bindirildi ve etleri kızgın kerpetenle koparılarak yavaş yavaş can verdi.
15 Kasım 1617	Zenci köle Bray Lavaggi Amari'nin ölümü üzerine yargılanan zenci köleler Messinalı Ioanni ve Maddalena Mina.
18 Ocak 1634	Rahip D.Geronimo Chiaranda'yı öldürmek suçundan D.Antonio li Sei'nin başı kesildi ve köle Giuseppe Albani asıldı.
6 Kasım 1655	Kraliyet sarayında işlenen bir yaralama suçundan bir Hıristiyan köle asıldı.
13 Aralık 1760	Carini'den Türk denilen Girolamo Amato, suçu Vincenza Russo'yu öldürmek ve kocası Cosimo Russo'yu yaralamak.

İşte aynı vali, Terranova Dükü tarafından 1574 Temmuz ta-

125 Fuidoro 1660-1665, 290, 30 Ağustos, Trasselli 1972, 79-80.

126 Cutrera 1917, 131, 184, 194, 212, 271. 1655 olayı hakkında ayrıca Auria 1653-1674; 37. 1628 yılına ait bir başka olay bkz.ilerde; diğer olaylar Cutrera 1917, 118 (1546), 121 (1551 ve 1552), 124 (1557), 241 (1708).

rihli bir mektupta bildirilen bir "Türk" tarafından işlenen ve hemen ardından adaletin yerine getirildiği bir başka cinayet:

> Bu kenttcki Salvatore şatosunun sahibi Carriglio d'Avalos bu gece 4'te Hıristiyan olmuş bir Türk kölesi tarafından öldürüldü. Fail yakalandı ve suçunu itiraf etti, adı geçen şato sahibinin bir başka hizmetkârından kötü muamele gördüğünü ve bu yüzden onu öldürmeye karar verdiğini ve boğuştuğunu, şato sahibinin gürültüye geldiğini ve diğer adamı korumak isterken arbede sırasında onun da öldüğünü söyledi, suçlu asıldı ve daha can vermemişken ateşe verildi.

Asılarak ya da başka biçimde, nedenini bilemediğimiz suçlar için gerçekleştirilen bazı infazlar hakkında çeşitli bilgilere sahibiz, örneğin "Messina bölgesindeki Milocca Baronunun kölesi Giovannicco, 22 Mart 1574 tarihinde bir araba üzerinde darağacına götürülürken yol boyunca etleri kerpetenle çekildi, infazdan sonra cesedi dört parçaya ayrıldı".[127]

Bazen bir mahkûmiyet kararı gıyaben verilebiliyordu, Venedikli Alessandro Pisani'nin kölesi Marin Saraxin'in olayında böyle olmuştu, bu köle "geceleyin Saygıdeğer Consejo'nun gemilerinin kaptan yardımcısı Zuane'ye saldırmaktan" suçluydu, beş yıl sürgüne mahkûm olmuştu, 1520 Kasım'ında hâlâ yakalanamamıştı, ele geçirilmesi halinde ilk yılını hapiste geçirmesine karar verilmişti. İşlenmiş ya da girişimde bulunulmuş bir cinayet sık sık bir hırsızlıkla ilişki içinde olabiliyordu. 1663 Ocak ayında Napoli'de de böyle olmuştu, iki kadın köle, anne ve on beş yaşındaki kızı kendi sahibelerini - zengin bir İspanyol dul- öldürmeyi, eşyalarını çalmayı ve kaçmayı planlamışlardı ama işler tamamen farklı gelişmişti, çünkü kurban;

> çok kötü yaralanmıştı son nefesini verip ölü numarası yaptı, bunu yaparken "ben artık ölüyorum, ne isterseniz alın" dedi. Köle kadınlar gümüş ve alunları almak için odadan çıktıklarında kadın yataktan kalkarak, odanın kapısını kilitledi ve

127 Terranova 1574-1575, 16, 4 Temmuz; Cutrera 1917, 138.

yardım çağırdı. İspanyol gece devriyesi durumu fark etti [...] ve adı geçen kadın köleler yakalandı.

On gün kadar sonra iki kadın pazar yerinde "asıldılar".

1670 Mart'ında yine Napoli'de, iki köle yaptıkları hırsızlığı ele verir korkusuyla on iki yaşındaki bir çocuğu pencereden aşağı atmışlar. Bu suçta en fazla payı olan yakılarak ölüme mahkûm edilmiş ama din değiştirmiş olması nedeniyle boğularak öldürülmüş; büyük bir ihtimalle suça iştiraki çok küçük bir ölçüde olan diğeri ise bağışlanmış.[128]

Adalet neredeyse her zaman çok hızlı bir biçimde işliyordu, suçlunun torpillerine ve önemli kişilerle ilişkisine bakılmıyordu. Bu durumu yine Napoli'de gerçekleşen bir başka olay bize kanıtlıyor, Astorga Markisi genel valinin -papalık sarayında elçilik yaptığı zamanlardan beri- hizmetinde olan bir siyah köle kavgacı ve şiddet eğilimlidir ama saygıdeğer efendisi için mükemmel çikolatalar hazırlamak gibi bir meziyeti vardır; yerel bir haberin bildirdiği kadarıyla suçu kastı aşan, planlanmamış bir cinayet olarak tanımlanabilir:

> Saygıdeğer Efendinin hizmetindeki kölelerden biriyle bir sürtüşmesi olduğundan onu küçük bir hançerle öldürdü, vurduğu darbenin ölümcül olmadığına inandığından mutfağa gitti ve gürültüyü duyan aşçıya şaşkına dönmüş bir halde önemli bir şey olmadığını köleyi yaraladığını söyledi; aşçı dışarı çıkınca kölenin öldüğünü gördü ve saldırgan [...] akşam yakalandı ve hapishaneye gönderildi [...] ertesi gün asılarak idam edildi.[129]

Suçlu köle önemli bir kişinin mülkiyetinde, kurban ise önemsiz biri olsa da adalet her zaman yerini buluyordu. 1655 yılında Sicilya valisi, Ossuna Dükü Giovanni de Giron Paler-

128 Sanuto 1520, 351 ve 417; Fuidoro 1660-1665, 162-164, 22 Ocak ve 1 Şubat; *a.g.k.* 152; bir köle bir tavernacıyı öldürür, (25 Ekim 1662); *Gazette de France* 1670, 425, Napoli'den 30 Mart. 16 Ocak 1672 bir Müslüman asılarak idam edildi, infazdan önce din değiştirdi, suçu sahibinin arabacısını öldürmekti (Fuidoro 1672-1675, 2).

129 *A.g.k.* 115, 4 Ağustos 1673.

mo'da göreve başlamasının hemen ardından gelen birkaç hafta içinde Vaglio Markisinin mülkiyetinde olan vaftiz edilmiş bir köleyi "valilik kraliyet sarayında birini yaraladığı için" ölüme mahkûm etmişti ve bu kararından ötürü "kentte adil bir yönetici namı almıştı, bu kararı alırken her türlü yakınlık duygusunu bir yana bırakmıştı, köle bu krallığın önde gelen beylerinden birinin de olsa bunu umursamamıştı".[130]

Napoli'de -1619 Eylül'ünde, kaptan Cillo del Tufo'nun evinde- "adı geçen kaptanın iki kölesi tarafından, özgürlüklerini yeniden elde etmek için, yaptıkları büyü sırasında öldürülen" bir hamalın canına kıyılma nedeni pek sık rastlanan nedenlerden biri değildi; bu işin içine büyünün karıştığı sihirli-ritüel karakterli bir cinayetti. Cinayeti işleyen iki kişi kaçmışlardı ama yakalandılar. Biri işkence gördü ve suçunu itiraf etti, Hıristiyan oldu ve yargılandı, her türlü suçlamayı reddeden diğeri, zarar tazminatı olarak öldürülen kişinin kardeşine verildi "bu kişi tarafından genel valiye satıldı ve onun tarafından da ömür boyu küreğe gönderildi".

1640 yılında Napoli'deki Santa Sofia Kilisesi'nin bir rahibini, Corpus Domini gününde tören alayında "Kutsal Tasviri" götürürken sopayla döven Müslümanın kutsal şeylere de saygısızlık içeren hareketinin nedenleri olayı aktaran kaynaktan açık bir biçimde anlaşılmıyor, ama suçlunun idam edilmeden önce Hıristiyan olduğunu öğreniyoruz.[131]

Maruz kalınan kötü muameleler karşısında duyulan hırs kuşkusuz pek çok kez kölelerin kendi efendilerine karşı suç işlemelerine neden olmuştur.

Napoli'de 1535'te "Capucin Rahibeler" birliğinin kurucusu bir kadın bu tür bir olayın kurbanı olmuştu, Maria Lorenza Lona Napoli başkentinde "tedavisi olmayanlar için bir hastane" kurdu. Soylu Katalan kadın "evini çok düzenli tutma konusunda temkinli ve becerikliydi yanlış yaptıklarında kadın-

130 Auria 1653-1674, 37; olay Cutrera 1917 tarafından alıntılandı, bkz. not 126.

131 Bulifon 1547-1706, 115, 3 Eylül, *Gazette de France* 1640, 585, Napoli'den 7 Temmuz.

larını uyarıyor ve onları engelliyordu"; bu nedenle "bazı kadınlar tarafından hiç sevilmiyordu". Belki yetkin bir *Historia Capuccina**'nın örtük ve etkili anlatımlarla süslü ifadelerinin altında donna Maria Lorenza'nın uyguladığı aşırı sertlik gizleniyordur; belki de "onu zehirlemeye kadar işi vardıran" kindar ve hoşgörüsüz bir kadın köleyle çatışmaya girme talihsizliğini yaşamıştır:

Dans etmekte olduğu bir baloda susayan sahibesi içecek bir şeyler istediğinde alçak hizmetçi ona içine zehir attığı bir kupa su verdi ve bunu içen kadın zehirlendi. Herkes o anda elinden gelen her şeyi yaptı ama kadın tamamıyla iyileşemedi; ölümden kurtuldu ama felçli kaldı, artık hareket edemiyordu.[132]

Bir kölenin yediği dayaklara karşılık aldığı en korkunç intikam haberlerde ya da başka tarihsel belgelerde değil ama Matteo Bandello'nun "Napolili beylerin köle sahibi olmaktan olağanüstü bir zevk duyduğunu" bildiğinden Napoli soylusu Vincenzo Coscia'ya ithaf ettiği romanında ortaya çıkar. Olay Mayorka'da centilmen Rinieri Ervizzano'nun başına gelir.

"Kalleş köle" hileyle sahibesini ve en büyüğü yedi yaşında olan üç çocuğunu bir kuleye kapatmayı başarır. "Pek çok arzuladığı eli kolu bağlı kadına" korkudan titreyen çocuklarının gözleri önünde "tecavüz eder" Sahibi durumu fark ettiği zaman boşu boşuna tehditler savurmaya başlar, Müslüman kendisine attığı "bir eşeğe bile yapılmayacak iğrenç" dayakları hatırlatarak onunla zalimce alay eder. Böylece kendi zalim planına başlar, "çocuklardan en büyüğünü alır ve camdan aşağı atar, taşlara çarpan çocuk parçalanır". Babasının umutsuz yakarışları karşısında köle katliamı durdurmak için ondan burnunu kesip atmasını ister ama "adam bunu yapar yapmaz, acımasız, gözü dönmüş barbar iki küçük çocuğunu ayaklarından tutar, kafalarını duvara çarparak yere fırlatır. En son çoktan kendini kaybetmiş olan kadını öldürür, sonunda "ben mutlu bir Magrebliyim çünkü bana atılan dayakların ve

(*) *Capucin Rahibelerin Tarihi.*

132 Matthias a Salo 1535, 256; Longo hakkında (1436-1542): Bernardino da Siena 1967.

alayların öcünü aldım" dedikten sonra kendini öldürerek her türlü adaletten kaçar.

İtalyan romancı şöyle yorumluyor:

> Bu nedenle benim kişisel görüşüm kölelerle aynı türden insanlar hizmet için uygun değildir, çünkü çok nadiren sadık olanları bulunur, hepsinde her zaman kötülük eğilimi bulunur, temizlikten anlamazlar, her zaman teke gibi kokarlar. Ama tüm bu şeyler onlara hâkim olan acımasız zalimliğin yanında hiç kalır.[133]

Belgeler 1602 yılında papalık donanmasının altı yıldır kumandanlığını yapan şövalye Cesare Magalotti'ye karşı "Türk" kölenin eline silah verenlerin, bunu hangi nedenle yaptıkları hakkında hiçbir şey söylemiyorlar; peder Guglielmotti saldırının şöyle gerçekleştiğini düşünüyor:

> Cesare kamarasından çıkarken pupa hizmetlerinde görevli Türk köle kapıyı örten ağır branda perdeyi kaldırıyordu. O sırada fanatik hain sol eliyle perdeyi kaldırıp sağ eliyle aniden durmaksızın karnına ve göğsüne sapladığı bıçakla onu yaraladı, kaptan kılıcını çıkarma fırsatını güç bela bulabildi ve onu kan gölüne dönüşmüş eşiğe yüzükoyun fırlattı.

Katilin kuşkusuz hiçbir kurtuluş umudu yoktu: Askerler ve denizciler "bu hain adamı parçalara ayırmak için hiç vakit kaybetmemişlerdi, zamanında müdahalelere rağmen saldırıya uğrayan kişi "üç gün dayanılmaz ağrılar çektikten sonra" öldü.[134]

Ölüm cezası dışında bir köleye verilebilecek en ağır ceza ömür boyu ya da birkaç yıl boyunca kürege mahkûm edilmekti. 1707 yılında Livorno'daki Hollanda konsolosu "evde yaptığı bazı saygısızlıklar için" genç kölelerinden birini cezalandırmak niyetiyle onu kürek mahkûmlarının hamamına göndermişti, bu köle kadırgaların iki yolculuğunda kürekçi sırasına oturmuştu.

---

133 Bandello 1554, 267-271.

134 Guglielmotti 1882, 155-156.

Kölelerin silah sahibi olmasını yasaklayarak onların cinayet ve yaralama olaylarının engellenmeye çalışılması boşunaydı. 17. yüzyılın başlarında Napoli valisi Benavente Kontu hiçbir kölenin "ne beyaz ne siyah vaftiz edilmiş de olsa" hangi türden olursa olsun silah taşımasını yasaklamıştı; 1650 yılına ait, sonraki yıllar pek çok kez tekrarlanan bir Palermo buyruğu şöyle diyordu:

> Hiçbir Türk ve imansız köle, kimin hizmetinde olursa olsun, ne kadar ayrıcalıklı olursa olsun, özgür bırakılmış olsa da salt imansız olduğundan ne saldırı, ne savunma amaçlı, ne kamuya açık yerlerde, ne de gizlice silah bulunduramaz, bulundurmamalıdır, üzerinde bulunduğu takdirde üç yıl kadırga cezası alacaktır.[135]

Kölelerin işlediği suçların büyük bölümü cinsel alanla ilgiliydi ve daha çok "iğrenç suç" denen oğlancılık suçu işleniyordu. Büyük bir kesinlikle köle olduğunu söyleyebileceğimiz asılan ve sonra yakılan Kuzey Afrikalı Süleyman'ın Palermo'da 1628 Ağustos'unda gerçekleşen infazının "iğrenç suç" nedeniyle olduğu açıkça söylenir. Palermo'da köleler oldukça fazla sayıdaydılar ve bu yüzden onların varlığının gelenekler ve alışkanlıklar üzerine olumsuz sonuçlar yaratacağından endişe ediliyordu. Argisto Giuffredi şu öğütte bulunuyordu:

> Seyis çıraklarınız ve küçük kôleleriniz varsa, onları asla diğer hizmetçilerinizle birlikte yatırmayın ama daima ayrı yatırın, böylece sadece kötü şeyler yapma fırsatlarını ortadan kaldırmakla kalmayıp düşünmelerine bile fırsat vermemiş olacaksınız.

1572 yılında İspanyol Milano'sunda yönetici Luis de Requesens'in bir kölesi oğlancılıktan suçlu bulunup yargılanmakla kalmadı cesedinden de korkunç bir intikam alındı:

> İşlediği doğaya aykırı suçu nedeniyle canlı canlı yakıldı, cese-

135 Filippo da Firenze 1706, 110; Monti 1931-32, 143, 1605 yılı dışında kesin bir tarih yok; Cutrera 1915, 107.

di köpeklerin ve onu taşlarla parçalayan sokak çocuklarının eline bırakıldı.[136]

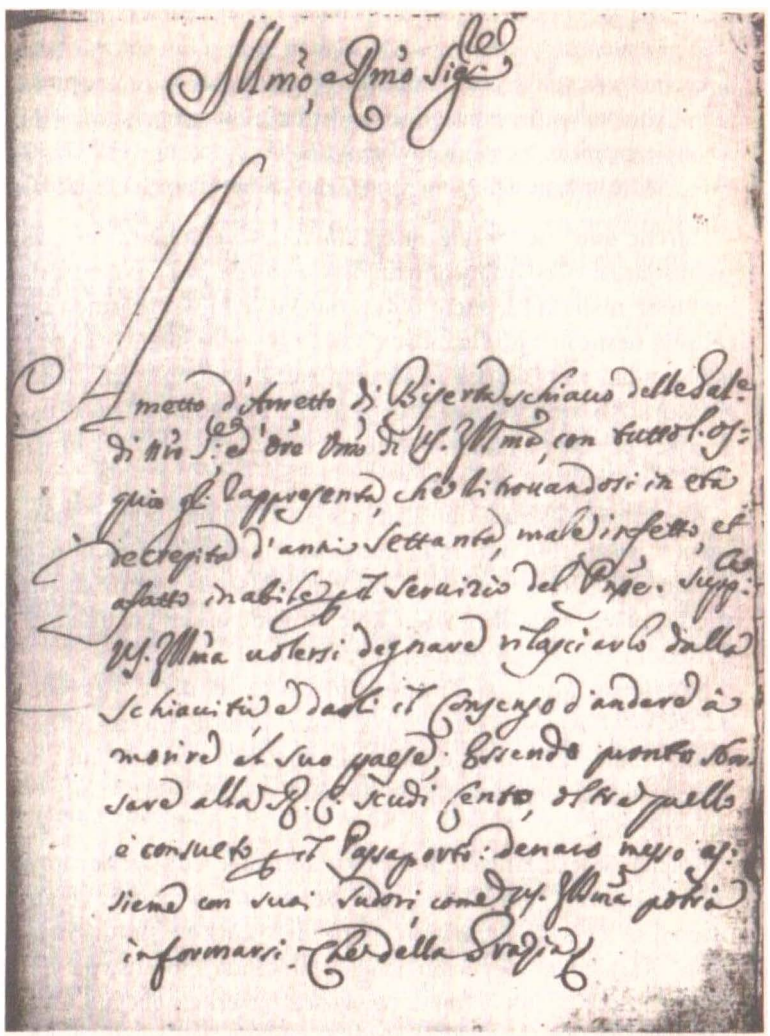
Napoli'deki cinayet ve suç haberlerinde sık sık cinsel suçlarla itham ve mahkûm edilen Müslümanlar görünüyorlar. Valinin hizmetindeki bir siyah köle 1670 Mart'ında "sekiz yaşındaki bir çocuğu" iğrenç emellerine alet etmiş, "çocuk ölmüş" ve cesedini kraliyet sarayını çevreleyen hendeğe atmıştı; "yine valinin hizmetinde olan arkadaşı bir başka köle" onun suç ortağıydı. Yakalandıklarında ölüm cezasına çarptırılmışlar ama en vahşi biçimde yani yakılarak ölmeye mahkûm edilmişler. Çekecekleri acıların korkusu, büyük bir ihtimalle ve seçkin din adamlarının etkili iknası -Bitonto piskoposu monsinyor Crescenzio ve Acerra piskoposu Placido Carrafa- onları Hıristiyan olmaya yöneltmişti; "zenci Pietro ve diğeri Gioseppe Nicola adını aldı". Bu ikisinin kaderi sonunda birbirinden farklı olur:

> Darağacına götürüldüler ve zenci boğazı sıkılarak öldürüldü, diğeri tam darağacına çıkarken genel vali karısının isteğiyle onun hayatını bağışladı. İnsanlar bu kölenin Saraydaki rahiplerin dilekçesi üzerine bağışlandığını düşündüler. Halkın heyecanı kelimelerle ifade edilemeyecek kadar büyüktü. Ertesi gün ölü herkesin gözü önünde yakıldı.

İki ay sonra yine Napoli'de bir başka oğlancılık olayıyla karşılaşılmıştı, suçlu "Cerriglio tavernasında yakalandı". Mahkûmiyet kararı aynıydı: "Canlı canlı yakılacak ama katrana bulanmış gömleği giydiğinde "korkudan taş kesilen" Müslüman, günlerdir kendisine yapılan din değiştirme teklifini reddetmesine rağmen Hıristiyan olmak istediğini bildirdi. Bize göre, ikna olduğundan değil, korktuğundan din değiştirmiş olmalı ama yine de kronistin basit ama tedirgin edici sözlerle aktardığı gibi infazı darağacında gerçekleşti:

> Darağacına vardığından neredeyse ölmek üzereydi, etrafında

136 Cutrera, 1917, 189; Giffredi 1585, 77; Morbio 1873, 268.

Tunuslu köle Ametto oğlu Ametto kendi kefaret bedeli için 100 scudi öneriyor (Roma Devlet Arşivi, Camerale II, *Epistolario*. Civitavecchia, busta 57, 19 Ekim 1721). Kültürel Varlıklar ve Etkinlikler Bakanlığı'nın izniyle yayınlanmıştır (21/1999). Kopyalanması yasaktır.

büyük bir insan kalabalığı toplanmıştı, merdiveni çıkarken tüm vücudu titriyordu, Hıristiyan olduğu için iyi biri olarak ölmenin ona teselli verip vermediği sorulduğunda hiç konuşmadı, elini kolunu oynatmadı, sağır dilsizlerin kullandığı işaretleri bile yapmadı. Ve sonra alçak sesle ne Hıristiyan ne Türk olarak öldüğünü, ne olduğunu ancak Tanrının bilebileceğini fısıldadı.

"İğrenç suç" nedeniyle mahkûmiyetler ve suçlamalar çok sık rastlanan olaylardan olmalıydı. Napoli'de 1671 Nisan'ında bir kürek mahkûmu, suçlu bulunmuş ve yetkililer arasında bir çatışma nesnesine dönüşmüştü: vali "adı geçen köle Hıristiyan olduğundan ve piskopos tarafından vaftiz edildiğinden" infazı geciktirmişti ama kadırgaların generali Ferrandina Dükü bağışlayıcı bir tavır takınan valinin aksine "köle gece boğulsun ve yakılsın" emrini vermişti.[137]

Yine cinsel alışkanlıklar alanında 1636 yılında tekrar onaylanan 4 Nisan 1590 tarihli Floransa buyruğunu hatırlatabiliriz, bu buyrukta frengi hastalığı taşıyan fahişelerin şehir dışına atılmasını ve "onlarla sevişen köle ve genç erkek çocukların" bir scudi para cezası ödemesi öngörüyordu.

Müslüman kürek mahkûmu Ametto Cosciulla Civitavecchia'da 1721 Ağustos'unda bir kadının evinde ansızın yakalandı; cezalandırılması gerekiyordu ama onu orada bulan polis şefi, sessiz suç ortaklığına karşılık ondan sekiz scudi ve altı giuli aldı.

Köleler sadece fahişelerle birlikte olmakla kalmıyorlar ama kolayca tahmin edilebileceği gibi bazen onlara yardım ve suiistimal ile de suçlanıyorlardı: "Önceden Türk ve şimdi Hıristiyan" Karadenizli Severino 1598 Aralık'ında Floransa'da "fahişe ve erkek çocuk satmak" ve ayrıca bir erkek çocuğa tecavüz etmekle (bu suçu inkâr etmişti) suçlanmıştı ve üç yıl kadırgaya mahkûm edilmişti.[138]

---

137 Fuidoro 1666-1671, 139 ve 145, 27 Mart ve 29 Mayıs 1670; 199, 28 Nisan 1671.

138 Salvadorini 1978, 38; ASRm, *Epistolario* 28, 18 Ağustos 1721; ASFi, *Otto di Guardia e balia* (Principato) 201, 59, 11 Aralık 1598.

Oğlancılık olayları köle ya da değil tüm kürek mahkûmları arasında çok yaygındı, bu adamlar normal yaşamdan ayrı tutulmalarının getirdiği koşullar ve kadırgalarla hamamlarda sürekli hep beraber olmaları yüzünden bu olaya itilmişlerdi. 1719 Mart'ında Civitavecchia'da "iğrenç suç" ile itham edilerek hapse atılan yedi kişi arasında köle Massaut oğlu Mambruc da vardı, bu adam sırf İtalyanca bilmediği ve çevirmeni olmadığı için (kim bilir hangi dili ya da hangi lehçeyi konuşuyordu) ifade veremediğinden, kesinlik "hapishanede çürüyüp gitmişti"; kasımda köle Cezayirli Süleyman "barakasında bir köylü ile o iğrenç suçu işlerken" yakalanmıştı.

Lazio limanından Roma'ya sürekli skandal yaratabilecek olayların haberleri geliyordu, 1722 Ocak ayında Trablusgarblı köle Argep di Mambrucca yüz değnek dayak yemişti ve sonra "bir din adamına sarkıntılık teşebbüsünde bulunduğu" için zincire vurulmuştu.[139]

Köleler suç içeren davranışlar ve olayların, suçların ve şiddet olaylarının failleri olmuşlardı ama bazen de sahipleri, üçüncü şahıslar ve diğer köleler nedeniyle bu tür olayların kurbanı da olmuşlardı. Livorno hamamında 1715 sonbaharında çok büyük bir yankı uyandıran bir olay meydana gelir: "Taverna ustası" bir köle yani Müslüman kürek mahkûmlarının dinlenip bulaşabileceği bir lokal işletme izni olan bir köle büyük bir hırsızlık -"altın, gümüş ve para"- olayının kurbanı olur ve iki köleyle birlikte öldürülür; daha önce sözü edilen örnek din değişiminin baş kahramanı olan Cezayirli Muhammed oğlu Cassimo'nun 1716'da iki köle arkadaşını öldürdüğü için kafası kesilir.[140]

Örneğin Civitavecchia'da 1718 Şubat'ının ilk günlerinde Santa Maria kadırgasından Mamet Benarfin sokakta boğazı sıkılarak öldürülmüş bir halde bulunur. Palermo'da 1782 Temmuz'unda Santa Croce Celestre Markisinin mülkiyetindeki zenci bir köle

139 ASRm, *Epistolario* 22, 22 Mart ve 20 Kasım; Mabruc (Mambrucco) hakkında *a.g.k.* 26, 13 Mayıs 1720 (din değiştirmek istiyor) ve *a.g.k.* 27, 3 Şubat 1721; *a.g.k.* 39, 8 Ocak. Diğer olaylar: *a.g.k.* 27, 1 ve 27 Ocak, 3 Şubat ve 31 Mart 1721; *a.g.k.* 41, 8 Mart 1728.

140 Pera 1888, 257-260 ve *Relatione* 1716.

"Palermolu sanatçılar, dalgakıran ve değirmen taşı ustaları" Pietro ve Salvatore Palazzo kardeşler tarafından öldürülür; katillerin ölen kişinin karısınca affedilmesine rağmen iki katile dava açmaya çalışan soylu Palermolunun inatçı ısrarı yani iki farklı davranış biçimi arasındaki ayrımı görmek oldukça ilginç. Villabianca Markisi kendi *Günlüğünde* olayı şöyle aktarır:

> Suç öldürülen kölenin karısı tarafından çok fazla kin güdülmeden zaten affedilmişti, bu kadın katillerden kan bedeli olarak 20 once almıştı, ayrıca ölen kocasının kavgaya sebebiyet verdiğini söyleyerek suçu onun üstüne yıkıyordu, güya kocası Palazzo denilen kardeşleri bir kalbur ustasıyla birlikte bir tavernada içerlerken arayıp bulmuştu. Ama karısının şikâyetçi olmaktan vazgeçmesi adı geçen Santa Croce Markisi tarafından hiç iyi karşılanmadı, o da kendi adına, sevdiği kölesini yitiren efendi sıfatıyla ikinci mağdur olarak davaya devam etmek istedi ama sivil mahkemenin kararıyla isteği reddedildi.[141]

Civitavecchia mahkemesinde görülen duruşmalarda bir Müslümanın kurban konumunda olması sık rastlanan bir durumdu. Örneğin 1724 Mart'ında "İspanyol" denilen Giuseppe di Ignazio diye biri "kaptan kadırgada köle Büyücü lâkaplı Trablusgarblı Califfa'nın başına kılıçla daha doğrusu palayla vurup yaralamakla" suçlanmıştı; kurban, şöyle diyordu sadece depoda yaptığı iş için öngörülen ücreti istemişti. Benzer bir suçlama Biancone denilen angarya mahkûmu Antonio Loprino'ya yapılmıştı, bu kişi şiddetli bir tartışma sırasında 1724 Temmuz'unda din değiştirmiş reis Antonio di San Filippo'yu sırtından yaralamıştı, bazı şahitler reisin önce angarya mahkûmunun suratına ayakkabıyla vurduğunu söylemişlerdi. Ekim ayında karar açıklandı: "Zaten ömür boyu kadırga mahkûmu olan" angarya mahkûmu yüz değnek sopa yedi.

1683 yılında Livorno'daki bir başka davaya kadırgaların iaşe sorumlusu Lorenzo Gonieri kendi adıyla Hıristiyan olan bir köleyi savunmak için müdahil olur ve kürek mahkûmunun

141 ASRm, *Epistolario* 24, 6 Şubat; Villabianca 1780-1782, XVIII, 328-334 (329).

küçük bir hançerin yasak bir silah olduğunu bilmeksizin "Kutsal inanca gelen karısı ve çocuklarına yardım etmek için kahve sattığı" kendi dükkânına sürekli gelen birinden, adamın borcuna karşılık rehin olarak aldığını söyler; buna tanıklığa rağmen köle bir buçuk ay hapiste kalır. Mahkemenin sonucu büyük bir ihtimalle kölenin lehinedir.[142]

Kölelerin çokça bulunduğu yerlerdeki o dönemlere ait mahkeme kayıtları sabırla karıştırılırsa, onların fail ya da kurban olarak karıştığı pek çok olayla ilgili çeşitli bilgiler bulunabilir. Lehte ve aleyhteki tanıklıklar çok dikkatli bir biçimde incelenirse, kölelerin, evde, kentte ya da kadırgalardaki yaşamı hakkında giderek daha canlı ve detaylı bir görüntü sunulabilir.

Pek çok kez bir Müslüman kölenin, suçu olsun ya da olmasın adaletle başı derde girebiliyordu. 17. yüzyılda Livorno'da geçen Bisertalı Salim'in öyküsü kölelerin günlük yaşamında neler olabileceği ve başlarına neler gelebileceği konusunda iyi bir fikir verebilir. -"Özgür köle" olarak tanımlanan yani kentte özgür bir biçimde dolaşmasına izin verilen- Salim 1628 Eylül'ünde Büyük Düke verilen bir rapora göre "Venedikli gezgin bir çocukla birlikte yakalandı, Venedikli ucuz bir oda kiralamıştı ve bu odayı her ikisi birden tutmamıştı ve ayrıca ilişki halinde de değillerdi ama her ikisi de sırf aynı odada bulundukları için hapse atıldılar". Sapık bir ilişkinin ne belirgin izleri ne de kanıtları bulunabilmişti, işkenceye rağmen her ikisi de her türlü suçlamayı reddetmişlerdi. Köle bu suçtan aklanmasına rağmen oturduğu yerde yapılan bir aramada "bir kasanın içinde küçük bir kama ve bir parça dışardan gelmiş tuz bulundu"; bunlara sahip olması nedeniyle, cezalandırılması gerekiyordu ama kölelerin "büyük bir bölümünün kadırgalarda ya da hamamda bu yasaklara karşı geldiği haberleri maalesef ulaştığından" başka türlüsü yapılamayacağı için serbest bırakılmıştı.

Vittorio Salvadorini çeşitli olaylardan söz ettikten sonra Livornolu kölelerle ilgili olarak "ceza kanunu açısından Livornolu köle kanunca diğer kentlilere de öngörülen cezalara tâbi

142 ASRm, *Tribunale* 641, 26 Mart ve 7 Ekim; Salvadorini 1978, 37-38.

tutuluyordu" diyerek sözlerini tamamlar; onun bu çıkarımı bize sözü edilen diğer olayların da kanıtladığı gibi genelleştirilebilirmiş gibi görünüyor.[143]

Köleler ve efendileri sıklıkla karşıt yerlerde bulunuyorlardı, kimi zaman bir taraf kurban öte taraf fail oluyordu. Ama bazen en azından bazı toplumsal bağlamlarda efendiler suç ortakları olmuşlardı yani kölelerini görevlendirmişler ya da suç içeren eylemlerinde onlardan yardım almışlardı. Traselli "bu konuda çok örnek olduğunu" söyler ve 16. yüzyılın ilk günlerine ait bazı olayları örnek olarak bize aktarır: Aderno da bir kölesiyle birlikte çalışan bir kalpazandan, para ve giysilerle Catanialı bir kadını üç kölesiyle birlikte bir adamını göndererek kaçırtan Palazzolo baronundan; kendi kölesini düşmanına "hakaret etmek" için gönderen bir Messinalıdan söz eder. 1519 civarında şiddetli bir biçimde birbirlerine rakip olan Trapanili Fardella ve San Clemente aileleri arasındaki kavgalarda Giocomo Fardella'nın bir kölesi de yer almıştır.[144]

Napoli valisinin vergi toplanmasına zarar veren çeşitli türden yaygın kaçakçılık olaylarını ortaya çıkarmak için koyduğu görkemli "kurallarda", bu yasadışı ticaretin kadırgaların subayları tarafından aracı haline getirilen kölelerden pek çok kez söz edilir. 1641 Ekim'inde mısır üzerindeki vergi (her rotolo* için) vergi iki paradan üçe çıkarıldığından şöyle olmuştu:

> Vergi ödemekten kaçınmak için, kadırgaların kölelerin kamuya açık yerlerde satış yapıyorlardı [...] ve subaylar bu işe ortaklık ediyorlardı, öyle ki askerler bu kölelere mal sattırmanın ve satmanın yasak olduğu yerlerde bile onları tutuklayıp hapse atmaya cesaret edemiyorlardı.

Üç yıl sonra yasakları perçinlemek için "askeri komutanlar ve onlara bağlı birimlerin yöneticileri, birliklerdeki askerler, kadırga kaptanları ve diğerleri adı geçen malları köleleri aracılığıyla

143 ID 1978, 38-39.

144 Trasselli 1972, 78.

(*) Eski bir ağırlık ölçüsü birimi, güney İtalya'da 0,80 kg.a Cenova'da 0,50 kg.a denk.

piyasa sokarlarsa" çeşitli cezalarla tehdit ediliyorlardı; birinciler için olası ceza "görevlerinden alınmaktı" ve "bu görevlerini gelecekte izinsiz yapamayacaklardı", Müslümanlar için ise "üç ay boyunca karaya ayak basamadan" zincire vurulmaktı.[145]

Bir kölenin efendisinin emirlerine itaatsizlik etmesi kuşkusuz kolay bir şey değildi, vali Colonna döneminde (1577-1584) iki Sicilyalı centilmenin don Gaspare Ventimiglia ve Ludovido Caro bir kölelerine vahşi bir suç işlemesini emretmişlerdi; bir mirastan yararlanabilmek için Caro ailesinin iki küçük kız torununu öldürmek. Köle suçunun bedelini çok pahalıya ödedi: "Parçalanarak öldürüldü"; azmettirenler ise işkenceye dayanmışlar, susmuşlar ve sonunda suçsuz bulunmuşlardı.

Bir başka trajik olay 1715'te Madrice di Erice Kilisesi'nde meydana gelir. Bu olayın bir 19. yüzyıl versiyonuna kulak verelim:

> Pentecoste'den sonraki dördüncü Pazar günü 7 Temmuz saat on altıda, o bölgede piskoposluk merkezine ait olan kilisenin papazı D.Giusseppe Federici tarafından ayin söylenirken, tam Pazar Duasına sıra geldiğinde saygıdeğer beyler Clemente Palma ve Regio Pro Castellano ve Alberto Coppola'nın üzerine ateş edildi, Alberto Coppola ateş edenlerin papaz yardımcısı Antonio Navetta ve Engizisyon komiseri rahip Giuseppe Arengo'nun kölesi Giuseppe Arengo olduğuna yemin etti. Kraliyet Kilisesinin döşemelerine yaralılardan akan kanlarla doldu taştı, büyük miktarda kan aktı, yaralıları Palma ve Coppola aileleri götürdü, geriye onların kanlarıyla kirlenen Tanrının Evi kaldı, papaz Ekmek ve Şarap ayinini apar topar yaptı, sonra kutsal andaçların bulunduğu bölüme çekildi ve ayin bitene kadar orada kaldı.

Katil din adamı ve köle hemen hapse atılırlar ve bu olayla ilgili hiçbir dava görülmeden "hücrelerinde kimliği belirsiz kişilerce hunharca öldürülürler". Gerçek bir Sicilya hikâyesi!

Caserta'da 18. yüzyılın ikinci yarısında kraliyet sarayı inşa-

145 Grimaldi 1772, 249-251; Trasselli 1972, 76-77.

atında çalışan Müslümanlar arasında bulunan Scialabi diye biri "kaptan La Rosa'nın yardımcısı daha doğrusu baş gardiyanı olarak malzeme çalmasını ve ihtiyaç fazlası kullanmasını kolaylaştırdığı gerekçesiyle beş yıl ağır hapis ve çift zincire" mahkûm edilmişti.[146]

Belgeler ve haberler bize ayrıca suç olaylarının kurbanı ya da sadece iştirakçisi olan kölelerle ilgili bilgiler de veriyorlar. Bir köle sahibi -1512'de Sciacca'da- kadın kölelerinden biri bir çeşmede boğulduğu için ihbar edilir ve hapse atılır; bu olayda düşmanlıklar ve intikam olduğu ima edilir. Başsız cesedi bir çuvalın içine konularak Livorno sahillerinden birine bırakılan vebalı köle de büyük bir ihtimalle bir suç eyleminin kurbanıydı; bulunan ceset, hijyenik nedenlerle hemen yakılmıştı, bu arada Floransa'da bu olayın "tüm dünyayı vebalı olduğumuza inandıracağından" endişe edilmişti. Ama söz konusu kişinin bir cinayet kurbanı olup olmadığı konusunda kesin bir bilgi elde edilmiş gibi görünmüyor.[147]

Oysa 1724 Temmuz'unda papalık kadırgası *San Pio*'nun baş gardiyan yardımcısı Andrea Tampieri'ye karşı, üç köleye kötü davranmak ve sonra içlerinden birini adalet istediği için yaralamak suçundan bir dava açılmıştı. Asker Gaetano Gonzales 1724 sonbaharında bir Tunus gemisinin ele geçirilmesi sırasında "ateş etmeme yasağına" saygı göstermediği için başı derde girmişti; bir Magrebli ölmüş ve üç kişi yaralanmıştı, zarar gören idarenin bir örnek vermesi gerekiyordu.[148]

Suç işleyen köleler, şiddete maruz kalan köleler ve sonunda "suç nesnesi" olan köleler. 1556 tarihli Cenova yasalarında köleleri, kendi yasal sahiplerinden kaçmaya yönelterek onları "çalanlar" için özel cezalar ön görülüyordu.[149]

---

146 Marrone 1970, 223 ve 190-191; *Memorie Tripoline* 1911, 722.

147 Trasselli 1972, 76-77; Ciano 1976, 101.

148 ASRm, *Epistolario* 33, 7 ve 8 Ekim 1724. Bir Tunuslunun yaralanması hakkında soruşturmalar: *a.g.k.* 34, 4 Şubat 1724; başka bir olay: *a.g.k.* 38, 16 Haziran 1726.

149 Pardessus 1837, 436-437. Kölelerle ilgili ceza yasası hakkında: Bongi 1866, 233-134.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Özgürlüğe Dönüş

Özgürlük vaadi ya da bağışlanması

Efendisinden çok iyi muamele görse de ve kabul edilebilir maddi koşullarda yaşasa da köle sadece çok istisnai durumlarda özgürlüğü arzulamayacak ölçüde kaderine tamamen razı olabiliyordu. Oysa büyük bir çoğunluğunun özellikle hacca gitmek için ya da başka nedenlerle deniz yoluyla seyahat ederken yakalananların yani denizci olmayanların, ne kadar zaman geçerse geçsin ailelerinden ve vatanlarından uzak olmaları nedeniyle duydukları acı azalmıyordu. Bazıları bu durumdan öylesine sıkılıp bunalıyordu ki, sağlık durumlarında gözle görülür değişiklikler meydana geliyordu, Sicilya'da bu durum için şöyle deniyordu: "Damla hastalığından" mustarip. Bazı satış sözleşmelerinde özellikle kölenin "damla hastalığı" çekmediği konusunda teminat veriliyordu, aksi halde kölenin iade edilme olasılığı ön görülmüştü. "Damla" özgürlüğün yitimi nedeniyle teselli edilemeyen özlem, geldiği toprağın, ailesinin ve alıştığı çevrenin içini tüketen hasretinden başka bir şey değildi, böylesine güçlü duygular umutsuz bir ruh haline ve fiziksel güçsüzlüğe itebiliyordu, bu durum öylesine ağır hale gelebiliyordu ki kölelerin iş ve hizmet kaliteleri bozulabiliyordu.[1]

1 Avolio 1888, 6-7.

Böylesi büyük etkilere ulaşmasa da özgürlük arzusu doğal olarak tüm kölelerde vardı.

Bazılarının özgürlüğü istemek için özel bir nedeni de olabiliyordu. 1554 yılında Palermo'da, bir yıl önce Hıristiyan olmuş ve Sicilya genel valisince Cizvitler okuluna armağan edilmiş Giovan Tommaso diye biri, "hizmet görmekte dikkatli ve sadık" olmasına rağmen önüne geçemediği bir arzuyla özgür olmak istiyor ve bu isteğini saklamıyordu. Okulun rektörü Tarikatın başkanı, Ignazio Loyola'ya bu konu hakkında şunları yazmıştı:

> Girişiminin nedenini şöyle açıkladı evliymiş ve bir oğlu varmış, onunla birlikte yakalanan karısı ve oğlu hâlâ köle. Bizden ayrılmak istemesinin nedeni çalışabilmek ve karısı ile oğlu için kefaret bedelini kazanabilmek.

Ama iki yıl sonra iyi Tommaso hâlâ Messina'da köleydi, özgürlüğünü istemeye devam ediyordu ve bu nedenle onun için "ne yaşam ne ölüm" birbirinden farklı değildi.[2]

Özgürlüğe dönüş için en fazla tercih edilen yol bir azat anlaşmasıydı yani sahibi tarafından köle üzerindeki haklarından vazgeçtiğinin resmi bir beyanla bildirilmesi, böylece köle kendi kendisi üzerinde yeniden söz sahibi olabiliyordu. Bu anlaşmaya köle sahibi belli bir kefaret bedeli talebi ekleyebiliyordu, bu bedel kölenin kendisince ya da başka biri tarafından onun adına ödenebiliyordu, kuşkusuz bu kişinin köleyle yaptığı başka anlaşmalar sonucunda gerçekleşen bir ödeme söz konusuydu ya da son olarak genelde vasiyetlerdeki istek beyanları çerçevesinde özgürlüklerine kavuşabiliyorlardı, bu durum somut olarak, diğerlerinden daha sık gerçekleşen bir olaydı: köle sahibinin ölümü üzerine özgürlüğünü yeniden kazanabiliyordu. Öte yandan azat anlaşmaları yapılır yapılmaz ya da bir süre sonra ve bazı koşulların yerine getirilmesine bağlı olarak uygulanabiliyordu.

Köle sahibinin cömertliği genellikle uzun bir süre için ya-

2 Marrone 1970, 246-247.

pılan sadık ve onurlu hizmetin takdir duygularıyla karşılanmasına ya da bazen noter belgesinde kararlı ve net bir biçimde ifade edildiği gibi salt özgürlüğün gerekliliğine inancına bağlı olabiliyordu. Şimdi bir azat belgesi okuyalım -Cenova, 8 Kasım 1667 tarihli- bu belgede başka olaylarda olduğu gibi özel bir davranıştan; Cumhuriyet senatörü soylu Alessandro Grimaldi'nin kölesi Cezayirli Tlemcen'in elini tutmasından da söz ediliyor:

> Yaklaşık 36 yaşındaki kendisiyle yaşıt kölesi Tremensanolu Türk Mamet'in ona yönelttiği isteğini içinden gelerek ve en iyi biçimde kabul etti, kölenin sağ elinin dış tarafından karşılıklı iki nokta biçiminde bir damga ve bu damganın tam ortasında bir çukur bulunuyor ve ayrıca burnunun üstünde iki kaşının arasında küçük bir damga daha var, efendisi onu özgür kıldı ve artık özgür [...] Adı geçen kölenin azadının ve özgürlüğünün göstergesi olarak zikredilen sinyor ekselans Alessandro köle Mamet'in elini tutarak onu azat etti ve özgür bıraktı.[3]

Köle sahibinin samimi iyi niyeti dışında, yürürlükteki yasalar kölenin azat hakkı elde ettiği çeşitli durumlar öngörüyordu. Örneğin Sicilya'da sahibinin öldürülmesinin öcünü almak, çok ağır suçların (bakire bir kızın kaçırılması, sahte para basılması, askerden kaçmak) faillerini bildirmek gibi takdire şayan bir şey yaparsa ya da sahibi sapkınlıktan mahkûm olmuşsa veya Hıristiyan kölesini Müslüman gibi satmaya kalkmışsa ya da kölesi hastayken onu terk etmişse ve diğer benzer durumlarda köle azat hakkı elde ediyordu.[4]

*La schiavitù in Liguria** başlıklı kitapta Luigi Tria, Cenovalı noterler huzurunda düzenlenen pek çok azat anlaşmasını inceleyerek 16. yüzyılda belgelerin -sonraki yüzyılda da aynı durum ortaya çıkacak- "gerek biçim, gerek içerik açısından" geçmişe ait biçimleri ve ifadeleri yinelediklerini ortaya çıkardı:

---

3 Tria 1947, 46 ve 49; Monti 1931-32, 141.

4 Avolio 1888, 25.

(*) *Liguria'da kölelik.*

Köle "saygılı ve içten bağlı, hatta *flexis genibus** özgürlük için yakarır; köle sahipleri de genellikle uzun ifadelerle köleyle arasındaki bağların çözülüşünü (*ab omni dominio et servitute*)** ya da yeniden elde ettiği özel hakları (*emere quoque vendere pacisci testare et codicillare sibi ipse acquirere, in iudicio sistere et comparere*)*** kesinleştirirler. Azat edenin özgür iradesini ifade edişi bazen kendi yeminiyle ve hatta akrabalarının bile yemin etmesiyle güçlendirilir.[5]

Ev köleleri genelde er ya da geç özgür bırakılıyorlardı; aslında giderek bir yüke dönüşen ve daha az fayda sağlamaya başlayan yaşlı bir kölenin mülkiyetini sürdürmek köle sahiplerinin işine gelmiyordu. Erişkin ya da ilerlemiş yaşta ölen ev köleleriyle ilgili neredeyse hiç bilgi yok. Oysa hemen her zaman posası çıkarılana kadar sömürülen kamu köleleri için durum oldukça farklı. Kadınlarla ilgili şöyle bir gözlem var:

> Fiziksel çekicilerini kaybettikleri için çok kısa sürede satılamaz ve istenmez hale geliyorlardı, dayanabildikleri ana kadar iş gücü olarak kullanılıyorlardı. Sonra köle sahiplerinden bazıları onları hiçbir karşılık beklemeden ya da düşük bir ücret karşılığında serbest bırakarak ellerinden çıkanyorlardı.[6]

Azat anlaşması yapılır yapılmaz uygulanmıyorsa bunun nedeni anlaşmanın çoğunlukla beş ila on yıl arasında bir süre için bekletilmesiydi; bu tür anlaşmalar kölenin efendisine sadık bir biçimde hizmetini sürdürmesi koşuluna bağlı olarak yapılıyorlardı; köle sahibi böylece sınırlı bir süre için bile olsa, köleden en iyi hizmeti alma konusunda kendisi için bir garanti elde etmeye çalışıyordu. Efendi ve köle arasındaki anlaşma resmi bir sözleşmeyle noter huzurunda onaylanıyordu.

Giovanna Motta'nın Sicilya kentinde kölelik üzerine araş-

(*) Dizlerini bükerek.

(**) (Başkasının iyeliğinden ve kölelikten)

(***) (Satın almak, satmak, tanık göstermek, tanıklık etmek, şahsen ya da başkalarını vekil göstererek mal edinmek, kendini temsil etmek ve gözükmek).

5 Tria 1947, 43.

6 Trasselli 1972, 83; Olla 1986, 271.

tırmasından alınmış bir örnek sunalım: İngiliz John Grant 1526'da "Türk" Mustafa'ya, anlaşıldığı kadarıyla mükemmel bir hizmet sonunda beş yıl sonra onu serbest bırakmak üzere söz verir; noter huzurunda bu durum taahhüt edilir, ancak bu taahhüt köle kaçmaya kalkışırsa geçersiz sayılacaktır. O dönemde Sicilya'da köle sayısı yüksek olduğundan, kaçışların başarı olasılığı da yüksekti; efendiyle yukarıda gördüğümüz şartla yapılan anlaşma kaçış girişimine kalkışmayı engelliyordu.[7]

Özü itibariyle benzer bir durumla ilgili farklı yasal bir düzenleme buluyoruz: lâyıkıyla hizmet görme koşuluna bağlı olarak azat vaat etmek yerine, köle sahibi kölesini azat edebiliyor ama azat edilen köle, üzerinde anlaşılan belli bir süre için özgür biri olarak ona hizmet etmekle yükümlü kılınıyor. Cenova'da iki yıldan on yıla uzanan hizmet süreleri için bu tür anlaşmalar yapılmıştı; bu anlaşmalarda özgür kölenin ücretsiz hizmet edeceği belirtiliyordu (bir anlaşma "sine aliquo stipendio, salario, vel mercede"* diyor) ama efendi üstüne düşen bazı yükümlülükleri yerinde getirmeye devam ediyordu (bir başka metin azat edileninin "educatus, vestitus et calciaturs"** söylüyor). Liguria kentinde 1506'da "Nigronolu" soylu Baldassarre -de progenie Iudeorum*** ama vaftiz edilmiş!- kadın kölesi 28 yaşındaki Anna'yı kendine ve ailesine yedi yıl daha hizmet etmesi koşuluyla azat eder:

> gratis et sine ullo salario et ita promisit dicta Anna dicto Balthasari stipulanti et recipienti eidem et eius familie bene et diligenter servire ac fideliter dictos annos septem proxime venturos.****

---

7 Motta 1974, 326, 16 Mayıs 1526 ve başka olaylar.

(*) "Hiçbir ücret, maaş, gündelik ve ödeme olmaksızın".

(**) "Eğitileceğini, giydirileceğini ve ayakkabısının temin edileceği".

(***) Yahudi kökenli.

(****) Adı geçen Anna anlaşmanın adı geçen karşı tarafı Baldassare'ye ve onun ailesine önümüzdeki yedi yıl içinde sadakat ve nezaketle hiçbir ücret almaksızın karşılıksız hizmet etmeyi taahhüt eder.

1668 Ağustos'unda Giovanni Luca Spinola oğlu Domenico'ya üç yıl boyunca hizmet şartıyla bir kölesini özgür bırakır.[8]

Fazlasıyla çıkara dayalı bir merhamet anlayışına sahip biri olarak tanımlayabileceğimiz Sicilyalı Antonio de Manzanilla 1556 yılında düzenlediği vasiyetnamesinde kölesi Elisabetta'nın kızı Giovanna'nın azat edilmesini kesin bir biçimde belirtiyordu ama 25 yaşına kadar hizmet etmesi koşuluyla; ancak o zaman -o zamanlar için kesinlikle artık genç bir kadın sayılmayacaktı- 20 onzelik bir çeyize sahip olabilecekti, bunun yarısı nakit para, yarısı da mobilya ve küçük eşya olarak verilecekti ve böylece evlenebilecekti. Tam aksine Alessandro Visco köle Anna di Ruggiero'ya karşı çok özenli görünüyor, büyük bir olasılıkla şefkate dayalı özel bir nedeni de var: Artık ölmüş olan karısı vasiyetinde Anna'yı "adı geçen kocası Alessandro'ya yaşamını yitirene kadar hizmet etme" koşuluyla azat etmişti, Alessandro 9 Nisan 1666'da Barletta'da vasiyetini yapmak ve bu vasiyette Anna'nın durumunu aşağıdaki biçimde netleştirmek istemişti:

> Ölümünün hemen ardından adı geçen Anna özgür olacak ve söz konusu hizmetten muaf kalacak ve yukarıda zikredilen karısının vasiyetinde adı geçene bir yer tahsis edilmesine rağmen köle kadın istediği ona uygun gelen bir yerde kalabilecek.[9]

Bir başka örneğin de kanıtladığı gibi olayların büyük bir bölümünde köle sahiplerinin, azat anlaşmalarına konulan koşullarla olabildiğince kurnaz bir biçimde kendi çıkarlarını koruduklarını görülüyor. Sicilya'da sulamayla ilgili önemli işler gerçekleştiren Napolili çeşmeci başı Orazio Nigrone 1615 Ekim'inde şu ağır şartlarla bir kölesine özgürlüğünü verir: Kaçmaya yeltenmeden on yıl kadar daha hizmet etmek, şarap içmemek ve hatta üstünde dahi bulundurmamak.[10]

Bir kölenin vasiyetname ile azat edilmesiyle sahibi Hıristiyan

8 Tria 1947, 44-48 ve 230.

9 Gaudioso 1926, 107; Vista 1905, 302.

10 Marrone 1970, 277-281.

merhametini gösteren bir davranışla Tanrı katındaki ilahi mahkemede kendi lehine değerlendirilecek bir eylem gerçekleştirdiğini düşünüyordu. Bu cömertlik hareketine, yani özgürlüğün verilmesine bazen küçük bir miras ya da başka bir lütuf da ekleniyordu. Venedikli Antonio Giustiniani 6 Ocak 1516 tarihli vasiyetnamesinde kadın kölesi Maria'ya özgürlüğünü geri veriyor ve yıllık 6 dukalık bir emekli maaşı bırakıyordu. 1539 Nisan'ında Reggio Calabria'da Giovannello Labuzzetta son arzularını yazdırırken bir "Türk" erkek ve bir "zenci" bir kadın köleye, içinde otuz dut ağacı ve başka ağaçlar da bulunan bir bahçenin kullanım hakkını da onlara bırakarak özgürlüklerini veriyordu. Aynı yıl Messina'da "muhteşem" Giovan Benedetto Prosimo'nun karısı Violante vasiyetiyle zenci kadın köle Angela'yı ona ayrıca "evlenmesi için 10 onze nakit, ayrıca 25 onze de çeyiz" bırakarak özgürlüğüne kavuşturmuştu. Vasiyetnamede başka iki olasılık daha ön görülüyordu: Özgür köle rahibe olmak isterse, yine de on onzeyi alabilecekti ya da özgür bir kadın olarak evde kalıp dul kocaya hizmet etmek isterse ona yetecek biçimde döşenmiş bir mekân kendisine tahsis edilecekti.[11]

Ferrandino da denilen II. Ferdinand'ın "mutsuz kraliçe" diye anılan dul karısı IV. Giovanna di Aragona'nın 1518 Ağustos'unda düzenlenen vasiyetindeki istekler arasında beş kölesiyle de ilgili olarak şunlar var:

> Aynı biçimde Santa Maria matre de Compassione hastanesinde köle olarak bulunan ve adı geçen hastanede hizmet etmeleri gereken Heli ve Barchet özgür olmak isterlerse bunu yapabilirler;
>
> aynı biçimde Majestelerinin kölesi Michelicto'ya özgürlüğünü ve diğerlerine olduğu gibi 50 duka;
>
> Aynı biçimde köleleri Ion Francisco ve Diechino'ya özgürlükleri ve her birine 40 duka.[12]

---

11 Lazari 1862, 486; Trasselli 1975, 93 (Mirella Mafrici tarafından bildirildi); Motta 1974; 328; 3 Ekim 1539; TRIA 1947; 50 (bağışla azat, Cenova 1579). Floransa'da 16. yüzyılda vasiyete bağlı azatlar: Zamboni 1902, 454-455.

12 Scandone 1929, 195-205 (Vasiyet metni, 21 Ağustos).

Pisalı Giovanni Sani'nin vasiyet isteğine uyularak Sani Jacoba'nın mirasçısı ve kızının "ut et tamquam tutores"* karısı Ursula ve Livornolu Francesco Girardi vaftizle Giovanni Battista'ya dönüşen Tunuslu Ali'yi 1529 yılında azat etmişler. Noter belgesinin can alıcı noktası şöyle:

> amore Dei et pro remedio anime dicti Sani [...] manumiserunt et liberaverunt Aly de Tunisi presentem esse hodie vocatum Johannem Baptistam etatis annorum viginti quinque vel circa pili olivigni olim sclavum.**

Güçlü ve önemli birinin ölümü neredeyse her zaman, tüm kölelerinin olmasa da aralarından bazılarının özgürlüğünü sağlıyordu. Tursi Dükü don Carlo'nun ikinci oğlu Napoli'de 16 Mart 1671'de ölen soylu Giannettin D'Oria'ya (askeri yaşamdan çok dindar bir yaşam sürdü, kiliselerde ve ayinlerde bulundu, din adamlarının ve adaletin dostu, merhametli, dürüst ifadeleriyle) övgüler yağdıran bir tarihçi başka detayların yanı sıra "on iki kölesini serbest bıraktı: içlerinden üçü hemen ayrıldılar, diğer dokuz tanesi kendi evinde ya da kibar beylerin evinde altı ay hizmet ettiler ve özgür kaldılar" bilgisini de aktarır.[13]

Ünlü Giulia Gonzaga'nın -ölümünden yedi yıl önce düzenlenen- vasiyetnamesinde (19 Nisan 1566) kadın köle Cinzia lehine çok cömert bir madde yer alıyor ama belli bir koşula bağlı, daha sonra düzeltilen bu koşulun anlamı oldukça belirsiz: Önce soylu kadın mirasçısı olan torunu Vespasiano Gonzaga'ya köleyi "özgür ve hür" kılmasını ve onu Lombardia'da "iki yüz dukalık nakit" bir çeyizle evlendirmesini şart koşar ama koyduğu koşul adı geçenin bir sırrı ortaya çıkarmasına bağlıdır, soylu kadının onun ağzından almayı başaramadığı şe-

(*) "Vasileri olarak".

(**) Tanrı aşkına ve adı geçen Sani'nin ruhunun huzur bulması için [...] şimdiki adı Giovanni Battista olan yirmi yaşındaki, bir zamanlar civardaki zeytinliklerde köle olan Tunuslu Ali'yi azat ediyorlar ve serbest bırakıyorlar.

13 D'Amia 1931, 280-282, 20 Şubat; Fuidoro 1666-1671, 191-192, 10 Mart 1671.

yin ne olduğunu bilmiyoruz, ama daha sonra soylu Giulia kölesine bu psikolojik baskıyı uyguladığına pişman olur ve şu değişikliği ekletir: "Adı geçen Cintia'yı hiçbir şekilde gücendirmek ve ona baskı yapmak istemediğimden yukarıda söylediğim ondan bilmek istediğim şeyle ilgili maddeyi geçersiz sayıyorum, her hal ve şartta özgür ve serbesttir".[14]

Bazı köle sahipleri kendi kölelerini başkalarına satmak zorunda kaldıklarında, köleye bir özgürlük sözü de vermek istiyorlardı; bu yüzden satış koşullarına satın alanın köleyi belli bir sürenin sonunda azat etme yükümlülüğü de ekleniyordu. Fabbro Ilario della Croce 33 yaşındaki "de progenie Teucrorum partium orientalium"* kölesi Maria'yı satarken alıcı Davide Giordano'ya -13 Kasım 1525'te Cenova'da- kadına iyi davranması ve "alere et gubernare ac calciare et vestire, tam sanam quam infirmam"** şartını getiriyordu ve özellikle altı yıl sonra özgür bırakmasını istiyordu. 1526'da iki sahibi tarafından Messina'da 20 dukaya Ragusalı Girolamo de Bisognolo'ya satılan "Trablusgarblı kadının" olayında da, alıcı aynı şekilde altı yıl sonra onu özgür bırakmakla yükümlü kılınıyordu. Eğer Trablusgarblı kadın iyi bir hizmet vermezse onu satabilirdi ve bu durumda alacağı para 20 dukanın üzerinde olursa fazlanın ilk iki satıcı, "muhteşem" Pietro Garcia Spina Catalano ve Martino de li Sasso'ya verecekti. Ragusalı bir başka garanti daha elde etmişti: Andriana kaçarsa, satıcılar verdiği parayı ona iade etmek zorunda kalacaklardı ve adı geçen köle bu durumda özgürlük vaadiyle ilgili her türlü hakkını yitirecekti.[15]

Azat olayının çeşitli olası koşulları ve biçimleri göz önüne alındıktan sonra, bunların ilgili köle ve sahibi ya da mirasçıları arasında anlaşmazlık durumları oluşturması da beklenirdi. 1502'de Cenova'da "de progenie Maurorum" köle Caterina,

---

14 Affò 1787, 45-47.

(*) "Doğu taraflarındaki Türklerin soyundan".

(**) "Hem hastalığında, hem sağlığında beslemek, bakımını üstlenmek, giydirmek, ayakkabılarını temin etmek".

15 Tria 1947, 103 ve 105; Motta 1974, 326, 16 Aralık 1526.

Oliverio de Maris'in elindeyken kendi haklarını savunmak ve merhum Agostino Iharele Saonensis'in vasiyetinde bulunan kendi azadı ile ilgili maddeyi yetkili merciler katında geçerli kılmak için kendine yasal bir temsilci tutmuştu.

1507'de Cenova'da ortaya çıkan bir durum oldukça sıra dışıydı: "Casteleto'da ücretle çalışan" Simone de Pelipariis diye biri Kuzey Afrikalı kadın köle Maddelena'ya el koymuştu -olayın koşulları hakkında daha fazla bir şey bilmiyoruz- onu sahibi Antonio Sigestro'ya geri vermenin koşulu olarak "verbis minatoriis"* ve onun "elapsis duodecim annis"** sağlayacak bir azat yükümlülüğü yazmasını istiyordu. Antonio boyun eğmek istemiyordu ve olası tehditlerden korktuğundan ellerini öne uzatarak ve bir noter huzurunda bu isteği ifade etmiş olsa da; bunu "cohactus et non voluntarie et inductus metu"*** yaptığını beyan etmişti; böylece belgenin hiçbir yasal geçerliliği olmayacaktı. 1519 yılında Agrigento'daki Naro'da, siyah köle Cristoforo özgürlüğü için mücadele ederek merhum sahibinin mirasçıları karşısında hakkı olanı elde etmişti.[16]

Köleler ve sahipleri (ya da mirasçıları) arasındaki anlaşmazlık ve tartışma olaylarının yanı sıra ilişkilerde azattan sonra da ve belki de azatla ilişkili bazı olumlu gelişmeler buluyoruz. Cenova'da 1509'da -"de progenie grecorum"****- Clara eski efendisinin kızının evrensel mirasçısı olduğunu bildirmişti; noter belgesi bize Clara'nın Santa Maria della Consolazione kilisesinde gömülmek ve hayır işleri için de bazı şeyler bırakmak istediğini de söylüyor. Bu olayın gerekçeleriyle ilgili hiçbir bilgi yok ve hatta kölenin niçin "mobilium et immobilium"***** mallar ifadesini kullandığı bile meçhul, akla uygun tek varsayım onun belki de çok önceden dul kalan merhum Simone ile bir ilişkisi olduğu ve böylece merhumun mirasçısı-

(*) "Tehdit edici sözlerle".

(**) "On iki yıl geçtikten sonra".

(***) "İstemeden korkutularak mecbur edilmiş".

16 Tria 1947, 50-51; Trasselli 1972, 77.

(****) "Grek kökenli".

(*****) "Taşınır ve taşınmaz".

na karşı bir anne sevgisi ve şefkatiyle yaklaştığı. Başka bir şey söz konusu değilse bir sevgi ve arkadaşlık ilişkisi özgür köle Giacomo Palmario ve eski sahibi Giovanni Francesco Palmario arasında da olmalıydı, Palmario'nun çocukları Gerolamo ve Sperindeo -14 Mayıs 1515'te Cenova'da- özgür köle Giacomo'nun mirasını kabul etmişlerdi.[17]

Kefaret bedeli için

Ev kölelerinin büyük bir bölümü için özgürlüğün yeniden kazanımı işlevlerindeki değişim ya da doğal tükenme sonucu meydana geliyordu, bu duruma yaşlılık da ekleniyordu:

Kadın ya da erkek kölesinin uzun yıllar sürmüş sadakatinden hoşnut köle sahibi, ona özgürlüğünü geri veriyordu ya da az ya da çok cömert ya da şartlı koşullar ve gerekçelerle daha önce görüldüğü gibi ona bu konuda resmi bir vaatte bulunuyordu. Ev kölelerinin çok azı bir kefaret bedeli sayesinde azat belgesi elde edebiliyorlardı; neredeyse her zaman ilgili kişi tarafından uzun yıllar boyunca, kendisine verilen hediyeler ya da üçüncü kişiler için yapılan işlerden elde edilen kazançlar ya da başka gelir getirici etkinliklerle biriktirilmiş bir para söz konusuydu, para kazanmak için yaptığı işlerde aldığı paranın belli bir kısmını sahibine vererek çalışma izni elde ediyordu. Daha önce gördüğümüz gibi köle evlere su taşıyor, hamal, seyyar satıcı, gerektiğinde vasıfsız işçi olarak çalışabiliyordu.

Çoğunluğu kürek mahkûmu olan kamu köleleri için genellikle ilgili kişinin canını dişine takarak biriktirdiği ya da İslâm dünyasından çok nadiren gelen kefaret bedelinin hizmeti karşılığı ödenmesi, özgürlüğünün yeniden kazanımı için mübadele ve diğer tehlikeli ve neredeyse olanaksız yolların yanı sıra başka bir olanak daha yaratıyordu.

-Şimdi kendi kendimize şunu sormalıyız- Müslüman toplumunun ve özellikle yöneticilerinin pek çok din kardeşlerinin kötü kaderi karşısındaki tutumu ne olmuştu? Çok önemli ama

17 Tria 1947, 232 ve 234.

buna rağmen oldukça karanlıkta kalmış bir soru. İlkesel olarak, her iyi Müslüman hiç tereddütsüz imansızların elinde tutsak/köle olan din kardeşlerini kurtarmak için uğraşmalıdır; örneğin dini vicdana dayanan olayları inceleyen Halil ibn-İshak'ın Müslüman yasası el kitabında en ince ayrıntısına kadar belirtildiği gibi bu durum kesin bir yasal zorunluluğa dönüşür.

Bununla birlikte Müslümanların kendi kardeşlerine karşı somut ilgisi belgelenmiş olsa da, Hıristiyanlarınkinden daha az yaygın ve baskıcıymış gibi görünüyor. En azından göründüğü kadarıyla kefaret bedeli için kendini tamamen bu işe adamış dinsel tarikatlar ya da farklı köken ve yapıdaki bu iş için uygun kurumlarca Hıristiyan sahasında gerçekleştirilen etkinlikle kıyaslanabilir sabit ve düzenli bir görev tanımı o dönemde belirgin bir biçimde bulunmuyordu.[18]

Öte yandan kesin ve temel bir ayrımı göz önünde tutmak gerekiyor: Müslümanlar ve özellikle Berberiler, Hıristiyanları onlardan daha sonra bir fidye ücreti sağlamak niyetiyle yakalıyorlardı; bu başlıca amaçtı ya da en azından kamu veya ev hizmetinde onların iş gücünden yararlanma amacına eşit önemdeydi. Oysa Hıristiyan dünyasında ne özel şahıslar, ne devletler tarafından korsan savaşında ya da başka vesilelerle yakalanan Müslümanlardan ekonomik kazanç sağlamak için bir fidye müessesesi oluşturulmuştu. Bu insani öğeye Hıristiyan toplumunda gerek iş gücü, gerekse demografik katkı olarak ihtiyaç vardı. Kuşkusuz onlara özgürleşme olanakları sunulmuştu ama gelecekte Avrupa toplumunda kalsınlar ve ona entegre olsunlar diye. Özellikle kürek mahkûmları söz konusu olduğunda, onlar genelde artık geçerli hizmet sunamayacak duruma geldiklerinde özgürlüklerini elde ediyorlardı. Aksi takdirde olağanüstü koşullar ve nedenler dışında, eğilim onlara özgürlüklerinin verilmesinden yana değildi.

Müslümanlar, en azından İnebahtı'dan sonraki yıllardan başlayarak, yaygın ve düzenli olduğundan Hıristiyanların kefaret bedeli uygulamasını destekleyip çabuklaştırmışlardı. Ak-

18 İbn İshak 1849, 302-305; Bono 1993, 202-207; Vatin 1992.

sine Hıristiyan tarafından sürekli ve yüklü bir kefaret bedeli "teklifinin" olmayışı büyük bir ihtimalle Müslüman ülkelerde Hıristiyanlığın elinde tutsak olan din kardeşleri lehine bir etkinlik düzenlemek için gerekçe ve itici gücü ortadan kaldırmıştı. Başka etkenlerin de işin içine karıştığı varsayılabilir: Kim bilir belki de kendi kölelerini para için bırakma konusunda Hıristiyan tarafının çok büyük bir çıkarı olmayışı ve Müslüman tarafının mali kaynaklarının çok az oluşu ya da belki de Müslüman tarafından kölelerin kötü kaderi konusunda köklü ve içten bir inancın varlığı (alınyazısının değişmezliğine dayalı bir kadercilik anlayışından söz edilebilir) durumun böyle bir görünüm sunmasına neden oluyordu. Ya da Hıristiyan tarafının daha sonra gerçekleştirebileceği korsan harekâtlarını ve genelde savaş harekâtlarını körüklememek için ustaca planlanmış "politik" bir tercih mi söz konusuydu?

İslâm dünyasının Hıristiyan gözlemcileri kefaret bedeli konusundaki eğilimin çok az oluşunu ortaya çıkarmışlar ve bu durumu Müslümanlara karşı önyargılarını birleştirerek kendilerince tutarlı bir biçimde yorumlamışlar. Daha 1612'de Benedikten Diego de Haedo şöyle diyordu: "Cimriliklerinden, kölelerin kefaret bedelini ödemek gibi Hıristiyanların yaptığı hayır işlerinden hiçbirini yapmıyorlar". Daha sonraları Le Roy, *Etat du Royaume et de la ville d'Alger* (1750) adlı yapıtında daha da fazlasını bildiğine inanır:

> Bir Türk ya da bir Kuzey Afrikalı kölelik konumuna düştüğünde, koşullar ne olursa olsun, Cumhuriyeti için savaşırken bile yakalansa, herkesin bildiği gibi devletince "ölü" sayılır, eğer çocukları ve kardeşleri yoksa (genelde yoktur, çünkü yeniçeriler Doğu Akdeniz'den yalnız başlarına gelmişlerdir) devlet hemen taşınır taşınmaz tüm eşyalarına el koyar ve onları kendi yararına satar. Eğer kölelikten kurtulup geri dönerse, gerekli silahları yeniden satın alabilmesini sağlamak için köleliğe düşmeden önceki maaşı ölçüsünde bir yıllık bir ücrete denk bir tazminat öder.[19]

19 Haedo 1612, 309; Le Roy 1750, 102.

Tartışmasız İslâm dünyasının en yetkin araştırmacılarından olan Venture de Paradis, Le Roy'un yazdıklarını aşağı yukarı doğrular ve bu arada şu saptamayı yapar: "Ocak (Türk askeri birliği) parası asla birilerinin kefaret bedelini ödemek için kullanılmamıştı". Bahtsızın mallarına gelince 18. yüzyıl oryantalisti çok detaylı açıklamalar sunar (söz konusu kişi Türk ise uygulama başka, Kuzey Afrikalı ise daha başka, kızı varsa şöyle ya da); geri dönen yeniçeri mallarının üçte ya da dörtte birini geri alabiliyordu.[20]

Kuramsal ilkeler ve yasal kurallar ne olursa olsun, yine de Hıristiyanlığın elindeki, özellikle İtalya'daki kölelerin lehine özel şartlar sayesinde ve çeşitli aracılarla Müslüman dünyası kaynaklı girişimler somut olarak ortaya çıkıyorlardı. 1581'de Magreb'den bir tüccar kölelerin kefaret bedelini görüşmeye gelmişti, Toscana Büyük Dükü I. Francesco Kuzey Afrikalı Agime'ye "devletin sınırları içinde Hıristiyanların ve Müslümanların kefaret bedeli için" bir dolaşma izni vermişti. 1583'te Roma Gonfalone Tarikatının değişim ya da başka şekilde, belli sayıda kölenin özgür bırakılması için görev verdiği Hacı Mehmed yukarıda söz edilen kişi olabilir. Din kardeşlerini kefaret bedellerini ödeyerek kurtarmayı samimiyetle istediklerinden ya da başka niyetlerle: az çok dürüst iş görüşmeleri yapmak ya da hatta casusluk etmek için bile gelenler vardı: 1574 Nisanında, Osmanlı Sarayındaki Venedik elçilerinin Cumhuriyete "düşman" olarak tanımladıkları dönme Kordovalı Mustafa'nın Venedik'e gelişiyle casusluk korkusu yayılmıştı. "Köleleri fidye ödeyerek kurtarmak ama Venedik ve İspanyol gizli servislerine göre casusluk yapmak" istediği söylenmişti; onu zehirlemeye çalışılmışlar ve iki yıl sonra bu girişim başarılmıştı.[21]

Gerçek ya da sahte, köleleri özgürlüklerine kavuşturma niyetiyle kurulan ilişkiler ya da yapılan ziyaretler ticari anlaşma-

20 Venture de Paradis 1789, 85.

21 Frattararelli Fischer 1990, 40; *Istromento di deputazione di Mercante africano*, ASV, *Gonfalone* H, 14, 59-64'te; Bono 1964, 288; Preto 1994, 105.

lar için çeşitli fırsatlar sunabiliyordu. Örneğin 1618'de Süleyman Chiaus İstanbul'dan Floransa'ya geldi, bu kişi "köleleri özgür bırakma bahanesiyle, Floransalılar ve Türkler arasında karşılıklı ticaret yaptı"; bu en azından Venedik yöneticilerinin kuşkusuydu ve bu kuşkuyu endişeyle aynı Süleyman Chiaus (yoksa başka birisi miydi?) Ocak 1619'da Napoli'de bulunduğunda da dile getirmişlerdi.[22]

Bununla birlikte Müslümanlar, 16. yüzyılın başlarından itibaren, kefaret bedelinde çok alışıldık bir şey olmasa da, bir tür ticari kâr gören girişimci Hıristiyan tüccarlar tarafından çok yakın takibe alınmışlardı, çünkü 'mal' 'evine' götürülebildiğinde, bu bahtsızların arkadaşları ve yakınları olan 'alıcılarda" büyük bir ilgi uyandırıyordu. Yani bazıları Müslümanları İtalya'da alıp İslâm topraklarına götürerek onları fidye istemek için kullanmayı düşünmüşlerdi: Kuşkusuz bu tarihimizin en karanlık sayfalarından biri.

1513'te birisi Sicilya'da köle satın alıp onları belli bir fidye bedeli kazanmak üzere "yeniden satmak" üzere Berberi ülkelere götürmüştü; daha sonraları 1539'da bir başkası, aynı amaçla Türkleri Dalmaçya'ya götürüyordu. 1610'da Dianora Levi'nin kocası olan Livornolu bir Yahudi (1607'de Stefanoluların kente saldırısı sırasında yakalanan) "Bona'dan gelen bir grup kadın ve erkek köle satın aldı" aynı kente fidye bedeli karşılığı onları satmak üzere gitti, işini tamamlamak için kazandığı parayı değerli yerel derilerden satın alarak kullandı.[23]

Oldukça uzun bir süre sonra 18. yüzyıl sonunda Siracusa'da bir tüccar -hakkında daha fazlasını bilmiyoruz- "onları Magreb'de satmak üzere satın almıştı", 1783 Kasımında Stentino denilen sahilde deniz kazası geçiren yetmiş kadar "Türk korsan" söz konusuydu, Müslümanların "hepsi bir piyade birliği gözetiminde Targia keşişhanesinde uzun süre esaret altında" kalmışlardı. Yakalandıkları dönemde devir değiştiğinden artık çok az sayıda köle vardı - bu nedenle meraktan "bütün Siracu-

22 ASVe, *Costantinopoli* 12, 184v, 26 Ocak 1619.

23 Motta 1974, 322; Toaff 1990, 399.

salılar büyük gruplar halinde onları görmeye gidiyorlardı"; idare bu grup halindeki satış fırsatını kaçırmak istememişti, her hal ve şartta kendisi için kârlı bir durumdu.[24]

Azat olaylarına oranla oldukça az sayıda da olsa, ev köleleri için kefaret bedeli istenmesi de çok az rastlanılan olaylardan değildi. Bunlarla ilgili birkaç örnek görelim, her bir örnek belli ölçütlere göre yapılmış sınıflandırmalardan seçildi. Yüzyılın başında Cenova'da soylu Teramo Centurione, "Jacobinum servum suum de progenie Maurorum etatis annorum viginti quinque in circa"* özgürlüğünü vererek kölelikten kurtarmıştı. 100 lira olan kefaret bedeli köle tarafından nakit olarak ödenmişti, "solvere intra annum unum"** 25 lira daha ödemek zorundaydı, ayrıca bu arada Jacobino hiç çocuğu olmadan ölürse soylu Cenovalı onun mirasçısı olacaktı. 1528'de Messina'da vaftiz edilen zenci köle Tommaso beş altın duka ödemekle yükümlü kılınmıştı bu parayı 6,10 tari taksitlerle sahibine kredi açan birine ödeyecekti; iki Kuzey Afrikalı noter belgesinde ona kefil olarak görünüyorlar.

Yine Messina'da -Giovanna Motta'nın çok aydınlatıcı bir makalesi sayesinde bu olay hakkında pek çok şey biliyoruz- kefaret bedelinin taksitle ödenmesi koşuluna bağlı azat sözleşmeleri ve özgürlük vaatleri buluyoruz: "morus seu arabus"*** Ali "nunc pro tunc"**** "muhteşem" Giovan Giacomo di Gregorio tarafından 1513 yılından başlayarak dört yıl boyunca aylık taksitlerle toplam 21,6 onze ödeme yükümlülüğü ile serbest bırakılmıştı (Ali'nin bu süreden önce kaçması durumunda, azatlı köleler Paolo Staiti ve Trablusgarblı Casmo ona kefil olmuşlar). Kuzey Afrikalı kadın köle Mansura'ya silah adamı Filippo Guerriero tarafından aylık 12 tari'ye denk düşen 14,12 onzelik bir kefaret bedeli karşılığı özgürlük sözü verilmişti; kadının kefili azatlı köle olan kocası Ali idi, ona da

24 Agnello 1964, 73.

(*) "Kendi kölesi Magreb kökenli yaklaşık yirmi yaşındaki Jacobino'ya".

(**) "Bir yıl içinde serbest bırakmak".

(***) "Kuzey Afrikalı ya da Arap".

(****) "Şimdi ve bundan sonra".

başka dört azatlı Müslüman köle kefil olmuşlardı. Kontrat Mansura'nın kaçışı ya da ölümü durumunda da ödeme zorunluluğu getiriyordu.[25]

1556'da Sicilya'da zenci kadın köle Marta da kefaret bedeli için çeşitli kolaylıklar elde etmişti: sahiplerine nakit olarak 7 onze ödemişti, bu arada bir o kadarını da kefili Corrado da Lentini borç bitimine kadar Marta'nın kendisine hizmet etmesi karşılığında ödemişti, noter belgesine göre sahipler:

> Manumiserunt et manumittunt ipsam Martam presentem et stipulantem, eamque liberaverunt et liberant ab omni jugo servitutis, et intelligatur libera manumissa, ac reputetur tamquam civis romana et mater familias, et ab hodie inantea possit contrahere, testare, se obligare et omnia alia facere quae quilibet civis romanus facere potest.*

Başka pek çok olayda olduğu gibi bu olayda da, ilgili kişinin orada bulunuşunun kesin bir biçimde ifade edildiğini görmek ve kanun gücünün zenci Marta'yı "tamquam civis romana"** kabul ettiğini gözlemlemek çok ilginç. Kefaret bedeli biçimleri ve koşulları birbirinden çok farklı olabiliyordu: Sicilya'da 1570'de kendi gereksinimleri için 20 onze borç alabilmek pahasına on yıl hizmet yükümlülüğü altına giren biri var, ertesi yıl ise yine aynı yerde, neredeyse on yıla yayılan bir taksit olanağıyla kendi kefaret bedelini ödeme fırsatı elde eden birine rastlanıyor.[26]

Hıristiyan ve Müslüman kölelerle ilgili pek çok olay Tunus'taki Fransız konsolosluğunun kayıtlarında 16. yüzyılın

---

25 Tria 1947, 225-226, 16 Ekim 1504. 1500'ün Ocak ayında Pisa'da gerçekleşen bir azat olayı. D'Amia 1931, 279-280. Cenova'da gerçekleşen bazı azatlar: SL.St.patria 331.5 ve 331.6 (16.-17. yüzyıllar). Motta 1974, 324 ve 326, 10 Şubat 1528; bir başka olay 16 Şubat 1525.

(*) Bizzat burada bulunan ve anlaşma yapan Marta'yı azat ettiler ve azat ederler, onu her tür kölelik boyunduruğundan kurtarıp serbest bırakırlar, azat edilen özgür köle Roma vatandaşı ve aile anası olarak tanınır, tanıklık edebilir, anlaşma yapabilir, bir Roma yurttaşının yapabildiği istediği her şeyi yapabilir.

(**) "Roma vatandaşı olarak".

26 Avolio 1888, 11; Trasselli 1972, 71-72.

başlarından itibaren bir yüzyıldan fazla bir süreyle iz bıraktı. Çoğunlukla kefaret bedeli ve değiş tokuş bilgileri kaydedilmişti ama her zaman açık bir biçimde bunların ev köleleri mi yoksa devlet köleleri mi oldukları belirtilmemişti. Palermolu Baron Gaspare Fardella'nın elinde Bedrettin oğlu Hamat bulunuyordu, "kaç lira olursa olsun" onun kefaret bedelini ödemek ve özgürlüğüne kavuşturmakla Juseppo Carnemole di Modica ilgilenmişti; bu kişi de bir zamanlar Tunus'ta köleydi, sahibi Mamy Paşa'ya Hacı Hüseyin tarafından verilen 130 altın İspanyol scudisi sayesinde özgür kalmıştı. Anlaşma 15 Nisan 1595'te Magreb kentinde düzenlenmiş ve imzalanmıştı, bu sırada Hamat'ın hâlâ hayatta olduğu konusunda ellerinde kesin bir bilgi yoktu, öldüyse Carnemole sadece 130 scudi geri alabilecekti. 1628 Mart'ında Trinitari tarikatından peder Arcangelo Magridi (ya da Magri) Tunus'taki Fransız konsolosu önünde, Sicilya başkentinde babası Antonio'nun elinde bulunan "Türk" Hemer'i özgür biçimde geri getirme görevini üstlenmişti.[27]

İtalya'da tutulan bir Müslümanın kefaret bedeliyle İslâm dünyasının o ya da bu ülkesindeki -ama ilişkiler Magreb ile çok daha fazlaydı- arkadaşları ya da akrabaları ilgileniyorsa büyük bir sıklıkla bir aracıya başvuruyorlardı. Genellikle aracı İtalyan ya da başka bir ulustan İslâm ülkelerinde oturan ama İtalya'da temsilcileri olan bir tüccar oluyordu.

-Tunus'un kutsal kenti Kairouan kökenli ve Messina'da köle- Belcassino Ramazan'ın kaderi 1629'da o zamanlar Tunus'ta çalışan Messinalı Andrea Malandrino'ya emanet edilmişti. 15 Ocak'ta Magreb kentinde konsolos önünde Messinalı ve nüfuslu dönme Osta Morat Ferrarese aşağıdaki koşullarla anlaşıyorlardı (anlaşma İtalyanca düzenlenmişti):

> Messina'da Batista Spadafora'ya Yüz Elli Sicilya scudisi tutarındaki parayı Carauanlı Belcassino Ramadan'ın kefaret be-

27 ACT 1582-1600, 71 ve ACT 1621-1630, 254, 1 Mart; Fradella olayı ACT'da . Trinitari tarikatından olan rahip öyle görünüyor ki 1627 Mayıs'ında serbest bırakılmıştı (bkz. dipnot 69). ACT'ın belgelerinde kefaret bedeli olaylarıyla ilgili çok büyük bir çeşitlilik var.

deli için ödemeyi kabul ve vaat etti. O köle Yüz Elli scudi bedel ile sahibinden alınıp buraya adı geçen Mallandrino tarafından özgür ve hür bir halde getirildiğinde adı geçen sinyor Osta Mami adı geçen kölenin kefaret bedeli olarak kendisine söz konusu Yüz Elli scudiyi ve ayrıca yapılan diğer masrafları ödeyecektir.

Olayın sonunu bilmiyoruz. Uzun süredir Cagliari'de, tüccar Giacomo Gavalla'nın kölesi olan Trablusgarblı bir "Kuzey Afrikalı" ile 1662'de Calfa denilen Grek aracı Dimitra ilgilenmişti. Magrebli için 8 realilik 350 pezzi ödenmişti ve neredeyse Tunus'un batı kıyısına yapışık olan ama Cenovalıların elindeki, her iki taraftan da kölelerin dağıtım merkezi olan küçük adacık Tabarca yoluyla Tunus'a dönmüştü. 1672'de kefaret bedeli ödenen genç kadın köle Sarcina için Sicilya kentinde tüccar Domenico Calasciuri ve Tunus'ta Ermeni bir arkadaşı Giacomo di Giorgio uğraşmıştı, bu kadın köle için 150 pezzi ödenmişti.[28]

Aslında bu konuda elimize geçen bölük pörçük bilgiler bizi tatmin etmekten çok merakımızı artırıyorlar. Bari Katedrali'nden bir tanrıbilimci 1679 Kasım'ında San Nicola baş rahibinin isteği üzerine otuz yaşındaki bir kadın köleyi, Caterina'yı 90 duka karşılığında özgür bırakmıştı. Adı geçen tanrıbilimci "boylu boslu, oldukça yuvarlak yüzlü, yüzünde kızamık lekeleri olan, açık kestane renkli saçlı" bu genç kadını yedi yıl önce 70 duka ve 5 tomoli* mısıra satın almıştı, kadın daha önceden Hıristiyan olmuştu ama başka bir belgeye göre onu 1670 yılında hâlâ Fatma iken satın almış ve vaftiz ettirmişti.[29]

Bazı kefaret bedeli ücretlerini gördük. Hıristiyan köleler için olduğu gibi özgür kılınmak için ödenen miktar iç pazarda aynı kişi için ödenebilecek olandan fazlaydı. Ortalamaya yakın

28 ACT 1621-1630, 283, 15 Ocak 1629. Özgün metin İtalyanca Nantes, CF; XI, 189r; ACT 1661-1680, 48, 20 Haziran 1662 ve 184-185, 26 Şubat 1672. Yine Giorgio ve diğer Ermeniler hakkında: Salvadorini 1978, 33.

(*) Eskiden Güney İtalya'da kullanılan değişik değerli bir ağırlık ölçüsü birimi, Napoli'de 55,5 litreye Sicilya'da 27,5 litreye denk geliyordu.

29 Massa 1907, 268.

miktarların yanı sıra çok yüksek bazı miktarlar da görüyoruz. Önemli bir kişi olan Cezayirli Şeyh Süleyman için istenen iki bin scudi -ödenip ödenmediğini bilmiyoruz- tamamen istisnai bir değerdi, çünkü bir cemaatin şeyhiydi ve büyük bir din kültürüne sahip önemli bir adamdı, korsan Dudon tarafından yakalanmıştı ve sert bir muameleye maruz bırakılarak yedi-sekiz yıl Livorno'da tutulmuştu; 1695 Şubat'ında Cezayir Dayısının sekreteri onun lehine duruma müdahale etmişti, bu arada Fransız sarayına kaptan Dudon'un sertliğini de bildirmişti:

> Livorno'dan her geçişinde onu geminin güvertesine çıkarttırıp zincirlere vuruyor ve 400 değnek vurduruyor, en sonunda her yanı yara bere içinde kalıyor. Bu zavallı doktor köle Divanımıza yüzden fazla mektup yazdı ve Livorno'da kefaret bedelleri ödenen kölelerin hepsi durumun doğru olduğunu beyan ettiler.[30]

Azat için olduğu gibi, belli bir ücret karşılığı kefaret bedelinin ödenmesi gibi genelde belli bir çıkara dayanmayan çeşitli uygulamalar karmaşık durumlar yaratabiliyor ve düşmanlıklara sebep olabiliyorlardı. 1623'te Lentini'de meydana gelen karmaşık bir olay Sicilya'da kölelik konusunda uzman tarihçi Matteo Gaudioso tarafından geniş bir biçimde aktarılmıştır. Özetlemeye çalışalım: Genç köle Mario Beneventano boşu boşuna genel vali Emanuele Filiberto di Savoia'ya, efendisi yerel yönetimde yüksek dereceli memur don Giuseppe Rosso'nun özgürlüğünü tanımasını sağlaması için başvurur, çünkü, kefaret bedeli olarak kaptanlık sarayına 37 onze avans ödenmiştir. Don Rosso bu duruma karşı çıkar çünkü bu ödeme, söz konusu miktarı karşılayacak durumda olmayan yoksul bir kadın tarafından yapılmıştır, büyük bir ihtimalle bizzat Beneventano tarafından efendisi hesabına Pantano nehrinde yaptığı balıkçılık işlerinin gelirinden aşırılıp kadına verilmiştir.

İlk başta prens don Rosso'ya hak verir ve sahibinin evinden

30 Masi 1938, 186. Pera 1888, 128: 1686'da bir "sultan" için 11.000 pezzi istenir.

ayrılan ve adli yargıç tarafından tutulan kölenin efendisine teslim edilmesini emreder. Ama "iki yıl boyunca sadakatle hizmet ettiğini ve pek çok haksızlık ve kötü muameleye katlandığı söyleyerek durumundan yakınan" Beneventano tarafından açıklanan olayları dinleyince kölenin serbest bırakılmasını ister. Zorba don Rosso pes etmez ve sonunda onu yeniden kazanır, bu arada zavallı Mario iki yıl için küreklerde çalışmaya mahkûm edilir.[31]

1684'te Livornolu korsan Franceschi'nin kölesi Siracusalı dönme Carmine Pisano'nun başından geçenler de karmaşık olaylardan biri olmalı; onun özgürlüğünü Propaganda Fide kurulu tüm kalbiyle istiyordu -bu olay bir paradoks gibi gözüküyor ama arkasında kuşkusuz geçerli bir sebep vardı- bu olayla bizzat Pisa başpiskoposu ilgilenmişti ve pek çok kez Büyük Düke gitmişti. Olayın nasıl sonlandığını bilmiyoruz.[32]

Kefaret işlemleri ve daha kesin bir biçimde (gerek kürek mahkûmları, gerek ev köleleriyle ilgili) ödemeler ve para aktarımları ticari alışverişle ya da hiç para kullanmadan doğrudan değiş tokuş yoluyla da gerçekleşebiliyordu. Örneğin 1609 Mart'ında Bonalı Malen Ishak bir Korsikalıya Livorno'da satması için 600 deri teslim etmişti ve kazandığı para ile Hacı Memed, Bel Casson ve Fatma'nın kefaret bedellerini ödemesini istemişti; bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştı, ertesi yıl Cezayirli malını geri almaya çalışıyordu. Cenova'da Marco Centurione'nin kölesi olan Tunuslu Mahmud Safar'ın oğlu Mahmud'un kefaret bedeli için 1617 Eylül'ünde Tunus'ta 200 öküz ve inek derisi temin edip Cenovalı Genorimo Bagnara'ya teslim ile uğraşılmıştı. Toscana'da "tutsak" olan Sarı Ali'nin serbest bırakılması için düzenli olarak gönderilen bir kasa şeker değiş tokuş nesnesi olmuştu. Ama Müslüman serbest bırakılmamıştı, nedenini bilmiyoruz, yeniçerilerin ağası Ahmed 1633 Temmuz'unda Büyük Dük Ferdinand'a onu ikna etmeye çalışan "sevgi dolu bir mektup" göndermişti:

---

31 Gaudioso 1926, 77-79.

32 PF, *Barbaria* 2, 88, 22 Haziran.

> Anlaşmalara saygı göstermek konusunda belli bir özene sahipseniz adı geçen tutsak Sari Ali'nin serbest bırakılmasını sağlayınız ya da şeker parasının geri ödenmesini. Hiçbir din ve inanç anlaşmaların ihlaline izin vermediğinden bunu yapmalısınız. Anlaşmaların ihlal edilmemesi hem sizin hem bizim yararımızadır böylece tüccar yolcular serbestçe rahatsız edilmeden gidip gelebilirler.

Son sözlerde olayın çözümsüz kalmasının Büyük Dükün uyruğundakilere önemli kârlar sağlayan Cezayir ile ticaretin kısıtlanmasına yönelik önlemlere yol açabileceğine dair gizli bir tehdit belli belirsiz de olsa sezilebiliyor.[33]

Kürek mahkûmları ve reisler için

Devlete ait kölelerin büyük bir bölümü "hizmette ya da hizmetten kaynaklanan sebeplerle" ölüyorlardı; diğerleri genelde para karşılığı ya da değiş tokuş ile kefaret bedelleri ödenerek serbest bırakılıyorlardı; çok nadiren hükümdarın ya da kamu idaresinin yüce gönüllülüğü sayesinde serbest bırakılanlar oluyordu. Bir başka deyişle devlet elinde bulunan bir köle için özgürlük umutları ev kölesine oranla oldukça kısıtlıydı. Kürek mahkûmu, ancak yine korsan savaşının değişik olaylarına umut bağlayabilirdi -bir Hıristiyan gemisi yakalandığında Müslüman kürekçiler hemen özgürlüklerine kavuşabiliyorlardı- ya da çok tehlikeli olan kaçış olanaklarına umut bağlayabiliyorlardı. Bu umutları bir yana koyduğumuzda, "Türk" kürek mahkûmu oldukça zorlu bir durum içinde bulunuyordu: akrabaları onların geleceği için uğraşsalar da, kefaret bedelini ödemeye hazır olsalar da, kölenin kendisi bin bir güçlükle kefaret bedeli için gerekli parayı bir araya getirse de; Müslüman iş gücüne sürekli bir biçimde gereksinim duyan ve bu nedenle kefaret uygulamasına karşı çıkan idare ile karşı karşıya geliniyordu.

---

33 ACT 1601-1610, 153, 15 Ekim 1609 ve 162, 3 Nisan 1610 (iki sözleşmedeki isimler birazcık birbirinden farklı); ACT 1611-1620, 257, 16 eylül; sözleşmenin karşı tarafı: Sidi Hasano de Giaffero; Gallotta 1979, 179-182 ve 185-188.

Kamu köleleri için Magrebli arkadaşlarının ve akrabalarının gösterdiği çabalarla ilgili çeşitli belgeleri değişik yerlerde buluyoruz, özellikle Tunus'taki Fransız konsolosluğunun belgelerinde, Fransız konsolosunun önünde kefaret bedeli için yapılmış anlaşmalar ve yükümlülükler yer alıyor ama bu belgelerde söz konusu kişilerin kürek mahkûmu mu yoksa ev kölesi mi oldukları her zaman açıkça belli olmuyor; şimdi biz kürek mahkûmlarına dikkati çekmek istiyoruz. Onların kefaret bedeli için yapılan uygulamalar bazen ev kölelerininkine benziyor bazen de onlarınkinden bir hayli farklı.

Temel ayrım kürek mahkûmunun kefaret bedelini ülkesine dönebilmek için istemesiydi ve ülkelerinden bazıları için bir dayanışma yardımı gelebiliyordu. Birkaç olaya göz atalım. 1590'da bir Ragusalı ve bir Cenovalı 300 scudi karşılığı "Türk" Abrain Destanculli'yi özgürlüğüne kavuşturmaya söz vermişlerdi; aynı yılın Ağustos'unda Tunuslu Murad diye biri, Livorno'da kürek mahkûmu olan erkek kardeşi Koca Ali'nin kefaret bedelinin yaklaşık yarısına denk düşen 300 scudi bir avans ödemişti; bir başka Tunuslu 1593'ün ilk yıllarında Cenova kadırgalarından kurtarılmıştı. Bazen İtalya'daki bir Müslüman için gerekli kefaret bedeli Akdeniz'in öteki yakasında tutulan bir Hıristiyanı özgür kılmak için gerekli miktarın ödenmesiyle karşılanabiliyordu.1592 Ekim'inde böyle olmuştu, "kandırılarak Cagliari'ye götürülen o Kuzey Afrikalılar" için, kendi kefaret bedeli için Tunus'ta borçlu olan Iglesiaslı bir Sardinyalının 100 scudisinden yararlanılmıştı.[34]

Altı ay önce denizde yakalanan ve Livorno'da köle yapılan 20 ve 22 yaşlarındaki iki Tunuslu gencin kefaret bedeli için 1605 Şubat'ında gemi sahibi Bastiano Sossiono uğraşmıştı; en fazla 450 scudi olabilecek kefaret bedeli Magreb kentine dönüşünden sonraki on beş gün içinde ona ödenecekti. Bir başka Magrebli 1626 Eylül'ünde Livorno'da köle olan bir yeğeninin özgürlüğü için 275 scudi ödemeyi üstlenmişti; bu para

34 ACT 1582-1600, 22, 11 Temmuz; 24, 28 Ağustos 1590; 44 ve 125-126, 26 Ekim 1592; alıntı ACT, 47, 7 Mart 1593'ten.

Floransalı bir aracıya, Iacob di Cioſes Israel'e verilecekti, ama anlaşma yaklaşık bir yıl sonra ſeshedilmişti (belki ilgili kişi ölmüştü).[35]

Müslüman kürek mahkûmlarının kefaret bedelleri üstüne şimdiye kadar belli bir zaman ve alan sınırlamasıyla da olsa ciddi bir biçimde yapılmış bir araştırmaya sahip değiliz; bazı belgeler sayesinde bilgi edinebiliyoruz ya da kefaret bedelleri konusunda listeler çıkarabileceğimiz bazı belgeleri arayabiliriz, ancak bunları yaptıktan sonra başlangıç için birkaç istatistik değerlendirme tasarlayabiliriz. Şimdilik şahısları ya da grupları ilgilendiren tekil olaylara bakmakla yetineceğiz.

Aslında Italya'da tutulan Müslümanlar doğdukları ülkelere kendi durumlarıyla ilgili bilgiler ulaştırabiliyorlar ve kefaret bedellerinin ödenmesini istiyorlardı. Costantinopoli'de Imparatorluk hazinesinin sekreterlerinden biri olan Abdi Çelebi 1527 yazında annesiyle birlikte Messina'da tutsak ya da deyim yerindeyse köleydi, tanıdığı yüksek düzeyli çeşitli memurlara ve sonra erkek kardeşine uygun miktarı borç alabilmek için yazmıştı. Kandiya savaşı (1645-1669) yıllarında Venedikliler de insan yakalamışlar ve ellerinde köle olarak tutmuşlardı, bunların büyük bir bölümü Anadolu'dan ve Balkanlar'dan gelen Türklerdi. Venedik arşivlerinde 1655 tarihli ya da yaklaşık o döneme tarihlendirilebilecek mektuplar bulunuyor, bunlar yeniçerilerin ve diğer Türklerin kendi yetkililerine ya da arkadaşlarına yazdıkları mektuplar: Nasuh Recep, başvuracak hiçbir akrabası olmadığından iki ağaya kendisini düşünmelerini rica ediyor, aynı biçimde Mustaſa diye biri Ömer Efendiye benzer şeyler yazıyor. Otuz kadar köle 1655'te Venedik'ten büyük vezire dayanışma istemek için bir arz göndermişler ve aynı şeyi Usta Abdi kendisi için yapmıştı. Bir başka yüksek dinsel otoriteye, Ali Ağa kendisi ve kölelikteki altı arkadaşı adına başvurmuş, kendi koşulları

35 ACT 1601-1610, 53, 24 Şubat 1605; ACT 1621-1630, 221, 9 Eylül 1626. Livorno'daki Müslümanlar arasında bir kefaret bedeli için 1617'de yapılmış bir kontrat; ASLi *Capitano, governatore, auditore vicario, Atti civili (Kaptan, yönetici, papalık temsilcisi, Medeni anlaşmalar)* 59, 101-102.

hakkında onları bilgilendirmişti, Venedik gemilerinde zincire vurulu ve yarı aç halde bulduklarını, barış ya da kendilerini özgür kılabilecek bir değiş tokuş anlaşması umduklarını yazmıştı.[36]

Dokuz yıldır Toscana kadırgalarında köle olarak bulunan iki Tunuslunun kefaret bedeli için 1669 Ağustos'unda bir anlaşma imzalanır; belli bir aracıya adamların her biri için 250-300 pezzi vaat edilir. Cenovalı tüccar Francesco Maria Bogo 1671'de Cenova kadırgası *Diana*'da kürekte olan Cassem'in kefaret bedeliyle ilgilenmişti. Görüldüğü gibi -büyük bir bölümü tüccarlar, armatörler ve gemi kaptanları, konsolosluk temsilcileri olan- oldukça yetenekli aracılar belli bir kârla kürek mahkûmları ve ev köleleri yararına kefaret bedeli işlerini sürdürüyorlardı. Bazen bu aracılık işlerine, bu tür işlere ve ticarete tamamen yabancı kişilerin de karıştığını görüyoruz, 1688 yılında Civitavecchia'da tutsak olan bir Tunuslunun 250 pezzi karşılığında serbest bırakılmasını üstlenen Fransisken rahip Antonio da Serravezza gibi.[37]

İki Cizvit rahip ve kısa bir süre önce Tunus'ta Toscana konsolosu olan Pisalı tüccar Ranieri Bigani 1710 Temmuz'unda Bisertalı Abdüllatif Bouebiza ve Süleyman Dellele'nin kefaret bedellerinin ödenmesinde aracı olarak karşımıza çıkıyorlar: bu iki kişi kendilerine ait küçük bir kayıktayken Messinalı korsanlar tarafından yakalanmışlar ve Sardinya'da satılmışlar; küçük sandalda bir de "Türk" varmış, adadan kaçıp Tunus'a dönmüş. Kefaret bedeli olarak 492 pezzi ve ayrıca masraflar ödenmiş ve Toscanalı tüccara bir de ikramiye verilmiş.

O ya da bu devletin konsolosları sık sık şöyle ya da böyle ilgili kişilerin ya da başkalarının doğrudan müdahalesiyle kefaret bedelleri konusunda aracılık yapıyorlardı. İşi gereği ve sürekli olarak Ocaklarla iyi ilişkilerini sürdürmeyi ve korumayı amaçlayan Marsilya Ticaret Odasının bütçesinden yararlana-

36 Vatin 1992, 384, 386 ve 395; ASVe, *Bailo* 310.

37 ACT 1661-1680, 151, 11 Ağustos 1669 ve 177, 22 Kasım 1671; 146, 9 Eylül 1668.

rak Livorno'daki Fransız temsilcisi 1712 Haziran'ında 1100 scudi karşılığı 11 Cezayirlinin kefaret bedelini ödemişti, 156'dan fazla köle için yiyecek sağlamıştı, 500 scudi de Müslümanlara uygun giysiler sağlamak, onları doyurmak ve kentlerine dönmelerini sağlamak için harcanacaktı.[38]

Livorno, kuşkusuz hem köle alım satımı, hem de genellikle Magreb'de bulunan bir karşı taraf adına iş gören Yahudi tüccarlar aracılığıyla gerçekleştirilen kefaret bedeli için pazarlık ve aracılık işlerinin yapıldığı önemli bir meydandı. Livornolu bir arkadaşının üstlendiği bir iş için tüccar Giovan Battista Santini 1718 Nisan'ında Civitavecchia'da İsmail Menlimenli'nin kefaret bedeli için her şey dahil seksen scudi ödeme konusunda ısrar etmişti, haziranda teklifini 90 scudiye çıkarmıştı. Yine Livornolu temsilciler hesabına Civitavecchialı bir başka tüccar Pietro Bucella 1720 ve 22 yılları arasında "genç, güçlü ve yakışıklı bir adam" olan Cezayirli Memed Beromdan (ya da Berondam) ile ilgilenmişti. 102 scudi teklif etmişti, haklı olarak bu miktar yetersiz bulunmuştu; ertesi yıl teklif artırılmıştı, gerçekten de o ve bir başka Cezayirli için 300 scudi ödemeye hazır hale gelmişlerdi. Yapacak başka bir şey kalmamıştı ve daha ertesi yıl Memed için teklif edilen bedel 180 scudiye çıkmıştı, yanıt şu olmuştu: "Şu an için kölenin serbest bırakılması düşünülmemektedir".

Eğribozlu bir Müslüman 1721 Şubat'ında Livornolu bir tüccar aracılığıyla kendi kefaret bedelini ödemek istemişti, dilekçesinde de okunabileceği gibi ailesi büyük fedakârlıklarla gerekli parayı toplamıştı:

> Yüce Efendimizin Civitavecchia'da kölesi Eğribozlu Ismaille denilen Mustafa dizlerinize kapanmış bir halde ailesinin para edecek her şeyini satarak yüz yirmi scudi toparladıklarını ve bu parayı Civitavecchia'ya göndermek üzere bir Livornolu bir tüccara teslim ettiklerini bildirir, Siz Yüce Efendimize uygun gelirse yetkili kişiye onun özgürlüğünü bildirme lütfunda bulunmasını rica eder. Ayrıca Size, sözü edilen bu özgürlük ba-

38 Grandchamp 1942, 241-242; ANP, *Marine*, B7, 14, 279v, 8 Haziran.

gışlanmasının yetkili kişinin söz konusu 120 scudiyi alır almaz yapması için yalvarıyorum.[39]

Aile bireyleri ve arkadaşlar etkin dayanışmalarını İtalya'da kamu idarelerinde ya da donanmalarda hizmet gören Müslümanlardan eksik etmediler. Buna rağmen özgürlüğü yeniden elde etmenin en sık görünen biçimi kölelerin bizzat kendilerince idareyle yaptıkları pazarlıklardı ve kefaret bedeli, genellikle kendi emeklerinin karşılığında bir kenara koydukları paralarıyla ödeniyordu.

Öte yandan idareler işe yarar adamları salıverme konusunda isteksizdiler; her şeyden önce ilgili kişiler, bir arzuhalin gerektirdiği biçim ve ifadeleri içeren bir dilekçeyle başvurmak zorundaydılar. Iskartaya çıkarılmış bir kadırganın kürek mahkûmlarından birinin dilekçesine bakalım:

> Yüce Efendimizin ıskartaya çıkarılmış kadırgasının ve Saygıdeğer Majestelerinin yoksul ve zavallı kölesi Abdelcrim oğlu Aggiali size saygıyla altı yıldır Neptün sularında kölelik yaptığını ve siz Saygıdeğer Majestelerinin, bu kadırgaların hekimince yapılan muayene belgesiyle doğrulayabileceğiniz gibi, omzundaki bir tüfek yarası nedeniyle sol kolu sakat olduğundan kürek için yetersiz olduğunun hemen anlaşılabileceğini bildirir, yüz scudiye bir köleyi özgürlüğe kavuşturduğunuzdan memnuniyetle bu parayı verebileceğini, siz Saygıdeğer Majestelerinin yüce gönlü çok arzuladığı özgürlüğü ona verecek merhameti taşıyorsa her zaman siz Saygıdeğer Majestelerine müteşekkir kalacağını bildirir.[40]

Civitavecchia donanmasının zengin idari arşivinde pek çok benzer talep buluyoruz, bu nedenle oradan çok fazla alıntı yaptık. Normalde genç ve sağlıklı elemanların -eğer araya emirler ya da özel sebepler girmezse- kefaret bedellerinin

39 ASRm, *Epistolario*, 24, 6 Nisan ve 13 Haziran 1718; *a.g.k.* 25, 5 Ağustos 1720; *a.g.k.* 29, 2 Kasım 1721; *a.g.k.* 30 (60), 1722, 24 Haziran; *a.g.k.* 27, 24 Şubat 1721.

40 *A.g.k.* 42, 23 Kasım 1729; diğer *a.g.k.*, 7 Aralık 1729. Livorno'daki kölelerin kefaret bedelleri ve başvuru dilekçeleri: Salvadorini 1978, 29 ve 33.

ödenmesi konusundaki tekliflerinin kabul edilmesi çok güçtü. Sadece yaşlı ve hasta köleler göreceli bir kolaylıkla kendi kefaret bedellerini ödemeyi başarabiliyorlardı; idare bazen onların ödedikleri parayı hemen küreğe uygun adamların satın alınması için kullanıyordu. Papa VII. Alessandro 7 Mart 1657 tarihinde "yararlı olmadıklarından [...] yetersizlikleri kanıtlandığından" üç kölenin kefaret bedeli konusunda yetki vermişti ama aynı zamanda elde edilen parayla yeni kölelerin satın alınmasını buyurmuştu. Yine bir papanın imzasıyla 1687 yılına ait bir belge buluyoruz, XI. Innocenzo papalık kadırgalarının "o kadırgalarda uzun yıllar hizmet etmiş ya da yaşlandıkları için söz konusu hizmetin gerektirdiği yorgunluklara daha fazla katlanmalarının imkânsız olduğu fark edilen rahatsızlık sahibi" Müslümanlarının lehine yayınladığı bir kararname. Söz konusu kişiler on kadar kürek mahkûmu, koşulları düşünülürse oldukça yüksek sayılabilecek ortalama 200 scudilik bir kefaret ücretine serbest bırakılmışlar.

Görüldüğü gibi, köleler yaşlı ve hasta da olsalar, koşullarının doğruluğu konusunda dikkatli bir araştırma yapıldıktan sonra kefaret bedellerini ödeme hakkını elde ediyorlardı. Genellikle bir dilekçe kabul edilirken, uygulamanın tamamen idare için yararlı bir karar içeren bağışlama belgesi gibi sunulması örtük niyetiyle "bağışlayıcılığınıza sığınarak" ifadesi kullanılıyordu; bu ifade aslında hiçbir yararlı hizmet göremeyecek durumdaki kişilerin beslenme ve barındırılma yükümlülüğünden kurtarıyordu. Bu köleler için azat edilmek, aslında bunu çok isteseler bile, acı bir hürriyetin elde edilmesinden başka bir şey değildi.

Kendi kefaret bedeli için belli bir miktar önerebilecek durumda olan Müslüman arzu halinin kabulünü ancak donanmada görevli resmi hekimin "yetersiz" beyanı olursa umabilirdi. Ayrıca "yetersizlik" iki farklı düzeyde belgelenebiliyordu: "Kadırga" için yetersiz, yani kürek ve ağır işlere uygun değil ama ıskartaya çıkarılan denize açılmayan kadırgalara uygun, yani daha az ağır işler için uygun ya da tamamen yetersiz. Ama yine de, yaşlılardan ve yetersizlerden de bir kefaret bedeli

elde edilmeye çalışılıyordu, bu bedel her birinin karşılayabileceği en yüksek ücrete tekabül ediyordu. Bazen idarenin kendisi "yetersizler" listeleri hazırlatıyordu.

Örnek olarak kefaret bedelleri için önerilen rakamlarla 1677-1679 civarına tarihlendirilebilecek bir listede adı geçen birkaç kişiyi görelim:

> Yüce Efendimizin kadırgalarındaki kadırga hizmetine yetersiz köleler ve hekim ile cerrah tarafından yetersizlikleri belgelenen bu kişilerin pek çoğunun bizzat kendilerince özgürlüklerini elde etmek için önerdikleri para miktarları:[41]
>
> İskenderiyeli Ali oğlu Salem kaptan kadırgada köle, görme bozukluğu var, 13 yıl adı geçen kadırgalarda hizmet etti; yaklaşık 55 yaşında, kefaret bedeli olarak 200 scudi öneriyor, adı geçen kişi kadırga hizmetine neredeyse tamamen yetersiz.
>
> Toccadolu Abdi oğlu Mamut baş kadırgada köle, 22 yıldır bu kadırgalarda hizmet ediyor, yaşı 60'tan fazla, kadırga hizmetine çok yeterli değil, kefaret bedeli olarak 100 scudi öneriyor.

Buna rağmen bazıları için hekimin görüşü olumsuzdu:

> S.Mauralı Mustafa oğlu İbraim baş kadırgada köle kefaret bedeli olarak 100 scudi öneriyor ama henüz genç yani yaklaşık 45 yaşlarında olduğundan hâlâ kadırga hizmeti için yeterli olduğu fark ediliyor.

O yıllarda kırk beş yaşında birini genç olarak tanımlamak aslında biraz zorlama bir durumdu.

"Çok yoksul olduklarından, özgürlükleri için verebilecek hiçbir şeyleri bulunmayan" başka yetersizler de vardı. Bunların arasında:

> Scalanova'dan Capuccione denilen Ametto kaptan kadırgada köle, yaklaşık 60 yaşında ve 30 yıldır bu kadırgalarda hizmet ediyor ve şimdi yetersiz

41 Bertolotti 1887, 23-24 ve 27-30; 1 Şubat tarihli kararname. Kefaret bedelleri 120 scudi ile 350 scudi arasındaydı.

Tunuslu Salem oğlu Mustafa S.Giulio kadırgasında köle yaklaşık 67 yaşında ve 30 yıldır hizmet ediyor, dayanılmaz ağrılar çekiyor bu nedenle yetersiz.

Yine Civitavecchia'da, "ilerleyen yaşları ve başka kusurları nedeniyle, hizmete artık uygun olmayan" yedi kürek mahkûmundan 1702 Ekim'inde kefaret bedeli olarak 1990 scudi elde edilmiş (ortalama 284 scudi).[42]

Yaşlı ve yetersiz de olsalar bu adamlara özgürlüklerini geri vermek için istenen bedel genellikle becerikli bir kürek mahkûmunun satın alınması için pazarda istenenden fazlaydı. İşte bu durumu gösterir çürütülemez bir kanıt: 1704'te Cagliari'de "kadırgalar için yetersiz" sekiz Kuzey Afrikalı 14.000 reali karşılığında özgür bırakılmışlar, bu miktarla derhal "yararlı ve çok güçlü" iki kat daha fazla köle satın almak mümkündü. Yarım yüzyıl önce Papa VII. Alessandro Topal denilen Malvasialı Mustafa'nın kendi yerine iyi sağlık koşullarında iki kürek mahkûmu getirmeyi başarırsa özgür olabileceğini söylediğinde de aynı ölçüt uygulanmamış mıydı?[43]

1720 Şubat'ında papalık donanması doktoru Angelo Togliati ilerleyen yaşları ve yıllar süren yorgunluğun getirdiği rahatsızlıklar yüzünden maruz kaldıkları fiziksel yıpranma nedeniyle az ya da çok yetersiz olan Müslümanları içeren bazı listeler hazırlamıştı. Sekizinin "bu hizmet için yeterli olanlar arasında daha az yeterli" olduklarını beyan etmişti: Gazziba denen bir Tunuslu seksen yaşında, bir Cezayirli "yaşlı ve ayaklarından rahatsız", bir başka Cezayirli "hastanede bacaklarında geçmeyen yaralar var"; Trablusgarblı Barca Bubat "yaşlı ve büyük çaba için yetersiz", yedi kişiden ikisi olan Kandiyalı Mustafa ve Cezayirli Ahmed "küçük bir dükkân" yani çeşitli tüketim mallarının perakende satıldığı bir yer işlettiklerinden sırasıyla kefaret bedelleri için elli ve otuz scudi verecek düzeydeler.

---

42 ASRm, *Galere* 413, *Conto* 1702-1703, *Ristretto* 14 ve 97; *a.g.k. Giustificazioni* 1702-1703, nn. 7 ve 8.

43 Corridore 1900, 178, 30 Aralık 1704; Bertolotti 1887, 25, 24 Mart 1659.

Diğer on üç Müslümanın "her türlü hizmet için tamamen yetersiz" oldukları beyan edilmiş; içlerinden bazılarının yürek burkan betimlenmelerini okuyalım: Damiettalı Yusuf "genç ama tamamıyla deli ve her türlü iş için yetersiz" Büyük Kahireli Hasan "astım hastası ve eklem ağrıları çeken çok yaşlı bir adam, uzun yıllardır orada ve denize açılmıyor", Balfetto denilen Cezayirli Ali "çok yaşlı uzun süredir hastanede ve neredeyse iskelete dönüşmüş"; Cezayirli Barcalı Ali "omurlarında kemik erimesi var, bir ayağı sakat ve yarı ölü".

Yetersizlik belgesi bazen ilgili kişilerin bizzat kendilerince bir an önce verilmesi için ısrarla isteniyordu: 1720 Mart'ında 35 yıldır kaptan kadırgada köle olan 64 yaşındaki Mustafa oğlu Ömer böyle yapmıştı. Bazen kölenin durumu başkalarınca da kanıtlanabilirdi; 1728 Haziran'ında, papalık kadırgalarının yöneticisi Giulio Pazzaglia Tunuslu bir köle ile ilgili olarak şöyle diyordu:

> Mongibello lâkaplı Tunuslu köle Josuf oğlu Meemet rahatsızlıkları nedeniyle kürek çekmek için yetersizdir ve yaşı da ilerlemiştir. Adı geçen kölenin ekinde, kadırgaların hekimi Togliati'nin yetersizliğini kanıtlayan belgesinin de bulunduğu dilekçesinin geri gönderilmesi nedeniyle affınıza sığınarak aynı konuda Siz Sayın Majestelerine başvurmak zorunda kaldığımı saygılarımla bildiririm.[44]

Bir kürek mahkûmunun kefaret bedeli için istenen bedel onun koşulları (yaşı, sağlık durumu), hizmete yararlı olası özel yetenekleri ve ödeyebileceği para miktarı göz önüne alınarak belirleniyordu. Eğer ödenebilecek miktar uygunsa, kefaret bedeli dilekçesi kabul ediliyordu. 1721 Şubat'ında "özgürlüğü için" yani kefaret bedeli için 100 scudi ödeyen Marzocco lâkaplı çok şişman yani kürek çekmek için çok uygun olmayan Abdala oğlu Abdalagni için "serbest bırakılsın" kararı alınmıştı, yine 100 scudi altı ay sonra "eskiden kölelerin papasso-

44 ASRm, *Epistolario* 26, 4 ve 6 Mart 1720; *a.g.k.* 41, 7 ve 12 Haziran 1728; *Galere* 429, *Giustificazioni* 1728-1729, 25, 8 Haziran 1728.

luğunu yapmış olan" artık yetmiş yaşında ve hasta Bisertalı Ahmed için istenmişti.[45]

Bedel üzerine pazarlık etmek konusunda az ya da çok bir eğilim vardı, bu eğilim belli bir anda, gereksinime göre kürek mahkûmlarının sayısının çokluğu ya da azlığına göre ortaya çıkabiliyordu. Normal şartlarda bir kölenin, yani yaşlı ve hasta olmayan birinin kefaret bedeli için genelde istenen rakam 100 scudi ila 400 scudi arasındaydı ama istisnai olarak çok yüksek düzeylere de çıkabiliyordu: Cenova kadırgalarınca 1666 yazında yakalanan bir brigantinde bulunan Türklerden biri için 6.000 scudi teklif edildiği söyleniyordu!

1693 yılına tarihlendirilebilecek Toscana Büyük Dükü "Saygıdeğer Majestelerinin borçlu köleleri" başlıklı bir listeden anlaşıldığı kadarıyla Livorno'daki Müslüman köleler kendi kefaret bedelleri için gereken miktarı zamana yayarak ödeyebiliyorlardı ve yaptıkları ödemeler detaylı bir biçimde bir "hesap defterine" not ediliyordu. Genelde sıradan sayılabilecek çeşitli olaylar arasında Benangiar denilen bir Cezayirlinin başına gelenler göze çarpıyor. Bu kişinin kefaret bedeli 1689 Mayıs'ında belirlenmişti, 40 üzerinden 35 pezzi daha ödemesi gerekiyordu, bu arada, daha önce 1691 yılında 300 pezzi ödeyen bir Bisertalı sadece 22 pezzi ve bozukluklardan ibaret bir miktar için borçlu kalmıştı. 1692 Mayıs'ında, 56'dan fazlası "vergi ve harç" için olmak üzere belirlenen 700 pezzi kefaret bedelinin bir ay sonra 329'unu ödediği ve daha 427 pezzi ödemesi gerektiği için Saleli bir Faslı henüz özgürlük yolunu yarılayamamıştı.[46]

En azından papalık deniz kuvvetleri idaresi kefaret bedeli isteyen her köleden mümkün olan en yüksek miktarı elde etme konusunda oldukça dikkatli davranıyordu; eğer kölenin ödeyebilecek durumda olduğu kesin bir biçimde belirlenirse -bu çok zor bir şey değildi- söz konusu kişinin "pazar değerinin" ötesinde çok yüksek rakamlar isteniyordu. -15 yıldır pa-

45 ASRm, *Epistolario* 27, 24 Şubat 1721; *a.g.k.* 29, 1721, 3 Ekim.

46 "Gazette de France", 1666, 1016, 15 Eylül; ASFi, *MP* (kayıt numarası yok).

palık kadırgalarında bulunan- Gelibolulu Mustafa oğlu Hasan -50 yaşına geldiği- 1725 yılında özgürlüğe dönmek için yüz scudi önermişti. Görevli memur "ne baş kürekçi, ne yol tutucu, ne de son kürekçi olarak yani iyi hizmet için gereksinim duyulmadığını söylemek istiyorum" biçiminde bir not düşmüştü ve ayrıca "güçsüz bir vücut yapısına sahipti" ama yine de 150 ya da en azından 130 scudi istenmişti. Kocabaş denilen Bugialı (Arapça Becaye) bir Cezayirli 1728 yılında ıskartaya çıkarılmış bir kadırgada görev yapıyordu, yine de 250 scudi önermek zorunda kalmıştı.[47]

Bazı durumlarda idareler özellikle sert ve cimri görünüyorlardı. Romania'nın Napoli'sinden 65 yaşında ya da daha fazla olan yaşlı Memed 28 yıl Cenova kadırgalarında hizmet ettikten ve son kadırgada "hasır taşıyıcısı" olarak görev yaptıktan sonra şunu istiyordu:

> Herkeste doğal eğilim olduğu üzere, ben de yaşamımın son günlerini, herkesçe çok arzulanan bir şey olan özgürlük içinde ve doğduğum yerde ölerek geçirmek istiyorum, hem yaşım, hem de tükenmişliğim ve Sayın Majestelerinin kolayca doğrulayabileceği omzumdaki tüfek yarası nedeniyle neredeyse hizmet edecek gücüm olmadığından bu şansın bana verilmesini arz ediyorum.

Bu kölenin saygılı dilekçesine cevap olarak kadırgaların sorumluları 14 Aralık 1606'da şöyle diyorlardı:

> Sözü edilen uzun ve sadık hizmetinin diğerlerine de aynı şeyi yapma şevki vermesi için adı geçen kişinin iki yıl daha hizmet etmesi ve bu iki yıl içinde yerine geçecek bir başka köleyi eğitmesi ve ayrıca beş yüz lira ödemesi şartıyla serbest bırakılabilir.

Temeşvar kökenli Mustafa oğlu zavallı Bicchieri çok kötü hale gelmiş olmalıydı ve pek fazla kaynağı da yoktu, 1700

47 ASRm, *Epistolario* 35, 5 Şubat 1725, *a.g.k.* 111, 10 Şubat 1725; *a.g.k.* 38, 4 Şubat 1726; *Galere* 378, 1725-1730, 22, 23 Ocak 1728; *Epistolario* 41, 21 Haziran 1728.

Aralık'ında "Yüce Efendimiz XII. Innocenzo" tarafından özgürlüğü bağışlandı ama yine de ondan otuz scudi almışlardı. Mustafa Orecchione 1720 yılının Ocak ayında sadece yirmi scudi ödeyebilecek durumdaydı, otuz da pasaport vergisi için verecekti, istediğini elde edebildi mi bilmiyoruz. İzmirli Ahmed oğlu Ali'nin durumu onunki ile birlikte değerlendirilmişti, bu köle kör, o da toplam sadece yirmi scudi verebiliyordu ama yüreğini yakan bir isteği vardı: "son günlerini vatanında geçirmek". Hazinedar insanlık duygusuyla "onlar bu haldeyken yapılacak bir özgürlük anlaşması alçaklıktır, ama bağışlayıcı bir şey yapılmalı" diye düşünür ama kadırgaların işletme sorumlusu bir başka körün hiçbir koşul öne sürülmeden serbest bırakıldığını, onun serbest kalınca yeniden "sefere" çıktığını hatırlatır ama kötü kaderi nedeniyle yeniden Hıristiyan ellerine, bu kez Malta şövalyelerine tutsak düşmüştür.[48]

Zaten yeterince yüklü olan kefaret bedeli ücretine bir de bazı ek "haklar" elde edilmesi için yapılan ödemeleri eklemek gerekiyordu. Azat edilmiş papalık kürek mahkûmları ve ülkelerine geri dönmek niyetinde olanlar için "pasaport" 25 scudiden başlayıp 30-35 scudiye varan rakamlara mal oluyordu. Oldukça ilginç bir durum karşımıza çıkıyor -bu yüzden tamamıyla buraya alıyoruz- bu 9 Haziran 1706 tarihinde verilmiş bir pasaport metni, bu metin bize Kilise Devletine bir daha asla geri dönmeme şartı getirilen özgür bir kölenin dönüş yolculuğunun zorluklarını görme fırsatı veriyor:

> Biz Yüce Efendimizden aldığımız yetkiyle Onun Kutsal kadırgalarında köle Cezayirli Said oğlu Amet'in özgürlüğünün verilmesine karar verdik, şimdi vatanına dönmek ve yolculuğunun emniyeti için özgürlüğünü elde ettiğini kanıtlayan bir belge istediğinden bu belgeyi ona vermeyi uygun bulduk. Bu belge sayesinde sinyor Chistofaro Felici onu kürekten alacak ve köleler kayıt defterinden silecek ve diğer yöneticiler ve Kutsal Kilisenin egemenliğine bağlı diğer görevliler onun öz-

48 ASGe, *Contente* 4, 5 ve 14 Aralık 1606; ASRm, *Galere* 377, 1700-1716, 80, 3 Aralık 1700; *Epistolario* 26, 8 Ocak 1720.

gürce bagajı ve diğer yolculuk malzemeleriyle birlikte geçmesine izin verecekler ve bu Yüce Efendimizin bağışlayıcının gerektirdiği bir karar olduğundan onu hiçbir şekilde rahatsız etmeyecekler. Ayrıca diğer Devletin Yönetici ve Yetkililerinden de aynı şeyi yapmalarını, gerektiğinde ona her türlü kolaylığı ve güvenliğini sağlamalarını rica ediyoruz, böylece Kutsal Kilisenin isteklerine uygun davranmış olacaklardır. Aynı zamanda adı geçen Said oğlu Amet 'in artık ne deniz ne de kara yoluyla bir daha kilise Devletinin topraklarına dönememesini istiyoruz, döndüğü takdirde hiçbir suç işlemese de yeniden köle olacaktır.[49]

Bazen özgür kılınan Müslüman kadırgaların idaresinin görevlilerinin ve memurlarının görevlerini kötüye kullanmaları nedeniyle çeşitli kötü muamelelere ve sömürülere maruz kalıyordu.. 1707 yılına ait bir *Memoriale di accusa** da kadırgaların işletme sorumlusu Giulio Pazzaglia'ya karşı başka suçlamaların yanı sıra bir de şöyle bir suçlama vardı:

> Kölelere dayanılmaz tehdit ve şantajlarla haksız kazanç sağladığı, kölelerin ona fazladan para verdikleri ve özgürlüklerine kavuşanlardan pasaport bedeli olan 25 scudi dışında para aldığı söyleniyor.

Yaklaşık 1739 tarihine ait *Livorno'daki köleler hakkında alınan bilgilerin bir özet*ine göre kefaret bedellerini ödemiş bazı Müslümanlar Toscana limanında da keyfi bir biçimde ek paralar ödemeye mecbur edilmişler.

İdarelerin eli sıkılığının aksine köleler arasında kefaret bedelini tamamlamak zorunda olanlara borç verilmesi gibi bazı dayanışma olaylarının izlerine rastlıyoruz, hatta -hatırlanmaya değer bir olay- 1689 Kasım'ında Livornolu köleler Malvasialı 55 yaşındaki, "siyatik ve kalça kemiği ağrısı çeken" ve hasta-

---

49 ASRm, *Galere* 657, 14 Şubat 1703 (altı pasaport için 150 scudi); ASRm, *Galere* 415, *Giustificazioni* 1706-1707, 16, 9 Haziran 1706; *Epistolario* 36, 15 Ocak 1725: azat edilen 16 köle için 30 ila 35 scudi.

(*) *Suçlama Kaydı.*

nede yatağa mahkûm olan arkadaşları Ahmed oğlu Ali için yardım amaçlı para toplamışlar.[50]

Bu durumun tam aksine çok nadiren bazı köleler acıma ya da merhamet duygularıyla azat ediliyorlardı: 1714 Mart'ında 14 kişilik bir Magrebliler listesinde hepsinin kefaret bedeli için toplam 2040 scudi (ortalama 146 scudi) ödendiği görülüyor, bu listeye ekli bir de Tunuslu Ahmed Giablet diye birinin adının yanında "yaşlı olduğu için bedava özgür bırakılsın" ifadesi var. Sardinya'da 1698 yılında köle Soler'in merhamet nedeniyle değil ama becerikli ve dürüst davranışının ödülü olarak özgürlüğünü elde etmesi de aynı oranda istisnai bir durum: "bir geri çekilme sırasında kaptan kadırganın yelken direğindeki büyük yelkeni çabucak katlamayı becererek düşman gemileriyle karşılaşma tehlikesini bertaraf etti".[51]

1720 yılında pek sık rastlanmayan istisnai bir uygulamadan on yirmi kadar Doğu Akdenizli yararlanmıştı: Osmanlı yetkilileri Kudüs'teki "Kutsal Gömütlüğün büyük kubbesinin yeniden yapılması iznini, ... iki yıl içinde belli sayıda Türk kölenin" serbest bırakılması koşuluna bağlamışlardı. Koşulun yerine getirilmesi için hiçbir karşılık almaksızın Cenova'da ve Livorno'da 22, Civitavecchia'da 8 kürek mahkûmu serbest bırakılmıştı, kuşkusuz bunlar "her türü hizmet için tamamen yetersiz olanlar" arasından önceden seçilmişti; Kutsal Topraklardaki "dini temsilci" Fransisken Antonio della Cura onları İstanbul'a götürmek üzere teslim almıştı. 1724 yılında adam başı 100 ila 120 scudi arasında değişen kefaret bedellerini ödemiş dört Müslümanın tamamen sıra dışı bir biçimde özgür bırakılması politik diyebileceğimiz bir yaklaşım örneği gibi görünüyor; yönetici Pazzaglia şöyle diyor:

> Diğer köleleri Siz Saygıdeğer Yüce Majestelerinin merhametine sığınma cesaretine götürecek düşüncelerden ve Magreb'de

50 ASRm, *Galere* 657, 1704; ASFi, *MP* 2132, 1739; ASFi, *MP* 2100, 9 Kasım 1689.

51 ASRm, *Galere* 419, *Conto* 1713-1714, 20, 10 Mart 1714; *Giustificazioni* 1713-1714, 13, 19 Temmuz 1713. Corridore 1900, 170; Soler belgenin metninde (102) değil de, sadece kayıtta adı geçen bir köle olsa gerek.

sefil bir kölelik içinde bulunan zavallı Hıristiyanların yararına kazanacağınız ünden hiç söz etmiyorum.

Dört kölenin kefaret bedeliyle serbest bırakılması diğer Müslümanlara umut verebilirdi ve bu olay Magreb yetkililerini Hıristiyan kölelerle ilgili olarak olumlu yönde etkileyebilirdi.

Kürek mahkûmlarının kefaret bedeliyle ilgili yüzlerce ve yüzlerce dilekçede ve başvuru sahiplerinin durumlarının kontrol edilmesi ardından verilen sorumlularının kararlarında idarenin kölenin isteğini kabul etme konusunda daha ılımlı göründüğü bazı olaylarla da karşılaşılıyor. 1726 başında "zayıf" olsa da "çok genç yaştaki" Bonalı Ramazan'ın ve "her türden yorgunluğa katlanmak için yeterli güce sahip olmadığı" söylenen ama resmi hekimden alınmış bir belge sunamayan Cezayirli Hasan oğlu Muhammed'in sadece yüz scudi karşılığı nasıl olup da serbest bırakıldıklarını sormadan edemiyoruz? Belki bu biraz kayırmacı muamelenin açıklaması iki Magrebli hakkındaki diğer bilgilerde yatıyor: Biri "kıç taraf miçosu" olarak şövalye Ancaiani'ye, diğeri de aynı görevle "kadırgaların diğer şövalye kaptanlarına" hizmet etmişler. Hizmet verdikleri kumandanların bu Müslümanlara karşı minnet borçlarını ödemek ya da belki de belli bir çıkar hesabıyla (şu varsayım yapılabilir, azat edilen köle onların hizmetinde kalmaya söz vermiş olabilir) uygulamayı kolaylaştırmak için duruma müdahale etmiş olma olasılıkları hiç de yabana atılacak gibi değil.[52]

Başka bazı olaylarda tam anlamıyla bir torpil isteğinden söz edilebilir. Kuşkusuz valide sultan Nur Banu'nun 1580 Nisan'ında Osmanlı topraklarındaki Venedik elçisi Paolo Contarini'ye gönderdiği mektup çok yetkin bir makamdan geliyordu ama sonradan etkili olup olmadığını (işe yarayıp yaramadığını) bilmiyoruz:

52 ASRm, *Galere* 424, *Giustificazioni* 1720-1721, 39, 8 Haziran 1720; *Epistolario* 25, 28 Haziran 1720; *a.g.h.* 33, 25 Ekim 1724; *a.g.h.* 38, 25 Şubat 1726. Bu varsayım adı geçen iki köleye pasaport verilmesi nedeniyle çürütülmüş gibi görünüyor ama belki bu pasaportlar İtalya'dan tamamen ayrılmalarını gerektirmiyordu.

lassemin Arap Catun oğlu Cara Ali adında bir köle Marcanton isimli Palermo Prensinin elinde köle olarak bulunuyor adı geçen köle Müslüman olduğundan ve kendi arzusu dışında köle olamayacağından onu özgürlüğüne kavuşturmaya çalışın ve ona bulunduğu her yerde yardım edin.

Napoli kadırgalarında kürekte bulunan ve Osmanlı sarayından yetkili bir kişinin yeğeni olan bir Türk kürek mahkûmunun başına gelenlerle, 1615 civarında, doğuştan Hırvat olan, Naxos ve Paros Dükü olarak atanmak gibi önemli görevlerle Sultanın hizmetine giren bir başka önemli tarihi şahsiyet, Gaspare Graziano'nun sıkıştırdığı kültürlü ve maceracı kont Giovan Battista Montalbano ilgilenmiş ve başarı elde etmişti. Birkaç yıl sonra 1622'de gerçek bir Türk, en azından İstanbul kökenli biri "saygıdeğer Modona Dükünün aşırı ısrarıyla" Livorno'da özgür bırakılmıştı. Dört yıl *Santa Cristina* kadırgasında kürekte kalmıştı ama hastalanınca "uzun süreler görev yaptığı ve halen yapmakta olduğu fırınlara konulmuştu"; iyileştiğinde -otuz yaşın üzerinde, "sağlıklı ve normal vücut yapısında"- değeri 350 zecchini olarak belirlenmişti.[53]

Hıristiyan donanmalarının idarecileri, askerleri ve komutanları becerikli adamlardan yoksun kalmamak için kefaretle serbest bırakma konusuna pek sıcak bakmıyorlardı. Tek neden bu değildi, hiç de haksız olmayan bir endişe taşıyorlardı: Vatanına dönen Müslüman kürek mahkûmu korsan etkinliğine yeniden başlayabilirdi, çektiği köleliğinin intikamıyla yanıp tutuştuğundan ve Hıristiyan deniz kuvvetlerinin eylem biçimleri ve düzenlenişiyle ilgili çok fazla bilgi sahibi olduğundan Hıristiyanlara zarar verebilirdi. Daha önce anımsatılan Abdülkerim oğlu Hacı Ali'nin özgürlüğü için yüz scudi öneren kefaret bedeli dilekçesi karşısında idare sorumlusu Pazzaglia 1729 Kasım'ında "heyecanlı bir genç" olduğu gözlemini yetkililere iletmişti, sol kolu sakat olmasına rağmen Hacı Ali'nin "bir daha Hıristiyanlara karşı sefere konulmayacak duruma gelebilmesi-

53 Skilliter 1982, 529; Gallotta 1981, 178; ASFi, *MP* 2083, 7 ve 16 Eylül 1622.

ni" beklemek için birkaç yıl daha hizmette kalması konusunda temkinliydi. Oysa 1724 yılında otuz yaşında bir Cezayirlinin 150 scudi karşılığında serbest bırakılmasına izin verilmişti gençti ama "göğsünden" rahatsızdı çekiyordu ve bu yüzden artık işe yaramazdı, kesinlikle sefere çıkamazdı "çünkü en ufak deniz çalkantısında kötü oluyordu".

Böylesi bir endişe, korsan savaşını sürdürmek için vazgeçilmez ve değerli kimseler olan reisler söz konusu olduğunda daha da geçerli bir hale geliyordu. Kural olarak böyle bir durumda İstanbul doğumlu Hasan'a 1724 yılında verilen "bir kadırgada reis olduğu için uygun görülmedi" yanıtı gibi yanıtlar veriliyordu.[54]

Sardinya'da 1772 yılına ait bir yönetmelik ve ardından gelen başka düzenlemeler -büyük bir ihtimalle öncekini sağlamlaştıran- reislerin "değiş tokuş edilemeyeceğini ve hiçbir şekilde serbest bırakılamayacağını" hükmediyordu. Bu kurallar otuz yıl sonra, Sardinyalı ve Cezayirli köleler arasında anlaşmaya bağlanan bir değiş tokuş işleminde güçlük çıkarmıştı, bununla birlikte en sonunda tartışılır davranışlar içinde olsa da rahip Antonio Sannia'nın ve Sardinya krallığı uyruğundaki diğer kişilerin özgürlüğünü elde etmek için takas işleminde iki reis serbest bırakılmıştı ama yaşlı ve çok kötü fiziksel koşullar içindeydiler.[55]

Kuralın bu olduğunu söyledik ama istisnai uygulamalar yapmak için nedenler pek çoktu, bunlar politik nedenler olabilecekleri gibi büyük ekonomik çıkar sağlanması da söz konusu olabiliyordu. Ermeni Jacopo di Giorgio, 1673 yılında Tunuslu reis Muhammed'in oldukça yüksek olan bin pezzi kefaret bedelini çuval çuval kurutulmuş mısır ile ödemeyi başarmıştı. Mısır teslim edilmiş, reis "özgür bir biçimde ve zincirsiz ya da başka hiçbir kölelik izi taşımadan adı geçen Jacopo'nun evinde ikamet etmeye başlamıştı ve üstelik dışarı da çıkabiliyordu". Ama bu olay hiç de iyi bir biçimde sonlanmamıştı: Bir

54 ASRm, *Epistolario* 42, 23 Kasım 1729; *a.g.k.* 33, 11 Temmuz 1724; *a.g.k.* 34, 10 Temmuz 1724.

55 Pinna 1926, 257-258.

yıl sonra, fiyatlardaki bir dalgalanma yüzünden, mısırın değeri, hemen hemen yarı yarıya düştüğünde

> Adı geçen köle yeniden zincire vurulmuş ve kürek çekmeye gönderilmişti, Yüce Majestelerinin kadırgalarında denizin ortasında öldü. O zamanlar Firenze'deki San Niccolò'ya çekilen Ermeni Jacopo hem mısırı hem de köleyi kaybetmiş oldu.[56]

Trablusgarb'daki Fransız konsolosu aracılığıyla, bu kent doğumlu ve 18. yüzyılın ilk yıllarında Civitavecchia'da köle olan reis Ahmed Benderli için teklif edilen bin scudi kefaret bedelinin kabul edilmesi düşünülmüştü, papa tüm parayı Trablusgarb'daki Hıristiyan hastanesinin inşası ve işletmesi için ayırmıştı ama sonra reis kendi kentinde bu büyük miktardaki parayı ödetecek güçte olamamıştı. Oysa 1710 Ağustos'unda Malvasialı Hasan için ödenen 700 scudi ve 1717'de Cezayirli Hasan oğlu Casimo'nun çok büyük bir miktar olmayan 300 scudisi kasaya atılmıştı. "Denizde yakalanıp Venedik bayrağı altında köle yapılan" Türk reis Mehmed de kefaret bedeli konusunda güçlükle karşılaşmıştı, onun kaderiyle 1712 Mart'ında kardeşi yeniçeri Mustafa ilgilenmişti.

Cerba kökenli, reis yardımcısı Casmo oğlu Şaban için 1726 Temmuz'unda 65 scudi ile yetinilmişti ama bu kişi kırk yaşındaydı ve sakattı; iki Livornolu tüccar Civitavecchia'daki temsilcilerine bu kişinin ve bir başka yetersiz Tunuslu Mehmed oğlu Hasan'ın kefaret bedeliyle ilgilenme görevini vermişlerdi, ikincisinden yüz scudi istenmişti.[57]

Kadırgaların Müslümanları da ikinci el pazarlarında bulunabilecek diğer şeyler gibi bazen becerikli tüccarlarca bir İslâm ülkesine geri götürülmüşlerdi, bu tüccarlar onların kefaret bedellerini kuşkusuz kendi çıkarları için kolaylaştırıyorlardı.

---

56 ASFi, *MP* 2130. Malta'da serbest bırakılan ve 1568'de Toscana Büyük Dükü'ne teslim edilen bir reis hakkında: Livi 1928, 332-333.

57 PF, *Lettere* 94, 11v-12r, 3 Mart 1705; *Barbaria* 3, 467r, 13 Mart 1706; Rossi 1968, 216. ASRm, *Galere* 377, 1700-1716, 85v, 9 Eylül 1710 ve *a.g.k.* 421, 1716-1717, 11, Ocak 1717. Meimet hakkında: ASVe, *Bailo* 310, 17 Mart 1712. ASRm, *Epistolario* 38, 10 Haziran ve 8 Temmuz 1726.

1630 civarında Moise Sansone, Toscana Büyük Dükü "Saygıdeğer Majestelerinin kadırgalarından" 90 Müslümanı blok halinde almıştı, bunlar yaşları ve fiziksel durumları açısından küreğin yorgunluğuna katlanacak güce sahip değillerdi, satın alan kişinin amacı onları İslâm topraklarında kefaret bedeli karşılığı satışa sunmaktı.

18. yüzyılın sonuna doğru, büyük bir ihtimalle sonuçsuz kalan bir girişim başlar, bu girişim bizi zaman açısından çok gerilere 16. yüzyıl başlarına götürür, o tarihte de Müslüman köleler Magreb'e götürülmüşlerdir. Banker ve Roma'daki Cenova konsolosu Domenico Lavaggi kendi kentinde, Malta'da ve Civitavecchia'da gruplar halinde köleler satın alır, niyeti onları Magreb'e götürüp kefaret bedeli karşılığı satışa sunmaktır. Donanmaların idareleri her şeyden önce yaşları ilerlemiş ve kötü sağlık koşullarında olanları bırakmak isterler ve Lavaggi de uygun fiyata verildiklerinden onları tercih eder. Papalık devletinin limanından 1788 Kasım'ında bu durumdaki 24 kişiyi satın alır: 17'si en kötü durumda olanlardır, adam başı otuz scudi öder, 7 kişi kısa bir süre için de olsa hâlâ kullanılabilecek durumdadır, bunlara ise adam başı 40 scudi öder; bize kalan listedeki birkaç isme bakalım:

Saleli Said Abdalla	75 yaşındaki bir ihtiyar
Bisertalı Maemetto Ametto	bir gözü kör
Saleli Alim Casim	zührevi hastalıklı
Tunuslu Aly Bruchetto	sağır ve deli
Trablusgarblı Califa Abdallà	bir kolu yok
Bugialı Sciaba Said	85 yaşında bir ihtiyar
Trablusgarblı Aly Babbraim	eli sakat

Aralık ayında daha iyi durumda olan başka köleler aramıştı, bir yük gemisinin kirası Magreb'e ancak yirmi-otuz kadar adam götürülürse oldukça uygun olduğundan adam başı 100 scudi ödemişti.[58]

58 Toaff 1990, 398; Guglielmotti 1884, 98-101.

Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasındaki değiş tokuşlar

Oldukça kabarık sayıda Müslüman köle İtalya'dan doğduğu ülkeye değiş tokuş anlaşmaları sayesinde dönebilmişti; bu, Hıristiyan tarafında özellikle kürek mahkûmları söz konusu olduğunda gönülsüzce uygulanan ve sadece yaşlılar ve işe uygun olmayanlar söz konusu olduğunda izin verilen kefaret bedeli ödenmesinden daha sık uygulanan bir yöntem olmuştu. Büyük bir bölümü Hıristiyan olmayı seçtiklerinden özgürlüklerini elde etmelerine rağmen İtalya'da kalan köleler hakkındaki tartışma ise tamamen farklı. Şimdi, bazen Hıristiyan köleleri özgürlüklerine kavuşmakla görevli kurumların desteğiyle de olsa, ilgili kişilerin akrabaları ya da aile bireylerince gerçekleştirilen ve anlaşmaya bağlanan bireysel değiştirimleri ele alalım.

Müslüman ve Hıristiyan köleler akrabaları ve kurumlar için bir değiş tokuş olanağını sunuyorlardı. Aiacciolu bir dülger ustası sekiz çocuğu ve karısıyla bir yıldır Bona'da köleydi, kadırgaların Cenovalı yargıcına 1570 yılında durumuyla ilgili şu bilgiyi vermişti:

> Saygıdeğer Majestelerinin kadırgalarında bulunan, elli yaşını geçmiş, küreğe çok uygun olmayan, yaklaşık sekiz yıldır köle olan Aggi adında bir kölenin arkadaşları ve akrabalarıyla adam adama bir değiş tokuş anlaşması yaptım.

Müslümanın özgürlüğünü yani dolayısıyla kendi özgürlüğünü de sağlamak için Liguria tebaasındaki bu adam idareye "Kadırgaların Saygıdeğer Subayı uygun görürse küreğe daha uygun daha genç bir köle ya da yüz altın scudi" verecekti,[59]

Mütevazı koşullar içinde yaşayan bir Sicilyalı kadın Silvestra Virginia Mule, Biserta'dan 1597 Eylül'ünde Palermolu seçkin bir kadın olan Antonina Siragusa'ya bir mektup yazmıştı. Bu soylu kadından, Sicilya kadırgalarının generaline giderek kendi efendisinin kardeşi Mansur'u serbest bırakma-

59 Borghesi 1976, 65-66.

sını sağlamasını rica etmişti; mektup şöyle diyordu: "Adı geçen köle özgür kaldığında siz sadece güvenilir insan olmakla kalmayacaksınız, bu sayede ben düşmanların elinden kurtulacağım için Tanrı'ya hizmet etmiş olacaksınız". Pek çok başka olayda görüldüğü gibi bu olayda da kurtuluş umudunun ortaya çıktığını görebiliyoruz ama olayın nasıl sonuçlandığını bilmiyoruz.

San Remolu bir dul, "kör ve yoksul yaşlı bir kadın" iki yıl önce dayısıyla birlikte korsanlarca yakalanan oğlunu özgürlüğe kavuşturmak için uğraşmıştı, kadın Cenova sorumlularına "Saygıdeğer Majestelerinin kölesi Doğu Akdenizli Adrama de Coron ile takas edilerek oğlunu geri alabileceğini" bildirerek ve bu nedenle "size uygun gelirse adı geçen yaşlı ve artık hizmete çok uygun olmayan köleyi uygun bir fiyata teslim etmeniz" ifadesiyle ricada bulunmuştu; isteği kabul edilmişti.[60]

Benzer şekilde 17. yüzyıl ortalarında Nolili bir kadın "Noli'de bulunan bir Türk köleyi satın almak için uygun bir fırsat olduğunu" düşünmüştü, bir deposunun satışından eline geçen parayı Berberiler tarafından babası -kölelikte ölmüştü- ile birlikte yakalanan oğlu Gio Batta ile değiştirmek üzere köle satın almak üzere kullanacaktı; Cezayir'de köle olan elli yaşındaki Nervili Stefano Erze "baş kadırgada köle olarak bulunan on yaşındaki Maontel ile değiştirilerek serbest bırakabileceğini" bildirmişti. Erze'nin akrabaları "onu özgürlüğüne kavuşturmak ailesine yardım etmek" istediklerinden -karısı, iki çocuğu ve bakıma muhtaç anne babası vardı- 1653 yılında değişimin gerçekleşebilmesi için yetkililere yalvarıp yakarmışlar. Trablusgarb'da tutsak olan Messinalı rahip Angelico için de 1648'de "Türk" sahibi Diovris Stanchioli'nin Civitavecchia kadırgalarında köle olan kardeşiyle bağlantılı bir özgürlük umudu belirmişti; sahibi Fransisken rahibi bırakmak için kürek mahkûmunun azat vaadini bekliyordu.[61]

---

60 Bonfiini 1983, 62-63, 15 Eylül; ASGe, *Contente* 4, 31 Ocak 1607.

61 Giacchero 1970, 103, kaynak yok; Gajone 1956, 97, 20 Mart 1653; *PF*, *Barbaria* 2, 106r-v, 8 Kasım 1648.

Dağınık bir biçimde ortaya çıksa da benzer haberler hiç de az değil, ama değiş tokuş işlemlerinin hangi biçimlerde gerçekleştiğini anlamamıza en fazla yardımcı olan belgeler, Tunus'taki Fransız konsolosluğunun mühürdarı huzurunda imzalanan anlaşmalar. Üzerinde anlaşmaya varılan değiş tokuş işlemlerinin büyük bir bölümü İtalya'nın değişik kentlerinde ya da başka yerlerde tutulan Magreblileri kapsıyordu. Kuşkusuz Palermo, Napoli, Livorno, Civitavecchia, Cenova isimleri daha büyük bir sıklıkla geçiyordu; gerçekten de bu kentlerde Müslümanlar kadırgalarda hizmet veriyorlardı ve değişim konusunda uyuşmak üzere aracılar bulup çeşitli ilişkiler kurabiliyorlardı. Noter kayıtları genelde taraflardan birine özgürlüğün verildiğini ve diğerine de verilmesi gerektiğini ya da daha önce yapılmış bir değiş tokuşun onayını belgeliyor:

> Cezayirli Sidi Amet, Liparili Geronimo Mirri'yi, Cezayirli Aggi Mossa Jiarif denilen Palermo'daki Sicilya kadırgalarında kralın kölesi olan Mossoli ile değiştirerek özgür bırakıyor.

Çeşitli kaynaklardan öğrendiğimiz başka olaylar da var: Toscana Büyük Dükünün istemeyerek bıraktığı "çok önemli bir Türk" ile değiş tokuş yoluyla 1665 yılında capucin rahip Gallipolili Francesco Geniuno tekrar özgür olmuştu, bu rahip çok iyi bir vaiz olarak tanınıyordu, laik bir rahiple birlikte Sicilya'ya giderken korsanlar tarafından yaralı bir halde yakalanmıştı; 1677'de Floransalı Antonetti ailesi idareden bir Müslümanı 250 scudi karşılığında satın almaya çalışmışlardı, niyetleri onu Magreb'de köle olarak bulunan bir kardeşleriyle değiştirmekti.[62]

17. yüzyılın başlarında bir Hıristiyan kölenin eğer önemli biriyse ve güvenilir bir kişiyse, kendi adına bir ya da birkaç Müslüman kölenin özgürlüğünü sağlama göreviyle serbest bırakılması çok sık yapılan bir uygulamaydı. Bu şekilde Tunus'ta

62 ACT 1611-1620, 361, 9 Mart 1620; başka bir örnek ACT 1661-1680, 172-173, 14 Eylül 1671; Ravenna 1836, 372, Liaci tarafından işaretlendi 1962, 188; Salvadorini 1978, 25. Konuyla ilgili diğer örnekler ve ayrıntılar Bono 1995'te.

bir yeniçerinin kölesi olarak bulunan Messinalı Dominiken rahip Pio Lavoratta'nın 1606 yılında özgürce Sicilya ve Malta'ya gitmesi için izin verilmişti ve oralarda biri on dört, diğeri sekiz yaşındaki iki "küçük kölenin" Tunus'a dönmesini sağlamak için kefaret pazarlığı yapmakla görevlendirilmişti.

Müslüman ya da Hıristiyan her iki taraftan köleler için de öngörülen ve hiç de alışık olunmayan biçimde başarısızlıkla sonuçlanabilen değiş tokuş olasılıkları çok üzücü olmalıydı. 1613 Kasımında Tunus hükümdarı Osman Dayının oğlu Süleyman, Lionlu bir Fransızı bu kişinin üç ay içinde Toscana Büyük Dükünün kölesi olan Maometto el Meiri'nin özgürlüğünü sağlaması göreviyle serbest bırakmıştı. Fransız bunu başaramazsa yeniden Süleyman'ın kölesi olmak zorunda kalacaktı.[63]

Kölelerden birine güvenerek özgürlük verilmesine dayanan değiş tokuşlar kuşkusuz çok sık yapılmıyorlardı. Aksine Müslüman ya da Hıristiyan, taraflardan birinin belli bir köleyi özgür kılma yükümlülüğü daha alışıldık bir durumdu, özgürlük elde edilir edilmez öteki için de aynı şey söz konusu olacaktı; yükümlüğün yasal formülü ve değiş tokuş için gerekli prosedür işlemleri koşullara bağlı olarak değişiyordu:

> Luccalı Pietro Morone, Toscana kadırgalarında köle Susalı Ali Sbeid Tunus'a döndüğünde özgür olacak.
>
> Palermolu Pietro Gavassino Sicilya kadırgalarında köle Tunuslu Belcasemo Bachich'i Tunus'a geri getirme işini üstleniyor. O kişi özgür olduğu gün, adı geçen kişi de özgür olacak.

Benzer pek çok yükümlülük değişik İtalyan kentlerinde oturan Müslümanlara özgürlük umudu veriyordu. Örneğin: Ossuna Dükünün Napoli'deki kölesi "Trablusgarblı Türk" Ramdane'ye, Cagliarili bir din adamına ait Kuzey Afrikalı Ali Bisqueri'ye, Livorno kadırgalarında kürekte olan Mehmed Casdalli'ye.[64]

---

63 ACT 1601-1610, 63, 2 Ocak; ACT 1611-1620, 89, 8 Kasım.

64 İki isim ACT 1601-1610, 108, 5 Ekim 1607'de; ACT 1611-1620, 70-71, 5 Mart 1613. Diğer olaylar: *a.g.k.* 342, 9 Temmuz 1619; 370, 17 Haziran 1620; ACT 1661-1680, 170, 23 Temmuz 1669.

Değiş tokuş işlemleri ve pazarlıkları için girişim genellikle ya doğrudan ilgili kişilerce ya da akrabaları ve arkadaşları aracılığıyla yapılıyordu. Müslüman kölenin ve Hıristiyan kölenin aile bireyleri doğrudan değiş tokuş için anlaşıyorlardı, her iki taraf da diğer ailenin bireyinin özgürlüğünü sağlama işini üstleniyordu. Bazı olaylarda iki aileden biri diğer ailenin üyesini zaten elinde bulunduruyordu. İşte iki değiş tokuş örneği: 1618 Mayıs'ında Bejalı Baba Ali Andrahbi 400 altın scudi ve 64 aspri* olan kefaret bedelini ödeyerek Manastır Minoritlerinden Palermolu peder Francesco'yu almıştı; Baba Ali'nin bir oğlu Mansur Palermo'da peder Francesco'nun annesinin yanında köleydi ikisi değiştirilmişlerdi. Karadeniz kökenli Tunuslu bir yeniçeri Napoli'de ev kölesi olarak bulunuyordu, 1667 Temmuz'unda Tunus'ta kamu kölesi olan biriyle değiştirilmişti.

İlgili kişiler ya da onların aile bireyleri her zaman doğrudan pazarlık görüşmeleri yapmayı ve bir değiş tokuş işleminde bulunan değişik türden güçlükleri doğrudan aşmayı başaramıyorlardı. Bu tür durumlarda bir kölenin özgürlüğünü, denizin öte yakasındaki bir başka kölenin özgürlüğünü sağlayarak elde etmekle görevlendirilen bir aracıya başvuruluyordu. En azından Tunus'taki Fransız konsolosluğunda kaydedilmiş anlaşmalarda, değiş tokuş prosedürü genel olarak Hıristiyan kölenin özgürlüğünün verilmesiyle (serbest bırakılmasıyla) başlıyordu. 1605 yılında Gregorio Bonsignore Biserta'da Trapanili Micolo lo Curatolo'nun kefaret bedelini ödemişti ve onun sahiplerince Palermo'da bulunan Muhammed Sennen'i özgür bırakılması için görevlendirilmişti.[65]

Aracı bazen kontratlarda görüldüğü kadarıyla değiş tokuş işleminin tüm sorumluluğunu üstleniyordu: -pek çok noter belgesinde 1639 ve 1649 yılları arasında adı geçen *La Madonna di Montenero* gemisinin kaptanı ve tüccar Luca Berrobianco, 1649 Ağustos'unda Catalognalı bir dönmeye bir Cenovalının kefaret bedeli olarak 280 pezzi ödemişti ve Cenova'da prens

(*) Gümüş Bizans ve Türk parası.

65 *A.g.k.*,120-121, 4 Temmuz 1667; ACT 1611-1620, 288, 10 Mayıs 1618; ACT 1601-1610, 59, 6 Ağustos 1605.

Doria'nın kölesi olan kardeşinin kefaret bedeliyle uğraşmıştı; serbest bırakılan Müslümanı teslim ettiğinde ödediği 280 pezziyi geri alacaktı. Bu arada Livornolu kaptan Hıristiyan köleden ödediği miktarı geri alıyor, bir de "haklar" için 34 pezzi daha alıyordu ve bu köle söz konusu Müslümanın kefaret bedelini de temin ediyordu; yani sonunda aracı önemli bir kazanç sayılabilecek bir nakit ödeme elde ediyordu.[66]

Hiçbir çıkar gözetmeyen aracılar da vardı, bunlar merhamet ruhuyla harekete geçerek değiş tokuş olasılıkları öneriyor ve tavsiyede bulunuyorlardı; örneğin 1687 Kasımında Tunus'tan peder Giuseppe Giannola, Büyük Dükün huzurunda uyruğundaki üç kişinin özgür olması gerektiğini savunurken onlardan biri için bir değiş tokuş öneriyordu, çünkü sahibinin "Siz Yüce Majestelerinin kadırgalarından birinde bir kardeşi" köle olarak bulunuyordu. Bazı olaylar oldukça uzun bir zamana yayılmıştı; kaptan kadırgada beş yıldır köle olan ve Katolik bir Grek Nicolo Curi ile değiştirilecek yirmi yaşındaki Cezayirli Muhammed Hoca Ben Ramazan'ın olayı da bunlardan biriydi, bu işle Cezayir'deki papalık vekili 1720 ve 1726 yılları arasında inatla ilgilenmişti.[67]

Ekonomik açıdan köle değişimi eşya takasına benzetilebilir, her birinin bir pazar değeri vardır; aynı değere sahip iki kişiyi göz önünde tutmaya ve onları birbirleriyle değiştirmeye çalışılıyorlardı yani o zamanlar özellikle kölelerin aileleri işe karıştığında dendiği gibi "dengi dengine" bir değiş tokuş oluyordu. Bununla birlikte bazen ticari değer konusunda kayda değer ve gözle görülür bir fark söz konusu olduğunda sadece değiş tokuşu düşünmek saçma olurdu; o zaman o ya da bu taraftan farkı nakit para olarak ödemesi isteniyordu bu ödeme genellikle Hıristiyan tarafa düşüyordu. Örneğin, Cenovalı Ambro-

66 ACT, 1631-1650, 271-272, 27 Ağustos tarihli iki belge; dönme Bisertalı MAhmed Mouse idi.

67 ASFi, *MP* 1606, 344r-v, 2 Kasım 1687; ASRm, *Epistolario* 31, 14 Ekim 1723; *a.g.k.* 35; 19, 22 ve 26 Mart 1725; *a.g.k.* 111, 17 Mart 1725; PF, *Barbaria* 4, 602r-v ve 612r-617r, 1723; *a.g.k.* 5, 33r, 18 Ağustos 1724; 69r-70v, 28 Ocak 1725, 79r, 21 Mart 1725, 105r-107v ve 108r, Ağustos 1725, 174r-v, 17 Haziran 1726.

gio Pino kendi özgürlüğüne kavuşmak için Cenova kaptan kadırgasında köle Türk Alli del Petracho'nun kefaret bedelini temin etmenin ötesinde sahibi olan yeniçeriye 150 scudi ödemek zorunda da kalmıştı. Benzer bir şekilde Endülüslü Haisa Ernandes Tunus paşasının elindeki bir Mayorkalının 270 scudi kefaret bedeli karşılığı özgürlüğe kavuşması sayesinde kendi kocası Muhammed özgürlüğünü elde etmişti, 140 scudi fark Sardinya'da bir başka Mayorkalının kölesi kocası Muhammed'in eline nakit olarak ödenmişti.[68]

Daha önce söylendiği gibi soylu ailelerden gelenler, yöneticilerin akrabaları, din adamları, gemi kaptanları ve benzer kişiler ortalama değerin üstündeydiler. Soylu Scipione Costanzo, sırf oğlunun vatana dönüşünü sağlamak için 1571'de Roma'da tutulan "bazı reislerin" özgürlüklerine kavuşmalarını bile sağlamıştı. San Martino'dan rahip Francesco 1581'de İstanbul'a "Zerbe'nin alınmasında" yani 1560'da Cerba'da köle yapılmış babasının ve on yıl önce "macera olsun diye gittiği" Famagosta'da yakalanan kardeşinin kefaret bedelleri için gitmişti; Osmanlı başkentinde "[özel şahısların değil de] Büyük Türk'ün köleleri olduklarından onları para ile özgür kılamayacağını" kabullenmek zorunda kalmıştı, bu arada İtalya'ya iki akrabasının orada tutulan dört "Türk" ile değiştirilerek kurtulabileceğine dair bir haber ulaşmıştı, Türklerden biri Deribis Çelebi Napoli kaptan kadırgasında kürekteydi, Vatikan papalık elçisi aracılığıyla valiye armağan olarak istenmişti. İşte başka olaylar: Cagliari'deki üç Müslümanı serbest bırakmak için (biri Sardinya valisine ait) Tunus'taki akrabaları 1606 Mayıs'ında peder Archangelo'ya 550 scudi kefaret bedeli ödemişlerdi, peder bu üç köleyi özgürlüklerine kavuşturma işini üstlenmişti, başaramazsa bu büyük miktardaki parayı geri vermesi gerekecekti. Bir başka din adamı, Trinitari tarikatından Palermolu Arcangelo Marchri (Magri), 1627 Mayıs'ında Sicilya kentinde tutulan iki Müslümana karşılık serbest bırakılmıştı. Daha önce sözü edilen San Dominiken tari-

68 ACT 1611-1620, 327, 4 Nisan 1619; *a.g.k.*, 237, 27 Mayıs 1617.

katından Messinalı rahip Pio Lavoratta için de ikiye birlik bir oran tespit edilmişti.[69]

Önemli iki kişi söz konusuysa değiş tokuş kuşkusuz eşit ölçüde gerçekleşebiliyordu ve hatta yüksek bir kefaret bedeli harcaması olmadığından daha kolay uygulanabilir bir şeydi. Livorno'da tutsak olan Cezayir ordusundan Rum Hasan Ağa için böyle olmuştu. Konuyla ilgilenen yeniçeri Magreb kentindeki bir rahiple değiştirileceği konusunda bilgi vermişti. Büyük Düke anlaşmayı uygulamaya koymasını tavsiye eden bir mektup yazmıştı: "Ama bu kez de Rum Hasan Ağa gelmezse, daha önce kefaret bedelleri ödenmiş tutsaklardan hiçbiri bırakılmayacak. Bunu bilin! Bizim teminatımız teminat, sözümüz sözdür!"

Bir değiş tokuşun etkili bir biçimde gerçekleşmesi kuşkusuz riskler ve karışıklıklar da sunuyordu. Toscana'da köle olan dört Tunuslu 1605 yılında özgür olacaklarını umuyorlardı, Pazzi ailesinden soylu Floransalı Donato ile değiştirileceklerdi, bu soylu kişi Tunus'ta Anadolu kökenli Yusuf Oldak isimli bir yeniçeri tarafından serbest bırakılmıştı ama Floransalı sözünü tutmamıştı, seçenek olarak sunulan ve anlaşmada yer alan 2600 scudiyi de ödememişti, bu yaklaşık yirmi kadar kölenin ortalama fiyatına denk çok yüksek bir miktardı. Türk yıllarca itiraz ve ısrar ettikten sonra sabrı taştığı için misilleme olarak bir başka Floransalıyı, Ludovico Carlo'yu yeraltında bir hapishanede zincire vurarak ve bir su birikintisinin üzerine yatırarak on ay boyunca tuttu.[70]

Köle değişimini şöyle bir uygulamaya benzetebiliriz: Bir İtalyanın bir Magreb kentinde kefaret bedeli üzerine anlaşılıyordu ama para orada ödenmiyor bunun yerine bir İtalyan kentindeki bir köleye ödeniyordu: bu miktarla Müslüman büyük bir ihtimalle özgürlüğünü satın almayı başarıyordu. Örne-

---

69 Rudt 1987, 12 (ayrıca başka olaylar); *Nunziatore di Napoli* 1577-1587, 283 ve 288, 4 Temmuz ve 20 Ağustos 1583; ACT 1601-1610, 69, 13 Mayıs 1606; ACT 1621-1630, 238, 5 Mayıs 1627.

70 Gallotta 1979, 171-177; ACT 1601-1610, 54, 28 Şubat 1605; ACT 1621-1630, 132-133, 5 Ağustos 1624, ayrıntılarla.

gin 1607 Ekim'inde Venedikli 250 scudi değer biçilen Giovan Maria Colla, Livorno'da Toscana kadırgalarında köle Cafer Montese oğlu Ali diye birinin kardeşlerinin elinden kefaret bedeli anlaşmasıyla kurtulmuştu.[71]

-1741 yılına kadar Cenovalıların elinde bulunan Tunus kıyılarındaki- Tabarca adacığı kefaret anlaşmaları için olduğu gibi değiş tokuş için de, kölelerin özgürlük anlaşmalarında tercih edilen bir nokta olmuştu; yani bu küçük adacık tek sebep bu olmasa da, yine de özellikle Cenova'nın Magreb ile ilişkilerinde özel bir önem taşıyordu. Değiş tokuş anlaşması öncelikle Müslümanın Tabarca'ya varışını öngörüyordu; bu konuda kesin bir bilgi alındığında Hıristiyanın adaya, oradan da vatanına geçmesine izin veriliyordu. Pek çok olay arasında 1659'da Cenova kadırgası *Santa Maria*'da köle olan Embarco ben Sefenaser de böyle özgürlüğüne kavuşmuştu.[72]

Kuşkusuz değiş tokuş girişimleri her zaman olumlu sonuçlanmıyordu; gerek Müslüman, gerek Hıristiyan her iki taraf için de hüsranla bittiği oluyordu. 1622 Kasım'ında Fransisken rahip Felippo Pina ve Sicilya kadırgalarında kürekte bulunan Tunuslu Tartar Mahmud için yapılan anlaşma konsolosluk kayıtlarında belgelendiği gibi birkaç ay sonra iptal edilmişti, çünkü rahip Müslümanın serbest bırakılmasını sağlayamamıştı. Olumlu sonuçlanan değiş tokuşlar kimi kez açık bir biçimde konsolosluk belgelerinde kaydedilmişler. İşler yolunda gittiği zaman bile, genelde çok hızlı bir süreç içinde gerçekleşmiyordu. Değiş tokuşun olumlu sonlanmasının güçleşeceği göz önüne alınarak kontratlarda birkaç alternatif öngörülüyordu, bu genelde belli bir kefaret ücretinin ödenmesi oluyordu. Palermo'da köle olarak bulunan çok yetkili Tunuslu bir reisin Ali Rapacı'nın, bir Palermoluyla değiştirilerek ve 1500 pezzi ek ücret ödenerek serbest bırakılması konusunda 1640 yılında anlaşmaya varılmıştı, reisin Tunus'a ulaşmasından önce Hıris-

71 ACT 1601-1610, 108, 4 Ekim.

72 ACT 1651-1660, 242, 3 Aralık.

tiyanın ölmesi durumunda para miktarının iki katına çıkarılacağı konusunda da anlaşılmıştı.[73]

Tunus'taki Fransız konsolosluğunun kayıtlarından aşağıdaki istatistik tablo elde edilebilir:[74]

KÖLE DEĞİŞTİRİMLERİ (1601-1700)

Dönem	işlemler	Değiştirilen köleler Hıristiyanlar	Müslümanlar
1601-1610	14	26	32
1611-1620	36	37	39
1621-1630	44	44	45
1631-1640	20	20	20
1641-1650	23	23	23
1651-1660	23	24	27
1661-1670	31	29	26
1671-1680	14	14	14
1681-1690	9	9	9
1691-1700	1	1	1
toplam	215	227	236

Bu tablodan çıkan sonuç en büyük sıklığın 1621-1630 yılları arasındaki on yıl içinde yaşandığı ve kaydedildiği (yıllık ortalama dört, 1625-1628 yıllarında altı puan ve 1630'da 7); gerçekten de korsan etkinliğinin ve bunun sonucunda köleliğin doruk noktasında olduğu döneme rast geliyor. Aynı on yılda Fransız konsolosluğunun mühürdarının önünde 16 Müslümanın kefareti için anlaşmalar yapılmış (ve 750'den fazla Hıristiyanın!). Yani değiş tokuş uygulamasının Müslüman kölelerin özgürlüklerini elde etmelerine oransal olarak ikincil sayılmayacak ölçüde katkıda bulunduğunu kanıtlandı. 1631'den 1660'a değişim ortalaması yılda bir olayı biraz geçmekte ve hatta 1681-1690 yılları arasındaki on yıl içinde daha düşük. Yüzyılın son on yılında sadece bir tane değiş tokuş kaydedilmiş.

73 ACT 1621-1630, 44, 18 Kasım 1622; 28 Nisan 1623'te iptal edildi; diğer olaylar BONO 1995'te, dipnotlar 34-36. Gerçekleşen değiştirmelerle ilgili notlar ACT 1621-1630, 182, 30 Eylül 1625'te; ACT 1631-1650, 161, 27 Nisan 1640.

74 Tablonun alındığı değişimlerin tam listesi Bono 1995'te.

Büyük bir ihtimalle kölelerin arkadaşları ve aile bireylerinin ilgilenmesi sayesinde pazarlık edilerek sonuca bağlanan diğer tekil değiş tokuş olaylarıyla ilgili olarak 18. yüzyıl boyunca da, Tunus'taki konsolosluk belgeleri kadar organik bilgi sağlayan bir kaynaktan olmasa da çeşitli bilgiler buluyoruz. 1729'da Cezayirli Iusuf için işe yarar bir fırsat ortaya çıkar:

> Roma kıyısında bir Cezayir yelkenli gemisinde genç bir delikanlıyken yakalandığı için burada büyüdü ve çok uzun bir zaman sadece bu kadırgayı yöneten sinyor Ferretti'ye değil, şövalye De La Motte'ye de hizmet ettiğinden kefaret bedeli bir pezzidir.

Müslüman, bir Liguriali olan Nicolo Granara da Sestri ile, ailesi yüz scudi ödemek zorunda olmasına rağmen "merhamet anlaşması" uyarınca değiştirilmiş olacaktı.[75]

Napoli'de de bazı Müslüman kürek mahkûmları özgürlüklerini, aileleri doğrudan hükümdara rica dilekçeleri yöneltmiş olan Magreb'deki Hıristiyan kölelerle değişim sayesinde yeniden kazanabiliyorlardı. Dizanteri hastalığına yakalanan, bu nedenle deniz kuvvetleri hekimince yetersiz olduğu beyan edilen Cezayirli Ahmed'in özgürlüğü 1754 yılında Cezayir'deki bir kölenin lehine hızlandırılmıştı; benzer şekilde aynı yıl Giovanna di Bianco ve Nicolò Merolo, kraldan "dengi dengine" bir değiş tokuş yapabilmek için izin istiyorlardı, çok yaşlı olduğu için yetersiz sayılan Müslüman Mustafa ve "sağ kolu olmayan" Calillo (Halil), her ikisi de Cezayir'de bulunan, ilkinin yirmi yıldır köle olan kocası Domenico Ferrigno ve ikincisinin oğlu Domenico ile değiştirilmeleri için ricada bulunuyorlardı. Caramanica bahçesinde "su çekmekle" görevli Müslüman Ahmed'in kaderi 1754 yılında İspanya'ya doğru Kraliyet Hizmetindeki bir tartanada denizci olarak yol alırken bir Cezayir şabeki tarafından yakalanan Piano di Sorrento'lu Giuseppe Starita'nın kaderine bağlanmıştı; Giuseppe çarpışmada cesaretle savaşmış ve yaralanmıştı. Babası Michele 1757 Haziran'ında krala yönelmişti:

---

75 ASRm, *Epistolario* 41, 28 Kasım 1729; başka bir olay *a.g.k.* 27, 24 Şubat 1721.

> Dinmeyen gözyaşlarımla İsa aşkına Size söz konusu değiş tokuş için izin vermenizi rica ediyorum, aksi halde bu zavallı istek sahibinin adı geçen oğlunu geri alması için başka bir yol kalmayacak, adı geçen Türk sadece adı geçen kardeşi Amettin'in sağlıklı ya da hasta olarak kendisine verilmesiyle yetineceğini söylüyor.[76]

Bir Müslümanın bir Hıristiyan ile değiş tokuş olanağı uzun süre farklı İtalyan devletlerinde köleliğe düşmüş yurttaşlarının kurtuluşuyla ilgilenen kurumlarca da kullanılmıştı. Bazen ilgili kişilerin bizzat kendileri kuruma bir değiş tokuş olanağını bildiriyorlardı; bu durumda her şeyden önce Müslümanın özgürlüğünü sağlamak gerekiyordu, genellikle bu kişinin bedeli devlet idaresine ödeniyor ya da bir özgürlük belgesiyle serbest bırakılması sağlanıyordu.

1581'den itibaren hayırlı bir iş olan kefaret bedeliyle insan kurtarılması işiyle ilgilenen Roma'daki Gonfalone Tarikatı 16. yüzyılın sonlarından itibaren her türlü takas olasılığını göz önünde tutuyordu. 1584-1588 civarında kaydedilen Hıristiyan kölelerin bir listesinde özgürlüklerini kazanmalarına yarayabilecek bazı bilgiler de kaydediliyordu, örneğin "Cenova'ya yakın" Sestri kökenli Simone della Pieve'nin adının yanına şu eklenmişti: "Tunus'ta, bir oğlu Cenova kadırgalarında köle olan Muhammed Diani'nin kölesidir". 1587 yılında Roma kurumu Büyük Dük Ferninand'tan aynı sayıda Floransalıyla değiştirmek için dört Müslüman almıştı.[77]

18. yüzyılda da, Roma tarikatı tek tek ya da gruplar halinde Hıristiyanların kefaret bedelleri pazarlıklarına devam ederken bazılarını değiş tokuş aracılığıyla özgürlüğüne kavuşturuyordu; tarikat bu kutsal işi sürdürmek için pek çok kez papalık donanmasından Müslüman kürek mahkûmları "satın" almıştı. Roma tarikatı bir Müslümanı serbest kılmak için gerekli kefa-

---

76 ASNa, *Espedienti* 101, 138r-140r, 30 Nisan ve 6 Mayıs; 119r-131r, 25 Haziran, 3 ve 6 Eylül 1754; *a.g.k.* 108, 338r-343v, 26-29 Haziran 1757; *a.g.k.* 114, 40r-49v, 21, 24 ve 28 Mayıs 1759; Sorianolu Giovanni Battista ve f.m. arasındaki değiş tokuş isteği.

77 ASV, *Gonfalone*, Libri Diversi *(Farklı Kitaplar)* U, ve G, 3, 70.

ret bedelini ödediğinde ve değiş tokuş süreci başlatıldığında genelde anlaşma -doğrudan ilgili kişilerce ya da akrabaları veya bazı aracılarca- zaten tamamlanmış oluyordu. 1718 Ağustos'unda Roma kurumunca ödenen yüz scudi karşılığında papalık kadırgalarından Yusuf Bensali alınmıştı, "bu ödemeyle Cezayir Krallığı'ndaki, Kutsal Kilise tebaasından Romalı Hacı Magni kölelikten kurtulmuştu".

Gonfalone tarikatının görevlilerince 1720 Aralık'ında bir Spoletolu olan Angelo Bianconi ile değiştirilmek üzere Mustafa Bensomael (ya da Bensomaelle) için anlaşılan 170 scudi çok daha yüksek bir rakamdı. Magreblinin özgürlüğünü kanıtlayan bir belge papasso ve diğer köleler tarafından imzalanmıştı, bu belge değiş tokuşun öteki tarafı olan Hıristiyanın serbest bırakılmasında işe yarıyor olmalıydı; sözü edilen belgenin formülü ilginç:

> Bizi aşağıda imzası bulunan papasso ve Civitavecchia'daki papalık kadırgalarının köleleri Eğribozlu köle Mustafa Bensomael'in bugün adı geçen kadırgaların köle kayıt defterinden silindiğini ve özgür olarak bu kadırgaların bakımevinde görevli capucin rahiplerinin başkanı Cenovalı peder Antoni Maria'ya, uygun bir fırsat bulduğunda, onu gemiye bindirmek ve özgür olarak gönderilmek üzere teslim edildiğini, hiçbir şüpheye meydan vermeyecek biçimde beyan ederiz.[78]

Roma tarikatının belgeleri arasında doğrudan papaya yazılmış istek dilekçeleri de buluyoruz, bu dilekçelerde bazı Hıristiyan köleler, papadan ya inayetine sığınarak ya dengi dengine bir değiş tokuş sayesinde ya da Gonfalone tarikatınca ödenecek indirimli bir kefaret bedeliyle Civitavecchia'daki belli bir kölenin özgür kılınmasını istiyorlardı; böylece dilekçeyi veren kişiyle söz konusu kişinin takası gerçekleşebilirdi. Tunus'ta köle olan Pietro Miliani'nin 1745 tarihli dilekçesini okuyalım:

---

78 ASRm, *Galere* 377, 1718-1721, 77 ve 83, 13 Ağustos 1718 ve 3 Nisan 1721; ASRm, *Epistolario* 25, 16 Aralık 1720, *a.g.k.* 27, 7 Şubat 1721 (bazı güçlükler nedeniyle serbest bırakılma gerçekleşmedi).

Saygıdeğer Peder

Giglio adasından Pietro Miliani, Tre Fontane Manastırının sıradan bir hatibi, affınıza sığınarak dizlerinize kapanmakta ve size on bir yıldır Tunus'ta köle olduğunu, 28 yaşına geldiğini, kefaret bedelini ödeyemediğinden Civitavecchia'da kaptan kadırgada elli yaşın üstünde Caramamet adında bir Türk köle ile değiş tokuş için bir anlaşma olanağını bulduğunu ve sonunda hatibin adı geçen Caramamet ile değiştirilmesinin mümkün olabileceğini bildirir. Bu arada söz konusu zavallı hatip kendi kefaret bedeli uygulamasını gerçekleştirme yolunu bulamadığından Sizin Kutsal inayetinize sığınarak bu anlaşma için araya girmenize lâyık olmayı ya da söz konusu değişim Saygıdeğer Kadırgalar Dairesinin zararına da olsa onaylanmasına izin vermenizi rica eder, çünkü ya Birlik tarafından ya da Froma Gonfalone Tarikatı adı geçen Türkün bedelini karşılayacak ve bu bedel ile dört bekâr kız kardeşi ve yaşlı bir annesi bulunan hatibin de kefaret bedeli ödenmiş olacak.

Gerçekten de tarikat papalık Kadırgalar Dairesine 140 scudi ödeyerek Kara Memed'in Miliani ile değiştirilmesini sağlamıştı. Bu kişi papaya yönelmişti çünkü iki yıl sonra aynı biçimde papaya başvuran Giuseppe Grandi gibi o da Tre Fontane Manastırındandı. Grandi "Saygıdeğer Sciarra Kardinali Collonna'nın yönetimindeki Tre Fontane Manastırından" olduğunu bildiriyor ve kendisinin Cezayirli Mustafa ile değiştirilmesinin kolaylaştırılmasını istiyordu, bu isteği kabul edilmişti.[79]

Bir idare Hıristiyanların özgürlüğünü sağlamak için bazı Müslüman köleleri bırakmak zorunda kaldığında eğer "isme yönelik bir istek" yoksa seçmek sorun oluyordu ve ortaya çıkabilecek uygunsuz durumlardan kaçınmak her zaman mümkün olmuyordu: Bunlar hizmet için yararlı birinden yoksun kalmak ya da özgür bırakılan Müslümanların 1795 yılında bir papalık görevlisince ifade edildiği gibi "vatanlarına döndüklerinde bazı korsan gemilerine yeniden binerek bizim sahillerimizi bilen ki-

79 ASV, *Gonfalone* A 1, 8, 11 Haziran 1745; *a.g.k.* 7, 7 ve 11 Ağustos 1747. Papa 100, tarikat 70 scudi bağışlamış.

şiler olarak baskınların gerçekleşmesinde arkadaşlarına rehber olarak hizmet edebilecekleri" riski taşımaları gibi.

Diğer kurumlar da aynı biçimde Hıristiyan ve Müslüman kölelerin lehine değiş tokuş uygulamasına başvuruyorlardı. İki olay: 1603 yılında Bisertalı Mansur Zalbut Sicilya başkentinde Kölelerin Kurtuluşu için kurulan hayır kurumu tarafından Palermo'dan Tunus'a götürülmüş ve orada Vincenzo Glorioso ile değiştirilmişti; daha sonra 1664'te 16. yüzyılın ortalarından itibaren bu işle uğraşan Napoli'deki Tutsakların Kurtuluşu isimli bir hayır kurumu validen önemli biri olan Hacı Mahmud'un serbest bırakılmasını istemiş ve bu isteğini elde etmişti, böylece Tunus'ta köle olarak bulunan Sperlongalı beş kişiyi ona karşılık kurtarmıştı.[80]

Livorno manastırının Trinitari tarikatına bağlı rahiplerinin 1721 ve 22 yılları arasında gerçekleştirdikleri Toscana uyruğundakileri kefaretle kurtarma girişimleri çerçevesinde Portoferraiolu dört yurttaşlarını aralarında Cezayirli bir reisin de bulunduğu aynı sayıdaki Müslüman ile değiştirerek özgürlüklerine kavuşturmuşlar. Yarım yüzyıl sonra aynı pederler Cezayir'de bir kefaret bedeli için pazarlık ederler, Livorno'daki kölelerle değiştirilmelerini de teklif ederler; 1773 yılında tamamlanan anlaşma başka şeylerin yanı sıra değişimle ilgili olarak şunları öngörmektedir:

> Bir kaptan için bir reis ya da reis yardımcısı ve her Toscanalı köle için iki Türk verilebilir.
>
> Türkler özgür bırakıldıkları anda, olur da içlerinden biri ölürse ya da Hıristiyan olursa ve ya Hıristiyanlar Türk olursa ya da aralarından birileri ölürse her şeye rağmen anlaşılan değişim yapılmalıdır.
>
> Önce Türkler gönderilmeli ve onlar Cezayir'e varır varmaz değişim için ayrılan Toscanalılar özgür bırakılacaklardır.
>
> Türklerin içinde bulunduğu gemiye, özgürlüğe gönderilen

80 Bertolotti 1887, 35; Rudt 1989, 646; ACT 1601-1610, 18, 22 nisan 1603; ACT 1661-1680, 112, 14 Eylül 1664 (anlaşma daha sonra geçersiz sayıldı): *Regole et Instituti* 1670, 8.

Toscanalılar papalık idaresince kayığa alınmadan önce hiç kimse yaklaşamaz.

Gerçekten de dört Toscanalıya karşılık yedi Müslüman kürek mahkûmu özgürlüklerini elde etmişlerdi; bir reis yardımcısı bir kaptanla değiştirilmişti ama üç günlük yolculuktan sonra talihsizliği yüzünden ölmüştü.[81]

Özel olarak görüşülen ve bir çift köleyi kapsayan son değiş tokuşlardan birini bize, kendisi de 1804 yazında Tunus'ta doğrudan kısa ve hafif şartlarda bir kölelik deneyimi yaşayan Barnabit* Felice Caroni bildiriyor. Magreb'den ayrılmak üzereyken Livorno'da tutulan reis Amida Tziri'nin özgürlüğü konusuyla ilgilenmesi rica edilir. Bu konuyla ilgileneceğine garanti verir ama hemen ardından kesin bir biçimde şunları söyler "sizin Tziri para karşılığı değil ama daha ziyade değişim karşılığı geri verilecektir" ve üstelik herhangi bir köleyle değil; bir reis için "en azından bir rahip vermek gerekir" ve gerçekten o sıralar "mühürdarın" elinde Napolili bir rahip vardır. Aynı yıl papalık yetkilileri Anzio'da yakalanan beş "Türkü" "geçen yıl yakalanan ve Tunus'ta köle oldukları bilinen" iki askerle değiştirmeyi düşünmüşlerdi.[82]

Barış anlaşmaları, grup değişimleri ve armağanlar

Kara ve deniz savaşları yenilgiye uğrayanları köleliğe sürüklüyordu ve buna karşılık barış anlaşmaları genellikle her iki taraftan da tutsak-kölelerin özgürlüğe döndürülmesi için çeşitli usuller ve ölçütler öngörüyorlardı. Bununla birlikte bir adam değişimine genel bir barış anlaşmasının dışında da varılabiliyordu. İnebahtı savaşının ve 1574 yazında Tunus'taki kesin İspan-

81 Maconi 1877, 140-145 (belki 1722'de Müslümanlar yedi kişiydi) ve 169-172.

(*) S. Antonio Maria Zaccaria tarafından kurulan San Paolo tarikatına bağlı din adamı

82 Carronni 1805, 179; ASRm, *Epistolario* 263, 26 Mayıs, 19 Haziran ve 7 Ağustos 1802.

yol yenilgisinin ardından imansızların elinde tutulan Hıristiyan ve Müslümanlar ve saygın askeri şefler için de böyle olmuştu.

İnebahtı galipleri normal koşullarla önemli sayılarda köle bölüşmüşlerdi ama önemli tutsakların paylaşımı konusunda bir anlaşmaya varamamışlardı, çünkü bu tutsaklar için çok yüksek bir kefaret ücreti istenebilirdi ya da önemli tutsaklarla değiştirilebilirlerdi. Müttefikler ortak kararla bu "Türkleri" papanın gözetimine bırakmayı kabul etmişlerdi. Ali paşanın on yedi yaşındaki oğlu Napoli'de ölmüştü, yetkililer "Cenevizli" Mustafa'yı ve belki diğerlerini Napoli'de tutuyorlardı. 1752 yılında bu tutuklulardan 40'ı Roma'ya getirilmişti, elimizde bir listeleri var: En genci Galatalı Mustafa on iki yaşında ve en yaşlısı İstanbullu Kara Mahmud - "mediocris statutae, subniger, barbae canae"* 66 yaşında. En yetkinleri Eubea valisi, kırk yaşındaki Muhammed Bey "orta boylu, kestane rengi seyrek sakallı, oculorum nonnihil straborum".** Bir "değer" hiyerarşisi kurulduğunda bu kişilerin ardından şansız savaşta Türk donanmasına kumandanlık eden Ali paşanın on dört yaşındaki oğlu geliyor: "pulcher facie, albus, ruben"*** olarak tanımlanmış.

Her iki taraf da büyük sıkıntılar yaratmamaya ve köle olarak nitelenseler de tutsaklara kibar davranmaya özen gösterirdi. Gerçekten de papa "onları Roma'da çok insanı bir biçimde ama dikkatli bir gözetim altında Borgo'daki Aquila sarayında tutmuştu", yani Vatikan saraylarından hiç de uzak olmayan bir yerde. Hıristiyan müttefiklerin çok kısa zamanda Büyük Türk'e karşı yeniden savaşa başlayacakları umuduyla V.Pio tutsak şeflerden hiçbirinin özgür olamayacağından endişelenmişti ve 21 Aralık 1571'de bir ferman yayınlamıştı, fermanın başlığı şöyleydi *Turcae, qui in bello contra eos peracto captivi sunt effecti, durante bello non dimittantur neque distrahantur.*[83]****

(*) "Orta boylu, esmer, beyaz sakallı"

(**) "... Biraz şehlâ bakışlı".

(***) "Güzel yüzlü, beyaz tenli, kızıl saçlı"

83 Tüm olay hakkında Rosi 1898, özellikle 142-146; Guglielmotti 1862, 263.

(****) Onlara karşı sürdürülen savaşta esir alınan Türkler, savaş sırasında serbest bırakılmayacaklar ve de birbirlerinden ayrılmayacaklardır.

13 Mayıs 1572'de papa seçilen XIII. Gregorio Hıristiyan tutsakların yürek yakan ısrarlarıyla acıma duygularına kapılıp elindeki Müslümanlardan değiş tokuş için yararlanmayı düşünmüştü; bu olayda bir avantajı vardı bu tutsakları besleyip barındırma yükümlülüğü sona erecekti (o ya da bu harcama için günde 7 scudiden fazla bir maliyet söz konusuydu). Kefaret uygulaması için seçilen Hıristiyan adaylar 1573 yılındaki Venedik-Türk anlaşmasından yararlanamayan 38 Venedikliydi ve özellikle hepsi çok seçkin ve soylu kişilerdi, aralarındaki en önemli kişi Tunus kalesinde tutsak edilen Milanolu soylu Gabrio Serbelloni idi. II. Filippo bu işe karşıydı ama papa pazarlığını yapmış ve bu anlaşmayı tamamlamıştı, tarih 1575 başıydı; değiş tokuş Türk tutsakların birkaç ay süren ve uzun molalar verilen yolculuklarından sonra 1575 Temmuz'unda vardıkları Ragusa'da oldu, Hıristiyan ise oraya onlardan önce varmışlardı. Ragusalı bir tarihçi değiş tokuş törenini şöyle betimliyor:

> Söz konusu köleler ve Kıbrıs'dakiler Ragusa'ya getirildiler ve o sıralar Rausa rektörü olan Giorgio Bobali huzurunda yüce divan salonuna götürüldüler, bütün senato oradaydı, töreni görmek için halktan bir sürü kişi gelmişti, cumhuriyetin sekreteri ortaya çıkıp yüksek sesle onların özgürlüklerini ilan etti, bir tarafta pek çok başka Hıristiyan ile birlikte Milanolu Gabrio Cerbelone vardı, öteki tarafta ise bir sancak beyi ve pek çok önemli Türk vardı.

Serbest bırakılan Müslümanlar 34 kişiydiler, en başta Muhammed Bey geliyordu, aslında bazıları bu arada ölmüşlerdi, Ali paşanın on dört yaşındaki oğlu gibi bazıları da daha önce bırakılmışlardı. Bu değiş tokuş işleminden herkesten çok Venedikliler kâr sağlamıştı; Papa Adriyatik cumhuriyetinin Hıristiyan ittifakını terk etmesine ve Türk ile barış yapmasına aldırmaksızın onlara karşı evrensel baba olarak çok merhametli davranmıştı. Venedikli yöneticilere gelince Müslüman köleleri alıkoymaya ya da serbest bırakmaya Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik politikaları çerçevesinde karar veriyorlar-

dı, bu politika ise genelde Doğu Akdeniz'deki kendi ekonomik çıkarlarını ve ticaretlerini koruma niyetiyle şekilleniyordu. Bu nedenle sadece Venedik hakkında bir bölüm hazırlamak uygun görüldü.

1580 yılından sonra Akdeniz'de büyük İspanya ile Osmanlı arasında büyük savaş ve çatışmalar durmuştu, iki kıyı arasında sık biri ilişkiler ve ziyaretler ağı başlamıştı, bu ilişkiler içinde kefaret uygulamaları ve köle değişimleri de vardı; bazı olaylar daha önce hatırlatıldı.[84]

Bazen bir ya da daha fazla köle bir Hükümdara ya da Müslüman ülkelerin hükümetlerinden birine teşekkür etmek için serbest bırakılıyordu. Daha yoğun diplomatik ilişkilere uygun bir değiş tokuş, aslında Osmanlı İmparatorluğu ve Akdeniz İslâm dünyasına karşı doğal olarak İspanyol düşmanlık politikasını paylaşan Napoli kral naipliği ve İmparatorluk arasında 1616 yılında yapıldı. O yılın temmuzunda Venedikli yöneticilerin, kral naibinin "Büyük Türk ile birbirlerine mektup yazarak iyi bir arkadaşlık temeli" geliştirdiklerinden korkmaları için haklı nedenleri vardı. Türk imparator armağanlar ve vali tarafından hemen "yelkenli kadırgalarınca yapılan pek çok baskında ele geçmiş kölelerin en değerlileri arasından seçilen seksen kişi ve birçok başka değerli armağanla" değiştirilen altı Hıristiyan köle göndermişti.

Yine, o zamanlar her şeyden şüphelenmeye hazır Venediklilerin verdiği bilgilere göre Büyük Türk'e karşı Napoli tarafından bir nezaket jesti Müslüman köleler kullanılarak 1625 yaz başında gerçekleştirilmişti. Maceracı bilgin Giovan Battista Montalbano rahip Antonio Barilli ile birlikte İstanbul'a yönelik yolculuğunda Ragusa'dan geçmişti, yanında 12 köle ve "çeşitli gümüş işleri, altın ve ipek işli giysiler, çeşitli nezaket armağanlarının yanı sıra kral naibinin Sayın Türk ve Baş Vezire yazdığı mektuplar vardı".[85]

---

84 ROSI 1898, 183; Bulifon 1547-1706, 46; Bono 1964, 288 ve Frattarelli Fischer 1990, 40.

85 Mutinelli 1856, 117; ASVe, *Costantinopoli* 15, 61v, 10 Temmuz 1625.

İnebahtı'dan birkaç yıl sonra, Toscana donanması aktif bir biçimde korsanlara karşı eylemlerini sürdürüyor olmasına rağmen Medici sarayı Cezayir'den ve başka Magreb ülkelerinden nazik ve saygı dolu mesajlar almıştı, paşa, yeniçerilerin komutanları ve diğer mühim Ocaklı şahsiyetler ya yüce gönüllü bir özgürlük bağışı ya da bir değiş tokuş kabulü ile kendi uyruklarındaki insanların özgür bırakılmalarını istiyorlardı. 1577 tarihli bir mektupta reis Arnavut Memi kâtip Mustafa'nın lehine duruma müdahale ederken diplomatik bir biçimde ama çok açık seçik olarak kölelerin değiştirilmesinin karşılıklı olarak her iki taraf için de uygun olduğunu gözler önüne seriyordu:

> Yüce Majestelerine sizin elinizde bulunan Sari Rais'in kâtibi Mustafa'ya özgürlüğünü bağışlamanızı rica ederken Yüce Majestelerinden bu değerli davranışı o zavallıya uygun görmesini ve benzer biçimde kefaret bedeli ödemek isteyenler ya da Türkleri Hıristiyanlarla değiştirmek niyetinde olanlar için kapı açmasını diliyorum ve kölelerinin kaderlerini değiş tokuş yoluyla değiştirmek her zaman yapılan bir uygulama olduğundan hiç kimsenin sefil kölelik konumunda yitip gitmemesini isteriz, bugün savaşlarda en fazla ganimet elde edenler yarın yitirebilirler de.

Ertesi yıl deniz kaptanı yani Cezayir donanmasının büyük amirali Karacalı Büyük Düke yazarak "bizim yaratık" diye söz ettiği yani kendine bağlı biri olan Mami diye birinin serbest bırakılmasını istiyordu. Ertesi on yıl boyunca pek çok kez Cezayir'den Büyük Dük ve Büyük Düşese o ya da bu Müslüman kölenin lehine duruma müdahale edilmesi için mektuplar gönderilmişti, bu mektuplarla birlikte ya aralarında kaptan Alessandro Moroni'nin de bulunduğu Hıristiyan kölelerin değiştirilmesi vaat ediliyor ya da başka şeylerin yanı sıra 1586'da olduğu gibi "iki at ve iki aslan ve bir devekuşu" gibi çeşitli armağanlar gönderiliyordu.[86]

86 Bossy 1971 ve 1973 titiz bir çalışmayla 1577-1590 dönemine ait mektupları yayımladı (ASFi, *MP* 4279).

1622 ilkbaharında kaptan Sebastiano Fabrone'nin Tunus'taki görevi dolayısıyla Büyük Dük Cosimo, Yusuf Dayıya serbest bıraktığı on iki köleyi göndermişti. Daha sonra 1631 Kasım'ında Tunus yöneticisi Toscana Prensine bir temsilcisini göndermişti, temsilcisine teslim ettiği Prense yönelik mektupta şu sözler yer alıyordu: "Bu mektubu getiren Hacı Mustafa'yı bizim bazı zavallı kölelerimizin kefaret bedellerini burada toplanan yardım ve sadakalarla ödemek için gönderiyorum"; Tunuslu armağan olarak üç yavru kaplan getirmişti.

Ertesi yılın sonlarında Medici ailesinden hükümdarlarla Cezayirli yöneticiler arasında başka ilişkiler olmuştu: 1697 Kasımında Dayı bir dönme olduğundan şüphe edilen Baba Yusuf diye birinin lehine duruma müdahale etmişti birkaç ay sonra kesin bir biçimde "gerçek bir Türk" yani doğuştan bir Müslüman olduğu kesinleştirildikten sonra serbest bırakılmıştı.[87]

Kölelerin bağışlanarak geri verilme fırsatları bir yana hükümdarlar ve yöneticiler, yakalanmaları illegal sayılan bireylerin ya da daha sıklıkla köle gruplarının özgürlüğünü yasal yollardan sağlamak için duruma müdahale edebiliyorlardı.

Fransız hükümeti sık sık İtalya'da köleliğe düşen Berberiler için aracılık etmek zorunda kalmıştı. 1716 Eylül'ünde Siracusa kıyılarında bir Fransız gemisinin geçirdiği deniz kazası sonunda yakalanan yaklaşık 180 Cezayirlinin serbest kalmalarını sağlamak için 1717 yılında Sicilya kralına baskılar yapmıştı. Olayı çözmek gerekliydi, çünkü Cezayirliler "de leurs freres"* yönelik baskılar uygulamayı sürdürüyorlardı ve 1718 Temmuz'unda Cezayir Dayısı, XVI. Lui'ye "bu insanların Fransız bayrağı altındayken köle olmaları şaşırtıcı ve bir o kadar da onur kırıcıdır" demişti. Tartışmalı olay iki yıl sonra bile hâlâ çözülememişti ve hatta daha da karmaşıklaşıyordu, çünkü bir kısmı ölen sağ kalanlarının da -"les principaux**- Palermo, Si-

87 ASFi, *MP* 4279, 158r, 2 Haziran 1622 ve 164r, 25 Mart 1623 ("bizim Türklerin serbest bırakıldığı haberi geldi"); *a.g.k.* 8r, 22 Kasım 1631; *a.g.k. MP* 1078, 100 ve 223, 3 Kasım 1697 ve 20 Ocak 1698.

(*) "Kardeşlerine".

(**) "Belli başlılarının".

racusa, Messina arasında kaybolup gittiği kazazedelerin kimlikleri tespit edilemiyordu, hatta bazılarını kader "Villafranca" kadırgalarına yani Savoia Dukalığına sürüklemişti.[88]

Fransız yetkilileri kısa bir süre sonra daha da tatsız bir olayla alt üst olmuşlardı. Napolili bir korsan Palumbo, içinde bir grup Trablusgarblının ve aralarında 120 metre ipek ve 60 kilo balın da bulunduğu zengin yüklü bir Fransız gemisini ele geçirmişti. Paşa tarafından sıkıştırılan Fransız konsolosu, özel kişilerin eline düşen kölelerin malların geri verilmesi için canla başla uğraşmıştı. Korsan tarafından Roma'daki İspanya büyükelçisine armağan edilen iki Trablusgarblı, kardinal de la Tremoille'nin yardımıyla kaçmayı ve Livorno yoluyla -Marsilya- Tunus'a oradan da Trablusgarb'a dönmeyi başarmışlardı. Onların kaderi Paris sarayına gönderilen Trablusgarb elçisi Muhammed Efendi tarafından dile getirilen noktalardan biri olmuştu. Yakalanmalarının üzerinden bir yıldan fazla bir zaman geçtikten sonra Trablusgarblılar şehirlerine dönebilmişlerdi.[89]

Müslümanlar çok değişik koşullarda yakalanabiliyorlardı, özgür kalmalarını sağlayan fırsatlar ve özgür bırakılma biçimleri de aynı oranda çeşitliydi. Belki de en alışılmadık olanı 1720'de Sultanın vergi ödemesi diyebileceğimiz bir uygulama olarak Kudüs'teki Kutsal Gömütlüğün kubbesi için gerekli onarımlara izin vermesi karşılığında, papadan 150 Müslümanın serbest bırakılmasını istemesiydi. İtalyan devletlerinden belli sayıda Müslüman temin edilmişti; sekiz kişi papalık devletinden, 22 kişi Cenova ve Toscana'dan, 40 kişi de Malta Tarikatından.[90]

18. yüzyıl boyunca gerçekleşen ya da sadece girişimde kalan köle gruplarına yönelik pek çok azat ve değiş tokuş fırsatının

88 ANP, *Marine* B 1 13, 21r-v, 2 ve 16 Haziran, 227r-229r, 9 Ekim 1717; *a.g.k.* 26, 33v-34r, 6 ve 8 Temmuz, 121v-122r, 14 Ağustos, 140r-v ve 143r-v, 18 ve 28 Temmuz 1718, *a.g.k.* 37, 341r-342r, 10 Kasım 1719; Plantet 1700-1833, 97-100, 4 Temmuz 1718.

89 ANP, *AE*, B1, *Correspondance consulaire*, Trablusgarb 4; Ahmed Karamanlı'nın mektubunun orijinali ve çevirisi: 4 Haziran, 4 Temmuz, 26 ve 29 Ağustos, 28 Eylül, 4 Ekim 1719; 9 Eylül 1720.

90 Rossi 1926, 86; ASRm, *Epistolario (Mektuplar)* 25, 28 Haziran 1720.

ortaya çıktığını görüyoruz. 1724 Temmuz'unda Civitavecchia'da bir "Türk papasso" bulunuyordu, "altmış yaşın üstünde ama oldukça genç görünen bir adamdı", bir değiş tokuş işlemini sonuca ulaştırmak için Fas'tan gelmişti, elinde referans mektupları yoktu, bunları yolculukta yitirmişti ama Fransız misyoner tarafından tanınmıştı. Varsayımsal özel görevli -Bisertalı Ahmed oğlu Ahmed Şerif olarak tanımlanmıştı, yani Fas kralının "izniyle" hareket eden bir Tunusluydu- papalık otoritelerine aşağıdaki koşulları önermişti:

> Her Türk köle için iki Hıristiyan köle verilecektir ama hakem kararıyla bu sayı daha az olabilir, herhangi bir özel sebep yoksa iki Türk köle için üç Hıristiyan köle verilecektir ya da başka şekilde de olabilecektir ama değiştirilecek Hıristiyan kölelerin sayısı her zaman Türklerinden fazla ya da en azından onlara eşit sayıda olacaktır.

Ayrıca Hıristiyanların papalık devletine bağlı yani papanın tebaası sayıldıkları belirtiliyordu, papanın ve tercih sırasıyla belirtilen diğer devletlerin anlaşmaya taraf olmaması durumunda; Livorno'da gerçekleştirilecek değiş tokuş ile özgür bırakılacak kölelere karşılık onların aileleri idareye bir Müslüman kürek mahkûmunun kefaret bedelini ödeyeceklerdi, ama bu anlaşma asla gerçekleşmemiş gibi görünüyor. Yine 1724 yılında bir başka Tunuslu aracının önerisi çok daha az dikkate alınmıştı, Magreb'deki capucin rahiplerin başı bu öneri üzerine aracı hakkında şunları bildirmişti:

> Adam yedi yıldır bu şehirde değil, karısı ve çocuklarının büyük bir yokluk içinde yaşıyor, kadın şimdiye kadar kocasından bir tek mektup bile almadı, adam bir serseri, kurnazın teki ve hile ve üçkâğıt işlerine çok yatkın.

Öte yandan Civitavecchia'da tutsak olan kürek mahkûmlarının akrabalarından hiçbiri bir Hıristiyan kölenin bedelini ödeyecek durumda değildi, aslında "öyle sefalet içindeler ki, yoksulluk çok nadiren sadece ekmekle karınlarını doyurmalarına izin vermekte".

Kendi kefaret bedelleri için pazarlık etmeye çalışan Civitavecchia'daki kürek mahkûmlarına papalık idaresi 1727 Aralık ayında eğer "San Felice'de Tunuslu korsanlarca köle yapılan Hıristiyanlarla değişim" aracılığıyla olmazsa özgürlük umudu taşıyamayacaklarını bildirmişti. Gerçekten de 2 Mayıs'ta Tunuslular Circeo'daki San Felice topraklarından 26 kişi kaçırmışlardı ve akrabaları sürekli onların özgürlüğü için baskı yapıyorlardı, bununla birlikte bu olay, iki yıl sonra Roma Tarikatı hesabına capucin Paolo Maria da Matelia tarafından mutlu bir biçimde sonuçlandırılan alışıldık bir kefaret bedeli uygulamasıyla gerçekleşmişti.[91]

Kalabalık bir köle grubunun özgürlüğe dönüşü sağlanmak istendiğinde de kölelerin değiştirilmesi düşünülürdü ve bazen bu gerçekleştirildi; çünkü para ile ödenecek bir kefaret bedeli oldukça yüksek bir miktara denk düşebiliyordu. 1727 yılında Provenza kıyılarında Cezayirlilerce yakalanan bir Cenova gemisinin mürettebatını özgürlüğe döndürebilmek için Cezayir Dayısı, bu konuda yetkisi olmadığını beyan ederek, uygulanabilir bir yol olarak değiş tokuş önermişti:

> O gemide bulunan Cenovalılar, Cenova'da bulunan Müslümanlarla adam adama değiştirilebilirler [...]. Her şey milis kuvvetlere bağlı olduğundan sorun ancak böyle çözülebilir, başka bir çözüm yolu yok.

Uzman aracılarca sabırla pazarlıkları yapılan bir dizi değiş tokuş sayesinde, gerçekten de Cenovalıların elindeki stratejik adacık Tabarca'nın, Tunus beyinin oğlunca 1741 Haziran'ında yönettiği baskında evlerinden alınıp götürülen 800 sakininin önemli bir bölümünü özgürlüğüne kavuşturmak mümkün olmuştu. İlk değiş tokuş 1750 yılında yaklaşık 120 Müslüman ve 60 Hıristiyanı kapsamıştı; ikincisi papa, Malta Tarikatı ve İmparator tarafından cömertçe teslim edilen Müslümanlar karşılığı 1753 sonbaharında olmuştu ve bir diğeri ise Civita-

91 PF, *Barbaria* 5, 23v-26r, 19 Temmuz; 41r-v, 2 Ekim 1724. ASRm, *Epistolario* 33, 17 Temmuz 1724; *a.g.k.* 34, 5 Temmuz 1724; *a.g.k.* 40, 1727, 8 Aralık; olay hakkında Bono 1964, 173 ve 298.

vecchia ve Livorno'da serbest bırakılan köleler karşılığı ertesi yıl gerçekleştirilmişti; 1753-54 yıllarında değiştirilen Müslümanların toplamını bilmiyoruz ama papa tarafından armağan edilenlerin ve kadırgaların hizmeti için yetersiz bulunup seçilenlerin bir listesine sahibiz. Büyük bir bölümü Tunuslu (başkentten, Biserta'dan, Sfax'dan) ama başka ülkelerden olanlar da serbest bırakılmış, hatta Doğu Akdenizliler de, isimleri dışında, lâkapları da belirtilmiş: Şakacı, Büyücü, Cellat, Aynasız. Bu değiş tokuştan şanslı çıkanlar özellikle Tabarcalılar olmuştu; gerçekten de kölelikte kalanların büyük bir bölümü 1756'da Cezayirliler kenti fethettiklerinde Tunus'tan götürülmüşler ve özgürlüğü elde ettikleri zaman da oldukça uzun bir süre beklemek zorunda kalmışlar.[92]

Talihsiz Tabarkalıların değiştirimi ister korsan diyelim, ister konvansiyonel diyelim doğrudan doğruya bir savaş olayından kaynaklanmıştı; bir Cezayir gemisinde ele geçirilen yüz kadar Müslümanın -daha fazla değillerse- başına da aynı şey gelmişti. Bu Cezayir gemisi Ekim 1755'te Montecristo ve Giglio adaları arasındaki sularda seyrederken papalık firkateyni *San Paolo* tarafından ele geçirilmişti. O dönemde Roma deniz kuvvetleri geçmişe göre kürek ve diğer yorucu işler için daha az kol gücüne gereksinim duyuyordu; bu nedenle Cezayir hükümetinin önerisi hemen kabul edilmişti: "Eşit güçte, durumda ve sayıda Hıristiyan ile değiş tokuş".[93]

Berberiler ve Türklere karşı sürekli düşmanlık üzerine kurulu İspanyol politikasına geleneksel olarak bağlı İtalyan devletleri de, 18. yüzyılın ortalarından itibaren onlarla barış ve ticaret anlaşmaları yapmışlardı; bu anlaşmaların içeriği neredeyse her zaman her iki taraftan da kölelerin değiştirilmesini ya da eşit bir kefaret bedeliyle serbest bırakılmalarını kolaylaştırma yükümlüğü içeriyordu. Napoli Krallığı ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki 7 Nisan 1740 tarihli anlaşmanın

92 Plantet 1700-1833; 135 (133-136), 1 Ağustos 1728; Manno 1827, 142-146, 175-177, 182-185; Luxoro 1977. Roma kadırgalarındaki Müslümanlar hakkında: ASRm, *Galere* 446, 27, 6 Ekim, 3, 4, 5 Aralık 1753.

93 Guglielmotti 1883, 178; ele geçirilmeleri hakkında 170-178.

XIV. maddesi sonraları başka yerlerde de izlenen bir örnek oluşturmuştu:

> Sırasıyla iki Sicilya Krallığı'nda ve Osmanlı İmparatorluğu'nda tutsak olarak bulunan her iki taraftan da köleler uygun ve makul miktarla adı geçen taraflarca serbest bırakılacaklar ya da değiştirileceklerdir; kefaret bedelleri ödenene ya da birbirleriyle değiştirilene kadar her iki taraf da, sahiplerinin onlara merhametle ve insani bir biçimde davranmalarını sağlayacaktır.

Burbon hanedanı hükümdarı Carlo'nun "Akdeniz" politikası çerçevesinde Magreb devletleriyle ilişkilere özel bir önem verildiği görülüyor, 1739 Mayıs'ından itibaren Trablusgarb'a yönelik diplomatik bir girişim başlatılır, 1740 sonlarında don Giacinto Voschi'nin üstlendiği görevle ertesi yılın Haziran'ında imzalanan barış, seyri sefer ve ticaret anlaşmasıyla bu ilişkiler doruk noktasına ulaşır. Köle sorunu hakkındaki XI.madde en çok tartışılan madde olur ve sonunda şöyle formüle edilir:

> Sırasıyla gerek iki Sicilya Krallığı'nda, gerekse Trablus beyi paşasında tutsak olarak bulunan her iki tarafın köleleri de, süre sınırlaması olmadan ve de bir kerede toplu olarak ya da her seferinde tek kişi olarak uygun görüldüğü şekilde, gençliklerine, yaşlılıklarına, kadınlıklarına bakılmadan dostça belirlenecek fiyatla, paşaca serbest bırakılacaklar ve sadece kalan masrafları ödeyeceklerdir ve alana da onları ülkelerine göndermek görevi düşecektir. Böylece anlaşmaya varılmıştır.

Napoli hükümdarı kadırgalarının hizmeti için satın alınan köleler arasında bazı Trablusgarblıların bulunması halinde "yürürlükteki barış uyarınca ya da başka itirazlarla geri verilmeleri konusundaki baskı ve hak talepleriyle" ilgili hiçbir şey yapamayacağını XVII. madde ile beyan etmişti. Anlaşma bunu öngörse de, uygulama böyle olmamıştı, daha doğrudan ve daha yaygın ilişkilerin bu maddeye ters düşmesi bazı kölelerin değiştirilmesini ve cömertçe serbest bırakılmasını kolaylaştırmıştı. Müslüman tarafında da aynı biçimde özgürlüklerini elde eden köleler olmuştu; 1743 Mayıs'ında Trablusgarb büyü-

kelçisi Mustafa beye vatana dönüşü sırasında armağan edilen üç köle böyle özgür kalmışlardı, aslında büyükelçinin bizzat kendisi bazı köleleri seçmişti, bu köleler arasında Braim Uldelech ve Amer Labas ilk sıralar da yer alıyorlardı.[94]

1745 Mayıs'ında Trablusgarb ile yenilenen barış anlaşması koşulları çerçevesinde azat edilmesi için Trablusgarb paşasının senelerce boşu boşuna uğraştığı Cezayirli reis Hacı Musa'nın serbest kalması yükümlülüğü de getirilmişti. Cezayir Dayısı da kendi reisi için güçlü baskılar yapmıştı, hatta kentteki misyonerlere ve Hıristiyan kölelere ağır kısıtlamalar bile getirmişti; ayrıca korku salan reisin hizmetindeki 55 yaşındaki bir başka Cezayirli de serbest bırakılmıştı, bu kişinin lehine bir "dilekçe" ile müdahale edilmişti; bu anlaşmaya yetersiz (bazıları çok yaşlı, kimi topal, kimi çolak) sekiz kürek mahkûmu da eklenmişti.

Serbest bırakılan bu köleler ve onlarla birlikte yeni anlaşma çerçevesince ön görülen bin salme* mısır ve 1400 salme arpa Trablusgarb'a gitmek üzere gemiye yüklendikleri sırada, onlara yetersiz on iki Müslüman daha eklenmişti. Don Giacinto Voschi onları Trablusgarb'da ya da Tunus'ta Napoli krallığının uyruğundakilerle -özellikle kadınlar, çocuklar ve rahipler- değiştirmek zorundaydı ve ayrıca Cezayir'de bulunan İspanyol subay Pietro Tacon'un özgürlüğünü elde etmesi ve Trinitari Tarikatından pederlerin hastanesinin önceki haline getirilmesini sağlaması gerekiyordu.

Toscana Büyük Dükü ve Osmanlı İmparatorluğu arasında 1727 tarihinde imzalanan barış anlaşması -anlaşma için aracı olarak gönderilen Penckler'in görüşmeler sırasında vaat ettiği gibi- Osmanlı himayesinde ya da onların uyruğunda olan kölelerin geri verilmesini öngörüyordu. Toplam 250 kişi arasında bu durumda olan 44 kişi vardı (din değiştiren 5 kişi hesaba katılmıyordu), Habsburg imparatorunun "müfettişi" ola-

---

94 Giustiniani 1804, 268 (259-281) ve 341; Epifanio 1911-1912, 438-443; Filesi 1983, özellikle 37-39 ve 60-62; ASNa, *Esteri* 4175, Mustafa Beyin Hacı Musa lehine duruma müdahalesi ve diğer olaylar.

(*) İtalya'da çeşitli yörelerde kullanılan ve değeri 70 ile 300 litre arasında değişen ölçü birimi.

rak Osmanlı başkentine 1748 yılında gönderilen Sienalı Carlo Antonio Stendardi'ye "büyük bir hoşnutluk ve doğrulukla yapılan gizli işleri" dikkatlice yerine getirme ve özgürlükleri verilen Müslümanları vatanlarına ulaştırma dışında "adı geçen saraya çeşitli hediyeler" götürme görevi de verilmişti.[95]

18. yüzyılın son çeyreğinde Fas sultanı Seydi Muhammed bin Abdullah'ın yeni fikirlerden etkilenmesi ve insani duyguları Akdeniz'in kıyı ülkelerinde kölelik açısından da anlamlı bir etki yapmıştı. 1777'de Faslı bir büyükelçi Fransız hükümetine -ve onun aracılığıyla diğer Avrupa hükümetlerine- şu noktalarda uzlaşma önermişti: Savaş tutsakları bir yıldan fazla bir süre köle olarak kalmamalı; Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasındaki değişim adam adama yapılmalı ve taraflardan birinden daha fazla köle varsa, bunların her biri için yüz reali ödenmeli. Bu öneriler temelinde Fas hükümdarı Avrupa'da tutsak olan kölelerin özgürlüğü için daha önce alıntı yaptığımız İspanyol tarihçinin ifadesiyle "genel bir taarruza" başlamıştı. Sultan Paris'ten sonra Akdeniz ticaretiyle en fazla ilgilenen Avrupa ülkelerinin başkentlerine büyükelçiler göndermişti, bunların arasında Tangeri yöneticisi Abd el Malik de vardı ve İtalya'ya gönderilmişti: Floransa'da Büyük Dük ile bir anlaşma imzaladı ve 60 Faslı serbest bırakıldı. Fas'ın diplomatik girişimi 1781'de de sürdü, Cenova'da 232 ve Napoli'de 285 Müslümanın serbest bırakılması sağlandı.

Cenova da, Fas sultanının bu girişimini bir süredir Fas'ta iyi ilişkiler kuran ve sultanla da iyi ilişkiler için de olan Cenovalı tüccar Viale markisinin teşvikiyle de iyi niyetle karşıladı. On iki kölenin iade edilmesi cumhuriyetin Fas sultanına yaptığı bir iyi niyet hareketiydi, Fas sultanının barış anlaşmaları uyarınca diğer Magreb ülkeleriyle, özellikle de Cezayir ile iyi ilişkiler kurulmasına yardım edebileceği düşünülüyordu, böylece

95 *A.g.k.* 4413: *Relazione sul risentimento del Bassa algerino per il rifiuto del re di Napoli di liberare Agi Mossa* (s.l., s.d.); Voschi'ye mektup, 13 Haziran; "yetersizlerle ilgili) ikinci not, 16 Haziran 1745. Üç Trablusgarblının serbest bırakılması: *a.g.k.* 3055, 1746; Filesi 1983, 77; Bono Ballatori 1985; Piazza 1983, 92; Bono 1965, 252. Schipa 1923, 223: 1752'de Osmanlı elçisi bir reisin serbest bırakılmasını sağlar.

her iki taraftan da kölelerin serbest bırakılması, ticari faaliyetlerin daha yoğun bir biçimde yürütülmesini sağlanabilirdi.

Gerçekten de 1782 yılında Faslı iki temsilci her şeyden önce ya karşılıksız ya da fidye karşılığı Berberi kürek mahkûmlarının serbest bırakılmasını takip göreviyle Cenova'ya gelmişlerdi. Bununla birlikte 1783'ün Mart ve Mayıs ayları arasında Tunus'a giden özel görevlilerden birinin yolculuğu sonuçsuz kalmıştı. Öte yandan cumhuriyet artık iki diplomatın pahalı misafirliklerinden yorulduğu ve onların ülkelerine dönmek üzere yola çıkmalarından memnun kalacağı için, değiştirilmelerini sağlayamadığı 18 Tunuslu köleyi onlara armağan olarak vermişti. Artık görece bir köle bolluğu vardı ve açıkçası onların barınma ve iaşe giderlerinden tasarruf etmek daha uygundu.[96]

Sardinya kral naipliği de, Magreb'de tutulan kendi uyruğundaki insanların özgürlüklerini sağlama niyetiyle köle değişimleri önermişti, kısmen daha geniş bir diplomatik sürece bağlı uzun ve karmaşık olaylar sayesinde de olsa köle değişimleri belli bir sonuca vardırılmıştı. 1791 yılında grup halinde köle değiştirilmesinden önce bir ya da birkaç kişinin takası gerçekleştirilmişti. 1780 yılında iki Tunusluya karşılık Castelsardolu bir yurttaş özgürlüğünü yeniden elde etmişti; eylül ayında Tunus beyinin bu hareketi değerlendirmesi ve bir biçimde karşılığını vermesi umuduyla altı Müslüman daha geri verilmişti. Bu girişimi desteklemesine rağmen "yine de pek yarar sağlamayacağını" düşünen Sardinya krallığının Tunus'taki konsolosluk temsilcisi A.M. Gorgoglione şunları söylüyordu:

> Bu Beye Siz Saygıdeğer Majestelerinin mektubuyla birlikte bana gönderilen altı Berberi köleyi sundum, bana öyle geliyor ki, onları gönderen kişiye cömertçe bir davranış göstermeleri mümkün değil. Köleler büyük bir memnuniyet gösterilerek kabul edildiler ama (bu insanlar tarafından gerçekten bilinmeyen bir meziyet olan) cömertliğe karşı cömertlikle davranı-

96 Lourido 1972; Boudard 1960, 145-153; Nallino 1945-46, 58-60; De Leone 1963, 69. 1780'de yakalanan 58 Cezayirlinin hemen salıverilmesi hakkında: Giacchero 1970, 175-180.

lacağına dair en küçük bir iz bile sezemedim ama bu davranış belki böyle bir şey sağlayabilir, gizlice ya da açıkça böyle bir meziyeti ortaya çıkarabilir.

Bardo Ali Bey'in sarayından teşekkür dışında başka bir karşılık verilmemiş gibi görünüyor.[97]

Çok daha uzun başka bir öykü iki Fas büyükelçisini İstanbul'dan vatanlarına geri götüren bir Ragusa gemisinin 8 Kasım 1786'da sürpriz bir biçimde Cagliari limanına gelmesi ile başlar. Vali büyükelçilerle kişisel olarak ilgilenip saygı ve hürmetle davranarak ve konaklamalarını kolaylaştırarak nazik bir ilişki sürdürmeye çalışır; niyeti Fas sultanının Tunus ve Cezayir hükümetleri lehinde değiş tokuş ya da fidye aracılığıyla, Berberi topraklarındaki Sardinyalı kölelerin özgürlüğünü kolaylaştırmak için müdahalesini sağlamaktır; iyi niyetinin göstergesi olarak vali iki genç Magrebli köleyi serbest bırakır. Öte yandan büyükelçilerin başka Müslümanların azatlarını istemelerinden korkulur ve genel valinin "Kraliyete ait kölelere" müdahale edemeyeceğine inandırılmaya çalışılır.

Büyükelçilerin Cagliari'de kalışları rahat ve hoş bir hale getirilmeye çalışılırken onlara "ülkenin sağlayabileceği düzeydeki ve hoşlarına gidebilecek eğlenceler" bulunmaya çalışılır. Onlara verilen bir belgede başka şeylerin yanı sıra şunlar yer almaktadır:

> Yüce Majesteleri Sardinya kralının kendi uyruğundaki tüm kölelerin geri verilmesini sağlaması konusunda göstereceği çaba için Fas Kralına sonsuz şükranlarının kanıtı olarak, Sayın Genel Vali şimdiye kadar adı geçen büyükelçilere aynı şeyi yapma konusunda teminat verir ve Yüce Majesteleri Fas Kralına Cagliari'de müebbet hapiste bulunan tüm Müslüman kölelere aynı muamelenin yapılacağını bildirir.

Fas hükümdarına yazılan bir mektupta pek çok ayrıntıyla "acılar içinde kölelik konumunda bulunan iki milletin zavallı

97 ASCa, *Segretario di Stato*, serie 2.a 2030, 10 Nisan, 15 ve 18 Eylül; transkripsiyon için Maria Bonaria Lai'ye minnettarım.

insanları için çok avantajlı bir iş olacak" genel bir değiş tokuş olasılığı üzerinde tartışılıyordu. Büyükelçiler vatanlarına dönmüşlerdi ama Sultan Tunus ya da Cezayir'e birkaç gezi yapmış olsa da, bunlardan hiçbir etkili sonuç elde edilememişti; bu yüzden başkaları aracılığıyla ve başka biçimlerle iş görülmeye çalışılmıştı, bu arada yirmi kadarı Tunus'ta ve pek azı Cezayir'de bulunan Sardinyalı köleler doğal olarak kendi özgürlükleri için baskı yapmayı sürdürüyorlardı. Bazı fidye ödemeleri ve değişimler, pek çok kez karışıklık ve çatışmalar olmaksızın (genellikle bir Hıristiyana karşılık iki Müslüman) teker teker meydana gelmişti.

1788 ilkbaharında bir yıl önce yakalanan iki Bisertalının Franceso Lai ile değiştirilmesi konusunda anlaşılmıştı, bununla birlikte belki de uzun bürokratik prosedürlerden sıkılmış olduklarından Müslümanlar aralarında bir de reisin bulunduğu altı dindaşlarıyla 1789 Şubat'ında kaçmışlardı. Kaçış eylemini yaptıkları sırada zaten özgür olduklarının beyan edildiğini ileri sürmek boşuna olmuştu; Tunus hükümeti bir miktar para ya da kaçanların yerine başka iki köle istiyordu ve gerçekten de temmuzda başka iki Bisertalı serbest bırakılmıştı.

Zorluklar ve engeller uzun süre bir değiş tokuş pazarlığıyla ilgili her girişimi durdurmuşlardı: Sardinya hükümeti Tunus'tan 1787 yılında gelen altı Sardinyalının 29 Müslüman ile değiştirilmesi önerisini kesinlikle kabul edemezdi; iki kişiye bir kişilik bir değişime hazırdılar ama bu konuda çok fazla ikna olmamışlardı çünkü bu arada 1789 ve 90 arasında tüccar Conton 65 Müslümanı blok halinde satın almak için bir öneri sunmuştu ve bir başka öneri de Malta'nın büyük üstadından gelmişti, bununla birlikte Sardinya idaresi ve alıcı ortak bir noktada anlaşmaya varamamışlardı.

Tunus ile yapılan müzakereler çok yavaş ilerlemişti, bu arada bir Fas büyükelçisinin Cagliari'den yeniden geçişi daha uygun bazı çözümler için umutları yenilemişti. 1790 yılında yirmi yaşındaki bir Cagliarilinin iki Müslüman ile değiştirilmesi ile ilgili girişim, değiştirilecek Müslümanların yerine sonradan başkalarını geçirildiğinden çıkmaza girmişti bu olayla ilgili

olarak şöyle bir saptama yapılmıştı: "Benzer başka kanıtlara da dayanarak, Müslümanların akla yatkın hiçbir faydası olmaksızın kendi isimlerini ve vatanlarını yanlış bildirmek konusunda gösterdikleri inatçılığın belgeleri tahrif ettiği ya sahte belge düzenlenmesine neden olduğu bilinmektedir". En sonunda 1791 Ocak ayında genel bir değişim anlaşmasına varılmıştı, her Hıristiyan için dört Müslüman verilecekti. Haziran ayında Berberiler bir Fransız gemisine bindirilmişlerdi, onlar Magreb'e vardıklarında hâlâ tutsak olarak bulunan 16 Sardinyalı serbest bırakılmıştı.

Oysa Cezayir krallığıyla hiçbir değiş tokuş girişimi sonuçlandırılamamıştı; 1791 yılında Sardinya valisi saraya yaptığı bir bildirimde Cezayir hükümetinin bu uygulamaya yanaşmadığını bildirmişti. 1754 yılında misyoner bir kaynak tam aksini söylüyordu, Dayının "uyruğundakileri çok sevdiğinden kefaret bedeli ödemelerini kabul etmediğini ama Hıristiyan kölelerin Cezayirli Türklerle değiştirilmesini istediğini" belirtiyordu.[98]

Fransız devriminin ve Napolyon savaşlarının ardından kıta ve Akdeniz Avrupa'sının alt üst olması Müslüman ülkelerle, özellikle Magreb ülkeleriyle ilişkilerde de hissedilir etkiler yaratmıştı. Magrebliler korsan etkinliğine daha elverişli koşullarla ve daha aktif olarak yeniden başlamamışlardı. Öte yandan 18. yüzyılın ortalarından itibaren kadırga kullanımının terk edilişi kölelerden kürekçi olarak yararlanma gereksinimini ortadan kaldırmış ve bunun sonucunda tek tek bireyler ve grupların daha kolay azat edilir olmuştu.

Liguria Cumhuriyeti'nin hâlâ elinde bulunan Cezayir ve Tunusluları (toplam 68 kişi) serbest bırakması o dönemde aldığı tedbirler arasında yer alır ve tedbir söz konusu tarihsel bağlama yerleşir. "Büyük şaşkınlık" yaşayan Magrebliler 14 Temmuz 1797'de Bastille'in alınışının yıldönümü için yapılan kutlamalar sırasında serbest bırakılmışlardı. Kalabalık halk gruplarının Andrea ve Gian Andrea Doria'nın heykellerinin yerle bir ettikleri o günün canlı bir tasvirinde tüm kölelerin "özgür-

98 1791 yılına kadar olan tüm olaylar için: Pinna 1926; Filesi 1973, 862, 6 Mayıs 1754.

lüğe saygı göstermeye davet edildiği, bu arada herkesi saran kardeşlik adına, şaşkınlıklar içinde bu adamların büyük saygı gördüğü ve büyük bir bölümünü oldukça ilerlemiş yaşı engellemese dans edip, hoplayıp sıçrayacağı, çığlıklar atacağı ve herkesi kaplayan bu sevinç içinde Yaşasın Napolyon diye bağırabilecekleri" söylenmektedir.

Kölelerin azat edilmesi aristokratik San Giorgio cumhuriyetinin yerine geçen devrimci cumhuriyetin "özgürlük ve eşitlik" ilkeleriyle uyum içindeydi ve ayrıca bu davranışın "Berber güçlerle kalıcı bir barışı" kolaylaştıracağı ümidi ediliyordu, böylece Cenova ticari deniz seferlerinin güvenliğini garanti altına alınabilecekti. Barış için Bonapart'ın müdahalesine de güvenilmişti; Bununla birlikte cumhuriyetin kararı Magreb hükümetlerinde hiçbir etki yaratmamıştı: Liguria uyruğundaki hiç kimse değiş tokuş aracılığıyla özgür bırakılmamıştı ve bu ülkelerle ticari ve politik ilişkilerde hiçbir gelişme kaydedilmemişti.

Cenova'da olduğu gibi Livorno'da da ve başka yerlerde de Fransız devrimci birliklerinin gelişi son Müslümanların özgürlüklerini sağlamıştı. 26 Mayıs 1789 tarihli bir emirde general Bonapart "ordusunun ulaştığı tüm limanlarda, orada bulunmakta olan tüm Berberi köleleri özgürlüklerine kavuşturduğunu" anımsatmıştı. Stefano Şövalyelerinin limanında daha önce 13 Cezayirli özgürlüklerini elde etmişlerdi ve daha sonra general Miollis boşu boşuna belediye yetkililerini Büyük Dük Ferdinand'ı ayaklarının dibinde zincire vurulmuş dört köle ile gösteren heykeli kırmaya ve o "tiranlık anıtını" dört Müslümanın zincirlerini kırdığı bir özgürlük heykeliyle değiştirmeye davet etmişti.[99]

Yeni yüzyılın ilk yıllarında başka köle değişimlerinden tekrar söz edilmeye başlanmıştı ama sadece bazı olaylarda olum-

99 Vitale 1955, 488; Giacchero 1970, 191-192; Boudard 1960, 154-156. Napoleone 1798, 161 çok net olmayan bir biçimde Guglielmotti 1884, 108'de alıntılanır; Plantet 1700-1833, 467-468, 28 Eylül 1797, 421-424; 1792 Ocak ayında Cezayir Cenova'da bulunan Ali reisin serbest bırakılması için Fransa'ya baskı yaptı; Pera 1888, 450, 24 Nisan 1799.

lu bir sonuca varılmıştı. Napoli krallığı Tunus beyi ile bir değişim için görüşmelere başlamıştı, bu görüşmelerde becerikli Hollanda konsolosu Anthoni Nyssen aracılık etmişti. 1802 Şubat'ındaki ilk girişimlerde Tunus hükümdarı aslında "bu işi önemsemiyormuş ve bu değişimi yapmak istemiyormuş, köleye ihtiyacı varmış" gibi bir hava takınmıştı ve işte bu yüzden "yetenekli pek çok Hıristiyandan yoksun kalmak" istemiyordu. Bununla birlikte Nyssen onu şu değerlendirmelerle ikna etmeyi başarmıştı: Yeniçerilerine kadersiz bir biçimde Hıristiyanların ellerine düşmüş olmalarının yarattığı talihsizlik için endişelendiğini göstermek iyi olurdu. Bey sadece iki Hıristiyana karşılık beş Müslüman istemekle kalmıyordu, bu zaten artık uygulamaya girmiş bir ilkeydi ama takası sadece kendi uyruğundakilerle sınırlama konusunda çok ısrarlıydı. Temmuz ayında ona, aralarında başka Berberi krallıkların uyruğunda olanlarında bulunduğu 31 Türk sunulduğunda şöyle yanıt vermişti:

> Ben, başka krallıkların uyruğunda olanları değil, kendi uyruğumdakileri, benim bayrağım altındayken ya da benim ganimetlerim arasında yakalananları istemiştim, doğru onlar da Müslüman ama ben öncelikler kendi uyruğumdakilere merhamet göstermek ve yapabildiklerimi onlar için yapmak istiyorum, öncelikli görevim bu olacak, aynı şeyi diğerleri için yapıp yapamayacağımı ya da bunu isteyip istemediğimi daha sonra düşüneceğim [...] Yani şimdi bana gönderilen Cezayirlileri ve Trablusluları istemiyorum ve onları kesinlikle alamam.

Özgür bırakılan Müslümanların kötü nitelikli yani "işe yaramaz, hastalıklı, sakat, sağır, yaşlı" olmalarını da eleştirmişti; sonunda 22 Tunusluya karşılık serbest bırakılacak Hıristiyanların sayısı dokuza düşmüştü ve üstelik onları da aynı ölçütlerle seçmekle tehdit etmişti. Bütün bir tartışmalara rağmen ekimde bir başka değiş tokuş gerçekleşmişti: 34 Napolilinin bırakılması sayesinde 88 Müslüman özgürlüklerine kavuşmuştu.

Yine aynı aylarda konsolos Nyssen, Tunuslular ve Sicilya krallığı uyruğundakiler arasında bir değiş tokuş için benzer bir girişimi olumlu bir biçimde sonuçlandırmıştı: Ekimde on iki Müslümanın Tunus'a varışı, Tutsakların Kurtuluşu isimli Sicilya hayır kurumu tarafından tespit edilen iki kadının ve üç adamın özgür bırakılmasını sağlamıştı. Napoli tarafından bir grup Doğu Akdenizlinin değişimi de önerilmişti ama bu kişiler için bey bir Hıristiyana karşılık üç Müslüman oranında ısrar etmişti ve bu şarta boyun eğilmişti ve 1803 Nisan ortalarında 24 Doğu Akdenizli dört Tunuslu ile birlikte Tunus'ta karaya çıkmıştı. Bir değiş tokuşun güçlükleri sadece o ya da bu tarafın kölelerinin belirgin özellikleri ya da oranlarında uyuşmaktan ibaret değildi, zorluk özellikle değiştirilecek bireylerin seçiminden kaynaklanıyordu: Hıristiyan aracının elinde -sözünü ettiğimiz olayda konsolos Nyssen- öncelik ve tercih sırası içeren bir liste bulunuyordu ama pek çok olayda bazı kölelerinden yoksun kalmak istemeyen ve yerlerine başkalarını serbest bırakmak isteyen beyin isteklerine ters düşen durumlar ortaya çıkıyordu.[100]

1803 yılında hâlâ Sardinya'da bulunan Müslüman köleler o zamanlar hâlâ Tunus'ta tutulmakta olan San Pietro adacığının sakinleriyle takas edilerek vatanlarına dönebildiler. Onların dramı beş yıl önce başlamıştı ve bu takasla kesin bir sonuca ulaştı.

2 Eylül 1798 gecesi bin kadar Tunuslu adada karaya çıktı ve neredeyse tüm nüfus olan dokuz yüz kişiyi alıp götürdüler; büyük bir bölümü kadın ve çocuklardan oluşuyordu; bu Berberi baskınlarının en uğursuzlarından ve sonuncularından biri olmuştu. Tunus beyi hemen fidye için bir anlaşma olanağı aradı ve talihsiz adalıların kaderi için duruma müdahale eden Sardinya da kefaret bedeli uygulamasına razıydı, çeşitli yerlerden cömert mali katkılar geldi. 1799 Haziran'ında bir anlaşmaya varıldı; 6. madde Cagliari'de tutulan 22 Müslümanın serbest bırakılmasını öngörüyordu, "masrafları Sardinya yöne-

100 Riggio 1947, 5, 11 ve 15: Nyssen'in mektupları 14 Nisan, 11 Temmuz ve 15 Ekim 1802.

timince karşılanarak özgür olarak Tunus'a gönderileceklerdi. Ayrıca şu koşullarda anlaşılmıştı:

> Anlaşılan fidye borcunun tamamı ödenene kadar başka köleler Sardinya'da tutsaklığa düşerse bunlar da serbest bırakılacak, geçmişte uygulandığı gibi yukarıda belirtilen borçtan her biri için 60 zecchini düşülecek.

Bu sonuncular için yolculuk harcamaları beyin yükümlülüğünde olacaktı. Sardinya idaresi değiştirilen Müslümanlar için adam başı yaklaşık on scudi harcamayla yeni elbiseler -"iç çamaşırlar, pantolon, bere, ayakkabı"- sağlamıştı. Anlaşma zaten yoluna girmiş ve yapılmak üzereymiş gibi görünse de gerçekleşmesi ve onaylanmasını yerel ve uluslararası düzeydeki zorluklar ve karışıklıklar engellemişti; bir belge talihsiz adalıların neredeyse üç yıl boyunca unutulmuş gibi göründüklerini kanıtlıyor. Sadece general Bonapart'ın enerjik bir müdahalesi müzakerelerin tekrar başlamasına izin vermişti; yeni anlaşma 1803 Haziran'ında Sardinya'daki Müslümanların "adam adama" değişimini ve diğer Hıristiyanların her biri için (toplam 755 kadar) adam başı 500 piazze bir fidye bedelini öngörmüştü, bu bedel başlangıçta istenen rakamlara göre oldukça indirilmişti.[101]

Bin sekiz yüzlerin ilk yıllarında korsan savaşı ve sonucunda ortaya çıkan köle yakalaması özellikle Berber tarafında bir canlanma ve hareketlilik ortaya çıkarmıştı. Bununla birlikte Hıristiyanlar ve Müslümanlar kendi din kardeşlerinin özgürlüklerini yeniden elde etmeleri için takas işlemleri gerçekleştirmeye daha yatkın hale gelmişlerdi. Sicilya'da tutulan Müslümanlar da konsolos Nyssen tarafından yürütülen uzun müzakereler sonucunda 1806 Ağustos'unda tamamlanan bir takas anlaşmasından yararlanmışlardı. Sicilya tarafından girişim, 71 Müslüman sunan Fidye Hayır Kurumunca hızlandırılmıştı. Kral Ferdinand'ın cömertliği altmış sekiz kişinin elde edilme-

101 Imeroni 1935, 590-591 anlaşma metniyle (21 Haziran 1799); Pontieri 1934, Kleyntijens 1937, Grandchamp 1943, 122-129; Bono 1960'da bir sentez ve Bono 1964, 326-332.

sini sağlamıştı; bunların büyük bir bölümü kısa bir süre önce Sicilya deniz kuvvetlerince yakalanmışlardı, Messina ve Augusta kalelerinde tutulmuşlardı. Pantelleria'da mola için karaya çıkan beş kişi hemen yakalanmış ve bir o kadarı da Licata sahilinde karaya oturmuştu. Ayrıca bir Trapanilinin Tunus'tan bazı arkadaşlarıyla birlikte kaçarken yanında getirdiği ve hediye ettiği üç kişi vardı. Değiş tokuş anlaşması, ilk zamanlar bey her Sicilyalı için üç Tunuslu istemiş olsa da, "her zaman yapıldığı gibi" ifadesiyle iki Hıristiyana karşılık beş Müslüman oranında olmuştu.

1806 Ekim'iyle sonraki Ocak arasında gerçekleşen değiş tokuş 71 Müslüman ve 33 Hıristiyana özgürlüklerini geri vermişti (dördüne bey özgürlüklerini vererek diğerlerinin arasına katılmaları sağlamıştı).

18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl otuzlu yılları arasında Magreb devletlerinin İtalyan devletlerle imzaladıkları barış ve ateşkes anlaşmalarının uygulanması da Müslüman kölelere özgürlük vermişti. Bu anlaşmalar, tarafların her ikisinin de korsan etkinliğini ve bunun sonucunda şu ya da bu tarafın uyruğundakilerin köle haline getirilmesini sonlandırma yükümlülüğü getirmişlerdi. Örneğin, 21 Haziran 1799 tarihinde Tunus ve iki Sicilya krallığı arasında yapılan ateşkesin 12. maddesi şöyle diyordu:

> Şimdi ve bundan sonra yük gemisi ya da Sicilya uyruğundan olanları yakalayacak ya da yakalamış olan her Tunus gemisi onları tüm yükleriyle birlikte hemen serbest bırakacak ve aynı şey Sicilyalılarca yakalanmış ve yakalanacak olan Tunuslular için de uygulanacak.

1816 Nisan'ında Trablusgarb paşasınca yine aynı İki Sicilya krallığı lehine Lord Exmouth ile yapılan anlaşma uyarınca ekimde Siracusa'da oturan üç Trablusgarblı serbest bırakılmıştı.[102]

---

102 *A.g.k.* 306-307 (1806); Rousseau 1864, 535-536; Trablusgarb Tarih Arşivi, Trablusgarb, *Consolato del Regno delle Due Sicilie*, 10 Temmuz ve 22 Ekim 1816.

Hıristiyan ellerine düşen Müslüman kölelerin özgürlüklerinin geri verilmesi lehine Venedik Hükümetince üstlenilen rol ve tutum ayrı bir bölümde ele alınmayı gerektiriyor. Kuşkusuz Büyük Türk ile açık düşmanlık ve çatışma dönemlerinde kesintiye uğrayan Venediklilerin genel tavrı bu konudaki baskın çıkarına göre belirleniyordu: Bu da Cumhuriyetin Osmanlı İmparatorluğu'yla kendi avantajlı ilişkilerini yürütmenin koşulu olarak ikili ilişkilerin korunması ve sağlamlaştırılmasına öncelik vermesine neden oluyordu.

Korsan savaşı ve Akdeniz'de kölelik konusunda Venedik politikası ve bu konudaki genel tutumu, Alberto Tenenti'nin cesur ve öncü çalışmalarından sonra daha geniş kapsamlı başka araştırmalar yapmaya değebilir, aslında bu konuda ulaşılabilecek pek çok belge var.

Köle yapılan Müslümanların serbest bırakılmasıyla ilgili bazı önemli bilgiler ve bazı genel çerçeveler ilk araştırmada elde edilmiştir. Başka Avrupa devletleri için olduğu gibi Venedik için de Türk imparatorluğu ile yapılan her anlaşma hemen ya da belli bir süre sonra, savaş tutsaklarının ve diğer kölelerin geri verilmesini gerektiriyordu. 1503 barışını sultanın bir elçisine bir önceki ağustos Santa Maura'da yakalanan "Türk" kölelerin teslim edilmesi izlemiştir; 1504 Mart'ında 30 kadar özel şahsın mülkiyetinde bulunan 54 köle geri verilmiştir, diğerleri kalmıştır.[103]

7 Mart 1573 anlaşmasıyla, neredeyse hıyanet ile İnebahtı galibi Kutsal İttifakı terk eden Venedik Türk İmparatorluğu'yla karşılıklı anlayış ve tarafsızlık ilişkisini yeniden tesis etti. Tutsaklar hakkında anlaşma şunları öngörüyordu: kamu mülkiyetindekilerin hepsinin özgür bırakılması ve özel şahısların elindekiler için fidye uygulamalarının başlatılması. Ama önemli tutsaklar karşılıklı olarak genel iadenin dışında bırakılmışlar-

103 *Documenti Turchi* 1454-1837, 31, n.112, 29 Ekim 1503; 39, n. 143, Mart 1504; 42, n.155, 1504'ün Haziran ve Eylül ayları arası; Pedani 1994, 117 ve 119.

dı: Adam adama gerçekleşecek özel değiş tokuşlar için pazarlıklar yapılacaktı. Hıristiyanlar hakkında "Büyük Hükümdarın köleleri oldukları için takas dışında başka hiçbir yoldan özgür olma ümitleri olmadığı"yazılmıştı. Müslüman tutsaklar, Venediklilerin de katıldığı ve onayladığı bir anlaşma uyarınca papaya teslim edilmişlerdi. Venedik-Türk barışından sonra tutsakların geri verilmesine başlandı: Böylece 25 Müslüman, uygun düzenlemeler ve tedbirlerle 1573 Haziran'ında İstanbul yolunu tuttular. Geri verilme ve değiş tokuş girişimleri genellikle "Castelnuovo kalesinde tutsak olan" Mahmud Ağa'nın olayında olduğu gibi birbirlerine girift bir şekilde karışmışlar.

Öte yandan, barış anlaşmalarına sadık kalma zorunluluğu olmadığında ve üstelik cömertçe köleleri geri vermek ya da değiştirmek için uygun nedenler olmasa da, Venedikliler tutsak köleleri ellerinden çıkarmakta tereddüt etmemişlerdi. Örneğin bir reis 1568'in Mayıs'ında "Bizim devletimizin çok önemli ilişkileri bunu gerektirdiği için" ifadesiyle serbest bırakılmıştı; suçlama ve itiraz risklerinden kaçınmak için bu işlemin "çok fazla tedbirle, uygun ve gizli bir biçimde" sürdürülmesi önemliydi, bu benzer durumlarda kullanılan resmi bir ifadeydi.[104]

Venedikliler Papa XIII. Gregorio'nun istediği ve 1575'te gerçekleşen büyük takasın müzakerelerini ve uygulanmasını dikkatle izlemişlerdi. Sultana "Magreb'de ele geçirilenlere karşılık Roma'daki Türklerin verilmesiyle ilgili hiçbir uygulama olmayacağını" önceden bildirmişlerdi, değişimi istenen Hıristiyanlar Tunus ve Goletta kalelerin geri alınması sırasında tutsak edilenlerdi; olay bu biçimde gelişmişti ama olumlu gelişmeler pek çok Venedikliyi de kapsamıştı. Venedik ve Osman İmparatorluğu arasındaki iyi ilişkileri koruma isteğiyle her iki taraf da pek çok kez özgürleştirme ya da köle değiş tokuş uygulamalarını dikkatli bir biçimde göz önüne almış ve değerlendirmişti.

104 ASVe, *Costantinopoli* 4, 44r-v, 9 Haziran 1573; 60r, 16 Eylül 1573; Pedani 1994, 167-168; Preto 1994, 331 (1568).

1581 yılında Venedik hükümeti büyük çabalarla Zaccara denilen Türk bir köle kadını arayıp bulmuştu, bu kadın Francesco Querini'nin elindeydi ve cumhuriyetin dostça davranışını göstermek ve "Antivari ve Dulcigno'da yakalanan bizim zavallı sekiz askerimizin özgürlüğünü sağlamak" için bu fırsattan yararlanmaya çalışılarak onu İstanbul'daki Venedik elçisine, sultana "divan huzurunda" teslim etmesi için göndermişlerdi. Bu olaydan iki yıl sonra yaşanan bir örnek daha: "üçüncü vezir" Mehmed Paşa" ve onun karısı sultanın isteğini yerine getirmek için Venedikliler 1583 Mayıs'ında "onları ödüllendirmek arzusunda olduğumuz için bizim kadırgalarımızda köle olarak bulunduğunu söyledikleri" Gelibolulu Memed'i serbest bırakmaya hazırdılar. Herhangi bir Türk kumandanı memnun etmek niyeti Venediklileri Türkleri serbest bırakmaya yönlendiren en önemli etkendi, ama yine de bir değiş tokuş uygulamasının daha uygun olacağını düşündükleri olaylar da eksik olmuyordu: Memi'nin olayında da böyle olmuştu, 50 yaşın üstünde "pek de önemli olmayan" biriydi, soylu Bondumier'in kadırgasında köle olarak bulunuyordu, onun 1588 yılında serbest bırakılması sayesinde otuz beş yaşındaki "sağlıklı, iyi bir denizci ve bombacı" olan bir Venedikli yeniden özgür olabilmişti.[105]

Venedikli sorumlular kadırgalarında "Türk" bulunması durumunda bazen buna çok şaşırmış numarası yapıyorlardı; Aurelio Bragadin'in kadırgasında kürekte olan "Hüseyin oğlu" Abdi'nin kaderiyle 1604 yılında sultanın hazinedarı ilgilenmişti, onun "nasıl olup da orada köle olarak bulunduğu" sorusuna ilgili kişi bir kadırgadan diğerine geçişiyle ilgili bir dizi hareketli öyküyle yanıt vermişti. "Çeşitli makul sebeplerle köle kalması uygun olmadığından" bu kişinin serbest bırakılmasına karar

105 ASVe, *Costantinopoli* 4, 99r, 28 Ekim 1574; anlaşma hakkında bilgiler *a.g.k.*, 110r-v, 28 Mart 1575 ve *Costantinopoli* 5, 13v-14r, 9 Temmuz 1575; *a.g.k.*, 91r-92r, 25 Mart 1578; *Costantinopoli* 6, 18r-v ve 32v-33r, 5 Mart ve 25 Haziran 1581; 131v-132v, 14 Mayıs 1583; bir başka serbest bırakma *a.g.k.*, 144r-145r, 4 Ekim 1583; *Costantinopoli* 7, 153v-154r, 17 Kasım 1588. 1583 yılında para karşılığı bir kefaret uygulaması: Vatin 1992, 387; 1591 yılında bir grup kölenin iadesi: *Documenti Turchi* 1454-1837, 258-259, n. 1019, 7 Temmuz.

verilmişti. Kendileriyle iyi işler yapılması umulan Venedik'teki "Türk" tüccarların bir "istek dilekçesi" de, bir Müslümanın lehine epey işe yarayabiliyordu; böyle bir olaydan 1619 yılında Trablusgarblı Ali ve Mehmed yararlanmışlardı; Venediklilerin bu kölelerle ilgili kararının sözleri şöyleydi: "Malta kadırgalarınca bir karamürsel ile yakalanmışlar, Ceffanlonia (sic) adamıza kaçarak kendilerini kurtarmışlar ve şimdiye kadar meydana gelen bazı aksilikler yüzünden bizim kadırgalarımızda tutulmuşlar". Kararın bu sözleri Venedik kadırgasında iki Trablusgarblının bulunuşunu tamamen tesadüfi ve sıra dışı bir olay olarak göstermeye ve geçiştirmeye yönelikti.

Hıristiyan angarya mahkûmları için olduğu gibi işledikleri suçlar nedeniyle mahkûm edilmiş Türklerin ya da diğer Müslümanların Osmanlı yetkililerine teslimi ise bir başka çerçevede ele alınıyordu; bazıları dönme, hırsız ve erkek çocukları kullanan sekiz kişilik bir grup 1558 Ağustosunda Castelnuovo Efendisine teslim edilmişti ve dört Hıristiyan askerle birlikte dört yıl küreğe mahkûm edilen Cezayirli "Türk" Memi 1566 yılında serbest bırakılmıştı.[106]

Venedik idarecileri eğer İslâm topraklarında tutulan cumhuriyet uyruklarının serbest bırakılmasına neden oluyor ya da bu olayı kolaylaştırıyorsa Müslüman köleleri özgür kılmaya giderek daha yatkın bir tavır gösteriyorlardı. Senatonun 1583 Haziranında Venedik elçisine yazdığı bir mektupta "Bizim devletimizde bulunan adı geçen Türk kölelerin sayısı oldukça fazla" olsa da onları elden çıkarmanın uygun olmadığı belirtilir; bununla birlikte "Atinalı Türk" Memi diye birinin serbest bırakılması isteği konusunda şunları şöyler: "eğer adı geçen köleyi vermekle karşılığında bizim uyruğumuzdakilerin bazılarıyla ya da bizim hizmetimizdeyken yakalanmış olanlarla değişim sağlanabilirse" bu istek kabul edilebilir.

Benzer bir kolaylık on üç Magrebli savaş kadırgasının 1624

106 ASV, *Costantinopoli* 10, 82v-83r, 29 Haziran 1604; *a.g.k.*, 12, 192v-193r, 12 Mart 1619; *Documenti Turchi (Türk Belgeleri)* 1454-1837, 185, n.738, 4 Ağustos 1558; *Consiglio di Dieci, Criminali*, reg.10, 61r ve 79v, 30 Ocak 1566 (bana M.P.Pedani tarafından bildirildi).

Haziran'ında Cattaro boğazındaki Venedik toprağı Perasto'ya yaptıkları cüretkâr saldırının ardından da gösterilmiş gibi görünüyor. Bu saldırıda yaklaşık 450 kişi yakalanmıştı. Saray ve elçilik tercümanı Giovan Battista Salvago Tunus ve Cezayir'deki ünlü diplomatik görevi için boşu boşuna koştururken, Venedik yetkileri "bizim hangi deniz kaptanımızın ya da diğerlerinin kadırgalarında Türkler bulunduğunu" kesinleştirmek istemişlerdi, büyük bir ihtimalle onlardan bir değiş tokuş için yararlanmayı planlıyorlardı.[107]

Venedik-Türk barış anlaşmalarının 1625 Nisan'ında onaylanması üç yıldan beridir Venedik kadırgalarında kürekte olan Müslümanlardan on kadarının özgür bırakılması isteğine uygun bir fırsat vermişti. Aslında bu Türkleri Dechmet reis kumandasındaki bir at gemisindeyken Malta kadırgaları yakalamışlardı ama şövalyeler adaya girmeden önce, Türk gemisini ellerinden alan Venediklilerce durdurulmuşlardı. Kandiya savaşı bitiminde yapılan 1669 yılına ait barış anlaşmalarında açıkça "savaşta köle yapılanların karşılıklı olarak geri verilmesi" hükmü getirilmişti. Venedik hükümeti başka vesilelerle de köleleri kolayca serbest bırakabiliyordu: Sultanın temsilcilerinin ya da politik veya başka çeşit işler görüşmek için Venedik'e gelmiş başka Müslüman yetkililerin ruhunu okşamak söz konusu olduğunda da.[108]

Cumhuriyet hükümetinin isteğine karşılık zaman zaman, barış zamanlarında da çeşitli kazalar meydana geliyordu yani Venedik tarafından Müslümanların ve onları ait gemilerin yakalanması da söz konusu oluyordu. Venedik her zaman bu tatsız durumu telafi etmeye, tazminat ödemeye, suçluları cezalandırmaya hazırdı; hiçbir ganimet imparatorlukla iyi ilişkilerin bozulmasına değmezdi.

---

107 ASVe, *Costantinopoli* 6, 135r, 22 Haziran 1583; *a.g.k.* 15, 194r-195r, 26 Şubat 1625. Aynı yıl "Sicilya'dan kaçan" ve Venedik donanmasına yerleştirilen bir kölenin durumu incelenmişti; *a.g.k.* 15, 76r-77r, 16 Ağustos 1625. Perasto olayı hakkında: SALVAGO 1625; değiş tokuşlarla ilgili: Tenenti 1958, 184.

108 *Commemoriali* 1265-1643, 165, n.26, s.d. (1625, Haziran ?); *Commemoriali* 1576-1787, 30-32, nn. 54-59, 6 Eylül 1669 ve Mayıs 1670 arası; Pedani 1994, 55.

1584 Ekim'inde Cefalonia'da Cerba yöneticisi Mehmed Bey'in kadırgasının, kalabalık bir maiyet ve olağanüstü çeşitlilikteki zengin bir yükle İstanbul'a doğru seyir halindeyken yakalanması büyük yankı uyandıran bir olay olmuştu; bu kuşkusuz modern Akdeniz tarihinin en acımasız ve ahlâksız pirat olaylarından biriydi. Gabrieli Emo kumandasındaki saldırganların acımasızlığı Mehmed Beyin annesi başta olmak üzere özellikle kadınlara yönelik olmuştu, neredeyse tümü çırılçıplak soyulmuş ve acımasızca bazılarının kucağında çocukları varken denize atılmışlardı. Piratlar arkalarında tanık bırakmak istemediklerinden hepsini öldürmek niyetiyle hareket ettikleri için kanlı çılgınlıktan çok az kişi kurtulabilmişti ve köle olarak kalmışlardı.

Türklerin öfkesini yatıştırmak ve imparatorluk ile ilişkilerde bir kriz yaratmamak için -düşmanlığın yeniden başlayacağından bile korkulmuştu- Venedik bu olayın baş sorumlusunu ölümle cezalandırdı ve diğerlerini yıllarca hapse mahkûm etti; öte yandan tazminat ve armağan ödeme konusunda da çok cömert davrandı. Hayatta kalan çok az kişiyi geri vermeye ve özgürlüklerini kazanmış olmalarına rağmen artık izleri bulunamayan Hıristiyan kürek mahkûmlarına karşılık kendi kadırgalarında kürekte bulunan 170 Müslüman köleyi hemen serbest bırakmaya hazır olduğunu bildirdi. Ama Türkler din kardeşleri yerine dört bin dukayı tercih etmişlerdir. Mehmed Bey'in kadırgası davasında Venedik davranışı çok açıkça Osmanlı sultanı "o yüce sinyor ile sahip olduğumuz iyi dostluğu koruma arzumuzun devamlılığı" sözleriyle ifade edilen tutumunu kanıtlar. Bu istikrarlı bir yaklaşımdı: birkaç yıl önce Türklerin neden olduğu küçük bir kaza vesilesiyle senato "bizim taraflarımızdan barışın korunabilmesi için yapılması gereken her şeyin yapılacağının"[109] altını çizen bir karar almıştı.

Zaman içinde özellikle Venedik'in merkez yönetim organlarında hissedilen, bazı büyük kazalar olduğunda bile, Osmanlı

109 Olay hakkında: Fabris 1990; diğer belgeler, ASVe, *Costantinopoli* 6, 187r-188r, 22 Ocak, 198v-201v, 7 Şubat 1585; 205r-206v, 27 Şubat 1585; *a.g.k.* 7, 22r, 7 Mart 1585; *a.g.k.* 6, 47r-v, 7 Ocak 1581.

İmparatorluğu ile iyi ilişkileri hemen eski haline getirme ya da koruma konusundaki baskın davranışı göstermeye yönelik davranışlar sergilenmişti. 1609 yılı Eylül sonlarında Silvestro Querini'nin kadırgası Korfu'nun güneyindeki Paxi adası yakınlarında Berberi bir korsan kadırgası yakalamıştı. Venedikliler ticareti çok ciddi bir biçimde engelleyen korsanlara karşı çok sert davranıyorlardı ve bu olayda da aynı tutumu göstermişlerdi: kadırga kullanımdan kaldırılmıştı; içindeki adamlardan büyük bir bölümü öldürülmüştü; 25'i canlı yakalanmıştı bunlardan 22'si küreğe ve 3'ü silahlı birliklere verilmişti. Bu sonuncular için emir şöyleydi: "İyi bir koruma altında tutulsunlar, onlara iyi davranılması sağlansın, küreğe konulmalarına izin verilmesin ve eğer konulurlarsa kaldırılsınlar"; daha sonra serbest bırakıldılar ama Osmanlı yetkililerinden bu üç korsanın "ağır bir biçimde cezalandırılması" istendi.[110]

Bir başka olayda Venedik hükümeti alışıldık kriteri kullanmıştı. 1619 yılında Kandiya'ya, "Cavalla" muhafız birliğine ait Hıristiyan forsalar takımının eline düşen bir kadırga geldiğinde, adanın "yöneticisine" gemiyi "Türkler ve envanterdeki eşyalarla birlikte" Osmanlı yetkililerine iade etme talimatı verilmişti. Benzer ama çok daha önemli bir olay 1627 Şubat'ında meydana gelmişti; yine Hıristiyan forsalar takımı tarafından Eğriboz ve Cavalla beylerinin kadırgaları Kandiya'ya götürülmüşlerdi; yerel yetkililer verilen emirler uyarınca "kadırgaları, eşyaları ve Türkleri, Cumhuriyet ve Büyük Türk arasındaki barışa ve arkadaşlığa uygun olarak sonradan tamamını iade etmek üzere gözetim altında" tutmuşlardı. Belki üzüntüyle ama ticari deniz seferlerine saygı ilkesine sadakat ile senato deniz kuvvetlerinin yöneticisine 1635 Eylül'ünde Preveze körfezinde yakalanan bir yelkenli kadırgayı "bir korsan kadırgası değil de, bir ticaret kadırgası" olduğundan serbest bırakmasını ve "hayatta kalan tüm adamları özgür kılmasını" emretmişti.[111]

---

110 ASVe, *Costantinopoli* 10, 201v-220v-227v, 31 Aralık 1609'dan 30 Ocak 1610'a kadar.

111 ASVe, *Costantinopoli* 12, 201v-202r, 8 Mayıs 1619; *a.g.k.* 18, 22r-25v, 21 Nisan 1627; *a.g.k.* 23, 133v-135r, 8 ve 14 Aralık 1635.

Yani Akdeniz'de seyir halindeyken suçüstü yakalanan korsanlar dışında Venediklilerin eline düşen Müslümanlar şanslıydılar. Ama bir deniz çarpışması sonucunda ya da başka bir korsan etkinliğinin ardından köleliğe düşen ve kendilerini mağlup eden kişilerin ve efendilerinin bu kez Adriyatik cumhuriyetinin güçleri ve gemileri karşısında yenik düştüğünü görenlerin daha da şanslı olduklarını söyleyebiliriz. Osmanlı İmparatorluğu'na karşı saygılarından ve onlardan yeri geldiğinde benzer ve mukabil davranış görmek için Venedikliler "iyi ganimet" olarak değerlendirilen yani yasal bir biçimde köleliğe düşürülen tüm Müslümanları da serbest bırakıyorlardı.

Bu konuyla ilgili kolayca pek çok örnek bulunabilir. 1556 Mart'ında bir Messina kadırgasından "elde edilen" on kadar "Türk kölenin", firari bir köle sayesinde durumu haber alan Valona sancak beyinin itirazlarından çok daha önce serbest bırakılması emredilmişti. Benzer bir biçimde bir Roma kadırgasından alınan 26 Müslüman 1559 Kasım'ında teslim edilmişlerdi. 1562 yılında Clissa'da gerçekleşen ve Venediklilere zarar veren tatsız bir kazadan sonra bile Cumhuriyet senatosunca bir Türkün serbest bırakılmasını emretmek için kullanılan nedenler anlamlıdır: "Bizim niyetimiz hiçbir işin bizim tarafımızdan misilleme olarak değil, adil olarak yürütülmesi ilkesine dayanır".[112]

Venedik oldukça başarılı bir biçimde kendi "körfezine" yani Adriyatik'e gerek Müslüman, gerek Hıristiyan korsanların girişini engellemeyi beceriyordu. Ama körfezinin kıyıları üzerinde her iki taraftan olanlar da vardı ve hepsinden daha korkuncu aynı körfezin içinde bulunan Macar piratlardı. Onlara karşı yapılan ve zaferle sonuçlanan çarpışmalar da sıklıkla köle yapılan Müslümanların serbest bırakılmasını sağlıyordu. Örneğin 1577 Ekim'inde Macar piratlara ait bir tekne yakalandığında içinde "Türk uyruklu üç köle bulunmuştu" ve hemen öz-

112 ASVe, *Costantinopoli* 1, 20v-21v, 10 Nisan 1556; 142r-143r. 30 Kasım 1559; *a.g.k.* 2, 57r, 2 Mayıs 1562. 1636 yılında bazı korsanlar, ilk ele geçirildiklerinde korsan kabul edilmediklerinden daha sonra serbest bırakıldılar: *a.g.k.* 23, 196r-v, 14 Mayıs 1630.

gür bırakılmışlardı, korsanlar ise kural olduğu gibi "ölüm cezasına" çarptırılmışlardı. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Venedik elçisi bu olay ve Venediklilerin Dalmaçyalı korsanlara karşı sürdürdükleri kararlı savaşın çeşitli yönleri ve sonuçları konusunda bilgilendirilirken, senato kendi diplomatından "Macar piratları izlemek ve cezalandırmak [...] için verdiğimiz sürekli ve etkin emirleri" Osmanlı yöneticilerine açıkça bildirmesini istiyordu. Venediklikler, "yaptıkları nedeniyle çok nefret edilen" Macar piratlara karşı büyük bir enerji harcayarak bu işle ilgileniyorlardı ama sık sık, Türklere iadesi istenen bir kölenin olayında olduğu gibi, körfezin güvenilmez korsanlarını hoşnut etmenin imkânsızlığını gerekçe göstermek zorunda kalıyorlardı.[113]

Venedikliler diğer imansızların ellerinden Müslümanları kurtarma yolunu buldukları zaman ve üstelik kalabalık bir grup söz konusuysa, Türk otoriteleri huzurunda bu davranışları için övgü almayı ve bu olumlu sonuçtan Osmanlılardan bir karşılık istemek için yararlanmayı ihmal etmiyorlardı. 1588 yılında bir batı kadırgasının yakaladığı 40 Müslüman, daha sonra Zante yakınlarında Venedik kadırgalarına av olunca Türk yetkililere ele geçirilen ve "serbest bırakılan Müslümanların özgürlüğüne karşılık bizim uyruğumuzdan aynı sayıda köle özgür kalsın" isteğinde bulunulmuştu.[114]

Doğu Akdeniz denizlerinde Venedikliler tarafından yürütülen "polislik" ve bunun sonucunda Hıristiyan gemilerince, devlet donanmalarınca ya da özel korsanlarca yakalanan Türklerin serbest bırakılması üzerine organik araştırmalar umuduyla, bazı başka olaylardan söz etmek istiyoruz. 1595 Mayıs'ının ilk günlerinde Napoli'de yerleşik Cenovalı Carlo Cattaneo'nun bir fustası yakalanmıştı, bu tekneden "aralarında er-

113 ASVe, *Costantinopoli* 5, 80r-81v, 19 Ekim 1577; 1547'de Macar piratlardan kurtarılan Türkler hakkında: *Documenti Turchi* 1454-1837, 159-160 (nn.623-627, 2-11 Nisan); *Costantinopoli* 7, 68r-69v ve 2 Ağustos 1586. Macar piratlardan kurtarılan iki Türk kadın: *a.g.k* 9 61r, 18 Mayıs 1596.

114 ASVe, *Costantinopoli* 7, 130v-131v, 24 Haziran 1588. Floransa kaynaklarından: Tenenti 1961, 64. 1583 yılında Maltalılarca yakalanan 31 Türk iade edildi: ASVe, *Costantinopoli* 6, 152v-153r, 19 Kasım.

kekler, kadınlar, erkek ve kız çocukların" bulunduğu yirmi üç Türk" alınmıştı ve hemen Osmanlı yetkililerine teslim edilmişlerdi, yine aynı fusta tarafından Curzolari adaları yakınlarında küçük bir gemide yakalanan altı korsan iade edilmemişti, bu kişiler için başka talimatlar bekleniyordu. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Venedik Büyükelçiliği'nin arşivindeki belgelerin arasında, büyük bir bölümü "Acque Salse" ve "Anadolu"dan gelen kimileri bir gemide seyir halindeyken, kimileri de küçük bir köye yapılan baskında kaçırılmış Müslümanların listesiyle birlikte "teslim tutanağı" da bulunuyor. 1607 Aralık ayında Venedik kadırgaları, daha önce Maltalı korsanlarca yakalanan ve içindeki 13 Türk ile adaya gönderilen bir "Türk teknesini" yakalamışlar, Türkler hemen "her türlü iyi muameleyle özgür bırakılmışlar".[115]

Oysa göründüğü kadarıyla -1610 Ekim'inde imzaladığı belgeye göre- Preveze kadısına bir yıl önce Paxi'de yakalanan bir kadırgada bulunan üçü özgür ve otuzu köle toplam 33 kişinin geri verilmesi konusunda çok aceleci davranmamıştı. Kandiya muhafız birliğinin kumandanı, 1633 yılında adanın sularında "Savoia arması taşıyan" bir tartana durdurduğunda, gemideki sekiz Türk çok iyi muamele görmüşler ve hemen "özgür bırakılmışlar"; aralarında "kaptan Paşaya bağlı, ordunun gerisinde kalan önemli ve ünlü bir yeniçeri" de varmış. Aynı biçimde o yıl Malta kadırgalarından kaçmak için Zante'de karaya çıkan bazı Türkler de iade edilmişler.[116]

Pek çok başka olaya Venedikliler doğrudan karışmamışlar ama Müslüman köleleri serbest bıraktırmak için Osmanlı İmparatorluğu'nun sıkıştırmaları üzerine ve yetkililere bu vesi-

115 ASVe, *Bailo* 306, 7, 14, 15 ve 18 Mayıs 1595; Malta kadırgalarında bulunan 30 "Türk'ün" serbest bırakılması: *Costantinopoli* 6, 165r, 14 Nisan 1584; 17 Türk: *a.g.k* 9 31v-32v, 8 Haziran 1595; bir batı filikasından alınan "pek çok Türk kölenin" serbest bırakılması: *a.g.k* 75v, 21 Aralık 1596; bir batı kadırgasından dört Türk'ün alınması: *Costantinopoli* 10, 64r, 1 Şubat 1604; 184r-185r, 27 Aralık 1607.

116 *Commemoriali* 1265-1643, 129, n.39, Ekim 1610; ASVe, *Costantinopoli* 22, 68v, 3 Mayıs 1633; 71v, 25 Mayıs 1633; 212r-215r, 7 Haziran 1634.

leyle yaranmak niyetiyle Avrupa kurumları ve hükümetleri nezdinde gönüllü olarak müdahalelerde bulunmuşlar.

1574 Haziran'ında cumhuriyet, sultana serbest bırakılmalarını istediği dört kölenin ne yazık ki kendi ellerinde bulunmadığını, papa ve İspanya kralının ellerinde olduklarını bildirmişti; ayrıca "Roma'da bulunan köleler için yapılabilecek her şey etkin bir biçimde yerine getirilecektir" ifadesiyle karşı tarafa garanti verilmişti. Büyük bir ihtimalle, daha önce sözü edilen 1575 yılında gerçekleşen değişime dahil olan kişiler söz konusuydu.

Birkaç yıl sonra aktif bir müdahale Adriyatik'teki Budua yakınlarında, bu olaydan kısa bir süre sonra ölen Napolili marki Caracciolo'nun bir kadırgasınca gerçekleştirilen korsan eyleminin kurbanı olan Müslümanlar lehine gerçekleşmişti: Bir Perasto gemisi 1577 sonbaharı sonlarında yağmalanmıştı. "Venedik'e gelen bazı önemli Türklere ait çok değerli ticaret eşyalarıyla dolu bir gemiydi ve bu önemli adamlar da kendi adamları gibi köle yapılmışlardı". Venedikliler hemen apar topar vali Marcantonio Colonna'ya başvurmuşlar, talihsizlerden bazı haberler almışlar (biri bu arada ölmüştü, diğer üçü ya da dördü söz konusu valinin ve özel şahısların elindeydi) ama konuyla ilgili şikâyet birkaç yıl hiçbir sonuca ulaşılmaksızın sürmüştü. Venedik yetkililerinin Toscana Büyük Dükü nezninde gösterdiği ilgi sayesinde 1631'de hiç de az sayılmayacak güçlükler aşılarak kaderi yüksek bir Osmanlı memurunun yüreğini parçalayan Livorno'da köle Hacı Piyale'nin fidye konusunda anlaşmaya varıldığı anlaşılıyor.[117]

117 ASVe, *Costantinopoli* 4, 90v-91v, 19 Haziran 1574; *a.g.k* 5, 87v-88v, 5 Mart 1578; 133r-v, 9 Mayıs 1579; *a.g.k.* 6, 78v-80r, 24 Şubat 1582; *a.g.k.* 19, 227v, 18 Ekim 1630; *a.g.k.* 20, 53v ve 135r, 28 Mart 1631; 87v, 30 Haziran 1631; 135r, 20 Eylül 1631. Diğer kaynaklar hakkında Pedani 1994, 170.

DOKUZUNCU BÖLÜM

Kaçışlar ve İsyanlar

Bir İslâm toprağına doğru

Kendi sahibi tarafından azat edilmek ya da parayla kefaret bedelinin ödenmesi veya en çok bilinen yollardan biriyle özgürlüğünü elde edebilmek gibi bir umudu olmayan köle bazen en riskli macerayı yani kaçışı denemeye kalkışıyordu. Kimin için olursa olsun ama, özellikle kürek mahkûmları için kendi ülkesine, doğduğu yere, sevdiklerine geri dönebilmek riskli ve zorlu bir durum ortaya çıkarıyordu. Bu kuşkusuz özlemle yanıp tutuşan, kaderine razı olmak istemeyen tüm kölelerin düşüncesi ve düşü idi ve bu düşün gerçekleşmesi oldukça güçtü: Denemek için bazı uygun koşulların ortaya çıkması gerekiyordu ama araya giren engel ve tehlikeler pek çoktu.

Ev köleleri ama bazen kürek mahkûmları da sahiplerinin zorbalığından ve kendi ağır yaşam koşullarından kurtulmak için kaçışı deneyebiliyorlardı, umutları yakalanmamak ve bir şekilde yeni bir hayat kurabilmekti. Kötü de geçse yakalanmadan önceki birkaç özgür gün veya hafta her şeye değebiliyordu ve cezayı da katlanılır kılıyordu.

Şimdi ev ya da kamu kölelerinin, sadece en ümitsiz ve en gözüpek olanlarının, Akdeniz'in öteki kıyısına ulaşmak niyetiyle denedikleri deniz yoluyla kaçışlara göz atalım. Bir ev

kölesi için efendinin evinden ayrılmak kolay ve neredeyse alışıldık bir durumdu ama nasıl gizlice yeterli sayıda kaçış arkadaşı bulunup organize olunacaktı? Yeterince güvenli bir tekne nereden bulunacaktı? Ve üstelik bu dolapları çevirirken fark edilmek, kaçmaya hazırlanırken durdurulmak, takip edilip yakalanmak riskleri de vardı ve ayrıca deniz seferi sırasındaki tehlikeler de unutulmamalıydı. Her şey bir İslâm toprağına varana kadardı, en yakın olanına varmak yeterliydi - yani İtalya'dan Tunus kıyısına- yine de seyir koşullarının en kolay biçimde götüreceği yer önemliydi, varılan ilk güvenli rıhtımda artık özgür olunabiliyordu, böylece asıl amaca ulaşılmış olabilirdi.

Bazıları Hıristiyanlığı, kölelik toprağını bırakmaya ve İslâm'ın koruması altına dönmeye çalışıyorlardı. Hıristiyan dünyasında kaçış sıklıkla belgelerde çeşitli izler bırakıyordu ama hiçbir belge kaçının gözü pek maceraları nedeniyle alt üst olduğunu ve özgürlük arzularını hayatlarıyla ödediklerini bugün bize söyleyebilecek biçimde kaçışlardan söz etmemektedir.

Çoğu tekneye binmeyi ve biraz açılmayı bile başaramıyordu, çok daha önce fark ediliyorlardı. Ceza neredeyse her zaman en büyük olandı, caydırıcı olacak biçimde hizmet etmek zorundaydılar. Palermo'da "biri Hıristiyan ve biri Kuzey Afrikalı iki köle, bu kentten bir siyah köle ile kaçıp gitmişler ve Magreb'e gitmek istiyorlardı". 19 Nisan 1613'te "Marinanın saati 22'yi vurduğunda" idam edilmişlerdi. Farklı ırklardan gelmelerine rağmen bu üç adam orta özgürlük arzusuyla birlikte olmuşlar. Bir önceki yıl da "Magreb'e bazı köleler ve dönmelerle kaçmak isteyen" bir İspanyol'un planı ortaya çıkmıştı.[1]

İki yerel korsan tarafından 1793'te yakalanan ve Trapani pazarında satılan altı kişilik Kuzey Afrikalı grubun başına gelenler şanslı olaylar arasında yer alır. Bir gece gizlice her biri kendi efendilerinin evlerinden ayrılıp "Trapani marinasına koşarlar, orada bulunan bir kayığa binerler, Afrika kıyısına doğru

1 Paruta 1500-1613, 192; Cutrera 1917, 181.

yola çıkarlar ve şansları yaver gider, Biserta kıyısına sağ salim varırlar". Bu kaçış o sırada kayıkta uyumakta bulunan iki Trapanili gencin hayatını alt üst etmişti, Müslümanlar onları da yanlarında götürmüşler ve sonra Tunus'ta köle olarak satmışlardı. Anneleri yetkililerin müdahalesini istemek için yalvarıp yakarmış ve bu istek ancak iki yıl sonra sonuca ulaşmıştı.[2]

Denizden anlayan ve cesaretli köleler için İtalyan kıyılarına Müslüman korsan gemilerinin yaklaşması yararlanılması gereken bir fırsat olabiliyordu; tek yapılacak şey bu gemilere ulaşmak -bu da küçümsenecek bir iş değildi kuşkusuz- ve güverteye çıkmaktı. Bakın Napolili bir 17. yüzyıl tarihçisi, 1672 Ağustos'unda Salerno körfezi sularında, orada avladıkları bir Sorrento tartanası ve bir Procida kayığı ile duran yedi Biserta kadırgasının bulunmasıyla ilgili bir olayı bize nasıl anlatıyor:

> Bu haber Kraliyet kadırgaların sekiz kölesinin kaçışına fırsat verdi, bu kişiler özel şahıslara ait diğer dört köleyle birleşerek, bu korsan gemilerine ulaşabilmek ve vatanlarına dönebilmenin keyfini çıkarmak için kolayca limandan tüymüşlerdi. Bununla birlikte planlarının başarıya ulaşıp ulaşmadığına dair hiçbir haber elde edilemedi.

O yıllarda kadırgaların kölelerinin kaçışlarındaki sıklık nedeniyle dayanaksız olmayan bir şekilde "bu işte bazı Deniz Subaylarının parmağı olabileceğinden" şüphe edilmeye başlanmıştı; vaktinden evvel özgür bırakılmış angarya mahkûmlarından da söz edilmişti ve iki subay mahkûm edilmiş sonra da affedilmişlerdi. Giannutri adası köleler için bir gizlenme yeriydi, muhtemelen orada, güvertelerine çıkabilmek için bazı Berberi gemilerinin yaklaşmasını bekliyorlardı, 1728 Haziran'ında bir firari orada bulunmuştu.[3]

Pek çok Müslümanın bulunduğu İtalyan kıyı kentlerinde, yetkililer kaçışları önlemek için tedbirler almış ve kurallar

---

2 Cosentino 1890, 8-9.

3 Parrino 1770, X, 411-413; ASRm, *Epistolario* 41, 30 Haziran 1728.

koymuştu, kaçışları ceza tehditleriyle önlemeye çalışarak uyarılarda bulunmuşlardı ama bu kaçışlara sıklıkla, tabii ki bu işten belli çıkarları olan denizciler ve başkaları suç ortağı olarak katkıda bulunuyorlardı.

Bu yüzden Napoli valisi Juan de Zuniga 4 Ağustos 1560'da "kentimizin ya da Krallığın Türklerine ya da kölelerine kaçmaları için yardım ya da kolaylık" sağlayan denizcileri ölüm cezasıyla tehdit ettiği bir kararnameyi resmen yürürlüğe koymuştu ve bu kararnamede daha da detaylı bir biçimde tekne sahiplerine ağır yükümlülükler getiriliyordu:

> Her gece teknelerinden tüm kürekler ve sefer için gerekli tüm diğer malzemeler alınacak ya da teknelere bu aletlere göz kulak olacak bekçiler bırakılacak, bu kurallara uyulmadığı takdirde ilk seferde uygulanacak ceza tekneyi ellerinden almak, ikinci seferde tekneyi ellerinden almanın yanı sıra başka cezalar da uygulanacak.

Birkaç ay sonra 10 Aralık tarihinde bir başka kararnameyle şu emir verilmişti:

> Tekneler geceleyin karaya çekilmek zorundadır ya da içlerinde bekçi bulundurması gerekmektedir, bu bekçiler kendilerine uygulanabilecek şiddete mukavemet edecek güçte olmalıdırlar, bu buyruğa uymayanlar üç yıl kürek cezasına çarptırılacaklardır.[4]

İtalya'nın başka bölgelerinden ziyade, daha çok güneyinde ve Müslüman ülkelere, özellikle Tunus'a yakınlığı nedeniyle adalarda, köleler kendilerini Magreb'e doğru kaçış planları yapma konusunda cesur hissediyorlardı. 1619 Ekim'inde Sardinya'da kraliyetin "general kaptanı ve başkan yardımcısı" "tüm tekne sahipleri ve patronlarına, balıkçılara ve başka kişilere teknelerini iyice korumaları" ve deniz seferi için gerekli aletlerden yoksun bırakmalarını söyleyerek birincil önlemlerden birini almıştı. Öte yandan kölelerin kaçış girişimi ve fır-

4 Grimaldi 1772, 33-34.

satları elde etmemeleri konusunda da temkinli davranılıyordu, yine IV. Filippo, valiye 1625 Aralık'ında köle sahiplerini, kölelerini "marinalardan en azından üç mil uzak tutmaları" konusunda uyarmasını söylemişti.

Zaman içinde benzer emirler ve buyruklar pek çok kez yenilenmişti. 1650 Mayıs'ında kölelerin "her türlü kaçış fırsatını ve ne vapurlara, ne başka teknelere binme olasılığını" engellemek için sahiplerine "akşam vaazlarından sonra, yanlarında evden onu emanet edebilecekleri hiç kimse yoksa, onları hiçbir hizmet için evden dışarı göndermemeleri" emredilmişti. Ayrıca limandaki teknelerin küreklerden, yelkenlerden ve başka her türlü aletten arındırılması konusundaki emir sık sık tekrarlanıyordu. Zaman zaman kanunların ve ilanların tekrarlanması onları yeniden yazdırma gereksiniminin sürdüğünü ve aynı zamanda yaygın biçimde uygulanmadıklarını kanıtlıyor. Sonraki yüzyılın başlarında bile buyruklar ve ceza tehditleri yenileniyorlardı.[5]

Kaçışlar için suç ortaklıkları ve yardımlar o yerde yaşayan insanlar tarafından da yapılabiliyordu, bu iş öyle bir noktaya gelmişti ki bir vali herkesin içinde hiç kimsenin kölelere kaçmaları için yol göstermemesi ve yardım etmemesi konusunda uyarıda bulunmak zorunda kalmıştı; bu konuda yardım edenlere, köleleri "con dinero, y otras cosas, que secretamente les dan"* yoldan çıkardıkları için "gente codiciosa"** deniyordu. Bazen doğrudan, Müslüman ülkelerden özellikle en yakın olan Magreb ülkelerinden yardım geldiği bile oluyordu; *Gazette de France*'ın Napoli'den verdiği 26 Ekim 1642 tarihli bir haber tek ama anlamlı bir örnektir: Kendine Barbaros dedirten bir dönme -büyük bir ihtimalle Napoli kökenli, Cezayirli olmayı seçmiş- Napoli kentinde gizlice bulunduğu ve "kurtarabildiği kadar köleyi Magreb'e götüreceği" için hapse atılmıştı.[6]

---

5 ASCa, *AAR-C* 4, 178-179, 11 Ekim 1619; ASCa, *Pregoni*, 75/3, 49r-v, 21 Mayıs 1650; *a.g.h.* 75/18, 82r-v, 9 Ağustos 1704; Pinna 1903, 114 (1529), 135 (1650), 162 (1704). 1625 için Olla Repetto 1988, 37.

(*) "Onlara gizlice verdikleri para ya da başka şeylerle".

(**) "Tamahkâr ve açgözlü insanlar".

6 *Gazette de France* 1642, 1149, Napoli'den 26 Ekim.

Mutlu sonla biten bir kaçış öyküsü yani Müslümanları kendilerine misafir edebilecek bir ülkeye varışlarıyla ilgili bilgilere sahip olmamız oldukça güç; başlarına daha sonra ne geldiği bilinmese de, Müslümanların uzaklaşmalarını bile olumlu bir sonuç olarak kabul edebiliriz. İşte Napolili bir günlük yazarı 1661 Temmuz'unda ve oldukça uzun bir süre sonra 1674 Haziranında şöyle bir not düşmüştü:

> Cuma, on yedi köle sahiplerinden kaçtılar ve bir filika, silah ve gerekli başka şeyleri elde ettiler sahiplerini alay konusu ederek çekip gittiler.
>
> Geçen gece on bir köle bir filikayla kaçtılar, üçü kadırgalardan ve sekizi farklı sahiplerin köleleri.

Başarısızlıkla sonuçlanan girişimleri, bunları izleyen soruşturma ve cezaları daha kesin ve daha detaylı bir biçimde bilebiliyoruz. Küçük teknelerle yapılan pek çok girişim deniz kazası ve ölümle ya da gözüpek firarilerin yeniden yakalanmasıyla sonuçlanmıştı. Örneğin -aralarında bir Musey, bir Ahmed, bir Ali, bir Musa ve yeniçeri bir başka Ali'nin bulunduğu- dokuz kişilik bir köle grubunun 1641'de Napoli'den kaçtıklarını ama Ogliastra sahillerinden birinde deniz kazası geçirdiklerini biliyoruz. Onlar için en büyük şanssızlık yakındaki Orosei ve Baunei halkının onlara saldırması, silahlarını, paralarını ve hatta elbiselerini bile alması olmuştu, öyle ki kraliyet savcısı bu yasa dışı davranışın sorumluları hakkında soruşturma açmıştı; Müslümanlar köleliğe dönmüşlerdi.[7]

Zaman açısından birbirine yakın iki başka olay yine Fuidoro'nun günlüğünde özenle kaydedilmiş:

> Pazartesi akşamı, o 1661 yılının havari san Giacomo bayramında karadan esen güçlü bir rüzgâr çıktı, bu deniz yoluyla Posilipo'dan gelen insanları tehlikeye sokacak bir şeydi çünkü her tarafı toz kaplamıştı, karanlık ve rüzgâr Castello dell'Ovo köprüsünden geçirmiyordu, hepsi orada toplanmış

7 Fuidoro, 1660-1665, 89, 25 Temmuz 1661; Fuidoro 1672-1675, 167, 3 Haziran 1674; Amat 1894, 39.

ve birbirlerine çarpıyorlardı, o gece farklı sahiplere ait on bir köle kaçmıştı, bunlar güzel bir filika çalmışlardı, bu filika Piano di Sorrento'daki bir tekne sahibine aitti ve söz edilen fırtına sayesinde aynı gece Chiaia'daki Stairiano prenslik sarayının karşısından yola çıktılar.

Ama hikâye burada bitmez: Firariler bin bir güçlükle Sardinya'ya varırlar ama oradan ayrılmaları mümkün olmaz, çünkü "kürekleri olmadığından, ellerindekiler de filika için küçük olduğundan ve yiyecek içecekleri de bulunmadığından" yola devam edemezler, o zaman geriye dönmeye ve San Lorenzo arifesinde "efendilerinin ayaklarına kapanmaya" karar verirler. İçlerinden biri ölür, belki doğru belki yalan ama doğal olarak onu başarısız girişimin fikir babası ve elebaşı yaparlar.

1663 Nisan'ında Napoli kadırgalarından kaçan ve Ischia adasında Sant'Angelo yöresine saklanıp Lazio sahiline kadar sürüklenen bir korsan gemisine binebilme umuduyla bekleyen dört Müslüman firari köle aşılması imkânsız güçlükler içindeydi. Amaçlarına ulaşamamışlardı ve "küçük kayıklarının" yetersiz donanımı ve alet eksikliği nedeniyle devam edemeyeceklerini hissetmişler ve bu arada fark edilmişlerdi, "aralarından biri teslim olmak istemediğinden kendini bir kürekle savunmuş ve bu yüzden bir tüfek atışıyla öldürülmüştü".[8]

Köleler İtalya'nın güneyinden Magreb'e ulaşmaya çalışıyorlardı; sadece Venedik ve onun egemenliği altında bulunan yerlerden İslâm ile bir kara sınırına varılabilirdi ama büyük engellerle karşılaşılıyordu ve zamanla bu iş daha uzak hale geldi. Magreb ile karşılaştırılırsa bazı tarihsel dönemlerde firari çekebilen Cenova'ya, tüm Liguria'ya ve hatta Livorno'ya bile yakın bir Avrupa ülkesi: Fransa idi. Bu büyük Avrupa gücünün Osmanlı İmparatorluğu'yla ve genelde Garp Ocaklarıyla da süren geleneksel iyi ilişkileri nedeniyle; Fransız toprakları kölelere, özgürlükleri için bir konaklama noktası gibi görünüyordu. Bununla birlikte aslında Fransızlar, Müslüman ülkelerle yap-

8 Fuidoro, 1660-1665, 89-90, 25 Temmuz ve 9 Agustos 1661; *a.g.k.* 173, 1 Nisan 1663.

tıkları barış ve ateşkes anlaşmalarına sadık kaldıklarında bile, genellikle bu ülkelerin uyruğunda bile olsalar kaçak köleleri yakalıyorlar ve yeniden kölelik konumuna sokuyorlardı. Cezayir Dayısı Haggi Mohammed 1674 yılında XIV. Lui'ye yazdığı bir mektupta bu durumdan yakınmıştı. 1712 yılında başka arkadaşlarıyla birlikte Oneglia'da deniz kazası geçiren iki Tunuslunun başına garip bir olay gelmişti, bu ikisi kaçmayı başarmışlardı ama "Fransız toprağı olduğunu sandıkları" Monaco'ya varabilmişlerdi. Tunus'tan Monaco prensinin bu konuya müdahale etmesi konusunda baskılar gelmişti.

Bazı Müslümanlar ise ters yöne yani Fransa'dan İtalya'ya kaçmışlardı: 1760 Mayıs'ında dört kürek mahkûmu Tolone limanından Liguria kıyısına doğru kaçmışlardı (biri bu girişimde hayatını kaybetmişti); Genova limanında her şeyi göze alan üç kişi, bir tekne sahibini öldürüp teknesine el koymuşlar ve Livorno'ya sığınmaya çalışmışlardı. Ama Toscanalı yetkililer onları tutuklayıp Fransızlara yeniden teslim etmişlerdi bu durum Cezayir tarafından katı protestolara sebep olmuştu, bu nedenle bir anlaşma yolu aranmak zorunda kalınmıştı.[9]

Kölelerin Livorno'dan kara yoluyla da kaçmaya çalıştıkları oluyordu ama tabii ki niyetleri Magreb ya da bir başka Müslüman toprağına ulaşmak değildi, ama en azından kadırgaların zorlu yaşam koşullarından kurtulmaktı. Amaç yakındı: Lucca cumhuriyeti. 1649 Ağustos'unda Livorno hamamından kaçan iki kürek mahkûmunun olayını biliyoruz. Cumhuriyet kendine ait bir donanmaya sahip değildi "ve Lucca topraklarına vardığında Livorno'dan kaçan firari köle akla uygun bir biçimde sonunun bir küreğe bağlanmak olmayacağını umabilirdi", ayrıca Büyük Dukalık tarafından iadelerinin istenmesi durumunda Lucca "firarinin Toscanalıların ellerine teslimi sürecinde bazı güçlükler çıkarabilirdi, böylece güçlü komşusunun istekleri karşısında kendi özerkliğini etkin bir biçimde kanıtlamaya çalışabilirdi".[10]

9 Plantet 1579-1700, 73, 23 Eylül 1674; ANP *AE* B1, 1128, 25 Mayıs 1712; Haus-Hof und Staatsarchiv, Vienna, *Algier* 2, Ocak 1761.

10 Lenci 1985; alıntı 15-16'dan.

Büyük bir bölümü küçük teknelerde yetersiz aletler ve yiyecek içecekle gerçekleştirilen deniz yoluyla kaçışların nihai sonuçları hakkında çok büyük güçlüklerle bilgi sahibi olabiliyoruz. Bununla birlikte, aralarında en rasgele girişilen olayların da bulunduğu belli bir bölümünün başarıyla sonuçlandığını kabul edebiliriz ama aynı şey tam tersi istikamette de gerçekleşmemiş miydi? Bir Hıristiyan, 1616 yılında tek başına küçük bir kayıkla Tunus kıyısından ayrılıp sağ salim Trapani'ye varmayı başarmıştı. Bize daha sonra anlattığı kadarıyla, 1607 Haziran'ında yine Tunus'tan Fransa kıyılarına varmayı başaran biri de san Vincenzo de'Paoli'dir (aslında de Paul, çünkü Gaskonyalı bir Fransız); ama iyiliksever aziz büyük bir olasılıkla bu konuda bize yalan söylemişti. Magreb'e doğru giden yol üzerinde duraklanılıp biraz nefes alınabilen sakin bir liman vardı: Lampedusa adası, Hıristiyanlar, Müslümanlar, denizciler, firariler, korsanlar arasında barışçıl ve özgür bir biçimde kendiliğinden gerçekleşen sessiz bir anlaşmayla herkes buraya sığınabiliyordu, herkesçe saygı gören ve onurlandırılan Meryem tapınağında acilen gereksinim duyabilecekler için oraya bırakılan yiyecek maddeleri bile bulunabiliyordu.[11]

Firari köleler, uygun bir fırsat kollayarak ya da gizlice bir kaçış planı düzenleyerek ya tek başlarına ya da küçük gruplar halinde hareket ediyorlardı. Ama az çok kalabalık grupların Müslüman toprağına varmak için bir tekneyi ele geçirmek üzere çıkardıkları gerçek ve tam anlamıyla isyanlar da eksik olmuyordu, bu tür olayların başarı ve başarısızlıkları günlüklere kaydedilmiştir.

16. yüzyıl sonlarında Napoli'de tutsak olarak bulunan ve dikkatle gözetim altında tutulan üç önemli reis büyük bir vurgunun baş kahramanlarıydılar, en yetkilisi, Mustafa Arnavut -adının da söylediği gibi Arnavutluk kökenli- Napolili yetkililer onun kefaret bedeli konusunda pazarlık etmeyi kesinlikli reddettiklerinden 26 yıldan fazla bir süredir orada köleydi. Bir İslâm bayramı vesilesiyle, yaşlı reis bu bayramı iki arka-

11 Bono 1964, 336-346; San Vincenzo hakkında 396-403, Lampedusa hakkında Angiolini 1988.

daşı Cafer ve Hamza ve kalabalık bir köle grup ile kutlamayabilme isteğini dile getirmişti. Hepsi bir araya geldiklerinde tüm zincirleri kırmayı, bir duvara tırmanıp atlamayı bir başka duvarda yanlarındaki aletlerle bir gedik açmayı başarmışlardı. Büyük bir ihtimalle her şey çok iyi hazırlanmış ve herkes bu plana göre üzerine düşeni yapmıştı; böylece yönetici tarafından keyif gezilerinde kullanılan kürekli tekneye ulaşmışlar ve Magreb'e doğru kaçmışlardı. Tesadüfen ya da mükemmel bir plan gereği, yolda Ustica yakınlarında, onları dönüşlerinin büyük bir şenlikle kutlandığı Cezayir'e salimen ulaştıran, bir Berberi gemisiyle karşılaşmışlardı.

Napolili bir kronist 1666 yılına kaydettiği bir başka olay hakkında bizi bilgilendiriyor ve büyük bir ihtimalle diğer olaylardan hiçbir iz kalmadı. Innocenzo Fuidoro'nun öyküsünü dinleyelim:

> Bu 18 Şubat gecesi, Napoli kadırgası San Francesco'dan sekiz köle, bir İngiliz dönme ve iki angarya mahkûmu kaçtılar, aralarından biri yüzerek limana yağ getiren bir tartananın filikasına ulaştı ve orada bulduğu beş kürekle filikayı kullanarak kadırgaya yaklaştı, gözcü denizcilerin uyuduğu sırada diğerleri de adı geçen filikaya bindiler, rüzgâr karadan estiğinden oradan kaçtılar: Bu nedenle hemen arkalarından dört filika gönderildi.[12]

Yukarıda sözü edilen olaylar bugün yerel haber diye adlandırabileceğimiz olaylar arasında yer alır ama bazı yönleriyle daha fazla yankı uyandıran birkaç olay dönemin uluslararası basınınca da konu edilmiştir. Yine Napoli'de, 1680 Nisan'ında gerçekleşen bir başka kaçışla ilgili olarak yaygın ve saygın *Gazette de France* bilgi verir. İşte olay: Napoli'den Piombino, Portolongone ve Toscana kıyısındaki Orbetello'daki İspanyol garnizonlarına, uzun süredir acil ihtiyaç duydukları büyük miktardaki parayı aktarmak gerekmektedir; bu değerli yükün bulunduğu filikaya binen sekiz Müslüman kontrolü ellerine geçirmeyi ve ortadan kaybolmayı başarırlar. Gazetenin bu konu-

12 *Anecdotes* 1775, 35-36, 1591; Fuidoro 1666-1671, 4, 18 Şubat 1666.

da ki yorumu şöyle: "Bu işte büyük kazançları oldu ve onları yeniden ele geçirmek çok zor olacak" ve gerçekten de onların peşinden gönderilen kadırganın ve iki küçük yük gemisinin izlerini bulup bulamadığı konusunda bilgi yok.[13]

Ama belki de başarısızlığa uğrayan kaçış planları çok daha fazlaydı ve başarılı olanlara göre çok ağır bir biçimde bastırılmışlardı. Bu konudan söz eden bir liste çok uzun olabilir: 26 Ekim 1594'te günlük devriye göreviyle Livorno'dan Antignano'ya yönelen Toscana kadırgasının başına gelen trajik olayla başlayabiliriz. Kadırgada kumandan çavuş Palazzatto, mürettebat, silahlı askerler ve bazı misafirlerle toplam kırk kadar adam varmış; kürekte ise yaklaşık yüz elli kişi (120 angarya mahkûmu ve otuz kadar köle) bulunuyormuş. Rotayı dönüş yoluna çevirme emrine forsalar takımı uymamış ve bunun üzerine her iki taraf için de umutsuz ve şiddetli bir kavga başlamış; isyancılar galip gelmişler ve subaylardan ve askerlerden büyük bir bölümünü öldürmüşler, bazıları suya atlayarak hayatlarını kurtarabilmişler. İsyankârlar Sardinya kıyısında ıssız bir alana varmışlar ve orada biraz mola vermişler ama özgürlüğün ve sükunetin keyfi uzun sürmemiş; iki hafta sonra Toscana kadırgaları onları aniden yakalamış ve haklı olarak: "Angarya mahkûmları asılmışlar, Türkler ağır bir biçimde cezalandırılmışlar".

6 Nisan 1612'de Livorno'dan yakındaki San Jacopo taş ocaklarına, dalga kıran yapımında kullanılacak "taşları almak" için giden *Livornina* isimli kadırgada çıkan isyanın sonu da aynı biçimde kanlı olmuş. Müslümanlar bekledikleri bir işaretle hem karada hem de kadırganın güvertesinde Hıristiyanların üzerine saldırmışlar ama kendi sonları onlarınkinden çok daha kötü olmuş; Hıristiyanların bir düzinesi ölürken, Müslümanlardan 40 kişi ölmüş. "Kadırgayı Magreb'e götürmek" niyetinde olan isyancılar Büyük Dükün emriyle ölüme mahkûm edilmişler.[14]

---

13 *Gazzette de France* 1680, 225, Napoli'den 9 Nisan.

14 1594 için: Bonifacio 1939, 351-352; Pera 1899, 141 6 Nisan 1612; Pera 1888, 149-150, tarih 1610 ve angarya mahkûmlarından suç ortakları olarak söz ediyor.

Papalık kaptan kadırgasının ve *San Pietro* kadırgasının İzmir doğumlu bir körün yönetimindeki bir düzine Müslüman kölesinin kaçış planı şiddetten çok kurnazlık üzerine kurulmuştu. İşte 1718 Kasım'ında tam zamanında keşfedilen ve umulan özgürlük yerine ağır zincirlere mal olan plan:

> Kılıç, süngü, hançer vb. gibi yedi sekiz parça silah tedarik edilmişti, bu silahlarla ve üzerlerine alabildikleri birkaç parça eşya ile geceleyin duvardan duvara atlayarak tersaneden çıkmaları gerekiyordu. Ağzı kapatan kirişin altından geçerek limana vardıklarında küçük yelkenli ve kürekli bir tekne ya da benzer küçük bir yük gemisi bulacaklardı ve onu ele geçirmeleri çok zor olmayacaktı, bu tekneyle kaçabileceklerdi, çünkü kendilerince makul nedenlerle bekçiler girişimi fark etmeden ve onların peşine bir gemi takılmadan önce epeyce yol almış olacaklarını varsayıyorlardı.

1727 Ocak ayında Civitavecchia'dan Santa Marinella'ya küçük bir filikayla o zamanlar sık sık yapıldığı gibi yakacak odun yüklemek için gönderilen bir düzine kürek mahkûmu pek şanslı sayılamazdı. Evet kaçmışlardı ama hemen peşlerine takılan bir tartana ve silahlı bir filika onlara yetişmişti: Dördü ölmüştü, diğerleri Anzio yetkililerine teslim edilmişlerdi. Bu haberi veren kişi "karışıklığın verilen emirlerin aksine kölelerin gönüllülere zincirle bağlanmamasından doğdu, ben sık sık hem subaylara, hem de gözetmenlere bu konuya büyük dikkat göstermeleri söylüyorum" diyerek suçlama yapıyordu. Sorumlu üç subay zincire vurulmuştu.[15]

İskartaya çıkarılan üç papalık kadırgasının forsalar takımı oluşturan, aralarında Hıristiyan angarya mahkûmları ve Müslüman kölelerin de bulunduğu yaklaşık 600 adamın 1770 Ağustos'undaki girişimi de aynı ölçüde mutsuz bir biçimde başarısızlıkla sonuçlanmıştı. İsyan seyir görevindeki üç kadırganın yola çıkmasından sonra Civitavecchia limanının yanmasıyla başlayacaktı "ama plan çok gizli kalmamıştı"; bazı casus-

15 ASRm, *Epistolario* 21, 23 Kasım 1718; *a.g.k.* 39; 24 ve 27 Ocak 1727; ASRm, *Galere* 661, *Memoriali diversi*, 1727.

lar yetkililere bilgi vermişlerdi. Rahip Guglielmotti'nin canlı ve uzun öyküsüne göre 24 Ağustos gecesi olaylarının nasıl geliştiğini görelim:

> Aniden karanlıkta düzenbazların gizlice ele geçirdiği bir piştol atışı duyuldu. Forsalar takımı bu işarete korkunç bir çığlıkla karşılık verdi ve zincirlerin salladılar ve onları öfkeyle çözdüler. Askeri birlikteki denizciler karanlıkta körü körüne tüfek atışı yaptılar, ama sonra isyancıların kalabalık bir grup halinde karaya çıkışlarını duyunca ve küçük ara sokaklara yayıldıklarını görünce düzenli bir biçimde geri çekilmeye başladılar, hepsi birbirine yaslanmış bir halde ana kapıya doğru çekildiler. Isyancılar alana hâkim oldular. Ama tamamen kapalı ve her tarafından duvarla çevrili bir yer olduğundan, kente de giremediler, kırlık alana da çıkamadılar, denize de açılamadılar.

Birinin aklına isyanı bastırmak için etkili ama korkunç bir fikir gelmişti: Kente doğru olan liman çıkışını kırıp geçmeye çalışan ayaklanmış kalabalığın üstüne teslim ol çağrısı yapıldıktan sonra öldürücü havan topu mermileri atılmıştı. Bilanço: On iki ölü ve 22 yaralı; isyancıların teslim olmaktan başka çareleri kalmamıştı.[16]

Kürek mahkûmlarının isyanı üzerine kurulan diğer kaçış planları ya hemen başında ya da eyleme konulmadan çok kısa bir süre önce başarısızlığa uğramışlardı.

Napoli deniz kuvvetlerinin "kara kadırga" denilen kadırgasında 1617 Haziran başında tezgâhlanan bir isyan öyküsü ilginç olmanın ötesinde pek de inandırıcı değil:

> Akşam, insanlar uyurken, gözcülük yapan bir denizci bir portakalın köleler arasında elden ele dolaştığını fark etti. Bu olayı fark eder etmez hemen kaptana haber verildi, adı geçen bazı kölelere işkence yapıldıktan sonra onlar şu itirafta bu-

16 Guglielmotti 1884, 193-195. 1793'te Civitavecchia'nın kürek mahkûmları yeniden ayaklandılar ama o zaman aralarında artık Müslüman olmaması gerekiyordu (*a.g.k.* 261-263)

lundular eğer portakal geminin kıç tarafına kadar ulaşsaydı bunu bir işaret sayıp herkesi öldürecekler ve sonra kadırgayla çekip gideceklerdi.

En büyük sorumlulardan beşi (aralarında bir de Hıristiyan var) asılmış, diğerlerinin kulakları ve burunları kesilmişti.[17]

Müslüman kölelerin başarılarına dönelim, en büyük yankı uyandıran başarıları, 1755 Ağustos'unda Trapani'de iki Sicilya kadırgasını ele geçirip onları Cezayir'e götürmeyi, orada özgürlüklerini kazanıp kendileriyle birlikte götürdükleri Hıristiyanları köle konumuna getirdiklerinde elde edilmişti.[18]

Sant'Antonio ve *San Gennaro* kadırgaları Palermo'dan Val Mazzare denilen alayı götürmekteydiler ve alışıldığı gibi oradan da Calabria Citra'nın alayını alıp başkente geri götürmeleri gerekiyordu. 16'sı sabahında karaya çıkarma gerçekleşmişti ve aynı günün akşamında boğucu sıcak biraz hafiflediğinde kumandan Emanuello Serono Calabria alayının gemiye bindirilmesini emretti. Ama saat 19'a doğru -bu sırada tüm dikkat orada su tedariki yapmakta olan *San Gennaro* kadırgasına yönelmişken- *Sant'Antonio*'nun Müslüman forsalar takımı büyük bir ihtimalle üzerinde daha önce anlaşılmış bir işaretin verilmesiyle başkaldırdı ve "aniden kumanda köprüsü işgal edildi", forsalar ansızın yakalanan denizci ve askerleri öldürmeye ya da denize atmaya başladılar. Kumandan Sereno yatağında yakalanmıştı, bir teğmen deniz gözcüsü olan oğluyla birlikte öldürüldü, bir sancaktar "kürekçi sırası üzerinde acımasızca katledildi" ve bir arkadaşının "bir sandalyenin üzerinde boğazı kesildi", çavuş "isyancılarca malzeme odasına kadar takip edildi. Müslümanlar kısa sürede gemiyi tamamen ele geçirdiler.

San Gennaro'dan karşı konulmaya çalışıldı; firkateyn komutanı Giovanni Stefano Doria -bu kişinin olay hakkında net ta-

17 Bulifon 1547-1706, 106, 4 Haziran 1617. *Gazette de France*'ın 1641, 233, Napoli'den, 18 Mart'ta bildirdiği gizli plana belki Müslümanlar da katılmıştı; iki köle ve diğerleri bir girişim için Palermo'da idam edildiler, 13 Mayıs 1708: Cutrera 1917, 241.

18 Tüm olay hakkında Bono 1977; Vanvitelli'ye mektup: Vanvitelli 1755, 448.

nıklığına sahibiz- ayaklanmacıların top ateşine tutulmalarını emretti. Ama "ortadan ikiye ayrılsalar da artık onlara verilen hiçbir emre itaat etmek istemediklerinden" Müslüman kürekçiler gerekli olan manevrayı yapmadılar. Üstelik artık Müslümanların elinde olan *Sant'Antonio* diğer kadırgaya bordadan saldırdı; bu kadırga "küçük birliğiyle mümkün her türlü savunmayı yaparken" karadan yardım aradı. Combaja kalesinin topçu sınıfının beklenen müdahalesi çok geç geldi ve artık hiçbir faydası yoktu; çünkü artık *San Gennaro* da isyancıların kontrolündeydi: bazı subaylar öldürüldü, bazıları denize atlayarak yaşamlarını kurtarabildiler. Kumandan Doria boşa giden bir direnişten sonra bir filikayla karaya ulaştı. Limanda bulunan bir şabek peşlerinden gönderildi ama artık çok geçti: "Rüzgar ters yöndeydi ve kadırgalar çoktan yedi sekiz millik bir mesafe katetmişlerdi".

Büyük yankı uyandıran bu olay hakkında, bir hafta sonra Luigi Vanvitelli'nin erkek kardeşi Napoli'den şu bilgiyi verir:

> Trapani'de Türk kölelere çok güvenilmesi ve ellerine silah teslim edilmesi yüzünden kralın iki kadırgası kaybedildi. Bu Cuma 15 Ağustos'ta öğleden sonra saat birde kes kes çığlıkları atarak çaparın zincirini kestiler; gemideki çok az sayıdaki askeri denize attılar ve sonra tüm subayları parça parça doğradılar, kadırgaları ele geçirdiler ve Magreb'e doğru yelken açtılar.

İki kadırganın Müslüman kürek mahkûmlarının büyük bir bölümünün Cezayirli olması nedeniyle büyük bir ihtimalle önceden seçilmiş hedef olan Cezayir'e vardıklarını biliyoruz. Gerçekten de önceki yıllarda Napoli deniz kuvvetleri bazı Cezayir gemilerini yakalamış ve çok büyük sayıda köle ele geçirmişti.

Zante sularında "Türklerin korkusu" ünlü kaptan Peppe (Giuseppe Martinez) kumandasındaki bir Napoli birliği ve bazı Malta kadırgaları 1572 Nisan'ında bir Cezayir birliğiyle çarpışmışlardı; yarısı yaralı yüzden fazla Müslüman *Gran Leone* gemisinin batmasından sonra yakalanmıştı. 1754 ilkbaharında yakalanan bir başka şabekten ele geçirilen bazı Cezayirliler küreğe konulmuşlardı, kaç kişi olduklarını bilmiyoruz.

Yani *Sant'Antonio* ve *San Gennaro* kadırgalarının forsalar takımı büyük oranda birkaç yıl önce gerçekleşen çeşitli çatışmalarda yakalanan adamlardan oluşuyordu. Hepsi Cezayir'de yeniden özgürlüklerine kavuştular, kral naipliğinin tarihindeki zorlu bir anda hepsi halk tarafından sevinçle selamlandılar. İki kadırganın isyana katılan güvenilir angarya mahkûmları da özgürlüklerini elde ettiler, gemide tutsak kalan subaylar ve askerler ise köle yapıldı. Cezayir'de köle sayısı birdenbire o kadar çok artmıştı ki, yeni bir hamam hazırlanması gerekmişti, bu yeni hamama da bu olay nedeniyle kadırgalar hamamı denmişti; subaylar ve askerler ancak sekiz yıl sonra çok büyük miktarlardaki kefaret bedelleriyle serbest bırakılmışlardı.

Ev ve kent firarileri

Bir köle efendisinin evinden kaçtığında eğer hemen bir tekneye binme ya da sığınacak bir yer bulma olanağına sahip değilse çok zor bir duruma düşebiliyordu: Her şeyden önce sahibinin beyanı ile başlayan aramalardan sıyrılmak yani saklanacak bir yer aramak zorundaydı, Müslüman toprağına dönüş girişimi için bir fırsatın belli belirsiz ümidiyle alıştığı yerlerden uzaklaşması, bir başka kimlik üstlenmesi, başıboş bir yaşama atılması gerekiyordu. Kara yoluyla kaçışları gelişimi ve planları hakkında detaylı hikâyeler bilmiyoruz ancak zorluklarını, risklerini, kuşkulu sonuçlarını tahmin edebiliriz. Büyük bir bölümü, eğer yakalanıp cezalandırılmadılarsa, yanında daha iyi koşullar bulabilecekleri umuduyla başka bir efendinin hizmetine girebiliyorlardı ya da kendilerini kaçak işgücü olarak birilerinin hizmetine sunarak oradan oraya başıboş bir halde dolaşıyorlardı ve böylece günlük ekmek paralarını çıkarabiliyorlardı. Kaçak bir kölenin geri alınabilmesini sağlamak için ilk koşul sahibinin hemen beyanda bulunmasıydı. Messinalı bir noterin, 16. yüzyılın ilk onyıllarına ait belgeleri arasında, köle kaçışlarıyla ilgili bazı beyanlar var, bu beyanlarda köle sahibinin haklarına büyük oranda koruma getirilmiş. Forza d'Agrò'nun baş rahibi Palermolu Antonino 30 Nisan 1518'de

Taormina'daki manastırdan altmışlık bir kölenin kaçtığını beyan etmişti, bu köle sonra Orlando burnundaki Brolo'da ele geçirilmişti; ertesi yıl 21 Ekim'de iki köle sahibi, biri Annibale adındaki iki siyah kölenin kaçışını bildirmişler.[19]

Bazı şehirlerde efendi bir kölesinin kaçtığını bildirirken durumu duyurmak için bir ilan yayınlıyordu, bu ilanda kişinin bazı özelliklerini bildiriyor, onun işini kolaylaştırabilecek herkesi uyarıyor ve görüldüğü yerde bildirilmesini istiyordu.

Cenova'da 1552 Haziran'ında, belediye başkanı Jacopo Fiesco Botto'nun mülkiyetindeki yirmi sekiz yaşındaki -"koyu tenli, siyah sakallı, iri yarı"- bir kölenin kaçışını resmi yoldan bildirmiş ve şunları emretmişti:

> Adı geçen köleye yol gösteren ve yol gösterecek her kim olursa olsun ya da herhangi bir şekilde ya da biçimde onun hakkında bir şeyler bilen herkes, bildiklerini Sayın Belediye Başkanı'na ya da adı geçen Sayın Bay Iacobo'ya bildirmek zorundadır aksi takdirde adaletin kuralları uyarınca cezalandırılacak ve cezasını çekecektir, bütün bunları ilgili kişiler hiç gecikmeksizin hemen yapmak zorundadır, adı geçen köleyi bulup ona yiyecek içecek verenlerin herkesçe uğursuz sayılacağı bildirilir.

Yine Liguria başkentinde 4 Mayıs 1605'te belediye başkanının bir "kamu duyurusu" soylu Cosma Centurioni'nin evinden iki Müslümanın, bir Ahmed ve bir Costantinopolili Ali "ya da Mustafa"nın kaçışını bildiriyordu, bu köleler şöyle tarif edilmişler "beyaz, iri yarı, yüzünde yara izleri olan [...], yaklaşık yirmi beş yaşlarında, genellikle yeşil kumaştan elbiseler giyerler". 20 Haziran'da ise bir başka Mustafa'nın kaçışı bildiriliyordu, Giovan Battista Carpano'nun evinden kaçmıştı ve yanına "bir çuval ekmek ve başka şeyler de" almıştı, köle şöyle tarif ediliyor:

> Yaklaşık yirmi yaşlarında biri, beyaz, Macar ulusundan, iri yapılı, sakalsız, sağ omzunda bir tüfek yarası var, boynunda bir

19 Motta 1974, 321.

> demir ve zincir, üstünde yün bir gömlek ve Macar stili pantolonlar ve başında siyah keçe bir şapka var.[20]

Son iki olayda tehditlere, belki daha etkili olabilecek bir şey eklenmişti; kölenin yasal sahibine geri verilmesini ya da yakalanmasını sağlayanlara on scudilik bir ödül vaadi de bulunuyordu. -Bir kölenin ortalama değerinin yüzde onuna denk- bir ödül verilmesini gerçekten de İtalya'nın her yerinde en azından 17. yüzyıldan itibaren yaygın bir biçimde buluyoruz.

İşte size 10 Mayıs 1649 tarihli bir Cenova duyurusu, "saygıdeğer" Carlo Imperiale'nin "muhteşem" eşinin mülkiyetindeki izi sürülecek "yaklaşık 36 yaşında, ufak tefek, kıvırcık siyah saçlı, başının tepesi kel, kara bıyıklı, yuvarlak yüzlü, siyah giysili" firariyi tarif ettikten sonra ödül verileceğini bildiriyor ve garanti ediyor:

> Adı geçen Sinyora Giovanna onu yakalayan kişiye on scudi ödül vermeye karar verdi ve bu nedenle saygıdeğer Maliye Dairesine on scudiyi emanet etti ve bu duyurunun kentimizin bildik ve alışıldık mekânlarında halka ilan edilmesini istedi.

Cenova'da köle sahiplerinin çıkarları, özellikle bu kişiler kent oligarşisinden güçlü ailelerin üyeleriyse çok iyi korunmuş gibi görünüyor. Carlo Spinola'nın bir kölesinin kaçışı üzerine 23 Şubat 1668'de herkese gönderilen bir mektup sahil ve iç kesimlerdeki tüm yerleşimlerin yetkililerini, en ince ayrıntısına kadar aşağıdaki biçimde tarif edilmiş firari köleyi bulmak için "gereken özeni göstermeye" çağırmıştı:

> Yaklaşık 30 yaşında, orta boylu, az sakallı, kestane rengi kıvırcık kısa saçlı, beyaz tenli, üstünde ya Hollanda yününden siyah İspanyol tarzı bir giysi ya da koyu ve açık karışık renkli Fransız tarzı bir giysi var.[21]

1539'da Lucca'da yürürlüğe konanlar gibi bazı kent yasaları

---

20 Tria 1947, 127-128 ve 247, 20 Haziran 1605.

21 ASGe, *Gride* 6, 1021/109; *a.g.k.* 7bis, 1023/50. Kaçışlar ve duyurular hakkında Salvadorini 1974, 24 ve 32.

firari köleleri sahibine teslim etme yükümlülüğü getiriyorlardı. Kanun gücü ve etkili kontroller sayesinde ya da başka nedenlerle pek çok köle yakalanıp sahiplerine teslim edilmişti. Kölenin bulunması, günümüz ifadesiyle seçkin bir kişi için çok önemli olduğunda araştırmaların daha dikkatli ve geniş bir biçimde yapıldığını varsayabiliriz.

1632 Ekim'inde belki de bir deniz kazası sonucu Stilo'da yakalanan beş Müslüman bir pencereden atlayıp kaçmışlar, içlerinden biri kısa bir süre sonra "kaçtığı süre boyunca bir başka arkadaşıyla ormanlarda saklı" kaldıktan sonra yakalanmış, daha sonra arkadaşı da ele geçirilmiş. Diğer üçü de kasım ortalarında Cosenza'da yakalanmışlar.[22]

Kardinal Ippolito de'Medici'nin Roma'da ihtişamlı bir sarayı vardı ve çok sayıda hizmetçisi ve kölesi; "Türklerden" biri 1533'te Mantova'ya kaçtı, efsanevi efendiler sayılan Gonzagaların sarayında bir yer bulabilmeye çalışıyordu (bu bizim düşüncemiz) ama Dük Francesco onu "yakaladı ve zincire vurdu" ve kardinale iade etti, kardinalde Po vadisindeki küçük Dukalığının Roma'ya gelen diplomatik temsilcisiyle teşekkürlerini gönderdi. Aynı şekilde Venedik'teki Priuli evinden kaçan bir kadın köle Mantova düşesine sığınmaya çalışmıştı; bu olayın nasıl sonuçlandığı bilinmiyor, büyük bir ihtimalle iade edilmiş olmalı". Bir tarihçi kuşkusuz "Gonzagalar onu geri göndermekten başka bir şey yapmamışlardır" ifadesini kullanıyor ve şöyle bir yorum yapıyor: "kölelerin bu kaçışları bize o zavallıların, bazen onların güçlerini ya da meziyetlerini, kazanç ya da eğlence amacıyla acımasızca kullanan, uçarı ya da cimri sahiplerinin zorbalıkları ve istismarlarıyla daha da zorlaşan ve katlanmak zorunda kaldıkları acı yaşamları merhametle düşünmemizi sağlıyor".[23]

Öyle görünüyor ki firarilerin büyük bir bölümü çok uzağa gidemiyorlardı, Messina'dan uzaklaşan biri Catania'da, bir diğeri de Militello'da yakalanmıştı; aynı kaderi daha sonra söz

22 Zamboni 1902, 343; Cenami 1623-1624, 302-303 ve 308-309.

23 Luzio Renier 1891, 143-144.

edeceğimiz gibi kadırgalardan kaçanlar da paylaşıyordu.

Bir yargıcın Bari yakınlarındaki evinden kaçan zenci Ali çok uzağa gitmemişti. Sahibi Manfredonia şatosunun sahibinin ellerinde olduğunu öğrendiğinde, ona köleyi kendisine teslim etmesini buyurdu; böylece Napoli Devlet Arşivindeki belgelerden bir fasiküle konu olan bir dava başladı. "Yargıç" köleyi 1610 Haziran'ında başka şeylerle birlikte Venedik kadırgalarından aldığını belgelemişti, kölesini en sonunda kaçışından yaklaşık bir yıl sonra 1612 yazında yeniden elde etti. 1621'de Toscana yetkilileri don Pietro de Leina'ya onun mülkiyetindeki iki köleyi geri vermişlerdi.[24]

Kölelerin deniz yoluyla kaçışlarının önüne geçmeye çalışılması gibi, köle sahipleri de koşullara göre evden kaçmalarını engellemek için bazı önlemler alıyorlardı ama tahmin edilebileceği gibi kölenin evdeki normal yaşam koşullarında yapılacak pek bir şey yoktu. Bu yüzden köleyi her türlü kaçış fikrinden vazgeçirmek için, hiç kaçmaya kalkışmamış olması koşuluyla ona belli bir sürenin sonunda, belirlenmiş birkaç yıl hizmetten sonra azat vaat edilmesinin tercih edilmesi böyle açıklanır. Kölenin ayak bileklerine demir halkalar takmak kuşkusuz etkili bir önlemdi ama hareket etmesini güçleştiriyordu yani kölenin sağladığı yarar ve üretim gücü azalıyordu, bu nedenle yaygın bir önlem yoktu ama kölenin bu konuda sabıkalı olduğu durumlarda uygulanan çeşitli önlemler vardı. Sicilya'da sık sık kaçmaya girişen ve üstelik kısa süreler için bile olsa sahibinden kurtulmaya başaranlara "firari" denirdi. Sicilya'da bazıları önlem olarak işi "firariyi" kızgın demirle damgalamaya kadar vardırıyordu ama bu sert önlem için izin alınması gerekiyordu.[25]

Kaçan köleler daha ziyade kendi başlarına hareket ediyorlardı, genellikle önceden belirlenmiş bir planları olmuyordu, sadece, kölelik koşullarının sıkıntılarından birkaç gün ya da

24 Motta 1974, 321 (1517 ve 1521 olayları); ASNa, *Processi Antichi* 39, 29, 2r-17r; ASFi, *MP* 2083, 21 Temmuz 1621.

25 Italia 1940, 367; Marrone 1970, 250; Trasselli 1972, 76; 1519'da Noto'da.

birkaç hafta için bile olsa kurtulmak arzusuyla hareket ediyorlardı. Aynı kişinin ya da farklı kişilerin birkaç kölesinin bir araya geldiği kaçışlar büyük bir olasılıkla daha organize biçimde gerçekleşiyordu ve belirlenmiş bazı amaçları da vardı, bazen denizi geçmek bile amaçlar arasındaydı. 1521 yılında farklı sahiplere ait beş köle Crotone'den kaçmışlardı, onlarla ilgili haber daha sonra Messina'da yazılmıştı.[26]

O çağda bir kölenin kaçışının hukuki olarak nasıl değerlendirilebileceği üzerine tartışılmıştı, çoğu kişi tarafından kabul edilen bakış açısı, bu olayı bir hırsızlık olarak yani kendi kendini çalmak olarak tanımlayan değerlendirmeydi. Aslında geldiği topraklara, anavatanına dönmek isteğiyle kaçan firari ile büyük bir bölümü ev köleleri arasından çıkan, sahibinin kontrolünden kurtulmak isteğiyle kaçıp "karnını doyuracak şeyler arayarak başıboş dolaşarak ya da özgür işçi olarak kendini başkalarının hizmetine sunan veya hırsız ve serserilerin oluşturduğu eşkıya çetelerine katılanlar" arasındaki fark önemliydi. Bir başka önemli sebep de rekabetti, köleden daha avantajlı hizmetler sağlamak için onu kaçmaya yönlendiren ve ona yardım eden kişiler söz konusu olabiliyordu. Sicilya'da en azından 16. yüzyılın ilk on yıllarında "başıboş" köle, sahibinin kim olduğu bilinmeyen hayvanlarla eş tutuluyor ve "sahibi bilinmeyen öküze yapıldığı gibi" açık artırmayla satışa sürülüyordu.[27]

Firari köle yakalanırsa sahibinin keyfine göre bir cezaya maruz kalabiliyordu; en ağır ceza az çok uzun bir süre için kadırgalarda hizmet etmeye gönderilmekti (köle sahibi bu türden bir kiralama için bir ücret alıyordu). 1662 Ağustos'unda Napolili bir kronist şöyle bir gözlem yapıyordu: "Satın alınan köleler bir ay geçmeden kaçıyorlar, bunların bazıları kadırgalarda ya da hapishanelerde görülüyor, üzerlerinde efendilerinin onlara verdiği kıyafetler duruyor, ceza olsun diye onları bu kıyafetlerle tutuyorlar". Yani ceza olarak küreğe konmuş bazı köle-

26 Motta 1974, 321, 1517 de.

27 Gaudioso 1926, 75-76; Motta 1974, 320-321; Trasselli 1972, 75-77 (1519).

ler patronlarınca onlara verilen özel kıyafetleri giydiklerinden diğerlerinden ayırt edilebiliyorlardı.[28]

Yirmi yaşlarında "sağlıklı ve yakışıklı" Cezayirli Mustafa oğlu Hasan yirmilik bir genç, bir reisin yeğeni, papalık donanmaları tarafından yakalanmıştı. Şans eseri küreklere konulmak yerine bir kadırga kumandanına ödül olarak verilmişti. Kölelikten acı çeken genç 1719'da kaçma girişiminde bulunduğundan idareye geri verilip küreğe konmuştu ama amcası olan reisin bir kefaret bedeli ödeyerek onu özgürlüğüne kavuşturacağı düşünülüyordu.[29]

İtalya'da haklarında bilgi sahibi olduğumuz son kölelerden birinin başarılı kaçışını anımsatalım: Bu köle Palermo'daki Petrulla prensinin mülkiyetinde bulunan bir Kuzey Afrikalı, vaftiz edilmiş ve daha sonra vaftiz babasının evinden Deniz Avcıları alayında askere alınmak için kaçmıştı. Bunun üzerine soylu Sicilyalı, kral III. Ferdinand'a kölesinin geri verilmesi ya da en azından bedelinin ödenmesini sağlamak için çeşitli itirazlarla başvurmuştu. Palermo mahkemesi, danışman Troysi'nin düşüncesine rağmen ona hak verdi, Mahkemenin 22 Mayıs 1812'de verdiği karar şöyle:

> Kamu hukukçularının yetkesi, dinimizin kutsallığı, Kilise öğretisi, kanunlarımızın yaptırımları ve krallığımızda sürekli uygulanan durumlar çerçevesinde, Siz Saygıdeğer Majesteleri'ne, kölenin vaftiz edildikten sonra da, burada söz konusu olan durumdaki gibi efendisini ona özgürlüğünü vermek istemediği sürece, aynı konumda kalması gerektiği kararına vardığımızı beyan ederiz.

Bu karara sadece kölenin vaftiz sayesinde "İsa'nın ve efendisinin kardeşi" olduğundan ona "insanlık ve tatlılıkla" davranılması gerektiği ekleniyordu ve aksi takdirde "hiçbir şekilde kötü davranışa maruz kalmamak ve incitilmemek için" büyük ceza mahkemesine başvurabilecekti.[30]

28 Fuidoro 1660-1665, 137, 13 ve 19 Ağustos arası 1662.

29 ASRm, *Epistolario* 26, 4 Şubat 1720.

30 Cosentino, 1890, 9-11.

Kuşkusuz uygun fırsat kollayan ya da gizlice etkili bir planı tüm ayrıntılarına kadar tezgâhlayan tekil kişilerin ya da küçük grupların gerçekleştirdiği bir sürü kaçış olmuştur. Çok nadir görünen bazı olaylar farklı bir görünüme sahipler: Müslümanlar bekçi ya da gözcülerine isyan ettikten sonra kaçmayı başarıyorlar ya da kürek mahkûmları söz konusu olduğunda hizmet gördükleri kadırganın kontrolünü ele geçirdikten sonra kaçışı gerçekleştiriyorlar.

Roma'dan çok uzak olmayan Tivoli'deki Este kardinalinin ailesinin adıyla tanınan villasında 1584 Mayıs'ında, kendi kişisel hizmetini gören ya da bugün bile turistlerce hayran olunan muhteşem çeşmelerle dolu geniş parkın bakımıyla ilgilenen onlarca kölesi vardı. "Bekçilerini öldürüp başka birkaç kişiyi bir kuyuya attıktan sonra elli Türk köle oradan kaçtı" diye anlatıyor o günlere ait bir "haber", bu kölelerin ya özgürlüklerini istemek için yakındaki Roma'ya ulaşmaya çalıştıklarını ya da farklı kaderlerin peşinde yitip gittiklerini varsayabiliriz. "Geçiş noktaları ve limanlarda onları yakalamak ve cezalandırmak" için alarm verilmesine rağmen hiçbir sonuç alınamamış gibi görünüyor. Yaşadığı tatsız deneyime rağmen "Türkleri sevme konusunda kararlı" kardinale, Friuli'den başka elli köle getirtildi, bunlar Balkanlar'da ele geçirilen kölelerdendi ama deneme süresinde başarılı olamadılar ve kardinal büyük bir üzüntüyle onları yeniden Napoli sarayına sattı.[31]

Başarılı ya da başarısız pek çok kaçış olayı arasında bazıları gerçekten çok özel; bunlardan ikisini anlatalım. Birincisinin baş kahramanı Kuzey Afrikalı bir köle, olay 1511'de yani Trablusgarb'ın İspanyollarca fethinden sonraki yıl Mazzara'da geçiyor. Kral naipliği idaresi, askeri sevkıyat için gerekli büyük harcamaları karşılayabilmek ve Magreb kıyısındaki kale şehre yardım edebilmek için büyük oranda paraya gereksinim duyar. Köle Trablusgarb'da büyük bir hazinenin saklandığı yeri bildiğini söyler, "beni oraya götürün -demiş olmalı- sizin onu ele geçirmenizi sağlayacağım" ve herkesi kendisine inandırır,

31 *Avvisi* 1584, Roma'dan 21 Mayıs (bana Marco Lenci bildirdi); Gnoli 1870, 193; Livi 1928, 63.

bu durumdan haberdar edilen vali kendi sekreterine Magreb kentinde Kuzey Afrikalıya eşlik etmesini buyurur ve köle orada kolayca kaçar. Idare olayın acısını kölenin sahibinden çıkarmaya çalışır.[32]

Diğer olay 1639 Nisan'ında Roma'da meydana gelir. Daha önce din değiştiren beş köle, kendilerinin de ait olduğu İspanya büyükelçiliğinin mülkiyetindeki bağdan gizlice Fransa ile ilişkisi olan Trinita dei Monti Manastırı'nın alttaki bahçesine geçerler; aslında Müslümanların niyeti Fransız koruması altında tam özgürlük istemektir. İspanyol kardinali Francesco Barberini'nin şikâyeti üzerine gelecekteki XVIII. Urbano köleleri polislere yakalatır ve Fransız tarafından yapılan itirazlara şöyle yanıt verir "Roma sarayı, kölelerin vaftiz yoluyla kazandıkları özgürlüklerini korumak için onlara sahip olduğunu beyan eder" gerçekten de köleler bir "bulla libertatis"* almışlardır.[33]

Özgürlük için Roma'ya

Islâm toprağı uzakta denizin ötesindeydi ve oraya ulaşmak zordu. Ama Italya'daki Müslüman kölelerin en azından 16. yüzyılın bazı dönemlerinde kurtulma ümitleri yaratan daha kolay varılabilir bir hedefleri vardı: Roma! Gerçekten de bir yıldır papa olan III. Paolo 27 Haziran 1535 tarihli bir fermanıyla, Koruyucu Hâkimlik denilen bir ayrıcalığını yeniden yürürlüğe koymuştu: "veteri instituto, ac forsan etiam ex speciali privilegio pontificali seu imperiali".** Bu ayrıcalık öylesine eski kökenlere sahipti ki hiç kimse "ne zaman, nasıl ve kimin tarafından var olmaya başladığını" bilmiyordu. Bu ayrıcalık "servi seu sclavi in Capitolium confugientes et libertatem acclamantes"*** özgürlük ve Roma vatandaşlığı ver-

32 Trasselli 1972, 88.

(*) "Özgürlük mührü".

33 Ademollo 1879; Rudt 1989, 38-39.

(**) "Ya papalık ya da imparatorluk özel ayrıcalığına sahip eski kurum".

(***) "Capitolium'a sığınan ve özgürlük için yalvaran hizmetçi ya da kölelere".

meyi sağlıyordu.[34] Çok sayıda kölenin o mutlu olanaktan yararlanması mantıklı; her şeyden önce Roma'da ya da yakın yerlerde bulunanlar ama ayrıca yavaş yavaş haber yayıldıkça, diğerleri de daha az sayıda olmamak üzere en uzak kentlerden bile kaçmayı ve itibarlı Roma tepesinin huzuruna çıkmayı başarıyorlardı.

III. Paolo bu yargıçlara verdiği geniş yetkiyi yine kendisi iptal etmiş ve yürürlükten kaldırmıştı; -8 Kasım 1548 tarihinde ilan edilen fermanla- büyük bir ihtimalle Roma'ya sığınan kölelerin abartılı sayısı ve kolayca tahmin edilebileceği gibi köle sahiplerinin, özellikle Romalı olanların protestoları papayı bu kararı almaya itmişti. Belki bu kararın alınmasında "bazı kölelerin serbest bırakılmasının Roma'nın en güçlü ve en zengin soylularından bazılarının çıkarına dokunması ve bu yüzden gösterdikleri" tepki belirleyici olmuştu. 1535 fermanı için ilk önce yine kentli yargıçlar harekete geçmişti ve "içlerinde yaşadığı insanların ve zamanın etkilerine karşı koymak istemeyen ve koyamayan" yaşlı papa iptal kararını almıştı; papalık belgesi şöyle başlar:

> Cum, sicut accepimus, dilecti filii consilium almae urbis nostrae, publice, ut moris est, congregati et attendentes dilectos filios populum romanum ob defectum servorum tam domi quam foris varia et diversa in dies pati incommoda, ac volentes incommodis huius modi occurrere, inter alia statuerint et ordinaverint quod liceat de cetero unicuique quoscumque servos seu sclavos in ipsa Urbe ad eius libitum tenere.*

---

34 Koruyucu Yargıçların tartışmalı ayrıcalığı hakkında: Giorgi 1879; Bertolotti 1887; Rodocanachi 1906, 400-401; Orano 1903; Brandi 1903; Pecchiai 1948, 372-373 bu kaynakta III. Paolo'nun fermanının tarihi yanlışlıkla bir yıl önceye 27 Haziran 1534'e ait gösterilir, *Bandi* 1234-1605, 11'deki gibi. Muhafazakârlar hakkında: Spizzichino 1930, 157-162, 257-259.

(*) Sevgili evlatlarımızın yüce kentimizin meclisine resmi olarak başvurduklarını öğrendik, toplanarak Roma halkına kulak verdik, hizmetkârlarının eksikliği nedeniyle hem evde, hem dışarıda çeşitli ve farklı rahatsız günlere katlanmış olduklarını öğrendiğimizden, bu rahatsızlıklarını bertaraf etmek isteğiyle bir çok şey arasında bizzat kentte herkesin hizmetkâr ya da kölelerini istedikleri gibi tutmalarına karar verdik ve emrettik.

Yani Roma Koruyucu Yargıçlarına başvuru riski olmaksızın gönül rahatlığı ile köle sahibi olmaya izin verilerek önceki karardan kaynaklanan uyuşmazlıkların Romalılardan uzak tutulmasına karar verilmişti.

Ertesi yılın başında *Roma'da erkek ve kadın köle tutmak üstüne bir duyuru* yayılmıştı:

> Adı geçen şehirde oturan ve bulunan, adı geçen Papalık Fermanından sonra kadın ve erkek köle satın almış ya da satın alacak herkese duyurulur, söz konusu kadın ve erkek köleleri hiç kimsenin müdahalesi ya da engellemesi olmaksızın, onlara herhangi bir izin verilmiş ya da verilecek olsa da, onları tutmaları yasaldır.[35]

Farklı yönleriyle kölelik sorunu, gerek kurbanlar açısından, gerek dünyanın hangi bölümünde yaşandığına bağlı olarak Hıristiyan vicdanında yerini almış ve çeşitli düzeylerde tartışılmıştı; papalık yargıçları bu konuda pek çok kez açıklama yapmıştı. Burada özetini bile yapamayacağımız çok karmaşık bir öykü. Müslümanlar söz konusu olduğunda, onların "imansızlığı" köleliklerini haklı kılabilirdi ama aralarında Hıristiyanlığı seçenlerin de olduğunu bilmek bu makul gösterme sebebini kabul etmeyi güçleştiriyordu. Bu nedenle aziz V. Pio 1566 yılında Romalı yargıçlara köleleri özgür bırakma yetkisini yeniden vermeyi istemişti ama sadece vaftiz edilmiş olanlarına.

Yani İtalya'nın her yerinden belki çok sert bir efendiden kaçan ya da bir kadırganın zorlu disiplininden kurtulmak isteyen umutsuz firariler Roma'ya ulaşmaya çalışıyorlardı. Özgürlüklerini elde etmek için Hıristiyan olduklarını kanıtlamak zorundaydılar, bunu da bir vaftiz sertifikasıyla yapıyorlardı, bu imkânsız olmasa da oldukça güç bir şarttı, ya şahitlere ya da başka kanıtlara başvuruluyordu. İstek dilekçesi kabul edildikten sonra, serbest bırakılma "kırmızı astarlı uzun bir pelerin giyen ve siyah kadife bir bere takan - koruyucunun" elini kölenin başının üzerine koyup "esto liber" ifadesini telaffuz et-

35 *Bandi* 1234-1605, 18, n.102; Orano 1903, 6 (12 Ocak).

mesiyle yani özgür ol demesiyle onaylanıyordu. Özgürlük koşulu bir belgeyle kanıtlanıyordu, bu belge "dünyanın her yerinde, Türklerin Sultanının katında bile büyük hürmet gören" bir kanıt olarak kabul ediliyordu ama eski bir Müslümanın Müslüman toprağına dönse bile Hıristiyanlığa geçtiğini apaçık söyleyebilmesinin imkânsızlığı da göz önüne almak gerek.[36]

Papalık yargıçlarının bu yetkiyi ne kadar süre ve ne ölçüde kullandıkları bilinmiyor. Kuşkusuz köleler uzun bir süre köleliğin son zamanlarına kadar, geç 18. yüzyıl ve yeni yüzyılın ilk yılları arası Roma'yı bir özgürlük ve kefaret toprağı olarak görmeyi sürdürmüşlerdi. Orası İsa'nın vekilinin, kilisenin başının, papanın kenti değil miydi? O halde orada her türlü köleliği reddeden Hıristiyanlık prensiplerinin uygulanması gerekmiyor muydu? Yani en azından Hıristiyan olmuş köleler, yani inanç ve merhamette kardeş olan kişiler açısından bu ilkeler uygulanmalıydı.

Daha sonra kentin ve papalık devletinin dışında da, Hıristiyan olmak isteyen köleleri misafir etmek ve onlara yardımla uğraşan kurum iyice tanınır hale gelmişti. Kimi kez gerçekten samimi, kimi kez de başka nedenlere dayanarak İslâm'ı reddetmek ve İsa'nın gerçeğini tanımak niyetiyle harekete geçen pek çokları, Din Öğrencileri evine kabul edilmeye çalışıyorlar ve eve girmeyi başarıyorlardı; köle için vaftizden önceki hazırlık dönemi önceki koşullarına göre bir nimetti ve ayrıca Hıristiyan olarak daha iyi bir davranış umabilirdi. Bazıları ise acı bir hayal kırıklığı yaşıyorlardı: Roma yetkilileri, o ya da bu devletin donanmalarının sorumlularından ya da özel sahiplerden aldıkları ihbarlarla harekete geçip firari Müslümanları yakalıyorlar ve yeniden sahiplerine teslim ediyorlardı. Vaftiz edilmiş köleleri ya da öyle olmak isteyenleri Roma'ya doğru harekete geçiren özgürlük ümidi asla dinmemişti.

"Kaçan kölelerin vaftize inançları yoktur" diye Roma yöneticisine yazanlar vardı; bu yüzden "vaftiz olduklarına inandırmak için pek çok tanık arıyorlardı" diye açıklıyordu ve bunu

36 *A.g.k* , 9 eylül tarihinde: Bongi 1866, 243-244. Koruyucular hakkında: Pecchiai 1948, 238-246.

başaramayınca "başka yoldan elde edemeyecekleri şeyi böyle elde edebileceklerini düşünerek" papanın bağışlayıcılığına sığınarak ona başvuruyorlardı. Kuşkusuz benzer durumlar çok sık tekrarlanmıştı ama çok azında kölelere inanılmış ve serbest bırakılmışlardı.

İşte orada koruma ve özgürlük bulacakları umuduyla Roma'ya varan firarilerden birkaçının öyküsü. İlk öyküyü papaya yazdığı dilekçede Bonalı bir Cezayirli, Giovan Battista adını alan olayın kahramanı anlatıyor:

> Saygıdeğer Peder
>
> Barbaria'daki Bonalı Giovam Battista uzun süre köle oldu, Cenova'da altı yıl Kutsal İnanca başvurup kutsal vaftize nail olmak istedi ama bu şansı elde edemedi [...] oradan özgür olmak için buraya Roma'ya kaçtı, burada güvenli bir biçimde efendisinin kardeşi olabilir, oysa efendisi onu yakalatmak ve firari olarak Cenova'ya göndermek istiyor. Bu yüzden Siz Kutsal Efendimizin ayaklarına tüm zavallılığı ile kapanarak merhamet etmeniz ve özgür kalmak için yalvanyor.[37]

Roma'ya kaçan ve burada 1608 Mayıs'ından hapse atılan yirmi yaşındaki firari, Grek Teodoro Galbi'nin olayını da savcılığa sunduğu kendi ifadesini sözcükleriyle dinlemek oldukça keyifli:

> Cumartesiden beri üç gündür burada tutsağım ve sanırım sebebi Grek olmam, Grekler Türk'e küçük çocuklarını vergi olarak vermek zorunda olduklarından ben de küçük bir çocukken Türklerin eline köle olarak Yunanistan'dan gönderildim, beni Türkiye'ye götürdüler ve Türk yaptılar ve o dine bağlıydım ve Türklerin kadırgalarıyla giderken Venedik kadırgalarıyla karşılaştık ve bizi yakaladılar, tüm Türkleri parçaladılar ben Grek milletinden olduğumu söyleyince bana hayatımı bağışladılar ve Venedik kadırgalarıyla Abruzzo'dan geçerken, kadırgaların sorumlusu beni köle olarak Otranto baş piskoposu Mon-

37 Bertolotti 1887, 10, tarih belli değil; *a.g.k.* 6, 16. yüzyıla ait bir anı kitabından s.d.

signor Marcello Acquavita'ya armağan etti; piskoposun yanında altı yıl kaldım ve bu Paskalya Hıristiyan olalı iki yıl dolacak ve çünkü ben evde baş piskopos beni satmak istediğini duydum ve oradan kaçtım, böyle şeylerin yapılmadığı Roma'ya geldim, Monsignor Marcello bunu haber alınca beni yakalattı ve burada Corte Savelli'de hapse attırdı.

Başpiskopos Aquaviva'nın temsilcisi olayları daha önce aynı biçimde açıklamıştı ama -Hıristiyan olan ya da daha doğrusu yıl iki önce Hıristiyanlığa geri dönen- Grek gencin kendisine "yeniden verilmesini ve teslim edilmesini" istiyordu ve istediğini elde etmişti.

Benzer bir olay Castelluccia Dükünün başına da gelir. Dük, Papa V. Paolo'ya İspanya büyükelçisi aracılığıyla başvurur ve 1609 yılında Napoli'deki Roccarainola'dan kaçan kölesini hemen elde eder ve köle dük tarafından tutuklattırılır. Zavallı köle Macaristan'da Hıristiyanlar tarafından küçük bir çocukken yakalanmıştır, iki yıldır Hıristiyanlık dinini kucaklamış Vincenzo David adını almıştır -yöneticiye anılarında şöyle anlatıyordin değiştirmesinden sonra onu özgür bırakma sözünde durmadığından dükten korktuğu için kaçmıştı; dük onu kim bilir kime yeniden satmak istiyordu, dükün evinden gerçekten de -200 duka değerindeki- "bazı gümüş eşyaları" da götürdüğünü itiraf etmişti ama bunları onu Roma'ya götüren ve orada çaldıkları şeyin üstüne oturan bir suç ortağının kışkırtmasıyla yapmıştı. İşte bu nedenle buna benzer pek çok olayda firari yargılansın ve ceza alsın diye yetkililere teslim ediliyordu.

Roma'ya kaçan diğer ev köleleriyle ilgili bilgileri çeşitli belgelerde ve anı kitapçıklarında buluyoruz. Napoli'den 1668 yılında, kraliyet danışmanı Antonio Fiorillo, Papa IX. Clemente'ye "bazı kusurları yüzünden" kaçan ve Roma'da oturan "bazı kölelerce baştan çıkarılan" kölesi Ali'yi geri almasını sağlamasını rica ediyordu ve bu hikâyeleri gün ışığına çıkaran 19. yüzyıl araştırmacısı kraliyet danışmanı Fiorillo'nun "doğal olarak isteğini elde etmiş olacağını" varsayıyor.[38]

38 *A.g.e.*, 11-14.

Karmaşık da olsa Roma Koruyucu Yargıçlarının ayrıcalıklı gücünün ünü, Hıristiyan olmak isteyenleri kabul eden Din Öğrencileri Evinin varlığı, mutlak gücüyle istediği herkesi sahibinin tiranlığından ya da kadırgaların zincirinden kurtarabilecek papa efsanevisi, yüzyıllar boyunca Roma'ya sürekli olarak hem daha önceden Hıristiyan olan, hem de olmak isteyen İtalya'nın her yerinden kaçan köleleri çekiyordu ama özellikle Tiren denizinin kıyı kentlerinden, Napoli ve büyük bir bölümü Cenova'dan kaçıyorlardı. İyi niyetler ve ümitler eşliğinde kaçan köleler ya öyle düşünüyormuş gibi göstermeye ya da apaçık yalan söylemeye hazırdılar, başarabilirlerse bu biçimde kutsal kurumların ya da papanın bağışlayıcılığından ve iyiliksever ruhundan yararlanıyorlardı. Birbirini tutmayan ya da kısmen uyuşan kanıtlar arasında bazı hikâyelerin gerçeğini yakalamak imkânsız.

Bir Napolili doktor Giuseppe Antonio Bolino 1670 Kasım'ında Papa X. Clemente'ye başvurur: Yedi yıldır kendi hizmetinde bulunan iki "Türk'ün", Ahmed ve Mustafa'nın yaklaşık yüz scudi değerindeki para ve eşyayı" da alarak evden kaçtıklarını, niyetlerinin "Türkiye'deki evlerine geri dönmek olduğunu" anlatır. "Denizin kötü niteliği" yüzünden bu ikisi papalık devletine sığınmak zorunda kalmışlardır; efendi bu nedenle kölelerini geri almak ister ve "Sanctissimus annuit" yani papa evet der.

Başka iki Napolili tam olarak ne zaman olduğunu bilmiyoruz, gerçek niyetlerinin -onların sözleriyle- "Muhammedi ülkelerine yola çıkmak için bir tekneye binme fırsatı yakalamak ve bizim kutsal inancımızın küçük düşüren Muhammedi inanca geri dönmek" olduğunu söyledikleri iki kölenin Roma'ya kaçtıklarını bildirirler. Bu yüzden efendiler Müslümanların din değiştirmek isteklerini konusunda beyan ettikleri niyetlerine karşı, "dilekçe sahiplerinin (iki efendi) evinde adı geçen Napoli kentinde asla bu sözü edilen niyeti taşımazlarken" ifadesiyle; kölelerin kendilerine teslimini isterler ve "bu Napoli kentinde bizim kutsal inancımıza gelmek niyeti taşıdıkları zaman" onları asla engellemeyecekleri konusunda garanti vererek dilekçelerini bitirirler.

Vaftiz edilen ve 1669'da Cenova'dan kaçan üç kölenin -An-

tonio Maria Grimaldi, Giovanni Orero, Salvatore Savignone-karmaşık olayı Campidoglio'nun özgürlük başvurusu için o zamanlar hâlâ geçerli bir olanak sunduğunu kanıtlar ama köleler başvuru yapmaya zaman bulamadan engellenmişlerdir ve tepeye yaklaştıklarında tutuklanmaları hiç de zor olmamıştı. Kölelerin efendileri papaya başvurmuşlar ve kölelerinin yakalanmasını sağlamışlardı, üç kaçak IX. Clemente'ye yazdıkları bir dilekçede durumu kendi açılarından değerlendirirler, sahiplerinin onları "ağır bir biçimde cezalandıracakları ve diğer kölelere kaçmamaları için örnek teşkil etsinler diye Cenova'da kadırgaya verecekleri ve orada hayatlarını kaybedecekleri" korkusuyla geri dönmek istemediklerini bildirmişler. Bu yüzden papanın olaya müdahalesini istemişler ve aşağıdaki terimlerle ustaca bir çözüm önermişler:

> Sahiplerine satın alınma bedelleri geri ödenerek, kaçarak ve yolculukla yaşamlarını tehlikeye atarak elde etmeye çalıştıkları ve istedikleri özgürlük onlara verilebilir.[39]

Ama papa kölelerin "onlara kötü davranılmaması ve kadırgalara satılmamaları, eğer satılırlarsa iki yüz scudi ceza ödemeleri koşuluyla sahiplerine geri verilmesine" karar vermişti. Üç köle bu koruyucu koşuldan yüzsüzce yararlanmaya kalkmışlar ve "artık yorulmak istemedikleri için sahiplerine hiçbir şekilde hizmet etmek istemediklerini söylemişler, had safhada terbiyesizleşmişler ve sürekli yeniden kaçmaya kalkışmışlar" Sahipler büyük güçlüklerle karşılaşmışlar, özellikle kölesi tarafından kardeşinin ölümünden haksız yere sorumlu tutulup suçlanan Savignone; Grimaldi ise boşu boşuna kendi kölesini Cadice pazarında yeniden sattırmaya çalışmış. Üç Müslümanın kötü davranışları nedeniyle zorluk çeken sahipler, bu davranışlarına karşılık onları uygun bir biçimde cezalandırma olanağından yoksun olduklarından Grimaldi imzalı bir dilekçeyle papadan uygun ve düzenleyici bir müdahale istemişler: Vaftiz edilmiş köleler karşısında çok garantili bir tutum takınılırsa,

39 *A.g.k.*, 14-15 ve 17-19, tüm öykü için.

Cenova'da çok fazla olan (günümüzde köle kullanımı oldukça alışıldık bir şey olduğundan) köle sahipleri onların din değiştirmesini artık kolaylaştırıp yardım etmeyeceklerdir.

Öykü bununla da bitmez. Roma'dan hiçbir yanıt alamayan Grimaldi, tekrar yazar, papa sonunda Cenova başpiskoposundan bilgi ve konuyla ilgili görüşünü ister. Başpiskopos öz itibarıyla soylu hemşehrisi lehinde yanıt verir ve şu tavsiyeyle sözlerini tamamlar:

> Kutsal Yetkeniz, adı geçen kişiye kölesini kadırgaya ya da özel şahıslara ama bu şahıslar için kadırgalara satılamaz koşulu olmaksızın satma izni vermeyi uygun görürse ve Sinyor Giuseppe'ye bu satışın çok uzun bir süre geçtikten sonra yapılmasını buyurursa, satılabileceğinden haberdar olan köle ona karşı davranışlarını düzeltip sakinleşebilir ve sahibine sevgi ve saygıyla hizmet edebilir.

Büyük bir ihtimalle Cenovalı din adamının önerdiği şey yapılmıştı.

Roma'ya kaçışlar daha az sayıda da olsa, 18. yüzyılda da, en azından ilk yarısında gerçekleşmiştir. Papalık kadırgalarının, Marzocco denilen yaşlı bir kölesi, Civitavecchia çevresindeki ormanlara "odun toplamaya" gönderilir ve bu fırsattan istifade ederek iyi bildiği bir şehir olan Roma'ya kaçar, orada "Arapça konuşulan" kutsal bir kuruma sığınır. Bir başka öykü de köle Gioseppe'ye ait, adından anlaşılacağı gibi daha önce Hıristiyan olmuş, Nettuno'dan 1726 Ağustos'unda bir Kuzey Afrikalı ile birlikte kaçar ve Santa Maria Maggiore bazilikasına sığınır: "Bu andan itibaren hep orada oturur, adı geçen bazilikanın din adamlarından birinin sağladığı giysi ve yiyeceklerle geçinir". Kuzey Afrikalı Roma'daki Portekiz büyükelçisinin isteği üzerine özgür bırakılır. Gioseppe papalık yetkililerine kendisini azat etmelerini isteyen bir dilekçe yazar, çünkü Madonna delle Fornaci, Trinitari Manastırına laik "rahip" olarak girmek niyetindedir.[40]

---

40 ASRm, *Epistolario* 36, 10 Haziran, 16 ve 30 Temmuz 1725; *Galere* 661, 1727.

Kaçan kürek mahkûmları

Kadırgalarda ya da kamu yararına bazı işlerde görevlendirilen devlet mülkiyetindeki köleler için kaçış nedenleri ve isteği ev köleleri için olduğundan çok daha güçlüydü: Özgür bırakılma ümitleri çok azdı, yaşam koşulları daha ağırdı, Müslüman topraklara doğru kaçış girişiminde bulunabilecekleri fırsatlar daha sık karşılarına çıkabiliyordu. Bütün bunlar özellikle kendi iç dünyasında, çevresini saran Hıristiyan dünyaya karşı düşman ve yabancı kalanlar için geçerliydi; bu kişiler için en aydınlık ümit bir deniz çatışmasında Müslümanlara yenik düşen bir Hıristiyan gemisinin güvertesinde bulunabilmekti: böylece köleler hemen özgürlüklerine sahip olabileceklerdi. Bu olasılık zamanla, özellikle 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren giderek daha da azalmıştı; o zamandan itibaren Hıristiyan kadırgalarından kaçış girişimleri daha sık gerçekleşmeye başlamıştı, kölelerin amaçları bir Müslüman toprağı olduğunda bu girişimlerden çok azı iyi sonuçlanıyordu.

Soyut olarak bir kaçışın başarı olasılığı, bir Hıristiyan kadırgası Doğu Akdeniz ya da Magreb denizlerinde, diğer Müslüman gemilerine ya da kıyılara yakın yerlerde bulunduğunda daha güçlüydü. Bir Müslüman gemisinin bir İtalyan limanında bulunuşundan ya da gelişinden de bir kaçış fırsatı ortaya çıkabiliyordu. Ama kuşkusuz riskler vardı ve önlemler giderek daha sert bir hal alıyorlardı: Köleler en azından küreklerde bulunanların hepsi baş gardiyanın sıkı kontrolü altında sıralarına zincirleniyorlardı. Başka fırsatları beklemek ve aramak gerekiyordu; örneğin o zamanlar söylendiği gibi "su tedariki" yapılacağı zaman -yani seyir halindeyken tatlı su alınacağı zaman- ya da odun veya başka gereksinimlerin tedariki sırasında köleler karaya çıkarılıyorlardı. Uygun bir an yakalamayı başarırlarsa, kalabalık sayıdaysalar ve gözcüler dikkatsizse, eğer şansları yaver giderse...

1728 Haziran'ında Sardinya deniz kuvvetlerinin bir gemisinin kumandanına verilen talimatlarda şu emrediliyordu:

> Su almanız gereken durumlarda bile bu işle görevli köleleri gözlemek için ve onları gözetim altında tutmak için yeterli sayıda asker görevlendirme konusunda dikkatli olun.[41]

Müslümanlar, belli ölçüde de olsa evlerine daha yakın olduklarını hissettiklerinde kaçmak için cesaretleniyorlardı. Papalık kaptan kadırgası 1640'ta Sicilya sularında bulunduğunda iki köle gemiyi terk eder ve Palermo'dan çok da uzak olmayan "Kadınlar Adasının oradan bir balıkçı kayığını" almayı başarırlar ama şansları yaver gitmez çünkü başlarında Anrea Caiffi'nin bulunduğu bazı takipçiler "silahlı bir kayık ile onlara yetişirler ve adı geçen köleler kendilerini savunur, bu sırada adı geçen Andrea'nın arkadaşlarından biri yaralanır". Andrea ve adamları yakalanan iki kişinin her biri için on scudi alırlar ve ayrıca silahlı çatışmaya göğüs gerdikleri ve yaralandıkları için o büyük ödüle beş scudi daha eklenir. Messina'da 1647 sonbaharında mola veren başka bir papalık kadırgasından *San Bernardino*'dan, bir köle tek başına kaçmayı başarır ama hemen aynı kadırganın "varil taşıyıcısı" tarafından yakalanır. 1723 yılında İstanbullu bir Türk bir köylünün yardımıyla Civitavecchia'dan kaçmayı başarır ama sadece Grosseto'ya kadar gidebilir.

Bazı firariler daha da uzağa gitmeyi başarmışlardı ama yine de sonunda yakalandılar. Papalık kadırgalarından 1648 Temmuz'unda gemiler Messina'da bulunduğu sırada tüyen dört Müslüman kürek mahkûmu "Mora denizlerinde" yakalanır (biri çarpışmada öldürülür) ve diğerleri Zante adasında teslim edilirler. Bazıları bir efendiden başka birinin egemenliğine düşmek için kaçıyordu. Napolili kronist 1662 Eylül'ünde şöyle anlatıyor:

> Papanın kadırgalarında Napoli'deki kendi sahiplerinden kaçan on iki köle vardı, aylar geçti ve aralarından ikisi Napoli

41 ASCa, *Segretario di Stato*, dizi 2.a 1142, 18 Haziran 1728; Filippo da Firenze 1706, 348 ve 396-397. Kaçış örnekleri: ASRm, *Epistolario* 32, 30 Temmuz ve 2 Ağustos 1723; *a.g.k.*, *Galere* 416, 26 Ocak 1709. 1593 olayı: Lenci 1991, 259.

kadırgalarına kondu çünkü bunlar kilise topraklarından kaçmışlardı ve din adamları onları kadırgalarına koymuşlardı, şimdi onların geri verilmesini istiyorlar ve sonra bu Napoli krallığının görevli beylerince onlara iyi davranılmadığından şikâyet ediyorlar.[42]

Firari köleler sonucunu bilmediğimiz pek çok olayda muhtemelen mutlu bir sona ulaşmışlardı. Biz daha çok başarısızlıkla sonuçlananları biliyoruz, çünkü bu tür olaylar çeşitli türden bürokratik kayıtlara girmişler: Listelere yeniden giriş not ediliyordu, yakalama için verilen ödül ya da ilgili diğer harcamalar kaydediliyor, suçluların alacağı ceza tartışılıyor ya da ceza kararları veriliyordu.

İşte size çok uzun bir zamana yayılmış bir başka öykü. Beş kişilik bir köle grubu oradaki bazı işler için gönderildikleri Anzio yakınındaki Paola Kulesinden 1723 Nisan'ında kaçar. Giannutri ve Giglio adasında keşif yapmak için bir filika gönderilir ama hiçbir sonuç elde edilemez, Terracina ya da Gaeta sahilinde deniz kazası geçirdikleri söylenir ama maceraları çok daha uzun sürecektir. Mayıs sonunda Pantelleria yakınlarında Trapanali bazı denizciler onlarla karşılaşırlar ve "kötü yönlendirilen ve yol alamayan bu kayığa" kolayca sahip olurlar, yelken yerine bir "paltonun asıldığı" bir kayık nasıl yol alabilirdi ki? Neredeyse ölmek üzere olan beş kişi adanın yöneticisine teslim edilirler. Bu arada şöyle bir talepleri vardır: "Denizde bazı eşyalar geri alındığında uygulandığı gibi kölelerin edebileceği değerin üçte birini" isterler ama bu istekleri kesin ve sert bir biçimde reddedilir. Önce Palermo'ya oradan da Napoli'ye götürülen Müslümanlar en sonunda kasımda Civitavecchia'ya dönerler. Başka kazançları olmasa da altı aydan fazla bir süre farklı bir hayat yaşamışlardır![43]

Kaçış girişimleri hangi oranda başarılı oluyordu? Her yıl

42 ASRm, *Galere* 390, 648r, 4 Haziran 1640; *a.g.k.* 393, 1645-1647, 7 Kasım 1647; *a.g.k.* 394, 1647-1648; 266, 28 Temmuz 1648; *a.g.k.*, *Epistolario* 31, 17 Eylül 1733; Fuidoro 1660-1665, 143, 9 Eylül 1662.

43 ASRm, *Epistolario* 32, 9 ve 12 Nisan, 31 Mayıs, 23 Ağustos 1723; *a.g.k.* 31: 5, 19, 25, 29 Ekim ve 10 Kasım 1723.

İtalyan limanlarındaki kadırgalardan kaç Müslüman kaçıyordu? Yanıtlamak zor; belki on seferinden bir ya da ikisinde firari için işler yolunda gidiyordu, işlerin yolunda gitmesi demek kadırgalardan kaçmayı başarması anlamına geliyordu ama sonunda bir başka efendinin eline düşüyordu, bu efendi tarafından belli bir süre korunuyordu ve sömürülüyordu ya da Roma'ya varıyordu, eğer daha önce olmamışsa, Hıristiyan oluyordu ve er ya da geç özgürlüğünü elde etmeyi başarıyordu. Aksi halde başıboş dolaşmaktan, genellikle hırsızlık ve serserilikle elde ettikleriyle yaşamaya çalışmaktan başka seçeneği kalmıyordu.

Cenova Deniz Kuvvetleri'nin belgelerinde şu notu buluyoruz: 1633'ten 1635'e üç yıl içinde, kürekteki Müslümanlar yaklaşık 300 kişiyken, on biri ya yalnız başlarına ya da bir veya iki arkadaşıyla beraber kaçmayı başarmışlar. Ama nereye gitmişler? Bazı olaylarda kesin bir biçimde bir kaçış mı yoksa hiç kimsenin tanık olmadığı denize düşme gibi bir kaza mı söz konusu olduğu bilinememişti. Papalık deniz kuvvetlerinin çok sayıdaki belgesinde sürekli köle kaçışlarıyla ilgili bilgilere rastlanıyor. Yüzlerce olaydan ele aldığımız konuyla ilgili olan sadece küçük bir bölümüne yer veriyoruz. Civitavecchia'da kadırgaların dışında, ufak ticari işler ya da zanaat işleri yaptıkları barakalarda uyuyan Müslümanlar daha kolayca kaçma olanağına sahiptiler, Fatebenefratelli rahiplerinin Roma hastanesine hizmet vermeye gönderilen köleler için de aynı şey söz konusuydu.[44]

Yalnız başlarına ya da bazı arkadaşlarıyla -bazen bir köle bir angarya mahkûmuyla ya da bir gönüllüyle anlaşıyordu- ya da bazen kalabalık gruplar halinde pek çokları kadırgalardan kaçmayı deniyorlardı; maceraları birkaç saat ya da gün sürüyordu ya da bazen daha uzun, sadece bazıları için sonsuza kadar

44 ASGe, *Contente* 8: Kayıp köleler hakkında not; ASRm, *Epistolario* 36, 10 Temmuz 1725. Lodolini Tupputi 1989 221-325'te mevcut olayların büyük bir bölümü ASRm, *Epistolario* 21'den 42'ye kadar olan bölümden, *metnin çeşitli yerlerinde*. Roma hastanesinde hademe bir kaçak hakkında: *a.g.k.* 35, 10 Ekim 1725; Civitavecchia hastanesinden: *a.g.k.* 37, 24 Eylül 1726. Civitavecchia'dan kaçan Müslümanlar hakkında: Vitalini Sacconi 1982, I, 302-303.

kurtuluş söz konusu oluyordu. Her biri kendi yolunu arıyordu, yararlanabileceği fırsatı bekliyor ya da yaratıyordu, yıldızının ona gülmesini bekliyordu.

Cezayirli Missaul *San Carlo* kadırgasını 1725 Haziran'ında korkunç bir kasırganın olduğu bir gece terk etmişti; birkaç gün önce Tunuslu Hasan oğlu Ali capucin rahiplerin misafirhanesinden uzaklaşmıştı. 1726 Ağustos'unda ikisi de Cezayirli olan Memed oğlu Ali ve Yusuf Anzio'dan kaçtıklarında nereye gideceklerine çoktan karar vermişlerdi: Roma'ya Bufalo Markisinin yanına, markinin onları kendi hizmetinde tutarak duruma müdahale edebileceğini düşünüyoruz; Yusuf herhangi bir köle değildi, papalık birliğinin kumandanı şövalye Bussi'nin "kıç taraf miçosuydu". Bu iki kişinin kaçışında kimin sorumluğu olduğu konusunda bir süre tartışılmıştı.

Bazıları çok uzağa gidememişlerdi. Örneğin Cavallo denilen Mehmed 1641 Kasım'ında *Santa Lucia* kadırgasından kaçmış, hemen "hamamların üstündeki Argenti'de" yakalanmıştı. 1719 sonbaharında bir brigantinde yakalanan genç zenci Süleyman oğlu Ali birkaç hafta sonra ortadan kaybolmuştu ama sadece kamu fırınının bir yerine saklanabilmişti ve orada kutsal huzur içinde diyebileceğimiz üç gün geçirmişti. Acmut ve berberlik yapan Osman Tignoso 1721 Haziran'ında bir kanalizasyon çukuruna gizlenmiş halde bulunmuşlardı.[45]

Müslüman kölelerin angarya mahkûmlarıyla ve hatta gönüllülerle anlaşıp gerçekleştirdikleri kaçış girişimleri de sık sık gerçekleşiyordu: Zorlu yaşam koşulları her türlü din ve statü farkının üstünde ve ötesinde bir dayanışma bağı oluşturuyordu. Örneğin 1727 Kasım'ında sekiz kişi birlikte kaçmışlardı: Dört köle ve dört angarya mahkûmu, hepsi *San Francesco* kadırgasındandı, her iki gruptan da ikişer kişi yakalanmıştı. Bazen firari kürek mahkûmlarının suçuna ortak olanlar da ortaya çıkabiliyordu. 1724 Haziran'ında Civitavecchia'da Livorno'dan gelen bir ihbar sayesinde "profesyonel olarak köleleri

45 ASRm, *Epistolario* 36, 11 ve 13 Haziran 1725; *a.g.k.* 37, 21 Ağustos, 2, 4 ve 11 Eylül 1726; *a.g.k.* 22, 9 ve 16 Ekim 1719; *a.g.k.* 27, 22 Haziran 1721; ASRm, *Galere* 391, 26 Kasım 1641.

kaçışa teşvik etme ve onlara bu konuda her türlü yardımı yapma işiyle uğraşan" bir Calabrialı tutuklanmıştı.

Suça yardım en akla gelmeyecek yerlerden bile gelebiliyordu: Birkaç yıl sonra San Pio kadırgasından Ahmed'in kaçışı "önceden Calvinist olan sonra Kutsal İnanca dönen bir kadın ve bir adam" tarafından kolaylaştırılmıştı. 1715 Ocak ayında Livorno'da yönetici "kölelerinin ve angarya mahkûmlarının, onları baştan çıkarmak ve ellerinden tutma cesareti gösteren pek çok kişinin cüreti yüzünden kaçışlarının çok sık olduğundan" yakınıyordu; bu nedenle her kim "Kadırgaların adı geçen kölelerinden ya da angarya mahkûmlarından birinin aklını çelmeye yeltenirse, ya da onların elinden tutarsa ya da herhangi bir şekilde bu kişilerin ya da içlerinden birinin kaçmasına yardımcı olursa)" ağır cezalarla tehdit ediyordu.[46]

Öyle görünüyor ki, bazı köleler uzağa gitmeyi akıllarından bile geçirmemişlerdi. Kadırganın sırasından ya da başka büyük bir yorgunluktan bir parçacık da olsa kurtulmak ve kısa da sürse özgürlüğün tadını çıkarmak için kaçıyorlardı; bunun çok uzun sürmeyeceğini kendileri de biliyordu. Bir "kölecik" yani 12-14 yaşlarını geçmeyen bir erkek çocuk, adını bilmiyoruz, 1720 Paskalyasından birkaç ay önce vaftiz edilmişti ve Civitavecchia kalesinde tutuluyordu, eylül ortalarında kaçmıştı, Tolfa makiliğinde saklanmıştı ve orada iki gün kalmıştı. Yakalanmış, hapse atılmış, sadece ekmek ve su verilmişti. Bu çocuk hakkında birileri şu notu almış:

> Doğal olarak çalma ve yalan söylemeye eğilimli olduğundan açıkça görülüyor ki pek bir şey başaramayacak; kilisenin papazı benim isteğim üzerine onu yanına aldı, ayinde hizmet etmesini öğretti, pek çok dua da öğrendi ve yaklaşık on gündür talimat verdiğim bir asker onu sabahları ve öğle yemeğinden sonra dışarı çıkarıp şehre adı geçen kurumun rahiplerinden Hıristiyan dinini öğrenmesi için götürüyor.

---

46 ASRm, *Epistolario* 39, 17 Eylül 1727. Diğer örnekler *a.g.k*, *Galere* 402-350, 1669; ASRm, *Epistolario* 34, 19 Ocak 1724; *a.g.k.* 41, 29 Şubat 1728; Pera 1899, 224, Ocak 1715.

Iki Trablusgarblı, İbrahim oğlu Ais ve Ali oğlu Yusuf 1726 Temmuz'unda Anzio'dan çevredeki makilik alana kaçmışlar ve yakalanmışlar. Tetuanlı bir Faslı "sol elinin parmaklarının tüm sinirleri alındığından çolak olduğu için" Manetta denilen Sain oğlu Ahmed 1718 Eylül'ünün ilk günlerinde ıskartaya çıkarılmış bir kadırgadan kaçar, Roma'ya "Din Öğrencileri Evine" ulaşabileceğini düşünür ama iki ay sonra sadece "aklına öyle estiği için" kaçtığını beyan ederek -samimi de olabilir- "kendiliğinden" teslim olur. Kadırgaların biraz şüpheci bir sorumlusu dönüşünü "belki onu iyi yollara itecek rehberi olmadığından" gerçekleşmiştir diye açıklar ve şunları ekler: "Yarın birkaç değnek vurarak onun o hastalıktan -fantezilerinden- kurtulup kurtulmadığını göreceğiz. O hastalık yani onu kaçışa sürükleyen "fanteziler", belki onu başka girişimlere de itmişti; kesin kaçışı 1727 Eylül'ünde kaydedilmişti.

Bazıları umutsuzluktan kaçıyor ve sık bir bitki örtüsünün arasına saklanıp, orada kendi kendini ölüme terk ediyordu; 1722 Haziran'ında bir firarinin "Türklerde görüldüğü gibi fantezileri yüzünden kendini açlıktan ölüme sürükleyeceğinden" korkulmuştu; belki de öyküsünün bize adını bile bırakmadığı Müslümanın gerçek niyeti buydu ama bunu başaramamıştı, birkaç gün sonra yakalandı.[47]

Bazı köleler, doğal özgürlük arzuları nedeniyle ya da en azından bu arzunun ötesinde, haklı ya da haksız yere suçlandığı herhangi bir şey yüzünden cezalandırılacağı korkusuyla kaçışa yönelmişti. Faslı Tetuan Casimo, aynı nedenle bir başkasının zincire vurulduğu bir yün hırsızlığının gerçek sorumlusu olduğunun ortaya çıkacağı korkusuyla 1723 Temmuz'unda her zaman için işe yarar bir durumdan: ormanlık alanda bulunup odun toplama işinden yararlanarak kaçmıştı. Tunuslu köle Ali'nin olayı pek görülmedik türdendi: "bir fahişeyle birlikteyken" görülmüştü ve cezadan kurtulmak için pişman olduğunu ve Hıristiyan olmaya hazır olduğunu beyan etmişti;

47 ASRm, *Epistolario* 25, 11 Eylül 1720; *a.g.k* 37, 31 Temmuz 1726; *a.g.k.* 21, 335, 347, 360 ve 371: 14 ve 16 Kasım 1718; *a.g.k.* 40, 1727, 8 ve 16 Eylül; *a.g.k.* 30, Haziran 1722.

bunun üzerine Fransisken rahiplere teslim edilmişti ama bir süre sonra onların misafirhanesinden kaçmıştı (1725 Mayıs'ında). Yüce gönüllü rahip Silverio da Frosinone kaçışı utanca bağlamıştı ve Ali bu olaydan büyük ölçüde utanç duymuştu çünkü Ali ona "tamamen iyi niteliklerle dolu, güvenilir ve çok iyi biçimde dinsel eğitim almış" biri olarak görünmüştü.[48]

Müslüman kürek mahkûmlarının büyük bir bölümü en azından 18. yüzyılın ilk on yıllarında Civitavecchia'dan Din Öğrencileri Evine kendilerini takdim etmek ve din değiştirmek niyetlerini beyan etmek için Roma'ya ulaşmak üzere kaçıyorlardı: böylece artık kadırgaya geri verilmeyeceklerdi. Daha sonra dinsel eğitim ve vaftiz olduktan sonra bir başka çare bulunurdu ve kısa sürede özgürlüklerini elde edecekleri konusunda büyük ümitler taşıyorlardı. Civitavecchia'dan kadırgaların kumandanlarının ve diğer yetkililerin yazışmaları Roma'ya doğru yönelen firari Müslümanlara göndermelerle dolu, bu kişilerden şüphe ediliyordu, sonunda ya Din Öğrencileri Evine yönelmiş ya da çoktan oraya kabul edilmiş olduklarını kanıtlanıyordu.

Papanın kadırgalarından bir köle kaçtığında bu köle hemen, o zamanlar söylendiği gibi Din Öğrencilerinde aranıyordu. *Santa Lucia* kadırgasının "kıç taraf miçosu 1640 Mart'ında kaçtığında yönetici üç denizci göndermişti: birini Viterbo'ya, diğerini Montalto'ya ve üçüncüsünü Roma'ya, bu sonuncusu onu "Din Öğrencilerinde" bulmuştu. Bir başka örnek verelim *San Pio* kadırgasının baş gardiyanı Anzio'dan kaçan Ali Susa'yı -büyük bir ihtimalle o kentten bir Tunuslu- 1726 Temmuz'unda kutsal Roma kurumunda bulmuştu; Sermoneta denilen "Türk" köle Barca iki asker tarafından Roma'da bulunmuştu ve "hazinedar mon sinyorun" emriyle yeniden kadırgalara gönderilmişti (Kasım 1735).[49]

---

48 *A.g.k.* 32, 5 Temmuz ve 9 Ağustos 1723; *a.g.k.* 35, 2 Haziran 1725.

49 ASRm, *Galere* 390, 554r, 12 Mart 1640; *a.g.k.*, *Epistolario* 37, 25 Temmuz 1726; *a.g.k.*, *Galere* 378, 1730-1737, 40, 22 Aralık ve 1735-1742, 18, 20 Aralık 1735.

Müslüman kürek mahkûmlarının yaşamının diğer pek çok yönü hakkında olduğu gibi kaçışlar hakkında da papalık donanmasıyla ilgili diğer tüm donanmalarınkinden çok daha fazla belge buluyoruz. Ama Müslümanlar tüm kadırgaların sıralarından kaçıyorlardı, "Büyük Dükün" iki kölesi 1605'te Sardinya'da özel şahısların ellerine düşmüşlerdi; Livorno'dan bir başka firari 1680'da Orbetello yakınlarında yakalanmıştı. Her idare diğerlerini firarilerin peşine düşmek için bilgilendiriyordu.

1724-1725 yıllarında Civitavecchia ve Anzio limanlarından kaçış girişimlerinin sıklığı başka anlarda olduğu gibi artmıştı. Kadırgaların sorumluları bunun sebebini özellikle tüm kölelerce çok iyi bilinen Din Öğrencileri Evinin faaliyetlerine ve vaftiz isteklisi Müslümanların hazırlanmasıyla uğraşan diğer Roma kurumlarınca kabul edilme olanaklarının sunduğu çekiciliğe bağlıyorlardı. Şövalye Bussi 1724 Mayıs'ında neredeyse panik halinde daha sert önlemler alınmazsa bu işe çare bulunamayacağını söylüyor ve bu konuda herkesi uyarıyordu, o kendi hesabına Müslümanların ikişer ikişer zincirlenmelerini emretmişti:

> Eğer bu kaçışlar hakkında sert bir ferman yayınlanmazsa aynı şeyi her gün yapacağız, şimdi pek çok köle var, pek çoğu Roma'ya gelip Hıristiyan olarak özgür olacaklarını düşünüyorlar ve ben şimdilik hepsinin zincirlenmesini emrettim, bu tabii ki çok kötü ve aşağılayıcı bir şey ama bu köleler kaçış girişimleri için burunlarının ya da kulaklarının kesilmesiyle cezalandırılacakları tehdidi almazlarsa, hizmet etmeleri ve işe yaramaları mümkün değil, biz Roma'ya yakın kırlık alanlarda uyguluyoruz.

Bir yıl sonra aynı Bussi, Marzocco denilen Trablusgarblı köle Casimo oğlu Ali'nin kaçışından söz ederken, Roma ile bağlantılı kaçış -din değiştirme- ve özgürlük üzerine daha da radikal bir değerlendirmesini ifade etmişti:

> Roma'ya yönelik kaçışlara çare bulmak eğer bunlar Hıristiyan olduktan sonra kadırgaya geri gönderilmezse mümkün olmayacak pek çokları onların ellerinden tutarak kutsal bir iş yap-

tıklarına inanarak yaptıklarını uygun bulurken, büyük bir bölümü kısa bir süre sonra Magreb'e dönüyor.

Yani papalık deniz kuvvetlerinin sorumlularına göre din değiştirenlerin özgür olmalarına izin vermemek ve özgürlüklerini kolaylaştırmamak gerekiyordu.[50]

Yakalanan firariler için kuşkusuz çeşitli cezalar öngörülmüştü; bu cezalar zaman içinde ve farklı yerlerde birbirinden farklılaşıyorlardı. En ağır olaylarda en büyük cezalara başvurulduğu olmuştu: Papalık donanması *San Domenico*'dan 1653 Ağustos'unda 17 kişiden fazla bir grup köle kaçtığında hemen yakalanan on tanesinin kulakları kesilmişti, bu kuşkusuz çok caydırıcı bir etki yapmıştı! 1717 Şubat tarihli Savoia hanedanından Vittorio Amedeo tarafından ilan edilen "kadırgaların ve yelkenli kadırgaların birlikleri hakkındaki" ferman, forsalar takımının tüm diğer adamları gibi firari köle için de şu cezayı ön görüyordu:

> Kadırgalardan kaçacak her köle, her angarya mahkûmu ya da her gönüllü, tutuklandığında cezaya çarptırılacak, köle için iki güne paylaştırılan yüz değnek ve bir daha karaya çıkmama cezası verilecek, aynı şeyi ikinci kez denerse birlik kumandanının isteğine göre yediği değnek sayısı artırılacak.

Yüz değneği hak etmek için "zincir, halka, mil ya da kırık anahtar veya eğe" ile yakalanmak yetiyordu ya da sadece bir törpü bile. Firari kürek mahkûmunun yakınları da cezalandırılıyorlardı, gerekçe onun bazı hazırlıklarını görmüş olmalarına rağmen haber vermemeleriydi. Civitavecchia, Livorno ve başka limanlarda normal ceza koşullara göre elli ya da yüz değnekti, bu konuda pek çok bilgiye sahibiz.[51] 18. yüzyılın or-

50 ASFi, *MP* 2133, 19 Kasım 1605 ve *MP* 2119, 22 Nisan 1680; ASRm, *Epistolario* 32, 21 Haziran ve 25 Ağustos 1723; *a.g.k.* 33, 23 Ağustos 1724; *a.g.k.* 34, 28 Mayıs 1724; *a.g.k.* 36, 10, 11, 13 Haziran, 2 ve 16 Temmuz 1725.

51 ASRm, *Galere* 395, 26, 22 Ağustos 1653; *a.g.k.*, *Galere* 396, *Conto* 1654, 16, 31 Aralık 1653; Prasca 1891, 376-380 ve bazı değişkelerle Corridore 1900, 192-193'ten; ASRm, *Epistolario* 28, 28 Temmuz 1727; Salvadorini 1978, 28.

Yiyecek maddeleri satarak geçimlerini sağlayan köleler (Gravür, Cornelius de Wael, 1592-1667. Ulusal Grafik Sanatlar Enst
Roma) Kültürel Varlıklar ve Etkinlikler Bakanlığı'nın izniyle yayınlanmıştır. Kopyalanması yasaktır.

tasından beri yani artık kadırgalarda çok az kölenin hizmet verdiği dönemlerde kaçış girişimi için ceza "ebediyen kadırga"ya gönderilmekti.[52]

Evet ceza ama bu ceza kölenin sağlığını riske sokacak oranda değildi. 1724 Nisan'ında özellikle reis Mehmed'in sağlığından çok endişe edilmişti, belki bir reis olduğu için bu endişe taşınmıştı ve -bir kaçış girişimi için ceza olarak beş ay zincire vurulduktan sonra- tekrar sağlığına kavuşması için, onun serbest bırakılması düşünülmüştü. 1726 Ekim'inde Anzio'dan Terracina'ya kadar kaçan Abbas yakalandığında değnek cezası ertelenmişti, çünkü suçlu uzun süre yürümek ve az beslenmek yüzünden oldukça güçsüz düşmüş görünüyordu.

Livorno'da bir firari köle "iki gün içinde" yüz değneğe mahkûm olmuştu. 1753 Kasım'ında Napoli'de bir Trablusgarblı ve bir Tunuslu, başarısızlıkla sonuçlanan bir kaçma girişimi için zincir cezasına mahkûm olmuşlardı; yaklaşık altı ay sonra kadırgaların sorumlusundan af istemişlerdi, sorumlu kişi oldukça iyi niyetli davranmıştı, aslında onların tekrar kullanılabilmesi daha kârlıydı.

Bazı firariler affedilmişlerdi ya da belki daha doğrusunu söylemek gerekirse kurnazca kendilerini affettirmeyi başarmışlardı: Tunuslu kırk yaşındaki Ali, Civitavecchia'daki 14 yıllık kölelikten sonra boşu boşuna 1796'da firari olmuş ve "Meryem ve bebeğinin ellerinin hareket ettiğini" gördüğünü anlattığından her türlü cezadan kurtulmuştu.[53]

Bir kadırgalar donanmasını barındıran her limanda kölelerin ve forsalar takımındaki diğer adamların kaçışlarını engellemek için çeşitli önlemler yürürlükteydi. Örneğin 1675 yılında Civitavecchia'da her akşam tersanenin ağzı bir mertek ile kilitleniyordu, 1724 yılında gezmeye gitmelerine izin verilen tüm kölelerin karanlık çökmeden limana geri dönmek zorunda oldukları buyurulmuştu, geceleri ortalığı aydınlatmak için lamba-

52 Örneğin Civitavecchia'da: ASRm, *Tribunale* 237, 460 ve 466r, 20 Nisan 1757.

53 ASRm, *Epistolario* 34, 29 Nisan 1724; *a.g.k.* 37, 8 Ekim 1726; *Memoria* 1773, 47; ASNa, *Espedienti* 101, 271r-277v, Nisan-Mayıs 1574; Rudt 1989, 579, 14 Ağustos 1796.

lar ve "her üç saatte bir değişen ve nöbetçi olarak görev yapan" bekçi denizciler vardı.

Bu ve başka önlemler kuşkusuz kolaylığı azaltıyorlardı ama kaçışları tamamen engellemeyi başaramıyorlardı. Kaçış girişimleri sürekli tekrarlanıyorlardı; bazıları bir ya da iki kez ya da daha da fazla kaçmayı denemişlerdi. 25 yaşındaki "orta boylu, siyah derili" diye tanımlanan "Hıristiyan olmuş Türk" Giuseppe Speranza bir başkaldırı eylemini yönettiği için 1716'da "ele başı olduğundan ebediyen kadırgaya" mahkûm edildi. 1724 yılında boşu boşuna dördüncü kez kaçmaya teşebbüs etti; ağır demir halkaları eğelemiş ve kendini denize atmıştı ama tersanenin ağzındaki nöbetçiler onu yeniden yakaladılar ve her zamanki yüz değneği yedi.[54]

Ev köleleri için olduğu gibi kürek mahkûmları için de bir kaçış haberi alınır alınmaz aramalar başlıyordu. Cagliari'de 1692 Nisan'ında hiç vakit kaybetmeden eşkalleri bildirilen üç Magrebliyi aramak için bir ferman yayınlanmıştı. Fermanda yakalanmalarını sağlayan kişiye bir ödül vaat ediliyordu. Dijital baskıları ya da kimlik belirlemek için kullanılan daha sofistike yöntemler bir yana renkli fotoğraflardan yaralandığımız günümüzde, bu üç kişiden biri olan Cezayirli Araba'yı "iyi ölçülerde, sağ kulağının üzerinde bir yara izi var" diye tarif ederek ve birkaç özelliğini daha vererek bulma ümidi bizi şaşırtabilir.

Firariyi teşhis etme, durdurma, yetkililere teslim etme gibi eylemlere girişmek için aslında konulan on scudilik ödül itici bir güç oluşturuyordu, bu miktarı uzun süre ve farklı kentlerde değişmeksizin buluyoruz. Ödülün verilmesi pek çok tartışmaya ve ihtilafa neden oluyordu. Bir köleyi bulurken pek çok kişi işe karıştığında nasıl bir düzenleme yapmak gerekiyordu? Ödül, normal hizmetlerinden başka bir şey yapmamış olan gardiyan ve askerlere de verilmeli miydi? Liman kentlerinin ve tersane ağzının gardiyanlarına gelince onlar da özel nitelikler

54 ASRm, *Galere* 404, *Secondo assento*, 8, 1 Ekim 1675; ASRm, *Epistolario* 33, 13 Aralık 1724; *a.g.k.* 34, 13 Mart 1724; *a.g.k.* 36, 10 Eylül 1725.

aranıyordu, Livorno'da onların fiziksel özellikleri ezberleme kapasitelerine çok önem veriyorlardı: Her yeni kürek mahkûmu onlarla tanıştırılıyordu, ne ölçüde etkili olduğunu bilmediğimiz bir uygulama.[55]

On scudilik ödeme idarenin sorumluluğunda değildi, bu ödeme kural olarak kölenin bağlı bulunduğu kadırganın baş gardiyanı tarafından yapılıyordu. On scudi ödemekle kalırsa, yani firari kadırgaya geri getirilirse bu baş gardiyan için çok iyi bir durumdu. Ama eğer kaçış başarılı olursa baş gardiyan kölenin değeri kadar bir tazminatı idareye ödemek zorunda bırakılıyordu, bu tazminat bedelinin 18. yüzyılın ilk on yıllarında yüz scudi olması kararlaştırılmıştı, bu borçlarla ilgili sayısız olay buluyoruz. Ama bazen işler daha da kötü gidiyordu; baş gardiyan Bartolomeo di Natale, Taucco denilen Cezayirli Mehmed oğlu Ali'nin kaçışı nedeniyle mahkemeye çıkarılmıştı ve yaklaşık iki ay zincirler içinde kalmıştı. Pek çok olayda olduğu gibi onun olayında da borçlu olduğu miktar "maaşından kesilerek alınmıştı". Cenova'da 1677 yılında baş gardiyan Gioseppe Oliva "ölü balık[56] lâkaplı yaşlı bir kölenin yokluğu ve kaçışı nedeniyle" 8 realilik 70 pezzi ödemeye mahkûm edilmişti sonra bu miktar 30'a indirilmişti.

Firari bir kölenin yakalanması olası ödül ödenmesinden başka harcamalar da gerektiriyordu; 8 Haziran 1595 tarihli bir Cenova hesabı bize fikir verebilir, bu hesap toplam 88 lira ve beş kuruş için:

---

55 Olla Repetto 1988, 39, 16 Nisan 1692; ASRm, *Epistolario* 29, 1722, 3 Eylül; *a.g.k.* 31, 25 Ekim 1723; Salvadorini 1978, 28. Ödül ödemesi: ASRm, *Galere* 386, 12v, 4 Mayıs 1609, Filesi 1973a, 278, Caserta'dan kaçan kölelerin yakalanması için askerlere verilen ödüllere değiniyor, 14 Ağustos 1755.

56 ASGe, *Contente* 48, 30 Mart 1677; ASRm, *Epistolario* 40, 13 Ekim, 1 Aralık 1727. Diğer ödüller ya da kölenin değerinin ödenmesi: *a.g.k.*, *Galere* 389, 1636-1638, 30 Aralık 1636; *a.g.k.* 391, Kasım 1641.

Kölenin bulunduğu Basarazzo'ya kadar yapılan harcama için seyis Battista'ya	8,12	lira
Basarazzo'dan Cenova'ya dönüş harcamaları	6,00	lira
Cenova'ya götürmek için üç binek hayvanı	16,00	lira
Ona eşlik eden iki adama	8,10	lira
Pavia'dan Sale'ye gönderilen seyis Tomaso'ya	9,03	lira
Adı geçen kölenin bulunması için seyis Battista Martino'ya	40,00	lira
toplam	88,05	

Müslüman bir kölenin kesin bir biçimde kaçtığı düşünüldüğünde yapılacak tek bir şey kalıyordu: bırakabileceği çok az eşya -birkaç çift elbise ve bazı başka eşyalar, eğer tüccar bir köle söz konusuysa daha işe yarar şeyler- satılıyordu; idare elde edilen geliri olası alacaklılara ödeme yapıldıktan sonra kasaya atıyordu. Ama bazen ölenin "kullanım eşyalarından" elde edilen gelir borçların toplamından daha az olabiliyordu.[57]

57 Sl. St.patria 331.7, 8 Haziran 1595; diğer harcamalar 22 Aralık 1589; ASRm, *Epistolario* 32, 16 Ağustos 1723, köle Techerdarlı Ahmed'in kaçışından sonra.

ONUNCU BÖLÜM

Vatana Dönüş ya da İtalya'ya Entegrasyon

Bu çalışma "dillendirilmemiş bir tarih" yani bilinmeyen bir öyküyle başladı; Yeniçağ boyunca İtalya'da bulunan Müslüman kölelerin tüm öyküsü bize böyle göründü. Bu öykünün farklı yanları üzerine bütüncül bir çerçeve ya da eksik bilgiler ve örnekler sunduk; sayfalar sonra bile pek çok sorunun hâlâ yanıtsız kaldığını ve sağlanan bilgilerin ve yapılan değerlendirmelerin çok büyük bir sıklıkla uygun düşmediğini fark ediyoruz. Bu her tarih kitabının kaçınılmaz kaderi.

Bitirirken özgürlüklerini yeniden kazanan Müslüman kölelerin önlerine çıkan, kaderleriyle ilgili iki farklı seçeneği değerlendirmeye çalışacağız: ya vatana dönmek ya da özgür olup İtalya'da kalmak ve kendisini çevreleyen topluma entegre olmak. Müslüman kalan tüm köleler herhangi bir şekilde -büyük bir bölümü bir kefaret bedeli ödeyerek ya da bir değişim anlaşmasıyla- özgürlüklerini elde eder etmez vatana dönüyorlardı. Ev kölelerinin özgürlüğü ise genellikle Hıristiyanlığı seçmelerine bağlıydı, ancak bu sayede özgürlüklerini yeniden elde edebiliyorlardı ama bu seçim nedeniyle Müslüman dünyasına dönüş şansını kendi kararlarıyla yitirmiş oluyorlardı. Bazı çağlarda ve bazı bölgelerde azat edilen kölelerin İtalya'da kalması isteniyordu, 1555 yılında Napoli valisi de Mendoza şöyle

bir buyruk çıkarmıştı: kendi ülkesine dönmek niyetinde olan bunun için izin almak zorundadır. Ertesi yıl aynı vali şöyle bir emir vermişti:

> Özgür olmuş tüm Türkler altı gün içinde Mühürdarlıktan elde ettikleri özgürlüğü kanıtlayan belgelerin aslını almak zorundadırlar, bu belgelerde isimleri ve vatanları belirtilecektir, aynı şeyi yakın bir zamanda özgürlüklerini elde edecek olanlar da on gün içinde yapmak zorundadırlar, bu emre karşı gelenler küreğe mahkûm edilecektir.

Yani başka kelimelerle ifade edersek azat edilmiş kölelerin bir sayımının yapılmasını ve gelecek on gün içinde her azat işleminin bildirilmesini emretmektedir; bu uygulamalar üzerine belgeler bulmak çok ilginç olabilir.

Aslında özgürlüklerini elde ettikten sonra kendi ülkelerine yani İslâm dünyasına dönen Müslümanlar hakkında çok az şey biliyoruz. İtalya'yı bıraktıklarında farklı sorunlar ve güçlüklerle karşı karşıya kalmış olabilirlerdi. Cagliari'de "vaftiz edilen çocuklarını eski efendilerine emanet etmek" gibi bir gelenek oluşmuş gibi görünüyor. Özgür olmak için göğüs gerilmiş bir sürü güçlükten sonra, yolculuk için tekne bulmak ve yolculuğun kendine özgü güçlükleri de karşılarına çıkan olumsuz koşullardandı. 1564 yılının Aralık ayında kefaret bedelleri ödenmiş elli kadar köle Napoli'de bir tekneye binebilme olanağını bekliyorlardı. 1720 ilkbaharında serbest bırakılan bir grup Trablusgarblı yine aynı Napoli başkentinde "konsolos onlara bir yelkenli kadırga vermediği için" bekleyiş içindeydiler.[1]

Bazıları, Messina'da köleyken Korfu'da hapse düşen Vincenzo denilen Türk Mustafa Abel gibi "çektiği acılar ve yakalandığı tifo" yüzünden dönüş yolunda ölmüştü, belki de ölümüne maruz kaldığı işkenceler sebep olmuştu. Müslümanların doğdukları topraklara doğru yaptıkları dönüş yolculuklarıyla ilgili

1 ASN, *Processi antichi* 1564, 83, 12, 7r-8v, 1564; AEP, *Memoires et documents, Turquie* 179, Tripoli 1714-1730, 41-42, 29 Mayıs, 1720; Monti 1931-1932, 142-143; Olla 1986, 271. Grimaldi 1771, 166: de Mendoza'nın buyrukları genel vali Juan de Zuniga tarafından 1581 Şubat'ında yinelendi.

açık seçik bilgileri çok nadiren buluyoruz. 17. yüzyıl sonlarında Trablusgarb'a giden bir misyoner, yolculuğunun raporunda, gemide "daha önce Livorno'da köle olan ve bizimle özgür olarak dönen bir Türk" olduğunu yazmıştır. Cezayirli Yusuf Abid 1720 Ocak ayında kefaret bedelini ödemiş ama Civitavecchia'dan Livorno'ya giden bir Fransız gemisine binebilmek için ağustos ayına kadar beklemek zorunda kalmıştı, kendi kentine gidebilmesi için önce Livorno'ya varması ve oradan gemiye binmesi gerekiyordu.[2] Azat edilen Müslümanlar Civitavecchia'da gemiye binmeyi beklerken "başkanın" yani "kadırgaların misafirhanesinde" bulunan capucin rahiplerin başının gözetimine bırakılıyorlardı.[3]

Magreb'deki Hıristiyan kölelerin koşullarının en değerli tanıkları arasında yer alan Benedikten Diego de Haedo bize, Hıristiyan ellerindeki acılı kölelik deneyiminden sonra vatana dönüş sırasında Müslümanlarca uygulanan birkaç alışkanlıktan söz eder; dönüşte evlerine ilk kez tekrar girecekleri zaman, bunu giriş kapısından yapmak yerine başka evlerin teraslarından geçerek yaptıklarını, böylece özgürlüğün onlara gökten ulaştığını anlatmayı amaçladıklarını aktarır. Ayrıca dönüşten sonraki ilk zamanlarda kölelik zincirlerinin sembolik anısı olarak yüzük takıyorlardı.[4]

Yine de Batıda kölelik deneyimi yaşamış olan Müslümanların İslâm toprağına dönüşleri hakkında genel karakterli bilgiler çok az; aynı şekilde Hıristiyan ülkelerindeki yaşadıkları kölelik deneyiminden söz edilen Müslümanlar da oldukça az. 1614 yılında Venedik'te bulunan Osmanlı elçisi yaşlı Hüseyin çok iyi İtalyanca konuşuyordu; kırk yıl önce Napoli'de bir İspanyol markisinin beş yıl süreyle kölesi olmuştu ve biri onu daha önce Madrid'e götürmüştü (İnebahtı'da yakalananlardan biriydi). Napoli'den Roma'ya kaçmış ve oradan da, Ancona-

2 Preto 1994, 104; Della Valle 1937, 128; ASRm, *Epistolario* 25, 4 Ağustos; kaydedilmiş kefaret bedeli *Galere* 377, 718-1721, 81, 8 Ocak. 1604-1605'te tekneye binişler: Marrone 1970, 144, ve Cancila 1972, 24.

3 ASRm, *Epistolario* 25, 16 Aralık.

4 Haedo 1612, 224.

Ragusa yoluyla İstanbul'a dönmeyi başarmıştı, Sultan ona bir askeri beylik görevi vererek ödüllendirmişti. Trablusgarb Dayısı Hacı Abdullah 1686'da "Livorno'da köle olan bir meslekten sabun yapımcısı olmadığını" soruyordu.[5]

1687'de Stefano şövalyeleri, içinde 28 adam bulunan bir brigantin yakalamışlar "reis ya da kumandan uzun yıllar Livorno'da köle olmuş, adına Cerbotto denilirmiş". 18. yüzyılın ortasında Cezayirli bir reis Amer Gimmora dört şabek ile Stilo yakınlarındaki Calabria denizlerini yağmalayıp mısır, yağ, tuz yüklü tartanaları ele geçirerek hayatını kazanıyordu ama aynı zamanda Napoli krallığının kadırgalarında "çektiği esaretin intikamını alıyordu". Epey sonra, 19. yüzyılın başlarında "altmış yaşında Tunuslu bir Arap" , "koca hatta aile babası" reis Hacı Amour "ailesine ekmek sağlamak için tek başına korsanlık yapıyordu". İtalya'da iki kez kölelik deneyimi yaşamıştı, ünü duyulan bazı olaylarından birinin kurbanı Barnabit din adamı Felice Caronni şöyle diyor:

> Bir kez Napoli'de, bir kez de Livorno'da Hıristiyanların elinde kalmış, orada kazandığı deneyimle yoksul kölelere karşı öyle bir insaniyetlik kazanmış ki, tirandan çok bir koruyucu gibi.

Yine peder Caronni talihsiz arkadaşlarıyla gemiden indirildikleri Tunus'un batı kıyısındaki Kelibia kalesinin şato sahibinin "oldukça yumuşak bir ihtiyar olduğunu gençliğinde Malta kadırgalarınca yakalandığını ve oradaki üssün kaldırılmasına kadar orada 33 yıl o köle olarak kaldığını" anımsatır.[6]

Kaçış ya da kefaret bedeli sayesinde vatanlarına dönen Müslümanlar arasında bazıları Hıristiyan dünyasındaki hayatı özlemle aramış, hepsi olmasa da bir kısmı, oraya geri dönmek istemişti. Bunda çok fazla şaşıracak bir şey yok; kefaret bedelleri ödenen Hıristiyan köleler arasında da, artık kendilerini, bazen onlarca yıl önce bırakmış oldukları Avrupa dünyasına ait his-

5 Pedani 1994, 38; Della Valle 1937, 130.

6 Filippo da Firenze 1707, 220-221; Maresca 1894, 17 Haziran 1752; Caronni 1805, 106.

setmeyenler bulunabiliyordu ve bunlar İslâm toprağına geri dönmek istemişlerdi.

Bazı Müslümanlar köleliklerini geçirdikleri İtalyan topraklarına geri dönmeyi arzulamıştı, bazıları İslâm dünyasına dönmeye çalışmamıştı bile, kimileri ise dönüş için karşılarına çıkan olanakları bile reddetmişlerdi. İki dünya, farklılıklar içinde de olsa, pek çok ortak yönle, pek çok kader ve olayın iç içe geçmişliğiyle birbirlerine yakındılar. Pek çok oyun arasından Giovan Francesco Lorendano'nun *La turca** komedisinin Famelica isimli baş kahramanı bu durumu simgeleyebilir: Sancak beyi İmerale, İspanyolların onu Manutio diye birine sattıkları Messina'ya kefaret bedelini ödeyip kurtarmak için geldiğinde kadın özgürlüğü reddeder, aslında o, soylu Corone ailesinden Hıristiyan doğmuştur, sonra on yaşındayken Müslümanlarca kaçırılmış ve Sancak beyinin kölesi olmuştur.[7]

Yazınsal örnek kuşkulu görünüyse işte gerçek bir olay: 1687 civarında Cezayirli Mustafa Paşa Venedik'te bir Hıristiyan kaptanın ellerinden Salih diye birini satın alır -kefaret bedelini ödediğini söyleyebiliriz- ama bu Salih Livorno'ya varır varmaz, bir İslâm ülkesine doğru yakında kalkacak bir gemiye binme konusunda hiçbir şekilde ilgi göstermez ve kaçar, Büyük Dük III. Cosimo'nun hizmetine girer. İşte yetkili Mustafa, Medicilerin Büyük Dükünden duruma müdahale etmesini isteyerek olayı şöyle anlatıyor:

> Bu adı geçen sizin hizmetçiniz (köleniz) Salih Venedik'te bize geldi ve ayaklarımıza kapanarak, ağlayarak ve yalvararak şöyle dedi: "Tanrı aşkına, efendim, beni Hıristiyan ellerinden kurtarın, beni kesinlikle küreklere koyacaklar". Biz bu durumdan çok müteessir olduk ve ona dedik ki: "Tamam, iyi adam, eğer senin efendin olan Hıristiyan kaptan seni değiş tokuş etmek isterse, seni satın alacağım". Uzun lafın kısası, şanslı efendim, paramız olmadığından, kısmen bazı eşyalar, kısmen de para verdik ve bu sizin uşağınız Salih'in ke-

(*) *Türk kadın.*

7 Loredano 1597.

faret bedeli olarak yüz reali ödedik. Onu buraya (Livorno'ya) getirdikten sonra kaçtı ve efendimin hizmetine girmeye gitti. Şimdi benim şanslı efendim, saygıdeğer ve soylu başınız için, benim paramın uçup gitmemesi için ne yapılması gerekiyor, nasıl bir çözüm size daha uygun geliyorsa bir çaresine bakın lütfen.

Gerçekten de becerikli Mustafa Cezayir'e dönmek için bir İngiliz gemisine binmeden önce tazminat olarak yüz piastre alır, bunun için Toscana hükümdarına hararetle teşekkür eder ve ona şöyle hitap eder: "Bizim şanslı efendimiz, büyük prens, bölgenin hükümdarı, büyük ve muhteşemler arasında büyük, ihtişamlı ve görkemli efendi" ve sözlerini şöyle tamamlar: "Yüce ve Tek Tanrı işlerinize bol kazanç ve size uzun bir yaşam versin. Yüce Tanrı bize yaptığınız iyilikleri karşılıksız bırakmasın efendim".

Müslüman kölelerin geldikleri ülkelere dönüşü onlar aracılığıyla Avrupa'nın kültürel, maddi ve entelektüel unsurlarının başka bir ülkeye aktarılması için fırsat sunan bir olay olarak görülebilir; bir başka aktarımda İslâm dinini seçen Avrupalıların asimilasyonunda ve Hıristiyan kölelerin varlığında görülüyordu. Çok doğru ve yerinde bir biçimde köle vatanına döndüğünde doğduğu ülkeye öğrendiği her şeyi götürdüğü gözlemlenmiştir, büyük bir olasılıkla eski köle aldığı bilgileri ve deneyimleri başkalarına verebiliyordu.[8]

Buraya kadar kölelerin azat edilmesinden söz ederek, kölenin çevresindeki Hıristiyan toplumuna entegrasyonunu özgürlüğün geri kazanımının doğal sonucu olarak gördük ama bununla birlikte özgür bırakılmış kölelerin kaderi ve koşullarına, topluma entegrasyon biçimlerine pek fazla dikkat edilmedi. Eski efendileri ve yükümlülükleriyle nasıl bir ilişki içindeydiler? Özellikle kamu belgeleri ve başka özel koşullarda özgür ya da "özgür köle oldukları" beyan edilenler. -İşte size pek çok sorudan bir tanesi- sahiplik hakkı tam olarak neyi kapsıyordu? Örneğin soylu Bartolomeo Doria 1522'de ka-

8 Gallotta 1979, 192-200, 1687; Motta 1974, 315.

dın kölesi Maddalena'nın azat edilme belgesinde mülkiyet hakkını korumuştu.[9]

Giovanna Motta azat edilen kölelerin özgür topluma yerleşmeleri sorunsalını ortaya koyarken Messina'da özgür kölelerin "mükemmel bir biçimde özgür topluma karışmış olduklarını, kendi hesaplarına ve aileleri adına başka kölelerin kefaret bedellerini ödediklerini, yasal teminatlar sunduklarını, taşınmaz sahibi haline geldiklerini, hatta Messina yurttaşı olmayı bile başardıklarını (tabii ki Messina vatandaşı olma hakkına sahip özgür bir kadınla yapılan evlilik aracılığıyla)" ortaya çıkardı.[10]

O ya da bu İtalyan devletinin toplumunda özgür kölelere yapılan ayrımcılık ya da onların entegrasyon biçimleri hakkındaki bilgi ve değerlendirme eksiliklerinin akla yatkın bir nedeni, azattan sonra artık bir Hıristiyan ismi aldıklarından (nasıl ayırt edilebilirler ki?) bu adamların ve kadınların izlerinin takip edilmesinin güçlüğü olduğu varsayılabilir, çünkü İtalya'da kalanlar ve entegre olanların neredeyse hepsi önceden din değiştirmiştir. İtalyan toplumuna eski kölelerin entegrasyonu onların daha önceki varlığı gibi araştırması çok güç bir durum ama kesinlikle önemli sonuçlara gebe.

Ortaçağ'da ve Yeniçağ'da kölelik konusunda övgüye değer bir araştırmacı olan antropolog Ridolfo Livi, 1565'te Palermo'da sayılan 644 kişi arasından bazı köle gruplarının fiziksel özelliklerini inceledi. Bu verilerle yaşadığı dönemin İtalyan nüfusunu karşılaştırarak *Günümüz İtalyanlarının Antropolojik Özellikleri Üzerinde Köleliğin Sonuçları* olduğunu ortaya çıkardı. Özellikle Sicilya ile ilgili olarak şu saptamayı yaptı: "Her türlü şüpheyi dışlayacak biçimde kölesel sızma bize Sicilya'da karşılaşılan değişik tipleri açıklama konusunda yardım da eder ve özellikle o adada başka yerlerdeki sivil sınıflar ve halklar arasında olduğundan çok daha fazla fark edilen bazı dış antropolojik özelliklerdeki belirgin farklılığı da açıklamamızı sağlar.

---

9 Tria 1947, 237-238, 5 Haziran.

10 Motta 1976, 45.

Aynı zamanda bize zencileri ya da benzer ırkları andıran özellikler taşıyan kafatası yapılarının varlığını da açıklar".

Geçmiş yüzyıllarda kölelerin varlığıyla ilgili olarak onun ortaya çıkardığı bir başka iz adada yaygın soyadlarında kendini gösterir: Schiavo* (ya da Lo Schiavo), Scavo, Scavuzzo, Libero, Salvo ve benzerleri. Daha da önce Zamboni, Moro, Turchi, Saraceni ve bunlardan türeyen Moretti, Turchetti ve benzeri gibi soyadlarının da özgür kölelerinkilerden türemiş olma olasılığına dikkat çekmişti; etimoloji basite indirgenmiş olabilir ve büyük bir ihtimalle tüm olayları kapsayacak biçimde genelleştirilmeyebilir ama tamamen de yabana atılacak gibi görünmüyor.[11] Vaftizler ve din değiştirmelerle ilgili bölümde görüldüğü gibi kölelerin özgür bırakıldıklarında çoktan Hıristiyan oldukları ve bu yüzden patronlarının ya da vaftiz babalarının soy adını aldıkları söylenerek daha ciddi bir karşı çıkış yapılabilir. Öte yandan Lo Schiavo ya da tam aksi Libero, Salvo gibi sıfatlar Müslümanların yanında kölelik deneyimine maruz kalmış Hıristiyanları da anlatabilirler.

Özgür kalan kölelerin entegrasyonuyla ilgili daha uygun ve derin bir değerlendirmeye son günlerde şu anlamlı başlığı, *Cagliari crogiolo etnico: la componente "mora"*** başlığını taşıyan çalışmasıyla Gabriella Olla Repetto iyi bir katkıda bulundu. Kuzey Afrikalılardan söz ediliyor, çünkü bu terim 15. yüzyılda daha yaygındı; aslında benzer değerlendirmelerin yapıldığı sonraki yüzyılda, daha önce belirtilen geniş anlamıyla "Türk" köleler daha fazlaydılar. Özgür kölelerin topluma katılımlarının "kesinlikle o zamanlar yavaş ve karmaşık, bugünkünden daha zorlu olduğu" belirtilir ve "soruna kesin bir yanıtın o olayın sosyal yaşamdaki tüm yönlerini göz önüne alan daha geniş bir araştırma gerektirdiği" söylenir. Her şeye rağmen iş dünyasına entegrasyon belgelenmiştir çünkü bu enteg-

(*) Scavo, Scavuzzo gibi soyadları Köle anlamına gelen Schiavo sözcüğünden Libero özgür anlamına gelen aynı sözcükten, Salvo kurtarmak anlamına gelen salvare fiilinden türemiştir.

11 Livi 1928, 129-137, alıntı 137'den; Zamboni 1902, 324-327.

(**) *Etnik karışım bölgesi Cagliari: Kuzey Afrikalı kadın bileşeni.*

rasyon *confrarias** denilen korporasyonlara ait olmaktan geçiyordu; üstelik 16. yüzyılda pek çok özgür köle başlarda "taş kırmak ve kesmek gibi en kötü ve yorucu" işlerle uğraşarak inşaat sektöründe çalışıyorlardı. Bütününde "Cagliari'deki Kuzey Afrikalı kölelerin, bir kez özgür olduktan sonra kendilerini büyük oranda zanaat ve ticaret gibi işlere adadıkları, çok küçük bir bölümünün ise gönüllü olarak ya da azat belgesinin koşulu olarak efendilerinin hizmetinde kaldıkları" ortaya çıkıyor; büyük bir bölümü kısa sürede tatmin edici konumlara ve ekonomik koşullara ulaşmışlar.

"Kendi seçimleriyle ya da özgürlük belgesinin koşulu" olarak Sardinya'da kalan özgür kadın köleler arasında "kendilerine çok tatmin edici bir yaşam biçimi sağlamaya muktedir, özgür ve daha aktif bir kadın figürünün" ortaya çıktığı görülür, çünkü -bu çok önemlidir- "onun ırksal farklılığı Cagliari yaşamına bütünüyle katılmasına engel değildi". Messina'da 1541 yılında Kuzey Afrikalı Maria iki yıl boyunca kendisine her ihtiyaç duyulduğunda dadı olarak hizmet etmekle uğraşmıştı: Ücret yılda sadece bir onza idi, ama özgür kadın köle yiyecek ve kalacak yer de elde ediyordu, ayrıca elbise ve ayakkabı da. Cagliari'de 1547 yılında eski bir köle kadın Giovanna Garcia "Tanrı aşkına ve günahlarının bedeli olarak" kocasını öldüren kişiyi bağışlamıştı.[12]

İtalya'nın başka yerlerinde de pek çok özgür köle kendi eski efendilerinin hizmetinde kalmışlar, bazıları zanaat işleri yapmayı ya da küçük ticaret yapmayı sürdürmüşler, zaten bu ticari faaliyetleri sayesinde kefaret bedeli olan parayı bir araya getirebilmişlerdi, bazıları da özgür olduktan sonra bu işlerden birini seçmişlerdi.

Venedik için bu durumu doğrulayan bir olay: Bu işle ilgilenen kutsal bir kurumun özeniyle din değiştiren kölelerden büyük bir bölümü "sonra Venedikli ailelerin hizmetinde kalıyorlardı ya da yönetimin kutsal evin çocuklarına verdiği olumlu

(*) *Topluluk ya da cemaat.*

12 Olla Repetto 1982, 162-167 ve ID. 1986, 263 ve 270; Motta 1974, 341.

imtiyazlarla kentteki dükkânlara yerleştiriliyorlar ya da sanatlara yöneltiliyorlardı". Sicilya'da 16. yüzyılda kefaret bedeli ödenmiş bir zenci "kendini küçük ticari işlere vermişti ve borçla Luccalı toptancıdan mal alıyordu". Yine adada yüzyılın sonuna doğru özgür Müslümanlar büyük bir ihtimalle ülkelerine dönmek niyetinde olmayan eski köleler bulunuyormuş gibi görünüyor ama genel valinin "bir ferman ve emri" iki ay içinde çekip gitmelerini buyurmuştu, "kanun hükmüyle ve derhal" ayrılmaları gerekiyordu; aralarında kadın ve çocukların da bulunduğu Palermo'dan Tunus'a yönelmiş bir tekneye bindirilen otuz kişinin listesi var elimizde. Genellikle, en azından özgür Hıristiyan köleler için İtalyan devletlerinden toplu göç izne tâbi tutulmuştu.[13]

1602'de Mitilene beyinin kadırgasının kontrolünü üstlenip, onu Napoli krallığına götüren Hıristiyanlarca "özgürlüğü verilen ve serbest bırakılan" "zenci Kuzey Afrikalı" Andala'nın öyle görünüyor ki çok fazla bir seçeneği yoktu; nereye dönebilirdi ki? Büyük bir ihtimalle Sahra ya da Sudan Afrika'sından geliyordu ve Türk kadırgasına köle olarak bindirilmişti; serbest kalmıştı ama kendini geçindirecek ve koruyacak hiçbir kaynağı yoktu, ona on yıl boyunca "ahlâk kurallarına ve kanunlara uygun bir biçimde, onurla ve iyi niyetle" Reggio'da karargâhları olan İspanyol piyade birliğinin çavuşu Diego Morante Ramires'e hizmet etmek iyi bir fırsat gibi görünmüş olmalıydı. Bu kişi ayrıca kendi hizmetçisine iyi davranma yükümlülüğünü üstlenmişti, ona anlaşıldığı kadarıyla yiyecek ve ücret verecekti bu arada "o Andala" "zikredilen özgürlüğünü kazanması için kendisine çok yardım ettiğinden adı geçen çavuşa minnet duygularıyla bağlı olduğunu" beyan ediyordu.[14]

Kürek mahkûmu olarak hizmet ettikleri deniz kuvvetlerinde işe girenler bile olmuştu. 1653 yılında bir Kuzey Afrikalı

13 Ellero 1989, 209; Trasselli 1972, 71; ASPa, *Redenzione de'Cattivi* 515 (26 Kasım 1599 tarihli buyruk), bana Giuseppe Bonaffini tarafından bildirildi; Monti 1931-32, 142: izin hakkındaki düzenleme, 28 Kasım 1555.

14 ASNa, *Pergamene dell'Ospedale degli incurabili*, (*Tedavisi Mümkün Olmayanlar Hastanesinin Belgeleri*) n.59, 25 Haziran 1602.

Sicilya kadırgası *L'infantata*'nın (bir ani baskın girişimi nedeniyle bir Fransız ve bir Cenevizliyle birlikte asılmıştı) denizcileri arasında bulunuyordu; din değiştiren özgür köle Carlo Maria Nicola San Giusto 1726 yılında papalık donanmasına "usta denizci" olarak yani seçilmiş denizci olarak yazılmıştı, bu kişiye normalden yarım porsiyon daha fazla yiyecek düşüyordu. Kölelik yıllarından çok iyi bildikleri küreğin zorlu yorgunluğuna gönüllü olarak dönenler kesinlikle çok daha fazlaydı, Guglielmotti din değiştirmelerden söz ettikten sonra şöyle diyor: "Özgür olan aday kendi yeteneğine uygun bir işte çalışabilirdi, gönüllü konumuna geçerek kürek çekmeye de devam edebilirdi. Bazı kadın ya da erkek köleler, rahibe ya da rahip oluyorlardı, hatta bu niyetlerini açıkladıkları için özgürlüklerini elde etmiş olanlar da vardı.[15]

Tekrarlayalım eski kölelerin entegrasyonu hakkında çok az şey biliyoruz. Zamana yayılan etkilerle tam anlamıyla bir entegrasyon o bölgenin kadınlarıyla evlenerek mümkündü. Bir Francesco ve bir Cristoforo Imperiali, her ikisi için de "önce Türk" oldukları söyleniyordu, 1623 yılında Francavilla d'Otranto'dan kadınlarla evlenmişlerdi. Bir başka örnek verecek olursak 1685 Şubat'ında Palmanova'nın Friuli kalesinde 25-26 yaşlarındaki "Hıristiyan olmuş Türk, şimdi asker" Ottavio Vimercati evlenmişti; Müslüman kökenli silah arkadaşlarından bazıları onun "özgür konumuna" şahitlik etmişler ve Ottavio'nun biyografisi hakkında başka veriler sağlamışlardı: Birkaç yıl Korfu'da, sonra kaptan Ruzzovich'in birliğinde Crema'da kalmıştı ve orada "Maltalı pederlerin kilisesinde vaftiz edilmişti", vaftiz babası kont Vimercati olmuştu. Ayrıca "onurlu bir genç olduğunu, Tanrı korkusu taşıdığını, kiliseye gittiğini ve kusuru olmadığını" ve "herkesçe sevildiğini" söylemişlerdi.[16]

18. yüzyılda Napoli sarayı, Caserta kraliyet sarayı işlerinde çalışan köleleri özgürlük vaadiyle Hıristiyan olmaya yönlen-

15 Cutrera 1917, 211, 27 Ağustos 1653; ASRm, *Epistolario* 37, 23 Aralık 1726; Guglielmotti 1884, 97; Massa 1907, 269 (1694 ve 1709).

16 Argentina 1908, 22; Udine kentinin eski belediye arşivi, Palmanova, 5 Şubat 1685, bana Pier Cesare Ioly Zorattini tarafından bildirildi.

dirmişti, "Napoli kralının ve Caserta piskoposunun baba şefkati içeren cesaretlendirmeleriyle" tek yapacakları şey "Casertalı kızlarla evlenmekti". Bilgi büyük bir ihtimalle Müslümanların ne kraliyet işlerinde ne kadırgalarda artık kullanılmadıkları bir döneme ait olsa gerek, yani 18. yüzyılın son onyıllarıyla yeni yüzyılın ilk onyılları arasına. Kanıt olarak kraliyet sarayı idaresinin 1803 yılına ait hesap kayıtlarında bir ödeme kaydı var: "Vaftiz edilmiş köle Salvatore Costanino'ya iyi çalışması, evlenmesi ve ayrıca adı geçen Mahalleden (köle mahallesi) ayrılması" nedeniyle ikramiye olarak verilen bir ödeme söz konusuydu.[17]

Nadiren babanın ama büyük oranda annenin kölelik koşullarında yaptığı doğumlardan dünyaya gelen çocuklar aracılığıyla olduğu gibi özgür kölelerin İtalyan toplumuna entegrasyonu ve ardından gelen evlenmeler ve yasal doğumlar sayesinde kuşkusuz zaman içinde, Yeniçağ'da İtalyan toplumuna bir "Müslüman kanı" katkısı söz konusuydu, bu katkı görmezden gelinmeyecek ölçüde, gerçi Ortaçağ'daki olgu ve olaylardan kaynaklananlarla tabii ki karşılaştırılamayacak boyutta da olsa.

Doğru bir ifade olursa, bazı köleler ya da eski köleler toplума marjinal ve sapkın bir biçimde entegre oluyorlardı; kendilerini eşkıyalık ve çete işlerine ya da başka suç içeren işlere adıyorlardı. Belki biraz abartılı bir vurguyla bir yazar şu tespiti yapıyor: "15, 16 ve 17. yüzyıllarda Sicilya'da köleler çok sayıdaki ve iğrenç haydut çetelerinin üyelerini oluşturuyorlardı. Birkaç silahla zalim efendilerinden kaçıp kırda insanlara saldırıyorlar, acımasızca insanları öldürüyorlar, hayvani bir iştahla kadınlara tecavüz ediyorlardı". Licata'da 1507 civarında iki eski köle bir çetenin başına geçmişlerdi ve "kim geçerse yakalayarak" uzun yoldan gelen yolcuların geçtiği bir yol üzerinde eşkıyalık yapıyorlardı. Kölelerin hâlâ İtalya'nın başka yerlerindekilerden çok fazla sayıda oldukları adada Palermo'da 1573

17 Caroselli 1968, 51 ve 142; Nicolini 1911, 49-50; Crispino 1992, 235; "evlenen" bir köleye yapılan bir başka mali yardım: Caserta Kraliyet Sarayı Arşivi, *Conti e cautele* 2229, 1803, 40v.

yılında "köle, kırlardaki eşkıyalıkları ve acımasızlığı herkesçe bilinen, malum suçlu" Hierculi öldürülmüştü.

Bazıları da kölelikten kurtulduklarında yaşamlarını sağlayacak hiçbir şey bulamıyorlardı, özellikle yaşlı ve hastaysalar, mutlak bir sefalet ve yoksulluğa düşüyorlardı. 1696 yılında yaşlı Selmo, boşu boşuna küçük bir destek için yalvardıktan ve hatta " sefalet içinde yaşamaya katlanamayacağından, açlıktan ölmemek için Civitavecchia'ya" dönme isteğinden söz ettikten sonra kendisini öldürmüştü. Büyük bir ihtimalle "Türk milletinden, aşırı yoksulluk içinde yaşayan" eski bir kadın köle 1816 ve 1819 arası Cosenza belediyesinden para yardımı almıştı. Hatta Hıristiyanlıktan kaçan bazı Müslümanların güçlükle yaşamlarını sürdürdükleri durumlar bile vardı ve sonra gönüllü olarak köleliğe dönmüşlerdi.[18]

Kimisi yola çıktı, kimi kaldı, kimi döndü, bir taraftan öbürüne sürekli bir insan akışı oldu, bu da kesinlikle etkiler yarattı ve izler bıraktı, bütün bu izler günlük yaşamın değişik yönlerinde, kadırgalarda, evlerde, kentlerin sokaklarında şimdiye kadar ortaya çıkarılmış olanlardan çok daha fazladır. Böylesi büyük bir kalabalığın ve en azından ailelere ve kentlere girmiş bölümünün maddi kültürde, dilde, inançlarda bazı etkiler yaratmamış olması ya da bazı unsurlar bırakmamış olması garip görünebilir. Kuşkusuz Trasselli'nin Müslüman dünyasına Hıristiyan katkısı ve tersi arasında yaptığı çoğu kez keskin ve parlak ama aynı zamanda abartılı küçümseyici zıtlıkları kabul edemeyiz: "Oysa Kuzey Afrikalı köleler ve özellikle zenciler niteliksiz iş yapmaya hemen hazırdılar [..] iki kelimeyle özetlenebilecek bir katkıları vardı: Cüzzam ve sara"[19]

En azından bazıları kimi entelektüel olaylarda yer almışlardı. Fez'de öğrenim görmüş olan Tunuslu bilgin Hacı Ahmed Hıristiyanların eline düşmüş ve 16. yüzyılın ikinci yarısında Venedik'te kendini bulmuştu, burada, son iki yüzyıldır araştır-

18 Italia 1940, 363-368; Trasselli 1972, 80; Bertolotti 1887, 20; Valente 1973, 387; Haedo 1612, 85-86.

19 Trasselli 1972, 89.

macıların dikkatinde olan, kalp şeklindeki bir dünya haritasını Türkçe'ye çevirmişti.[20]

Bu olay "doğulu" kölelerin varlığından kaynaklanan çeşitli biçimlerdeki katkılara yönelik araştırmaların, gösterilen büyük ilgiye rağmen şimdiye kadar daha saklı ve dışardan etkilere açık kaldığı izlenimi yaratıyor. Bununla birlikte, günümüzde yenilenen bu tür çalışmalara benzeyen geçen yüzyıllarda İtalya'da Müslüman varlığının değişik yönleri üzerine yapılacak tarihsel bir araştırma bizi şimdi yaptığımızdan çok daha fazla aydınlatabilir. Böylece bugünün gerçeğine geçmişe ait bir deneyiminin ışığıyla da bakabiliriz, böylece her şey daha az şaşırtıcı, dramatik, anlaşılmaz, endişe verici görülecektir. Tarih bilgisinin bu kez de, biraz da olsa işe yarayacağını umuyoruz.

20 Fabris 1989.

Arşivler

Burada en sık gidilen ve en önemli bilgilerin derlendiği arşivler üzerinde bilgiler verilmektedir, bu arşivlerden kuşkusuz dipnotlarda da söz edilmişti. Bu arşivler sırasıyla Roma, Floransa, Napoli, Venedik, Cenova ve Cagliari Devlet Arşivleri, Vatikan Gizli Arşivi, Proganda Fide Kurulunun Tarihi Arşivi ve Paris Ulusal Arşividir. Bu bölümün sonunda yararlanılan diğer tüm arşivlerden de söz edilecektir. Araştırmalarımı çok nazik bir biçimde kolaylaştırmış olan bu arşivlerin tüm görevlilerine ve yöneticilerine teşekkür ederim.

Tüm İtalyan Devlet Arşivleri için özellikle birincil kaynak *İtalyan Devlet Arşivleri Genel Rehberi*, cilt.4, Roma 1981-1994 oldu.

Roma Devlet Arşivi (ASRm)

En az üç temel nedenden ötürü bu çalışma için en çok yararlanılan arşivdir: papalık deniz kuvvetleri ve ayrıca forsalar takımıyla ilgili zengin ve organik bir belgeleme bulunuşu, Magreb ile ilişkilerle ilgili belgeler için basılı özel bir envanterin (Lodolini Tupputi 1989) bulunuşunun sağladığı kolaylık, Roma'da araştırma yapmanın kişisel olarak daha kolay oluşu. Yu-

karıda sözü edilen envanteri hazırlayan Carla Lodolini Tupputi'ye 1976-1979 yılları arasında, CNR'nin katkısıyla benim tarafımdan yönetilen ve desteklenen İtalya'da kölelik konusundaki araştırmaya katıldığı ve düzenlediği envanterden (LODOLINI TUPPUTI 1989, 3-4) basımından önce de yararlanmama izin verdiği için teşekkür borçluyum. Aynı arşivci kısa bir süre önce adı geçen envanterle ilgili bir makale yayımladı (LODOLINI TUPPUTI 1991).

Envanter, benim ve (aralarında şimdi iş arkadaşım olan Federico Cresti, Carla Lucci, Anna Melinelli ve Luciano Nisticò'nun da bulunduğu) diğer katılımcıların araştırma çalışmalarını büyük ölçüde kolaylaştırdı, bu araştırmacılar Lodolini Tupputi tarafından envanterin redaksiyonu için ortaya konulan "örnekten" kısmen yararlanarak sürdürülen araştırmayı diğer arşiv birimlerine yayarak genişlettiler. Bizim konumuzla doğrudan ilgili olan belgeler aşağıda belirtilen dizilerde ve kaynaklarda bulunmaktadır:

Camerale I

Chirografi,[1] koleksiyon A.

Giustificazioni di Tesoreria[2] (envanterde "başlıktaki bazı bilgiler basit bir biçimde örnekleyicidir", bunlar 696 tane "zarf'tan" altı tanesiyle ilgilidir.

Camerale II

Consolati,[3] 18. yüzyılın ikinci yarısına ait belgelerle beş zarflık bir derleme.

Epistolario,[4] Civitavecchia. Zarfların eski numaralandırmalarını koruduk (LODOLINI TUPPUTI 1989, 221-325 envanterinde belirtildiği biçimiyle 21'den 42'ye, envanterde sıklıkla metinsel alıntılar da içeren bunlarla ilgili çok detaylı bir kayıt var); bunları takip eden zarflar 49'dan 73'e kadar numaralanmıştır, gerektiği zaman bir zarfın içinde bazı parçalara göndermeler netleştirilmiştir. Araştırma, Civitavecchia ve Nettuno'daki *Epistolario* dizisinde de sürdürüldü, zarflar 112-114 (1734-1744).

Commissariato delle soldatesche e galere[5] Bu geniş kaynak aşa-

1 El yazısı orijinal belgeler - ç.n.

2 Hazine kayıtları - ç.n.

3 Konsolosluklar - ç.n.

4 Mektuplar - ç.n.

5 Asker ve Kadırga Müfettişliği - ç.n.

gıdaki numaralandırmayla pek çok diziye bölünmüştür:

Entrata e uscita[6] (zarflar 374-379, tümü LODOLINI TUPPUTI 1989, 330-335 tarafından görüldü);

Conti straordinari[7] (zarflar 384-388) ve *Conti diversi*[8] (389-552); LODOLINI TUPPUTI 1989, 355-382'de kayıtlı. Bizim araştırmamız Lodolini Tupputj'nin kaydında bulunmayan *Conti straordinari* dizisine ait pek az zarfa yönelik oldu. Diğer dizilere ait zarflar 396'dan 437'ye kadar numaralandırılmıştır.

Miscellanea cronologica[9] (zarflar 646-774 ve 41 kayıt) LODOLINI TUPPUTI 1989, 382-389 beş zarflık (653-655, 773-774) ve altı kayıtlık (784, 807, 812-815) bir sondaj sunar. Biz incelemeyi 646-652 (1486-1699) ve 656-682 (1703-1782) arasındaki zarflara da yaydık.

Lodolini Tupputi ayrıca pek çok başka kaynak ve dizi hakkında da bilgi vermektedir ama değindiği materyal nadiren konumuzla ilgilidir, Camerlengato'da, (başlık VII) *Sanita*,[10] *Miscellanea di carte politiche e riservate*[11] dizilerinde ve Santacroce arşivinde konumuzla ilgili bazı şeyler vardır.

Yaptığımız pek çok başka araştırma da önemli sonuçlar vermedi; yeri geldikçe kullandığımız diğer belgeler dipnotlarda belirtildi. Civitavecchia Mahkemesinin belgelerinde yaptığımız bir araştırmadan bazı bilgiler sağladık.

Floransa Devlet Arşivi (ASFi)

Zengin Floransa arşivinde özellikle Medici Prensliğinin Arşivi (*MP*) temel alınmıştır ve öncelikle çeşitli tasnifler incelenmiştir, bu tasnifler için *Inventario Sommario*[12] (Roma 1951) kullanılmıştır, bu kaynak Türk-Berberi dünyasıyla ilişkiler hakkındaki belgeleri gözler önüne serer. Aşağıdaki tasnifler artık çok iyi bilinmektedir:

---

6 Giriş ve çıkış - ç.n.

7 Ekstra hesaplar - ç.n.

8 Çeşitli hesaplar - ç.n.

9 Kronolojik derleme - ç.n.

10 Sağlık - ç.n.

11 Siyasi ve gizli belgeler derlemesi - ç.n.

12 Özetleyici envanter - ç.n.

1078 - Genel yazışmalar. Türkler ve Berberiler (1693-1732).

1605 - Doğu Akdeniz, Hindistan, Berberistan (1665-1684).

1606 - Doğu Akdeniz, Hindistan, Berberistan (1684-1698).

4274 - Doğu Akdeniz ilişkileri, Costantinopoli'den haberler vb. (1573-1640).

4274a - Doğu Akdeniz'de harekât projeleri (1592-1665).

4277-4278 - Costantinopoli'den ve Doğu Akdeniz'in diğer bölgelerinden haberler (1543-1625).

4279- Doğu Akdeniz'den ve Magreb'den mektuplar (1558-1626).

Ayrıca, büyük bir bölümü Luciano Marcello tarafından hazırlanan bazı tasnifler sondaj biçiminde incelenmiştir. Sözü edilen *Envanter*'deki kısa bibliyografik notlara göre ilgili belgelerin çeşitli başka tasniflerden de elde edilebileceği var sayılabilirdi, bu tasnifler arasında şunlar da bulunuyor:

1802-1803, 1811 ve 1824 - Kadırgaların donatılması ve yolculukları, yönetmelikler vb. (1598-1715).

1836-1837 - Santo Stefano şövalyelerinin Doğu Akdeniz'e seferleri (16. ve 18. yüzyıllar).

2077 - Mektuplar ve kadırgalar hakkında talimatlar (1542-1615).

2079-2080 - "Livorno'ya vardıklarında"gemilerin getirdikleri (1549-1611).

2082- Kadırgaların müfettişleri için emirler, vb. (1600-1626).

2083-2084 - Kadırgaların idarecilerinin mektupları (1604-1639).

2085 - Idareci Giulio Montauti'nin Livorno'dan mektupları (1635-1640).

2086-2087- Kadırgaların ambar sorumlusu Matteo Prini'nin mektupları (1680-1693); bu iki tasnif ve 2077 numaralı olan Livi 1928 tarafından gösterilmiştir.

2099-2100 - Lorenzo Gonieri'nin mektupları (*Envanter*'de Gorrieri olarak yazılmıştır), kadırgaların müfettişi ve diğerlerinin (1679-1689).

2106 - "Muhasebe katibi" Vitolino Vitolini'nin ve hamamın idarecisi Giuseppe Prini'nin mektupları (1705-1708).

2119 - Kadırgaların müfettişi Camillo Guidi'nin mektupları (1680-1686).

2127 - Kadırgaların generali Ludovico da Verrazzano'nun mektupları (1637-1646).

2128-2129 - Kadırgaların yolculukları için talimatlar (1620-1736).

2130 - Kumandanlara talimatlar, kadırgaların listeleri, vb. (1616-1710).

2131 - Emirler, talimatlar, kadırgaların günlükleri, vb. (1558-1745).

2132 - Kadırgalar ve hamamla ilgili yazışmalar (1586-1749).

2133 - Kadırgaların müfettişleri Alberto Arrighi ile Alessandro Risaliti'nin ve muhasebe katiplerinin mektupları (1592-1608).

2134 - Devlet kaleleri hakkında çeşitli (1525-1650).

Kral Naipliği Konseyi'nin 835 numaralı tasnifinin Livorno'daki kölelerin sayımı hakkındaki (31 Mayıs 1749) 4 numaralı bütüncesi kullanıldı.

Napoli Devlet Arşivi (ASNa)

Neredeyse sadece Burbon krallığının ve özellikle *Dışişleri Devlet Müsteşarlığı*'nın (papa elçilikleri ve konsolosluklar, değişik belgeler) ve *Savaş ve Deniz Kuvvetleri Devlet Müsteşarlığı* (Deniz Kuvvetleri, *Espedienti*) 1736, 1798 arşivleri kullanıldı. Bu dönemin belgeleri için FILESI 1973a tarafından hazırlanan rehber yardımcı oldu, numaralandırma bu rehberden aynen alındı. Tutsakların Kurtuluşunun Kutsal Evinin belgelerinden de bazı şeyler çıkardık, bunun hakkında bkz. BOCCADAMO 1977-78.

Napoli arşivindeki araştırmalar için bize büyük uzmanlığı ve nezaketiyle Raffaele della Vecchia yardımcı oldu. Ayrıca, İspanyol kral naipliği döneminin kaynaklarında yer alan bazı belgelerle (*Regia Camera della Sommaria* ve diğerleri) ilgili bibliyografik notları da ona borçluyuz; Maria Sorego'ya da verdiği bazı bilgiler için teşekkür ediyorum. Bu kaynakta Konsolosluk ve Amirallik Mahkemesi'nin belgeleri de dahil çeşitli dizilerde araştırmalar yapılabilir.

Venedik Devlet Arşivi (ASVe)

Frari arşivinde elde ettiğimiz bilgiler kuşkusuz Venedik kaynaklarının boyutları ve çeşitliliğine oranla oldukça küçük şeyler. Rehberimiz A.MOSTO, *L'archivio di Stato di Venezia. Indice generale, storico, descrittivo ed analitico*,[13] voll 2, Roma, 1937 oldu.

Caterina Pagan'ın da yardımları sayesinde *Senato* kaynağında pek çok kayıt gözden geçirildi, özellikli *Deliberazioni Costantinopoli*[14] (oysa *Deliberazioni Reggenze africane*[15] daha geç

13 *Venedik Devlet Arşivi. Tarihsel, betimleyici ve analitik genel indeks*, 2 cilt, Roma 1937 - ç.n.

14 *Costantinopoli Müzakere Kararları* - ç.n.

15 *Afrika Dayılıklarının Müzakere Kararları* - ç.n.

bir döneme ait oldukları için konumuz için ilginç olmaktan uzaktılar) dizisine ait olanlar ve *Provbkz.tori all'armar* arşivinin bazı kayıtları gözden geçirildi.

Yine Senato kaynağında *Dispacci ambasciatori Costantinopoli*[16] ya da Cezayir, Mısır ve diğer Akdeniz yerleşimlerinden gelen *Dispacci Consoli*[17] bütüncesinin gözden geçirilmesi yararlı bilgiler sağlıyor.

Bir başka önemli kaynak *Bailo a Costantinopoli*[18] kaynağıdır, bu kaynaktaki farklı dizilere ait pek çok bölümden yararlanıldı, özellikle *Carte turche*[19] ve *Cancelleria*[20] bölümleri yararlı oldu, hâlâ sürmekte olan düzenleme çalışmasından önce bu belgelerden yararlanılmış olduğundan bibliyografik bilgiler 19. yüzyıl düzenlemesine ait olanlardır.

Bazı bilgilere ise tesadüfen erişildi, bu bilgiler başka kaynakların dipnotlarında belirtilen alıntılardan edinildi. Örneğin *Collegio. Relazioni di ambasciatori, rettori e altre cariche*, *Compilazione delle leggi* ve *Collegio della milizia da mar*[21] gibi.

Türk belgeleri için çok iyi bir kayıt olan ve Maria Pia Pedani tarafından hazırlanan *DOCUMENTI TURCHI* 1994'ten yararlanıldı. Pedani'ye bazı bibliyografik notlar ve Venedik arşivi hakkındaki nazik aydınlatmaları nedeniyle teşekkür borçluyuz.

Cenova Devlet Arşivi (ASGe)

Bu arşivde kadırgaların yargıçlığı kaynağında yapılan bazı verimli araştırmalarla (1560'dan 1797'ye uzanan 485 parça), özellikle 17. yüzyılın sonundan itibaren *Contente*[22] dizisi (119

16 *Contantinopoli büyükelçilerinin resmi yazıları* - ç.n.

17 Konsolosların resmi yazıları - ç.n.

18 Costantinopoli'deki Venedik elçiliği - ç.n.

19 Türk belgeleri - ç.n.

20 Mühürdarlık - ç.n.

21 Kolej. Büyükelçilerin, rektörlerin ve diğer görevlilerin raporları, Kanunların Düzenlenmesi ve Deniz Askeri Okulu - ç.n.

22 Kadırgaların Hâkimliği - ç.n.

tasnifin yaklaşık yarısı) ve *Gride ve proclami*[23] bütüncesinin incelenmesiyle (1513'ten 1797'ye 11 zarf) sınırlı kalındı. *Maritimarum* dizisine ait 86 tasnifinin ilk yirmi tanesinde de bazı bilgiler elde ettik. *Lettere di principi*,[24] *Consoli diversi*,[25] *Magistrato dei conservatori del Mare*[26] ve *Guerra e marina*[27] dizilerinden çeşitli belgeler sağlanabilir.

Cenova'da Società Ligure di Storia patria (SLSt.patria) kütüphanesindeki Staglieno belgeleri de gözden geçirildi, bunlar hakkında bakınız DE ANGELIS 1977.

Cagliari Devlet Arşivi (ASCa)

Sardinya belgelerine temel olarak OLLA REPETTO 1988, FLODDO CANEPA, *Inventario della R.Segretaria di Stato e di Guerra del Regno di Sardegna (1720-1848)*,[28] Roma 1934'ün rehberliği ve AMAT 1898, PINNA 1903'ün verdikleri bilgiler sayesinde erişildi. Bazı bibliyografik bilgileri dipnotlarda adı geçen nazik arşivcilerden aldım; Sardinya arşivlerinden Maria Bonaria Lai'ye ve Cagliari Devlet Arşivi'nden Carla Morongiù'ya özellikle teşekkür ediyorum.

Temelde Eski Kraliyet Arşivi'nin kaynakları kullanıldı, BC (*Procurazione Reale*[29] 1413-1653) ve C (*Editti ve ordini*[30] 1346-1710) dizileri, *Segretaria di Stato e di Guerra*,[31] 1720-1848, 1.a ve 2.a dizisi; *Reale Udienza di Sardegna (classe IV, Miscellanea, 1572-1889)*[32] kullanıldı.

---

23 Duyurular ve ilânlar - ç.n.

24 Prenslerin mektupları - ç.n.

25 Çeşitli Konsoloslar - ç.n.

26 Deniz Muhafızları Yargıçlığı - ç.n.

27 Savaş ve Deniz Kuvvetleri - ç.n.

28 *Sardinya Krallığı'nın Savaş ve Devlet Bakanlığı Envanteri* - ç.n.

29 Kraliyet Vekilliği - ç.n.

30 Fermanlar ve emirler - ç.n.

31 Savaş ve Devlet Bakanlığı - ç.n.

32 Sardinya Kraliyet Görüşmeleri (sınıf IV, Derleme 1572-1889) - ç.n.

Vatikan Gizli Arşivi (ASV)

Bu çalışma için Vatikan arşivine ait belli bir kaynağın belgeleri yararlı oldu ve bu belgelerle ilgili olarak geçmişte de geniş bir çalışılma yapmıştık: bu belgeler Roma Gonfalone Baş Tarikatı (Gonfalone) kaynağına ait, aynı zamanda Hıristiyan köleler lehine çalışmalar yapan Kefaret Bedeli Hayır Kurumu ile de ilgili belgeler içeriyor. Bu hayır kurumu 1582 yılında papa XVIII. Gregori tarafından Gonfalone tarikatının yönetimine bırakılmıştı. Bu kaynak sadece birkaç yıl önce (1953 yılında!) bizim tarafımızdan incelendi ve bu nedenle o zamanki bibliyografik bilgilere dayanarak alıntıları yaptık. Bu bilgiler uygun bir envantere (PAGANO 1990) konu oldular; eski ve yeni bibliyografik arasındaki ilişki ciltte kolaylıkla bulunabiliyor.

Propaganda Fide Dinsel Kurulunun Tarihsel Arşivi (PF)

Özellikle Müslüman ve Hıristiyan kölelere yönelik "davranışlarda mütekabiliyet" konusunda büyük ilgi uyandıran belgeler, Kongrelerde sunulan yazıların (SC) *Barbaria* serisinden alınmıştır. Bu diziyle ilgili olarak CRESTI 1988 tarafından hazırlanan kütüğe bakılabilir.

Acta, Scritture originali riferite nelle Congregazione generali[33] (SOCG), *Lettere*[34] dizilerinden de çeşitli belgeler sağlanmıştır.

Ulusal Arşivler, Paris (ANP)

Bizim araştırmalarımızı özellikle *Marine*[35] bölümü ilgilendirdi, bu bölüm için az ya da çok detaylı envanterler var, özellikle aşağıdaki alt dizilerde:

---

33 *Genel dinsel topluluklara sunulan orijinal yazılar* - ç.n.

34 Mektuplar - ç.n.

35 Deniz Kuvvetleri - ç.n.

B 1 *Décisions*[36]
B 3 *Lettres reçues*[37]
B 7 *Pays-Etrangers, commerce et consulats*[38]

Ulusal Arşivlerde Dışişleri B1 *Correspondance Consulaire* kaynağından yararlandık. Paris'te Dış İşleri Bakanlığının (AEP) arşivinde yapılan bazı araştırmalar da birkaç ürün verdi.

Diğer Arşivler

-Aralarında Viyana Haus-Hof und Staatsarchiv, Valetta'daki Malta Tarikatının arşivi, 1967'de Tripoli şatosunda bulunan Trablusgarb tarihsel arşivi gibi- önemli arşivlerin de bulunduğu yerlerde diğer konular hakkında yapılan araştırmalar süresince bu çalışma için de yararlı olan bazı belgelerden yararlandık. Bu arşivleri, diğerleri gibi diğer araştırmacılar tarafından bibliyografik notları verilen belgelerin ait oldukları bu arşivlerden (Simancas Genel Arşivi gibi) sadece ilgili dipnotlarda söz ettik.

36 Kararlar - ç.n.

37 Gelen mektuplar - ç.n.

38 Yabancı ülkeler, ticaret ve konsolosluklar - ç.n.

Elyazmaları ve Basılı Kaynaklar

-Tümü 1840'dan önceki tarihlere ait olan- bu bölümdeki kaynaklar yazar adı ya da dipnotlarda kullanılan kısaltmalara göre listelenmiştir; tarih bazen ulaşımsal kabul edilebilir ölçülere göredir (eserin tahmini yayın ya da yazılış tarihi, içerdiği belgelerin ait olduğu kronolojik dönem ya da araştırmacılarca kolayca tahmin edilebilecek bir öğe bu belirlemede etkin olmuştur). Belirtilen kaynakça verileri kullanılan çevirinin ya da yeniden basımın veya ilk basımın verileridir.

ACT (Tunus Konsolosluğunun Belgeleri)

Bu kısaltma yazım ile (ACT) *La France en Tuniste*[39] [...] başlıklı ciltler belirtilmiştir. Bu ciltler, Tunus'taki Fransız konsolosluğunun belgelerini içermektedir, bunlar Pierre Grandchamp tarafından redakte edilen çok özenli kayıtlardır. Bazılarını görebildiğimiz belgelerin orijinalleri Nantes'teki Arşivlerde bulunmaktadır. Kayıtların kullandığımız on cildi aşağıda yer almaktadır:

ACT 1582-1600: *La France en Tuniste à la fin du XVIe siècle (1582-1600)*, Tunis 1920

ACT 1601-1610: *La France en Tuniste au début du XVIIe siècle (1601-1610)*, Tunis 1921

39 Tunus'taki Fransa

ACT 1611-1620: *La France en Tuniste au début du XVIIe (1611-1620)*, Tunis 1925

ACT 1621-1630: *La France en Tuniste au XVIIe siècle (1621-1630)*, Tunis 1926

ACT 1631-1650: *La France en Tuniste au XVIIe siècle (1631-1650)*, Tunis 1927

ACT 1651-1660: *La France en Tuniste au XVIIe siècle (1651-1660)*, Tunis 1928

ACT 1661-1680: *La France en Tuniste au XVIIe siècle (1661-1680)*, Tunis 1929

ACT 1681-1700: *La France en Tuniste au XVIIe siècle (1681-1700)*, Tunis 1930.

Affò I., *Memorie di tre celebri principesse della famiglia Gonzaga*, Parma 1787.

Ammirato S., *Istorie fiorentine*, X, Firenze 1826.

Anecdotes: "Anecdotes Algériennes", *Anecdotes africaines* |...|, Paris 1775.

Archivum Civitatis Utini 1552-1740: *Archivum Civitatis Utini. Catastatico e Appendice*, hazırlayan P.C. Ioly Zorattini, Udine 1985.

Auria 1516-1612: Auria G. F., "Notizie di successi varii nella città di Palermo", *Diari della città di Palermo dal secolo XVI al XIX pubblicati sui manoscritti della Biblioteca Comunale*. I, Palermo 1869, 199-229 (*Diari (Günlükler), G.* Di Marzo'nun kürâtörlüğüyle hazırlanmıştır, kendine özgü bir numaralandırma sistemiyle Sicilya Tarih ve Edebiyat Kütüphanesinde bir dizi oluştururlar).

Auria 1631-1652: Auria V., "Diario delle cose accorse nella città di Palermo e nel Regno di Sicilia" (19 Ağustos 1631'den 16 Aralık 1652'ye), hazırlayan G. Di Marzo, *Diari della città di Palermo*. III, Palermo 1869 (Bkz.önceki kaynakça bilgisi).

Auria 1653-1674: Auria V., "Diario delle cose occorse nella città di Palermo e nel Regno di Sicilia, 8 Ocak 1653'ten 1674'e", *Diari della città di Palermo*, V, Palermo 1870, 1-212. Bkz. Auria 1516-1612.

Avvisi 1584: BN Firenze, Fondo Magliabechi, ms. XXIV. 16, 12, 23r, 21 Mayıs 1584.

Avvisi 1593: BA Vat., ms. Urbinate Latino 1061, 354, 26 Haziran 1593.

Avvisi 1587: *Avviso venuto di Genova della presa di sette galeotte*, Roma s.d. (B. Vallicelliana, Roma: Borromini Q. III. 147, 3).

Ballo di donne turche insieme con i loro consorti, di schiavi fatti liberi. Danzato nel Real palazzo de' Pitti davanti alle serenissime Altezze di Toscana, Firenze 1614.

Bandello 1554-1573: Bandello M., "Uno schiavo battuto dal padrone ammazza la padrona con i figliuoli e poi se stesso precipita da un'alta torre", *Le novelle*, hazırlayan G. Brognoligo, IV, Bari 1911, 268-271 (III. bölüm, 21.öykü).

Bandi 1234-1605: Comune di Roma, *Regesti di bandi editti notificazioni e provvedimenti diversi relativi alla città di Roma ed allo stato pontificio*, I, Roma 1920.

Bandi 1623-1639: Comune di Roma, *Regesti di bandi* (bkz. sopra), IV, Roma 1932.

Bando 1726: foglio, senza titolo, intestato *Bando e comandamento d'ordine dell'eccellentissimo signor Fr. D. Gioachino Fernández Portocarrero* |...|, Palermo s.d. (1726 ve 1730 arası) (BRPa, Stampe F. 26).

Baronio 1643: *Annali ecclesiastici. Tratti da quelli del Cardinal Baronio per Odorico Rinaldi*, II, Roma 1643.

Bartoli 1665: Bartoli D., *Lettere edite ed inedite*, Bologna 1865.

Baruffaldi G., *Dell'Historia di Ferrara*, Ferrara 1700.

Basile 1634-1636: Basile G. B., "La schiavottella", *Lo cunto de li cunti*, hazırlayan M. Petrini, Bari 1976, 173-177.

Benegasi Y Luján J.J. De, *Vida del portentoso negro San Benito de Palermo* [...], Madrid 1750.

Blasi E Gambacorta, G. E. Di, *Storia cronologica de' Viceré, Luogotenenti, e Presidenti del Regno di Sicilia*, III, parte I, Palermo 1791.

Bonaglia G., *Vita del Beato Paolo Burali d'Arezzo*, Roma 1772.

Breve Notizia 1613: "Breve notizia della presa di due legni de' turchi", *Diari della città di Palermo*, II, Palermo 1869, 83-92; bkz. Auria 1516-1612.

Brydone P., *A Tour trough Sicily and Malta*, Londra 1773 (Tratto da R. Lamesa, *Viaggiatori stranieri in Sicilia*, Bologna 1961).

Bulifon A., *Giornali di Napoli dal 1547 al 1706*, hazırlayan N. Cortese, Napoli 1932.

Caggio P., *Iconomica*, Venezia 1552.

Canale C., *Della milizia marittima*, hazırlayan M. Nani Mocenigo, Roma 1929.

Cantini L., *Legislazione toscana*, IV, Firenze 1802.

Carletti G., *Vita di San Benedetto*, Roma 1805.

Caronni F., *Ragguaglio del viaggio in Barberia*, hazırlayan S. Bono, Cinisello Balsamo 1993.

Cecchi G.M., *La stiava*, Venezia 1550.

Cenami 1623-1624: *Epistolario ufficiale del governatore di Calabria Ultra Lorenzo Cenami (1623-1624)*, hazırlayan L. Volpicella, "Archivio storico della Calabria e della Lucania", I, 1912-1913, 134-216; 348-368; 569-613; II, 1914, 254-315.

Cherubino Da Savona 1775: Toso C., *Il Congo nella seconda metà del XVIII secolo. Il "Breve ragguaglio" di p. Cherubino da Savona*, Roma 1976.

Chrieger H. CH., *La gloriosa vittoria* [...], Venezia 1589.

Comelin 1721: *Voyage pour la Redemption des captifs, aux Royaumes d'Alger et de Tunis fait en 1720 par les pp. François Comelin, Philemon de la Motte, et Joseph Bernard*, Paris 1721.

Commemoriali 1265-1643: *I Libri commemoriali della Repubblica di Venezia. Regecti*, VII, hazırlayan R. Predelli, Venezia 1907.

Commemoriali 1576-1787: *I Libri commemoriali della Repubblica di Venezia. Regesti*, VIII, hazırlayan R. Predelli e P. Bosmin, Venezia 1914.

Confuorto D., *Giornali di Napoli dal MDCLXXIX AL MDCIC*, I. 1679-1691, hazırlayan N. Nicolini, Napoli 1930.

Dal Pozzo B., *Historia della Sacra Religione militare di S. Giovanni Gerosolimitano*, I, Verona 1703, II, Venezia 1715.

Dan P., *Histoire de Barbarie et de ses corsaires*, Paris 1637.

Del Tufo 1580: Del Tufo G.B., *Il Ritratto o modello delle grandezze, delizie e mera-*

viglie della nobilissima città di Napoli, hazırlayan C. Tagliareni, Napoli 1959.

Diari Della Città Di Palermo; *Diari* derlemesinde bulanan basılı pek çok metin tek tek listelenmiştir, Auria 1516-1612 altında derlemenin tümüne bir gönderme bulunur.

"Diario ordinario", edito a Roma dal Chracas, 15 Ekim 1718-28 Haziran 1808.

Documenti Turchi 1454-1837: *I "Documenti turchi" dell'Archivio di Stato di Venezia*, çeşitli belgelerin bulunduğu envanter, hazırlayan M. P. Pedani Fabris, Roma 1994.

D'Onofrio V. bkz. Fuidoro I. takma adı altında

Doxarà 1783-1784: Ciammaichella C., *Il "Giornale Istorico" di Marino Doxarà. Vertenze veneto-tunisine e osservazioni di un commerciante sulle Reggenze barbaresche (1783-84)*, Pordenone 1991.

Du Mont J., *Corps universel diplomatique du droit des gens*, V, Amsterdam-La Haye 1728.

Dupaty Ch., *Lettres sur l'Italie en 1785*, Lausanne 1796.

Editti, pregoni ed altri provvbkz.menti emanati nel Regno di Sardegna sotto il governo dei reali di Savoia fino al 1774, hazırlayan P. Sanna Lecca, voll. 3, Cagliari 1775.

Emanuele E Gaetani F. M. bkz. Villabianca, marchese di.

Fanucci C., *Trattato di tutte l'opere pie dell'Alma città di Roma*, Roma 1601.

Filippo da Firenze 1706: Filippo da Firenze o.f.m. Cap., *Relazione di quando i cappuccini furono deputati alla cura spirituale del bagno e delle galere di Livorno*, ms. Archivio provinciale dei Cappuccini, Firenze.

Folorio V., *Memorie storiche ossiano Annali napolitani dal 1759 in avanti*, "Archivio storico per le province napoletane", n.s. XXXI, 1906, 27-124.

Fontana F., *I pregj della Toscana nell'imprese più segnalate de'cavalieri di Santo Stefano*, Firenze 1701.

Francesco V Duca Di Modena, *Descrizione della Sardegna (1812)*, hazırlayan G. Bardanzellu, Roma 1934.

Frangipani A., *Istoria dell'antichissima città di Civitavecchia*, Roma 1761.

Fuidoro 1666-1665: Fuidoro I. (V. D'Onofrio takma adı), *Giornali di Napoli dal MDCLX al MDCLXXX*, I (MDCLX-MDCLXV), hazırlayan F. Schlitzer, Napoli 1934.

Fuidoro 1666-1671: Fuidoro I., *Giornali* (bir üste bkz.), II (MDCLXVI-MDCLXXI), hazırlayan A. Padula, Napoli 1938.

Fuidoro 1672-1675: Fuidoro I., *Giornali* (bir üste bkz.), III (MDCLXXII-MDCLXXV), hazırlayan V. Omodeo, Napoli 1939.

Fuidoro 1675-1680: Fuidoro I., *Giornali* (bir üste bkz.), IV (MDCLXXV-MDCLXXX), hazırlayan V. Omodeo, Napoli 1943.

Gaetani O., *Vitae sanctorum siculorum*, II, Palermo 1657.

"Gazette de France"; bu gazetenin pek çok haberi kullanıldı, ilgili kaynak bilgileri dipnotlarda verildi, bu kaynaklara Tubret-Delof 1973a ve doğrudan bütünce üzerine yapılan çalışmalar sayesinde erişildi (BAVat e microfilm BNP).

Gigli G., *Diario romano (1608-1670)*, hazırlayan G. Ricciotti, Roma 1958.

Gisolfo P., *Vita del P. D. Carlo Caraffa*, Napoli 1667.

Giuffredi A., *Avvertimenti cristiani*, hazırlayan L. Natoli. Palermo 1896.

Giuseppe Da Modena 1713-1716: Gatti E., *Sulle terre e sui mari. Cavalieri di San Francesco*, Parma 1931 (Soyo'da yer alan misyon hakkında özgün raporun "ermişlerin yaşam öyküsü" başlığı altında çok özetleyici bir açıklaması sunulmuştur); bkz. Piazza C., *La missione del Soyo (1713-1716) nella relazione inedita di Giuseppe da Modena O.F.M.Cap.*, Roma 1973.

Giustiniani L., *Nuova collezione delle prammatiche del Regno di Napoli*, V, Napoli 1804.

Goethe 1740: Goethe J. C., *Viaggio in Italia (1740)*, hazırlayan A. Farinelli Roma 1932.

Goethe 1787: Goethe J. W., *Viaggio in Italia*, hazırlayan E. Zaniboni, III, Firenze 1925.

Grazzini A. F., "Novella seconda", *Le Cene ed altre prose*, hazırlayan P. Fanfani, Firenze 1857, 283-292.

Grimaldi G., *Istoria delle Leggi e Magistrati del Regno di Napoli*, Napoli, VIII, 1770; IX, 1771; X, 1772; XI e XII, 1774.

Guevara A. de, *Libro de los Inventores del arte del marear, y de mucho trabajos que se passan en las galeras*, Pamplona 1579.

Haedo D. de *Topographia e Historia general de Argel*, Valladolid 1612; Fransızca çevirisi "Revue africaine"de, 1870-1871 e 1880-1881 (v. Bono 1964, 420). III bölüm *Dialogos de la captividad* "Revue africaine"de çevrildi, XXXIX, 1895, 54-103, 199-258, 321-367, XL, 1896, 5-32; XLI, 1897, 153-184.

Houel J., *Voyage pittoresque des isles de Sicile, de Malte et de Lipari*, cilt 4, Paris 1782-1787.

Kessler J. G., *Neueste Reisen durch Deutschland, Boehmen, Ungarn, die Schweiz, Italien und Lothringen*, cilt 2, Hannover 1751.

Importazioni E Vendite 1514-1677: ms. Società ligure di Storia patria kütüphanesinde başlıksız. Bkz. De Angelis 1977.

Imprese 1667: *Imprese delle galere seren.me*, ms. nel codice K -III- 56, 1-22, della Biblioteca Comunale di Siena, onları kullandığımız dönemle ait bibliyografik notlarımızla basıldı, ayrıca F. Cresti, *"Imprese delle galere serenissime" e altri documenti stefaniani: musulmani condotti in schiavitù e cristiani liberati in tre manoscritti inediti sulla corsa toscana nei secoli XVIe XVII*, "Quaderni stefaniani", XIV, 1995, 121-186.

Inventari 1590: ms. 714 (39.B.13), 305-365, Biblioteca Corsiniana, Roma, mayıs 1590'da papalık kadırgalarının forsalar takımının "envanterlerini" kapsıyor.

Labat J.-B., *Voyages du P. Labat de l'Ordre des FF. Prescheurs* (sic), *en Espagne et en Italie*, II, Paris 1730.

La Lande J.-J. De, *Voyage en Italie, contenant l'histoire et les anecdotes les plus singulières*, cilt 8, Paris 1786.

Le Roy, *Etat général et particulier du Royaume et de la ville d'Alger*, La Haye 1750

(özel adı BNP'nin basılı *Catalogue général (Genel kataloğunda da)* belirtilmemiş).

Loredano G.F., *La Turca*, Venezia 1597.

Luca Da Caltanissetta 1701: Rainero R., *Il Congo agli inizi del Settecento nella relazione di P. Luca da Caltanissetta*, Firenze 1974; testo originale della *Relazione del Viaggio e Missione di Congo.*

Magri N., *Discorso cronologico della origine di Livorno in Toscana*, Napoli 1647 (ed. anast. Livorno 1975).

Manno G., *Storia di Sardegna*, IV, Torino 1827.

Marangoni G., *Vita del Servo di Dio il p. Buonsignore Cacciaguerra*, Roma 1712.

Marteilhe De Bergerac J., *Mémoires d'un protestant condamné aux galères de France pour cause de religion*, hazırlayan G. Tournier, Cevennes 1942 (ediz. orig. 1717); bir açıklama: A. Savine, *La vie aux galères. Souvenirs d'un prisonnier*, Paris 1909.

Masuccio Salernitano, *Il Novellino*, hazırlayan A. Mauro, Bari 1940 (novelle: XIV, 129-137; XXII, 190-198; XXIV e XXV, 206-217; XLVIII, 375-382).

Matthias A Salò o.f.m. Cap., "Historia Capuccina", libro II, *Monumenta historica ordinis minorum capuccinorum*, VI, hazırlayan p. Melchor a Pobladura, Romae 1950.

Memoria 1773: *Memoria in cui si accenna il trattamento dei Turchi schiavi in Livorno al tempo delle galere [...] e quello attuale dei schiavi turchi in Livorno*, 1773, bkz. Salvadorini 1978, 45-51.

Memorie 1625: *Memorie 6'imprese fatte dalle galere serme [...]*, v. *Imprese* 1667; alle cc. 28-30.

Memorie E Scritture: 1691-1701: *Memorie e scritture diverse appartenenti alle galere pontificie*, ms. 741 (34.D.18) Biblioteca Corsiniana, Roma.

Moore J. M.D., *A View of Society and Manners in Italy*, II, Londra 1787.

Napoleone 1798: *Correspondance de Napoléon Ier publiée par ordre de l'empereur Napoléon III*, IV, Paris 1860.

Nota Di Prese 1692: *Nota di prese fatte dalla squadra delle galere serenissime [...]*, v. *Imprese* 1667, alle cc. 35-50.

Notizie 1636: "Notizie di alcune cose notabili occorse in Palermo e in Sicilia", *Diari della città di Palermo*, II, Palermo 1869, 310-315. Bkz. Auria 1516-1612.

Nunziature di Napoli, I (26 luglio 1570 - 24 Mayıs 1577), hazırlayan P. Villani, Roma 1962; II (24 Mayıs 1577 - 26 Haziran 1587), hazırlayan P. Villani e D. Veneruso, Roma 1969.

Ordine del viceré Giovanni Alfonso Henriquez de Caprera [...], 23 Mayıs 1642 (BRPa, Stampe A 408).

Pacichelli G.B., *Lettere familiari*, Napoli 1695.

Pagni G., *Lettere di G. P. medico, ed archeologo pisano a Francesco Redi in ragguaglio di quanto egli vidde, ed operò in Tunisi*, Firenze 1829.

Pantera P., *L'armata navale*, Roma 1614.

Pardessus J. M., *Collection des lois maritimes*, IV, Paris 1837.

Parrino D. A., *Teatro eroico e politico de' governi de' viceré del Regno di Napoli*, Na-

poli 1675, consultato nella "Raccolta di tutti i più rinomati scrittori dell'Istoria Generale del Regno di Napoli", IX e X, Napoli 1770.

Paruta 1500-1613: "Diario della città di Palermo da' manoscritti di Filippo Paruta e di Niccolò Palmerino", *Diari della città di Palermo*, I, Palermo 1869, 1-197. Bkz. Auria 1516-1612.

Piazza C. B., *Eusevologio romano ovvero delle Opere Pie di Roma.*, Roma 1698.

Plantet 1579-1700: *Correspondance des deys d'Alger avec la cour de France 1579-1833*, hazırlayan E. Plantet, I (1579-1700), Paris 1889.

Plantet 1700-1830: *Correspondance* (bkz. sopra), II (1700-1833), Paris 1889.

Plantet 1770-1830: *Correspondance des Beys de Tunis et des Consuls de France avec la Cour (1577-1830)*, hazırlayan E. Plantet, III (1770-1830), Paris 1899.

Ravenna B., *Memorie istoriche della città di Gallipoli*, Napoli 1836.

Registro Delle Prede 1688: Guarnieri G., *Il "Registro delle Prede" dei Cavalieri di Santo Stefano*, "Archivio storico italiano", CXXXI, 1973, 260-286.

Regni Siciliae Capitula, Messanae 1526.

Regole et Instituti dell'antichissima real Casa Santa della Redenzione de' Cattivi, Napoli 1670.

Relación 1510: "Relación de lo sucesos de las armas [...]", *Colección de documentos inéditos para la historia de España*, XXV, Madrid 1854, 479-582.

Relatione 1644: *Relatione della Gloriosa Vittoria delle Galere di Malta*, r Salomone Marino 1897'den alındı.

Relatione 1651: *Relatione della gloriosa vittoria ottenuta dall'armi della Serenissima Repubblica di Venetia*, Milano s.d. (1651) (Biblioteca Querini, Venezia: Misc.B.2384).

Relatione Della Giustizia 1716: *Relatione della giustizia fatta in Livorno nella persona di Cassimo di Maumetto d'Algieri il dì 16 aprile 1716*, in Pera 1888, 257-260.

Relazione 1632: Relazione della conversione di un turco, 1632, BNR, ms. *Varia* 48, 5, 8-10.

Robertson W., *The History of the Reign of the Emperor Charles V*, III, Londra 1782.

Salvago G.B., *Africa overo Barbaria. Relazione al doge in Venezia sulle Reggenze di Algeri e di Tunisi (1625)*, hazırlayan A. Sacerdoti, Padova 1937.

Sanna Leccav v. *Editti pregoni*.

Sanuto 1504: *I Diarii di Marino Sanuto*, V (1 Nisan 1503-31 Mart 1504), hazırlayan F. Stefani, Venezia 1881.

Sanuto 1520: *I Diarii di Marino Sanuto*, XXIX (1 Temmuz 1520-28 Şubat 1521), hazırlayan F. Stefani, G. Berchet, N. Barozzi, Venezia 1890.

Scala F., *Il teatro delle favole rappresentative ovvero la ricreazione comica, boscareccia e tragica*, Venezia 1611.

Segneri P., *Quaresimale*, Firenze 1679.

Servia M, "Relación de los sucesos de la Armada de la Santa Liga [...] desde 1571 hasta 1574 inclusive", *Colección de documentos inéditos para la historia de España*, XI, Madrid 1847, 359-454.

Siri V., *Memorie recondite dall'anno 1601 sino al 1640*, VIII, Ronco 1679.

SLSt.patria: Marki Marcello Staglieno tarafından hazırlanan ve Tria 1947 tarafından kullanılan derlemenin ms.331; Società ligure di storia patria kütüphanesi, Genova. Il ms. (Liguria'da kölelik hakkındaki belgelerin kopyaları, numaralanmış fasiküllere ayrılmış halde) De Angelis 1977, 621 tarafından betimlenmiştir.

Statuti dell'Ordine de Cavalieri di S.to Stefano, Pisa 1746, rist. anastatica Pisa 1994.

Terranova 1574-1575: Bozzo S.V., *Corrispondenza particolare di Carlo di Aragona duca il Terranova [...] presidente del Regno con S. M. il Re Filippo II (giugno 1574 - maggio 1575)*, Palermo 1877-1888; "Documenti per servire alla storia di Sicilia (Sicilya tarihine yarayan belgeler)" dizisinde yayınlanan fasikülleri derleyen tek bir cilt.

Thedenat 1785: Emerit M., *Les aventures de Thédenat, esclave et ministre d'un Bey d'Afrique (XVIIIe siècle). Mémoires de Thédenat*, "Revue africaine", XCII, 1948, 143-184; 331-362.

Vanvitelli 1755: Strazzullo F., *Le lettere di Luigi Vanvitelli della Biblioteca Palatina di Caserta*, I, Galatina 1976.

Venture De Paradis 1789: Venture de Paradis J. M., *Tunis et Alger au XVIIIe siècle*, hazırlayan J. Cuoq, Paris 1983, ve *Alger au XVIIIe siècle*, hazırlayan E. Fagnan, "Revue africaine", XXXIX, 1895, 265-314; XL, 1896, 33-78, 256-277; XLI, 1897, 68-118.

Villabianca 1780-1782: Emanuele e Gaetani F. M., marchese di Villabianca, "Diario palermitano da gennaio 1780 a dicembre 1782", *Diari della città di Palermo*, XVII e XVIII, Palermo 1879-1880 (bkz. Auria 1516-1612).

Villabianca 1794: Emanuele e Gaetani F. M., marchese di Villabianca, *Schiavi e carrozze de' cavalieri palermitani*, ms. QqE 88, 10, Biblioteca comunale di Palermo. Metin büyük ölçüde bir önceki kaynakça bilgisinde verilen basılı metinle uyuşmaktadır.

Zamparrone 1632-1639: Zamparrone B., "Compendio di diversi successi in Palermo dall'anno 1632", *Diari della città di Palermo*, II, Palermo 1869, 275-291 (bkz. Auria 1516-1612).

Kaynakça

-Daha önce söylendiği gibi 1840'dan sonraki tarihlere ait olan- Genel karakterli pek az eseri bir yana bırakırsak, kaynakça sadece herhangi bir biçimde doğrudan konumuzla ilgili ve etkin bir biçimde kullanılan metinleri içermektedir ve hemen hemen tamamı dipnotlar da belirtilmiştir. Eserleri betimlemek için genel terimler kullanılmıştır, sıklıkla başlığın içerdiği bilgiler de verilmiştir: bazı durumlarda açıklamalar da [...] belirtilmiştir. Dipnotlarda kullanılan kısaltmalar alfabetik sırayla bulunabilirler. Kaynakça kitabın redaksiyonu gibi 1995 sonuyla sınırlandırılmıştır.

Ademollo A., *L'ultima forma della schiavitù in Italia*, "L'opinione", 1879, n. 187, 10 Temmuz.

Agnello G., *Le torri costiere di Siracusa nella lotta anticorsara*, "Archivio storico siracusano", IX, 1963, 21-6; X, 1964, 25-74.

Agresti A., *Il negro nella commedia italiana del secolo XVI*, "Accademia pontiana", XXII, 1892, 113-120.

Alessi-Palazzolo G., *Pene e 'remleri' a Napoli tra Cinque e Seicento. Un aspetto singolare dell'illegalismo d'ancien régime*, "Archivio storico per le province napoletane", s. IV, XV, 1976, 235-251.

Alexandrescu-Dersca M. M., *La condition des captifs turcs dans l'empire des Habsburgs (1688-1689) d'après les mémoires de 'Osman Aga*, "Studia et acta orientalia", VIII, 1971, 125-144.

Algranati G., *Pirateria nostrana avventure del piccolo cabotaggio nel mar Tirreno ai primi del Settecento*, "Partenope", I, 1960, 83-96.

Amat Di San Filippo P., *Della schiavitù e del servaggio in Sardegna. Indagini e studi*, "Miscellanea di storia italiana", s. III, II, 1894, 35-74 (estr. 13-41).

Amoroso V., *Viaggiatori stranieri in Liguria*, Genova 1988.

Anastasi G. bkz. Motta G.

Angiolini F., *Musulmani e cristiani nella grotta di Lampedusa*, "Storia e dossier", III, 1988, 32-35.

Aranda Doncel J., "La esclavitud en Córdoba durante los siglos XVI y XVII", *Córdoba, apuntes para su historia*, Córdoba 1981, 149-170.

Arbel B., *Slave Trade and Slave Labour in Frankish Cyprus (1191-1571)*, "Studies in Medieval and Renaissance History", XIV, 1993, 151-190.

Arenaprimo G., *Gli schiavi del Conte di Condojanni*, "Archivio storico messinese", III, 1903, 199-200.

Argentina N., *Turchi e schiavi in Francavilla d'Otranto*, "Rivista storica salentina", V, 1908, 19-25.

Arillotta F., *Reggio nella calabria spagnola*, Roma-Reggio C. 1981.

Arribas Palau M., *La participación de Fernando IV de Nápoles en las gestiones para el rescate de musulmanes cautivos en Malta*, "Studi magrebini", XII, 1980, 201-232.

Arthaber A., *Dizionario comparato di proverbi e modi proverbiali*, Milano 1929.

Audisio G., *Recherches sur l'origine et la signification du mot "bagne"*, "Revue Africaine", CI, 1957, 363-380.

Avolio C., *Le schiavitù domestica in Sicilia nel secolo XVI*, Firenze 1888.

Aymard M., "Chiourmes et galères dans la Méditerranée du XVIe siècle", *Mélanges en l'honneur de Fernand Braudel*, I, Toulouse 1973, 49-64.

Aymard M., "Chiourmes et galères dans la seconde moitié du XVIe siècle", *Il Mediterraneo nella seconda metà del '500 alla luce di Lepanto*, Firenze 1974, 71-94.

Aymard M., *De la traite aux chiourmes: la fin de l'esclavage dans la Sicile moderne*, "Bulletin de l'Institut historique belge de Rome", XLIV, 1974a (*Mélanges en l'honneur de Charles Verlinden*), 1-21.

Aymard M., "La leva marittima", *Storia di Venezia. Il Mare*, Roma 1991, 435-479.

B. C., *Il commercio degli schiavi a Cattaro nel 1661*, "Archivio veneto", n. s. XV, 1885, 164-166.

Bamford P. W., *Fighting Ships and Prisons. The Mediterranean Galleys of France in the Age of Louis XIV*, Minneapolis (Minnesota) 1973.

Bamford P. W., *The Procurement of Oarsmen for French Galleys, 1660-1748*, in "American historical review", LXV, 1959-1960, 33-48.

Battelli G., *Il porto di Livorno alla fine del secolo XVII (da un documento inedito)*, "Bollettino storico livornese", I, 1937, 80-82.

Belhamissi A., *Les captifs algériens et l'Europe chrétienne (1518-1830)*, Alger 1988 (2. baskı 1995).

Bellettini A., "La popolazione italiana dall'inizio dell'era volgare ai giorni nostri. Valutazioni e tendenze", *Storia d'Italia*, V *(I documenti)*, I. Torino 1973, 487-532.

Beloch K. J., *Storia della popolazione d'Italia*, Firenze 1994 (orig. 1937).

Belot R. De, *La Méditerranée et le destin de l'Europe*, Paris 1961.

Benayhu M., *R. Shmuel Aboab' s Letters to the Palestinian Sages held Captive in Malta and Messina*, "Journal of maltese studies", III, 1966, 68-74.

Benigno F., *Il porto di Trapani nel Settecento. Rotte, traffici, esportazioni (1674-1800)*, Trapani 1982.

Bennassar B. E L., *I cristiani di Allah*, Milano 1991 (orig. 1989).

Berbrugger L. A., *De l'esclavage musulman en France*, "Revue africaine" I, 1856-57, 38-41.

Berbrugger L. A., *Jean-Léon l'Africain*, "Revue africaine", II, 1858, 353-364.

Bernardini R., *L'alimentazione a bordo delle galere stefaniane*, "Quaderni stefaniani", VI, 1987, 193-197.

Bernardini R., *L'organizzazione sanitaria del Sacro Militare Ordine di S. Stefano P. M.*, Pisa 99-100.

Bernardy A., *L'incidente di Malta (1644-1645) e il padre Ottomano (1641?-1676)*, in "Archivio storico di Malta", VII, 1936, 448-462.

Bertolotti A., *La schiavitù pubblica e privata in Roma durante tutto il secolo XVII*, "Archivio storico artistico archeologico e letterario della città e della provincia di Roma", V, 1879, 193-210.

Bertolotti A., *La schiavitù nello Stato Pontificio durante tutto il secolo XVII*, "Rassegna settimanale", n. 64, 1879a, 225.

Bertolotti A., *La schiavitù in Roma dal secolo XVI al XIX*, in "Rivista di discipline carcerarie", XVII, 1887 (citazioni da estratto).

Besta E., *Le persone nella storia del dirito italiano*, Padova 1931.

Betocchi A., *Narrazione del torneo fatto nella Corte di Belvedere in Vaticano* [...], Roma 1898.

Boccadamo G., *Prime indagini sull'origine e l'organizzazione della confraternita napoletana della "Redenzione dei Cattivi" (1548-1588)*, "Campania sacra", n. 8-9, 1977-78, 121-158.

Biagi M. G., *Gli schiavi del Granduca*, "La Canaviglia", I, 1976, 39-43.

Bombaci A., *Diplomi turchi del R. Archivio di Stato di Firenze. Lettere da Tunisi ai Granduchi di Toscana (1626-1703)*, "Rivista degli studi orientali", XVIII, 1939, 199-217.

Bombaci A., *Padre Pietro Ferraguto e la sua grammatica turca (1611)*, "Annali dell'Istituto universitario orientale di Napoli", n. s. I, 1940, 205-236.

Bonalfini G., *La Sicilia e i Barbareschi. Incursioni corsare e riscatto degli schiavi (1570-1606)*, Palermo 1983.

Bongi S., *Le schiave orientali in Italia*, "Nuova antologia", I, t. II, Haziran 1866, 215-246.

Bonifacio G., *Campagne dei Cavalieri di S. Stefano in Levante: 1684-1688*, "Bollettino storico livornese", II, 1938, 115-166; 291-315 (citazioni da estratto).

Bonifacio G., *Il primo governatore di Livorno: Giovanni Volterra*, "Bollettino storico livornese", III, 1939, 343-359.

Bono s., *Genovesi schiavi in Algeri barbaresca*, "Bollettino ligustico", V, 1953, 67-72.

Bono s., *La missione dei Cappuccini ad Algeri per il riscatto degli schiavi cristiani nel 1585*, "Collectanea franciscana", XXV, 1955, 149-163; 279-304.

Bono S., *L'incursione dei corsari tunisini a Carloforte e il riscatto degli schiavi carolini (1798-1803)*, "Africa", XV, 1960, 234-238.

Bono S., *I corsari barbareschi*, Torino 1964.

Bono S., *Algeri alla metà del secolo XVIII nella testimonianza del console Carlo Antonio Stendardi*, "Africa", XX, 1965, 250-268.

Bono S., *Due santi negri: Benedetto da San Fratello e Antonio da Noto*, "Africa", XXI, 1966, 76-79.

Bono S., *Ribellione e fuga ad Algeri d'una ciurma musulmana (Trapani 1755)*, "Africa", XXXII, 1977, 440-445.

Bono S., *Fughe di schiavi orientali (XVI-XVIII secolo)*, "Africa", XXXIII, 1978, 117-122.

Bono S., "Livorno e la schiavitù in Italia nell'età moderna", *Livorno e il Mediterraneo nell'età medicea*, Livorno 1978a, 117-122.

Bono S., *Catture di musulmani sulle coste italiane (XVI-XIX secolo)*, "Africa", XXXV, 1980, 281-286.

Bono S., "Schiavi musulmani sulle galere e nei bagni d'Italia dal XVI al XIX secolo", *Le genti del mare Mediterraneo*, Napoli 1981, 837-875.

Bono S., "Forniture dall'Italia di schiavi musulmani per le galere francesi (1685-1693)", *Scritti in memoria di Paolo Minganti*, Cagliari 1983 ("Annali della Facoltà di Scienze politiche", IX), 83-97.

Bono S., *Corsari europei contro il Maghreb nei secoli XVI-XVIII*, "Islàm. Storia e civiltà", III, 1984, 201-205.

Bono S., "Manodopera servile musulmana per lavori pubblici in Italia (sec. XVI-XIX)", *Studi in onore di Francesco Gabrieli nell'ottantesimo compleanno*, Roma 1984a, 85-93.

Bono S., - Ballatori E., "Gli schiavi nel bagno di Livorno nel 1747", *Studi arabo-islamici in onore di Roberto Rubinacci nel suo settantesimo compleanno*, Napoli 1985, 87-106.

Bono S., *Achats d'esclaves turcs pour les galères pontificales (XVI-XIX siècle)*, "Revue de l'Occident musulman et de la Méditerranée", 39, 1985a, 79-92.

Bono S., "Maghrebini convertiti al Cristianesimo (sec. XVI-XIX)", *Gli interscambi culturali e socio-economici fra l'Africa settentrionale e l'Europa mediterranea*, Napoli 1986, 541-565.

Bono S., "Esclaves musulmans en Italie", *La Méditerranée au XVIIIe siècle*, Aix-en-Provence 1987, 189-208.

Bono S., *Schiavi musulmani in Italia nell'età moderna*, "Erdem", III, 1987a, 829-838.

Bono S., "Esclaves turcs en Italie du XVIe au XVIIIe siècle", *IX. Türk Tarih Kongresi'nden ayrıbasım*, Ankara 1988, 933-943.

Bono S., *Siciliani nel Maghreb*, Mazara del Vallo 1989 (2. baskı 1992).

Bono S., "Schiavi musulmani a Genova (secoli XVI-XVIII)", *Atti del IV Congresso internazionale Rapporti Genova-Mediterraneo-Atlantico nell'età moderna*, Genova 1990, 85-102.

Bono S., *Corsari cristiani sulle coste di Palestina. Da documenti della Custodia di Terra Santa (1708-1715)*, "Islàm. Storia e civiltà", X, 1991, 37-49.

Bono S., *Moschee per gli schiavi. In Italia fra il XVII e il XVIII secolo*, "Islàm. Storia e civiltà", XI, 1992, 95-100.

Bono S., *Corsari nel Mediterraneo. Cristiani e musulmani fra guerra, schiavitù e commercio*, Milano 1993.

Bono S., *Schiavi maghrebini in Italia e cristiani nel Maghreb. Proteste attestazioni per la reciprocità di trattamento*, "Africa", XLIX, 1994, 331-351.

Bono S., "Scambi di schiavi cristiani e musulmani (secoli XVII-XVIII)", *Spazio e tempo. Studi in onore di Luigi De Rosa*, Napoli 1995, I, 155-174.

Bono S., "Conversioni di musulmani al cristianesimo", *Chrétiens et musulmans à la Renaissance*, basımda.

Bonzi M., "*I galeotti*" *di Cornelio De Wael*, "Il Raccoglitore ligure", II, 1933, n. 4, 1.

Borghesi V., *Informazione sulle galee di Andrea Doria nelle carte strozziane*, "Miscellanea storica ligure", II, 1970, 117-206.

Borghesi V., *Il magistrato delle galee (1559-1607)*, "Miscellanea storica ligure", n. s. III, 1971, 187-223.

Borghesi V., *Il Mediterraneo tra due rivoluzioni nautiche (secoli XIV-XVI)*, Firenze 1976.

Bossy M., *Dix-huit lettres et un texte singulier adressés par les Seigneurs d'Alger au Gran-Duché de Toscane (1577-1590)*, Alger 1971 (*Mémoire diplome*); segue *Hussein-Pacha* [...].

Bossy M., *Lettres adressées d'Alger au Grand-Duché de Toscane*, "Revue d'histoire et de civilisation du Maghreb", n. 10, 1973, 57-79.

Boudard R., *Génois et barbaresques dans la deuxième moitié du XVIIIe siècle*. "Revue d'histoire diplomatique", LXXIV, 1960, 138-156.

Boyer P., *La chiourme turque des galères de France de 1665 à 1687*, "Revue de l'Occident musulman et de la Méditerranée", 6, 1969, 53-74.

Brandi, *Il Papato e la schiavitù*, "Civiltà cattolica", 6 e 20 Haziran 1903, 545-561 e 677-694.

Braudel F. - Romano R., *Navires et marchandises à l'entrée du port de Livourne. 1547-1611*, Paris 1951.

Braudel F., *Civiltà e imperi del Mediterraneo nell'età di Filippo II*, Torino 1953

(orig. 1949; 5. a ed. 1982, trad. ital. (1986). Le citazioni secondo l'edizione 1953.

Bromley J. S., 'Il Mediterraneo", *Storia del mondo moderno*, VI, Milano, 1970, 647-684.

Brownlow W. R., *Lectures on Slavery and Serfdom in Europe*, Londa-New York 1892.

Bussi E., *La condizione giuridica dei musulmani nel diritto canonico*, "Rivista di storia del diritto italiano", VIII, 1935, 459-494.

Bussi E., *Sardegna e barbareschi dal 1794 al 1815*, "Oriente moderno" XXI 1941, 597-620.

Calisse C., *Storia di Civitavecchia*, Roma 1936.

Callus D. M., *Il P. Domenico Ottomano (fu vero principe?)*, Roma 1918.

Calvino I., *Fiabe italiane*, Torino 1956.

Cancila O., *Aspetti di un mercato siciliano. Trapani nei secoli XVII-XIX*, Caltanissetta-Roma 1972.

Caneva G., *La* Spetiaria *delle galee genovesi*, "Bollettino ligustico per la storia e la cultura regionale", XI, 1959, 61-82.

Caneva G., *La flotta permanente civile ed ecclesiastica e sulla popolazione della città di Napoli dalla fine del secolo XIII fino al 1809*, Napoli 1883.

Carlesi G. P., *Il Diario veritiero di un capitano ladrone di mare intorno all'anno 1630*, Livorno 1951.

Caroselli M. R., *La reggia di Caserta. Lavori costo effetti della costruzione*, Milano 1968.

Carrières M., *Le commerce des esclaves dans l'Europe chrétienne*, "Afrique" (Alger), n. 254, 1954, 22-24.

Cassar P., *A Medical Service for Slaves in Malta during the Rule of the Order of St. John of Jerusalem*, "Medical history", XII, 1968, 270-277.

Castignoli P., "Jacopo Inghirami governatore di Livorno (1618-1621)", *Studi per Enrico Fiumi*, Pisa 1979, 465-481.

Ceci G., *Pizzofalcone. II. Il bastione aragonese. I palazzi del secolo XVI*, "Napoli nobilissima", I, 1892, 85-89.

Ceci G., *Commercio di schiavi a Napoli*, "Napoli nobilissima", XV, 1906, 79.

Cerezo Martínez R., *Años cruciales en la historia del Mediterráneo (1500-1574)*, Madrid 1971.

Cerezo Martínez R., *La galera, nave básica de las marinas mediterráneas, su función combate*, "Quaderni stefaniani", VII, 1988, 57-70.

Chaillou L., *Textes pour servir à l'histoire de l'Algérie au XVIIIe siècle*, Toulon 1979.

Chamson A., *La Superbe*, Paris 1967.

Chierici G., *La Reggia di Caserta*, Roma 1937.

Ciano C., *Gli schiavi de i forzati nella Livorno medicea*, "Rivista di Livorno", IX, 1959, 22-26.

Ciano C., *La sanità marittima nell'età medicea*, Pisa 1976.

Ciano C., *Buoni uomini e buona morte*, "La Canaviglia", IV, 1979, n. 4, 167-170.

Ciano C., *Considerazioni sulla disciplina a bordo delle navi mediterranee nel secolo XVII*, "Quaderni stefaniani", VI, 1987, 39-43.

Cibrario L., *Della schiavitù e del servaggio e specialmente dei servi agricoltori*, cit 2, Milano 1868-1869.

Claretta G., *Il primo Segretario del Duca di Savoia Carlo Emanuele I e uno schiavo a Torino nel 1628*, "Atti della R. Accademia delle Scienze di Torino", XXIX, 1894, 561-575.

Clissold S., *The Barbary Slaves*, Londra 1977.

Colombo A., *Il Palazzo e il giardino di Poggioreale*, "Archivio storico per le province napoletane", X, 1885, 186-209 e 309-342.

Conti G., *Da galeotti turchi a marinai medicei*, "Il secolo XX", II, 1902, 213-223.

Conti G., *Firenze dai Medici ai Lorena (1670-1737). Storia. Cronaca aneddotica. Costumi*, Firenze 1909.

Coppi E., "Livorno e le galere medicee nel 1646-1648", *Livorno e il Mediterraneo nell'età medicea*, Livorno 1978, 371-376.

Corridore F., *Storia documentata della Marina Sarda dal dominio spagnolo al savoino (1479-1720)*, Cagliari 1900.

Corsini A., *Il servizio sanitario nella Marina toscana*, "Annali di medicina navale e coloniale", XXIII, 1917, I, 282-321, 438-484; II, 652-678-789-838.

Cortes Alonso V., *La esclavitud en Valencia durante el Reinado de los Reyes Católicos (1479-1515)*, Valencia 1964.

Cosentino G., *Due schiavi offerti a Maria SS. della Catena*, "Archivio storico siciliano", n. s. XIII, 1888, 89-94.

Cosentino G., *Uno schiavo in Palermo al 1812*, "Bollettino del Comitato antischiavista di Palermo", 1890 (citazioni da estratto).

Costantini C., *La Repubblica di Genova nell'età moderna*, Torino 1978.

Course et piraterie, a curad di A. Tenenti e M. Fontenay, Paris 1975.

Crispino M., "Schiavi musulmani alla reggia di Caserta. Documenti di archivio", *atti del Convegno sul tema: Presenza araba e islamica in Campania*, Napoli 1992, 223-236.

Croce B., "La vita infernale delle galere", *Varietà di storia letteraria e civile*, s. II, Bari 1949, 83-92.

Cugnoni G., *Relazione del viaggio delle galere pontificie in Levante l'anno 1657*, "Bullettino senese di storia patria", IV, 1897, 345-389.

Curatola G., "L'immagine del turco nel presepe napoletano del '700", *La conoscenza dell'Asia e dell'Africa in Italia nei secoli XVIII e XIX*, Napoli 1984, 749-466.

Cutrera A., *Un regolamento di polizia del secolo XVII in Palermo*", "Archivio storico siciliano", s. II, XL, 1915, 85-117.

Cutrera E., *Cronologia dei giustiziati di Palermo 1541-1819*, Palermo 1917.

D'Amia A., *Schiavitù romana e servitù medievale. Contributo di studi e documenti*, Milano 1931.

De Angelis V., *I manoscritti della Società Ligure di Storia Patria*, "Atti della Società ligure di storia patria", n. s. XVII, 1977, 571-638.

De Leone E., *Incursioni barbaresche sulle coste italiane all'inizio del secolo XIX*, "Rivista marittima", XCIX, 1961, 57-78.

De Leone E., *Mohammed ben 'Abdallah e le Repubbliche marinare*, "Il Veltro", VII, 1963, 665-698.

De Maio R., "Bonsignore Cacciaguerra a Napoli. Azione e influssi di un mistico senese del '500", *Studi di bibliografia e di storia in onore di Tammaro De Marinis*, Verona 1964, 61-179.

De Pellegrini A., *Di due schiavi turchi del conte Silvio da Porcia e Brugnera dopo la battaglia di Lepanto*, "Nuovo archivio veneto", XXIV, 1921, 232-235.

De Pompeis G. M., *Di due collegi eretti in Napoli per la conversione degl'infedeli orientali*, "La Scienza e la Fede", LVIII, 1865, 365-373.

Debrunner H. W., *Presence and Prestige: Africans in Europe. A History of Africans in Europe before 1918*, Basel 1979.

Della Valle C., *Tripoli nella fine del Seicento*, "Nuova antologia", 16 marzo 1937, 127-135.

Dello Strologo s., *Storia della schiavitù. Dagli antichi egizi ad oggi*, Milano 1973.

Demografia storica delle città italiane (La), hazirlayan A. Bellettini, Bologna 1982.

Di Giacomo S., *La prostituzione in Napoli nei secoli XV, XVI e XVII*, Napoli 1899.

Di Marzo G., *Vincenzo da Pavia detto il Romano pittore in Palermo nel Cinquecento*, Palermo 1916.

Di Pasquale A., *Note su la numerazione e la descrizione generale del Regno di Sicilia dell'anno 1548*, Palermo 1970.

Dizionario di toponomastica. Storia e significato dei nomi geografici italiani, Torino 1990.

Domínguez Ortiz A., *La esclavitud en Castilla durante la Edad Moderna*, "Estudios de historia social de España, II, 1952, 367-428.

Douglas N., *Vecchia Calabria*, Firenze 1978 (orig. 1915).

Eck O., *Seeräuberei im Mittelmeer*, München-Berlin 1940.

Eickhoff E., *Venezia, Vienna e i Turchi*, Milano 1991 (orig. 1988).

Ellero G., *L'Archivio IRE. Inventari dei fondi antichi e degli ospedali e luoghi pii di Venezia*, Venezia 1989.

Engel CL. E., *L'Ordre de Malte en Méditerranée (1530-1708)*, Monaco 1957.I

Epifanio V., *Sulle relazioni politiche e commerciali tra la Sicilia e la Tripolitania nella prima metà del secolo XVIII*, "Archivio storico siciliano", serie II, XXXVI, 1911-1912, 431-442.

Ermini F., *La schiavitù nell'età moderna: profili storici*, Roma 1909.

Esposito Vitolo A., *Notizie storico-sanitarie intorno all'Ordine dei Cavalieri di Santo Stefano*, "Annali di medicina navale e coloniale", XLI, 1949, 320-332.

Everett S., *Les esclaves*, Paris 1979.

Fabris A., *Note sul mappamondo cordiforme di Haci Ahmed di Tunisi*, "Quaderni di studi arabi", VII, 1989, 3-17.

Fabris A., *Un caso di pirateria veneziana: la cattura della galea del bey di Gerba (21 Ekim 1584)*, "Quaderni di studi arabi", VIII, 1990, 91-112.

Fasano Guarini E., *Comment naviguent les galères au XVIe siècle*, "Annales E. S. C.", XVI, 1961, 279-296.

Fedeli C., *Studi e ricerche sulla storia del Sovrano Ordine di Malta: carteggio dei Gran Maestri con i Duchi di Urbino (1558-1623)*, Pisa 1912.

Feraud Ch.-L., *Annales tripolitaines*, Tunis-Paris 1927.

Fernández Duro C., *El gran duque de Osuna y su marina. Jornadas contra turcos y venecianos 1602-1624*, Madrid 1885.

Ferri L., *La questione della schiavitù nella storia delle idee*, "Nuova antologia", 15 Haziran 1885, 613-639.

Filesi C., "Schiavi cristiani a Tripoli all'inizio del 1700", *Livorno e il Mediterraneo nell'età medicea*, Livorno 1978, 385-389.

Filesi T., *Un principe tunisino tra Islam e Cristiannesimo (1646-1686)*, "Africa", XXV, 1970, 25-48.

Filesi T., "L'attenzione della S. Congregazione per l'Africa settentrionale", *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide memoria rerum. 350 anni a servizio delle Missioni (1622-1972)*, Roma-Freiburg-Wien, I, t. II, 1972, 377-412; 1973, 845-881.

Filesi T. (hazırlayan), *Gli archivi pubblici della Campania e in particolare l'Archivio di Stato di Napoli*, Leiden 1973a.

Filesi T., *Un secolo di rapporti tra Napoli e Tripoli: 1734-1835*, Napoli 1983.

Finazzo G., *La corsa nel Mediterraneo nel XVII secolo*, "L'Universo", LII, 1972, 1135-1157.

Fontenay M., "L'Esclavage en Méditerranée occidentale au XVIIe siècle", *La Méditerranée occidentale au XVIIe siècle*, Paris 1990, 11-50.

Fontenay M., *Le Maghreb barbaresque et l'esclavage méditerranéen auq XVIe et XVIIe siècles*, "Les Cahiers de Tunisie", XLV, 1991, 7-44.

Fontenay M., "L'esclave galérien dans la Méditerranée des Temps modernes", *Figures de l'esclave au Moyen-Age et dans le monde moderne*, Paris 1996, 115-143 (basımda).

Foscarini A., *Schiavi e Turchi in Lecce (secolo XVI-XVII)*, "Rivista storica salentina", V, 1908, 305-316.

Fournier J., *Un marché de. Turcs pour les galères royales (1685)*, "Bullettin historique et philologique", XVI, 1901, 571-575.

Fraikin J., *Un piano di attacco di Tripoli nel 1562*, "Rivista d'Italia", XVI, 1912, 119-128.

Franchina A., *Un censimento di schiavi nel 1565*, "Archivio storico siciliano", s. II, XXXII, 1907, 374-420.

Frankl L. A., *Ausgestopfte Menschen*, "Neue Freie Presse", 8307, 12 ott. 1887.

Frattarelli Fischer L., *La schiavitù a Livorno in età moderna. Nella città dei mori*, "Storia e dossier", 46, 1990, 40-43.

Friedman E. G., *Spanish Captives in North Africa in the Early Modern Age*, Madison (Wisconsin) 1983.

Frigo D., *Il padre di famiglia. Governo della casa e governo civile nella tradizione dell'economica tra Cinque e Seicento*, Roma 1985.

Gajone A., *Nervi. Sant'Ilario ligure e Quinto al mare*, Borgo S. Dalmazzo 1956.

Galasco G., *Economia e società nella Calabria del Cinquecento*, Napoli 1967.

Le galere grosse veneziane 1593, Venezia 1895.

Gallo C., *Noto agli albori della sua rinascita dopo il terremoto del 1693*, "Archivio storico siciliano", s. III, XIII, 1962, 1-126.

Gallotta A., *Diplomi turchi dell'Archivio di Stato di Firenze, Lettere da Algeri ai Granduchi di Toscana (XVII secolo)*, "Studi magrebini", XI, 1979, 167-205.

Gallotta A., "La grammatica turca di Gio. Battista Montalbano (XVII secolo)" *Atti del simposio di ricerche e di studi per uno sviluppo scientifico dei rapporti italo-turchi*, Milano 1981, 177-190.

Gaudioso M., *La schiavitù domestica in Sicilia dopo i Normanni. Legislazione-dottrina-formule*, Catania 1926 (2. baskı 1979, ekli).

Gavazzo A., *Delle galeazze venete e del riordinamento della marina da guerra genovese nel secolo XVII*, Genova 1882.

Gay F., *Considerazioni sulle navi dell'Ordine di Santo Stefano*, "Quaderni stefaniani", I, 1982, 5-66.

Germier G., *S. Bernardino Realino*, Firenze 1943.

Giaccheri G., *Pirati barbareschi, schiavi e galeotti nella storia e nella leggenda ligure*, Genova 1970.

Gioffré D., "Il commercio d'importazione genovese alla luce dei registri del dazio (1495-1537)", *Studi in onore di Aminore Fanfani*, V, Milano 1962, 113-242.

Gioffré D., *Il mercato degli schiavi a Genova nel secolo XV*, Genova 1971.

Gioia A., *Trecento anni di storia civile ed ecclesiastica del Comune di Vita*, Catania 1950.

Giorgi I., *Paolo III e la schiavitù in Roma nel secolo XVI*, Roma 1879.

Gnoli D., *Vittoria Accoramboni. Corsaires, esclaves et martyrs de Barbarie*, Tours 1857.

Gökbilgin M. T., *Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe belgeler kolleksiyonu ve bizimle ilgili diğer belgeler*, "Belgeler", V-VIII, 1968-1971, 1-151.

Gordon M., *L'esclavage dans le monde arabe VIIe-XXe siècle*, Paris 1987 (orig. 1987).

Görlich E. J., *Herrenrecht und Sklavenpeitsche. Eine Geschichte der Sklaverei und Leibeigenschaft von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart*, Brugg-Stuttgart-Salzburg 1971.

Gräf E., *Religiöse und rechtliche Vorstellungen über Kriegsgefangene in Islam und Christentum*, "Welt des Islam", n. s. VIII, 1963, 89-139.

Grammont De H. D., *Etudes algériennes: la course*, "Revue historique", XXV, 1884, 1-42.

Grandchamp P., *Autour du Consulat de France à Tunis (1577-1881)*, Tunis 1943.

Graullera Sanz V., *La esclavitud en Valencia en los siglos XVI y XVII*, Valencia 1978.

Graziano V. (a cura), *Proverbi siciliani illustrati e confrontati con quelli della Sacra Bibbia*, "Archivio per la raccolta e lo studio delle tradizioni popolari italiane", XII, 1937, 75-115.

Grifi L., *Breve ragguaglio delle opere pie [...] della città di Roma*, Roma 1862.

Groot A. De, "The Ottoman Threat to Europe, 1571-1800: Historical Fact or Fancy?", *Hospitaller Malta 1530-1798*, Msida 1993, 199-254.

Guarnieri G., *I Cavalieri di Santo Stefono nella storia della Marina italiana (1562-1859)*, Paris 1960.

Guerra A., *La schiavitù. Ricordi storico-sociali*, Lucca 1889.

Guglielmotti A., *Marcantonio Colonna alla battaglia di Lepanto*, Firenze 1862.

Guglielmotti A., *La guerra dei pirati e la Marina pontificia dal 1500 al 1560*, cilt 2, Roma 1876 e 1876a.

Guglielmotti A., *Storia delle fortificazioni nella spiaggia romana*, Roma 1880.

Guglielmotti A., *La squadra permanente della Marina romana. Storia dal 1573 al 1644*, Roma 1882.

Guglielmotti A., *La squadra ausiliaria della squadra romana. Storia dal1644 al 1699*, Roma 1882a.

Guglielmotti A., *Gli ultimi fatti della squadra romana da Corfù all'Egitto. Storia dal 1700 al 1807*, Roma 1884.

Guilmartin J. F., *Gunpowder and Galleys: changing Technology and Mediterranean Warfare at Sea in the Sixteenth Century*, Londra 1974.

Hale J. R., *Firenze e i Medici*, Milano 1980 (orig. 1977).

Heers J., *Esclaves et domestiques au Moyen Age dans le monde méditerranéen*, Paris 1981.

Hémardinquer J-J., *A propos de l'alimentation des marins. Sur les galères de Toscane au XVIe siècle*, "Annales E. S. C.", XVIII, 1963, 1141-1149.

Ilocquet J., "Gens de mers à Venise: diversité des statuts, condition de vie et de travail sur les navires", *Le genti del Mediterraneo*, Napoli 1981, 103-168.

Huppert G., *Storia sociale dell'Europa nella prima età moderna*, Bologna 1990 (orig. 1986).

Imbert G., *La vita fiorentina nel Seicento secondo memorie sincrone (1644-1670)*, Firenze 1906.

Imeroni A., *I Re di Sardegna pel ricatto degli schiavi dai Barbareschi*, "Rassegna storica del Risorgimento italiano", XXII, 1935, 590-598.

Ingram Ô. K., *A History of Slavery and Serfdom*, Londra 1895 (Almanca çevirisinden yararlanıldı, Dresden-Leipzig 1895).

Itallia A., *Sicilia feudale*, Genova-Roma-Napoli 1940.

Ja˘cov M., *La vendita di schiavi slavi cristiani in città italiane durante la guerra di Candia (1645-1669)*, "La Rivista dalmatica", LXI, 1990, 123-132, e già in "Atti del III Congresso Internazionale. Rapporti Genova Mediterraneo Atlantico nell'età moderna", Genova 1989, 255-263.

Jahn K., *Zum Loskauf christlicher und türkischer Gefangener und Sklaven im 18. Jahrhundert*, "Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft", CXI, 1961, 63-85.

Jahn K., *Türkische Freilassungserklärungen des 18. Jahrhunderts, 1702-1776*, Napoli 1963.

Jennings R. C., *Black Slaves and free Black in Ottoman Cyprus. 1590-1640*, "Journal of the Economic and Social History of the Orient", XXX, 1987, 286-302.

Kamen H., *Mediterranean Slavery in its Last Phase: the Case of Valencia 1660-1700*, "Anuario de história económica y social", III, 1970, 211-234.

Kleyntjens J., *L'azione della Santa Sede per il riscatto di schiavi sardi catturati dai Barbareschi*, "Archivio storico italiano", XCV, 1937, II, 88-95.

Koningsveld P. S. Van, *Muslim Slaves and Captives in Western Europe during the Late Middle Ages*, "Islam and Christian-Muslim Relations", VI, 1995, 5-23.

Lacour-Gayet G., *La Marine militaire de la France sous les règnes de Louis XIII et XIV*, Paris 1911.

Laforêt A., *Étude sur les galères et les galériens à Marseille*, "Revue de Marseille", V, 1859, 489-507.

La Gravière E. Jurien de, *Les chiourmes enchainées*, "La revue de deux mondes", 1 Kasım 1884, 53-75.

La Lumia I., "Ottavio d'Aragona e il duca di Osuna", *Studi di storia siciliana*, II, Palermo 1870, 254-357.

La Mesa R., *Viaggiatori stranieri in Sicilia*, Bologna 1961.

Lane F. C., *Storia di Venezia fra i secoli XIII e XVI*, Torino 1983 (orig. 1934).

Langer O., *Sklaverei in Europa während der letzten Jahrhunderte des Mittelalters*, Bautzen 1861.

Laras G., *La "Compagnia per il riscatto degli schiavi" di Livorno*, "La Rassegna mensile d'Israel", XXXVIII, 1972, 87-130.

Larquié C., *Le rachat des chrétiens en terre d'Islam au XVIIe siècle (1660-1665)*, "Revue d'histoire diplomatique", XCIV, 1970, 297-351.

Larroque P., *De l'esclavage chez les nations chrétiennes*, Paris s. d. (1860 civarı).

La Veronne Ch. De, "Distinction entre Arabes et Berbères dans les documents d'archives européennes des XVIème et XVIème siècles, concernant le Maghreb", *Actes du premier congrès d'études des cultures méditerranéennes d'influence arabo-berbère*, hazırlayan M. Galley, Alger 1973, 261-265.

Lazari V., *del traffico e delle condizioni degli schiavi in Venezia nei tempi dimezzo*, "Miscellanea di storia italiana", I, Torino 1862, 465-501.

Lenci M., *Relazione del battesimo di due 'turchi' celebrato in Lucca l'8 settembre 1649*, "Rivista di archeologia storia costume", XIII, 1985, 15-18.

Lenci M., *Lucca, il mare e i corsari barbareschi nel XVI secolo*, Lucca 1987.

Lenci M., *Lucca e i barbareschi: cattura di algerini sulla spiaggia di Viareggio (4 Mayis 1677)*, "Actum Luce", XVII, 1988, 19-42.

Lenci M., "Forzati lucchesi sulle galere genovesi", *La storia dei Genovesi*, Genova 1989, 115-129.

Lenci M., *Il Maghreb barbaresco in alcune raccolte di avvisi manoscritti della Biblioteca nazionale di Firenze*, "Africa", XLVI, 1991, 241-261.

Lengellé M., *L'esclavage*, Paris 1955.

Letourneau Gh.-J-M., *L'évolution de l'esclavage dans les diverses races hunaines*, Paris 1897.

Levati P. L., *I dogi di Genova dal 1699 al 1721 e vita genovese negli stessi anni*, Genova 1912.

Levati P. L., *I dogi di Genova dal 1721 al 1746 e vita genovese negli stessi anni*, Genova 1913.

Liaci V., *Schiavi e turchi in Gallipoli nei secoli XVI-XVII*, "Zagaglia", IV, 1962, 181-199.

Liberti R., *Schiavi turchi a Palmi e a Seminara nei secoli XVII e XVIII*, "Brutium", XLVII, 1968, n. 3, 2-3.

Lisciandrelli P., *Trattati e negoziazioni politiche della repubblica di Genova (1958-1797). Regesti*, Genova 1960 ("Atti della Società ligure di storia patria", n. s. I).

Lisowski J., *A propos d'un échange des prisonniers entre le Sultan Ahmed III et Charles XII, roi de Suède*, "Folia orientalia", XIV, 1972-1973, 289-292.

Livi R., *La schiavitù domestica in Italia nei tempi di mezzo e nei moderni*, Padova 1928.

Lodolini Tupputi C., *L'Archivio di stato di Roma*, Roma 1989 (V, "Inventario delle fonti manoscritte relative alla storia dell'Africa del Nord esistenti in Italia").

Lodolini Tupputi C., *Esclaves barbaresques sur les galères pontificales*, "Revue d'histoire maghrébine", n. 61-62, luglio 1991 ss. 95-134.

Lopez P., *Riforma cattolica e vita religiosa e culturale a Napoli dalla fine del 500 ai primi del 700*, Napoli 1964.

López Nadal G., *El corsarisme mallorquí a la Mediterrània occidental, 1652-1698: un comerç forçat*, Barselona 1986.

Loupias B., *Destin et témoignage d'un marocain esclave en Espagne (1521-1530)*, "Hespéris-Tamuda", XVII, 1976-1977, 69-84.

Lourido Díaz R., *Hacia la desaparición de la esclavitud cristiano-musulmana entre Marruecos y Europa (siglo XVIII)*, "Cuadernos de la biblioteca española de Tetuán", V, 1972, 47-79.

Lourido Díaz R., *La obra redentora del Sultán marroquí Sīdī Muhammad B. 'Abd Allāh entre los cautivos musulmanes en Europa (siglo XVIII)*, "Cuadernos de historia del Islam", XI, 1984, 139-184.

Loy Donà G., *Schiavitù*, Cagliari 1935.

Lucchini E., *La merce umana. Schiavitù e riscatto dei liguri nel Seicento*, Roma 1990.

Ludwig E., *Il Mediterraneo*, Milano 1950 (orig 1923).

Lumbroso G., *Memorie italiane del buon tempo antico*, Torino 1889.

Luxoro e., *Tabarca e tabarchini. Cronaca e storia della colonizzazione di Carloforte*, Cagliari 1977.

Lozio A.-Renier R., *Buffoni, nani e schiavi dei Gonzaga ai tempi di Isabella d'Este*, "Nuova antologia", 16 Agustos 1891, 618-650; 1° settembre, 112-146.

Maalouf A., *Léon l'Africain*, Paris 1986.

Maconi G., *Gli schiavi redenti ovvero cenni storici del Convento di San Ferdinando in Livorno*, Livorno 1877.

Mafrici M., *Mezzogiorno e pirateria nell'età moderna (secoli XVI-XVIII)*, Napoli 1995.

Malowist M., *La schiavitù nel Medioevo e nell'età moderna*, Napoli 1987.

Manfroni C., *La marina pontificia durante la guerra di Corfù (con nuovi documenti dell'Archivio Vaticano)*, "Archivio della Società romana di storia patria", XIV, 1891, 305-363.

Mansfeld H., *Türkenlaufen. Ausgezogen aus den Matrikeln der Pfarre St. Ulrich in Wien*, "Adler", III, 1941, 76-78.

Marani A., *Giulio II e gli schiavi dalmati nel Regno di Napoli*, "Rivista dalmatica", XLII, 1971, 31-34.

Marañon Posadillo G., "La medicina en las galeras en tiempos de Lepanto", *Conferencias sobre Lepanto*, II, Madrid 1948, 127-161.

Marciani C., *Il commercio degli schiavi alle fiere di Lanciano nel sec. XVI*, "Archivio storico per le province napoletane", n. s. XLI, 1962, 269-282.

Marciani C., *Un nobile sulmonese corsaro nel secolo XVI*, "Rivista abruzzese", XXIV, 1971, 9-15.

Maresca B., *Alcuna notizie di marina del tempo di Carlo di Borbone*, "Atti della Accademia pontaniana", XXIV, 1894, 1-23.

Mariani L. M., *San Benedetto da Palermo il moro etiope nato a San Fratello*, Palermo 1990.

Martín Corrales E., "Esclavos norteafricanos en la Cataluña del siglo XVIII" *Captius i esclaus a l'antiguitat i al món modern* (Atti del convegno, Palma de Mallorca, 2-5 Ekim 1991), basımda.

Marrone G., *La schiavitù nella società siciliana dell'età moderna*, Caltanissetta-Roma 1972.

Martini P., *Storia delle invasioni degli Arabi e delle piraterie dei Barbareschi in Sardegna*, Cagliari 1861.

Masi C., *Relazioni fra Livorno ed Algeri nei secoli XVII-XIX*, "Bollettino storico livornese", II, 1938, 183-193.

Massa C., *La schiavitù in terra di Bari (dal XV al XVIII secolo)*, "Rassegna pugliese", XXIII, 1907, 270-275.

Masson P., *Les galères de France, (1481-1781)*, Paris 1938.

Mathiex J., *Trafic et prix de l'homme en Méditerranée aux XVIIe et XVIIIe siècles*, "Annales E. S. C.", IX, 1954, 157-164.

Mathorez J., *Les éléments de population extra-européenne en France du XIVe au XVIIIe siècle*, "Bulletin de la section de géographie" (Comité des travaux historiques et scientifiques), XXXI, 1916, 34-53.

Mazzarelli C., *"Familia" del principe e famiglia aristocratica*, Roma 1988.

Meissner P., *Eine Serie von Türkentaufen in Leipzig*, "Familiengeschichtliche Blätter", XXXVI, 1938, 334.

Memorie tripoline nella reggia di Caserta, "Nuova antologia", 16 Aralık 1911, 720-722.

Merrien J., *La vie quotidienne des marins*, Paris 1964.

Micacchi R., *La Tripolitania sotto il dominio dei Carramânli*, Intra 1936.

Miller J. C., *Slavery: A Worldwide Bibliography 1900-1982*, New York 1993 (ediz. preced. 1977, 1985).

Molmenti P., *La storia di Venezia nella vita privata dalle origini alla caduta della Repubblica*, II e III, Bergamo 1905-1908.

Monroy G., *Storia di un borgo feudale del Seicento. Paceco*, Trapani 1929.

Monti G. M., *Sulla schiavitù domestica nel Regno di Napoli dagli Aragonesi agli Austriaci*, Archivio scientifico dell'Istituto di scienze economiche e commerciali" (Bari), VI, 1931-1932, 127-153.

Morbio C., *Francia e Italia*, Milano 1873.

Morelli V., *I "barbareschi" contro il Regno di Napoli*, Napoli 1920.

Motta G., *La schiavitù a Messina nel primo Cinquecento*, "Archivio storico per la Sicilia orientale", LXX, 1974, 305-342.

Motta G., *Su qualche aspetto della schiavitù in Sicilia*, "Economia e storia", XXII, 1976, 41-49.

Müller R. C., *Venezia e i primi schiavi neri*, "Archivio veneto", CX, 1979, 139-142.

Muoni D., *Tunisi. Spedizione di Carlo V imperatore. 30 Mayis-17 Agustos 1535*, Milano 1876.

Mutinelli F., *Storia arcana e anedottica d'Italia*, II, Venezia 1856.

Mani Mocenigo M., *Storia della marina veneziana da Lepanto alla caduta della Repubblica*, Roma 1935.

Mani Mocenigo M., *L'Arsenale di Venezia*, Roma 1938.

Nappi E., *Il terremoto in Campania attraverso i secoli*, Napoli 1981.

Nardi G., *I collegi dei moretti a Napoli del Ven. le P. Ludovico da Casoria*, Roma 1967.

Nardi G., *Opere per la conversione degli schiavi a Napoli*, Napoli 1967a (già in "Asprenas", XIII e XIV, 1966-1967).

Nardi G., *La Congregazione degli schiavi dei PP. Gesuiti*, Napoli 1967 (estr.).

Negri L., *Organizzazione sanitaria e malattie infettive e contagiose sulle galere toscane dell'Ordine di Santo Stefano*, "Quaderni stefaniani", VI, 1987, 71-91.

Neri A., *Il duca di Mantova e Genova nel 1592*, "Archivio storico lombardo", XIII, 1886, 113-126.

Nicolini L., *La regia di Caserta (1750-1767). Ricerche storiche*, Bari 1911.

Obinu G. M., "L'alimentazione della gente di mare dal punto di vista storico", *Miscellanea di storia della medicina*, Genova 1962, 16-27.

Olesa Muñido F.-F., *La galera en la navegación y el combate*, Madrid 1971.

Olla Repetto G., *Cagliari crogiolo etnico. La componente 'mora'*, "Medioevo. Saggi e rassegne", VII, 1982, 159-172.

Olla Repetto G., "La donna cagliaritana tra '400 e '600", *La famiglia e la vita quotidiana in Europa dal '400 al '600*, Roma 1986, 251-276.

Olla Repetto G., *Sardegna, Nord-Africa e Turchia. Saggio di fonti dell'archivio di Stato di Cagliari*, "Bollettino bibliografico e rassegna archivistica e di studi storici della Sardegna", V, 1988, 30-40.

Orano D., *Il papato e la schiavitù*, Roma 1903.

Origo I., *The Domestic Enemy: Eastern Slaves in Tuscany in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, "Speculum", XXXIX, 1955, 341-366.

Pagano S., *L'archivio dell'Arciconfraternita del Gonfalone. Cenni storici ed inventario*, Città del Vaticano 1990.

Panareo S., *Turchi e Barbareschi ai danni di Terra d'Otranto*, "Rinascenza salentina", I, 1933, 2-13 e 234-251.

Pandiani E., *Vita privata genovese del Rinascimento*, Genova 1915 ("Atti della Società ligure di storia patria", XLVII).

Pandiani E., *Il primo comando in mare di Andrea Doria. Con uno studio sulle galee genovesi*, "Atti della Società ligure di storia patria", LXIV, 1935, 341-389.

Pandiani E., "L'arsenale e i galeotti", *Il porto di Genova nella mostra di palazzo San Giorgio*, Milano 1953, 107-111.

Paone M., "Nuove fonti archivistiche sulla servitù domestica in Lecce nel sec. XVII", *Familiare 82*, Brindisi 1982, 231-249.

Pardi G., *Disegno della storia demografica di Livorno*, "Archivio storico italiano", LXXVI, 1918, 44-49.

Pastine O., *Genova e le Reggenze di Barberia nella prima metà del Settecento*, "Bollettino ligustico per la storia e la cultura regionale", XI, 1959, 125-155.

Pastine O., *Genova e l'Impero del Marocco nella seconda metà del Settecento*, "Bollettino ligustico per la storia e la cultura regionale", XII, 1960, 51-77.

Pecchiai P., *Roma nel Cinquecento*, Bologna 1948.

Pedani M. P., *Presenze islamiche a Venezia*, "Levante", XXXV, 1993, 13-28.

Pedani M. P., *In nome del Gran Sinore. Inviati ottomani a Venezia dalla caduta di Costantinopoli alla guerra di Candia*, Venezia 1994.

Pera F., *Curiosità livornesi inedite e rare*, Livorno 1888.

Pera F., *Nuove curiosità livornesi inedite e rare*, Firenze 1899.

Perrella A., *I turchi nella provincia di Molise. Ricordi storici*, Campobasso 1911.

Pescetti L., *Livorno secentesca in alcuni disegni dell'epoca*, "Bollettino storico livornese", II, 1938, 200-202.

Pessagno G., *Le navi*, appendice a Podestà F., *Il porto di Genova dalle origini fino alla caduta della Repubblica genovese (1797)*, Genova 1913, 485-633.

Petraccone C., *Napoli dal Cinquecento all'Ottocento. Problemi di storia demografica e sociale*, Napoli 1974.

Pfaff-Giesberg, *Die Sklaverei, ihr Ursprung, ihre Verbreitung und ihre soziologische und völkerkundliche Bedeutung*, Stutgart 1931.

Pfaff-Giesberg R., *Geschichte der Sklaverei*, Meisenheim/Glan 1955.

Phillips W. D., *Slavery from Roman Times to the Early Transatlantic Trade*, Minneapolis 1984.

Piazza C., *Schiavitù e guerra dei Barbareschi. Orientamenti toscani di politica transmarina (1747-1768)*, Milano 1983.

Piazza C., *L'agente di Algeri a Livorno*, "Annali della Facoltà di Scienze Politiche dell'Università di Cagliari", IX, 1983a, 3-38.

Piccolomini P., *Corrispondenza tra la corte di Roma e l'Inquisitore di Malta durante la guerra di Candia*, "Archivio storico italiano", XLI, 1908, 45-127.

Pieraccini G., *La stirpe de' Medici di Cafaggiolo; saggio di ricerche sulla trasmissione ereditaria dei caratteri biologici*, I, Firenze 1924.

Pilia F., *Sardegna e mondo mediterraneo*, 4. *Prigionieri nordafricani trattati come schiavi a Cagliari* [...], "Cooperazione mediterranea", n. 4-5, 1991, 203-209.

Pinna M., *Indice dei documenti cagliaritani del Regio Archivio di Stato dal 1323 al 1720*, Cagliari 1903.

Pinna M., *Ricatto di schiavi. Pasaggio degli ambasciatori marocchini in Cagliari, 1786-1792*, "Archivio storico sardo", XVI, 1926, 224-259.

Pinna M., *Ordinazioni dei Consiglieri del Castello di Cagliari del secolo XIV*, Cagliari 1927.

Pitré G., *Giuochi fanciulleschi siciliani*, Palermo 1883.

Plaisant M. L., *Un censimento di schiavi a Cagliari nel 1564*, comunicazione al XIV Congresso di Storia della Corona d'Aragona (Sassari-Alghero, 19-24 Mayis 1990), atti in corso di stampa.

Podestà v. Pessagno

Pontieri E., *Problemi sardi al principio del sec. XIX. Il riscatto degli schiavi "corolini"*, "Studi Sardi", I, 1934, 125-141.

Prasca E., *La Marina da guerra di Vittorio Amedeo II Duca di Savoia Re di Sicilia (1713-1719)*, "Rivista marittima", XXIV, 1891, 163-184 e 365-398.

Preto P., *Venezia e i turchi*, Firenze 1975.

Preto P., *I servizi segreti di Venezia*, Milano 1994.

Prunai G., *Notizie e documenti sulla schiavitù nel territorio senese (sec. VIII-XVI)*, "Bullettino senese di storia patria", n. s. VII, 1936, 133-182; 245-298; 398-438.

Radaelli A., *Livorno nel diario del padre di Goethe*, "Bollettino storico livornese", III, 1939, 313-317.

Raffiotta G., *Gabelle e dogane a Palermo nel primo trentennio del Settecento*, Palermo 1962.

Riforniture, armamento, viveri e paghe sulle galere toscane, "Bollettino araldico" (Firenze), XVI, 1927, n. 7, 1-2.

Riggio A., *Tunisi e il regno di Napoli nei primordi del secolo XIX*, "Oriente moderno", XXVII, 1947, 1-23.

Riggio A., *Musulmani in Calabria convertiti al cristianesimo*, "Archivio storico per la Calabria e la Lucania", XVIII, 1949, 45-59.

Riggio A., *Gli Stati barbareschi e la Calabria (1535-1816)*, "Il ponte", VI, 1950, 1040-1046.

Rocca P. M., *Di una nota del cav. Giuseppe Triolo Galifi relativa al soggiorno in Alcamo dell'imperatore Carlo V nel 1535*, "Archivio storico siciliano", s. II, XXXVI, 1911, 443-485.

Rodney W., "Africans in Europe", *Cambridge History of Africa*, IV, Cambridge 1975, 581-589.

Rodocanachi E., *Les esclaves en Italie du VIIIe au XVIe siècle*, "Revue de questions historiques", XL, 1906, 383-407.

Rosi M., *Alcuni documenti relativi alla liberazione dei principali prigionieri turchi presi a Lepanto*, "Archivio della Società romana di storia patria", XXI, 1898, 141-220.

Rosi M., *Nuovi documenti relativi alla liberazione dei principali prigionieri turchi presi a Lepanto*, "Archivio della Società romana di storia patria", XXIV, 1901, 5-47.

Rossi E., *Storia della Marina dell'Ordine di S. Giovanni di Gerusalemme, di Rodi e di Malta*, Roma Milano 1926.

Rossi E., *Storia di Tripoli e della Tripolitania dalla conquista araba al 1911*, Roma 1968 (sonradan yayına hazırlayan M. Nallino).

Rousseau A., *Annales tunisiennes ou aperçu historique sur la Régence de Tunis*, Paris-Alger-Constantine 1864.

Rudt De Collenberg W. H., *Esclavage et rançons des chrétiens en Méditerranée (1570-1600)*, Paris 1987.

Rudt De Collenberg W. H., *Le baptême des musulmans esclaves à Rome aux XVIIe et XVIIIe siècles*, "Mélanges de l'école française de Rome. Italie et Méditerranée", CI, 1989, 9-181, 519-670.

Russo F., *'O libbro d' 'o turco'*, Napoli 1890.

Saccà V., *Mercato di schiavi turchi*, "Archivio storico messinese", VI, 1905, 151-153.

Salomone Marino S., *Spigolature storiche siciliane dal secolo XIV al secolo XIX*. II. *Inventario dei beni di Don Berlinghieri Requesens*, "Archivio storico siciliano", n. s. XXI, 1896, 374-396.

Salomone Marino S., *La cattura del galeone "Gran Sultana" (1644)*, "Archivio storico siciliano", n. s. XXII, 1897, 238-247.

Salvadorini V., "Traffici con i paesi islamici e schiavi a Livorno nel XVII secolo: problemi e suggestioni", *Livorno e il Mediterraneo nell'età medicea*, Livorno 1978, 206-255 (citazioni da estratto).

Salvadorini V., "Il bagno delle Galere", *Livorno: progetto e storia di una città tra il 1500 e il 1600*, Pisa 1980, 189-190.

Salvadorini V., *Traffici e schiavi fra Livorno e Algeria nella prima decade del '600*, "Bollettino storico pisano", LI, 1982, 67-104.

Santamaria N., *La società napoletana dei tempi viceregnali*, I, Napoli 1861.

Santulli F. A., *'U schiavottu 'i Cuseju*, "La Calabria", VII, 1894, n. 1, 1-3.

Scandone A., *Le tristi reyne di Napoli Giovanna III e Giovanna IV d'Aragona*, "Archivio storico per le province napoletane", n. s. XV, 1929, 151-205.

Scarabelli G., "La Marina degli "Hospitalari di S. Giovanni". Consuetudini di bordo agli inizi del secolo XVIII", *La penisola italiana e il mare*, Napoli 1991, 127-160.

Schiavitù 1936: "Schiavitù", *Enciclopedia italiana*, XXXI, Roma 1936, 79-80 (Corso R., *Presso i primitivi*); 80-84 (Paoli U. E., *Nell'antichità*); 84-87 (Luzzatto G., *Medioevo ed età moderna*).

Schiavitù 1953: "Schiavitù", *Enciclopedia cattolica*, XI, Firenze 1953, 55-58 (Degano E.).

Schipa M., *Il Regno di Napoli al tempo di Carlo Borbone*, I, Milano-Roma-Napoli 1923 (2. a ed.).

Schirollo L. (hazırlayan), *Schiavitù antica e moderna. Problemi storia e istituzioni*, Napoli 1979.

Schmucker W., *Die maltesischen Gefangenschafterinnerungen eines türkischen kadi von 1599*, "Archivum ottomanicum", II, 1970, 191-251.

Simon B., *Venise et les corsaires (1558-1560)*, "Byzantinische forschungen", XII, 1987, 691-715.

Sinopoli C., *Conversioni di turchi a Catanzaro*, "Brutium", XLII, 1963, n. 4, 15-16.

Skilliter S. A., *Catherine de' Medici's Turkish Ladies-in-waiting; a Dilemma in Franco-Ottoman Diplomatic Relations*, "Turcia", VII, 1975, 188-204.

Skilliter S. A., "The letters of the Venetian 'Sultana' Nur Banu and her Kira to Venice", *Studia turcologica memoriae Alexii Bombaci dicata*, Napoli 1982, 515-536.

Soave M., *Malta e gli schiavi ebrei*, "Corriere israelitico", XVII, 1878-1879, 54-57; 81-82; 101-103; 125-127; 147-149; 172-173; 195-197; 222-223.

Sorge G., *Mussomeli dall'origine all'abolizione della feudalità*, II, Catania, 1916.

Sorgia G., *La politica nord-africana di Carlo V*, Padova 1963.

Speziale G. C., *Storia militare di Taranto negli ultimi cinque secoli*, Bari 1930.

Spies O., *Eine Liste türkischer Kriegsgefangener in Deutschland aus dem Jahre 1700*, "Islam", XXXIX, 1964, 233-241.

Spies O., *Schicksale türkischer Kriegsgefangener in Deutschland nach den Türkenkriegen*", *Festschrift werner Caskel*, Leiden 1968, 316-335.

Spizzichino J., *Magistrature dello Stato pontificio (476-1870)*, Lanciano 1930.

Stella A., *L'esclavage en Andalousie à l'époque moderne*, "Annales E. S. C.", XLVII, 1992, 35-63.

Strafforello G., *La sapienza del mondo ovvero Dizionario universale dei proverbi di tutti popoli*, Torino 1883, cilt 3.

Takáts S., "Magyar rabok olasz gályákon" (Italyan kadırgalarındaki Macar kürek mahkûmları), *Müvelödéstörténeti tanulmányok a XVI-XVII. szazadból*, Budapest 1961, 324-328 (ed. orig. 1926, 289-297).

Tamassia N., *La famiglia italiana nei secoli decimoquinto e decimosesto*, Milano-Palermo-Napoli 1910.

Tenenti A., *Gli schiavi di Venezia alla fine del Cinquecento*, "Rivista storica italiana", LXVII, 1955, 52-69.

Tenenti A., "Schiavi e corsari nel Mediterraneo orientale intorno al 1585", *Miscellanea in onore di Roberto Cessi*, Roma 1958, II, 173-185.

Tenenti A., *I corsari in Mediterraneo all'inizio del Cinquecento*, "Rivista storica italiana", LXXII, 1960, 234-287.

Tenenti A., *Aspetti della vita mediterranea intorno al Seicento*, "Bollettino dell'Istituto di storia della società e dello stato veneziano", II, 1960a, 3-16.

Tenenti A., *Venezia e i corsari (1580-1615)*, Bari 1961.

Teply K., *Türkentaufen in Graz (1683-1696)*, "Adler", n. s. IX, 1971, 49-57, 74-81.

Teply K., *Vom Los osmanischer Gefangener aus dem Grossen Türkenkrieg 1683-1699*, "Südostforschungen", XXXII, 1973, 33-72.

Teply K., *Türkentaufen in Wien während des Grossen Türkenkrieges 1683-1699*, "Jahrbuch des Vereins fürs Geschichte der Stadt Wien" XXIX, 1973a, 57-72.

Tietze A., *Die Geschichte vom Kerkermeister-Kapitän*, "Acta orientalia", XIX, 1942, 152-210.

Titone V., *Galere e vita di galera nel Regno di Sicilia*, "L'Osservatore", I, 1955, n. 2, 38-61; n. 3, 44-64.

Toaff R., *La Nazione ebrea a Livorno e a Pisa (1591-1700)*, Firenze 1990.

Tourmagne A. (pseudonimo di A. Villard), *Histoire de l'esclavage ancien et moderne*, Paris 1880.

Tournier G., *Les galères de France et les galériens protestants des XVIIe et XVIIIe siècles*, cilt 3, Cevennes 1943-1949.

Trasselli C., *Considerazioni sulla schiavitù in Sicilia alla fine del Medioevo*, "Clio", VIII, 1972, 67-90.

Trasselli C., "La conquista di Tripoli nel 1510 vista dalla Sicilia", *Mélanges en l'honneur de Fernand Braudel*, Toulouse 1973, 611-619.

Trasselli C., *La vita a Reggio Calabria al tempo di Carlo V*, Reggio Calabria 1975.

Trasselli C., *Lo stato di Gerace e Terranova nel Cinquecento*, Reggio Calabria 1978.

Tria L., *La schiavitù in Liguria: ricerche e documenti*, Genova 1947 ("Atti della Società ligure di storia patria", LXX).

Turbet-Delof G., *La Presse périodique française et l'Afrique barbaresque au XVIIe siècle (1611-1715)*, Genève 1973a.

Tuzet H., *La Sicile au XVIIIe siècle vue par les voyageurs étrangers*, Strasbourg 1955.

Valensi L., *Esclaves chrétiens et esclaves noirs à Tunis au XVIIIe siècle*, "Annales E. S. C.", XXII, 1967, 1267-1288.

Valente G., *Calabria, calabresi e turcheschi nei secoli della pirateria (1400-1800)*, Chiaravalle 1973.

Vatin N., *Note sur l'attitude des sultans ottomans et de leurs sujets face à la captivité des leurs en terre chrétienne (fin XVe-XVIe siècle)*, "Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes", LXXXII, 1992, 375-395.

Vatin N., *Deux documents sur la libération de musulmans captifs chez les Francs (1573)*, "Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes", LXXXIII, 1993, 221-232.

Veludo C., *Cenni storici sull'arsenale di Venezia*, Venezia 1868.

Venturi C., *Il monumento livornese dei "Quattro Mori"*, "Liburni civitas", VII, 1934, 213-251.

Verga E., *Per la storia degli schiavi orientali in Milano*, "Archivio storico lombardo", s. IV, XXXII, 1905, 188-195.

Verlinden Ch., *L'esclavage dans l'Europe médiévale*, I. *La peninsule ibérique-La France*, Brugge 1955, 853-854 *(Coup d'oeil sur l'esclavage à l'époque moderne)*.

Verlinden Ch., *Schiavitù ed economia nel Mezzogiorno agli inizi dell'età moderna*, "Annali del Mezzogiorno", III, 1963, 11-38.

Verlinden Ch., *L'esclavage dans l'Europe médiévale*, II. *Italie, Colonies italiennes du Levant. Levant latin. Empire byzantin*, Gent 1977, 1020-1046 *(Coup d'oeil sur l'esclavage en Italie à l'époque moderne)*.

Viario A., "La pena della galera. La condizione dei condannati a bordo della galere veneziane", *Stato, società e giustizia nella republica veneta (sec. XV-XVIII)*, Roma 1981, 377-430.

Vigié M., *Les galériens du Roi, 1661-1715*, Paris 1985.

Villard A. bkz. Takma adı Tourmagne A.

Viola O., *Il governo delle galere e la guerra di corsa sulle coste di Barberia nel secolo XVI illustrati da un ms. della Biblioteca civica di Catania*, Catania 1949.

Viollet P., *Histoire du droit civil français*, Paris 1893.

Vista F. S., *Compravendita di schiavi in Barletta (1600-1661)*, "Rassegna pugliese di scienze, lettere ed arti", XXI, 1905, 301-303.

Vitale V., *La schiavitù in Liguria*, "Bollettino ligustico per la storia e la cultura regionale", I, 1949, 43-47.

Vitale V., *Breviario della storia di Genova*, I, Genova 1955.

Vitalini Sacconi V., *Gente, personaggi e tradizioni a Civitavecchia. Dal Seicento all'Ottocento*, cilt 2, Roma 1982.

Vivoli G., *Annali di Livorno*, III, Livorno 1844.

Vocino M., "Vita di galera", *A orza a poggia. Curiosità di sotira del costume*, Roma 1941, 349-373.

Wettinger G., *Coron Captives in Malta*, "Melita historica", IV, 1959, 216-223.

Wettinger G., *Some Aspects of Slavery in Malta, 1530 to 1800*, University of Londra 1971 (tez).

Zamboni F., *Gli Ezzellini, Dante e gli schiavi*, Firenze 1902 (ediz. precedenti 1862 e 1897).

Zanelli A., *Le schiave orientali a Firenze nei secoli XIV e XV*, Firenze 1885.

Zanobini M. T., *La vita a bordo delle galere del S. M. O. di S. Stefano nel tardo Seicento attraverso le illustrazioni grafiche di Ignazio Fabroni*, "Quaderni stefaniani", VI, 1987, 109-154.

Zanobini M. T., "La vita a bordo delle navi stefaniane nel XVII secolo (un contributo per immagini)", *Els Ordres Equestres Militars i Marítims i les Marines Menors de la Mediterrània durant els Segles XII-XVII*, Barselona 1989, 83-89.

Zhiri O., *L'Afrique au miroir de l'Europe: fortunes de Jean Léon l'Africain à la Renaissance*, Genève 1991.

Zullino P., *Guida ai misteri e ai piaceri di Palermo*, Milano 1973.

Zysberg A., "Galères et galériens du royaume de France (1660-1748)", *Le genti del Mediterraneo*, Napoli 1981, 789-809.

Zysberg A., "Convertir et punir sous le règne de Louis XIV: l'exemple des galériens protestants", *La conversion au XVIIe siècle*, Marseille 1982, 127-160.

Zysberg A., *Les galériens. Vies et destins de 60000 forçats sur les galères de France 1680-1748*, Paris 1987.